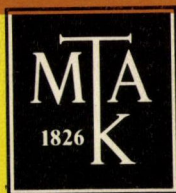

REJTŐ ISTVÁN

MIKSZÁTHIÁDA

CIKKEK, TANULMÁNYOK

BUDAPEST · 1992

REJTŐ ISTVÁN

MIKSZÁTHIÁDA

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI**

**PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE
ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE**

29 (104)

ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:

**FEKETE GÉZÁNÉ és
VEKERDI LÁSZLÓ**

REJTŐ ISTVÁN

MIKSZÁTHIÁDA

CIKKEK, TANULMÁNYOK

BUDAPEST · 1992

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Lektorálta:

Király István

ISSN 0133-8862
ISBN 963 7302 72 7

TARTALOM

Bevezetés helyett	1
A két alma mater	
Mikszáth és a rimaszombati algimnázium	5
Mikszáth a selmecbányai főgimnázium diákja	52
Harminc év után újból Rimaszombatban	83
Élmény és olvasmányélmény	
Egy visszatérő szegedi emlék / <i>A dialektus</i> /	93
<i>A kaszát vásárló paraszt</i>	96
Történelmi anekdota / <i>A Kemény Gábor elődje</i> /	102
<i>A csodálatos parlament</i>	105
<i>A Petőfi-keresők</i>	108
<i>A Kürthy né uborkái</i>	111
Grünwald Béla anekdotája Mikszáth tálalásában	115
Valódi és költött elemek ötvözése / <i>Szontágh Pálné</i> /	121
Thaly Kálmán kuruckori világa Mikszáth elbeszéléseiben	126
Hatvani István csodás történetei	133
Hatvani István a búcsúztató ének tükrében	140
A vártörténetek forrásvidéke	145
Az életrajzi regény keletkezése	
/Jókai Mór élete és kora/	156
Gyulai Pál széljegyzetei a Jókai	
Mór élete és kora próbapéldányán	199
Egy Mikszáth-regény genezise	
/A Noszty fiú esete Tóth Marival/	211
Politika – közélet – újságírás	
Mikszáth Kálmán gondolatvilága	
a parlamenti karcolatokban	231
Mikszáth kísérletei a parlamenti	
karcolatok továbbfejlesztésére	246
<i>A Tisztelt Ház</i> mint önálló kötet	249
Egy általánosító támadás kivédése	254

II

A tisztaeszlári per és helyszíni tudósítója	258
I. Solymosi Eszter eltűnésétől	
a nyíregyházi tárgyalásig	258
II. Mikszáth Kálmán mint a nyíregyházi per tudósítója	284
Mikszáth Székelyföldön tett első útja	303
Hogyan lett Mikszáth Ilyefalva képviselője	307
Mikszáth Kálmán fogarasi megválasztása /1892/	331
Katánghy Menyhért — az álnév és a szimptóma	335
A kritikus kritikája	347
Mikszáth a „Magyarország és a Nagyvilág”	
társszerkesztője	352
Mikszáth és az „Urambátyám”	359
Mikszáth Kálmán és a „Magyar Hírlap”	366
Tájékoztató	382

BEVEZETÉS HELYETT

A kötet címlapján olvasható „Mikszáthiáda” szó azt fejezi ki, hogy az egymás után következő harmincegy tanulmánynak mindenkor Mikszáth Kálmán a központi hőse. Az író életének egyik-másik szakasza, az egyes műveinek értelmezése, az alkotási folyamat egy-egy állomásának többször stílusjegyeken keresztül való kibontása a tanulmányok közvetlenül kitűzött célja. Röviden: „Mikszáthiáda” címmel a Mikszáth-filológia művelésében eddig elért eredményeimet kívántam kötetbe foglalni.

A mikszáthi életművel való első találkozásom a gyermekkor és az ifjúság éveivel vezetnek vissza: már akkor magával ragadott a mester varázslatos meseszövése, helyzetek teremtése és alakjainak formálása. Kutatói pályám kezdetén a XIX. század utolsó harmadának gazdagon virágzó irodalmi élete kötötte le a figyelmemet, pontosabban a szépróza, a novella alkotói vonzottak, előbb Iványi Ödön, majd Thury Zoltán. Az ő művészi pályájuk feltárása és megismerése más fényviszonyok körébe állította Mikszáth Kálmán életét, sőt életművét is.

Kutatási lehetőségeim úgy alakultak, hogy 1957–1958-ban a gyermek Mikszáth tanulmányainak színhelyén, Rimaszombatban kutatva megtalálhattam a kisgimnazista iskolai szárnypróbálgatásainak dokumentumait. A selmecbányai iskolai éveket bemutató írás egy másik, másfél évtizeddel később a helyszínen végzett kutatás eredményeit foglalja össze. Ez a tanulmány már a textológiai munka jegyében készült: a Mikszáth Kálmán Összes Művei 38. kötetében megjelent *A tavaszi rügyek* című önéletrajzi elemekből szőtt elbeszélés jegyzetapparátusába illeszkedett.

A „Mikszáthiádia” többi huszonkilenc tanulmánya is közvetlenül vagy közvetve a Mikszáth-textológia terméke. Összefoglaló jegyük az, hogy a szegedi évek után újból a fővárosi sajtóhoz szegődött Mikszáth Kálmán írói tehetségének kibontakozását követik az 1880-as évek elejétől az 1890-es évek derekáig. Ezek az írások azt a közel másfél évtizedet illesztik a filológia nagyító lencséje alá, amely az újságírónak és az írónak egyaránt meghozta az elismerést. Az újságírónak a parlamenti karcolatok, *A t. Házból* típusú írások százaival, a szépróza előbb az elbeszélések, majd a regények egymás után megjelent kötetivel.

Mikszáth Kálmán írói pályája mindvégig a napi sajtóhoz kötődött. Több sajtótörténeti írással próbálom felidézni az e téren aratott sikereit és megkísérlem elszenvedett kudarcainak okát keresni. A legnagyobb kudarcot az *Országos Hírlap* című napilap főszerkesztői székében szenvedte el Mikszáth 1897 és 1898-ban. Ennek történetét még fel kell tárnom és e két év termését bemutató Mikszáth Kálmán Összes Művei készülő 88. illetve 89. kötetében kívánom majd az olvasók elé bocsátani.

E kötetben helyet kapott a két érett alkotás, a nagy regény, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című mű forrásvidékének feltárása és a nagy életrajz, a *Jókai Mór élete és kora* címet viselő alkotás genezisének és fogadtatásának bemutatása.

1989 február

A KÉT ALMA MATER

MIKSZÁTH ÉS A RIMASZOMBATI ALGIMNÁZIUM

Mikszáth Kálmán rimaszombati diákéveiről az irodalomtörténetírás eddig epizódokat, mondhatni mikszáthosított anekdotákat, a *Tavaszi rügyek* diákvilágához hasonló történeteket jegyzett fel és csak melleleg vett tudomást arról, hogy a Rimaszombatban töltött hat év nemcsak egy gazdag és tartalmas diákélet, hanem a leendő író első – és nem is eredménytelen – próbálkozásainak is színhelye volt. Várdai Béla a Mikszáth-jubileumra készült életrajzában Bodor István rimaszombati tanár közlése nyomán említi meg az író három önképzőköri versét.¹ Ugyancsak 1910-ben látott napvilágot a rimaszombati gimnázium Értesítőjében Veress Samu igazgató megemlékezése. Veress Samu ismerteti legrészletesebben Mikszáth önképzőköri írásait. De ő sem veszi számba mindegyiket, csak a második, az 1862–63-as Évkönyvben található négy írást mutatja be és közöl néhány szemelvényt a versekből.² Gyöngyösy László anekdotákat összefűző Mikszáth-életrajza pedig utalást tartalmaz az író egyik önképzőköri írására.³

De Mikszáth fiatalkori próbálkozásainak *szövegét* seholsem közölték. E mulasztásért való elmarasztalás csak részben érheti Mikszáth első biográfusait, hiszen ők megemlézték e diákírásokat. Igaz, nem tulajdonítottak nekik nagyobb jelentőséget. Inkább a századunk első évtizedeiben uralkodó irodalomtörténeti közfelfogást marasztalhatjuk el. Ebben a felfogásban szűkségtelennek tartották az első zsengek és szárnypróbálgatások számbavételét, az önképzőköri írásokban csak a szorgalmas diák tevékenységét látták, nem pedig a későbbi író első kísérleteit. A rimaszombati diákévek termésének közlésére tehát e korszakban ezért nem kerülhetett sor.

Így a későbbi irodalomtörténetírás közzétett anyag hiányában Várdai Béla és Veress Samu kommentárjaira támaszkodva adhatott hírt ezekről az írásokról. Rubinyi Mózes az 1917-ben megjelent Mikszáth életrajzában a felsorolt források nyomán említi meg a diákkorban írt verseket, a reájuk vonatkozó

1. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. Bp. 1910. Franklin K. 33–34. 1.

2. Veress Samu: Mikszáth Kálmán a rimaszombati iskolában 1857–1863. A rimaszombati egy. prot. főgymnázium LVII. értesítője az 1909–1910. tanévről. Rimaszombat 1910. 11–15. 1.

3. Gyöngyösy László: Mikszáth Kálmán. Bp. 1911. 27. 1.

megjegyzései nem haladják meg elődei közlését.⁴ De meglepő módon nem nyújt újat Kálniczky Géza 1925-ben Kassán megjelent, a rimaszombati diák Mikszáthról szóló kis füzeté sem. Az iskolai évekről szóló új adalékok mellett az önképzőköri terméstről szólva bevallottan és hangsúlyozottan Veress Samu említett cikkéhez tapad.⁵

A Mikszáth önképzőköri írásairól szóló közléseket szövegkiadványok hiányában a mai kutatás egyre inkább kételkedve fogadta. Király István hiteles anyag hiányában csak annyit említ, hogy a „rimaszombati és selmeci gimnázium önképzőkörében elhangzott költeményei jobbára a hatvanas évek hazafias lelkesedésének talaján sarjadtak.”⁶

Amikor 1957 őszén a Magyar Tudományos Akadémia és a Szlovák Tudományos Akadémia közötti egyezmény keretében csehszlovákiai kutatóútra indultam, egyik célomnak tekintettem, hogy helyszíni kutatásokat folytassak Rimaszombatban Mikszáth diákkorának emlékei nyomában. Itt elsősorban Holéczy Miklósnak, a gimnázium nyugalmazott tanárának, a városban levő Okresné vlastivedné múzeum (Járási Honismereti Múzeum) igazgatójának fáradhatatlan segítségével átnézhettem a fennmaradt Mikszáth-anyagot. Arra a meglepő eredményre jutottam, hogy Várdai Bélától és Veress Samutól említett 1862–63-as önképzőköri Érdemkönyvön kívül, amely egy hosszabb elbeszélést és három vers szövegét őrzi Mikszáth nevének aláírásával, van egy másik Album is az 1861–62-es tanévről. Erről az eddigi irodalom említést sem tett. Ez a kötet az ötödik osztályos diák Mikszáth három rövidebb prózai írásán kívül öt versét is tartalmazza. E két önképzőköri érdemkönyvet a Rimavska Sobota-i 11 osztályos magyar iskola könyvtárában őrzik. A városi múzeumban találtam meg a volt Rimaszombati Egyesült Protestáns Gymnasium osztályzókönyvei között azokat a köteteket, amelyek Mikszáth Kálmán gimnáziumi tanulmányainak éveiből valók. Megtaláltam az 1857/58, 1858/59, 1859/60, 1860/61, 1861/62 és 1862/63-as tanév anyakönyveit, amelyek Mikszáth I., II., III., IV., V. és VI. gimnáziumi osztályzatait tartalmazzák. A Múzeum alapítójának, Fábry Jánosnak hagyatékában maradt fenn Mikszáth Kálmánnak négy hozzá intézett levele is. A talált terjedelmes anyag helyszíni feldolgozására a további gazdag útiprogram miatt nem volt alkalmam, így meg kellett elégednem az említett anyagtestről készített fénykép-filmnegatívval. Hazaérkezésem után azonban

4. Rubinyi Mózes: Mikszáth Kálmán élete és művei. Bp. 1917. 20–21. 1.

5. Kálniczky Géza: Mikszáth diákévei Rimaszombatban. Košice 1925. 20. 1.

6. Király István: Mikszáth Kálmán. Művelt Nép. Bp. 1952. 10. 1.

sajnálattal tapasztaltam, hogy a felvételek több mint 60%-a olvashatatlan nagyítást adott. És így az anyag feldolgozását el kellett halasztanom 1958 őszére. Ekkor újból ellátogattam Rimaszombatba és a helyszínen dolgoztam fel a jelzett anyagot.

Jelen közlemény e két kutatóút eredményeként jött létre. Kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor ezúton is köszönetet mondok a vendéglátó Szlovák Tudományos Akadémiának, a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalmi Intézete vezetőségének, Ivan Kusy és Karol Rosenbaum igazgatóknak, akik utamban segítségemre voltak és Holéczy Miklósnak, a múzeum igazgatójának, aki minden eszközzel segítette és támogatta kutatásomat.

I. Az iskola és a diák

Mikszáth Kálmán rimaszombati diákéveiről a korábbi életrajzi frások nyomán több kedves és jellemző epizódot ismerünk, de az iskoláról, a tudós professzorokról, a tanulmányi rendről, az eleven diákéletről jóformán semmit sem jegyeztek fel Mikszáth életének krónikásai. Pedig amikor ezek a korai biográfiák keletkeztek, még sokkal bővebb és teljesebb anyag állhatott a kutatók rendelkezésére, a kortársak és a volt osztálytársak is éltek és visszaemlékezéseikkel színesebbé és elevenebbé teheték volna a hivatalos iratokból kialakuló képet. A mai kutató helyzete sokkal nehezebbé vált: az iskola irattára, a tanterület üléseiről készített jegyzőkönyvek elkallódtak, a kortársak pedig már nem nyilatkozhatnak. Így a teljes kép rekonstrukciójáról le kell mondanunk, hiszen a korabeli életre vonatkozó egykorú anyagból ma már csak szilánkok, apró darabkák találhatók, ezekből pedig az egészet nem lehet újra összeállítani, legfeljebb arra elegendők, hogy a körvonalakat sejdítsék.

A rimaszombati iskola, ahová a gyermek Mikszáthot szülei 1857 őszén beírták, mindössze öt éve alakult, az épülete azonban már félszázad óta fogadta falai közé a tanulni vágyó protestáns fiatalokat. A város pedig már a XVI. század derekától büszkélkedhetett református felső tanodával. E furcsa ketősségre az új és mégis évszázados tanintézet múltja adja meg a magyarázatot.

A rimaszombati protestáns középiskola 1560 körül alakult.¹ A létrejöttét követő két évszázadról csak szórványos adatok maradtak fenn, de ezt a kétszáz évet tekintik az iskola fénykorának. Feltételezések szerint a korabeli

1. Bodor István: A rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium története. Rimaszombat 1899. 7. l.

középiskolás studiumokon kívül filozófiát és teológiát is tanítottak.² A rimaszombati református iskola fejlődését és izmosodását katasztrófaszerűen szakította félbe az 1769 nyarán a városkában lezajlott „vallás-háború”. A felekezeti összeütközést a protestáns városba küldött katolikus misszionárius pap által rendezett körmenet váltotta ki. A véres verekedés megtorlásaként 1771 tavaszán Rimaszombat protestánsait azzal sújtották, hogy a „vallásnak szabad gyakorlási joga a templommal és iskolákkal együtt azonnal elvétessék. A lelkészek professzorok, rektorok s togátus diákok a városból el- és kitakarodjanak...”³ A rendelkezés tehát nemcsak a szabad vallásgyakorlás jogától fosztotta meg a rimaszombatiakat, hanem egyházi vagyonukat, iskolájukat is elkobozták. Ekkor veszett el az iskola több mint kétszáz éve gondosan őrzött irattára is.

II. József „Türelmi rendelet”-ének kibocsátása után Rimaszombat protestánsai hosszas harcok után visszaszerezték szabad vallásgyakorlási jogukat és engedélyt kaptak, hogy templomot emelhessenek és iskolát építhessenek. Az iskola számára a „Temető patak” mellett vásároltak telket. A már meglevő két épület mellé egy harmadikat is építettek. De így is csak igen szerény körülményeket biztosíthattak a professzoroknak és diákoknak.⁴ Az egyházközség megizmosodása után gondolhattak arra, hogy nagyobb épületet emeljenek az iskolának. Az alapkö lerakására 1801-ben kerülhetett sor és az egyemeletes épület majd egy emberöltő után, 1828-ban készült el. Hossza 21 méter, szélessége 19 méter lett. Az új iskolaépületben hét tanterem és egy könyvtár-szoba és még két tanári lakás kapott helyet. Az iskola épülete egészen 1874-ig változatlan maradt, ekkor a meglevő emeletre még egy emeletet építettek. Ilyen külső körülmények között, 6 osztályos tanintézetként működött a rimaszombati református középiskola. Felszerelése is meglehetősen szegényes volt. Egy 1848-ban készült kimutatás szerint természettudományi „szertára” néhány kezdetleges térképből, három darab kézzel csinált földgömbből (az egyik kókuszdióra rajzolva), két csillagászati gömbből, néhány darabot számláló természetrajzi gyűjteményből, és egy pár fizikai eszközből tevődött össze.

2. Bodor István: I. m. 7–8. l.

3. Idézi: Bodor István: I. m. 11. l.

4. Egy korabeli leírás szerint: „Van ebben az iskola-épületben (a piac felé) a rektornak egy nagy szobája, tágas klasszisa, az ablak alatt egy kertcskéje; minden épületek háta megett egy kertje, melyből – ha tetszik –, adhat a preceptoroknak is. Van a maga szobájában hosszú, keskeny, fekete asztal, két szék és nyoszolya. A kis szobácskában egy almarium az iskola könyveivel együtt...”
Idézi: Bodor István: I. m. 76. l.

Könyvtára 735, részben tudományos, részben szépirodalmi könyvet tartalmazott.⁵

Az iskola életében 1853-ban újabb fordulat következett. Az osztrák kormánynak az 1851-ben kiadott „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich” című tanügyi reformokat tartalmazó rendelete a tantárgyak körének kiszélesítését, az oktatás erőteljesebb szakosítását írta elő. A rendelet azoknak az egyházi iskoláknak, amelyek képtelenek lettek volna a tanárok számát növelni, állami támogatást és ezzel egyenlő arányban, állami beavatkozást helyezett kilátásba.

A rendeletnek ez a pontja lázas tevékenységet váltott ki a rimaszombati református iskola előljáróságából. Az állami beavatkozást mindenáron el akarták hátrítani. Az egyházközség pedig az újabb tanári állásokkal járó költségek fedezését vállalni nem tudta. Így hát csak egyetlen megoldás maradt: egy hasonló gondokkal küzdő protestáns tanintézettel való egyesülés. A választás a közeli, alig egy órányi kocsutazásnyi távolságban fekvő osgyáni evangélikus gimnáziumra esett. A tárgyalások a két iskola és ezzel egy időben a két egyház között még 1851 nyarán megindultak, de az egyesülést csak 1853 júniusában mondták ki végérvényesen.⁶ A két protestáns iskola az 1853/54-es tanévben „Rimaszombati egyesült protestáns gimnázium” néven folytatta, illetőleg kezdte meg működését. A Rimaszombatban működő tanári kar (Baksay István, Szeremley Károly, Szomolnok István) az Osgyánból átköltözöttekkel, Terray Károllyal, Severlay Károllyal, Fábry Jánossal és Dlhányi Zsigmonddal erősödött meg. De még így sem lett nyolcosztályos főgimnázium, hanem csak hat osztállyal rendelkező alginmázium. Csak 1884-ben – az állami támogatás elfogadása után – vált az iskola teljes, nyolcosztályos gimnáziummá.

Az egyesült protestáns gimnázium első igazgatója, Terray Károly az 1853/54-es tanév végén megjelent értesítőben részletesen kifejtette az iskola célkitűzéseit. Az abszolutizmus uralmának legerőteljesebb korszakában Terray a latin nyelv tanításának szükségességéről kifejtett gondolatai közé bújtatta az iskola szándékát és célkitűzését: „A latin-magyar világ örökre és visszahozhatatlanul lejárt; s jó, hogy lejárt; erre – ha csak a régi oklevelek és törvények megértése némely tanszakokban egyebet nem javasol –, többé semmi szükségünk. A mi célunk élő nemzeti nyelvünk művelése, nemzeti irodalmunknak gyarapítása, tehát nemzeti művelődés... A jelen nemzedék értse

5. Bodor István: I. m. 72–73. l.

6. Részletes leírását ld. Bodor István: I. m. 101–118. l.

meg a régieket, tanuljon és művelődjék példájokon; – s a tiszta nyelvformákkal és századok tapasztalásaival felkészülve és gazdagítva, saját nemzete tudományterein működjen. Mi a régi nyelveket így tekintjük; mi azoknak tanítása által akarunk magyarul írni tudó alapos műveltségű férfiakat képezni.”⁷ Ennél világosabb és egyértelműbb programot 1854-ben leírni és nyomtatásban közreadni nem lehetett.

A tanítás tartalmi célkitűzése mellett Terray Károly magas mércét állított a tanárok és diákok elé. A tanártól az iskola megkövetelte, hogy „e dicső pálya ne legyen azon menedék, mely minket az élet szükségéi ellen fedezzen, ne legyen a napszám, melyet azért rónánk le, hogy életünket nyomorultan tengessük. Belső hivatás és ügyszeretet, s innen önkényt folyó lankadatlan munkásság és vas türelem azon nem csekély tényezők, miket a tanítónak magában kell találnia, magával hoznia, hogy áldás nyugodjék működésén.”⁸ Az iskola tanári karában bekövetkezett változások bizonyítják a leginkább, hogy milyen szívós harcot folytattak azért, hogy az iskola katedráit hivatásukért élő tanárok foglalják el. A tanulókkal való bánásmód terén is óvott a testi fenytéktől, az öncélú fegyelmezéstől. Azt tartotta eszményinek, ha a diák megtanul „jó lenni nem félelemből, nem tettetésből, nem hasznonlesésből, hanem azért, mivel azt az ő saját java, saját boldogulása, saját jövője elengedhetetlenül megkövetelik... Fegyelmi tekintetben a tanár teendője nem annyira büntetni, mint megelőzni a kihágásokat; nem majd ide, majd oda rángatni, hanem következetesen és atyailag vezérelni az ifjat.”⁹ Az értesítőben kifejtett nevelési elveket rögzítette pontokba a gimnázium „törvénye” is. Az egyes pontok megfogalmazása is világosan tükrözi a szigorú, de a tanulók értelmére ható és nemcsak külsőleges eszközökre hagyatkozó fegyelmet. A nyolcadik pont kimondja: „A tanítók és előljárók iránt tisztelettel s mindenki iránt megelőző nyájassággal viseltessenek a tanoda polgárai.” A 10. pont pedig így szól: „Valamint minden embert megbecstelenítenek az illetlen és erkölcsi durvaságot bélyegző szavak, és kifejezések, úgy főképpen, a tanulónak kell magát óvnia az ilyenektől. Se szívedben, se szavadban ne találtassék illetlen érzés, gondolat és kifejezés.”¹⁰

7. A Rimaszombatban egyesült protestans gymnasium I^o évi programja... Rimaszombat 1854. 7. l.

8. Uo. 8. l.

9. Uo. 9. l.

10. Az iskolatörvény teljes szövegét közli Bodor István: I. m. 188–189. l.

Az egyesülés évében megjelent oktatási és nevelési elvek azonban nemcsak az 1854-es esztendőre vonatkoztak, hanem egészen a kiegyezés koráig.¹¹ Az iskolai törvények pedig – némi módosítással – egészen az 1890-es évek elejéig érvényesek voltak.¹²

Az iskola életében 1857-ig, Mikszáth Kálmán rimaszombati diákéveinek kezdetéig – sőt az ott eltöltött évek során sem – szinte semmi változás nem következett be. Csak a tanári karban zajlottak le személycserék. 1855-ben Dlhányi Zsigmond, Szomolnok István eltávozott, helyükbe Miklovics Györgyöt és Tóth Józsefet választották, 1858 elején pedig Gáborhelyi Endrét meghívják segédtanárnak. A tanári karban történt változások okáról ma már semmit sem tudunk, de nagyon valószínű, hogy az iskolának az önmaga elé tűzött magas tanár-eszményének nem feleltek meg maradéktalanul. Ezt a feltételezést alátámasztja az a tény is, hogy az elkövetkező másfél évtizedben a tanári testület változatlan maradt.

1857-ben a rimaszombati egyesült protestáns gimnázium tanári karának tehát következők voltak a tagjai: *Baksay István* „szaktanár” (földrajz, történelem, mennyiségtan), *Fábry János* „természetiek tanára”, *Miklovics György*, *Severlay Károly*, *Szeremley Károly*, *Terray Károly* tanárok, *Gáborhelyi Endre* segédtanár és *Tóth József* rajztanár.

Ez a tantestület fogadta és tanította a rimaszombati iskolába lépő gyermek Mikszáthot. A névsor a mai olvasónak már nem sokat mond, hiszen a tanári munka eredménye csak a növendékekben él tovább, lényük feloldódik a tananyag előadásában, oktatásában. Ezt a folyamatot nem őrzi semmilyen könyv, még a visszaemlékezések is csak halovány visszfényt nyújtnak az egyéniségnek. És a rimaszombati professzorokról csak töredékes szavak és utalások maradtak ránk. A szerte szórt adatcskákból kitűnik, hogy az iskola tanári kara két rétegből tevődött össze. Kisebbik részük, név szerint Terray Károly, Baksay István és Miklovics György, a XIX. század első évtizedeiben született. Férfikoruk első lépéseit a reformkorszak pezsdülő szellemi

11. Az 1854-ben kifejtett pedagógiai célkitűzést Terray az 1860-ban közreadott jelentésében szinte szó szerint megismételte: „A fegyelem szigorát az atyai kiméletes gondosság enyhíté, melynek feladata vala különbséget tenni a fiatal elme könnyelműsége s a rossz indulat kihágása között, s mely inkább felvilágosította az ifjút és megelőzte a vétket, mint büntette az elkövetett törvénysértést.” (Terray Károly: Értesítés a rimaszombati egy. prot. gimnázium 1859/60. tanévről. Sárospataki Füzetek, 1860. aug. 15. 700. l.)

12. Bodor István: I. m. 188. l.

léghőrében tették meg. A maguk módján vettek részt koruk közéletében. A forradalom leverése egyéni életüket, terveiket, vágyaikat törte derékba.

A tanári kar nagyobb része fiatal erőkből állott. 1857-ben a harmincévesek generációjához tartoztak. E tény arra figyelmeztet, hogy e réteg tagjai a reformkor gyermekei voltak, gondolkozásukban a nemzeti feléledés világa mély és kitörülhetetlen nyomokat vésett. Iskolás éveik léghőré az 1840-es évek hangulata töltötte meg, férfi koruk küszöbén olyan élmény és megrázkódtatás érte őket, amely a történelem folyamán csak kevés nemzedéknek adatott meg: 18-20 éves fejjel tanúi lehettek a szabadságharcnak. De nemcsak tanúi, hanem tevékeny részesei is voltak a forradalmi harcoknak.

A tanári kar két rétegében mutatkozó nemzedék-különbség azonban nem volt olyan nagy, hogy a szemléletüket kialakító történelmi és társadalmi jelenségek ne azonos forrásból táplálkoztak volna. A különbség csak az volt, hogy az idősebb nemzedék már meglett emberként élte át a 40-es évek forradalmi fel lendülését, a fiatalabbak nemzedéke pedig ebben az évtizedben vált érett emberré. A két réteg szemlélete tehát azonos forrásból táplálkozott.

Ez a körülmény magyarázza, hogy a rimaszombati iskola szelleme sajátos szint jelentett az abszolutizmus Magyarországn. A haladó nemzeti gondolkodás szigete volt ez az iskola a nemzeti elnyomás tengerében. A nemzeti tradíciókat plántálták át az ifjú nemzedékbe a magyar irodalom nagyjainak megszólaltatásával és a múlt történelmének felidézésével. Ennek a szellemnek a fuvallata oly mély nyomokat hagyott a fogékony gyermeklélekben, hogy kerek fél század múlva is elevenen éltek Mikszáth lelkében a rimaszombati emlékek: „Fagyos világ volt ez akkor. Minden melegség bennszorult az ilyen intézetekben. Ezek voltak még a végvárok, amelyekben a magyar levegőt lehetett szívni. Ezek a férfiak, akik akkor itt tanítottak, nem afféle tanügyi bácsik voltak (ahogy most képzelné az ember), hanem az utolsó generálisok, akik titokban hadsereget nevelnek, ügyes politikusok, akik óvatosan, nagy furfanggal belecsepegtetik a rideg, száraz tananyagba azokat az édes érzéseket, melyekből a hazaszeretet lombosodik ki, bűvészek voltak, akik úgy tudják mutogatni a múltat, hogy benne látszik kidomborodva a jövő, próféták voltak, akikben a hit nem szétfolyó ábránd, hanem élőfa, mely gyökereit beleereszti a fogékony gyermeki szívekbe.”¹³

Arról, hogy pontosan milyen eszközökkel érték el ezt a Mikszáth Kálmán által leírt eredményt, ma már nem tudunk. Csak feltételezésekre bízhatjuk ma-

13. Mikszáth Kálmán: Fábry János. Vasárnapi Ujság, 1908. 6. sz. — Újra közölve: M. K.: Hátrahagyott munkák. 20. k. 155. l.

gunkat. Az irodalomban a tankönyv előírta példák mellett valószínűleg a reformkor nagyjainak, Kölcseynek, Vörösmartynak, Czuczornak költeményeit mutathatták be. Terray Károly – mint majd a következő fejezetben bemutatom – Kölcsey rajongója volt. Fábry János pedig egy, az 1850-es évek elején kidolgozott és a rimaszombati múzeumban megmaradt irodalomtörténeti és verstani jegyzetének példaanyagát az említett költők műveiből szemelte ki, és irodalomtörténeti áttekintésében összegyűjtötte Kölcsey és Vörösmarty életére vonatkozó fontosabb adatokat.

A történelem-oktatás szellemére és irányára már közvetlenebb anyag áll rendelkezésünkre. Az ezekből kirajzolódó képet majd a következő, az önképzőkör légkörét felidéző fejezetben kísérlem meg körvonalazni.

A tanári karnak a reformkorból sarjadó szellemét az oktatás nemzeti tartalmán kívül a módszer korszerűsége is jellemzi. A természettudományi tárgyak oktatásánál az elméleti fejtegetéseket a természet jelenségeinek megfigyelésével, a szemléletesség módszerével kötötték össze. Erre utalnak az évvégi értesítőkben a szertárak gyors gyarapodásáról beszámoló adatok.

A nevelés és fegyelmezés terén is haladtak. A Terray Károly megfogalmazásában már idézett pedagógiai elvek arra mutatnak, hogy az iskola szakított a fegyelmezés korábbi eszközeivel és helyébe a tanítványok értelmére ható nevelés elvét állította.

A tantestület névsorát már bemutattam. Bár a rideg és pusztá életrajzi adatok túl sokat nem nyújtanak, de mégis arra elegendők, hogy némi fogalmat adjanak egy-egy életpálya alakulásáról. Ezt a célt óhajtja szolgálni az alább következő felsorolás.

Terray Károly 1812. november 12-én Rozlozsnynán született,¹⁴ édesapja a község evangélikus lelkésze volt. Középiskolai tanulmányait Rozsnyón végezte, filozófiai és teológiai képesítését Pozsonyban szerezte meg. 1835 és 1841 között Dráskóczy Sámuelnek, a tiszai egyházkerület felügyelőjének gyermekeit nevelte. Ebben az időben ismerkedett meg Erdélyi Jánossal. Ismeretségükből meleg barátság kovácsolódott, amely feltehetően Erdélyi haláláig tartott. Terray Károly irodalmi terveire vall, hogy az Athenaeum 1838-as évfolyamában verse jelent meg. De érdeklődése inkább a filozófia felé von-

14. Életről l.: Két veterán. Haan Lajos, Terray Károly. Vasárnapi Ujság, 1881. febr. 6. sz. – Vasárnapi Ujság, 1881. márc. 13. 11. sz. – Fábry János: Terray Károly. Gömör-Kishont, 1881. márc. 13. 10. sz. – A Hon, 1881. márc. 10. 69. sz. – Néptanítók Lapja, 1881. márc. 15. 15. sz. – Sneff János: Terray Károly emlékezete. A losonci magy. kir. állami tanítóképző intézet értesítő az 1880/81. tanévről. Losonc, 1881. 3-10. l. – Terray Károly. Magyar Lexikon, XV. k. Bp. 1884. 346. l.

zotta. Az 1840-es évek elején külföldi tanulmányútra indult. Bejárta Szászországot, Poroszországot, Bajorországot, Svájcot. Berlinben Schelling filozófiai előadásait hallgatta. Benyomásairól még utazása közben hazaküldött cikkekben számolt be: *Rövid vázlata Schelling filozófiájának 's valami nevelésünk ügyében* (Athenaeum, 1842. júl. 10.); *Pedagógiai töredékek. I. A német iskolák nyilvánossága* (Athenaeum, 1842. aug. 21.); *Pedagógiai töredékek. II. A Poroszország. III. Prüfung der Reife* (Athenaeum, 1842. aug. 23.) utóbbi két cikkét egy *Nevelés ügyében* címen tervezett röpirat mutatványaként közölte, de terve nem valósult meg. Hazatérése után Szontágh Gusztáv *Propylaeumok a társasági filozófiához* című (1839) munkájával szállt vitába *Elmélet és szemlélődés* (1843) című füzetében. Röpiratát Hegel filozófiájának védelmében írta. 1843-ban meghívták a losonci evangélikus gimnázium tanárának. Itt a „nógrádi evang. es-perességi olvasó és munkáló könyvtári ünnepélyen” 1843-ban és 1844-ben *A tudományosság mezején munkálkodók közti eszmecserélésnek szükségességéről*, ill. *Metaphysikai előzmények* címen tartott felolvasása látott napvilágot gyűjteményes kötetben. Bizonyos utalások arra mutatnak, hogy tankönyvet is írt. Pedagógiai munkája mellett filozófiai bűvárlásait is tovább folytatta. Két kötetben megírta a filozófia történetét, de munkájának kézírata 1849-ben a losonci iskola porráégésekor, minden vagyonával együtt, szintén elpusztult. 1850-ben újra kellett kezdenie életét. Elfogadta az osgyáni evangélikus gimnázium igazgató-tanári állásra való meghívását, majd az egyesülés után a rimaszombati iskola tanára lett. Itt tanított 1869-ig, ekkor a kultuszminiszter felkérésére elvállalta a megnyíló losonci állami tanítóképző igazgatói székét. A tanítóképzőt több mint egy évtizedig irányította. 1880 végén betegsége ágyba kényszerítette, szívbaja 1881. március 7-én sírba vitte.

Fábry János 1830. július 31-én született Losoncon.¹⁵ Iskolai tanulmányait részben Losoncon, részben Selmezbányán végezte. 1848-ban, fiatalon, tizenhét évesen honvéd tüzér lett, majd térparancsnoksági segédtsízt. A szabadságharc leverése után Jánosiban nevelősködött, 1850 őszétől az osgyáni evangélikus gimnázium tanára. 1853 elején, Bécsben fizikát, vegytant, ásványtant és geológiát tanult. Az egyesüléskor a rimaszombati gimnázium természet tudományi szaktanára lett. Szaktárgyait, különösen a botanikát, nagy szeretettel tanította, diákjait a természet titkaiba a közeli erdőkben és mezőkön

15. Életről l.: Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. 371-372. l. — -hz- : Fábry János. Gömör-Kishont, 1908. jan. 5. l. sz. — Mikszáth Kálmán: Fábry János. Vasárnapi Ujság, 1908. 6. sz. — A Rimaszombati Egyesült Protestáns főgimnázium LV-ik értesítője. Rimaszombat 1908. V-XIV. l.

iet kirándulásokkor avatta be. A máig fennmaradt jegyzetei bizonyítják, hogy a természettudományoknak még a kísérletekkel is nehezen bemutatható jelenségeit és folyamatait igen pontosan és világosan írta körül. Tudományos búvárlatai tárgyát a növénytan köréből merítette. Az iskola 1857/58. és 1858/59. évi „Értesítvényé”-ben *Rimaszombat virányai* címen adta közre három év megfigyeléseinek, naplószerű feljegyzéseinek eredményét, az 1861/62-es tanév „Tudósítványá”-ban pedig *Adatok a dísznövények történetéhez* című rövid összefoglalásában a görög és római kor kertészeti növényeiről írt. Az *Állattan elemei* (1864) és a *Növénytan elemei* című tankönyveit a középiskolákban sokáig használták. 1867-ben *Gömör megye virányai* címen írt hosszabb botanikai tanulmányt (Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Szerk.: Hunfalvy Pál. Pest, 1867. LXXIX-XCIII l.). A Magyarország vármegyéi és városai vállalkozás Gömör-Kishont vármegye című kötetében ő írta a megyét bemutató geográfiai és botanikai tanulmányt *Gömör-Kishont vármegye természeti viszonyai* címmel. Áldozatos, tudmányszerető munkájának eredményeként értékes természettudományi gyűjteménnyel gazdagította az iskola szertárát, 1882-ben pedig megalapította a megyei múzeumot. 1897-ben majdnem félszázados tanári munka után nyugalomba vonult, de szeretett múzeumát egészen az 1907. december 30-án bekövetkezett haláláig újabb és újabb kincsekkel gazdagította.

Baksay István 1820. szeptember 8-án született Sárospatakon.¹⁶ Iskolai tanulmányait a kollégiumban végezte. Jogi és teológiai studiumai befejezése után, 1844-ben meghívták a rimaszombati gimnáziumba igazgató-tanárnak. Ötvenhárom évig egyfolytában tanított. A történelem jeles professzora volt, előadásai lenyűgözték diákjait. A gimnázium 1854/55-ös tanévének „Programm”-jában megjelent *Eszmetöredékek a történelem hatása s tanítása körül* című tanulmánya, az 1860/61-es tanév „Tudósításá”-ban, pedig közreadta *Naptári jegyzetek* című, az időszámítási módokról szóló frását. 1867-ben megírta *Rimaszombat történetét* (Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Szerk.: Hunfalvy Pál. Pest, 1867. 48-61. l.). 1878-ban elkészítette *A rimaszombati egyesült protestáns gymnasium rövid története s ismertetése* című

16. Életről l.: Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. 362. l. – Baksay Sándor: Baksay István. Vasárnapi Ujság, 1894. jún. 24. 25. sz. – Mikszáth Kálmán: Az öreg Baksayról. A Hét, 1894. július 1. 26. sz. – Kiss József: Az öreg Baksayról uo. – A Rimaszombati egyesült protestáns főgimnázium XLII-ik értesítője. Rimaszombat, 1894. 24–37. l. – Lőrinczy György: Baksay István halálára (vers) Gömör-Kishont, 1910. márc. 13. 11. sz. – Baksay István: Gömör-Kishont, 1910. márc. 13. 11. sz. – A Rimaszombati egy. prot. főgimn. LVII-ik értesítője. Rimaszombat, 1910. 25–26. l.

tanulmányát. (Emlékkönyv... Bp. 1878. 3-17. l.). Nevét nem annyira tudós munkái, inkább az oktatásban elért eredményei őrizték meg. 90 éves korában, 1910. március 7-én hunyt el.

Miklovics György 1811-ben született a Gömör megyei Iványiban.¹⁷ Középiskolai tanulmányait a losonci evangélikus gimnáziumban végezte, az iskolai nyelvművelő társaság jegyzője volt. Tanulmányai befejezése után nevelősködött. 1835-ben a debreceni főiskolán teológiát tanult. 1839-ben a makói evangélikus gimnázium igazgató-tanárává választották és tíz éven át egymaga vezette az ötosztályú iskolát. 1849 után visszavonult és gazdálkodni kezdett. 1856-ban azonban újból visszatért a tanári pályához, a rimaszombati egyesült protestáns gimnázium felkérésére elvállalta a megüresedett katedra betöltését. Egészen 1878. november 15-én bekövetkezett haláláig itt tanított.

Szeremley Károly 1828. október 4-én született Gelejen,¹⁸ ahol apja evangélikus lelkész volt. Középiskolai tanulmányait Miskolcon és Sárospatakon végezte. A szabadságharcban tüzerként vett részt. A forradalom leverése után visszatért Sárospatakra és folytatta bölcsészeti és hittudományi tanulmányait. 1851-ben a főiskola seniora lett és ugyanakkor a sárospataki egyház segédpapjává választották. Közben a gimnázium egyik felső osztályában a görög nyelvet is tanította. 1852-ben Bátkába ment nevelőnek, majd egy rövid ideig Tompa Mihály mellett segédlelkészkedett Hamván. 1853-ban, az egyesüléskor meghívták a rimaszombati gimnáziumba, ahol tizenhét éven át tanított. Az iskola 1856/57. tanévének „Programmjá”-ban az Iliász I. énekéből 171 sornyi fordítást adott közre. Az iskolai tevékenységen kívül a város társadalmi életében is részt vett. A Gömör megyei nép- és iparbank igazgatója, a honvédségélyző egyesület és a jótékony nőegylet pénztárnoka volt. Elhatalmasodó gyomorbaja 1871. augusztus 6-án véget vetett életének.

Severlay Károly Pozsonyban született 1828. július 10-én.¹⁹ Apja a pozsonyi evangélikus főiskola hittudományi tanára volt. Severlay Károly iskolai tanulmányait részben szülővárosában, részben a selmechányai líceumban végezte. Jogi és politikai képesítését az eperjesi kollégiumban szerezte meg. A

17. Életről l.: Miklovics György. Gömöri Közlöny, 1878. nov. 24. 46. sz. — A Rimaszombati egyesült prot. gimn. XXVI. értesítője. Rimaszombat, 1879. 3. l.

18. Életről l.: A Rimaszombati egy. prot. gimnázium XIX-ik értesítője. Rimaszombat, 1872. 3. l.

19. Életről l.: A Rimaszombati egy. prot. gimn. értesítője 1869/70 tanévről. Rimaszombat, 1870. 3. l.

szabadságharcban ő is fegyverrel harcolt, majd a bukás után három évig nevelősködött. 1852-ben az oszgyáni evangélikus gimnázium tanára lett. Az egyesüléskor vált a rimaszombati iskola tantestületének tagjává. 1855-ben nyelvtudásának elmélyítésére nagyobb utazást tett Németországban és Franciaországban, de Belgiumban és Svájcban is megfordult. Tizennyolc évi tanítás után 1870. február 18-án halt meg.

Mikszáth Kálmán rimaszombati tanárai közül – a bemutatottakon kívül – *Gáborhelyi Endre* segédtanárról csak azt tudjuk, hogy 1857-ben hívták meg és az 1861/62-es tanév folyamán már meg is vált a tantestülettől.²⁰ *Tóth József* rajztanárról – bár tizenöt évig működött az iskolában (1855-től 1870-ig) – az iskola évkönyvei nem nyújtanak bővebb tájékoztatást.

*

Az 1850-es évek végén működő tanári kart e néhány vázlatos vonással talán sikerült korunkhoz közelebb hozni. Az iskolában uralkodó légkörből is megsejthettünk valamit. De a gimnázium hétköznapijairól, a tantárgyakról, az iskolán belüli és kívüli diákéletéről azonban jószerével semmit sem tudunk.

E fejezet bevezető soraiban már utaltam arra, hogy Mikszáth korai biográfusai igen keveset tettek az akkor még hozzáférhető adatok tüzetes megvizsgálására. A rimaszombati diákevekről csak általánosságokat olvashatunk. A vélemények abban megegyeztek, hogy Mikszáth közepes tanuló volt. De oly téves adatok is találhatók, amelyek arról értesítenek, hogy az „ezernyolcszázhatvanadik év őszén került a kis Kálmán Rimaszombatba... 1867-ig volt itt. A gyenge tanulók közé tartozott. Egy osztályt meg is ismételt”.²¹

Az általánosságokon először – és sajnos eddig utoljára – Kálniczky Géza lépett túl. Említett füzetében felhasználta a rimaszombati gimnázium anyakönyveit. Felsorolja a bejegyzésekben szereplő különböző névírási formákat, foglalkozik a fejlécekben olvasható eltérő születési dátumokkal.²² A kosztadók nevét is számba veszi és magyarázatokat fűz a nevekhez.²³ A Mikszáth iskolai előmenetelét dokumentáló osztályzatokat csak részben közli,

20. Bodor István: I. m. 197. l.

21. Gyöngyösy László: I. m. 22. l.

22. Kálniczky Géza: I. m. 11 – 12. l.

23. Uo. 8 – 9. l.

megemlíti erkölcsi viseletének és szorgalmának jegyeit, majd felsorolja a magyar nyelvből és irodalomból a hat osztályban elért osztályzatait. Bizonyítványai közül csak a hatodik osztályosat közli teljes egészében.²⁴

Mindezekből kitűnik, hogy Kálniczky Géza érdekes adatai nyomán is csak nagyon hézagos képet alkothattunk Mikszáth Kálmán iskolai pályafutásáról. Némi kiegészítést adott a közelmúltban Rubinyi Mózes publikációja, amelyben Fábry Jánosnak osztályozó-noteszéből közölte a Mikszáthra vonatkozó bejegyzéseket.²⁵

Mikszáth Kálmán rimaszombati diákéveinek teljesebb bemutatása érdekében az alábbiakban teljes egészében idézem a fennmaradt osztályozókönyveknek Mikszáth-lapjait. Ezt megelőzően azonban idézek a tanévek végén nyomtatásban megjelent *Tudóstványok*ból. Ezek ugyanis a tanév jelentősebb eseményei mellett közlik az egyes osztályokban tanító tanárok nevét is. A *Tudóstványok* végezetül osztályonkénti felsorolásban ismertetik a leadott tananyagot, esetenként felsorolják az óraszámot és közlik a használt tankönyvek címét is. E száraznak tűnő adatok nyújtanak ma már csak némi fogalmat a tanítás menetéről. A *Tudóstványok* vattatása után az osztályozókönyv élén álló statisztikát közlöm. Ennek adatai segítenek ahhoz, hogy az osztályozókönyvben feltüntetett „helyszám”-nak ne csak relatív, hanem abszolút értékét is lássuk. A statisztikai lapot követi az osztályozókönyv Mikszáth-lapja. A vázolt sorrendet követem mind a hat osztály bemutatásánál.

I. OSZTÁLY

A nyomtatott *Tudóstvány* az 1857/58-as tanévről nem jegyzett fel említésre méltó eseményt.

A *Tudóstvány* alapján pontosan megállapítható, hogy az I. osztályban az egyes szaktárgyakat a következők tanították:

Fábry János	magyar nyelv
Fábry János	természeti tanok
Gáborhelyi Endre	latin nyelv
Gáborhelyi Endre	földrajz, történelem
Gáborhelyi Endre	mathezis

24. Uo. 13. l.

25. Rubinyi Mózes: Mikszáth rimaszombati diákévei. It 1957. 505 – 508. l.

Szeremley Károly	vallástan (református)
Terray Károly	vallástan (evangélikus)
Tóth József	német nyelv
Tóth József	szabadkézi és műtani rajz
Tóth József	szépfírás

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombatban egyesült prot. Gymnasium

Az I. Osztály

Névsorozata

az 1857/8^{ki} tanévben

Beíratott tanulók száma: 69

Ezek közt a második félévben 1

összesen 70

Az osztályt ismételték	Alsóbb osztályból beléptek	Külsők hozzájárultak		
21.	15.	33.	I. félév	II. félév
Első osztályú jeles			12	10
Első osztályú			24	25
Második osztályú			21	20
Harmadik osztályú			7	6
Vizsga előtt kilépett			3	7
Vizsgálatlanul maradt			2	2
		Összesen	69	70

Terray Károly	Gáborhelyi Endre
Szeremley Károly	Fábry János
Tóth József	

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: (Lásd a 20. l.)

A tanmenet, illetve a használt tankönyvek a következők voltak:

Vallástan: a) ág. hitv. evang. Ziegenbein-Székács tankönyv szerint bevezetés a ker. vallástanba; szentírás ismertetése. Egyházjavítás története. Egyházi énekek. Heti 2 óra. b) helv. hitv. evang. A ker. vallás első alaptételei. Tankönyv: Útmutatás a ker. vallásra. Sárospatak, 1851. Egyházi énekek. Heti 2

I. osztály

20

A tanuló neve és kora	Hazája, születés-helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hívatása	Észrevételek
46. Mixáth Kálmán Sz. 1847 Máj. 20	M. o. Szklabonya Nógrád	János iparos	ágost		Kovács Mártonné rszbatipolgármő	Kereskedő	Tűrhető felfogás és előmenetel
Első félév				Második félév			
Erkölcsei viselet:			kielégítő				kielégítő
Figyelem:			tűrhető				dícséretes
Szorgalom:			kielégítő				kielégítő
Vallás: Szép igyekezettel				szépen előhaladott			
Latin nyelv: felfogás, szabályok alkalmazásában közép-szerű, fordításban gyenge				közép-szerű igyekezettel			
Görög nyelv: —				—			
Magyar nyelv: olvasás előadása egyhangú, nyelvtanban gyenge; alkalmazásban kielégítő				olvasásban akadozó, előadása nehézkes, nyelvtanban jártas, alkalmazásban kielégítő, fogalmazásban gyenge			
Földrajz és történet: helyismerete tűrhető, előadása nem biztos, térképrajzban meglehetősen				kielégítő haladás			
Mathezi: meglehetősen elmélet, közép-szerű alkalmazás				tűrhető előmenetel			
Természeti tudományok: felfogása közép-szerű; előadása akadozó; tárgyismeretben alapos.				tárgyismeretben kevésbé jártas, előadása hiányos			
Német nyelv: igen csekély haladás				nyelvtanban gyenge, szorgalma ki nem elégítő, előmenetel csekély			
Önkényes tárgyak:				—			
Írásbeli fölfevények külső alakja: tűrhető				kielégítő			
Mulasztott tanórák száma: 12							
Általános osztályzat: első oszt.				első oszt.			
Helyszám: 36.				33.			

óra. — **Latin nyelv:** Szepesy latin nyelvtana szerint: beszédrészek, névragozás, melléknév fokozása, igehatározók, névmások, számnevek, előszócskák; elemzés, fordítási gyakorlatok. Heti 8 óra. — **Magyar nyelv:** Olvasás s az olvasottak előadása, betűkről, szavakról, beszédrészekről; szóképzés és szóragozás az ik-es igéig; elemzés; helyesírási és fogalmazási gyakorlatok. Tankönyvek: Wargha János magyar olvasó könyve és magyar nyelvtan algymn. számára. Sárospatak. Heti 4 óra. — **Német nyelv:** Toepler német nyelvtana szerint: olvasás, nyelvtani szabályok, ejtegetés, számnevek; gyakorlatok fordítása, írásgyakorlás. Heti 2 óra. — **Földrajz:** Bellinger-Fényes tankönyve szerint világtani és földrajzi általános előismeretek. A physikai s politikai földrajz elemei. Heti 3 óra. — **Mennyiségtan:** Szabóky A. számtana szerint: fejbeli gyakorlatok; a négy művelet, egész, elvont, és vegyes nevezett számokkal; közösleges és tizedes törtekkel. — Koller K. nézlettana szerint a háromszögekig. Heti 3. óra — **Természetrajz:** Pokronyi A. tankönyve szerint: állatország: emlősök, az 1. félévben; a 2. félévben: rovarok, pankányok, héjancok, férgek, puhányok, sugárállatok, burányok, ázalagok. Heti 2 óra. — **Magyar és német szépírás:** Heti 2 óra. Rajz: Szabadkézzel és mértani rajzgyakorlatok (a reáltanodában). Heti 6 óra.

II. OSZTÁLY

A nyomtatott *Tanodai értesítő* az 1858/59-es tanévről nem jegyzett fel említésre méltó eseményt. Az igazgatóság a tanítási nyelvvel kapcsolatban a következő közleményt bocsátotta ki: „Részint, hogy minden híresztelésnek vége szakadjon, részint megnyugtatójukra azon számtalan szülőknél, kik gyermekeiket tanodánkba azon oknál fogva kívánják felvétetni, hogy itt a magyar nyelvben mind elemileg, mind gyakorlatilag alapos ismeretet szerezzenek, nyilvánítandónak tartjuk, hogy egyesült tanodánkban oktatási nyelv kizárólag a magyar. — Minthogy azonban kétségen kívül vannak olyan szülők is, kik a gyakorlati élet s közlekedés jelenlegi egyetlen mozdonyát, a német nyelvet is egyúttal gyermekeik által megismertetni óhajtanak, jónak véljük ezennel értésül adni, hogy e tekintetben is célszerű eljárás tőtenik, s bizton reményelhető, hogy a többi tanok mellett a német nyelvben is kimerítő oktatást vesznek kedves gyermekeik.”

Az *Értesítő* alapján pontosan megállapítható, hogy II. osztályban az egyes szaktárgyakat a következők tanították:

Baksay István	földrajz, történelem
Fábry János	természeti tanok
Miklovics György	mathézis
Séverlay Károly	latin nyelv
Séverlay Károly	magyar nyelv
Szeremley Károly	vallástan (református)
Terray Károly	vallástan (evangélikus)
Tóth József	német nyelv
Tóth József	szabadkézi rajz
Tóth József	szépírás

A tanmenet, illetve a használt tankönyvek a következők voltak:

Vallástan: mint az I. osztályban. — **Latin nyelv:** A rendes, rendhagyó és hiányos igék; szóalakítás. Latin magyar és magyar latin fordítási gyakorlatok. Chrestomátiából a mondatok, mesék, beszélgetések és elbeszélések fordítva, elemezve, a nagyrészt emlékelve. Szepesi szerint. Het. 8 óra. — **Magyar nyelv:** Rövid átnézése a nyelvtan elemeinek: az ik-es és rendhagyó igék; a mondatban elemei. Olvasás, az olvasottak elbeszélése, elemzése, szavazás, helyesírás, fogalmazás az iskolában. Otthoni munkák. Varga szerint. Het. 3 óra. — **Német nyelv:** Nyelvtani szabályok és a nevek ejtegetésének ismétlése, igehajtogatás; a közbeszótt magyar gyakorlatok németre és a németeknek magyarrai fordítása. Toepler szerint. Het. 3. óra. — **Földrajz és történelem:** Az ókor 476 Kr. u. — **Kézikönyv:** Világtörténeti tankönyv Beck után fordítva. Pest 1856. Het. 3 óra. — **Mennyiségtan:** Számítan: viszonyok, arányok, egyszerű hármasszabály, olaszgyakorlatok, kamatkivetés. Szabóki szerint. — **Nézetten:** a három, négy s több szögek, az átlók, az egyenes oldalú többszögű ábrák belterületének kiszámítása; a középarányos vonal kikeresése; az ábrák változtatása. Koller szerint, Het. 3 óra. — **Természetről:** 1-ő félév: állattanból madarak, hüllők, halak; 2-ik félév növénytan fűvészi kirándulásokkal összekötve. Porkony szerint. Het. 2 óra. — **Szépírást.** — **Szabadkézi és műtaniról:** Mint az I. osztályban.

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombatba egyesült prot. Gymnasium

A II^{dik} osztály

az 1858/59^{ki} tanévben.

Beíratott tanulók száma 30.

Ezek közt:

Az osztályt ismételték	Alsóbb osztály- ból beléptek	Külsők hozzájárultak	I. félév	II. félév
2	23	5		
Első osztályú jeles			7	7
Első osztályú			14	15
Második osztályú			9	8
Harmadik osztályú			—	—
Vizsga előtt kilépett			—	—
Vizsgálatlanul maradt			—	—
		Összesen	30	30

Miklovics György
igazgató

Sévarlay Károly
Szeremley Károly
Terray Károly
Baksay István
Fábry János
Tóth József

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: (Lásd a 24. lapon)

III. OSZTÁLY

A nyomtatott értesítő *Az 1859/60-as tanév történetéhez* című fejezetében olvasható: „Okt. első napjaiban kezdődven a tanítás, 18-n törvények olvastattak s 27-en a feldíszített nagy teremben számos hallgató jelenlétében Kazinczy-ün-nepély tartatott, mely alkalommal a tanárok által „Kazinczy emléke” című testületileg nyitott ösztöndíj-alapítványra, Szabó Márton úr 105 frtnyi nemzeti kölcsönt és Káposztás József úr egy fürdőrészevnyt (60 pft) írtak alá.”

II. osztály

24

A tanuló neve és kora	Hazája, születés-helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hivatása	Észrevételek
23. Mixáth Kálmán szül. 1847 Maj 20.	M. o. Szklabonya Nógrád	János, iparos	Ágost. hitv.		Dobos József polgár	kereskedő	Nehézkes felfogású
Első félév				Második félév			
Erkölcsei viselet:				ig. kielégítő			
Figyelem:				kielégítő			
Szorgalom:				ig. kielégítő			
Vallás: dicséretes szorgalom mellett szép előmenetel				szép előhaladás			
Latin nyelv: nehézkes felfogású; igyekvő; alkalmazásban nem eléggé biztos				iparkodó, alkalmazásban nem eléggé biztos, de haladt			
Görög nyelv: —				—			
Magyar nyelv: nyelvtanban s alkalmazásban kissé gyöngé; írályja középszerű				nyelvtanban s alkalmazásban nem biztos, írályja kielégítő			
Német nyelv: dicséretes haladás				kielégítő haladás			
Földrajz és történet: kielégítő eredmény				kielégítő eredmény			
Mathezis: dicséretes előhaladást tett				felfogása nehéz, dolgozatokban nem eléggé jártas			
Természeti tudományok: állatismeretben otthonos; előadása folyó				növényismeretben kielégítő, leírásban gyenge			
Önkéntes tárgyak:				—			
Írásbeli föltevények külső alakja: tűrhető				középszerű			
Mulasztott tanórák száma: 20 nagyobbára kimentve				—			
Általános osztályzat: első oszt.				első oszt.			
Helyszám: 17.				18.			

Az értesítő alapján pontosan megállapítható, hogy a III. osztályban az egyes szaktárgyakat a következők tanították:

Baksay István	földrajz s történelem
Fábry János	ásványismeret
Miklovics György	mennyiségtan
Szeremley Károly	magyar nyelv
Szeremley Károly	latin nyelv
Szeremley Károly	görög nyelv
Szeremley Károly	vallásstan
Tóth József	német nyelv
Tóth József	rajz

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombatban egyesült protestans Gymnasium

A III. osztály

az 1859/60 tanévben

Beiktatott tanulók száma: 33.

Ezek közt:

Az osztályt ismételték	Alsóbb osztályokból beléptek	Külsők hozzájárultak		
3	18	12	I. félév	II. félév
Első osztályú jeles			8	14
Első osztályú			19	11
Második osztályú			6	6
Harmadik osztályú			—	2
Vizsga előtt kilépett			—	—
Vizsgálatlanul maradt			—	—
összesen			33	33

Terray Károly
ez évi ig. tan.

Baksay István
Fábry János
Miklovics György
Tóth József
Szeremley Károly

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: 26

III. osztály

26

A tanuló neve és kora	Hazája, születés-helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hivatása	Észrevételek
17.Mixádt Kálmán, szül. 1847. Május 20.	Magyarország Szklabonya-Nograd	János iparos	ágost. hitv. evang.	fizeti	Dobos József polgár	kereskedő	Jó tehetség! –
Első félév				Második félév			
Erkölcsei viselet:			dicséretes	dicséretes			
Figyelem:			jó	jeles			
Szorgalom:			dicséretes	jeles			
Vallástan: szép előmenetelt tanúsított				dicséretes haladás folytonos szorgalom mellett			
Latin nyelv: jó felfogás — elég jártas a nyelvtanban, a gyakorlatiakat szereti elhanyagolni				az elméletiekben gyengébb, a fordítást illetőleg jeles szorgalmat fejtett ki			
Görög nyelv: dicséretes előmenetel				dicséretes igyekezet			
Magyar nyelv: jeles igyekezet				jeles az elméletiekben: dolgozatai jók — szépek: nyelve erőteljes			
Német nyelv: nyelvtanban s fordításban gyenge				dicséretes haladás			
Földrajz és történet: dicséretes előmenetelt tett				dicséretes előhaladást tett			
Mathezis: felfogása nehéz, kevés érdekeltség mellett kevés siker				kevés érdekeltség mellett kevés siker			
Természeti tudományok: ásványismerete kielégítő, előadása nem eléggé biztos				tünetek fejtegetésében kielégítő; előadása helyes; kísérleteket részben érti			
Önkéntes tárgyak:							
Írásbeli föltevények külső alakja: kielégítő				dicséretes			
Mulasztott tanórák száma: 5				70 beteg vólt			
Általános osztályzat: első osztályú				első oszt. jeles			
Helyszám: 17.				12.			

A tanmenet, illetve a használt tankönyvek a következők voltak: Vallástan (ág. h.) Ziegenbein—Székács kz. választan és hittan. Egyháztörténet. Ének. — (helv. h.) Heidelbergeri nagy káté; biblia-olvasás; ének. — Latin nyelv Hoffman historiae ant. IV. V. X. XI. I., Szepessy mondattana. — Görög nyelv Szepessy hellen nyelvtana szerint. — Magyar nyelv a sárospataki vezérkönyv szerint. — Irgyakorlatok. — Német nyelv Mozart olvasókönyv mellett a nyelvtan ismételve — Történelem középkor s újkor a westf. békéig Beck szerint. Magyarország tört. füzetekben. — Ásványtan Zippe szerint. — Természettan vegytan, hőtan Thüringer szerint. — Szám tan Szabóky szerint — Mértan Koller szerint. — Rajz.

IV. OSZTÁLY

A nyomtatott értesítő mint az 1860/61-es tanév kiemelkedő eseményéről számol be az önképzőkör nyilvános szereplésről: „Az évenként rendeztetni szokott Kazinczy-ünnepély ez évben Jun 24-én tartatott meg, mellyen felsőbb osztálybeli növendékeink pályamunkái közül a Szabó József, Borsody József és Terray Istváné ítéltek jutalmazandónak. A Káposztás-féle jutalom Rotharidesz Istvánnak ítéltetett.”

A tanári kar névsorából csak az tűnik ki, hogy „Miklovics György a IV. osztály tanára”, hogy az osztályt tanító három másik tanárral együtt (Fábry János, Terray Károly, Szeremley Károly) ki melyik tantárgyat tanította, nem állapítható meg határozottan.

A tanmenet, ill. a használt könyvek a következők voltak: Vallástan mint III. oszt. — Latin nyelv: Ovid trist. 5. eleg. Caesar de bell. gall. IV. k. — Görög nyelv: K. Szepessy hellen nyelvtana szerint. — Magyar nyelv: irányisme Sárváry szerint. — Német nyelv: szókötés; Ballagi olvasókönyve szerint. — Történelem: Magyarország története. — Math. számítás: arányok és egyenletek. Szász K. szerint. — Nézettan: tömormértan Koller szerint. — Természettan: erdmű, láttan, villany, delejesség. — Alkalmazott természettan: Thüringer szerint. — Rajz.

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombatban egyesült protestans Gymnasium

A IV. Osztály

az 1860/61 tanévben

Beiktatott tanulók száma: 28.

Ezek közt:

Az osztályt ismételték	Alsóbb osztály- ból beléptek	Külsők hozzájárultak		
2	24.	2.	I. félév	II. félév
Első osztályú jeles			8	10
Első osztályú			20	15
Második osztályú			—	—
Vizsga előtt kilépett			—	2
Vizsgálatlanul maradt			—	1
Összesen			28	28

Rimaszombat Mart. 10. 1861.

Baksay István
ez évi igazg.Miklovics György
Fábry János
Terry Károly
Szeremley Károly

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: [Lásd a 29. lapon]

V. OSZTÁLY

A nyomtatott *Tudositvány A tanoda ez évi történetéből* című fejezete kiemeli a tornacsarnok felállítását és a Kazinczy-ünnepélyt: „A régebben tervezett, de az anyagi körülményeknél fogva ez ideig elhalasztott testgyakorda (gymnastica) ügye az által, hogy tek. Hámos József ez évi igazgató-választmányi elnök és tek. Fáy Gusztáv urak a szükséges fa- és vasanyagot adományozták, azon kedvező stádiumba lépett, miszerint az a tanoda udvarán már felállítottak. A városi választmány pedig fűvészkertnek és uszodának alkalmas helyiség adományozása iránt közelebb megkerestetett. — Folyó év május 20-21-dik napjai tanodánk történetének lapjain fényes betűkkel jegyezték fel. Az első napon ugyanis ft. Máday Károly ur, a tiszai ág. h. ev. egyházkerület törvényes

IV. osztály

A tanuló neve és kora	Hazája, születés- helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hivatása	Észrevételek
Mikszádt Kálmán, szül. 1847 Maj. 20.	Szklabonya Nógrád- megye	János iparos ott.	agost. hitv.	fizeti	Dobos József polgár	kereskedő	jó tehetség,de kissé hanyag
Első félév				Második félév			
Erkölcsi viselet:			dicséretes	dicséretes			
Figyelem:			dicséretes	dicséretes			
Szorgalom:			igen kielégítő	kielégítő			
Vallástan: jeles igyekezet és siker				dicséretes eredmény			
Latín nyelv: Mind az elmélet, mind az irgyakorlat terén igen dicséretes haladás				mind az elmélet, mind az irgyakorlat terén dicséretes haladás			
Görög nyelv: mind az elemzésben, mind a fordításban dicséretes haladás				mind az elméletben, mind a fordításban dicséretes haladás			
Magyar nyelv: mind az elmélet, mind az irgyakorlat terén igen dicséretes siker				mind az elmélet, mind az irgyakorlat terén jeles siker			
Német nyelv: gyenge alap, kevés előhaladás				elmélet és alkalmazásban silány siker			
Földrajz és történet: felfogása helyes, előadása folyó és értelmes de készsége változó				felfogása helyes, előadása folyó és értelmes, de készsége változó			
Mathezs: dicséretes előhaladást tett				igen kielégítő előhaladás			
Természeti tudományok: Csekély szorgalom, nehéz felfogás, kevés siker				tünetfejtegetésben zavart, szaggatott előadással, a kísérleteket nem érti			
Önkéntes tárgyak:							
Írásbeli föltevények külső alakja: kevés haladást tanúsít				haladást tanúsít			
Mulasztott tanórák száma: 5.				12 igazolva			
Általános osztályzat: első osztályú				első osztályú			
Helyszám: 12.				15.			

superintendense hivatalos látogatásban részesíté tanodánkat. Az ünnepélyt az ifjak énekára Kölcsey himnusával megnyitván, az igazgató beszédet mondott a tanoda missiojáról. Erre a ft. superintendens ur szolt a tanoda előljárói-, tanárai- és az ifjusághoz. Felolvastatván a látogatás pontjai, előadatott a tanoda története a működő tanárok rövid életrajzával, végre a tanoda anyagi és szellemi status quo-ja vétetett vizsga alá. Ennek befejeztével tartott nagyszámú közönség, a látogató Superintendens ur s kísérete jelenlétében az évenként rendeztetni szokott Kazinczy-ünnepély, melyen az 5–6-dik osztálybéli növendékek közül a Lengyel György és Mixát Kálmán munkái íteltettek jutalmazandóknak. Az első a pályadíjról lemondván, az Rotharidesz Istvánnak adott ki. Végre a tanoda helyisége, muzeuma és könyvtára mutattattak be. A tápda is részesült látogatásban. Másnap az osztályok vizsgáltattak meg. — ”

A *Tudositvány* közlése alapján megállapítható, hogy a V. osztályban az egyes szaktárgyakat a következők tanították:

Baksay István	történelem, mathezis, síkmértan
Fábry János	ásványtan, növénytan
Miklovics György	vallástan
Severlay Károly	német nyelv
Terray Károly	magyar nyelv
Terray Károly	latin nyelv
Terray Károly	görög nyelv

A tanmenet, ill. a használt tankönyvek a következők voltak: Vallástan (2 óra) ker erkölcsstan Zsarnay L. tankönyv szerint. — Magyar ny. (3 óra) szónoklat- és költészettan elm. és gyakorlatilag, irályi gyakorlatok, szavalás. — Latin ny. (6 óra) Ovid. met. válogatott meséi; Liv. hist. I. I. c. 1-40; irályi gyakorlatok. — Görög ny. (4 óra) Xenoph. anab. I. I., Hom. II. rhaps. elemezve, fordítva, emlékelve, — irgyakorlatok. — Német ny. (2 óra) Mozart II. k. és Ballagi K. olv. könyveiből olvasás, elemzés, emlékelés, szavalás, irályi gyakorlatok. — Történelem (3 óra) középkor Schröck szerint. — Mathezis (3 óra) Moćnik—Ahrenstein tankönyv szerint betűszámтан, 4 alapművelet egész és törtszámokkal, arányok; — síkmértan. — Természetrájj (2 óra) ásványtan és növénytan Mihálka tankönyv szerint.

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombati egyesült prot. gymnasium
A V^{dik} osztály
Névsorozata
az 1861/2 tanévben
Beiratkozott tanulók száma: 20.
Ezek közt:

Az osztályt ismétlik	Alsóbb osztály- ból beléptek	Külsők hozzájárultak		
—	18.	2.	I. félév	II. félév
Első osztályú jeles			7	7
Első osztályú			9	13
Második osztályú			4	—
Harmadik osztályú			—	—
Vizsga előtt kilépett			—	—
Vizsgálatlanul maradt			—	—
Összesen			20	20

Rimaszombat, febr. 2-án 1862.

Fábry János mp. ez évi igazg.

Terray Károly mp

Baksay István

Miklovics György mp

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: (Lásd a 32. l.)

VI. OSZTÁLY

A nyomtatott *Értesítés* megemlékezik a Kazinczy-ünnepélyről: „A Kazinczy-irodalmi ünnepély a tanév utolsó vasárnapján volt. A Szabó Márton-féle díjt oda adtuk Juhász János VI. oszt. szegény — de igyekező ifjúnak”. A tanév külön eseménye volt az aggteleki-cseppkőbarlanghoz tett kirándulás: „Régi forró kívánságunk — megyénk és hazánk egyik legnagyobb kincsét — Aggteleket — tanítványainknak megmutathatni, — ez évben valósult! — 50 növendékünk vett részt a baradlai élvezetes kirándulásban — a tanárok jelenlétében, s közvetlen felügyelete alatt.”

A tanári kar névsorából csak az tűnik ki, hogy „Terray Károly az V. és VI. osztály tanára”, hogy az osztályt tanító három másik tanárral együtt (Fábry

V. osztály

32

A tanuló neve és kora	Hazája, születés-helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hivatása	Észrevételek
Mikszát Kálmán sz. 1846 jan 14.	Szklabonya Nógrád m	atyja János gazda	ev. hitv	fizető	Srenka József polg RSz	ügyvéd	Beiratott: Sept. 30. 1857.
Első félév				Második félév			
Erkölcsei viselet:			dicséretes				dicséretes
Figyelem:			állandó				állandó
Szorgalom:			dicséretes				dicséretes
Vallás: előadása folyó és értelmes, készsége dicséretes				dicséretes eredmény			
Latin nyelv: szép sikerrel haladott				jó felfogás és előmenetel.			
Görög nyelv: középszerű előmenetel				középszerű előhaladás.			
Magyar nyelv: dicséretes siker				kitűnő eredmény.			
Német nyelv: csekély szorgalom mellett kevés haladás				csekély igyekezettel			
Földrajz és történet: kitűnő érdeklődés s folytonos szorgalom mellett jeles előhaladás				kitűnő érdeklődés és folytonos szorgalom mellett jeles előhaladás			
Mathézis: kielégítő eredmény				kielégítő eredmény			
Természeti tudományok: ásványtani kevés érdeklődés mellett tűrhető eredmény				Növénytan: igen kielégítő siker.			
Önkéntes tantárgyak:							
Írásbeli föltevények külső alakja: tiszta				tiszta.			
Mulasztott tanórák száma:							
Általános osztályzat:							
Helyszám:							

János, Severlay Károly, Baksay István) ki melyik tantárgyat tanította, nem állapítható meg határozottan.

A tanmenet, ill. a használt tankönyvek a következők voltak:
Vallás tan: Egyetemes egyháztörténelem; a magyarhoni reformatio története 2 óra. — **Magyar nyelv:** Költészet és szónoklattan elméletileg és gyakorlatilag; olvasmányok; szavalás; magyar irodalom ismertetése; írásgyakorlatok, 3–4 óra. — **Latin nyelv:** Cicero or. pro lege manil., Livius, Virgil dn. VI. k. Vecl. Georg. Mythologia és Antiquitates. Irgyakorlatok, 6 óra. — **Görög nyelv:** Xenophon Anabasisa, Homer Iliad I. rhaps. Irgyakorlatok, 3 óra. — **Német nyelv:** mint az 5. oszt. — **Történelem:** Ujkor. Schröck szerint 3 óra. — **Számtan:** betűszámítás, hatvány- s gyökmennti- ségek és logaritmikusok. — **Mértan:** Tömegmértan és síkháromszög tan Mocnik szerint, 3 óra — **Term. tanok:** Állattan Söltész szerint 2 óra.

Az osztályzókönyv statisztikája:

Rimaszombati egyesült prot. Gymnasium

A VI^{dik} Osztály

Névsorozata

az 1862/3 tanévben.

Beiktatott tanulók száma: 20.

Ezek közt:

Az osztályt ismételte	Alsóbb osztály- ból beléptek	Külsők hozzájárultak		
—	18	2	I. félév	II. félév
Első osztályú jeles			7	7
Első osztályú			12	12
Második osztályú			—	—
Harmadik osztályú			—	—
Vizsga előtt kilépett			1	1
Vizsgálatlanul maradt			—	—
			20	20

Szeremley Károly
 ez évi igazgató

Terray Károly
 Severlay Károly
 Fábry János
 Baksay István

Az osztályzókönyv Mikszáth-lapja: [34]

VI. osztály

34

A tanuló neve és kora	Hazája, születés-helye s lakása	Atyja vagy gyámja neve, állása, lakása	Vallása	Ösztöndíjas-e? fizeti-e a tanpénzt, vagy fel van-e mentve?	A felelős felügyelő neve, állása, lakása	Jövő hivatása	Észrevételek
Mikszáth Kálmán sz. 1846 Jan 14.	Szklabonya Nógrád	János gazda	Ágost hitv.	fizeti	Juhász János polg. Rsz.	ügyvéd	
Első félév				Második félév			
Erkölcsei viselet:			dicséretes	jó			
Figyelem:			jó	jó			
Szorgalom:			dicséretes	dicséretes			
Vallástan: dicséretes				dicséretes			
Latin nyelv: dicséretes				kielégítő			
Görög nyelv: dicséretes				kielégítő			
Magyar nyelv: kitűnő				kitűnő			
Német nyelv: semmi				kielégítő			
Földrajz és történet: kitűnő				kitűnő			
Mathezs: kielégítő				kielégítő			
Természeti tudományok: Állattan: kevés.				kielégítő			
Önkéntes tárgyak:							
Írásbelli föltevények külső alakja: jeles				jeles			
Mulasztott tanórák száma: 12 betegség miatt				30 kimentve			
Általános osztályzat: első oszt.				1 oszt.			
Helyszám: 17.				16.			

1861/2-i köz-
vizsgát elmu-
lasztotta.
Elment Jun 26.
1863.

Az osztályzókönyvek Mikszáth lapjai több kisebb-nagyobb fontosságú körülményre hívják fel a figyelmünket:

1. *Nevének írásával kapcsolatos ingadozás.* A Mixáth — Mixádt — Mikszádt — Mikszáth változatok nem a bejegyző tanár pontatlanságára mutatnak. Várdai Béla utal arra, hogy az író édesapja *Mixádt*-nak írta nevét.²⁶ Kálniczky pedig saját kutatásai alapján közli, hogy a nagykürtösi anyakönyvben (Szklabonya ugyanis az 1840-es években Nagykürtös leányegyháza volt) „a nagy író vezetéke neve *Mixádt*-nak van bejegyezve.”²⁷ Ezek a tények tehát azt bizonyítják, hogy a család nevét hivatalos iratokon és az egyházi anyakönyvben *Mixádt*-nak írták, csak az idők folyamán módosult *Mikszáth*-tá. Úgy tűnik, hogy az osztályzókönyv bejegyzései őrzik a változás fokait. Az I. osztályban még *Mixáth*-ot írtak, a VI. osztályban már *Mikszáth*-ot. Ebből arra a feltételezésre juthatunk, hogy az 1862-es év táján már felbukkan a név végleges alakja. Ezt támogatja az a tény is, hogy az önképzőköri munkák közül azokban, amelyeket biztosan Mikszáth másolt le és írt alá, már 1861 őszétől a név *Mikszáth* formában található, viszont azok, amelyek másolóinak személye bizonytalan, még a korábban használatos *Mixáth* formát őrzik.²⁸

2. *A születési dátum eltérései.* Az első négy osztálykönyvbe bejegyzett 1847. május 20. dátum éppoly hibás, mint az ötödik és a hatodik osztály 1846. január 14-éje. Az előbbieken a hónap és a nap, az utóbbiakban az évszám és a nap téves. Várdai nyomozása alapján, amit később Kálniczky ellenőrzött és megerősített²⁹ a hiteles dátum 1847. január 16.

3. *A család felemelkedésének tényei.* A korai életrajzok a családot kisnemesinek tartják.³⁰ Simon János, nógrád megye leváltárosa kutatásaival bebizonyította, hogy a Mikszáth család nem nemes származású.³¹ Mikszáth Kálmán nagyapja, Sámuel, nagykürtösi mészáros és kocsmáros volt, János fia,

26. Várdai Béla: I. m. 4–5. l.

27. Kálniczky Géza: I. m. 12. l.

28. Melich János: Mikszáth Kálmán és a Mikszáth nemzetség viszonya a magyarsághoz (Melich János: Dolgozatok I. Bp. 1957. Akadémiai K. Nyelvtudományi Értekezések 11. sz.) című tanulmányának V. fejezetében „A Mikszáth név magyarázata és a belőle vonható következtetés” (i. m. 24–30 l.) foglalkozik az író nevének változataival és a név etimológiájával. Az általam közölt adatok kiegészítik Melich közlését, annál is inkább, mert Mikszáth önképzőköri dolgozatait legnagyobb részt maga másolta és írta alá a saját nevét.

29. Várdai Béla: I. m. 4. l.; Kálniczky Géza: i. m. 12. l.

30. L. Törs Kálmán: Mikszáth Kálmán. Vasárnapi Újság, 1882. ápr. 16. 16. sz. — Várdai Béla: I. m. 4–5. l. — Gyöngyösy László: I. m. 13. l.

31. Simon János: Mikszáth Kálmán származása. Gömör-Kishont, 1910. júl. 3. 27. sz.

az író édesapja, követte a mesterségben. Nagykürtösről Ebeckre költözött és ott, mint egy 1839-ből származó beadványából kitűnik a „Tekintetes Ebekki közbirtokos úraság árandás mészáros és korcsmáros”-a volt. Itt vette feleségül az egyik gazdálkodó, Veres Gáspár leányát, Máriát. Szklabonyára Simon János feltételezése szerint az 1840-es évek elején költözhetek. Mikszáth János a községben először a templom közelében levő kovácsműhely mellett nyitott mészárszéket és kocsmát. Ebben a házban született 1847-ben Kálmán fia. Később Mikszáth János a faluvégre költözött. Sorsának további alakulásáról Simon János egy lakonikus mondatban tudósít: „Mikszáth János öregségére jó módra jutva, felhagyott a mesterségével.” Közeli időpontot nem közöl. Király István Mikszáth könyvében ezzel kapcsolatban a következőket írja: Mikszáth Jánost a „hivatalos okmányokon az ötvenes években »iparosnak«, 1860-tól kezdve azonban már »gazdának« nevezték.”³² Király István megállapítását alátámasztják a rimaszombati gimnázium osztályzókönyveiben az „atyja vagy gyámja neve, állása, lakása” rovatban található bejegyzések. Ezek szerint 1860-ig, pontosabban az 1860/61-es osztályzókönyvben található bejegyzésig, tehát az alsó négy osztályban „iparos” szerepel. 1861-től pedig „gazda” megjelölés olvasható. Ezek szerint Mikszáth János 1860 szeptember és 1861 szeptember között adta fel a mészárszéket és a kocsmát. A foglalkozás megváltozása ebben az esetben a család felemelkedését is jelentette. Ezt alátámasztja az a tény is, hogy az osztályzókönyvben a tanuló „jövő hivatása” rovatban az apa foglalkozásának változásával szintén változás tapasztalható. Az alsó négy osztályban tehát amíg az apa *iparos*, addig fiát *kereskedőnek* szánta, viszont amikor *gazda* lett, a fiú jövő hivatása *ügyvédre* változott. A párhuzam további kommentálása szükségtelen.

4. *Az egyes tantárgyakból kapott osztályzatok vallomásai.* A már idézett, és eddig mindig visszatérő „közepes tanuló volt” megjelölést a közölt bizonyítványok kézzelfoghatóvá teszik. Néhány következtetést – a teljességre törés igénye nélkül – levonhatunk:

a) az első osztályban és részben a második osztályban tapasztalható gyengébb előmenetel nem annyira a kisdiák szorgalmának hiányát jelzi, inkább előtanulmányainak alacsony fokát. A rimaszombati iskolába való felvételét megelőző examinálásáról fél század múlva maga is ír.³³ Ebből a még mindig friss visszaemlékezésből kitűnik, hogy Tusnay Endre, a szklabonyai rektor,

32. Király István: I. m. 7–8. l.

33. Mikszáth Kálmán: Fábry János. Vasárnapi Újság, 1908. 6. sz. – Újra közölve: M. K. Hátrahagyott munkák 20. k. 152–154. l.

nagyon-nagyon gyengén látta el tudománnyal diákját. A rimaszombati gimnázium pedig magas követelményekkel lépett fel. A két oktatási fok és forma között fennálló különbség leküzdése sok szorgalmat és energiát kívánhatott a rimaszombati iskolába lépő Mikszáthtól.

b) a magyar nyelv osztályzatai évről évre javulnak. Figyelemre méltó az előadásra és az irányra vonatkozó egyre inkább a megelégedést kifejező megjegyzések. Már a harmadik osztály elvégzésekor kiemelik fogalmazási készségét: „dolgozatai jók – szépek: nyelve erőteljes”.

c) az úgynevezett humán tárgyakban (az idegen nyelvek, történelem) előmenetele változó. A latin nyelvből kapott érdemjegyei egyenletes szorgalomra mutatnak, németben gyenge és változó (ebben a politikai szellem tükröződését láthatjuk), a történelmet lassan szereti meg, de később kedvelt tantárgya lett.

d) a reál-tárgyak iránt kevés érdeklődést tanúsított, igen jól jellemzi e tantárgyak elsajátítását a harmadik osztály egyik bejegyzése: „kevés érdekeltség mellett kevés siker”.

e) végül igen érdekes, már a gyermekkorban felbukkanó, később pedig teljesen kibontakozó jellemvonásokra mutatnak az „Észrevétel” rovatban olvasható bejegyzések. A „tűrhető felfogás és előmenetel”, a „nehézkés felfogású”, a „jó tehetség, de kissé hanyag” megjegyzés elsősorban a lassan kibontakozó egyéniségre és tehetségre utal. De a kedély diktálta, a hangulat befolyásolta munkaintenzitásra és az egyirányú érdeklődésre is fényt vet. Ez az utóbbi, ha nem is teljesen egyértelműen, de már mégis az irodalom iránt érzett vonzalmára mutat. Ezt támasztja alá az önképzőkörben kifejtett tevékenysége is.

II. Mikszáth a rimaszombati gimnázium önképzőkörében

A Sárospataki Füzetek 1857-es évfolyamában Erdélyi János az egyházkerületi számvevőszék jegyzőkönyvének 129. pontját idézi. A jegyzőkönyvből kitűnik, hogy a főiskola pénzalapjából Kazinczy Ferenc utódjának kölcsönt szavaztak meg, hogy a széphalmi lakot és a hozzátartozó birtokot visszavásárolhassa. A jegyzőkönyvből merített idézethez Erdélyi a következőket fűzi: „Ez a nagy ember 1759-ben született; ma holnap száz esztendeje. Külföldön ilyenkor már zeng a jó szó mindenfelé. Vajon nem rezeg-e bennünk a kegyelet intő

szava, hogy két év múlva százados ünnepet szenteljünk születése napjának?”³⁴ Az apró és különben alig szembeötlő glosszára a Pesti Napló recenzense felfigyelt. A folyóiratszámról írott beszámolójában teljes egészében idézi Erdélyi János közleményét. Utána két kérdést tesz fel: „E kérdés fog-e visszhangra találni e hazában? Fog-e alkalmul szolgálni bebizonyítanunk, hogy elvalahára mi is elkezdjük már tisztelni, becsülni az érdemet országosan?”³⁵ A Pesti Napló szélesebb nyilvánossága előtt elhangzott reflexiók nem maradtak visszhangtalanul. Az évforduló megünneplésének tervét az irodalmi közvélemény cikkek sorával támogatta. Az Akadémia 1858. november 22-i ülésén Toldy Ferenc javaslatára elhatározta, hogy 1859. október 27-én ünnepséget rendez.

A százados évforduló a kegyeletes megemlékezés sorából nemzeti ügyé emelkedett. A Kazinczy-évforduló, hasonlóan a korábbi megmozdulásokhoz (pl. Vörösmarty temetésekor rendezett komor - ünnepélyes demonstrációhoz), az abszolutizmus elleni tiltakozás alig burkolt megnyilatkozása lett. Csak két apró példa a kor sajtójából. 1859. október 27-ének reggelén a Pesti Napló gloszában köszönti az országos ünnepre készülöket: „Kazinczy – írja a névtelen szerző – vezére, lelke azon mozgalomnak, mely nyelvünket, nyelvünkkel irodalmunkat, irodalmunkkal költészetünket újjászülte! S kell-e mondanunk, hogy ezen mozgalomban gyökerezett nemzeti közéletünk föllendülése is?”³⁶ A magyar megmozdulásokra érzékeny bécsi Presse külön cikkben gúnyolta a Kazinczyt ünneplő magyar közvéleményt. A Pesti Napló részletesen visszaautásította a támadást és kifejtette, hogy e sorok „lelke lelkében sértik” a magyar nemzetet.³⁷

Az 1859. október 27-én tartott ünnepségek tartalmukban is, külsőségeikben is a nemzeti demonstráció jegyeit hordozták magukon. Az Akadémia ünnepi ülésének szónoka, Eötvös József Kazinczy Ferenc történelmi érdemeit méltatta. Külön kiemelte szerepét a nemzeti szellem ébresztésében és palérozásában. A jelenhez szól Eötvös, amikor a nemzeti szellem térhódítását vázolta: „jelenleg nincs senki többé, ki tapasztalva azon sebességet, mellyel ezen eszme terjed, s a félelmet s reményeket, melyeket gerjeszt, nem látná át, hogy a nemzetiségi eszme azok közé tartozik, melyek az összes emberiség által

34. Sárospataki Füzetek, 1857. 373. l.

35. G-y: Sárospataki Füzetek. Pesti Napló, 1857. szept. 19. 213. sz.

36. Pesti Napló, 1859. október 27. 245. sz.

37. Ilméri István: Azokról a mi jóakaróinkról. Pesti Napló, 1859. okt. 29. 247. sz és még G.: A Bécsi Presse. Pesti Napló, 1859. okt. 30. 248. sz.

hosszabb ideig követendő irány felett elhatározó befolyással bírnak.”³⁸ A görög történelem példáira utalva – most már jelképes beszédben – ecsetelte azoknak a nemzeteknek sorsát, amelyeket megfosztottak „egyediségüktől”. Ez a körülmény „politikai tekintetben szolgásgót, az erkölcsökben s jólétben süllyedést” okoz.³⁹ A jelkép nem sok magyarázatra szorult. Az Akadémia ünnepségén Szász Károly és Tompa Mihály díjazott Kazinczy emlékversét olvasták fel, Toldy Ferenc az író pályaképét vázolta értekezésében. Az emlékülés Dessewffy Emil „zárószózatával” végződött.

Az akadémiai ülés csak a magja volt a város és országszerte tartott ünnepségeknek. Nem volt az országnak olyan valamire való városa, ahol ne emlékeztek volna meg Kazinczyról. És mindenütt hol halkabban, hol erőteljesebben tiltakoztak az abszolutizmus ellen.

Az országos megmozdulásba Rimaszombat is bekapcsolódott. Az évforduló napján az iskola „gyönyörűen díszített” termében ünnepélyt tartottak.⁴⁰ Az énekkar műsorszámát után Terray Károly, az iskola soros igazgatója tartott ünnepi beszédet. Kazinczy életének és tevékenységének vázlatos bemutatása után a nemzeti irodalom és a nemzeti szellem összefonódásának sajátosságait fejtegette: „Midőn a magyar nemzeti irodalomról van szó, soha nem szabad elfelednünk, hogy míg más nemzeteknél ezen eszme két külön tért foglal el és tölt be, nálunk nemzetiség és irodalom oly szorosan összenőtt, két együttthatója a nemzeti élet jelenségei nyilatkozatának, hogy egyik a másikat kölcsönösen emeli, gyarapítja, előmozdítja, tehát egyik a másiknak némileg képviselője és – szükség esetén – pótlója is. Ebből következik, hogy nálunk az irodalom emberei egyszersmind a nemzeti élet tényezői.”⁴¹ Terray Károly előadása után a „tanulóifjúság kiválasztottjai” olvasták fel „az ünnepélyre készített dolgozataikat kötött és kötetlen beszédben.” A Kazinczy-ünnepséget Kölcsey *Himnusz*ával fejezték be, vagy ahogy az egykorú krónikás óvatosan feljegyezte: „az ünnepélyt az »Isten áldd meg a magyart!« rekeszté be.”

38. Akadémiai emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése százados ünnepéről. Pest 1859. 7. l.

39. Uo. 9. l.

40. Az ünnepélyre vonatkozó adatokat l. Pesti Napló, 1859. nov. 9. 255. sz. – Terray Károly: Értesítés a rimaszombati egy. prot. gimnázium 1859–60-as tanévről. Sárospataki Füzetek, 1860. 700. l.

41. Emlékbeszéd melyet Kazinczy Ferenc évszázados születésnapján okt. 27. 1859. a riaszombati egyesült protest. gymnasium nagytermében felolvasott Terray Károly ezévi igazg. tanár. Rimaszombat, 1859. 6–7. l.

A rimaszombati Kazinczy-megemlékezés a maga impozáns méltóságával és a szürke krónika monoton sorain is átizzó lelkes hangulatával felejthetetlen élményt szerezhetett a hallgatóságnak és az iskola diákjainak. A tanári kar azonban egy alapítvánnyal még emlékezetesebbé akarta tenni az 1859. őszi ünnepséget. „Ez alkalommal – írja 1860-ban Terray Károly – a tanári kar által »Kazinczy-emlék« című testületileg nyitott aláírási íven Szabó Márton ács-mester úr 105 forintnyi nemzeti kölcsön-kötvényt és Káposztás József úr egy, mintegy 60 forintot érő fürdőrészevényt írtak alá. Ezen összeg alapul szolgálанд egy alapítványra, melynek kamatai évenként oly tanuló ifjak ösztöndíjazására fognak fordíttatni, kik magokat a tanulásban, erkölcsi viseletben és a magyar nyelvben kitüntetik...»⁴² A következő, az 1860/61-es tanévről kiadott nyomtatott *Tudósítás* viszont már arról tájékoztat, hogy „az évenként rendeztetni szokott Kazinczy-ünnepély ez évben június 24-én tartatott meg, melyen felsőbb osztálybeli növendékeink pályamunkái közül... ítéltettek jutalmazandóknak.”

A két egymással felelő adatból kitűnik, hogy a tanári kar nem holmi premizáló szándékkal hívta életre a „Kazinczy-emléke” alapítványt, hanem egy eleven önképzőköri tevékenység munkáinak jutalmazására. Terray Károly emlékbeszédének e fordulata, hogy „míg nemzetünk nyelvét és irodalmát kellőleg pártolván, jeleseink emlékezetét hálás elismeréssel ünnepli [a nemzet], addig virágzását bizton jósolhatni”, nem holmi szónoki fordulat, hanem az útjára indított önképzőkör célkitűzésének megfogalmazása.

Mert az évenként megismételt Kazinczy-ünnepély valójában a rimaszombati gimnázium önképzőköri tevékenységének volt a seregszemléje. A Kazinczy-önképzőkör megindulásakor formai szempontból nem viselte magán az önképzőkör ismérveit: nem volt szabályzata, üléseiről jegyzőkönyvet sem vezettek.⁴³ Ennek hiányában csak a tagok munkáit megőrző *Érdemkönyvek* adtak hírt a kör tevékenységéről. 1878-ban már tíz vaskos kötettel büszkélkedhet-

42. Terray Károly: Értesítés a rimaszombati egy. prot. gimnázium 1859–60-as tanévről. Sárospataki Füzetek, 1860. 700. l.

43. Ennek okát Bodor István abban jelöli meg, hogy az ötvenes években felsőbb hatóság által jóváhagyott alapszabállyal működő „ifjúsági egyesületről... még alig lehetett szó.” (Bodor István: I. m. 219. l.) Ezt a megállapítást a mondat második felében azzal enyhíti, hogy a hatosztályos algimnáziumban nem is tanították a poétikát oly magas fokon. Véleményem szerint e magyarázó mondat, bár tartalmilag megfelel a valóságnak, inkább csak udvariassági gesztus a monarchia felé (az iskolatörténet 1899-ben jelent meg), a „félhivatalosság” oka mégis csak az 1850-es évek politikai körülményeiben lelhető meg.

tek.⁴⁴ A feljegyzések még arról tudósítanak, hogy az önképzőkör elnöke 1859-től 1869-ig Terray Károly volt.⁴⁵

Bár az önképzőkör működéséről a máig megőrzött két *Emlékkönyv*ön kívül közelebbi adatok nem maradtak fenn, néhány közvetett adat segítségével valamelyest mégis rekonstruálhatjuk légkörét. Három oldalról közelíthetjük meg e célkitűzést: 1. Az önképzőkör vezetőjének, Terray Károly irodalmi eszményképének körvonalazásával; 2. A magyar irodalom írásbeli feladványai korabeli módszertanának bemutatásával és 3. A történelmet tanító Baksay István történelem-pedagógiai elveinek felvillantásával.

1. Terray Károly – mint az előző fejezetben bemutatott életrajzi vázlatból kitűnt – filozófiai tevékenységével vett részt a reformkor szellemi mozgalmában. De néhány mozzanat arra is utal, hogy filozófiai érdeklődésének kibontakozása előtt irodalmi törekvések fűtötték. Az Athenaeum 1838. október 25-én megjelent 34. száma egy epigrammát közölt tőle. Címe: *Kölcsey felett*. A szövege a következő:

Kis Cseke! nagyszerű emlékét örökíteni pótló
Sirkövet ah! ne emelj Kölcsey' hantja felett.
Sirköve a' haza lesz, míg a' magyar él, halad, érez.
És emlékiratot vés örök érdeme rá. —

Az epigrammát korántsem tekinthetjük első próbálkozásnak, alig két hónappal megjelenése után Erdélyi Jánosnak egy zsebkönyv próbálkozásáról beszámoló levelére válaszolva Terray a következőket írja: „... apróbb darabjaimat ismered, ilyenek nagy számmal hevernek nálam, ha használhatjátok, készen állanak”.⁴⁶ Az Athenaeumban megjelent epigramma hősválasztására is fényt deríthetnek Terray fennmaradt levelei. Ilyen mondatok olvashatók: „Kölcsey felett már kezdtem, írni: hova iktatta Schedel az ő életrajzát? Szükségem volna rá...”⁴⁷ A zsebkönyvbe „a Kölcsey feletti gondolataimat sze-

44. Emlékkönyv a rimaszombati egyesült protestáns gimnázium negyedszázados fennállásának emlékéül. Bp. 1878. 27. l.

45. Uo. 28. l.

46. Rozsnyó, 1838. dec. 15 — Ez a levél és a továbbiakban bemutatásra kerülő levelek. T. Erdélyi Ilona birtokában levő Erdélyi János Levéltárban található. A kéziratokba való betekintést és felhasználásuk lehetőségét ezúttal is hálásan köszönöm.

47. Rozsnyó, 1838. dec. 15.

retném felvéve látni”;⁴⁸ „... Kölcsey életét Kállaytól még nem küldted meg...”⁴⁹ Másfél hónap múlva már summás ítéletét tartalmazza a Pestre küldött levél: „A’ ki Kölcseyt ismerte ne olvassa ez életrajzot: egy Kölcseyt kivált baráti meleg ecset nem így rajzolhatta volna...”⁵⁰

A kiszakított mondatok arra utalnak, hogy Terray lelkesedett Kölcseyért. Szerethette költészetét. Életének minden mozzanata érdekelte. De Terray a költői hagyaték mellett – mint sok reformkori kortársa – rajongással tisztelte Kölcsey közéleti tevékenységét, politikai tetteit. Erre utal az Athenaeumban megjelent epigrammájának hangulata, de még ennél is inkább az Erdélyi Jánosnak elküldött és a tervezett zsebkönyvben nyomdafestéket soha sem látott verse. A vers méltán nem látott napvilágot. Gyenge szerzemény. Terray önkritikájára vall, hogy maga is érezte gyengeségét. A verset kísérő levélben megvallja: „Most még időm sem volt ki igazítani soraimat, melyeket Kölcsey felett frék... soraimmal nem vagyok megelégedve.” Majd egy, a reformkorra jellegzetes fordulattal a következőket írja: „Kölcsey felett csak nagy férfinak kellene írni; ó szent szellem! bocsád meg, ha méltatlanul nyítom meg e’ nemzet fiai közt emlékedet!” – Ízeltől három részlet a levélhez mellékelte *Kölcsey emléke* című verséből:

Jövő’ gondja ül szemében
 ’S multnak bánata,
 Mint borúfedezte égnek
 Bús csillagzata.
 ’S százezer közt milliók közt
 Ah mi ritka szfv
 Melly a’ hon’ sötét borúját
 Széllélűzni vfv!

.....
 Hon’ földé őrzi most hű
 Fiának hamvait,
 Példája lelkesíti
 Minden barátait.

48. Rozsnyó, 1839. jan. 16.

49. Rozsnyó, 1840. jan. 22.

50. Rozsnyó, 1840. márc.3.

Szelid tekintetével
 Bájlóbb mint földi lény
 Leszálla églakó hölgy
 Hajnal szürkületén.
 Egy jeltelen sirormon
 Megáll, körültekint;
 Két koszorút a' sírra
 Letesz 's eltűnt megint.
 Egyik költő' jutalma
 Muló tavaszvirág,
 De másik a' polgári
 Rény' disze, zöld csereág...⁵¹

Valóban ezt a költeményt csak Kölcsey iránt érzett rajongása teszi számunkra érdekessé. A vers idézett helyei, különösen az utolsó sorok egyértelműen arra utalnak, hogy Terray Kölcsey költészetét politikai tevékenysége mögé sorolta. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy költészetét nem becsülte, nem szerette. De Kölcsey személyét az odaadó hazafi megtestesítőjének tekintette. Az 1843-ban megjelent Szontagh Gusztávval vitázó *Elmélet és szemlélődést* „Kölcsey Ferenc hamvainak” ajánlotta.

Bizonyító anyag hiányában csak életkörülményeiből és a harmincas évek végének és a negyvenes évek elejének irodalmi életéhez fűződő kapcsolatainak laza szálaiból következtetve tételezhetjük fel, hogy irodalmi eszményképét Kölcseyn kívül a korszak irodalma képviselőinek sorából meríthette. Vörösmarty, Czuczor, Garay és más korabeli írók versei formálhatták ízlését. Sajnos a döntő dokumentum, a Fábry Jánostól említett Pesten 1845-ben megjelent *Körmondattanának* nyomaveszett.⁵² A nyelvtankönyv számunkra azért lett volna fontos, mert Fábry szerint példamondatait a reformkor költőinek alkotásaiból válogatta. Ugyane cikkében Fábry megemlíti, hogy Terraynak „a szónoklat eleme volt. Ma is olvashatók azon iskolai dolgozatok, melyeket tanítványai az *Érdemkönyv*be írtak, tanulságul, hogy a stílképzés hálás terén szép sikert aratott. Nyelvészeti tehetsége elvitázhatatlan. Irálya Kazinczyra és Kölcseyre em-

51. A verset a Rozsnyó, 1839. máj. 6. kelt levéllel küldte el Terray.

52. Petrik bibliográfiája nem regisztrálja és Sági István: *A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete*. Bp. 1922 című műve sem tud róla semmit. Feltehetően Terray munkáját a tankönyvek ismert sorsa érte utol: megjelenésekor nem került be a Széchényi Könyvtárba, később Petrik bibliográfiai anyaggyűjtésének idejére pedig a tankönyv használói a példányokat „elfogyasztották”.

lékeztet, kiket ifjú korában mintául választott, s mint férfi szent kegyelettel tisztelt”.⁵³ Fábry visszaemlékezéseit teljesen autentikusnak tekinthetjük, hiszen több mint tizenöt éven keresztül együtt tanftottak.

2. A magyar nyelv és irodalom írásbeli feladványok módszertanáról egy majdnem korabeli cikk maradt ránk a Sárospataki Füzetekben. A tanulmány célkitűzéseit a rimaszombati gimnázium tanári kara – minthogy éppen a protestánsok elméleti folyóiratában látott napvilágot – egészen bizonyos, hogy elfogadta és magává tette. A cikket Szilágyi István írta *Anyanyelvi feladatok ügye a magyar gimnáziumokban* címmel.⁵⁴ Módszertani fejlegetései természetesen az iskolánbelüli feladatokra vonatkoznak, de tovább vivő gondolatai az önképzőköri tevékenységre is kiterjedhettek. Jól tudjuk, hogy az önképzőköri munkát nehezen meghatározható vonal határolja el tanteremben folyó irodalmi és poétikai oktatástól, inkább ez utóbbinak tovább folytatását, illetőleg elmélyítését tartották feladatnak.

Szilágyi István az iskolai stílusgyakorlatokat két csoportra osztja: 1. „Gyakorlatok példány után”, 2. „Gyakorlatok példány nélkül”. Az első csoportba Szilágyi azokat a feladat-típusokat sorolja, amelyek elkészítésénél már meglevő irodalmi alkotásokat „fordítja”, azaz más műfajból alakítja át prózaivá a tanuló, „alakmásátja” azaz a meglevő műnek csak egyik-másik alakját, vagy cselekményét dolgozza át önálló írásművé, végül „utánozza” a mintaképül állított alkotást. Ez az utóbbi kategória már átmenet az önálló gondolkozást feltételező feladat-típusba. Szilágyi a jellemzett három alfajt elengedhetetlenül szükségesnek tartja, szavaival: „a prózai és költészeti stíl minden lehetséges formáinak önálló művelése előtt, lehetséges előbb e három fokon keresztül menni, sőt mondhatni: tanulóknál, ha az önművekben sikerül, azt okvetlen a választott nemben tett ilyes előgyakorlatok eszközölték és eszközölheték”.⁵⁵ A feladatoknak ez a foka feltétlenül nem az önképzőköri munka körébe tartozik, a tagok itt már az osztályon belüli irodalmi oktatáson túljutottak. De abból a szempontból figyelemre méltóak, hogy a példaként kitűzött irodalmi alkotások „fordítása”, „alakmásátása” és „utánzása” közben annak fordulatai, képei, hasonlatai szinte önkéntelenül belerögződnek a tanulók gondolkozásába.

Szilágyi a megfelelő stíluskésztség kialakítása érdekében többször figyelmezteti a tanárokat, hogy tartózkodjanak a kötött formában, a versben

53. Fábry János: Terray Károly. Gömör-Kishont, 1881. márc. 13. 10. sz.

54. Sárospataki Füzetek, 1857. 489 – 531. l.

55. I. h.: 493 – 494. l.

megoldandó feladatok kitűzésétől. A vers, véleménye szerint, gátolja a grammatikai tudás elmélyítését, hiszen egy-egy rím kedvéért a tanulók semmibe veszik a nyelvtan és a stilisztika szabályait. „S e tekintetben – írja – főleg azokra kell különös vigyázattal lenni, kikben némi költői hajlam mutatkozik, mert különösen az ilyeneknél lehet attól tartani, hogy tropusok, figurák s mindenféle képek helytelen s időn kívüli halmozása által előadásukat azon véleménynél fogva, hogy azt ékesíteni akarják, éktelenné, formátlanná teszik úgy annyira, hogy a legjobb gondolatok, eszmék is a dagály által minden erejüket vesztvén, oly valami zagyvalék áll elő a költészeti- s prózai kifejezéseknek, melyet csak a legízléstelenebb kor legízléstelenebb emberei dícsérhetnek s tűrhetnek, de okos tanítónak megengednie soha sem szabad.”⁵⁶

A stilisztikai oktatás említett második csoportjába a „Gyakorlatok példányok nélkül” módszerét sorolta. Ezt a feladat-kitűzési formát természetesen az előbbinél sokkal magasabb fokúnak tekinti. Itt is elsősorban a prózai műfajokat helyezi előtérbe, de már nem nyilatkozik annyira elítélően a verses műfajokról, mégsem bocsátkozik ezek tárgyalásába. A műfaji és formai kérdések helyett ennél a típusnál inkább tartalmi problémákkal foglalkozik. Véleménye szerint az ún. „köznapis témák” kitűzése nem tanácsos hiszen „az ifjak tapasztalásainak semmi esetre sem nagy terjedelme miatt (aminthogy az nem is lehet), a feltalálásban felette kis és mindennapi körre látják magokat szorítva, melyben valami előadásra méltót alig lehet produkálni, valamint magok az ily találmányok is rendesen igen mindennapiak és bágyadtak...”⁵⁷ Az idézett megfontolások alapján Szilágyi István a tanárok figyelmét a történelmi példák felé irányítja. Ez a módszertani elv természetesen nem valami új, hiszen az iskolák évszázados gyakorlata is a történelmi események felé irányította az oktatókat. A tanulmány azonban igen érdekesen és plasztikusan körvonalazza a történelem nyújtotta anyagon belül is azt a területet, amelyet a tanárnak kíváncsú és célszerű kimerítenie és felhasználnia. „A tulajdonképp történelmi előadások terén – írja Szilágyi – gimnáziumokban alig lehet az utánzási kör határát átlépni, mivel önállóan ítélni s valamit előadni felette nehéz; önálló kutatás pedig nem dolga a gimnáziumnak. Ahonnan a legtanácsosabb az enemű gyakorlatokra nézve a növendéket egyenesen a legjobb példányokra utasítani, s az elismert becsű nagyobb történelmi

56. I. h.: 492. l.

57. I. h.: 511. l.

munkákból egyes, különösen kitűnő részleteket a végett adni fel, hogy azokat tömört rövidséggel utándolgozni próbálkozzanak.”⁵⁸

A cikkből kitűnik – és ez különben eléggé közismert tény –, hogy az iskolai történelem oktatás erősen összefonódik az irodalmi neveléssel. Ez a módszertani megfontolás különösen erőteljesen uralkodott a XIX. század pedagógiájában.

3. A történelem oktatás fokozott szerepe elkerülhetetlenné teszi, hogy legalább körvonalaiban vázoljuk a rimaszombati iskolában folyó történelem oktatást. Láttuk, hogy az iskolának Baksay István volt a szakosított történelem tanára. Életrajzi vázlatából kitűnt, hogy elismert szaktekintély volt, és ami számunkra még ennél is fontosabb, szuggesztív hatású, kitűnő előadója szaktárgyának. Gondolataiból felénk árad egész egyénisége. Elmélyült lélektani ismeretekre vall az a mód, ahogyan a történelmi alakok továbbélését körvonalaazza a gyermeki lélekben: a történelemben „talál a gyermek legtöbb s legmagasztosabb tárgyakat élénk képzelődésének kielégítésére, melyekkel oly elevenen foglalkozik gyakran, hogy szinte bele képzei magát az eseményekbe, együtt hevül s retteg, örömet és fájdalmat együtt érez bennök, s míg romlatlan kedélye megvetéssel fordul el minden alacsonytól, azonnal megnyerik rokonszenvét a cselekmények némely kiválógatott egyénei, ezekkel társalog képzeletében, eszményképül állítja maga elé, s példájuk nemcsak lelkesíti őt, hogy hasonlóvá lennie igyekezzék, – de önbizalmat is nyer általok, haladni az ösvényen, melyet már mások előtte törtek, s melyen másoknak előtte haladni lehető volt...”⁵⁹

Baksay a történelem tanításban elsősorban nem az emlékezőtehetség fokozását, hanem a jellem nevelésének és kialakításának hathatós módszerét látta. Éppen ezért nem a madártávlatból való áttekintés teljességére törekedett, hanem a távol és a közelmúlt kiemelkedő egyéniségeinek bemutatását tartotta legfontosabbnak. „Szükséges, hogy az [ti. a történelem tanítása], kezdetben kivált, midőn az ókori Görögország és Róma úgy is oly gazdag anyagot ad e tekintetben, túlnyomólag erkölcsi irányú legyen, – különösen, hogy nemcsak országos eseményekkel tárgyaljon, ne csak államok fel- és letűnésének s véres hadaknak elbeszéléséből álljon, s ne csak a csatamezőn tüntesse fel a jeles férfiakat; de ismertesse meg ezeknek polgári és magán életéből is mind azt, ami által az emberiségre jótékonyan hatottak, s ami által kortársaiknak szeretetét és

58. I. h.: 512. l.

59. Baksay István: Eszmetöredékek a történelem hatása és tanítása körül. A Rimaszombatban egyesült protestáns gimnázium II^{ik} évi programja. Rimaszombat, 1855. 3. l.

tiszteletét kiérdemelték . . .”⁶⁰ A jellemfejlesztést Baksay nem tekintette öncél-nak. Véleménye szerint a történelem oktatás célja a hazafias nevelés. A múlt eseményeit arra használja fel, hogy a jelen eseményeiben eligazítsa tanítványait. Célkitűzését kissé hosszasan és részletesen – de számunkra igen tanulságos módon – a következőképpen fejt ki: „minthogy pedig kivált a nevezetesebb történeti mozzanatoknak, az azt közel megelőző bármily nagy jelenetek sohasem kielégítő okai magokban, hanem azok gyakran a messzemúltban, vagy a népek élete és szellemében, s egy részben a külbefolyások – s idegen népekkeli viszonyukban rejlenek, kényszerülve is van mintegy az értelem, az események indokainak kifürkészésére, vagy a felmutatott okok megbírálására és így önmunkásságra, mi által, a történelem az ítélőképességet is gyakorolja s élesíti: sőt a vizsgálódó léleknek az okok és okozatok láncolatán haladva nemcsak a jelenről van biztos ismerete, hanem némi sejtetem s reménnyel tekint a jövőt rejtő sötét fátyol mögé is, mert tudja, hogy a történelemben más fátum nincs, mint az, hogy hasonló okoknak rendszeren hasonló következmények szoktak megfelelni: s midőn látja, hogy világirodalmak elenyészete, nemzetek letűnése s annyi meg annyi megrázó események meg nem akasztották az emberiséget előhaladásában örök célja a boldogság és tökélyesedés felé, megnyugodtan s biztos reménnyel tekint az emberiség közös jövője elébe, mert Isten láthatatlan kezét ismeri fel a világesemények vezetésében . . .”⁶¹

A történelem tanításának Baksay tanulmányában vázolt alapelvei és ezeknek az elveknek a gyakorlatban való alkalmazásának eredményéről és hatásáról minden részletes fejtegetésnél erőteljesebben szólnak volt tanítványainak vallomásai. Bár ezeknek közlése tovább szaporítja az amúgy is felgyülemlett idézetek halmát, szövegük közlésétől nem tekinthetünk el, hiszen megdöbbenően pontos dokumentumai a tanári célkitűzés és eredmény szoros egységének. Törs Kálmán így ír: „Kivált Baksay István történeti előadásai voltak élénk és maradandó behatással a gyermek kedélyére, aki egész exaltációba tudta hozni hallgatóit. Én legalább nem emlékezem, hogy akár olvasmány, akár színi előadás több lelki gyönyört bírt volna szerezni valaha, mint Baksay egy-egy előadása az ókor vagy Magyarország történetéből. Bámulatatos termékenyítő erővel volt ez a gyermek lelkületére . . .”⁶² Kiss József pedig így emlékezik vissza Baksay óráira: „Az öreg Baksay volt a mi historiae

60. I. h.: 4. l.

61. I. h.: 5. l.

62. Törs Kálmán: Mikszáth Kálmán. Vasárnapi Újság, 1882. ápr. 16. 16. sz.

professzorunk. Száraz, magas, szikár alak, gyér szakállal, szűrös szemekkel, sardonikus mosollyal az ajka körül. Mikor csengő szép tenorhangon megszólalt és Graecia fölvirágzásáról, Róma fénykora és hanyatlásáról beszélt, soha sem elégedett meg a tények felsorolásával, hanem széles ecsettel, eleven színekkel nagy vásznat festett előttünk, életet nyertek a történelmi akták betűi, az alakok plasztikailag kidomborodtak és mi közvetlen szemlélői lettünk a nagy drámáknak és kortársai a drámák hőseinek...”⁶³ E visszaemlékezésekhez csatoljuk Mikszáth Kálmán sorait is: „... Mert bár szerette a poézist s maga is szép versekbe szedett egy-egy neki tetsző epizódot a történelemből, mégis a legreálisabb emberek egyike volt...”⁶⁴ Máshelyütt pedig: „Baksay István, aki még ma is él... [és tanártársai] ahol csak lehetett, a legártatlanabb tananyag közt is élesen gúnyolódtak a fennálló rendszer felett — pedig akkor a meggyőzőnek hosszú fülei voltak és hosszú kezei. A szókimondást és a szabadszájúságot különben a tanítványoktól is szívesen vették. Bátor, nyílt, igaz embereket akartak belőlünk nevelni... Mikor Baksay a francia befolyást magyarázta a történelemben, ilyen színes szavakra fakadt: — Ha ebben az időben a francia királyné pelyhes szoknyát visel, az egész világ olyanban járt volna...”⁶⁵

*

A fentiekben bemutatottak alapján, talán nem tűnik hipotézisnek az a megállapítás, hogy a rimaszombati önképzőkör munkája Terray Károly vezetésének idején a reformkori költők hatására alakult. Az elkészített pályamunkák, részben a reformkori példák nyomán, részben Baksay István meglevenítő erejű előadásainak nyomán témájukat a történelem kiemelkedő eseményeiből merítették. A hősi múlt felidézésekor előszeretettel szólaltatták meg a történelmi múlt nagyjait. E feltételezés alátámasztására, a „szerzők” nevének elhagyásával felsorolom az 1861/62-es tanévből megmaradt *Album* ötven egymásután következő oldalán olvasható önképzőköri írás címét. A pusztá címek is önmagukért szólnak. Tehát: *Temetőben, Gömör megye, Egy harang nélküli torony, Zrínyi, Szabadság, Bebek, Margit, Az ember rendeltetése,*

63. Kiss József: Az öreg Baksayról. A Hét, 1894. júl. 1. 26. sz.

64. Mikszáth Kálmán: Az öreg Baksayról. A Hét, 1894. júl. 1. 26. sz.

65. Mikszáth Kálmán: Fábry János. Vasárnapi Újság, 1908. 6. sz. — Újraközölve: M. K. Hátrahagyott munkák 20. k. 156–157. l.

Idővel erő, Az őz magyar nép beléletrajza, Hunyadi László, Ének, Népdal, Hazám, Kálmán herceg, Hellas emléke.

Az egészből kiragadott keresztmetszetszerű felsorolás arra is fényt vet – amit majd Mikszáth írásainak közlése is igazol – , hogy az önképzőkör természetének legnagyobb része történelmi témájú, kisebb része ún. hazafias elmélkedés, és csak töredékük merítette tárgyát a diákok vagy közvetlen környezetük életéből. Műfaji szempontból többségük verses alkotás, kisebbik hányaduk próza, ebben is az elmélkedő, értekező próza uralkodik, elbeszélés igen kis számban található.

A Kazinczy-kör megalakulásakor, 1859. őszén Mikszáth még III. osztályos kisdíakként hallgatta a gimnázium Kazinczy-ünnepségét. De két év múlva már ő is bekapcsolódott az önképzőkör munkájába. Ez szokatlan az iskolai önképzőkör gyakorlatában, mivel azonban a rimaszombati gimnázium hatosztályos középiskola volt, az általános gyakorlattól eltérően az V. és VI. osztály tanulói vettek részt a munkában. Így kerülhetett az V. osztályos Mikszáth az önképzőkör tagjai közé. Eredményes működését bizonyítja, hogy a tanév végén, az 1862. május 20-án tartott Kazinczy-ünnepélyen már önképzőköri munkái „jutalmazandóknak ítéltettek.” Hogy melyik írása vívta ki a bírálók elismerését, azt ma már nem tudjuk megállapítani.⁶⁶

Mielőtt a két *Érdemkönyv* Mikszáth írásait bemutatnám, néhány előzetes megjegyzést szeretnék tenni. Végigolvasva Mikszáth önképzőköri verseit az olvasóban önkénytelen felmerül a háttérben megbúvó irodalmi példaképek keresésének igénye. Hiszen – csak egy példát említek – Hunyadi alakja a reformkor költőitől Arany Jánosig irodalmi életünknek e szakaszán minduntalan felbukkan. Ezért érthető, ha izgalmassá válik, vajon kinek nyomán indulhatott el Mikszáth. De a tüzetesebb vizsgálat már sokkal bonyolultabbá teszi ezt a látszólag egyszerű és filológiaiilag megoldhatónak tűnő feladatot. Az önképzőkör légkörét felidéző előző részletekből kitűnt, hogy a korban uralkodó módszertani elvek alapján az önállóbb irodalmi tevékenységet a történelem nyújtotta témák megoldásában vélték célravezetőnek. Már maga ez a tény az irodalom és történelem oktatásnak szövevényes összefonódására mutat. A történelem erőteljes hatását még fokozta Baksay István bemutatott szubjektív, nagyhatású előadó módszere. Ha ezt a körülményt most már Mikszáth által említett *Hu-*

66. Várdai Béla téves adatokra építve feltevését, úgy véli, hogy *Egy magyaroktól elválaszthatatlan szív méltányos kitörései* 1860-ban című versével nyerte a jutalmat. Ez azonban téves megállapítás, mert ez a vers az 1862/63-as Érdemkönyvben található, míg Mikszáthot az 1861/62-es kötetben bejegyzett írásáért vagy írásaiért jutalmazták 1862. májusában. (Várdai Béla: I. m. 34. l.)

nyadi című versére alkalmazzuk, megállapíthatjuk, hogy a vers hangulatában, egy-egy apró mozzanatában Vörösmarty vagy Czuczor Hunyadi-epigrammájának hangulatára ismerhetünk. Ezt a hangulatot érezzük. De többet nem. Mert, „élményanyaga” más. Mikszáth gondolatai szorosan az iskolai történelemórán elhangzott magyarázathoz tapadnak, így valószínű, hogy csak konklúzióit önti versbe. Ez határozza meg Mikszáth többi versének keletkezését is. Ennek a körülménynek a hangsúlyozása természetesen korántsem jelenti azt, hogy az irodalmi hatásokat teljesen ki kell iktatnunk. Csakhogy ezek a hatások sokkal bonyolultabban jutnak a felszínre, mintsem versenként tetten lehetne érni. A hatás nyomait érezzük a versek hősi, romantikus hangvételében, romantikus fordulataiban. A versformákon néhol átüt Vörösmarty vagy Czuczor egy-egy versének formája-zenéje. Néhol úgy érezzük, hogy Garay könnyedén hömpölygő sorai ihlették meg Mikszáthot. De jelenleg ezt bizonyítani még nem tudjuk. Nem állnak rendelkezésünkre a szükséges eszközök. Nem tudjuk, hogy milyen irodalmi anyagot mutattak be az irodalmi órákon, nem tudjuk, hogy a reformkor költői közül kiknek a művei voltak meg az iskola könyvtárában, így azt sem tudjuk, hogy a meglevők közül ki volt Mikszáth kedvelt költője. Az említett akadályokat esetleg ki lehetne küszöbölni akkor, ha a reformkor költészetének talajáról kiindulva egy verstani és motívumtörténeti kutatás, figyelmét Mikszáth verseire koncentrálna, összegyűjtené azokat az egyezéseket, amelyek a reformkor költészete és Mikszáth önképzőkori szülöttei között felfedhetők. De végleges eredményt ez a módszer sem hozhatna, csak hozzávetőleges párhuzamokat mutathatna ki. Jelen tanulmány ennek a teljesen más jellegű kutatásnak elvégzésére nem vállalkozhat, csak a hatáskeresés nehézségeire és akadályaira óhajtott e néhány gondolattal rámutatni.

*

Az önképzőkori frások néhány olyan vonásra figyelmeztetnek, amelyek a későbbiek folyamán, az író pályájának későbbi szakaszaiban lépnek előtérbe. A teljességre törekvés igénye nélkül az alábbiakat emelném ki:

1. A rimaszombati iskola légköre és a fentebb olvasható frásokból áradó hangulat magyarázatot nyújthat Mikszáth korai politikai állásfoglalására, különösen talán a szegedi évek első szakaszában megmutatakozó határozott és egyértelmű magatartására. Bár 1878–79-ben a rimaszombati évek már eléggé messze voltak, de a feszültségében kissé analóg helyzet sok mindent viszszaidézhetett a serdülőkor emlékeiből.

2. Különösen szembeötlőek a közölt elbeszélésekben már csírájukban megmutatkozó sajátosságok. A diák Mikszáth akár jellemet akar bemutatni, akár egy egy helyzetet óhajt érzékelteni, már ekkor hajlamos a párbeszédekkel való jellemzésre. Igaz, ezek a párbeszéddek még nagyon mesterkéltek, szónoki-asak, de a kompozíció szempontjából már fontos szerepet játszanak. Ugyanakkor kevés leírást találhatunk az elbeszélésekben. Ezeknek funkcióját Mikszáth átruházta a párbeszédre.

3. Leírásaiban nem a részletek aprólékos megrajzolásával kelti fel az elbeszélés színhelyének atmoszféráját, inkább a hangulat visszaadására törekszik. Ez a sajátosság már ezekben az önképzőköri elbeszélésekben is felsejlik, majd az írói kibontakozás során dominánssá válik.

4. Az említett utóbbi két jellemző vonás verseiben is megtalálható. Balladáiban is inkább monológgal és párbeszéddel teremti meg a hangulatot, nem annyira a helyzetből fakadó feszültséggel.

5. Prózai és verses írásaira már az önképzőkörben is jellemző a hatásos befejezés. A csattanós befejezés annyira magával ragadta, hogy a *Magyarok bejövetele* című elbeszélésében például a hatás kedvéért engedhetett a történelmi valóságnak és az elbeszélés utolsó soraiban felidézi Árpád fejedelemmé választását.

MIKSZÁTH A SELMECBÁNYAI FŐGIMNÁZIUM DIÁKJA

Mikszáth 1863 nyarán befejezte a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumban a VI. osztályt. Minthogy ez a szülőföldhöz viszonylag közel eső iskola csupán al gimnázium volt, a felső két osztályt máshol kellett elvégeznie.¹ A család választása a selmecebányai ágoston hitvallású kerületi líceumra esett. Az 1863/64-es tanévben Mikszáth a selmeci gimnázium VII. osztályának tanulója volt, ott is érettségizett 1866 nyarán. Az itt töltött három év élményeit és hangulatát leghívebben MK elbeszélései őrizték meg: emlékeiről szól a *Garibaldi butéllái* és *A csodálatos gomba* c. elbeszélésében, mindkettő 1874-ből származik.² A selmeci hangulat és táj elevenedik meg az 1877-ben keletkezett *Az arany kisasszony* c. elbeszélésében.³ A városhoz fűződő emlékek tűnnek elő az 1882-ben keletkezett *A Petőfi-legenda Selmecen* c. visszaemlékezésében.⁴ Minden szálával Selmechez kötődik a jelen elbeszélés összes helyzete és helyszíne. (Éppen azért — mint az alábbi fejtegetésből majd kitűnik —, mivel a selmeci évek életrajzi vonatkozásai az eddigi kutatásban eléggé háttérbe szorultak, a jelen elbeszélés motívumainak korábbi és későbbi felbukkanására a Tárgyi magyarázatokban térünk ki részletesebben.) Majd hat év múlva, 1898-ban *Az eladó birtok* c. kisregényében ismét a selmeci tájhoz fordul.⁵ Az évtized során vissza-visszatérő emlékek tehát egyértelműen arra utalnak, hogy a város és lakosai mély, maradandó nyomokat véstek az író emlékezetébe.

A szakirodalom azonban nem sokat foglalkozott a selmeci évekkel, sőt a maga eszközeivel akarva nem akarva homályt és bizonytalanságot idézett elő. Várdai Béla a még Mikszáth életében megírt és az 1910-es jubileumra megjelentetett könyvében.⁶ » A selmeci diák « címmel külön fejezetet szentel

1. Mikszáth Kálmán rimaszombati éveiről ld. Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák. Bp. 1959. 107. l.

2. ld. MKÖM 28. köt. 21 – 44. l., Bisztray Gyula jegyzetei a 230 – 254. lapokon olvashatók

3. MKÖM 32. köt. 7 – 37. l., Bisztray Gyula jegyzetei a 229 – 243. l.

4. MKÖM 63. köt. 103 – 107. l., Bisztray Gyula jegyzetei a 337 – 341. l.

5. MKÖM 5. köt.

6. Mikszáth Kálmán. Bp. 1910.

ezeknek az éveknek⁷ és mint ahogy e fejezet egyik helyéhez fűzött jegyzetében írta: » Az itt következő adatokat Király Ernő selmeci líceumi igazgató úrnak és Suhayda Lajos ottani tanár úrnak köszönöm.«⁸ Valóban adatai – mint alább kitűnik – a legközelebb állhatnak a tényekhez. Várdai megírja, »1863 őszén ment át Mikszáth Selmecre, az ágostai evangélikus líceumba . . . Az első ottani iskolai évében sokat mulasztott, ennek következtetésül igen gyöngye bizonyítványt is kapott az első félév végén, ami úgy elcsüggesztette, hogy be sem várva az iskolai év végét, közben kimaradt és elutazott haza.«⁹ Várdai szerint édesanyja hatására Mikszáth »a következő iskolai év elején mégiscsak visszament Selmecre, ahol aztán elvégezte a VII. és VIII. osztályt és letette az érettségit is, 1866-ban.«¹⁰ Várdai e két iskolai év eredményeiről szólva finoman megjegyzi: »utolsó két évében sem csapott bizony erőlyesen közikbe a lovacsákának, csak úgy poroszkálva ballagtak azok vele végig, az előző évek tempójára, a gimnázium porondján.«¹¹ Az iskolai élet atmoszférájának érzékelésére a *Tavaszi rügyek*, *Az öreg Dankó bácsi* és *Az új büntető codex* c. Mikszáth írásokból merít motívumokat, majd a diák Mikszáth önképzőkori tevékenységéről ír Várdai. Ezeknél az adalékoknál mondja fentebb idézett köszönetét a két selmecbányai tanárnak. Önképzőkori szereplését már odakerülésének évéhez, 1863-hoz köti, megjegyezve: »Az első vers, amellyel föllépett, *Egy fogoly levele fiához* címet viselte. Ezt követték: *Az öreg nemes*, *Peitőfi sírja*, *Othton*, *Képzetelem újra* . . . Ő nyerte el a kör első jutalmát is, egy *Gyula vezér* című balladával, melyet szavalva elő is adott . . . Mint szavaló, máskor is sűrűn szerepelt Mikszáth a körben . . . Nagy tetszés közepette mutatott be nevezetesen ott *Az én Gyuri bácsim* címmel egy humoreszket, a jegyzőkönyv szavai szerint: az első ilyenmő dolgozatot, mely a körben egyáltalán előfordult. Mindenkit felvidámitott vele, s érdemkönyvbe ítélték méltónak . . . valószínű, hogy csak a körnek Korány című hektografált lapjában jelent meg, ennek kötetei azonban jórészt elkallódtak az idők folyamán.«¹² A fejtegetésnek ehhez a helyéhez Várdai jegyzetet fűzött, amelyben örömmel korrigálta magát, írván, úgy értesült, hogy a humoreszk szövege időközben előkerült és a Mikszáth jubileumkor meg fog

7. 39–48. l.

8. l. h. 43. l.

9. l. h. 39. l.

10. Uo.

11. l. h. 40. l.

12. l. h. 43–44. l.

jelenni. Őmaga nem láthatta. — Közbevetőleg megjegyezzük, hogy *Az én Gyuri bácsim* végül 1911. ápr. 16-án jelent meg *Az Újság* hasábjain¹³ — Az önképzőköri tevékenységről szólva Várdai megjegyzi, hogy MK egy darabig szerkesztője volt a Korálynak, »továbbá viselte, egyidejig a kör aljegyzője, helyettes könyvtárnoki majd főjegyzői tisztségét is. 1865. január 20-án hirtelen megszűnik tagja lenni a körnek, mégpedig nem közönséges módon: kizárták őt a tagok sorából.«¹⁴ A kizárás okáról Várdai a következőket sorakoztatta fel: »Az szolgált nevezetesen rá okul, hogy több ízben megtréfálta egyes társait, akik ezen felmérgelődve, a kör tekintélyének aláásásával vádolták őt s meghozták a kizáró határozatot, apróságokért, melyeknek van ugyan valami nyers diákos ízük, de amelyekben a mókázó humorista próbálkozik már . . . megcselekedte, hogy idegen költők verseit szavaltatta társaival, mint az óvéit, s azután jól mulatva fedezte fel nekik utólag tájékozatlanságukat; máskor átengedte a saját versét egy társának, hogy az azt mint az enmagáét adja elő. Egy harmadiknak gyöngye dolgozatát szépen átjavította s ezért úgy védekezett, hogy a téma megtetszett neki, megérdemelte szerinte a kicsiszolást . . . Szóval a fiú, aki már pompásan ért a tréfához, olyanok markába került, akik nem értik a tréfát és elbántak vele. A kör ellene való eljárásának főoka az volt, hogy megírta egy Brózik Titusz nevű társának munkálatát s erre rájöttek. Soltz tanár ekkor a kör említett határozatához azt az óhajátását fűzte, hogy a jegyzőkönyv illető helyéről maradjon el a Brózik neve, mert nem méltó rá, hogy Mikszáthtal egy lapon megörökíttessék . . .«¹⁵ Mint az alábbiakból majd kitűnik, a Várdai Béla rendelkezésére bocsátott selmeci anyag áll a legközelebb a valósághoz, Várdai tudta úgy közvetíteni a történeteket, ahogy azok alakulhattak, de vagy ő is szépített a dolgokon, vagy a rendelkezésre bocsátott selmeci adatközlés volt tekintettel az országos hírvé íróra.

A kortárs monográfusok közül még meg kell említenünk Gyöngyösy László »Mikszáth Kálmán« c. 1911-ben, tehát az író halála után megjelent munkáját, amelyben röviden foglalkozik a selmeci évekkel. Az ő adatai pontatlanok. Azt írta, hogy MK »1867. év őszén iratkozott be a hetedik osztályba«. ¹⁶ Önképzőköri szereplése között megemlíti a »Gyuri bácsi« [sic!] c. »deákos modorban írt« elbeszélését és azt, hogy »főjegyzőnek választották az

13. MKÖM 28. köt. 221 – 227. l. és Bisztray Gyula jegyzeteit 334 – 338. l.

14. I. h. 44 – 45. l.

15. I. h. 45 – 46. l.

16. I. h. 30. l.

önképzőkörben«. Gyöngyösy megemlíti, de már átköltve a »Brózik történet«-et is a következő formában: »Az önképzőkörben történt az is, hogy Mikszáth egy Brózik nevű tót tanulótársának csinált dolgozatot, amit ő sajátjaként olvasott fel. Scholz tanár már ismerte Mikszáth eszejárását és ráismert Mikszáth tollára. A tót diák ijedtében mindent bevallott. A szigorú önképzőkori statutumok szerint jegyzőkönyvileg kellett volna megróni Brózikot, de a jegyzőkönyvi rovás elmaradt Scholz tanár indítványára, hogy Brózik neve így se örökíttessék meg. Ez volt a büntetése.«¹⁷

Mielőtt a selmeci iskolai évekre vonatkozó fennmaradt adatokat fognánk vallatóra, idézni szeretnénk két századkori selmecbányai iskolatörténetből. Az egyiknek szerzője Breznyik János, a líceum 1842-től működő igazgató tanára, aki Mikszáth selmecbányai diákoskodása alatt is igazgatója volt az iskolának, sőt tanára volt frónknak is. Breznyik »A selmecbányai ágost. hitv. evang. egyház és lyceum története« c. Selmecbányán 1889-ben megjelent művének »második és harmadik füzet. A XVII–XIX-ik századbeli események« c. kötetében több helyen megemlíti Mikszáth nevét. Az iskola híressé lett neveltjei között Czwittinger Dávidot, Ribinyi Jánost, Petőfi Sándort és Mikszáth Kálmánt.¹⁸ Arról is szól, hogy a Gusztáv Adolf-féle bibliai egyesületnek 1866-ban »Mikszáth Kálmán [a] főjegyző«-je, »ki ne ismerné a kitűnő író?«¹⁹ Végül beszámol az 1826. okt. 21-én első ülésével munkáját megkezdő »a nemes magyar társaságról«, az önképzőkör jogelődjéről, amelynek az 1860-as évekbeli tevékenységéről a következőket írta: »Újra föléledt s felvidult a kör Solc Vilmos vezetése alatt, ki ugyan, mint elődje sem, nem volt magyar irod. tanár, de a felajánlott elnökséget készséggel elfogadta s lelkesedéssel vitte haláláiglan, 1861/2–1881/2 közt. Az ő idejében volt a körnek tagja Mikszáth Kálmán 1864/5 és 1865/6-ban, mint VII. s VIII. oszt. tanuló a Korány című havi lapnak szerkesztésével s főjegyzőséggel is megbízott. Ugyancsak azon évben két munkája: „Az öreg nemes” című költeménye és „Az én Gyuri bácsim” című humoreszkje, mellyel a jegyzőkönyv szerint az egész kört felvidámtotta, érdemesnek találtatott az Érdemkönyvbe való felvételre. Ez utóbbi elmeszüleményénél nyilatkozott előttünk Solc, ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszélyíró válik belőle. Miért mondott le 1864/5-ben a tanév közben a főjegyzőségről, s a következőben miért szűnt meg tagja is lenni a körnek, elmondani nem tartjuk

17. I. h. 31. l.

18. I. h. 462. l.

19. I. h. 456. l.

idevalónak...»²⁰ Az előzőekből már érzékelhető, hogy az eltávolítása nem lehetett témája egy ünnepi kiadványnak, amely az iskola történetét mutatta be, és amelynek megjelenését Mikszáth Kálmán 5 ft. adománnyal elősegítette.²¹

Hasonlóan tapintatosan szól az önképzőkori eseményekről a Breznik-féle iskolatörténetnek 1896-ban megjelent kiegészítése is.²² A két társszerző az önképzőkör kapcsán a következőt írta Mikszáthról: Scholtz elnöksége idejében volt a körnek tagja Mikszáth Kálmán, előbb mint al-, később mint főjegyző részt vett a kör igazgatásában is, később azonban bizonyos kicsinyes dolgok miatt kivált a körből. Az első műve, amellyel fellépett, „Egy fogoly levelei” c. költemény, melyről a bírálója azt jegyzi meg, hogy: „a munka az epistolához közelít és sikerült is némileg, amennyiben didaktikus eszmékkel szépen telve van, csak dalszerű külalakjában tért el az epistolától”. Egy másik költeményét „Az öreg nemes” címűt „eszméjének szépsége miatt, habár a kidolgozás gyengébb is” érdemkönyve vették; „Az én Gyuri bácsim” c. humoreszkjével pedig az egész kört felvidámítá. „Dicséretet érdemel a szerző műve miatt. Érdemkönyvbe irandó.” A „Petőfi sírja” és „Otthon” című költeményeiről azt mondja a jegyzőkönyv: „az elsőben mind az eszme, mind a kivitel megfelel céljának s a mű ezen fényoldala könnyen felejteti el velünk azon csekély hibát, amely imitt-amott az ütem dallamossága hiányában áll. A másik mű tökéletesen sikerült, mert az események benne lélektanilag és természetihven vannak ecsetelve. Mindkettő egyhangúlag arra ítélte, hogy az érdemkönyv lapjain foglalja el méltó helyét”. Ezen kívül megjelent néhány elbeszélése az ifjúság által szerkesztett „Korány”-ban is. Többször fellépett szavalni is és a jegyzőkönyv erről is dicsérőleg nyilatkozik. Megemlíthetjük még, hogy az ő „Gyula vezér” c. balladája nyerte meg a díjat, melyet a kör első alkalommal tűzött ki a végből, hogy tagjait annál nagyobb munkásságra ösztönözze. A kör tagjai tisztelték, becsülték fényes tehetségéért, s működéséről a kör alelnöke is dicsérőleg nyilatkozott: „ha Mikszáth így fog fejlődni kitűnő beszélyíró lesz belőle”. A kör tagjai között eltöltött idő rá nézve minden bizonnyal csak jótékony hatással volt, s a kis társaság is örökké büszke lesz arra, hogy tagjai között láthatta.»²³

20. I. h. 450 – 451. l.

21. I. h. 473. l.

22. »A selmecbányai ág. hitv. ev. kerületi lyceum története. Összeállították és 1889 – 1896. évig kiegészítették Hlavatsek András és Király Ernő. Selmecbánya, 1896.«

23. I. h. 121 – 122. l.

A fenti egykori művekből vett idézetek arról tanuskodnak, hogy több homályos pont lelhető fel Mikszáth selmecbányai diákéveiben, önképzőkori szereplésében és ami a lényeges, az eltelt évszázad során nem kerültek elő az önképző körben bemutatott írások szövegei.

Ennek a homálynak elosztatása és a lappangó kéziratok helyzetének feltárása reményében e kötet sajtó alá rendezője 1976-ban a helyszínen próbálta meg a kérdésekre a választ megkapni.

A helyszínen, a Banská Štiavnica-i evangélikus lelkészi hivatal igen rossz körülmények között őrzött levéltárában a hajdani líceum oktatással kapcsolatos anyaga nem volt hozzáférhető, sem az osztályzókönyv, sem az anyakönyv, semmi olyan irat, amely a diák Mikszáth iskolai előremenetelére tartalmazott volna valamiféle adatot. De ugyanakkor a líceumban működő önképzőkör tevékenységéről több fennmaradt dokumentum tanúskodott, bár ezek egyike sem tartalmazott közvetlen Mikszáth anyagot.

A selmeci helyszíni kutatás eredményeiről e kötet sajtó alá rendezője »Mikszáth Kálmán és Selmecbánya« címmel »A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve« 1982. évi kötetében a 333–354. lapokon tanulmányban adott számot. Ennek az írásnak megjelenése után kereste fel a sajtó alá rendezőt Terray Barnabás nyugalmazott középiskolai tanár és felhívta a figyelmét arra, hogy az Evangélikus Országos Levéltárban megtalálható a selmeci líceum anyakönyvének másolata Mikszáth Kálmán diákkorának éveiből, továbbá a magyarországi közgyűjteményekből hiányzó 1864/65-ös tanévről kiadott nyomtatott Értesítő is.

E szóbeli tájékoztatáson kívül Terray Barnabás e kötet sajtó alá rendezőjének rendelkezésére bocsátotta »A selmeci líceum nevelő hatása. Petőfi, Mikszáth és tanáraik« című kéziratot tanulmányát. Szíves segítségét e helyütt is köszönettel említjük meg. Terray Barnabás közreműködésével e kötet sajtó alá rendezője átvizsgálta az Evangélikus Országos Levéltár vonatkozó anyagát és ezek után világosabbá váltak az addig homályos és bizonytalan mozzanatok.

A selmeci diák Mikszáth Kálmánra vonatkozó forrásokat a következő forráscsoportban mutatjuk be:

I. Az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött anyakönyvmásolatok frónkra vonatkozó adataival kezdjük;

II. majd közöljük a három nyomtatott Értesítés megfelelő adatait;

III. végül az önképzőkori tevékenységre vonatkozóan a Banská Štiavnica-i lelkészi hivatal levéltárában fellelhető adatokat mutatjuk be.

I. Az Evangélikus Országos Levéltárban őzött anyakönyv-másolatok

Az 1863/4. tanév I. és II. félévéről szóló anyakönyv-másolat feltüntette az osztályzati fokozatokat is. Így »Erkölcstan: 1 oszt. dicsérettel; 1 oszt. vagy törvényszerű; 1 oszt. megrovással«, »Figyelemben: éber vagy feszült; lankadt; szórakozott«, »Szorgalomban: folytonos vagy kitartó; szakadozott; csekély; hanyag«, »Tanulmányokban: E = kitűnő; 1 E = dicséretes; 1 = kielégítő; lut = alig kielégítő; 2 = elégtelen«.

Az 1863/4-ik tanévben Mikszáth Kálmán a hetedik osztály tanulója volt, a bejegyzett tanulók között neve a 15. helyen szerepel, a rovatolt anyakönyv »fejléc« szövegét baloldalt álló szedéssel, a bejegyzéseket dőlt betűkkel jelöljük:

»Név, kor, hitvallás	<i>Mixáth Kálmán 17 éves ág. hitv.</i>
Nemzet, születéshely vármegye vagy kerület	<i>Magyar Szklabonya Nógrád</i>
Atya vagy gyám annak jelleme és lakhelye	<i>Atyja: János közbirtokos u.o.</i>
Erkölcsei fokozat	<i>1</i>
Figyelem	<i>lank</i>
Szorgalom	<i>hanyag</i>
mulasztás igazolt	<i>34</i>
nem igazolt	<i>10</i>
Előmenetel a tudományokban	
egyház. történet	
reform. tört.	<i>1</i>
latin	<i>1u</i>
görög	<i>1u</i>
középkori és magyar tört.	<i>1</i>
Magyar irány	<i>1</i>
Latin irány	<i>1</i>
Német irodalomtörténet	<i>1</i>
Német dolgozatok	<i>1u</i>
Tóth nyelv	
Ujkori történet	<i>1</i>
Algebra	<i>2</i>
Lélektan	<i>1</i>
<i>Irományok külalakja</i>	<i>szabályos</i>
Általános fokozat	<i>1u «</i>

A fenti osztályzatok az I. félévre vonatkoztak, a II. félév érdemjegyei helyén a következő bejegyzés olvasható: »A szigorlatok közben, különben is az egész éven át hanyagon látogatván az előadásokat, eltávozott«

Az 1864/65-ös tanévben Mikszáth Kálmán az előző évben be nem fejezett tanulmányai következtében újból a hetedik osztály tanulója lett, a bejegyzett tanulók között neve a 13. helyen szerepel. A rovatolt anyakönyv »fejléc« szövegét baloldalt álló szedéssel, a bejegyzéseket, érdemjegyeket dőlt betűkkel jelöljük:

»Név, kor, hitvallás	<i>Mixáth Kálmán 18 éves ág. hitv.</i>	
Nemzet, születéshely vármegye vagy kerület	<i>Magyar Szklabonya Nógrád</i>	
Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye	<i>János közbirtokos u.o.</i>	
Erkölcsei fokozat	<i>1</i>	
Figyelem	<i>szórak</i>	
Szorgalom	<i>szak</i>	
	[I. félév]	[II. félév]
mulasztás igazolt	<i>40</i>	<i>15</i>
nem igazolt	<i>20</i>	<i>16</i>
Hittan	<i>1</i>	<i>1</i>
Tacitus emlékelése magyarázata	<i>1 1 1E 1</i>	<i>1 1u</i>
Horatius emlékelése magyarázata		
Latin dolgozatok	<i>1</i>	<i>1</i>
Homer Iliasza Demosthenes	<i>1u 1u</i>	<i>1u</i>
Magyar irodalom		
magyar dolgozatok	<i>1 1</i>	<i>1 1</i>
Német irodalom		
német dolgozatok	<i>1 1</i>	<i>1 1</i>
Újkori történelem	<i>1</i>	<i>1u</i>
Algebra Geometria	<i>1</i>	<i>1u</i>
Lélektan	<i>1</i>	<i>1E</i>
Észtan	<i>1</i>	<i>1</i>
Irományok külalakja		<i>rendes</i>
általános fokozat	<i>1u</i>	<i>1u«</i>

Az 1864/65-ös tanévben Mikszáth Kálmán a nyolcadik osztály tanulója lett, a bejegyzett tanulók között neve a 13. helyen szerepelt. A rovatolt anyakönyv »fejléc« szövegét baloldalt álló szedéssel, a bejegyzéseket, érdemjegyeket jobboldalt dőlt betűkkel jelöljük:

»Név, kor hitvallás	<i>Mixáth Kálmán 19 éves ág. hitv.</i>	
Nemzet, születéshely vármegye vagy kerület	<i>Magyar Szklabonya Nógrád</i>	
Atya vagy gyám, annak jelleme és lakhelye	<i>János közbirtokos u.o.</i>	
Erkölcsei fokozat	<i>1</i>	
Figyelem	<i>lank</i>	
Szorgalom	<i>szak</i>	
	[I. félév]	[II. félév]
mulasztás igazolt	<i>28</i>	<i>15</i>
nem igazolt	<i>9</i>	<i>10</i>
Hittan	<i>1E</i>	<i>1</i>
latin irány és dolgozat	<i>1u 1 1</i>	<i>1 1 1E</i>
görög	<i>1u 1u</i>	<i>1 1</i>
Magyar irodalom		
magyar dolgozatok	<i>1 1E</i>	<i>1E 1E</i>
Német irodalom		
német dolgozatok	<i>1E 1</i>	<i>1 1</i>
Történelem	<i>1</i>	<i>1</i>
Természettan	<i>1u</i>	<i>1</i>
aesthetica		<i>1E</i>
Irományok külalakja	<i>szabályos</i>	
általános fokozat	<i>1u</i>	<i>1 «</i>

A kiadott érettségi írásbeli tételek címe is fennmaradt. Magyarból »Az emberi lélek fensége az ő műveiben«, Latinból: »Quid significat naturae convenienter vivere?« Németből: »Die uns lehren, müssen wir ehren«. Az érettségi vizsga lefolyásáról szóló jelentések és az érettségi anyakönyvek az osztályzati jelentések között maradtak fenn. A jelentés I. sz. alatt közli a jelentkezéseket, II. sz. alatt az írásbeli napját, tételét és a felügyelő tanárt, a III. sz. alatt a szóbeli vizsgák eredményét tantárgyanként. A IV. és V. sz. alatt statisztikákat közöltek.

Mikszáth érettségijéről szóló jelentés I. pontja közli: »Brandenburg Károly és Vagner Villibold még az írásbeli vizsga előtt, ellenben Bothar Ede,

Richter Gábor és Titze Ottó a vizsga után visszaléptek, a többiek, egy magántanulóval, ki az érettségit múlt tanévben a beszüntetett kath. gymnasiumban tette le, de megbukott, mind az írásbelit, mind a szóbelit letették a túlsó lapokon jegyzett eredménnyel.« A II. pont az írásbeliek napját és a felügyelő tanárok nevét közli »maj. 12. magyar Breznyik János; maj. 16. latin Suhajda Lajos; maj. 19. német Scholcz Vilmos; maj. 23. görög Breznyik János; maj. 24. latin fordítás; maj. 26. mathematica és physica feladatok fejtegettek«. — Az érettségi anyakönyvben a rovatok egyeznek az osztály-anyakönyvekkel, de az erkölcs, figyelem, szorgalom és mulasztás rovatok helyett a »Mellyik osztályt hol és miféle gymnásiumban járta?« rovat van. Így MK adatai a következők:

»11. Mikszáth [sic.] Kálmány 1847. ág hitv. Magyar Szklabonya Nógrád; János földbirtokos u.o. I—VI Rimaszombath, VII—VIII Selmecezen«. Az egyes tárgyakból kapott osztályzata: Hittan: 1, Latin nyelv: 1, Hellen nyelv: 1, Magyar nyelv: 1E, Német nyelv: 1, Történelem és földrajz: 1E, Mathezis: 1u, Természettan: 1, Bölcsészettan: 1, Erkölcsi fokozat: 1

Az érettségről szóló jelentés III. pontja a vizsga lebonyolításáról szól: »A szóbeli vizsgára . . . superintendensi helyettesül, egyszersmind kerületi biztosul nagytisztelendő Masztis Ádám honti főesperes úr volt a főtisztelendő Superintendens úr által kiküldve, kinek elnöklete alatt a vizsga fenn kitett napokon megtartott és pedig [jún] 27kén Vallás, Mathezis, Physikából és Bölcsészettől, 28dikán egyetemes magyarhoni történetből, hellen s latin nyelvből, valamint magyar s német irodalom történetéből, átvizsgáltatván a növendékek írásbeli dolgozataik is. A vizsga eredménye: a) kitűnő osztályzatokat kaptak Riesz Károly, Heintz Hugó és Maróthy János; b) dicséretet: Dubravitzky László; c) jót: Borsiczky Gejza, Klement Dániel és Zsivora Samu; d) kielégítő: Bothár Samu, Eisert Géza, Folkusházy Sándor, Stur Gyula, Tessényi Albert, ez mennyiségtanból közép szerűt, prope modum sufficienst kapván; e) utóvizsga letételére utasítottak és pedig sept 29dikén Kuntz Ferdinánd és Mixáth Kálmán, mindkettő mathezisből. Selmecezen junius 28 án 1866.«

Mikszáth Kálmán tehát mathézisből pótvizsgára utasítottak, de az azévi egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyv tanúsága szerint a pótvizsgát letette és az érettségi bizonyítványt kézhez kapta.

II. A három nyomtatott Értesítés adatai

1863/64 tanév

»1. A VII. és VIII-dik osztály együttes vizsgája [1864] június 24-én délelőtt tartatik.«

»Tantárgyak VII. osztályban. Vallás 3 ó. egyházi történelem a sopronyi tanító képezdei tankönyv és az előadó tanár füzetei szerint. *Latin* első félévben 5, 2-dikban 6 ó. Sallust. bell. Catil. s Horat. odái és epistolái, különösen ad Pisones, havi dolgozatok. *Hellen nyelv* 1-ső félévben 5, 2-dikban 4 ó. Thukyd. II-dik könyvének és Homer II., XIX., XX. énekeinek válogatott szakaszai, Plató Socrat. védelme és Kriton fejtegetve, fordítva, emlékelve. *Magyar nyelv* 2 ó. 1-ső félévben középkori, 2-dikban újkori (XVI–XVII. századbeli) egyetemes s magyar irodalom története, az előadó saját füzetei és Környey s Toldy szerint; havi dolgozatok. *Német nyelv* 2 ó. újkori irodalom története Lüben szerint, havi dolgozatok. *Tót nyelvtan* 2 ó. mint V–VI-ban *Történelem* 4 ó. újkor, Hunfalvy szerint. *Mathesis* 3 ó. másodrendű egyenletek, némelly felsőbbrendű és kitevői egyenletek, kamatok kamatja, Newton tantétele a két tagzaí hatványozásáról; háromszög tan és alkalmazása, elemző mértan a síkban, első és másodrendű vonalak egyenletének levezetése és tárgyalása; Močnik-Arnstein szerint. *Bölcsészet* 2 ó. lélektan Beck szerint. *Tanárok:* Egyház történetben, hellen nyelvben, Magyarország s magy. irodalom történetében és magyar irály-gyakorlatokban *Breznyik János*; latin nyelvben s bölcsészetben *Suhayda Lajos*; német nyelvben s újkori történetben *Scholz Vilmos*; tót nyelvben *Hrencsik Károly*; természettanban *Grezmacher Gyula* és *Jezsovics Károly*, amaz az erőmű, légtűnet- és csillagásztant adván elő, emez delejességet, villanyosságot, hang, fény s hő-tant fejtegetvén; Mathesisben egész éven át *Grezmacher Gyula*.« (I. h. 2. l.)

Ezt követően az »Értesítés« szól a tantestületről, a zeneintézetéről, a taneszközökről, a segélyező intézetekről, a segélydíjakról, a pártfogók adományairól, a líceumi gyámoldáról, a tandíjról és végezetül közli »a tanulók névjegyzéké«-t, ebből ideiktatjuk MK osztálytársainak névsorát:

»VII-dik osztály.

- 1 Bada Vilmos, Ledény, Hont, *kilépett*
- 2 Balbach János, Léva, Bars.
- 3 Bogyó Lajos, Garamszentgyörgy, Bars.

- 4 Burkovszky Kálmán, Podvilk, Árva.
- 5 Bosszágh János, Cseh-Brezó, Nógrád.
- 6 Csepcsányi Béla, Kiskér, Bács.
- 7 Dérer Gusztáv, Háj, Turócz.
- 8 Fay Ferenc, Pető, Nógrád.
- 9 Greguss János, Selmec, Hont.
- 10 Hanulay János, Szász, Zólyom.
- 11 Kanka János, Zólyom, Zólyom, *kilépett*
- 12 Kiss Dániel, Beszterceb. Zólyom.
- 13 Kosztolányi Imre, N.Becskerek, Toront.
- 14 Longauer Béla, A.Bodony, Nógrád, *kilépett*
- 15 Mixáth Kálmán, Szklabonya, Nógrád.
- 16 Mőesz Gejza, Körmöc, Bars.
- 17 Murányi Ödön, Palást, Hont.
- 18 Oremusz Samu, Selmec, Hont.
- 19 Paulinyi Dániel, Tugár, Nógrád.
- 20 Salamon Károly, Bécs, A.-Ausztia.
- 21 Sohányi Andor, Sz.-Miklós, Liptó.
- 22 Ticze Ottó, Selmec, Hont.
- 23 Teutschl Károly, Selmec, Hont.
- 24 Wagner Lajos, Beszterceb. Zolyom.
- 25 Zselló Lajos, Kis-Körös, Pest.« (I. h. 3. l.)

1864/65. tanév

»2. A VII. VIII-dik osztályé [ti. vizsgája] [1865] Junius 22-ikén délelőtt tartatik.«

Tantárgyak »VII-dik osztályban. Vallás 3 ó. ker. hit- s erkölcstudomány az előadó tanár füzetei szerint. *Latin* 5 ó. Tacitus German. s Agricola s Horatius satyrái s ódái emlékelve, fejtegetve, havi dolgozatok. *Hellen* 4 ó. Demosth. 3-ik olynthusi, s Fülöp elleni 2-ik és 3-ik beszéde, Hom. II. XXI XXII. énekei fejtegetve, szakaszonként emlékelve. *Magyar nyelv* 2 ó. Újkori egyetemes (angol, francia) s magyar irodalom története, az előadónak füzetei s Környey és Toldy szerint, havi dolgozatok. *Német nyelv* 2 ó. újkori irodalom története Lüben és Necke szerint, havi dolgozatok. *Tót nyelv* 2 ó. mint V–VI-ikban. *Történelem* 4 ó. újkori történelem Hunfalvy sz. *Mathesis* másodrendű egyenletek, némely felsőbbrendű és kitevői egyenletek, kamatok kamatja, sík és

gömbháromszöglet és alkalmazása Močnik-Arnstein sz. *Bölcsészet* 4 ó. lélek s észtan Beck-Greguss szerint . . . *Tanárok*: Vallás, latin s észtanban Suhajda Lajos; német irodalomban s újkori történelemben Scholcz Vilmos; hellen nyelvben, magyar irodalom s Magyarország és magyarhoni prot. egyház történetében Breznyik János; mathezis s természettanban Jezsovcics Károly; lélektanban Händel Vilmos; szláv irodalom történetében Hrencsik Károly«.

Ezt követően az »Értesítés« röviden szól a tanárokról, a zeneintézetéről, a taneszközökről, a segélyző intézetekről, a segélydíjakról, a »bibliai társulatról«, a tandíj összegéről. Ezután közlik a tanulók létszámát:

»IX. A tanulók összes száma: 296, a gymnasium 8 osztályában 260. Ezek közt helybeli 57; vidéki 239. Ágost. hitvallású 255, helv. hitv. 27, róm. kath. 10, izraelita 4.«

A következő pontban az azévi érettségi jelentkezők nevét adják meg, közlik, hogy a »jövő tanév sept. 1-sején veendi kezdetét«, majd »a tanulók névjegyzéke« zárja az »Értesítés« négy lapból álló anyagát. Mikszáth osztálytársai az 1864/65-ik tanévben a következők voltak:

- »1 Borsiczky Gejza, Selmecz, Hont
- 2 Bothár Ede, Besztercze, Zólyom
- 3 Bothár Samu, Besztercze, Zólyom
- 4 Brandenburg Károly, Vihnye, Bars
- 5 Dubraviczky László, Tapio-Szele, Pest
- 6 Folkusházy Sándor, Folkusháza, Thuróc
- 7 Haller Béla, Losoncz-Tugár, Nógrád
- 8 Heincz Hugo, Selmec, Hont
- 9 Keviczky Lajos, Bakabánya, Hont
- 10 Kunczl Nándor, Szélakna, Hont
- 11 Lehoczky Vilmos, Bisztricska, Thuróc
- 12 Maróthy János, Cseh-Brézó, Nógrád
- 13 Mixáth Kálmán, Szklabonya, Nógrád
- 14 Murányi Miklós, Palást, Hont
- 15 Polner Rudolf, Rákos-Keresztúr, Pest
- 16 Richter Gábor, Szomolnok, Szepes
- 17 Riesz Károly, Podluzsán, Trencsin
- 18 Vágner Vibald, Selmecz, Hont
- 19 Valach Mihály, Selmecz, Hont
- 20 Zsivora Samu, Bakabánya, Hont«

1865/66 tanév

»2. A VII. VIII-ik osztályé [ti. vizsgája] [1866] Június 25-én délelőtt.«
 »Tantárgyak VIII-ik osztályban Vallás, Latin, hellen, magyar, német, tót nyelv, *aesthetica* mind VII-ben, mely tárgyakat a két osztály együttesen tanul, de hellenben az 1-ső félévben Plato Socratés védelmét olvasta. Külön tantárgyak: Magyarország s a magyarhoni prot. egyház története het. 4 ó., természettan Subicz szerint het. 6 órában. (Az észtant ez osztály múlt évben hallgatta.)

Tanárok: Vallás, latin s lélektanban *Suhajda Lajos*; német irodalomban s újkori történelemben *Scholz Vilmos*; hellen nyelvben, magyar irodalom s Magyarország és magyarhoni prot. egyház történetében *Breznyik János*; mathesis s természettanban *Jezsovcics Károly*; aesthetikában, s 1-ső félévben a VII. oszt. Xen Anab. fejtegetésében *Handel Vilmos*; szláv irodalom történetében *Hrencsik Károly*.«

Ezt követően az »Értesítő« röviden szól a tantestületről, a zeneintézetéről, a taneszközökről és könyvtárról, a segélyező intézetekről, a pártfogókról, a bibliai egyletről, a tandíjról, majd a tanulók számáról és az érettségi vizsgára jelentkezetekről. E pontot az iskola anyagi helyzetének erőteljes és indulatos fordulatokkal való érzékeltetése miatt teljes egészében idézzük:

»IX. A tanulók száma: 295, a gymn. 8 osztályában 256. A 295 közt helybeli 58, vidéki 237, miből kitetszik, hogy az iskola nem annyira helybeli, mint inkább vidéki – és mivel a tanulók legnagyobb része ágost. hitvallásúak, 263 (helv. hit. 21, róm. kat. 9, izraelita 2), ág. hitv. evang. érdekeket szolgál. Hont megyei 64, kik közül 16 tanító és papfi. A honti esperesség (t.i. lelkészek 3 ftonkint, tanítók 60 – 120 kronkint, az egyes egyházak minden 100 lélek után 1 ftkint) a selmeci oskolát évenként össz. 384 ftnal segíti, vagyis kellene segítenie. Sokan ez önként elvállalt iskolai adót nagy tehernek tartják, s tőle mindenkép szeretnének megmenekedni, s már is halljuk, hogy a legközelebbi honti esperességi gyűlésen indítványoztatni fog, miszerint a „honti segély” a kerületi butgetbe vétessék fel, az az, hogy a kerület a 384 ftnak fizetését is magára vállalja. (Vajjon miből fogja fizetni ha az egyes esperességek nagyobb cathedaticumot nem fizetendnek? Holott már a múlt évben számunkra meghatározott s 700 ftnal leszállított összeget sem képes megadni!) Kik e teher ellen zúgolódnak, ha egyebet nem, méltóztassanak tekintetbe venni, hogy a selm. iskola a honti esperességnek azt, a mivel őt évenként segíti, kamatostul visszaszolgáltatja. Számok szóljanak. Az osk. tanács ez évben a honti ifjaknak a tápdíjból 392 ftnal engedett el, csak tanító- s papfiknak 177-et. Ezenkívül 5 tanítónak fia zeneintézetben ingyen taníttatott, amiért 75 ftnyi tandíj járna. Két tanító árva a

Bánóczy féle ösztöndíjat húzza (nógrádi 1, zólyomi 1). Mi mindössze 500 ftnál többet tesz. Vajjon igazságos lenne e segélyt elvonni az iskolától, de az árvákat s szegény fiúkat ide küldeni s azt kívánni, hogy ingyen tartassanak! Miből? Ha az iskola, nem lévén alapítványai, nem fog kellőleg gyámolítani! Ha neki nemcsak nagyobb segély nem fog nyújtani, de tőle még az eddigi is el fog vonatni? Ha a selmeci iskola megbuknék, pedig ha a fennállására megkívántató esperességi s kerületi segély elmarad, előbb utóbb okvetlenül buknia kellend, azt, úgy hisszük, a honti esperesség fogná leginkább megsínleni. Azért talán jó lesz azzal a szándéklott indítvánnyal fel nem lépni, hanem inkább azon lenni, hogy ez iskolai adó lélekismeretesen befizetessék és beszolgáltatassék. Avagy némellyeket az bánt, hogy nálunk a tannyelv magyar? –

X. Az érettségi vizsgára jelentkeztek: Borsiczky Gejza, Bothár Samu, Bothar Ede, Eisert Gyula (magántanuló), Dubraviczky László, Folkusházy Sándor, Heincz Hugo, Klement Dani, Kunczl Nándor, Maróthy János, Riesz Károly, Richter Gábor, Stur Gyula, Mikszáth [sic!] Kálmán, Tessényi Albert, Ticze Ottó, Zsivora Samu. «

Végül az osztálynévsor:

VIII-dik osztály

- 1 Borsiczky Gejza, Selmec, Hont megyei
- 2 Bothar Ede, Besztercebánya, Zólyom m.
- 3 Bothar Samu, Besztercebánya, Zólyom m.
- 4 Brandenburg Károly, Vihnye, Bars m.
- 5 Dubraviczky László, Tápió-Szele, Pest m.
- 6 Eisert Gejza, Beszterceb, Zólyom m. *magántanuló*
- 7 Folkusházy Sándor, Folkusháza, Turóc m.
- 8 Haller Béla, Losonc-Tugár, Nógrád m. *elküldetett*
- 9 Heincz Hugo, Selmec, Hont m.
- 10 Klement Dani, Selmec, Hont m.
- 11 Kunczl Nándor, Szélakna, Hont m.
- 12 Maróthy János, Cseh-Brezó, Nógrád m.
- 13 Mixáth Kálmán, Szklabonya, Nógrád m.
- 14 Riesz Károly, Podluzsán, Trencsin m.
- 15 Richter Gábor, Szomolnok, Szepes m.
- 16 Stur Gyula, Modor, Pozsony m.
- 17 Tessényi Albert, Lality, Bács m.

- 18 Ticze Ottó, Selmec, Hont m.
- 19 Vágner Villibald, Selmec, Hont m.
- 20 Valach Mihály, Selmec, Hont m.
- 21 Zsivora Samu, Bakabánya, Hont m.« (I. h. 3. l.)

III. A selmeci líceum önképzőkori tevékenységének a Banská Štiavnici lelkészi hivatal irattárában fellelhető nyomai

A Banská Štiavnica-i evangélikus lelkészi hivatal levéltári anyagában az önképzőkori tevékenységnek több dokumentuma megmaradt. *Ezek egyike sem tartalmaz azonban Mikszáth kéziratot, de több közvetett dokumentum áttekinthető volt.* Ezek fontossági sorrendben a következők:

1. »A selmeci magyar irodalmi társaságnak az 1864-dik és 1865-dik évben megújított alap-szabályai«
2. »A selmeci Magyar Irodalmi Kör 1862/3 évben megkezdett Jövedelmei és kiadásainak . . . hiteles kimutatása . . .«
3. A kézzel írt diák folyóirat alábbi kötetei:
 - »Remény« 1854 vagy 1857 [az elhasználódás miatt az utolsó szám pontosan nem olvasható el] Balogh János és Mixádt János könyvtárnokságuk alatt.
 - »Korány« 1860 Első évi folyam
Szerkesztő: Bellus János, írja: Batyka János
 - »Korány« 1866 Nyolcadévi folyam
Felelős szerkesztő: Gajdács Pál.
Főmunkatárs: Gellényi Endre. Írja: Maszny Pál
 - »Korány« 1867
Rajzoló és szerkesztő: Hankus Jenő
 - »Korány« 1869 Tizedik évi folyam
Felelős szerkesztő: Horváth Dani. Főmunkatársak: Goldberger János, Szelestyei Károly. Írta: Hugyecz Károly
 - »Korány« 1874/75
Szerkeszti: Hösz Mihály. Írja: Nagy Sándor

4. 1873-tól fennmaradt 1914-ig az önképzőkori Érdemkönyv öt kötete
 - a) »A Selmeczi Magyar Irodalmi Társaság Érdem-Könyve 1873^{ik} évtől« 1873-tól 1888. ápr. 6-ig tartalmaz bejegyzéseket utólagosan beszámozva 1 – 486-ig
 - b) Érdemkönyv, címlapja nincs
1887-től 1891-ig, nincs beszámozva
 - c) Érdemkönyv, címlapja nincs
1891-től 1894. jún. 7-ig utólag beszámozva 1 – 442. lapig
 - d) Érdemkönyv, címlapja nincs
1894-től 1901-ig tartalmaz bejegyzéseket
 - e) Érdemkönyv, címlapja nincs
1903/1904 – 1914-ig, nincs beszámozva!

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy Mikszáth selmecbányai éveiből az egy önképzőkori szabályzatot kivéve nem maradt meg semmi. Valószínű, hogy ez a hiány több mint hatvan évvel ezelőtt támadhatott, de az is lehetséges, hogy még a század elején, vagy talán még azelőtt emelte ki valaki. (Erre utal Várdai utalása is ld. a jelen köt. 53. lapja) Mikszáth ideje előtti évekből való a »Remény« 1854 vagy 1857-ből származó kötete és a »Korány« 1860-ból származó első évfolyama, a következő kötet már az 1866-ból származó nyolcadik évfolyam, amelyet Gajdács Pál kezdett szerkeszteni 1866 őszétől. A »Korány« ötödik, hatodik, hetedik évfolyama tartalmazhatott írásokat a diák Mikszáthtól. Az »Érdemkönyv« kötetei már csak az 1870-es évek közepétől maradtak fenn, ezek közül az 1891 és 1894 között használatos 1893 áprilisából Pesthy István VIII. osztályú tanuló megfogalmazásában a 253 – 306. lapokon tartalmaz egy dolgozatot »A „Selmecbányai Lyceumi Petőfi Kör” története« címmel.

E dokumentumok közül elsőnek teljes egészében közöljük az önképzőkör 1864 – 65-ben megújított alapszabályait. Következzék betűhíven ennek szövege, amely nemcsak egy önképzőkör statútuma, hanem tartalmazza azokat a kritériumokat is, amelyek miatt az ifjú Mikszáthot – mint majd látni fogjuk az utolsó dokumentumban – kizárták a tagok sorából.

»A
 SELMECZI MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁGNAK
 AZ 1864DIK és 1865DIK ÉVBEN MEGÚJÍTOTT
 ALAP-SZABÁLYAI

Bevezetés

1. Czikk: *Czélja:*

Ezen önként összeállt társaság főczélja: hogy magát a magyar nyelv és a szépirodalmi irodalom mezején gyakorolja és tökéletesítse.

2. Cz. *Határozatok, rendeletek*

Minden törvény-változás egyedül a tagok többsége által létesíthető, ha pedig bizonyos akadályok következtében mindnyájan meg nem jelenhetnének, akkor a törvényhozási jog a tisztviselőkre ruháztatik át.

3. Cz. *Segédeszközök*

a pénz- és könyvtár.

4. Cz. *Gyűlések*

Ezek hetenként egyszer tartatván, csak kivételes esetben felette sok foglalatosság miatt hirdettethetnek az elnök és a kör beleegyezéséből többszöri rendkívüli ülések is.

Első fejezet

5. Cz. *A tagokról*

Ezen társaság tagjai csak helybeli felgymnasium növendékei lehetnek.

6. Cz. *Megjelenés, elmulasztás*

Minden tag tartozik a kirendelt időben a gyűlésen megjelenni, vagy pedig a mulasztás érvényes okát (minő. p. o. törvényes távollét és betegség) az elnöknek bejelenteni.

7. Cz. *Büntetések, Kirekesztés.*

a) Az ének után jövő 10, az ok nélkül kimaradó 15, a köteleességet (minő p. o. szavallás, bírálat s munkáhozás) elmulasztó tag pedig 20 ujkrarra büntetessék, aki azomban az év folytán ok nélkül háromszor mulaszt, az a büntetés lefizetésén kívül a társaságból kirekesztessék. b) A munka és bírálat pongyola kidolgozását, a szavallat kellő be nem tanulását szinte ezen büntetés illeti. c) Ki a munkát annak idejében akár az elnökkel akár a főjegyzővel, a bírálatot pedig a munka-szerzővel nem közli 10 oszt. értékű kr. fizessen. d) Az egyenes

munkakiírás, vagy másnak elme szüleményéveli fittogtatás, ugy szintén a munkán bárminemű más által tett javítás, a jegyzőkönyvi kemény megrováson kívül 1 osztrák fttal büntessék. — Hasonlo büntetés éri azt is, ki idegen művet fordít a nélkül, hogy a bírálót, mind a kört az eredetivel közelebből meg nem ismerteti vagy ki hazai témájú munkát hoz, 's a kutforrásokat nem nevezi meg.

8. Cz. *Eloszlás*

Sértegetések, gorombaságok, elnök, kör s egyes tagok irányában szigoruan tilalmaztatnak 's az elnököt a gyűlés felosztatására jogosítják. A sértegető fél fölött a tisztviselők határozzanak büntetést, mely egész a kirekesztésig terjedhet.

9. Czikk. *Fizetés*

Minden munkáló és olvasó tag köteleztetik mindjárt az év elején letenni az 1 osztr. forintot, mint egész évi járulékot. A büntetések pedig 30 nap lefolyta alatt fizettessenek le; ha pedig ezt valamely tag tenni elmulasztaná, nevének a körben nyilvános felolvastatáson kívül, egyszerű büntetése minden hónap végén ismételtessék.

10. Cz. *Jogai*

A rendes tagnak joga van a kinevezésen kívül bármikor szavalni és munkát hozni 's minden a gyűlésen felolvasott munka 's előforduló tárgy felett véleményét szabadon kijelenteni, de mindent csak törvényszerűleg 's a megkívánható illedelemmel.

11. Cz. *Olvasó tagok*

Az olvasó tag a rendes gyűlésekben meg nem jelenhetvén, ha a könyvtárra vonatkozólag lenne valami panasza, joga van azt az elnöknek előterjeszteni. Ez okból a könyvtárra vonatkozó törvények külön kiírva nyilvánosan függesztessenek ki.

Második fejezet

A munkálkodás

12. Cz. *Szavallás*

Minden gyűlést a három héttel előbb kinevezett tag vagy saját, vagy más remekíró művének elszavallása nyit meg, miután a mű címét és szerzőjét megnevezte.

13. Cz. *Munkák*

A szavallás, a jegyzőkönyv hitelesítése 's más bejelentések után a munka olvasás következik, melyet a tag 2 héttel kineveztetése után a főjegyzőnek, ez pedig a

birálónak adja át. — Ellenkező esetben a fenn említett büntetés terheli mind addig, míg a dolgozatot el nem készíti.

14. Cz. *Bírálat*

A munka felolvasása után következik annak bírálata, melyet a kinevezett tag részrehajlatlansággal kiemelve a munka árny és fényoldalait elkészítvén, azt szerzőjével 2, az elnökkel pedig a munkát egy nappal felolvasása előtt közölni műllhatlan kötelességének tartsa.

15. Cz. *Hanyagság és szorgalom*

Az olyan tag, ki kötelességében rendetlenül vagy hanyagul jár el, annak újabbí véghezvitelére szorittassék, neve pedig megrovással említettessék meg a jegyzőkönyvben. A szorgalommal készült munkák pedig, ha a szavazatok többsége folytán az érdemkönyvbe méltóknak ítéltetnek, oda a szerző által 50 kr. osztr. ért büntetés alatt 14 nap alatt pontosan leirattassanak.

16. Cz. *Örömműnnepe*

A minden évben tartandó örömműnnepe minden tag tartozik a társaság által kitűzött határidőre egy tőle kitelhető munkát 50 osztr. ért. kr. büntetés terhe alatt hozni, melyek között, ha az ezeknek megbírálására kinevezett bizottmány legalább nyolczat elég jónak talál arra, hogy általuk a kör működésének gyümölcse a közönség előtt bemutatassék, az örömműnnepe semmi szín alatt ne maradjon el. Azonkívül a jobb szavallók (1 vagy 2) idegen művekkel is léphessenek föl.

Harmadik fejezet

A tisztviselőkről

17. Cz. *Az elnök*

Az év elején összegyűlt tagok az elnököt szabadon 3 egymásutáni évre választhatják a tanári kar közül, de kötelesek a megválasztást tudomás végett a tanári értekezletnek is fölterjeszteni.

18. Cz. *Jogai*

A tagok közös jogain kívül a tisztségekre alkalmas egyéneket kijelölni, a körben netalán előforduló zavarok miatt a gyűlést szétosztatni, azon kívül kétes vitatkozásoknál szava döntő erővel birjon. Minden a körben előforduló tárgyról véleményét szabadon kimondhassa 's a rendre és törvények szigorú megtartására szintén ő ügyel fel, azonkívül ő ismerteti meg a társaságot a magyar irodalmat érdeklő újabb 's jelesebb művekkel.

19. Cz. *A tiszt-választás*

Mindig az iskolai év elején 's a szavazatok útján történjék.

20. Cz. *A főjegyző*

Kötelessége a körben tárgyalt ügyeket történetihíven 's minden gyúny és személyeskedés nélkül leírni 's azt a jövő gyűlésben felolvasni. Szinte ő nevezi ki munkáhozás és szavallásra a tagokat, valamint a kört érdeklő levelezést is ő viszi.

21. Cz. *Az aljegyző*

mint a főjegyző segédje ennek távollétében helyét pótolja 's a távollévő, valamint a büntetés alá esett tagokat is pontosan jegyzi föl.

22. Cz. *A főkönyv- és pénz-támok*

Mindenféle fizetéseket és díjakat szedvén, a pénznek gondját viselje, a kiadás- és bevételről pontosan kénytelen számolni, minden szükséges dolgokról (minő p.o. könyv, papír, pecsétviasz) gondoskodni, minden 2 hó végén az elnök és egy 4 tagból álló bizottmány előtt számot adni 's az eredményt a gyűlés elé terjeszteni. Továbbá tartozik minden egy forintot meghaladó összeg felől nyugtát kimutatni, az ujon megvett könyveket az általános könyvtári jegyző-könyvbe beíratva, minél előbb beköttetni, hogy az alkönyvtárnokok jegyzőkönyveiben szám szerint is fölvétethessenek.

23. Cz. *Az alkönyvtárnokok*

A meghatározott időben a reájok bizott könyvtári osztályokban megjelenvén, a tagok által kivett könyveket pontosan bejegyezve, a jegyzéket a főkönyvtárnoknak adják át; a könyveken történt visszaéléseket a körben feljelenítsék 's az év végén hivatalukról az elnöknek pontos számadást tegyenek, ide értvén azt, hogy a felügyeletök alatt elveszett könyveket megtéríteni kénytelenek.

Negyedik Fejezet

A segéd eszközökről

I. A Pénz-tár

24. Cz. *Jövedelmei*

a) olvasó tagok fizetése; b) bérbeadott könyvekért bejött összeg; c) büntetések; d) ajándékok; e) rendkívüli gyűjtemények.

25. Cz. *Kiadásai*

a) papirosra, tollakra, viaszra, s.t.b.; b) levelek bére; c) uj könyvek vétele; d) könyvköttetés; e) Örömmünnepre meghívólevelek és a program nyomtatása.

I. Könyvtár

26. Cz. A könyvtár részint a társasági pénzen vett, részint ajándékok által szaporodik 's az 1 fr. lefizetése után a gymnasium bármely növendékének nyitva áll.

27. Cz. A könyvtárból egy alkalommal csak 4 kötetet szabad legyen kivenni, azonban úgy, hogy egy osztályból egyszerre kettőnél több ki nem vihető. Ki e törvény dacára is több könyvet akar kivenni, fizessen minden két hétre egy-egy kötettől 5 uj krt.

28. Cz. Minden tisztviselő azon joggal éljen, hogy a könyvtárból a meghatározott 4 kötet helyet 6ot vihet ki, úgy hogy egy osztályból 4et szabad legyen kivennie.

29. Cz. A könyvet 2 hétig tarthassa magánál a tag, ellenkező esetben azt 3szor írathatja át. Ki e czikkelyt áthágja 5 krt fizet.

30. Cz. Kinél valamely könyv elvész, bemocskoltatik, megrongáltatik, azt ha a kár nagyobb, megtéríteni legyen köteles, ha pedig kisebb a kárhoz képest az elnök és a tisztviselők által határozandó büntetés alá esik.

31. Cz. Könyveket oly egyénnek adni olvasás végett, ki nem tagja a körnek, ugy szintén a városból kivinni azokat 50 o.ért. kr. lefizetése mellett szabad.

32. Cz. A könyvtár használata azoknak is, kik nem a gymnasium tagjai, 2 Frtnyi évi díj 's még egyszer annyi bánatpénz lefizetése után megengedtetik, szoros alkalmazkodással az illető törvényekhez.

*

33. Cz. Ki e kör tagja kíván lenni, ezen törvények pontos megtartására sajátkezű aláírással kötelezi le magát, úgy azonban, hogy abból azon év folytán semmi szín alatt nem léphet ki.«

Az »Alapszabályok« szöveges része után következett a tagság listája az 1865/66. évi munkálkodó és olvasó tagok névsorával. 53. tagként Mikszáth Kálmán sajátkezű aláírása található az alábbi módon:

»Folyósz.	Sajátkezű aláírás	Osztály	Munk.	Olvasó	Fizető	Észrevételek
.....						
53	Mikszáth Kálmán	VIII	M	O	1 F	Kirekesztett«

Az utolsó bejegyzett sorszám a 68. tagságot regisztrálta.

Mikszáth önképzőkörből való kirekesztése tehát az 1865/66-os tanévben történhetett. Időpontját egy másik korabeli dokumentum tartalmazza: az önképzőkör pénztárkönyve, vagy ahogy a fennmaradt füzetke címlapja mutatja:

»A
Selmeci Magyar Irodalmi Kör
1862/3 évben
kezdett
Jövedelmei és Kiadásainak
oly módoni hiteles kimutatása,
mely szerint a bevételek a <job> bal
még a kiadások, az eredeti (mondjuk)
okmányok másolatával a job
oldali lapon olvashatók. — «

Ez utólag lapszámmal ellátott füzet 1865/66-i tanévről szóló 28. lapja a következő bejegyzéseket tartalmazza:

»1865/6				
hó és nap	Kiadás		ft.	kr.
Jún. 7.	Könyvkötő	(D)	2	79
	Átvitel		51	73
Máj. 2.	Mikszáthnak visszaadtam		—	50
Jún. 9.	Georges Urnak ujon vett könyvekért		31	88
a kiadás összesen			86	90
a bevételt kivonva			86	90
Marad a pénztárban a még le nem fizetett			6	96
Tessényi büntetésül fizetett				20
			7	16

Maróth János
főkönyv és pénztárnok«

E számadás-könyvből tehát kitűnik, hogy az 1866 tavaszán kizárt Mikszáth Kálmán tanulónak a tanév elején befizetett 1 forintjából annak felét, 50

krajcárt az önképzőkör 1866. máj. 2-án visszafizetett. A kizárás e dátumot megelőző ülések egyikén, valószínűleg 1866 áprilisa előtt következhetett be.

A kizárás körülményeiről – mint erre már korábban utaltunk – eredeti dokumentum nem maradt fenn, egy közvetett írásmű azonban megmaradt. Ez a következő: az 1891-től 1894-ig vezetett és utólagosan 1 – 442. lapszámokkal ellátott »Érdemkönyv« 253. lapjától a 306. lapig terjedő részén olvasható Pesthy István VIII. osztályú Uzd, Tolna megyei születésű önképzőköri tagnak »A Selmezbányai Lyceumi Petőfi kör története« című hosszabb írása, amelyben a korábbi évtizedekből fennmaradt önképzőköri dokumentumok alapján megírta működésük történetét. Az írásmű keletkezési időpontja 1893 elejére tehető, ugyanis Pesthy munkája előtt lévő írás bejegyzési dátuma az 1893. április 6-i dátumot viseli, míg a Pesthy írását követő bejegyzés 1898. április 17-i dátummal szerepel. Tehát Pesthy István a korábban keletkezett és az önképzőkörben Érdemkönyvi megörökítésre ítélt munkáját 1893. április 7. és április 17 között másolhatta a kötetbe.

Az önképzőkör-történetben három helyen emlékezett meg Mikszáth Kálmánról: 1. Petőfivel együtt méltatja a tagságát és szól kizárásáról; 2. Az egykorú dokumentumok alapján összefoglalja önképzőköri tevékenységét; 3. Röviden szól a Korány szerkesztésében betöltött szerepéről. Következzék először az általános méltatás és a kizárás története:

1. »„Magyar Társaságnak” volt két tagja a kik a világ irodalomban kiváló helyet foglalnak. Az egyik már eltávozott az élők sorából, a csatában lehelte ki nagy lelkét, a haza szent szabadságáért küzdve azon szabadságért, melyet tiszta szívéből imádott, a mely szabadság szelleme a különben beteges férfiba új erőt öntött. Az Isten meghallgatta részben kérését, mert az ágyu dőrej a csata zaj volt halotti zenéje. De részben nem teljesítette, mert az önkény diadal-maskodott abban a csatában, melyben ő elesett. Nem érhetette már azt a gyászos kort, mely a szabadságharcz leveretése után hazánkra jött. Az Isten ettől a nagy fájdalomtól felszabadította őt. Hanem a gyász után bekövetkezett az öröm napja is. Másik költőnk már ezen öröm napokban kezdette pengetni lantját. Ó még most is aratja babérjait. Ez a költőnk Mikszáth Kálmán. Már itt e körben feltűnt nagy tehetsége, fényes elméje, mely különösen a novella írás szerzett neki később halhatatlan érdemeket. Első évben 1863/64-ben volt tagja a körnek, mint VII. osztálybeli tanuló. Vele együtt Moesz tanár úr is, ki már akkor mint alkönyvtáros is szerepel. Munkálkodása az előző években nem volt olyan kielégítő, mint most, mert midőn Petőfi „Vég szóhoz” c. költeményét szavalta el, „megmutatá, hogy mennyire haladt az ember rövid idő alatt, ha törekvésében tudni vágyás vagy a szellemi, nem az anyagosdiság, a hanyagság

vezérli az embert”. A körben ezen kívül „Átellenben” cz. novellájával is fellépett, „melyben a tárgy fejlődése és befejezése jó, de a stylus nem tökéletes”. Működése jutalma a kör bizalma lett, mely őt az 1864/65ik évben a főkönyvt. és pénztárosi állásra emelte. Mikszáth pedig mint aljegyző és a „Korány” szerkesztője kezdte meg az évet, midőn pedig Bosszággh János leköszönt a főjegyzőségről, a kör őt léptette elő e tisztségbe. Azonban e tisztséget nem sokáig tarthatta meg; március 4-én az elnök [Solcz Vilmos] szót emelt a kör előtt, hogy Mikszáth egyik tantársának, Brody Zsigmondnak egy dolgozatot [!] készített. Bródy ezt elfogadva be is adta a körbe „Hazámhoz” cím alatt. A kört kéri tehát, hogy Mikszáthot büntesse meg. Ki is mondták reája a jegyző könyvi megrovást. Erre ő márczius 11én beadta a főjegyzői állásról szóló lemondását. Ez azonban még nem rettentette őt vissza attól, hogy hasonló tettet újra elkövessen. 1865ben Bothár Ede tagtársának dolgozatát javította át, a miért a kört [sic] őt ismét jegyző könyvileg megróttta. Mikszáth tehetségének méltánylása vehette rá a kör tagjait arra, hogy ezen sok megrovás mellett mégis midőn Zsivora Samu alkönyvtárosi állásáról lemondott, őt választották meg helyébe. Mint alkönyvtáros harmadszor is megpróbálkozott előbbeni csinnyének végre hajtásával; most Folkusházy Sándor dolgozatát javította át, a miért a kör őt harmadizben megróttta, midőn azonban ezenfelül a kört még sértegetni is kezdte, kirekesztették (Január 20. 1866). A jegyző könyv nagyon is megrovólag szól róla, midőn azt modja, hogy „ha csak tekintetbe vesszük azon számtalan esetet, mely e körben már néhány [szókimaradás] óta adta magát elő, ha mondom mindezekről leemeljük a múltak sötét fátyolát, ott ragyog neve mint a tény orgazdjáé, s mint tényezője e körben előfordult legtöbb visszaélésnek”. Hogy mily munkás tagot veszített el a kör benne, láthatjuk, ha tekintetbe vesszük azon működést, melyet három éven e körben kifejtett. A körnek azonban, minthogy belső békéje előbbre való volt, végre kellett hajtania, habár fájó szívvel is azon szigorú ítéletet; fájó szívvel, mert egy lelket veszített el, oly lelket a kinek művei példákkul állhattak a tagok előtt. Ezen tagok között Hlavatsek tanár úr is ott volt. 1864/65ben mint V. osztálybeli tanuló iratkozott be először. Működése azonban csak 65/66ban kezdődik, a mikor „Egy bajnok végszavai” cz. költeményével lépett fel, mely azonban, mint első kísérlet, nem volt sikerült. Sikerültebb bírálata, melyet Melna Gyula „Egy elszánt ugrás” cz. humorisztikus rajza felett tartott. Ekkor ugyanis „jól megfelelt tisztének”.

Még mielőtt Mikszáth működéséről nyújtanék egy kis képet, pár szóval megemlítem azon állapotokat, melyekbe a kör a belviszálykodások folytán sülyedt. Lábra kapott ezen korban a pártoskodás, mely minden békés intézkedések elfojtója. A pártoskodás előidézője a Timko és Mikszáth féle belső

meggrázkodtatások. Ezen pártoskodás már régi elnököktől, Solcz Vilmostól is elidegenítette a kört, a ki csak oly feltétel mellett volt hajlandó elfogadni az elnöki széket ha felhagynak azon rút úgy szólva már szokásról. Mert belátta, hogy hova vezet az az út; azt pedig nem akarta, hogy a kör, melynek már oly szép múltja van ily alacsony ok miatt megszűnjék.»

Pesthy István dolgozatában ezt követően külön fejezetet szentelt Mikszáth önképzőköri tevékenységének. Most ennek szövege következik ugyancsak betűhíven:

2. »Mikszáth Kálmán működése

Körünk büszkén mondhatja el, hogy Mikszáth is tagja volt, hogy reá is nagy hatással volt e kis kör. Itt kezdték műveit pallérozni, az esetleges hibákat javíthatni, mely bizonyára nagy befolyással volt a későbbi híres író szép stílusára. Nagy fájdalmat okozott azonban a körnek, nem tekinthet vissza ő reá anélkül, hogy bűnei szembe ne tűnnének. Nem feledtetheti el azokat azon példátlan szorgalom sem melyet a munkálkodás terén fejtett ki. Három évig volt tagja a körnek és pedig két évig mint VII. osztálybeli egyig mint VIII. osztálybeli. Ezen három év alatt számos dolgozatában mutatta meg fényes tehetségeit úgy, hogy a kör akkori elnöke, Solcz Vilmos így nyilatkozott róla: „ha Mikszáth így fog fejlődni, kitűnő beszély író lesz belőle”. Az első műve, mellyel a körben fellépett „Egy fogoly levele” cz. költeménye volt, (1863. okt. 24.) melyről bírálója véleménye ez: „a munka az epistolához közelít és sikerült is némileg, amennyiben didacticus eszmékkal szépen telve van. Csak dal szerű külalakjában tér el az epistolától”. 1864. febr. 3án saját munkáját és pedig „Gyula vezér” cz. balladáját szavalta el. Szept. 24 „Képzeletem újra” cz. művével aratott sikert; ugyanis „az eszme jeles benne, csak a kidolgozás ellen vétett. Mindazonáltal az érdemkönyvbe iratassék”. Deczember 3án „a gyűlést Tóth Kálmán „Honáruló”jának elszavalásával kezdette meg”. 1865. febr. 11én „Az öreg nemes” cz. költeménye a külalak és eszméjének szépsége miatt, ha a kidolgozás gyengébb is az érdemkönyvbe itéltetett. Május 27én Mikszáth Kálmán „Az én Gyuri bácsim”czímű humoreszkjével az egész kört felvidámitá. Dicséretet érdemel a szerző műve miatt. Érdemkönyvbe irandó.”

Szeptem. 23án „Petőfi sírja” és „Otthon” című költeményeivel lépett fel, „az elsőben mind az eszme, mind a kivitel egészen megfelel céljának s a mű ezen fény oldala könnyen [sic] felejteti el velünk azon csekély hibát, mely imitt amott az ütem dallamossága hiányában áll. A második mű tökéletesen sikerült,

mert az érzemények benne lélektanilag és természet híven vannak ecsetelve. Mind kettő egy hangulag arra ítéltetik, hogy az érdem könyv lapjain foglalja el méltó helyét.”

Ezekén kívül megemlítenéd, hogy az első pályadíjját, melyet a körben kitűztek Mikszáth „Gyula vezér” cz. balladája nyerte el. 1863 Szeptem. 19én ugyanis Grátz Mor, a kör egyik tagja, a legjobb beszélyért Jókai „Török világ Magyarországon” és Petőfi „Hóhér kötele” című regényt tűzte ki. Solcz Vilmos elnök úr pedig a legjobb balladáért Katona Bánk bánját. Az előbbi Szabo Titus „Uzsorás” cz. beszélye, emezt pedig Mikszáth nyerte el.

Ha Mikszáthnak ezen működése mellé felhozzuk azon műveit, melyek a „Korány” hasábjain jelentek meg, méltán sajnálkozhatunk azon, hogy a körnek épp ily tagjától kellett megválnia [sic], a kit mondhatni ez a tevékenység sodort az örvénybe, mert nem jó irányban használta azt fel . . .«

A harmadik hely, ahol Pesthy István Mikszáth önképzőköri tevékenységét regisztrálja a Korány szerkesztéséről szóló rövid megjegyzése. Itt a következőket írta még Mikszáth Kálmánról:

3. » . . . A másik közvetítő eszköz, mellyel a közönséggel összeköttetésbe jutottak a „Korány” volt. Voltak már a „Korány” előtt is egyes szép irodalmi lapok, de ezek nem közvetlenül a Kör gondjai alá tartoztak, hanem az egyes osztályok adták ki. Így 1853-ban a IV osztály szerkesztése alatt jelent meg a „Virradó”. A „Korány” szerkesztői közül Bellus tanár úron kívül megemlítenéd még Mikszáth Kálmán, a ki különböző álnevek alatt egész halmaz szebbnél szebb művel gyönyörködtette a közönséget. A „Korány”ban jelentek meg a körbe beadott csinosabb dolgozatok, ami a munkakedv emelésére nagy befolyással volt . . .«

*

Bevezetőben arról szóltunk, hogy Mikszáth Kálmán selmebányai éveiről a legszínesebb és legelevenebb képet elbeszélései idézik elénk, ezek közül is a legtöbbet a jelen elbeszélés, a *Tavaszi rügyek* lapjairól olvashatunk ki arról az atmoszféráról, amely a felsőéves diákot a bányavárosban közrefogta. Korábbi kutatásainkkal megkíséreltük tárgyi dokumentumokkal megeleveníteni azokat a körülményeket, amelyek a Selmebányán töltött három évét meghatározták. A korai szakirodalom állításait vonultattuk fel először, és abban több homályt

és ellentmondást észleltünk. Majd a hazai könyvtárakban fellelhető dokumentumokat vallattuk az iskolában töltött évekről, és végül a selmecbányai helyszínen a még fellelhető dokumentum töredékeit is segítségül hívtuk a tények jobb megismeréséhez. Ezekből a következőket sikerült felderítenünk:

1. Mikszáth Kálmán 1863/64-es tanévben iratkozott be a selmeci líceum VII. osztályába. Várdai idézett állítása (ld. e kötet 52. l.) megfelel a tényeknek, azzal a minimális korrekcióval, hogy az ifjú Mikszáth Kálmán közvetlenül az iskolai tanév befejezése előtt hagyta el az iskolát úgy, hogy a II. félévben végzett munkáját nem is értékelték kalkulusokkal. Erre bizonyíték az anyakönyv-másolat bejegyzése – megismételjük a 59. lapon levőket – »A szigorlat közben, különben is az egész éven át hanyagon látogatván az előadásokat, eltávozott.« Ezek alapján állíthatjuk, hogy az 1864/65-ös tanévben Mikszáth mint osztályismétlő újból a VII. osztályba, ennek eredményes elvégzése után pedig az 1865/66-os tanévben a selmeci líceum VIII. osztályába iratkozott be.

2. A fennmaradt »Értesítés«-ek alapján megállapítható, hogy az 1863/64-es tanévben Breznyik János, Grezmacher Gyula, Hrencsik Károly, Jezsovics Károly, Scholz Vilmos és Suhayda Lajos tanította a VII. osztály első elvégzése alkalmával, míg az 1865/66-os tanévben, VIII. osztályos tanulóként Breznyik János, Händel Vilmos, Hrencsik Károly, Jezsovics Károly, Scholz Vilmos és Suhayda Lajos tanította. (A tantárgyak szerinti megosztás megtalálható e kötetben a 62. és 63 – 64. lapokon.)

3. A selmeci líceum lakonikus rövidségű »Értesítés«-e körvonalazta a két osztályban tanított tárgyakat is, ezek e kötetben a 000. és 000. lapon levő idézetben megtalálhatók.

4. A fennmaradt »Értesítés«-ekből megismerhettük Mikszáth osztálytársainak névsorát is: a VII. osztály első alkalommal való elvégzésekor az osztálynévsor e kötet 62–63. lapján található, a VII. és VIII. osztályos tanulótársainak neve pedig a 64. és a 66. lapon levő felsorolásban.

5. Önképzőköri tevékenységével kapcsolatban sikerült biztonsággal megállapítanunk, hogy mind a három selmeci évben tagja volt az önképzőkörnek. (Ld. különösen Pesthy adatát a 75 – 78. lapon.)

6. Az önképzőköri tevékenység dokumentumait nem sikerült feltárnunk. Hozzáférhetetlenségükre illetőleg korai eltulajdonításukra Várdai 1909-es megjegyzése, amely szerint a »Korány« kötetek »jórészt elkallódtak az idők folyamán« sajnos helytállóak, és ha meg is vannak teljesen ismeretlen helyen lappanghatnak. Ma már ez vonatkozik az érdemkönyvekre is. A lappangó önképzőköri produktumok cím szerinti ismerete azonban a Pesthy-féle dolgozat segítségével pontosabb lett. Az alábbiakban forrásonként felsoroljuk az azokban megemlített Mikszáth produktum címét, műfaját és ha van rá adat keletkezési idejét:

Breznyik János (1889) *Az öreg nemes* (költemény), *Az én Gyuri bácsim* (humoreszk).

Hlavatsek András – Király Ernő (1896): *Egy fogoly levelei* (költemény), *Az öreg nemes* (költemény), *Az én Gyuri bácsim* (humoreszk), *Petőfi sírja* (költemény), *Otthon* (költemény) *Gyula vezér* (ballada).

Várdai Béla (1909): *Egy fogoly levelei fiához* (vers), *Az öreg nemes* (vers), *Petőfi sírja* (vers), *Otthon* (vers), *Képzetelem újra* (vers), *Gyula vezér* (ballada), *Az én Gyuri bácsim* (humoreszk).

Gyöngyösy László (1910): *Gyuri bácsi*

Nem említettük még a helyszíni kutatóúton feltárt kéziratos forrást, *Pesthy István* VIII. osztályos tanulónak az »Érdemkönyv«-ben máig fennmaradt dolgozatát, amely nem csak Mikszáth önképzőköri műveinek címét, hanem felolvasásuk időpontját, és néhol még a bírálók megjegyzéseit is közli (75–78 lapon). Az alábbiakban azonban csak az adatokat közöljük:

Egy fogoly levele (költemény)	1863. okt. 24.
Gyula vezér (ballada)	1864. febr. 3.
Képzetelem újra (vers)	1864. szept. 24.
Az öreg nemes (költemény)	1865. febr. 11.
Az én Gyuri bácsim (humoreszk)	1865. máj. 27.
Petőfi sírja (költemény)	1865. szept. 23.
Otthon (költemény)	1865. szept. 23.

A Pesthy-féle felsorolásból új csupán az, hogy az önképzőköri írások bemutatásának dátumát is megőrizte. A dolgozat szövegének megismerése arra is fényt derít, hogy a két selmeczi tanár, Hlavatsek András és Király Ernő a millenniumra megjelentetett iskolatörténet megírásához nagy haszonnal és ered-

ménnyel forgatta a Pesthy István-féle önképzőköri produktum szövegét és annak – legalábbis Mikszáth vonatkozásában – több részét átemelték nyomtatásban megjelent munkájukba. (A szövegeket ld. e kötet 75–78. lapján.) A két tanár írását haszonnal forgatta Várdai Béla is.

7. Perdöntő bizonyítékot szolgáltat viszont Pesthy István dolgozata Mikszáth önképzőköri tisztségeire és a körből való eltávolítására. Az idézett két iskolatörténeti munka felsorolja MK tisztségeit, de jellegénél fogva tapintatosan hallgat a kizárás okáról (ld. e kötet 55. és 56. lapjain). Várdai is felsorolja tisztségeit, majd megjegyzi: »1865. január 20-án hirtelen megszűnik tagja lenni a körnek« és okként megemlíti előző »kihágásait«, amit betetőzött a Brózik Titusz nevű társa számára elkészített dolgozat kipattant ügye (ld. e kötet 55. lapját). A Pesthy-féle dolgozat arra mutat, hogy a legtöbbet Várdai tudhatta meg, de amit írt, az nem pontos dátumszerűen sem, mert nem 1865., hanem 1866. január 20-án következett be a kizárás és nem *Brózik Titusznak*, hanem *Folkusházy Sándornak* készítette az inkriminált dolgozatot. (Ld. erről e kötet 55–56. lapjait.) Pesthy szövegéből Mikszáth önképzőköri tisztségeinek időpontjai is kirajzolódnak:

1863/64-es tanév VII. tanulóként tagja volt az önképzőkörnek.

1864/65-ös tanévben a VII. osztályt ismétlőként Mikszáth a kör aljegyzője és a Korány szerkesztője, a tanév folyamán még, 1865. márc. 11-ig a kör főjegyzője is lett, az első felfedett csínyje miatt márc. 11-én lemondott a főjegyzőségről.

1865/66-os tanévben Mikszáth a kör alkönyvtárosa lett egészen 1866. jan. 20-i körből való kizárásáig.

8. Egy kérdés maradt nyitott: kinek írta Mikszáth az önképzőkörből való kizárásához alapul szolgáló dolgozatot. Brózik Titusznak vagy Folkusházy Sándornak? Várdai Béla és nyomán Gyöngyösy László Brózik Titusz nevét említi meg (ld. e kötet 52. és 53. lapján), és a későbbi irodalom is természetesen Brózik névre utal, ha e kérdéssel foglalkozik. Pesthy István pedig Folkusházy Sándor nevéhez köti az esetet, és mint forrásértékéről szólva hangsúlyoztuk, Pesthy az eredeti önképzőköri dokumentumokból merítette adatait. A kérdést bonyolítja, hogy mindkét név eredeti, mindkét név viselője Mikszáth egykorú iskolatársa volt. A selmeci líceum 1863/64-es tanévről kiadott »Értesítés« szerint (ekkor járta Mikszáth először a VII. osztályt) Folkusházy Sándor Turóc megyei Folkusháza illetőségű tanuló a VI. osztály diákja volt, míg Brózik Titusz

a Hont megyei Cseri községből a líceum V. osztályának tanulója volt. Az 1864/65-ös tanévben Folkusházy Sándor Mikszáth osztálytársa lett, Brózik Titusz pedig a VI. osztály tanulója volt, de az 1865/66-os tanévben, amikor Mikszáth a VII. osztályt megismételve a VIII. osztályba léphetett, Folkusházy Sándor osztálytársként szintén VIII. osztályba járt, míg Brózik Titusz a VII. osztály tanulója volt. Mindkét iskolatársának neve szerepel az önképzőköri tagok sorában. Tehát egyik esetben sem szerepel fiktív név.

A források eltérő névemlítésénél más irányban kell keresnünk a megoldást. Pesthy eredeti forrásokból »dolgozott«, feladata az volt, hogy a tényeknek megfelelően állítsa össze az önképzőkör történetét, tehát kötelességévé tétetett a tények feltárása. Így e mozzanatokat figyelembe véve minden bizonnyal a Turóc megyei Folkusházáról származó nemesi sarjnak, Folkusházy Sándornak tehetette meg Mikszáth ezt a szívességet. A Várdai Béla könyvében viszont Brózik Titusz szerepel az idegen tollal ékeskedőként. Feltételezésekre szorítkozhatunk: lehetséges, hogy első adatközlésként a Várdai munkájában is megemlített Király Ernő vagy Suhayda Lajos nem közölték a Mikszáth írásával csillogó diák nevét, noha tudták, hogy kiről volt szó, mert mint láttuk, Pesthy István dolgozata rendelkezésükre állt, sőt abból merítettek. Lehetséges, hogy Várdai megismételt kérésére közöltek egy indifferens, társadalmi vagy iskola-fenntartási szempontból közömbös nevet, a Brózik Tituszt és hozzáfűzték a Várdai által megörökített egykori Soltz féle szentenciát, amely szerint »a jegyzőkönyv illető helyéről maradjon el a Brózik neve mert nem méltó rá, hogy Mikszáthtal egy lapon megörökíttessék...« Ilyen döntés azonban nem létezett, mert akkor 1893-ban a szorgalmas Pesthy István honnan tudhatta volna, hogy Folkusházy Sándor hamis csillogása lett volna a kizárás oka. Adatok hiányában ezek csak feltételezések, de olyan feltételezések, amelyek esetében a valóság mérlegének nyelve – felsorolt okok miatt – a Pesthy-féle adat hitelessége felé billen...

HARMINC ÉV UTÁN ÚJBÓL RIMASZOMBATBAN

Mikszáth Kálmán 1863 nyarán fejezte be a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumnak hatodik osztályát, mivel az iskola csupán az alsó hat osztállyal rendelkezett, tanulmányai folytatására Selmechányára küldték szülei.

A rimaszombati algimnázium több mint háromszáz éves múltra tekinthetett vissza, de a XIX. század közepén a református gimnázium csak úgy tudott eleget tenni a kor oktatási követelményeinek, ha egy másik protestáns középiskolával egyesülve biztosítja az oktatók megfelelő számát. Az előkészítő tárgyalások után a választás az oszgyáni evangélikus gimnáziumra esett, és az 1853-ban kimondott összevonás óta viselte a rimaszombati középiskola az egyesült protestáns gimnázium nevet.

A két tanintézet egyesülésének 25. évfordulója alkalmából ünnepséget szándékoztak rendezni. Erre az alkalomra egy Emlékkönyv kiadását is tervbe vették. Az iskola igazgatósága újsághirdetésben szólította fel volt tanítványait, hogy adjanak hírt magukról. Az ünnepségek szervezője, a természettudományok lelkes tanára, Fábry János az íróvá lett növendékek leveleit megőrizte. Elsőnek Gáspár Imre adott hírt magáról (1878. márc. 28.), majd Török Kálmán válaszolt (1878. ápr. 6.), Pósa Lajos is jelentkezett (1878. ápr. 8.). Az Emlékkönyv gondozásával az akkor már a Pesti Hírlap szerkesztőségében tevékenykedő Törs Kálmánt bízta meg Fábry János. Törs 1878. jún. 17-i levelében felmerült Mikszáth neve: »Mikszáthnak már nyomában vagyok. Minden utánjárásom eddig hasztalan volt, nem találtam embert, aki meg tudta volna mondani, hol lakik? Olyat, aki imitt-amott látta, találtam eleget. Nem is hiszem hogy eddig fülébe ne jutott volna, hogy jutalmat tűztem ki a fejére.« Hat nappal Törs beszámolója után, 1878. jún. 23-án Mikszáth levelet intézett Fábry Jánoshoz: ebből kitűnt, hogy Törs kutatása eredményes volt, a Képiró utca 9 szám alatti »Hotel Garni«-ban lakott, ott érte az írásbeli felhívás, különben is súlyos betegség gyötörte. A rimaszombati meghívást betegsége miatt hátrította el, de az emlékkönyvben való közreműködési felhívást örömmel fogadta: »valami rövid közleményt küldök át neki [Törs Kálmánnak] ma vagy holnap, még pedig talán jobb hangzású álnévem, a „Kákay Aranyos” alatt természetesen a név szellemében«. Levelét abban a reményben fejezte be, hogy az egyesülés ötvenedik jubileumán még találkozhatnak. Majd a következő

sorokkal búcsúzott Fábrytól: »A sírig tartó ragaszkodással és tisztelettel hálás tanítványa Mikszáth Kálmán«. ¹

A Mikszáth-szakirodalom a Szegedre való utazás előtti hónapokról kevés adattal rendelkezik: csak azt tudjuk, hogy életének legnehezebb korszakát élte, az anyagi gond és nélkülözés felőrölte erejét. Ezekből a Mikszáth számára elviselhetetlen hónapokról származik ez a levél. Arra sem volt ereje, hogy ígéretét teljesítse, az 1878 június végére elkészült Emlékkönyvbe egy hatodik gimnazistaként írt önképzőkori produktumát, az *Egy Magyarokról elválhatatlan szívf méltányos kitérősei 1860-ban* c. satirikus versét nyomtatták ki az Emlékkönyvben. Neve így ugyan szerepelt az ünnepi kiadványban, de azzal hogy egy diákkori írását közölték, anélkül, hogy megemlégették volna a keletkezés idejét és körülményeit, Törs Kálmán többet ártott, mint használt Mikszáth frói hírnevének.

Az 1878-ban a várossal és az iskolával tehát megghiúsult a találkozás. A következő lehetőség újabb tizenöt évnek kellett eltelnie. Mikszáth ekkor már országos hírv író volt, a PH közkedvelt munkatársa, parlamenti képviselő. Az újabb látogatásnak is Fábry János volt a kezdeményezője. A meghívás felolvasás megtartására vonatkozott. Az első felkérő levél még 1892. dec. 19-én kerülhetett postára, a levél nem jutott el Mikszáth-hoz. Fábry a felkérést 1893. jan. 7-én megismételte, erre jan. 12-én írta meg Mikszáth a választ. A felkérést nagy örömmel fogadta, nagyon szívesen eleget is tenne a meghívásnak, de mint írta »betegem őrzöm a szobát máj bajomban már hetek óta, vártam a javulást (mert ezen szokott bajom néha gyorsan, néha hosszú hetek múlva múlik el)«. Arra kérte Fábryt, ha lehetséges február közepe után rendezzék meg a tervezett hangversenyt, amelynek keretében tartaná meg felolvasását. ² Még kétszeri levélváltás során tisztázódott, hogy a Mikszáth kívánságára 1893 március elejére meghírdetett hangversenyt végül is ápr. 29-re tűzték ki. ³

Az időpont végleges kialakulása után a »Gömör-Kishont« 1893. ápr. 13-án hírt közölt az estély műsoráról, a lap ápr. 20-i számában pedig a következő közlemény jelent meg: »Ritkán láttunk nagyobb, díszesebb, művészi erőkből művésziesen összeállított műsort, mint amilyet a f. hó 29-én tartandó hangversenyre a helybeli ág. hitv. evang. egyház a meghívókkal együtt e napokban szétküldözött. Az estély előre is a legélvezetesebbnek ígérkezik, olyan vonzó

1. Rejtő I.: Mikszáth Kálmán a rimaszombati diák. 98–99. l., MKÖM 24. köt. 154–155. l.

2. Rejtő I.: I. m. 99–100. — MKÖM 25. köt. 46–47. l.

3. Ld. Rejtő I.: I. m. 100–103. l. — MKÖM 25. köt. 47–49. l.

mágnesekkel, mint Mikszáth Kálmán, Lossonczy Antalné és a szereplők mindeike. A műsor ez: I. szakasz – „Őseink emléke” Huber Károlytól; előadja a rimaszombati dalárda. – Magyar népdalok, zenekar kíséretében zongorán előadja Glós Aranka úrhölgy. – „A lelkiismeret” Hugo Viktortól; szavalja Simkó Endréné úrnő. – Magyar népdalok, zenekar kíséretében tilinkón előadják Dessewffy Gizella úrhölgy és Dessewffy Árpád úr. – „Ouvres des jeux bleus” par Massnet és „Valse de Juliette” par Gounod; énekli Lossonczy Antalné úrnő, zongorán kíséri Kapi Gyula úr. – II. szakasz: Felolvasás, tartja Mikszáth Kálmán úr. – „Boka kesergője” Zsadányi Ármándtól, hegedűn előadja dr. Kres Gyula úr, zongorán kíséri Kapi Gyula úr. – Beethoven „Concert G-dur” és Padezevsky „Menuetto”, zongorán előadja Bodor Árminné úrnő. – Magyar népdalok, zenekar kíséretében énekli Lossonczy Antalné úrnő.»

Az 1893. ápr. 29-re meghirdetett hangversenyt megtartották, az estély lebonyolításáról és a Mikszáth-bankettéről a »Gömör-Kishont« 1893. máj. 4-i száma részletesen beszámolt a »Mikszáth Kálmán Rimaszombatban« c. közleményében. Ennek írónkra vonatkozó részét az alábbiakban közöljük:

»Mikszáth Kálmán múlt szombaton – április 29-én – a déli vonattal érkezett Budapestről városunkba. A jeles humorista kísérői voltak: Szabó Endre, az „Üstökös” szerkesztője és Fáy Gyula, kerületünk orsz. képviselője . . .

. . . Hatalmas éljenzés zúgott fel a várakozók soraiban, amikor a Mikszáth Kálmán ismert alakja megjelent a kupé egyik ablakában. Majd a vonatról mosolyogva leszálló nagy írótt Glauf Pál ág. ev. lelkész üdvözölte rövid, de csinos és meglehangú beszédben, megköszönve neki az áldozatot, melyet egyházának hozott az által, hogy közénk fáradt. Az üdvözlésre Mikszáth szívélyes hangon felelt „nem úgy jöttem – úgymond – , mint idegen, hanem mint régi jóbarát, s kérem is önöket, tisztelt uraim, hogy egészen úgy viselkedjenek irányomban, mint jó ismerőssel, jó baráttal szokás.” Majd Fábry Jánossal, régi kedves tanárával, s jelenvolt régi tanuló társaival váltott baráti ölelést a költő, s azután az egész nagy csoport kocsikra szállott s impozáns menetben kísérte be a vendégeket a szíves házigazda, Bornemisza László alispán lakására, hol pompás ebéd s hagyományos magyar vendégszeretet fogadta az érkezőket.

A délután folyamán a vendégek megtekintették a város különböző részeit; Mikszáth nem győzött csodálkozni a változásokon, melyen Rimaszombat keresztülment azóta, mióta ő a régi rozoga gimnázium falai közül kikerült, több helyt kedélyes reminiscenciák tódultak a költő lelke elé, s láthatólag jól érezte magát a diákkori emlékek vegyes érzelmű hatásai alatt . . .«

Ápr. 29-én este volt a hangverseny és Mikszáth felolvasása, majd a kaszinó termeiben táncmulatságot rendeztek. Ápr. 30-án este bankettet rendeztek MK tiszteletére.

»... A hangversenyt követő nap estéjén mintegy 70 tagból álló díszes és előkelő társaság gyűlt össze a kaszinó nagy termében terített asztalnál a Mikszáth Kálmán tiszteletére. A kiváló író volt tanárai, tanulótársai, jó barátai és tisztelői voltak ezek, kik aztán kedélyesen mulattak a vendéggel együtt a késő éjjeli órákig.

Az első tósztot *Kubinyi* Aladár törvényszéki elnök mondta, emelkedett szellemben emlékezve meg az iskolatársak ifjúkori barátságáról. Mikszáth Kálmán boldogságáért ürített poharat; hangsúlyozta, hogy a baráti érzelmek, melyet iránta ifjúkoruk óta tápláltak, mit sem változtak, s a fészek azért olyan meleg annyi sok esztendő múltán is, mert a baráti érzelmekből van fonva. A nagy tetszéssel fogadott tósztt után *Glauf Pál* ág. ev. lelkész az egyház nevében a hála érzetétől elteltlen lelkület teljes tószttban emelte poharát Mikszáthért, hazánk hírneves büszkeségeért s az ág. ev. egyház jóltevőjeért.

Mikszáth szólt ezután nagy tetszés mellett. Egy nap alatt elfelejtette a harminc évet, összefolyt az — úgymond — egy álomként tűnik elő, s olyan neki, mintha mindig együtt lett volna ezzel a társasággal. Örömmel, epedéssel jöttem ide közéték — mondá —, de irígységgel megyek el, mert ti itt maradtok a kedves fészekben. Végül szép szavakkal éltette Rimaszombatot. Utána *Fábry János* főgimnáziumi tanár nagy figyelemmel hallgatott, kerekded felköszöntőben Mikszáthot, mint a főgimnázium büszkeségét éltette. Majd dr. *Veress Samu* emelkedett szellemű tószttban a helyi sajtó nevében felköszönti az országos sajtó két jelenlevő bajnokát; Mikszáth Kálmánt és Szabó Endrét, kik, miközben a magyar kultúra monumentális épületét oly hatalmasan magasra felemelték, nemes és lángszellemű munkájuk által maguk is nagyokká nőttek. Felköszöntőjében szónoki hévvel és nagy tetszés mellett fejtegette Mikszáthnak az irodalom terén szerzett érdemeit.

Mikszáth a sajtónál is nagyobb hatalmat; a nép akaratát dicsőíti...

... Nagy figyelemmel hallgatták ezután a *Szabó* Endre szellemes tósztiját, ki első sorban *Fábry* és *Baksay* tanárokat, — kik Mikszáthot írni tanították, azután Rimaszombat város lelkes közönségét, mely a jeles íróat olvasni tanította; éltette. *Baksay* István a tőle megszokott ékesszólással, ifjú szíve egész melegével köszöntötte fel Mikszáthot, egykori kedves tanítványát s érzelmes felköszöntőjében kegyeletesen emlékezett meg egyik elhunyt kedves tanítványáról, *Törs Kálmán*ról is. A kedves és szellemes tósztt láthatólag mély hatást tett az ünneplő társaságra. Majd *Lőrinczy* György szellemes ötletekben bővelkedő tósztja igen

nagy tetszést keltett, éltette Mikszáthot, a bohémek egyik vajdáját, s kéri, hogy máskor is jöjjön el körünkbe, hol „Palócz Kálmán olyan szépen muzsikál a legnagyobb Palóc Kálmánnak” — Ezután Mikszáth és Fáy Gyula egy-egy tósztaban egymást köszöntötték fel...

... A tósztok elhangzása után éjfélutánban oszladozni kezdett a társaság, s Mikszáth hétfőn reggel Szabó Endre társaságában Budapestre utazott.«⁴

A rimaszombati felolvasásról huszonhat év múlva, 1919-ben Szabó Endre megemlékezett a »Cigányvilág« című kötetében »Mikszáth felolvasása« c. történetben, amelyet a következő sorokkal vezetett be: »Ki hallotta valaha és valahol Mikszáthot felolvasni? Én hallottam. De messze kellett érte menni. Egészen Rimaszombatba... Megérdemli az utat, hogy meghallgassam a felolvasó asztalnál őt, akit sohasem lehetett Budapesten rávenni, hogy felolvasson, mert azt mondta: „minek? hiszen beszélni én csak palócul tudok, azt meg itt senki sem érti”...«⁵

Mikszáth 1893. máj. 1-én indult haza Budapestre, amire megérkezett otthonába, közérzete igen rossz volt, mint a későbbiekben kitűnt, nem szokásos gyomor-bántalmak kínozták, hanem tifuszos betegség lett rajta urrá.

*

Mikszáth Kálmán rimaszombati felolvasó útjáról már súlyos betegen tért haza. Betegségéről Mikszáth Kálmánné »Visszaemlékezései«-ben így ír: »Egy-két évvel később Rimaszombatba hívták, egy régi kedves tanárja, Baksay István jubileumára. Nagy örömmel igyekezett, különösen midőn Baksay maga is eljött őt meghívni, de az utolsó napokban kissé rosszul érezte magát, én félve, hogy megbetegszik, megkíséreltem lebeszélni. — Nagyon szeretnék elmenni — mondta —, mert boldog volnék, ha lelkemet megfürdethetném a régi édes gyermekkori emlékekben. El is ment. Három nap múlva sürgőnyt kaptam tőle, hogy estére megérkezik. Nagyon megdöbbenem, mert a sürgöny nem a szokásos szöveg szerint volt megfogalmazva. Nem állt benne, hogy estére „túrós csuszát” kérek. Sohasem mondta nekem, hogy miért szokta ezt sürgönyözni, de én tudtam, hogy ezzel azt akarta jelezni, hogy nem beteg, nincs semmi baja. A tú-

4. I. h. 2–3. l.

5. I. m. 136–137. l.

rós csuszát mindamellettk elkészítettem, hátha csak elfelejtette, gondoltam, de bizony az első gondolatom volt igaz. Beteg volt szegény, mégpedig nagybeteg. A másnapi orvosi konzílium megállapította, hogy már több napja tifuszban van. Később tűnt ki, midőn lassanként bevallogatta, hogy dacára nagy lázainak, mindig végigette a tiszteletére rendezett nagy ebédeket és vacsorákat, nehogy a jó magyar háziasszonyokat megsértse. Hanem meg is adta az árát. Olyan gyomorvérzést kapott, hogy napokig alig volt remény a felgyógyulásához. Már jól bent jártunk a júliusban, mikor annyira jobban lett, hogy szó lehetett arról, hogy elmenjünk a forró városból, valami üdülőhelyre.«⁶

A Pesti Hírlap májusi számai – valószínűleg az író kérésére – egyetlen szóval sem említették, hogy beteg. Mikszáth betegsége azonban súlyosnak és hosszadalmasnak bizonyult, így a lap hamarosan kénytelen volt tájékoztatni az olvasókat: „A Pesti Hírlap” nagynevű munkatársa pár hét óta gyöngélkedik, így már jó ideje nem is fordult meg a szerkesztőségben...⁷ A Pesti Hírlap jún. 25-i száma már pontos tájékoztatást adott az író betegségéről: »Mikszáth Kálmán a fővárosban sohasem szünetelő tifusz támadta meg. Komolyabb veszély ugyan nem fenyegeti, de azért betegsége súlyos természetű.«⁸ A Pesti Hírlap júl. 6-i száma újabb részleteket közölt: »(Mikszáth Kálmán más pályára lép.) A múltkoriban már fölemlítettük, hogy Mikszáth Kálmán a „Pesti Hírlap” nagynevű munkatársa, a csillogó kedélyű író, súlyos beteg. A fővárosban folyton uralkodó tifusz döntötte ágyba és vonta el a munkától hosszabb időn át. Ma már Mikszáth túl van minden veszélyen, de azért 8-10 napig még nem kelhet föl, s aztán is lábadozó lesz még egy darabig. Erről írván, megemlékezünk Mikszáth Kálmán amaz elhatározásáról, hogy az írói pályáról lelép és más foglalkozás után lát, ha mindjárt rövid időre is. Ma délelőtt tudatta ezt egyik tisztelőjével, aki meglátogatta és akinek igen komolyan mondotta a következőket: „Tíz nap óta nem kaptam más táplálékot, mint tejet és azzal bíztat az orvosom, hogy a következő tíz napon át sem adnak semmi mást, csak tejet. Ilyen körülmények között kénytelen leszek az íróssággal fölthagyni, s a sok tejivás után, ha majd fölkelek, elmegyek – *szoptatós dajkának*.”⁹ Ezt a hírt a Fővárosi Lapok szerkesztősége is átvette és *Vegyesek* c. rovatában szó szerint

6. Mikszáth Kálmánné: Visszaemlékezései. Bp. 1957. 235 – 236. l.

7. Mikszáth jegyzetei után. Bevezetés. Pesti Hírlap 1893. jún. 7. 15. évf. 155. sz. 5. l. — Teljes szövegét ld. MKÖM 82. köt. 23 – 24. lapján

8. Pesti Hírlap jún. 25. 8. l.

9. Ld. I. h. 6. l.

leközölte.¹⁰ Mikszáth betegségéből teljesen csak a nyár végére épült fel, ezt bizonyítja Mikszáthné fent idézett könyve, valamint erről tanúskodik a Pesti Hírlap aug. 22-i száma, amely arról tudósít, hogy a Gleichenbergben megtartott István-napi ünnepségen Mikszáth is részt vett.¹¹ Megemlíjtük továbbá Futó Ferenc »Apró történetek« c. elbeszélését, melyben beszámol arról, hogy egy kisebb kiránduláson találkozott Mikszáthtal: »[Mikszáth] ez évben egy nagy betegség után elgyöngülten jött oda [Gleichenberg] . . . Ez volt az első hosszabb útja, biztos javulásának, erősödésének első jó jele . . . Most már jó színben van az olvasóközönség kedvence.«¹²

10. Ld. Fővárosi Lapok, 1893. júl. 7. 185. sz. 1487. l.

11. Ld. Pesti Hírlap, I. h. 7. l.

12. Fővárosi Lapok, 1893. aug. 24. 1894 – 95. l.

ÉLMÉNY ÉS OLVASMÁNYÉLMÉNY

EGY VISSZATÉRŐ SZEGEDI EMLÉK (A DIALEKTUS)

A nem szegedieket sújtó hídvárnak fizetési kötelezettségét kijátszó furfangos szegedi ember történetét Mikszáth korábban is, később is megírta. Első felbukkanása az 1884-es *Ahol a víz is virágzik* c. rajzfűzérhez kötődik¹ (Az ehhez a történetesorhoz fűzött jegyzetben jeleztük a későbbi előfordulásokat, így ezt a történetet is).²

Két nappal a történetke megjelenése után Nagy Sándor, a Szegedi Híradó szerkesztője »A dialektus« címmel egy Mikszáthtal évődő glosszát jelentetett meg a lapban.³ Ennek a szövege a következő:

»Mikszáth Kálmán barátunk a fönnebbi cím alatt az „Urambátyám” legújabb számában egy szegedi történetecskét beszél el az ő jóízű humorával, abból a korból, mikor még a régi fahíd gebeszkedett a Tiszán és Tóth Mihály volt a főbíró, akiről egy akkori népvész így szól:

Jaj néked szegény Tary Pál,
Hogy főbíránk lett Tóth Mihály.

Tudvalevőleg akkor még nem volt behozva az általános hídvárkötelezettség, a hídvárnak csupán a vidékiek fizették. A hídvár azért szépen jövedelmezett. Hanem – ahogy Mikszáth mondja – apródonként megjött a falusi nép esze is, s azt mondta a hídvárnak, hogy „szegedi vagyok”, és nem fizetett. A várnak csak nem járhatott utána egy garasért, hogy ki a szegedi, ki nem. És így a jövedelem szépen leapadt.

A város bölcs atyái váltig törték a fejüket, hogy akadályozhatnák meg a csalást, de hát nem tudtak rájönni. Végre kimondották, „hogya olyan okos ember akad az országban, aki a szegediség és a nemszegediség ellenőrzésének módozatát kitalálja, az lesz Szegeden a főbíró.”

1. MKÖM 35. köt. 97 – 99. l.

2. l. h. 302 – 303. l.

3. 1886. ápr. 6. 78. sz. 1 – 2. l.

Végre akadt egy ember, Damók Mihály becsületes szabómester személyében, aki jelentkezett, hogy ő kitalálta azt a módot, tessék vele próbát tenni.

A próba aztán solenniter meg is történt olyformán, hogy Damók Mihály uram vette át a vámör szerepét, és következőleg fejtette meg a nagy problémát, ahogy Mikszáth előadja.«

Ezt követően Nagy Sándor szó szerint idézi az írás egy részét, majd záró fejtegetésében bírálja Mikszáth nyelvjárási ismereteit és tréfásan helyre is igazítja.

»Ez a Mikszáth Kálmán szegedi hídvámtörténete. Hát mondok én erre valamit. Ha én elhiszem – a Kálmán cimborám kedvéért – , hogy ezelőtt 40 évvel olyan csacsi hídvámszedője volt a városnak, aki a Bánát felől jövő vidékit nem tudta megkülönböztetni a szegeditől, hanem az is áll, hogy abban a dialektusban hiba van. T. ill. Makó felől sohasem jöhetett olyan menyecske, aki a Damók majszter uram kérdésére azt felelte volna, hogy nálunk „kanaává” eszik a levest, mert „kanaává” csak Dorozsmán eszik, a dorozsmai ember pedig nem került át akkor sem a Tisza túlsó partjára, hogy a hídon jöjjön be Szegedre.

Aztán meg bizony ették a levest, sőt ma is eszik Szegeden is „kalánnyal”; ebből tehát bajos lett volna Damók Mihálynak valakit megszögedítenie.

Végezetül pedig tisztelem én a néhai jó Damók Mihály uramat, de nem értem, hogy mi az ördögnek csinálta azt a nagy teketóriát avval a kanaává, kalánnyal meg kalánnal, mikor valaki arra a kérdésre: hova való? azt feleli, hogy „Szögedébe”. Hiszen ezzel már világosan megmondta, hogy nem szegedi, mert szegedi ember soha, csak vidéki mondta és mondja ezt . . .

De hát azért a Damók Mihály uram bölcsességén én is jót nevettem.«

Nagy Sándor évelődésére kissé késett, de nem maradt el Mikszáth reagálása. A Vasárnapi Újság hasábjain közzétett *A parasztok* c. képmagyarázataért megtámadták a sértettnek vélt Nagy András hódmezővásárhelyi hívei.⁴ Mikszáth megválaszolt erre – úgy tűnik az 1886-os év tavaszán több ilyen korigáló megjegyzésre kellett válaszolnia –, ezt követően jelent meg Szemere Attila baráti levele. A Szemerének adott válaszában említ meg olyan eseteket Mikszáth, amikor egyesek apró mozzanatokot kifogásolnak rajzaiban. Ezekhez sorolta Nagy Sándor földrajzi, vagy ha úgy tetszik, dialektológiai észrevételét. Röviden sommázta Nagy Sándor kifogását, majd a következőkben írta le a »megoldást«: »... mikor aztán Nagy Sándorral találkoztam, éppen tegnap, mégsem állhattam meg szó nélkül: – Ej, ej Sándor, hát nem mehetett el a

4. Ld. MKÖM 72. köt. 267 – 272. l.

dorozsmai menyecske Makóra előtte való nap? — Az ám — felelte nevetve. — No, erre nem is gondoltam.«⁵

Az évelődő megjegyzésre tehát Mikszáth hasonlóval tromfolt vissza.

*

Az első variáció felbukkanásakor — erre és a másik négy történetre vonatkozóan is — megjegyeztük, hogy az anekdoták vagy Mikszáth »saját szegedi élményeit elevenítik meg, vagy pedig szegedi tartózkodásakor az ottani ismerősöktől hallhatta azokat.«⁶ Az elbeszéléskötet 1966-os megjelenését követően Scheiber Sándor egyik remek filológiai tanulmányában feltette a kérdést: Élmény vagy irodalmi hatás ez a történet? Felidézi a bibliai Bírák könyvéből (XII. 1-6.) vett dialektológiai azonosítási történetet: »... Jiftách — Gileád embereivel — harcol Efráim ellen és győz. Elfoglalják a Jordán átkelőit Efráim felé, s el akarják fogni Efráim menekülőit. Úgy ismerik fel őket, hogy kimondatják velük a „sibbolet” („kalász”, vagy a „folyó sodra” a jelentése) szót. Az Efráimbbeliek „szibbolet”-nek ejtik. Ismerte-e Mikszáth ezt a bibliai helyet? Valószínű, bár ez idő szerint nem tudjuk bizonyítani. A teljes Mikszáth-kiadásból majd kiderül.«⁷ Bár a Mikszáth kritikai kiadás még távol van a befejezéstől, az újabb kötetekben sem merült fel Mikszáthnál a »sibbolet« szó, illetőleg az arra való utalás (mint ahogy Scheiber Sándor idézett tanulmányában Goethétől és Baksay Sándortól vett egy-egy idézettel a két író tudásanyagából a bibliai hely ismeretét kimutatta), de a jelen történet és Nagy Sándor tréfás kiigazítása erősíti azt a feltételezést, hogy Mikszáth eredeti szegedi történetet hagyományozott ránk. Az adomának közvetett vagy közvetlen összefüggése a jelzett bibliai hellyel már most is kétségtelen.

5. MKÖM 72. köt. 47. l.

6. MKÖM 35. köt. 302. l.

7. »Mikszáth novella-forrásaihoz. Élmény vagy irodalmi hatás?« Filológiai Közöny, 1966. 188 — 189. l. — Kötetben: Uő: »Folklor és tárgytörténet« II. köt. Bp. 1974. 271 — 272. l.

A KASZÁT VÁSÁRLÓ PARASZT

MK az életképnek csíráját szegedi tartózkodása idején írta meg a Szegedi Napló 1879. június 27-i számában *A szegedi kasza* címmel. Erre az első megformálásra Rubinyi Mózes figyelt fel először a Hi 1. kötete *A saját ábrázatomról* elé írott bevezetőjében. MK írói módszeréről szólva megállapítja, hogy »saját lelkén szűri át életének megtörtént élményeit és talán nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy nincs műve, melynek vagy tárgyát, vagy kidolgozásának egy-egy részletét ne saját élményéből merítette volna.«¹ Állítása alátámasztására teljes egészében idézi *A szegedi kasza* c. cikket, az alábbi következtetést fűzve a szöveghez: »Íme itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az író maga följegyezte első élményét, melyet soká forgat lelkében, hogy aztán belőle formálja meg egyik legremekebb genre-képét. E följegyzésnek *A kaszát vásárló paraszttal* való egybevetése fénysugár, mely bevilágít a költő lelkének műhelyébe.«²

A Szegedi Naplóban napvilágot látott első megformálás szövegét itt közöljük, mivel az 1917-ben Ady Endre egy megjegyzése nyomán a téma eredete körül kialakult vita alább bemutatandó fordulatai ezt így kívánják.

A szegedi kasza

A tegnapi kaszaosztogatás alkalmából jut eszembe, hogy mikor a szegedi ember kaszát vesz, legelőbb is kiválaszt egyet ezer közül, megnézi a jegyét, ha rajta van-e az »ágyú«, aztán megszemléli pengéjét, a kövön megpróbálja a hangját, majd megvizsgálja, nincs-e rajta valami fogyatékos görbület, keresztülhúzza a körmit az élén, kialkudja a vásárustól, azután félretéteti vele, hogy másnap jön el érte.

Aminthogy el is jön arra az órára, amikorra ígérte; de nem egyedül. Akkorára már vele jön a komája vagy a sógora is, akit tegnap óta rábeszélt otthon, hogy ő is vegyen egy kaszát, így talán olcsóbban adja a kettőt együtt a boltos.

1. I. h. XIV. l.

2. Uo. XV. l.

A boltos azonban nem adja olcsóbban így sem, minélfogva apprehenziós arccal fizeti meg a kialakult summát, s megfogva a megvett jószágot, csak az ajtóból kiált vissza:

— Hát csakugyan nem adja olcsóbban az úr? Hajszen jól van, no! Hanem annyit modhatok, hogy ezt a többi, ami még megmaradt, akár a szemétre dobhatja az úr . . . nem ér az meg együttvéve egy fanyelű bicsakot.

Ebből pedig az a tanulság, hogy a szegedi ember nehezen szeret meg valamit vagy valakit, de ha aztán megszereti — sokra becsüli.

Ha *A kaszát vásárló paraszt* alapötletét összevetjük a Szegedi Naplóbeli első feljegyzéssel, azonnal szembeötlő, hogy annak minden mozzanata megtalálható a történetben. Míg azonban az első alkalommal Mikszáth a szó szoros értelmében csak a *témát* jegyezte fel, addig a jelen kidolgozásban a felvázolt helyzetet paraszt figurájának megkomponált párbeszédével és az azt kísérő magatartás ábrázolásával eleveníti meg. Az első kidolgozásból csupán a csattanó maradt meg, de az is rövidebb, frappánsabb megformálásban.

Az élmény szegedi eredetéről vall Sz. Szigeti Vilmos az író 1910 január elejei szegedi látogatása alkalmával. Visszaemlékezve az 1870-es évek végére megjegyzi, hogy »a fiatalság kereste fe a [z Oroszlán] kávéházat, az író is akkor ért rá legjobban, a Kátay- meg a Felmayer-ifjakkal barátkozván. *A kaszát vásárló parasztot* is Kátay Sándor vaskereskedésében látta, s írta meg a Szegedi Naplóban. Azóta is ezt a rajzát tekintik a legpompásabbnak minden honi paraszthistóriák között.«³ Sz. Szigeti Vilmos visszaemlékezésének az a mozzanata helyesbítésre szorul, hogy Mikszáth a Szegedi Naplóban jelentette meg *A kaszát vásárló paraszt* c. rajzát. Mint láttuk, a lapban *A szegedi kasza* c. kis karcolata látott napvilágot. Az emlékezés tévedése ellenére is világosan jelzi az élményforrást: a Kátay-féle vaskereskedést. Az írónak a kereskedő fiával való barátsága biztosíthatta gyakori látogatását a vaskereskedésben, és vagy személyesen találkozhatott a kaszára alkudozó paraszttal, vagy ami még valószínűbb, a kereskedő beszélte el neki a kaszavásárlás fordulatait. Az ifjabb Kátayval való barátságáról különben az 1910-es szegedi ünneplések során maga Mikszáth is utalásszerűen szól, amikor Szegedhez fűződő kapcsolatát költői fordulatokba

3. Mikszáth Szegeden. Szegedi Napló, 1910. jan. 9. sz. 7.l.

öltöztetve megemlíti, hogy álmaiban a Tisza másik oldaláról »átellenben Kátay Laci integet jóreggelt...«⁴

Az élmény kérdése e nyilatkozatokkal azonban nem jutott nyugvó pontra. 1917-ben Ady Endre Tömörkény Istvánról frott nekrológiájában az elhunyt író komponáló erejéről szólva a következőket említette: »Tömörkény István több volt a művészfotografusnál, sőt nagyon komoly és jó író volt, ám még anekdotázni se tudott remekül. Mikszáthnak nem eredeti témája például a kasza-vásárló paraszt, de megcsinálta, viszont Tömörkény a klasszikus elő-rajz után is alig tudta a subát megvásároltatni a parasztjával. Nohát igen: a megkomponálás művészete nem adatott meg neki s minden filozófiája mellett az egészen nagy író felelőssége...«⁵

A Nyugat következő számában, a Figyelő rovatban Alföldy Mihály Ady Endréhez frott levele látott napvilágot, amelyben a költőnek az imént idézett megjegyzéséhez, pontosabban a téma eredetének kérdéséhez fűz megjegyzést. Alföldy Mihály a Hátrahagyott Iratok 1. kötetében közzétett *A szegedi kasza* c. karcolatra hivatkozik, és ezzel kapcsolatban megállapítja, hogy »a rajz első kidolgozásának alapja tehát igazi élmény – itt még csak szegedi magyarról beszél és nem a magyarról – s ezt az egyéni élményét csiszolgatta sokáig lelkében, míg az a tökéletes kis fotográfia lett belőle... Ez tehát eredeti témája volt Mikszáthnak s véletlenül éppen az a témája, mely egyéni élményből szakadva ki, jó alkalom arra, hogy a művészi teremtés belső munkáját ellessük...« Ady Endre a levélíró soraihoz az alábbiakat fűzte:

»Kedves és érdekes ez a levél s én mégis kénytelen vagyok megismételni, hogy a kaszát-vásárló paraszt nem eredeti témája Mikszáthnak. Unalmamban, betegen, pár hónap előtt egy falusi könyvtár minden olvasható olvasnivalóját előszedtem, s megtaláltam a kaszát vásárló parasztot. Csak úgy művésztelenül, nyers torz-rajzként valahol, talán egy régi élclap bekötött évfolyamában. Most már kötelességem lesz utána nézni, mert fontosnak nem tartottam, s ma sem tartom ezt a dolgot. Lehet, hogy Mikszáth már újságcikke előtt ismerte, lehet hogy nem olvasta soha, de meglátta magamagának külön az ő parasztját. Mikszáth művészetén mit sem halványítana ha visszaemlékezett volna az olvasott egyszerű s nyers megfigyelésre. Igérem, hogy mégis utánanézek a dolognak, már mint irodalomtörténeti kuriózumként is érdekesnek.«⁶

4. Szegedi Napló, 1910. jan. 11. 8. sz. 4. l.

5. Nyugat, 1917. május 1. 9. sz. 849. l.

6. Nyugat, 1917. május 16. 10. sz. 943. l.

Az érdeklődés e ponton nem állt meg. Ady Endre egyik fiatal híve, Cziffra Géza – talán éppen a költő homályos forrásjelzésétől indítva – kereste az Ady Endre által említett ösközlést. Erről levélben értesítette a költőt, aki a levelet a következő sorok kíséretében tette közzé:

»A múltkoriban szegény Tömörkény István nekrológiával sikerült akaratlanul egy Mikszáth-affért csinálnom. Jelentem, hogy betegségek s bajok miatt nem tudtam még kikeresni hitelesen, honnan kapta Mikszáth a kaszát vásárló parasztot. De egyet bizonyosan tudok: egy Jókai-regényben benne van s még ezenkívül is olvastam valahol, beszámolok majd, hogy hol. Szinte szégyenlem, hogy újra ki kell hirdetnem: a nagy palócot semmiféle értékében nem csökkentheti ez a kázus. Ám addig is, míg magam jöhetek a magam adataival hadd beszéljen előttem e levél:

Mélyen tisztelt Uram!

Igaz és őszinte érdeklődéssel olvastam a Nyugat hasábjain Alföldy Mihállyal folytatott rövid lélegzetű vitáját A kaszát vásárló parasztról. Engedje meg, hogy ehhez a tárgyhoz néhány szóval én is hozzászóljak, de idézve és többszörösen aláhúzva az Ön megjegyzését: »Mikszáth művészetén mit sem halványítana, ha visszaemlékezett volna az olvasott egyszerű s nyers megfigyelésre.« Tehát: *A kaszát vásárló paraszt* valóban nem eredeti témája Mikszáthnak. A Családi Naptár 1877. évi füzetében egy igen hosszadalmas és igen rossz anekdota keretében látjuk mozogni Mikszáth kaszát vásárló parasztját. Az anekdota szögedi embere szájalmas, halvány kontúrokkal van megrajzolva és első tekintetre hihetetlennek látszik, hogy Mikszáth innen vette volna klasszikus szépségű művének magyar parasztját. A kész, kiforrott rajz összehasonlíthatatlanul más, mint az anekdota, de ha elolvassuk az Alföldy Mihály által felemlített Szegedi Naplóbeli cikket – amelyben a nagy író még csak szegedi magyarról beszél – teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy Mikszáth olvasta ezt az anekdotát, a vásárban meglátva a maga parasztját, visszaemlékezett a Családi Naptár szegedi emberére, s megírta cikkét. Ebből a cikkből formálódott ki azután a pompás, mókás rajz: *A kaszát vásárló paraszt*.

Tisztelő híve
Cziffra Géza

Hát egyelőre (köszönöm Cziffra Géza úr kedves figyelmét és érdeklődését) így állunk a Mikszáth parasztjával.«⁷

Cziffra Géza levelében említett forrás, a Családi Naptár 1877. évi kötete. Közgyűjteményeink igen mostohán kezelték a kalendárium jellegű kiadványokat, és így az áttekintett állományokban a következőt találtuk: Bucsánszky Alajos kiadásában Budapesten több évtizeden keresztül megjelent egy kalendárium, amelynek kétféle címe volt. A borítólapon »Családi Naptár 1877« címet viselte, míg a címlapon a következő hosszabb szöveg olvasható: »Magyar- és Erdélyország Családi képes Naptár 1877-ik közönséges évre... Huszadik évfolyam. Budapest, Bucsánszky Alajos.« A kalendárium ívjelzésein újból a »Családi Naptár« megfelelő rövidítése található. A jelek szerint tehát nem tévedhetünk, ha megállapítjuk, hogy ez a kalendárium a közönség tudatában »Családi Naptár« elnevezéssel rögződött. Átlapozva tehát e kiadvány 1877-es kötetét, kitűnt, hogy a 206 lap terjedelmű szövegtestben nem található a kaszát vásárló szegedi paraszt alakja, hanem javarészt romantikus történelmi beszélek, izgalmas fordulatossá váltakoznak lapjain. Óvatosságból esetleges elírásra gondolva megvizsgáltuk az 1867, 1874, továbbá 1876, 1878 évre szóló köteteket, ott sem találtunk nyomát a jelzett anekdotának.

A vitában felmerült forrásnak – mint láttuk – Ady Endre sem tulajdonított túl nagy jelentőséget, és a bevezetőben felsorakoztatott adatok is arra utalnak, hogy saját egyéni élmény váltotta ki Mikszáthból a Szegedi Naplóban megjelentetett kis zsánerképet, és ez az élmény mélyült el művészileg a jelen fotográfia megírásakor. Az említett forrást csak azért kívántuk felderíteni, hogy megkíséreljük lezárni a szakirodalomban nyitott kérdéseket. Ugyanis Ady Endre halála után Cziffra Géza újból felelevenítette Mikszáth elbeszélése témájának eredetisége körül támadt vitát. »Ady igaza« c. a Nyugat 1922. dec. 16-i számában⁸ cikkében a következőket írta:

»Úgy hiszem kevesen lesznek, akik emlékezni fognak arra a kis vitára, amely szegény jó Tömörkény István halála körül kerekedett. A Nyugatban Ady is elparentálta a halottat és a nekrológban valahogy ezt is beleírta: „Mikszáthnak sem volt eredeti témája a kaszát vásárló paraszt.” Erre az állításra Földváry Gyula [sic] nekitámadt Adynak, Ady visszatámadt, belehozta a porlekedésbe az én leveletem is, amelyben bizonyítom, hogy a Családi Naptár egy régi füzetében „egy igen rossz és igen hosszadalmas anekdota keretében

7. Nyugat, 1917. aug. 16. 16. sz. 321 – 322. I. II. köt.

8. 15. évf. 24. sz. 1490. l.

láthatjuk mozogni Mikszáth kaszát vásárló parasztját.« (Nyugat, 1916. évf. 16. sz.)

Ady akkor levelet írt. Kért, hogy nézzek utána a dolognak, küldjem el neki a naptárt, mert ő „fáradt, beteg, de nyugtalan”. Ezt írtam: „Nem szeretem, ha ok nélkül bántanak, de még kevésbé, ha okatlanul bántok. Ezért szeretném látni és megmutatni az igazam”.

Csakhogy a levelet későn írta, sokáig jött s valahol Bécsben ért utol. Közben jött október, a forradalom s csak most került újra a kezembe a könyv, régi holmik közt, véletlenül. De most hova küldjem? Kinek? Megvan a könyv, a bizonyító betű. Megvan az igazság, Ady Endre igazsága. De hova küldjem? Kinek címezzem? Hol van a kéz, amely átvegye, hol van a szfv, amely örüljön a maga igazának?

Így hát magam jelentem: vita volt, barátságos, csendes. Adyt támadták és Ady támadott. Betegségek, halál egy percre győztek rajta, de most a vitát a Mikszáth parasztjáról mellette döntötte el a legnagyobb perdöntő: az Idő. Tudom, hogy múlt, semmi, kicsi dolog ez, de úgy érzem, hogy szimbólum leselkedik az eset mélyén. Jelentéktelen, kicsi per volt ez, de az idő Ady igazságát lobogtatja. És most talán jönnek a többiek, a többi diadalok, a perdöntésre váró nagy, nagy perek emberekkel, eszmékkel, sorssal és istennel.«

Több mint tíz évvel a Nyugat hasábjain folyó vita után Rubinyi Mózes »Élő adatok a mese-motívumok vándorlására« című cikkében⁹ visszatér a vitára. Röviden összefoglalja a Hátrahagyott Iratok sajtó alá rendezése során gyűjtött adatait, majd az alábbiakat írta: »Annál jobban meglepett, midőn Ady Endre, a nagy költő a Nyugat 1917. május 1. számában azt írta, hogy Mikszáthnak nem eredeti témája a kaszát vásárló paraszt. Én akkor felhívtam volt a költő figyelmét a kétségtelen tényállásra, ő kedvesen meg is köszönte közlésemet, de fenntartotta állítását és hozzátette, hogy egy falusi könyvtárban, régi élcslap bekötött évfolyamában olvasta a Mikszáth-rajz forrását . . .« E sorok egyértelműek. Emlékeztetünk arra, hogy Ady Endrének az első megnyilatkozása után Alföldy Mihály figyelmeztetett a Hátrahagyott Iratokban közölt adatokra. Alföldy Mihály álnév volt, Rubinyi Mózes álneve, a Nyelvőrben megjelentetett cikkeit írta alá többször Alföldy Mihály néven . . .

9. It, 1929. 178. l.

TÖRTÉNELMI ANEKDOTA (*A KEMÉNY GÁBOR ELŐDJE*)

Mikszáth Kálmánnak ez az anekdotikus írása sajátos vegyülete az életrajzi tényeken alapuló megemlékezésnek és a tudatos írói céllal megkomponált történetnek.

Hőse, Balla Károly, élő személy volt, 1792-ben született, 1873. május 16-án halt meg. Írói és közírói pályáját a reformkorszakban kezdte, versei jelentek meg többek között az *Aurorában*, *Urániában*, *Regélőben*, vegyes tárgyú értekezéseit a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Társalkodó* és politikai lapok közzölték. A Magyar Tudományos Akadémia 1839-ben levelező tagjává választotta. A 1840-es évektől kezdve inkább politikai, közgazdasági és természettudományi, különösen meteorológiai tanulmányokat folytatott és e tárgykörökből jelentetett meg cikkeket, tanulmányokat. 1846-tól Pótharaszton levő birtokára vonult vissza és ott is halt meg.¹

A Mikszáth által megírt történet csattanója az Akadémia ellen irányul. Ennek a célnak megfelelően formálja hőse élettörténetét. Mindenek előtt az életkörülményeket változtatta meg. Forrásaink szerint Balla Károly sohasem volt debreceni lakos, így a bevezetőben leírt hangulatos helyzetkép az írói képzelet alkotása. Az viszont tény, hogy Balla élete utolsó négy évtizedében meteorológiai megfigyeléseket folytatott, de az Akadémia nem e tevékenységéért, hanem reformkorbeli szép- és közírói munkásságáért választotta 1839-ben levelező tagjává. Mikszáth előadása azt sugallja, hogy a megválasztás 1859 körül történhetett, és kudarcát is ehhez a dátumhoz köti.

Felmerül a kérdés, hogy miként alakulhatott ki a Mikszáth által előadott történet. A történet csattanója némi fényt derít: »Így beszéltek el nekem ezt a történetet – írja –, s én azt a tanulságot merítem belőle, hogy a mi Akadémiánkban még a tudós is tudatlanná válik.« Ezek szerint elbeszélés alapján hallhatott a különös élettörténetről. Balla Károly halála után a *Vasárnapi Újság* –á –r [Szász Károly] szignós megemlékezésében méltatta az elhunytat,² de itt meteorológiai vizsgálódásairól alig esik szó, inkább írói, közírói tevékenységéről írtak. De majd egy évtized múlva Hoitsy Pál ugyancsak

1. Ld. Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái*. I. köt. Bp. 1891. 427–428. l.

2. *Vasárnapi Újság*, 1873. jún. 8. 23. sz. 271–272. l.

a Vasárnapi Újság hasábjain »Balla Károly iratai« címmel hosszabb cikket írt, amelyben a tudós meteorológiai vizsgálatait és eredményeit ismertette a fennmaradt és általa áttanulmányozott kéziratok alapján.³ Hoitsy Pál cikkében részletesen felidézte Balla vizsgálódási alapelveit, megfigyelési módszerét, majd leírta, hogy Balla Károly eredményeit egy terjedelmes műben, az »Időtan«-ban foglalta össze. Mint akadémikus szerette volna az Akadémiával kiadatni munkáját, de az alapszabály előírta előzetes bírálatra nem volt hajlandó kiadni kezéből a kéziratot, félt, hogy illetéktelenül elsajátítják eredményeit. A mű így nem jelent meg nyomtatásban. De Balla kutatásai eredményeit úgy próbálta »hitelesíteni«, hogy időjósolatokat jelentetett meg a hazai és ausztriai napilapokban. E tevékenységéről Hoitsy a következőket írja: »Jóslatai csodálatos módon sikerültek . . . Megmondta, hogy az Antillákon ezen és ezen a napon iszonyú vihar fog pusztítani, s ereje a napnak ebben, vagy amabban az órájában lesz legnagyobb. Onnan pótharaszti magányából, hol egészen elszigetelten élt a világtól, megírta a pesti és bécsi lapoknak, hogy az Adrián két hónap múlva milyen szelek fognak dühöngeni, vagy hogy a calais-i csatornán mikor fog kitörni egy-egy erősebb zivatar. És a nagyközönség két vagy három hónap múlva tapasztalta, hogy milyen igaza volt, midőn megjöttek a hírek, hogy az előre megjelölt napon az Adrián ennyi és ennyi hajót pusztított el a vihar, vagy az angol királyné kertjében London mellett milyen iszonyú károkat okozott a zivatar . . .« Hoitsy Pál a sikerek mellett Balla Károlynak egy kudarcát is feljegyezi: »Csupán egy esetet tudok, midőn Balla jóslata nem teljesedett, s akkor a dolog annál feltűnőbb volt, mert a viharnak Magyarországot kellett volna meglátogatnia. Semmi nyoma nem mutatkozott. De midőn Balla még egyszer utána nézett számításainak, akkor vette észre, hogy az akadémia csillagászati naptárában van a hiba, mely azt hirdette hogy a Hold a Föld közelében tartózkodik, pedig ellenkezőleg pályájának éppen ellentétes oldalán állott . . .«⁴

Hoitsy Pál cikkéből vett idézetek Mikszáth történetének alapjára fényt derítenek: az ebben a cikkben foglaltak nyújthatták számára a témát, az idézett tényeket formálta át írói eszközökkel. Az első részlet lehetett az alapja az angol hadügyminiszternek frott levelében foglaltaknak és az angliai nagy viharnak, amely »Windsorban a királyné kertjéből az ős fák felét tövestől kiszaggatta«. A Hoitsy-cikkből bemutatott második részlet pedig Mikszáth tollán tragikomikus színezetet ölt: a kudarc a meteorológus teljes hitelvesztéséhez vezetett és hát-

3. Vasárnapi Újság, 1881. márc. 13., márc. 20., 11., 12. sz. 166 – 167., 182 – 183. l.

4. I. h. 182. l.

ralevő éveiben a hibaforrást kereste, amelyet csak halálos ágyán tudott megfejtetni.

Ma már nem tudjuk eldönteni, hogy Mikszáth miként merített Hoitsy Pál cikkéből. Lehetséges, hogy valami okból újra átlapozta a Vasárnapi Újság négy évvel korábbi évfolyamait és így bukkant rá Balla Károly történetére, de az is elképzelhető, hogy beszélgetések során hívták fel figyelmét a különös sorsú magyar tudósra, talán éppen maga Hoitsy Pál mesélhetett Mikszáthnak Balláról.

A cím utalása ma már homályos. Bár Mikszáth többször is feldolgozott történelmi anekdotákat, a párhuzamok is kihámozhatóak voltak, ebből az írásból mégsem tudjuk kideríteni, hogy milyen összefüggés lehetett Balla Károly és Kemény Gábor mentalitása között. Kemény Gábor (1830–1888) e rajz megjelenése idején közmunka- és közlekedésügyi miniszter volt.

A CSODÁLATOS PARLAMENT

A közigazgatás mint téma Mikszáth elbeszélő művészetében egyik állandóan visszatérő mozzanat. Karcolatai, rajzai, elbeszélései középpontjában az ország közigazgatási életének jellegzetes alakjai és sajátos helyzetei, ferdeségei, kinövései állanak. Leggyakrabban az alsóbb fórumok – a saját egyéni gyakorlatából is jól megismert –, megyei közigazgatási anomáliák kerülnek elbeszélései cselekményébe, de a parlamenti élet is gazdag témaforrássul szolgált. A jelen rajz az első olyan – bár vázlatosan kidolgozott – történet, amely a közigazgatási viszonyokat magasabb, az országhatárokon túlról érkező ember szemszögéből közelíti meg. E politikai és művészi nézőpont az *Új Zrinyász* sajátos megoldásával válik egy nagyobb szabású alkotás szemléleti és művészi szempontból is újszerű kiindulópontjává.

Jelenleg már nem állnak rendelkezésünkre adatok arra vonatkozóan, hogy ezt a rajzot miért hagyta ki Mikszáth az *Urak és parasztok* MKM-beli kiadásának 1891-től többször megjelentetett sorozatából. Lehetséges, hogy a téma bonyolultságához képest a megformálást túlságosan vázlatosnak találta.

Az azonban tény, hogy az 1885-ben először megragadott eszme élete végéig foglalkoztatta. A témát húsz év múlva újból megfogalmazza. Ekkor már világsikert is elért regények fémjelezték nevét, éppen a *Jókai Mór élete és kora* előkészületeinek korszakában, talán éppen a Jókai életmű fölött meditálva frissíti fel az ötletet, a Singer és Wolfner-féle Almanach 1905-re szóló kötetének Előszavában.¹ Itt a gondolatot az ő és Jókai műveit angol nyelven megjelentető Jarrold kiadó pendíti meg, szóvá téve, hogy jó lenne egy olyan magyar regény, amely a közjogi problémákra épülne »a szereplő személyek sorsa, a bonyodalom, a megoldás, mind úgy legyen megkomponálva, hogy az Ausztriával való viszonyukat plasztikussá tegye, és ne látszassék tanítani, hanem mulattatni.«² Mikszáth az angol kiadó szájába adott ötletet továbbfejleszti: »Furcsa, hogy eddig nem jutott eszünkbe, holott valóságosan a legjobb és talán az egyetlen mód közjogi helyzetünk tiszta képét kivetni a világba, ahol még a sajtó sincs arról tájékozva... A hagyományos udvari politika szándékosan arra dolgozik,

1. Hátrahagyott Íratok 3. köt. 97–102. l.

2. I. h. 98–99. l.

hogy a birodalom kifelé egységesnek látszassék, mint ahogy az ördög is ott, ahol mutatkozik, szereti észre nem vettetni, hogy a patája szét van hasítva . . . » E gondolatmenet vezet el Jókaihoz: »Hiszen az igaz, hogy addig kellett volna szólnom, míg az öreg élt. Az öreg tudta volna azt megcsinálni, s az ő neve vitte volna szét legjobban a világ minden tájéka felé . . . Nem egyet, nem tízet, de ezer elbeszélni valót lehet innen [a közigazgatási témából] hasítani nekünk, Jókainál kisebbeknek is . . .«³ És töprengő, meditáló bevezetés után következik a húsz évvel korábban megírt téma tömör újra előadása. A fordulatok is, de még a poén is azonos. Az európai tapasztalatokkal meggazdagodott mrs. Brockley ugyanazt a konklúziót vonja le, mint a húsz évvel »idősebb« elődje, mrs. Grumm: »Európában voltaképp csak egy törvényhozás van, mely mint a cséplőgép, vándorol egyik helyről a másikra, és egy ilyen különös körúton megpreparálja a törvényeket a kontinens államaiban . . .«

Igen érdekes Mikszáth megjegyzése a téma előadása után: »Eddig az én témám, de persze nem ily gunyoros módon szövődnek mrs. Brockley dolgai. Olyanformán kell beállítani, hogy kíváncsi és utánajár, mígnem világosan áll előtte a komplikált közjogi alap. Sőt azt is megengedem, hogy ez még nem is a legszerencsésebb téma . . .« Talán ez a tépelődő mondat jelzi is azt az okot, ami miatt az 1885-ben írt *A csodálatos parlament* c. rajzát a gyűjteményes kötetekből az író kirekesztette. De mégis a témát továbbra is – legalábbis gondolatban – formálta, kerekítette.

Az 1904. végén felelevenedett közjogi téma újabb öt év múlva bukkan fel Mikszáthnál. Közben 1905 – 1906-ban a »darabont kormány« és a kormányzásból kirekesztett koalíciós pártok által vezetett vármegyei ellenállás az író nemcsak a dzsentri szemlélet szélsőségessegeiről győzte meg, hanem élesebb formában vetette fel Magyarország és Ausztria viszonyát is. A dzsentrikérdés a maga mélységében az 1906-1907-ben írt *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényének központi témájává vált, míg a közigazgatási struktúra problémája történelmi áttétellel *A fekete város* c. regényében jelenik meg. A történelmi regény befejező részének megírása közben Mikszáth Adorján Sándornak adott interjújában azonban újból visszatér a régi téma: » . . . Most egy közjogi regény foglalkoztat – mondotta Mikszáth – furcsa, magában álló munka, amilyent még nem láttak. Egy regény keretében ismertetem majd a mi közjogunk minden ága-bogát, hadd ismerje meg a külföld. A regény első része Amerikában játszódik, a másik fele itthon. Az első felével már meglelnék . . .«⁴

3. I. h. 99 – 100. l.

4. Adorján Sándor: A jubiláns Mikszáth Kálmánnál. *A Hét*, 1909. dec. 25. 52. sz. 855. l.

Néhány héttel e nyilatkozat után az Újság »Mit ír most Mikszáth Kálmán?« címmel közölte *Az amerikai menyecske* előszavát, amely az írói célkitűzést és a mű gondolatának történetét vázolja.⁵

A közjogi regényt Mikszáth nem fejezhette be, a halál kivette kezéből a tollat. A Hét riporterének adott interjújában jelzett első rész az Amerikában játszódó bevezető azonban elkészült és az a közreadott Előszóval együtt az író halála után megjelent, a *Tövikes látogatóban* című elbeszélés-kötetben látott napvilágot.⁶

5. Az Újság, 1910.

6. Bp. 1912. 236–287. l.

A PETŐFI-KERESŐK

Mikszáth elbeszélése Petőfi Sándor holttestének felkutatására irányuló egyik legjelentősebb vállalkozással kapcsolatban keletkezett. A költő halála óta eltelt évtizedek során több legenda támadt: ezeknek egy része azt a hitet melegengette, hogy Petőfi Sándor túlélte a segesvári csatát.¹ Az egyik nagy érdeklődést kiváltó legenda 1877-ben kelt szárnyra, amely szerint Petőfi orosz fogságba esett, és egy szibériai ölbányában raboskodik. Ezt a történetet egy magát Manasses Dánielnek valló csaló terjesztette, akiről kiderült, hogy sohasem volt Szibériában, közönséges bűnöző. A közvéleményt foglalkoztató eset Mikszáthnak két 1877-es elbeszélésében *Muszka vendégzeretet* és *A Sz... Tamás doktora* utalás formájában felbukkan.²

A jelen elbeszélés dr. Török Aurél antropológusnak a segesvári csatátér tömegsírjaiban tervezett kutatásai idején látott napvilágot.

Török Aurél Farnos Dezsőnek és Meltzl Hugónak javaslatához kapcsolódott, amelynek az volt a célja, hogy a segesvári csatátérén állítsanak fel egy óriási méretű sziklatömböt és erre véssék rá a költő nevét. Török Aurél e javaslatot azzal bővítette ki, hogy tárják fel a tömegsírokat és a megtalált csontmaradványokat helyezték el egy külön e célra emelt méltó kiviteli épületben, egy nagyméretű ossariumban. A sírok feltárásával kapcsolatban azt is remélte, hogy esetleg meglelik Petőfi Sándor maradványait. E cél elérésére emlékbizottságot hívott létre, amelynek Pulszky Ferenc és Jókai Mór voltak az elnökei, ő az alelnöke és Váli Béla a titkára. A Fővárosi Lapokban felhívást tett közzé Petőfi eltűnésére és külsejére vonatkozó adatok beküldését kérve. Előbb Váli, majd szeptember második felében Török Aurél vizsgálatokat folytatott a segesvári csata színhelyén.

Török Aurél vizsgálatai idején jelent meg Mikszáth írása, amely mindenekelőtt arra utal, hogy maga is úgy értesült, hogy Török Aurélt csakis Petőfi maradványainak megtalálása vezeti. Érdeemes idézni a Fővárosi Lapok híradását Török Aurél elutazásáról. Ez is arra mutat, hogy az akció a közvélemény és az

1. Ld. részletesen Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó. 277–391. l.

2. MKÖM 29. köt. 91., 121. l. Bisztray Gyula jegyzete 280–281. l.

újságírók tudatában egyet jelentett Petőfi tetemének felkutatásával. A hír szövege a következő: »Petőfi hamvai. A Petőfi hamvait kutató bizottság tagjai, dr. Török Aurél egy. tanár vezetése alatt elutaztak Segesvárra. Meg fogják tekinteni a helyeket, ahol állítólag Petőfi tetemei nyugosznak, s ki fogják hallgatni mindazokat, akik a színhelyen Petőfi elestéről és sírjáról valamit tudnak. A bizottság tagjai elutazásuk előtt meglátogatták Jókai Mór elnököt. Jókai, hír szerint, kijelentette, hogy az ásatások megkezdésekor jelen akar lenni a segesvári mezőn, mert ő rögtön rá fog ismerni Petőfi koponyájára. A bizottság egy hetet tölt Segesvárott.«³

Mikszáth elbeszélése a segesvári kutatások idején jelent meg, saját maga és a közvélemény székspszisének adva hangot. A Török-féle akció további alakulása bizonytalanság homályába veszett. Dienes András jelzett munkájában megjegyzi, hogy »Török egy hétig tartó segesvári időzéséről jegyzőkönyvek után hiába kutattam.«⁴ A nagy feltűnést keltő akció 1885 novemberében végképp zátonyra jutott: A Fővárosi Lapokban a halottak napján, november 1-én »Egy nagy halott kutatása« címmel egy (Sz.) szignós írás látott napvilágot (Dienes András megállapítása szerint Vadnai Károly volt a cikk szerzője), amely éles támadást intézett az egész mozgalom ellen: »... E vitézek és e nagy lángelme sírjait most meg akarják háborítani, hogy ne nyugodhassanak békében a halottak... Minket régóta bánt a törekvés, de nyugtalanságunkat elnémítottuk máig, mígnem most, halottak napján, kitör az belőlünk...« Majd egy fordulattal Török Aurél ellen irányítja a támadást: »... Nem is kis antropológus dicsőség volna, ha valaki összeköthetné nevét a Petőfi koponyájával! Ezt elismerjük. De akkor szaporodnék még csak meg a hitetlenek száma, ha látnának egy koponyát, melyre harminchat év múltán azt mondták: ez a Petőfié!...«⁵

Török Aurél tíz nap múlva válaszolt a támadásra. Cikkében a Fővárosi Lapok támadása és Mikszáthnak Scarron néven jelzett korábbi írása között kapcsolatot lát. Az ellenérveket megkísérli elhárítani, de mint a megfogalmazásából is érezhető, önmaga is tisztában van a kezdeményezés kudarcával: »... Legelőször a Pesti Hírlap szeptembert 22-i, azután a Fővárosi Lapok november elsejei számában léptek föl többé-kevésbé határozott módon az egész terv ellen...« — írja válaszcikkében Török Aurél, majd a továbbiakat fej-

3. Fővárosi Lapok, 1885. szept. 15. 218. sz. 1401. l.

4. I. m. 337. l.

5. Fővárosi Lapok, 1885. nov. 1. 265. sz. 1751 – 1752. l.

tegette: »... Tehát voltaképpen, ha mi (ti. mi „Petőfi-keresők”, amint egy elmés író minket élcelődve elnevezett) nem is bolygatjuk a segesvári csatatér helyén ... amúgy hevenyében eltemetett vagy föld alá takart honvédek tetemeit, föl voltak azok már többször forgatva s ezentúl is föl lesznek ... Én úgy gondolom ... éppen a kegyelet szolgálatában lesz az: ha mi ez alkalommal megpróbáljuk föl kutatni a Petőfi tetemeit. A megtalálásnak megvan a *lehetősége*, habár magának a megtalálásnak a *valószínűsége* igen csekély. (Én e tekintetben sokkal kevesebb reményt táplálok, mint mások.) ...»⁶ A vita záróakkordjaként a Fővárosi Lapok nov. 18-i számában Boér Miklósnak »A Petőfi-keresőkhöz« című verse látott napvilágot, amely versbe öltöztetve utasítja el a további kutatást ...

Végezetül újból megemlíti, hogy a Török Aurél-féle kutatásról legújabbban Dienes András idézett műve tájékoztat a 108 – 109.. lapokon fejtegetetekkel. Dienes Mikszáth írását nem tekinti a kutatást gátló akcióval kapcsolatot tartó megnyilatkozásnak, véleménye szerint az író elbeszélése »szatíra volt, a törekvést és a törekvésben való kétkedést egyaránt kikarikírozta: „magyar bors”: megköhögött, megneveltet, kicsit könnyeztet is, de nincs szándékában elgáncsolni a kutatómunkát.«⁷

6. Török Aurél: Mivel tartozik önönmagának a nemzet Segesvárt? Fővárosi Lapok, 1885. nov. 11. 275. sz. 1824 – 1826. l.

7. l. m. 338. l.

A KÜRTHYNÉ UBORKÁI

Mikszáth Kálmán a Fővárosi Lapok számára írt elbeszélésében az irodalmi napilap arculatának megfelelően a történelemből merítette témáját. Széchy Mária, a »murányi Venus« legendás szerelmi történetének felelevenítésével ő is azoknak a sorába állt, akik a történelmi múlt e gáláns kalandját idézték olvasóik elé. Gyöngyösi István »Márssal társalkodó murányi Venus...« c. epithalamiumának 1664-es első megjelenésétől a mű sok kiadásán keresztül a murányi várbevétel az irodalom kedvelt témája lett.¹

A XIX. századi feldolgozások közül megemlíjtük, hogy a Kisfaludy Társaság 1847-ben pályadíjat tűzött ki költői beszélyre, »melynek tárgya Szécsi Mária«. Ennek nyomán keletkezett Petőfi Sándor és Tompa Mihály »Szécsi Mária« c. költeménye és Szász Károly »Murány hölgye« c. költői beszélye, amely elnyerte a Kisfaludy Társaság pályadíját. Arany János is pályázni akart, de a történelmi források késői megszerzése miatt csak 1848 decemberére készült el a »Murány ostroma« c. elbeszélő költeményével.²

Mikszáth elbeszélése a Széchy Mária személye körül kialakult regényes motívumok közül Wesselényi Ferencsel való megismerkedésének történetét dolgozta fel: az uborkába rejtett levél kézhez kapását és kettőjük találkozását. E két mozzanat megtalálható Gyöngyösi Murányi Venus-ában is. De Mikszáthnál ez csak a végkifejlés, ő nagyobb figyelmet fordít Széchy Mária korábbi életére és női féltékenységére, amely benne az elbeszélésbeli Kürthyné iránt kialakult.

Az elbeszélés forrására Mikszáth utal: »Eddig a krónika a Kürthyné uborkáiról – írja – , se hozzá nem tettem, sem belőle el nem vettem. Hanem azt a »többbit«, azt elénekelte előlünk Gyöngyösi István uram.«³

Ezek szerint egy meg nem nevezett krónika és Gyöngyösi Murányi Venus-a volt az elbeszélés ihletője.

1. Széchy Mária alakjának irodalmi feldolgozásairól elsőnek Kárpáti Károly: A murányi Venus a magyar költészetben. Sopron 1880. 121. l. című munkája ad áttekintést.

2. A megírás körülményeiről és a források felhasználásáról ld. Arany János Összes Művei III. köt. Bp. 1952. Akadémiai Kiadó 293–296. l.

3. MKÖM 35. köt. 54 : 29–31.

Ismerve Mikszáth alkotói módszerét az ismeretlen krónikák emlegetése és »felhasználásával« kapcsolatban – ld. ezzel kapcsolatban az előző év végén keletkezett *A király kibékülése* c. elbeszélésében a címmel ellátott Mátyás királyról szóló krónikával kapcsolatos jegyzeteinket⁴ – célszerűbbnek tűnik, ha előbb Gyöngyösi Murányi Venus-ából emeljük ki azokat a mozzanatok, amelyek azonosak Mikszáth elbeszélésének alakjaival és cselekményfonalával.

Mikszáth elbeszélésének alakjai közül Gyöngyösi munkájában a történelmi személyiségek mellett megtalálhatjuk Széchy Mária hűgát, Évát, és annak férjét, Illésházy Gábort, továbbá Kádár uramat, Murány vár várnagyát. És felbukkan Kürthy Ferencné alakja is a mű Második Részének elején. Róla Gyöngyösi a következőket írta:

Ráhó Murány s Fülel között építetett,
S az mint ezek közti szélessen méretett,
Talám ugyan szintén középre tétetett,
Alkalmas Kastély, s kővel kerítetett.

Itt Kürti Ferencné — nem paraszt özvegység,
Hanem főrend, s Nemes lakosi nemzetség,
Kinek Kata nevet adott az keresztség —
Lakik vala, s övé volt ez az örökség.

.....
Kincset, s más marháit azért felrakatá,
Az erős Muránnak Váraiba hordatá,
Maga is napjait gyakran ott mulatá,
Ráhon félelmesnek mikor gondolhatá.

A Gyöngyösi István művéből idézett néhány sorban szó sem esik Kürthy né le-
gendás szépségéről, sőt az tűnik ki, hogy a ráhói kastély úrnője Murány várában
keresett menedéket. Gyöngyösinél tehát semmi nyoma sincs a két asszony
között levő rivalizálásnak, és az itt idézettekén kívül Gyöngyösi nem is ír többet
Kürthyéről. Úgyisint kevesebbet árul el Széchy Mária életének korábbi
szakaszáról, csupán azt említi meg, hogy első férje, Bethlen István korán
meghalt, és Széchy Mária fiatalon özvegy maradt. Rosalyi Kún Istvánnal való
második házasságáról és a házasság botrányos felbomlásáról Gyöngyösi
helyzeténél fogva érthetően semmit sem írt.

4. MKÖM 34. köt. 347. l.

Mikszáth elbeszélésének Gyöngyösi István művével való futó összevetése azt mutatja, hogy a XVII. századi mű csak a témát nyújthatta íróknak, a kidolgozásban, a cselekményszálak szövésében eltért a történelmi hagyományoktól.

Azonban egy Mikszáthtól meg nem említett forrás, Szalárdi János »Siralmas magyar króniká«-ja az elbeszélés egyik mozzanatának forrása lehetett. Szalárdi ugyanis krónikája Harmadik könyvének Ötödik részében röviden leírta Széchy Mária és Rosalyi Kún István »válási« botrányát, előzményként megemlítve Széchy Mária szökését, majd Kún István Déva vára alatt való megjelenését.⁵ Azt nem tudjuk megnyugtató módon eldönteni, hogy Mikszáth ismerte-e Szalárdi említett krónikájának szövegét, vagy csak másodkézből értesült az abban foglaltakról. Szalárdi krónikája többet nem említi Széchy Máriát.

A mikszáthi elbeszélés fő szálaival: Kürthyné két férjéről szóló történetről, Széchy Máriának a legendás szépségű Kürthy Ferencné iránt támadt féltékenységről, ill. Kürthyné elfogásával kapcsolatos praktikáiról, sőt lefejeztetését kieszközölő lépéseiről, végezetül az ostromlott várba cigányleányként bejutó Kürthynéről és az őt parasztleányként kísérő Weselényi Ferencről az általunk ismert történelmi források nem szolgáltatnak adatot.

Jogosan merül fel tehát az a következtetés, hogy mindezek a mozzanatok Mikszáth mesélő kedvének szülöttei, a sokak által megverselt és megrajzolt történetet újabb színező elemekkel variálta.

E feltételezésünket alátámasztja az a tény is, hogy Mikszáth elbeszélése bevezetőjében Kürthyné híres szépségének »bizonyítására« a következőket írta: »... olyan gyönyörű asszony vala, kit korának mind a három költője megénekelt. Már tudniillik Zrínyi Miklós uram őkegyelmessége, Koháry István uram őnagysága és Gyöngyösi uram őkegyelme.«⁶

Mikszáthnak e mondata az általa gyakorta alkalmazott írói elhíttetés jellegzetes fordulata. A tény, hogy Zrínyi Miklós és Gyöngyösi kortársak voltak, de Koháry István majd egy emberöltővel későbbi nemzedékhez tartozott, 1649-ben született és munkácsi fogságában 1682–1685 között írt először verseket, Zrínyi Miklós ekkor már majdnem húsz éve halott volt. De éppen annyira az írói elhíttetés eszköze Mikszáthnak az a megjegyzése is, hogy mind a három

5. Ld. Újabb Nemzeti Könyvtár sorozatban 1853. 92–93. hasáb

6. MKÖM 35. köt 46 : 2–6.

költő megénekelte Kürthyné szépségét. Gyöngyösi – mint láttuk – nem írt Kürthyné szépségéről, de nem írt róla Zrínyi Miklós és mégkevésbé Koháry István sem.

Az eddigi fejtegetéseket összegezve: Mikszáth történelmi témát dolgozott fel *A Kürthyné uborkái* c. elbeszélésében. A történelmi helyzet és a személyek adaptálásán kívül művészi fantáziája segítségével színezte-formálta az elbeszélés cselekményfonalát. Az önmaga által teremtett helyzethez idomította a történelmi tényeket is. Erre legjellegzetesebb példa, hogy teljesen harmonikusnak tünteti fel a Széchy Mária és nővére, ill. sógora, Illésházy között levő viszonyt, míg a történelmi források, de maga Gyöngyösi is érzékelteti a közöttük levő ellentéteket, amelyek végső fokon hozzájárultak ahhoz, hogy Széchy Mária Wesselényi Ferenc kezére játszotta Murány várát.

Következtetéseinket alátámasztja Acsády Ignác, Széchy Mária élet-történetének első tudós életrajzírója is. »Széchy Mária« c. művét egy évvel Mikszáth elbeszélésének keletkezése után jelentette meg a Magyar Történeti Életrajzok c. sorozatban.⁷ Gondos forrásvizsgálatokkal választotta szét a történelmi tényeket a rájuk tapadó legendáktól, a költői képzelet hiperboláit a való tényektől. Az Acsády említette történelmi tények sorában sem, de a tőle illusztrációként bemutatott legendák között sem találjuk meg azokat az eseményfordulatokat, amelyek Mikszáth elbeszélését alkotják.

7. Bp. 1885. 268. l.

GRÜNWARD BÉLA ANEKDOTÁJA MIKSZÁTH TÁLALÁSÁBAN

A képviselőház 1886. márc. 1-től ápr. 1-ig tárgyalta a megye helyzetét újrafogalmazó, a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvényjavaslatot. Az ellenzéki képviselők többsége támadta az előterjesztést, mert a megyei autonómia további csorbítását és a főispáni hatalom kiterjesztését látta a javaslatban. A vita zajlásáról részletes képet fest Mikszáth az ebben az időben keletkezett parlamenti karcolataiban.¹ Meg kell jegyeznünk, hogy a vita első napján Grünward Béla a mérsékelt ellenzék tagjaként felszólalt és kifejtette, hogy a közvélemény fokozott figyelemmel kísérte a törvényjavaslat előkészítését, mert az eltelt tizenöt év sem szüntette meg a megye és a kormány közötti bizalmatlanságot. A továbbiakban részletesen taglalta a megyei élet visszasságait, a választások során megnyilvánuló visszaéléseket. A törvényjavaslatot konzervatívnak tekintette, amely éppen ezért nem szüntetheti meg, hanem csak tovább súlyosbítja a meglevő problémákat. Grünward véleménye szerint csak a köztörvényhozás államosítása oldaná meg gyökeresen a kérdést.

Grünward Bélának a vitában leszögezett elvét azért érdemes felidézni, mert e gondolat jegyében adhatta elő a patriarchális megye jellegzetességének érzékeltetésére a tehetetlenné részegedett pandúrok történetét.

Két nappal a Mikszáth interpretálta történet után Szederkényi Nándor egy friss, alig féléves történetet juttatott Mikszáthhoz. Már nem a régi megyei pandúrok viselt dolgairól szólt, hanem a központosított csendőrség két tagjának az egyik Heves megyei községben részeg fővel elkövetett garázdálkodását írta le benne. Az összefüggések jobb megértése érdekében meg kell jegyezni, hogy Szederkényi Nándor a megyei autonómiát védelmezte, és a köztörvényhatóságokról szóló vitában, a képviselőház márc. 3-i ülésén elhangzott felszólalásában részletesen taglalta, hogy a centralizáció idegen a sajátos magyar fejlődéstől, és ennek bizonyítására történelmi példákat sorakoztatott fel. Így az alább közlendő friss zsandár-történetét azért adta elő, hogy ezzel is bizonyítsa: milyen lehetetlen és ellenőrizhetetlen helyzetet teremtett már a centralizáció első megnyilvánulása is. A Pesti Hírlap 1886. márc. 16-i számában, a

1. Ld. MKÖM 72. köt. 141 – 189. l., a hozzájuk fűzött jegyzetek további részletekkel szolgálnak a vita jellegére vonatkozóan a 346 – 380. l.

tárcarovatban jelent meg Szederkényi írása, amelyhez Mikszáth *S – n* szignóval azonnal kommentárt fűzött, és itt már jelezte, hogy írói eszközökkel élt a Grünwald Bélától hallott történet előadásában. Következzék tehát a szöveg:

»Kedélyes zsandárok«

Szederkényi Nándor képviselő úr a következő érdekes történetét közli velem mintegy replikaképpen a vasárnap megjelent »Kedélyes delikvenssek« című tárcára:

1885-ik év szeptember havában Heves megyei Apc községben ekeversenyt rendezett a gazdasági egyesület. Ott volt a fél vármegye gazdaközönsége, igen sok külföldi és fővárosi vendég. A hatvani járás szolgabírája, ki maga is megjelent járási községe ez ünnepélyes versenyén, Hatvanból két zsandárt rendelt ki, hogy mégis legyen ott, ily nagyobb gyülekezethél, esetleg a rend biztosítása végett. Ott volt a megye alispánja is, a vendégek tiszteletére. A verseny után oszlott a közönség, a gépészek pakolták eszközeiket. Egyszer csak jelentik a szolgabírónak, hogy nagy a baj, a zsandárok fel s alá lovagolva, vágatva lövöldöznek, a rend fenekestől felfordult. Jönnek az idegen gépészek szolgabíróhoz, alispánhoz, hogy csináljon rendet, mert a zsandárok mindenkit agyonlövélssel fenyegetnek, teendőikből kizavarták, az emberek futnak, a két zsandár örült módon szúr, vág, lövöldöz. A szolgabíró rögtön maga elébe rendeli a két zsandárt s parancsolja, hogy most már távozzanak a községből haza Hatvanba. A két zsandár azonban nem azért ivott bort, hogy engedelmeskedjék... revolvereiket rántva elő, s a szolgabírónak szögezve kijelentették, hogy itt ők parancsolnak, a szolgabírót letartóztatják, s követelik, hogy a szolgabíró ünnepélyesen jelentse ki, hogy ellenük panaszkodni nem fog. A szolgabíró letartóztatva lévén ekként, táviratoztatott Hatvanba az őrsvezetőhöz, hogy jöjjön s mentse meg őt a zsandárok hatalmától. Akik ott voltak vendégek az alispánnal együtt, sietve hagyták el erre Apcot, hogy hasonló sorsra ne jussanak. Hatvanból azonban nem érkezett segítség. A szolgabíró ekként letartóztatva s folyton a zsandárok revolvercsöve előtt állva, végre is szép szóra fogta a dolgot, mire kegyelmet kapott s a két zsandár nagy lövöldözés között a késő esteli órákban eltávozott.

Másnap azután, alispán, szolgabíró alázatos előterjesztéseket, fölterjesztéseket téve, harmadnap a két zsandár Kassára, a főparancsnoki helyre utazott el. Így volt 1885-ik év szeptember havában (gondolom, úgy közepe táján) Apc községben egy félnapi zsandár rémuralom inaurálva.

Grünwald Béla bizonyosan tudja, valamint az ottani közönség is, hogy mi történt a két részeg pandúrral. A bűnhődés ott következett be. De azt, hogy az apci két részeg zsandárral mi történt, ki a szolgabíró is letartóztatta, se vicispán, se szolgabíró, se közönség nem tudja. A közönség s Apc községe azt hiheti, hogy Kassán dekorálták, s más vidéken alkalmazták őket.

Mutassa meg kérem, ha terhére nem esik, e sorokat Grünwald Bélának, ki ha a részeg pandúrok esetén »mélyen elszomorodott a megyeház ablakánál«, a két részeg zsandár ezen esetére könnyekben fog bizonyosan kitörni, s vissza fogja vonni igen szavazatát, melyet a mai zsandár-intézmény megszavazására adott az országházban.

Szederkényi Nándor

Hát persze hogy így van ez, elég csúf dolog ez, — de nem hiszem, hogy Grünwald Bélát ki lehetne vele zökkenteni az ő kerékvágásából. Kivált most, mikor győzött, mert hisz a többség ővele van az államosítás mellett. A megyének úgy látszik beharangoztak, a közvélemény is elfordult tőle. Egy akkora miniszter is elég már, mint a kisujjam, hogy a centralizációt egészen körösztlüvigye. Hiába való dolog, hosszú betegségnek halál a vége.

Ami pedig a „kedélyes delikvenszeket” illeti, a történetkéhez az igaz, hogy Grünwald mondta az anyagot, de mégis ártatlan benne.

Mert én nem bírván azt visszaadni úgy, amilyen páratlan szellemességgel ő mondta el, azért aztán elcsavartam, átidomíttam, hozzátoldtam, belőle elvettem és az élet Grünwald ellen fordítottam. Mert én őszinte szeretettel csüggök a megyén. S ha rajtam állana, bizony még a pandúrokat is kikaparnám a penész alól, hogy becseréljem őket a zsandárokért.

De hát nem tőlem függ, de a „generálistól”.

Ő pedig alig tehet többet.

Mert már úgyis *szélsőbaloldali hírbe keverte magát.*

S — n.«

Mikszáth utolsó mondatához némi magyarázatot kell fűzni: Tisza 1886. márc. 2-i parlamenti felszólalásában beszéde egyik részében a megyei tisztviselők választás útján való hivatalba lépésének előnyeit ecsetelte. A miniszterelnöknek ez a taktikai megfontolásból származó megjegyzése meglepte

Mikszáthot, és a márc. 3-i *A t. Házból* c. karcolatában ehhez hozzáfűzte, hogy Tiszának »tíz év óta ez az első ellenzéki beszéde.«²

A következő nap, márc. 17-én Grünwald Béla nyílt levelet intézett Mikszáthhoz, ebben maga adta elő, hogy tulajdonképpen miként is szólott az elmondott pandúrtörténet, majd finom fordulattal megróttá Mikszáthot nem a történet átformálásáért, hanem azért, hogy még ebben az átalakított formában is úgy adta elő, mintha tőle hallotta volna, és mintha az eset őt mélyen elszomorította volna. Mikszáth a hozzáintézet nyílt levélhez újabb kommentárt fűzött, és ebben sajátosan világítja meg az általa eszközölt átalakítás írói okait. Következzék Grünwald észrevétele és Mikszáth viszontválasza:

»Nyílt levél Mikszáth Kálmánhoz

Kedves barátom!

Sok élvezetet köszönhetek eleven fantáziádnak s nem gondoltam soha, hogy még rám nézve a kellemetlenség kútforrása is lehessen.

Én neked csevegés közben elmondok egy kis történetet.

Egy pandúrnak négy vagy öt jámbor tót delikvenst kell a megyeházba kísérni. Ósi szokás szerint a rabok útközben megvendégelik a pandúrt, minden útba eső korcsmában. A pandúr a sok ivás következtében képtelenné válik nagy missziója teljesítésére. A delikvensek önfeláldozó támogatásával beér a megyeházba s ott a várnagy színe elé járulva azt mondja neki a delikvensek egyike, aki a pandúr puskáját vitte: „Tekintetes uram, behoztuk ezt a pandúrt”.

Öt perccel később, a pandúr kurtavasra van verve s a lelkiismeretes várnagy komoly arccal jelenti nekem mint alispánnak az esetet; én pedig az óriási komikum hatása alatt kacagva dőlök a legközelebb eső karszékbe.

Ezt a kis történetet neked is *kacagva* beszéltem el. De a te fantáziád ezzel nem érte be. Engem ez esetben „mélyen elszomorodottnak” állítasz a közönség elé, amit reputációmra nézve sokkal veszélyesebbnek tartok, mintha azt írnád, hogy a képviselőházban rossz beszédet mondtam. Mert ha ily komikus eseten nem kacagtam, hanem mélyen elszomorodtam volna, ez nálam a bárgyúság meglehetősen magas fokát jelentené.

De ami a legrosszabb, felbőszítetted ellenem Szederkényi Nándor barátomat is, aki előadásod után indulva, meg van győződve, hogy ez a kis víg

2. MKÖM 72. köt. 146. l.

történet a vármegye ellen van irányozva. Kérlek, mondd meg neki, hogy ez eszem ágában sem volt és békítsd ki velem valahogy.

Elmondtam úgy, mint elmondtam egyéb komikus eseteket, tendencia nélkül, s ő mindég előnyösebb helyzetben van, mint én, mert az ő története a két részeg csendőrrel nagyon sokkal komolyabb jelenség, s csak mutatja, hogy a legjobb intézmények is miképp romlanak meg kezünk alatt.

De vonjuk ki mindezekből a tanulságot: Ha valamit elbeszélünk, egy emberre hivatkozva, akit egy egy kicsit respektálunk, ebben az esetben a költőnek is kötelessége nem engedni tért a fantáziának.

Őszinte híved

Grünwald Béla.

Köszönöm a leckét, melyből sima kézzel ki van szedve minden csípősség, – de mégsem fogadhatom el megjegyzés nélkül.

Hogy a delikvensenken nagyon jóízűen nevetett Grünwald Béla, mikor azok a pandúrjait behozták, azon nem kételkedhetem, de ha Grünwald Bélát a közönség elé állítom, hogy az ő kiváló politikai egyénisége a kisszerű téma keretében is csak némileg rajzolva látszassék, legalább is sírva kellett volna őt szerepeltetnem.

Én azonban elengedtem neki a könnyeket. Mert nem szeretek megríkatni senkit. (Aztán úgys elég gyászban képzelem most őket az ország Szilágyi miatt.) Én csak annyit mondtam, hogy mélyen elszomorodott. Mert neki a szomorúság áll jól ebben az esetben.

S íme megcsipked (igaz, hogy az ő kedves szeretetreméltó modorában) s kívánja, ösmerjem el, hogy ő nevetett a garázda pandúrokon, mint ahogy nevetett volna például valamelyik tajtékpipás régi viceispán, aki most a Tisza háta mögött könyököl.

... Neki minden áron mosoly kell az ajkaira.

Hja, csak hogy ez nem megy!

Vagy tessék szeretetteljesen mosolyogni a vármegye gyarlóságain és akkor mellette szavazni, vagy tessék a centralizáció mellett beszélni és akkor mélyen elszomorodni a gyarlóságokon.

Mosolyogni is, haragudni is egy témán nagyon nehéz. Leírva valószínűtlen. A politikus megtalálhatja talán a módokat. (Ott sokkal bővebb a raktár.)

De az írónak nincsenek erre színei.

M – th K – n«

A *Kedélyes delikvensek* két utóhangjával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Szederkényi Nándor írását és Mikszáth megjegyzését Rubinyi Mózes Bibliográfiájában³ számba vette, Grünwald Béla reagálását és Mikszáth válaszát *A saját ábrázatomról* c. kötetbe illesztette.⁴ A MKÖM 25. kötetében Méreiné Juhász Margit Grünwald Béla levelét misszilis írásként tette közzé a jelzett kötet 12-13. lapján, és a jegyzetekben röviden ismertette a kiváltó okot a 187. lapon.

3. 121. l.

4. JK 33. köt. = Hátrahagyott Iratok 1. köt. 76 – 78. l.

VALÓDI ÉS KÖLTÖTT ELEMOK ÖTVÖZÉSE (SZONTÁGH PÁLNÉ)

Az elbeszélés bevezető mondatában Mikszáth pontosan megemlíti története forrását: Mikulik József »Magyar kisvárosi élet« című könyvét. A munka 1885-ben jelent meg Rozsnyón, teljes címe a következő: »Magyar kisvárosi élet 1526–1715. Történeti tanulmány. Írta és kiadta: Mikulik József. Képekkel és hasonmásokkal. Rozsnyó, Kovács Mihály könyvnyomdája. 1885.« A kötet terjedelme 295 lap, az értekezés a 245. lapon bevégezódik, ezután következik a 246–295. lap között a Függelék, amely latin, német és magyar nyelvű okiratokat, illetőleg azok részleteit tartalmazza. Bár a cím nem tünteti fel, de a szerző a bevezetésben már részletesen jelzi, hogy munkájában Rozsnyó történetével kíván foglalkozni a jelzett időhatárok között.

Ma már nem tudjuk megnyugtatóan eldönteni, hogy miként került Mikszáth kezébe a Rozsnyóról szóló történeti leírás. Talán eligazít az a tizenkét és fél évvel később tett utalása az *Idegen bőrök* c., 1898-ból származó karcolatában, amelyben arról szól, hogy ki miként »szállította« neki a témákat honnan merítette történeteit. A jelen rajzzal kapcsolatban lakonikusan csak a következőt jegyezte meg: »"Szontagh Pálnét" Szontagh Páltól« hallotta.¹ E rövidke utalás arra a feltételezésre késztet, hogy Mikszáth parlamenti ismerőse, Szontagh Pál, aki az 1884–87-es ciklusban a Nógrád megyei Balassagyarmatot képviselte kormánypárti programmal (különben alakja Mikszáth parlamenti karcolataiban gyakorta felbukkant), hallhatott Mikulik könyvéről, arról, hogy abban a műben vagy egy őse, vagy egy két századdal korábban élt névrokona milyen kalandos úton házasodhatott. Ezt az eseményt a parlamentben is előadhatta, és így kaphatta Szontagh Páltól Mikszáth a történetet. Ez valószínűnek tűnő feltételezés, az azonban tény, hogy az író által az elbeszélésben is feltüntetett lapszámon, Mikulik könyvében a 131. lapon – »Az igazságszolgáltatás« c., IX. fejezetben – megtalálhatjuk Grünblath Erzsébet perének leírását. Ennek áttanulmányozása után érdekesen tetten érhető Mikszáth korábról is megismert forráskezelése. Kitűnik, hogy mi volt az a mag, amely annyira felkeltette figyelmét, hogy abból a témát kibontsa. De nyilvánvalóvá válik az is, hogy melyek voltak azok az elemek, amelyek az írói

1. Hátrahagyott iratok 1. köt. *A saját ábrázatomról* Bp., 1914. 240. l.

képzelet szülöttei. Mikulik József könyve ma már ritkaság, ezért szükségesnek tartjuk teljes egészében idézni a forrásul szolgáló részletet:

»Grünblath Erzsébet, néhai Grünblath Gáspár volt rozniai polgár leánya, visszaküldte ifj. Gothardt Jánosnak, a rozniai főbíró fiának a jegyet és kijelentette, hogy ifj. Gothardt Jánost tiszteli, becsüli, de nem szereti és azért neje sohasem lesz. Miután a vőlegény minden fáradozása, atyja főbírói tekintélye és a két lelkész közbenjárása a leány elszánt makacsságán hajótörtést szenvedett: a búsongó vőlegény Szakmáry Miklós deák személyében ügyvédet vallott és az esperességnél keresett orvoslást. — Az esperesség erre nem kis zavarba jött: Zabeler Péter superintendens tana, mely az eljegyzés felbontható volta mellett bizonyított, 1631-ben még hallatlan újítás volt, és a peres felek, mint gazdag és előkelő családok sarjai, némi tekintetet érdemeltek. — A kereket beadása után a bíróság Fabriczi György jolsvai lelkész-esperes elnöklete alatt néhány lelkészből megalakult, s helyszínére, Rozsnyóra jött és itt 1631. évi február 5. és 10-ik napján összeült, kihallgatta a tanúkat, meghallgatta a feleket és pedig úgy a mátkapárt, mint ügyvédekét (a leányt Miskolczy Pál deák védelmezte) és a békéltetés sikertelen maradván, a következő salamoni ítéletet hozta:

”— — — hogy a szent házasságnak méltósága helyén maradjon ’s az botránykozás és állhatatlanság efféle dolgokban eltávoztassék, ilyen büntetés alá kötelezzük az leányzót: hogy hét eszten- [131. lap] deig férjhez ne mehessen, menyekzői lakodalmaktól, táncoktól ez hét esztendő alatt eltiltatik: az bíró uramat, feleségét és az fiát becsületes emberek által kövesse meg tizenötöd nap alatt, minden költséget is ő térítse meg az bíró uramnak; az bíró uram fiát pedig kötelességétől fölszabadítjuk, hogy ezentúl szabad legyen megházasodnia; sőt az leánykérőket is és kiváltképpen az itt való lelkipásztorokat tartozik az leányzó megkövetni és az ő kegyelmük becsületét megadni.”

Miskolczy Pál deák fényes védbeszéde, melyben vitatta, hogy az alig 13 éves alperes magát gyámja, Grünblath Márton tudta és beleegyezése nélkül oda nem ígérhette, kárba veszett, mert az ügyvédektől „tiszteletes, nemes, becsületes szent koronának” címzett bíróság azzal okolta drákói ítéletét, hogy a gyámság a fiúknál 14, a leányoknál 12 éves korban megszűnik.

Ezen ítéletben a vőlegény természetesen belényugodott, a menyasszony azonban ellene fellebezéssel élt, melynek következtében az ügy az 1631. április 23-ikán Jolsván összeült esperességi convent elé került, hol beható tanácskozás után az ítéletet megerősítették és egyszersmind kimondták, ha alperes 15 nap alatt az ítéletnek eleget nem tesz „tehát az eklézsiának társaságából és abban lévő szentséges sákramentumoknak ususából engedetlen volta miatt tel-

jességgel minden kegyelem nélkül excommunicáltak és kirekesztetik és excommunicatióban mindaddig léssen, valamig magát megismervén és törvényünknek minden részeiben eleget tészen”.

„Az nemes leányzó” akkor sem hajolt meg az igazság előtt és ügyét Kassára Alaghy Menyhárd országbíró elé vitte, miért aztán az esperesség, mint konok perlekedőt, 25 forintnyi pénzbüntetéssel súlytotta. Erre Grünblath Márton belátta, hogy hasztalan küzd az egyház megrögzött felfogása ellen és lefizetvén a bírságot, rábírta nővérét, hogy az ítélet értelmében megalázza magát és megkövette, akiket illetett: a felek kibékültek és később [132. lap] (1631. október 6-án) a súlyos ítélet is annyiban enyhítést szenvedett, hogy a szegény leánynak, 1632. április 24-ik napján túl, házasságra lépni megengedettett.

A „szent korona” eljárása, a személyesen kihallgatott serdületlen leány nehéz helyzete, a szívtelenség, amely az eljegyzés tényét az érdekeltek boldogsága fölé helyezte és az egyház hatalma, mellyel az országbíró sem küzdhetett meg, együttvéve hű, de visszataszító képét adják az akkori időknek, mely pedig Rozsnyóra nézve nem az excommunicatio, hanem a protestáns lelkiösméreti szabadság korszaka vala.«²

A Mikulik József könyvéből vett részlet egyértelműen igazolja, hogy Mikszáth a megnevezett forrásból merítette az eljegyzés felbontásából támadt per tényét, a vőlegény nevét, apja főbírói posztját, a menyasszony nevét, árva voltát. (Mikszáth ugyan Grünblath Erzsébet korát huszonhárom évben jelölte meg, Mikulik viszont tizenhárom évesnek jelezte. Az évkorváltoztatás minden valószínűség szerint abból származhatott, hogy míg a XVII. században a leányok tízenéves korukban mentek férjhez, addig Mikszáth olvasói számára a húszas éveleiben levő leányra kiszabott büntetés volt a jobban érthető.) A forrásmunka adta továbbá frónk számára a két ügyvéd nevét (a Gothard-család ügyvédjének keresztnevét Mikszáth Miklósról Pálra változtatta), a történelmi forrásból szó szerint idézte a bírói ítélet »elvi« részét. Ugyancsak Mikuliktól vette át a Kassán székelő Alaghy országbíró eredménytelen közbeavatkozási kísérletének mozzanatát (az országbíró keresztnevét Menyhérdről Lőrincce változtatva). Végezetül a történelmi forrásból származik a boldog megoldás is: két évvel a drákói ítélet kimondása után Grünblath Erzsébettel »mint már iglai Szontágh Pál nejével találkozunk«.

2. Lásd a gömöri ág. ev. esperesség csetneki könyvtárában őrzött Schröter–féle jegyzőkönyv 215–229. lapjait. Grünblath Erzsébettel 1633-ban már mint iglai Szontágh Pál nejével találkozunk. [133. lapon]

A történet idézett magján kívül Mikszáth Mikulik munkájának más-más helyéről is merített helyszínt, hangulatot és történelmi atmoszférát idéző mozzanatok. Ezek a következők:

1. *A város helyszínei.*

a) »A főpiacon, a csetneki és a jólési utcán«³ Mikulik a következőket írta: »A város főrészt képezte a tágas négyszögű piac . . . Ezenkívül volt még 5 főutca, ú.m. csucsomi, váraljai (Burggasse), berzétei (Hundsdorfergasse), csetneki és jólési utca, melyeket korszakunk végéig kapu és szükség esetében torlasz (gát, Schranken) zárt el.«⁴

b) »A Pozsáló hegy alján elterülő zúzdák, kohók és hámorok«⁵ Mikulik munkájában a hegyoldal így szerepel: »a Pozsálót összevissza túrta a bányászok hagymaszorgalmú népe«⁶

2. *Az ügyvéddé válás módja.* Mikszáth rövid eszmefuttatást írt arról, hogy miként lehetett valaki az 1600-as években ügyvéddé.⁷ Ezt a mozzanatot is Mikulik munkájából merítette: »Az ügyvédi jogosultság a városi tanács, az esztergomi érsek, vagy az országos ítélőszék előtt kimutatott illetőleg elismert jártassághoz volt kötve, amely jártasságot nemcsak iskolákban, hanem az irodákban is lehetett megszerezni; ki e pályára hajlamot érzett ti. valamely ügyvédhez irnokul vagy segédül szegődött és magát ily minőségben, vagy a bíróságoknál rövidebb-hosszabb idő alatt a fogalmazásban és a jogtudomány elemeiben kiképezvén, mesterétől bizonyítványt kapott, melynek alapján ügyvédnek ismertetett . . . Ilyen körülmények között és miután az ember oly könnyen ügyvéd lehetett, nem csoda, ha a magyar nemzet „jogász nemzetté” lett . . .«⁸

Mint láhattuk, az alaptörténet és a színező elemek valóban Mikulik könyvéből származnak. Viszont a történet másik főszereplője: az országos híru roznyói toronyóra és a vele kapcsolatos bonyodalmak, valamint a kivezető megoldás, már az írói képzelet szülötte. Mikulik könyvében szerepel a torony. Csupán a következőket írta róla: »A piac közepén már felvett korszakunk ele-

3. MKÖM 37. köt. 31 : 21 – 22.

4. Mikulik: I. m. 16. l.

5. MKÖM 37. köt. 32 : 37 – 38.

6. MKÖM 37. köt. 21. l.

7. MKÖM 37. köt. 33 : 21 – 27.

8. Mikulik: I. m. 140. l.

jén [tehát az 1500-as években] órával ellátott torony állott, melyhez Lippay György érsek 1658–59-ben a jezsuiták számára a város költségén (mint látni fogjuk büntetés fejében) egy harmadik templomot építtetett...»⁹ Viszont az egész munkában többet nem olvashatunk a rozsnyói toronyóráról. Ez egyértelműen arra utal, hogy a világhírű rozsnyói toronyóra éppúgy írói ötlet, mint az a história, hogy a Szontagh Márton remekelte őra a Grünblath Erzsébet mátkaságának felbomlásával egyidőben romlott el, és természetesen az is írói lelemény, hogy az elromlott órát úgy indította meg újra Szontagh Márton, hogy tizenkétszer gyorsabban mutatta az időt, hogy a Grünblath Erzsébetre kiszabott büntetés hét év helyett hét hónap alatt teljék le.

A *Szontagh Pálné* c. elbeszélés alaptörténetét Mikszáth tehát Mikulik könyve segítségével az egykorú jegyzőkönyvek lapjairól emelte ki. A felbomlott mátkaság motiválására, a mese szövegének színesebbé tételére alkotta meg a toronyóra történetét. A két szálát leleményesen összefűzte, és a valódi történethez így romantikus színezetű háttérrel festett.

Itt említjük még meg, hogy az egykorú napilapok híradása szerint a »Hölgyek Naptára az 1887-es évre« c. kalendáriumban, amely 1886 novemberében látott napvilágot, megjelent Mikszáthtól *A rozsnyói óra* címen egy történet. Mivel a kiadvány közgyűjteményeinkben hozzáférhetetlen, nem állt módunkban feldolgozni, de valószínűnek tartjuk, hogy a *Szontagh Pálné* c. elbeszélés módosított című változatát tartalmazhatja ez a másodközlés.

9. Mikulik: I. m. 17. l.

THALY KÁLMÁN KURUCKORI VILÁGA MIKSZÁTH ELBESZÉLÉSEIBEN

I. *Ne nyitogassuk a történelmet*

Mikszáthnak a kuruckort felidéző elbeszélése néhány héttel azután látott napvilágot, hogy Thaly Kálmán »Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból« című testes munkája a könyvkereskedésekben megjelent. A könyv hamarosan Mikszáth kezébe került, hiszen ő maga is éppen ezzel a korrall foglalkozott: ebben az időszakban közölte folytatásokban a Magyar Ifjúság *A két koldusdiák* című regényét.

A jelen elbeszélés Thaly művének hatására keletkezett, a mű atmoszférája ragadta meg Mikszáth Kálmánt. A történet hősének nevét elhallgatja, sőt a körülmények felvázolásával – ikertestvérként szerepelteti alakjait – homályt teremt. A történettudomány ugyanis nem tart számon olyan két jelentős vitét, akik ikertestvérek lettek volna.

A történet poénje azonban magyarázza az írói megoldást: »De a magyar főrendiházban csak az egyik testvér maradékai ülnek... Nem a nagy szabadsághóse... hanem annak a másiknak a maradékai, kinek a neve ott van a nyugta alatt... azok ülnek ma a főrendiházban, és hivatkoznak a történelemre...« Az elbeszélésnek ez a summázata az író támadása a főrendiház ellen.¹ A két testvérről, az egyik árulásáról, a másik gyanúba keveredéséről szóló történet, az elpártolt testvér elfogatása és furcsa kiszabadulása mind olyan motívum, amely az író írói képzeletének a szülötte, a történelmi tényektől függetlenül életre hívott mese.

Az elbeszélésnek azonban van néhány olyan motívuma, amely történelmi tényeken alapszik, és Mikszáth Thaly Kálmán jelzett művében találhatott rájuk. E motívumok egy részére, mint *A Két koldusdiák*ban felbukkanó mozzanatra Király István már utalt.² De e helyen ismét hivatkoznunk kell az átvételekre, mert fényt derítenek Mikszáth alkotó módszerére. Bevezetőben hősről szólva megjegyzi, hogy »Legendák szerint nem fogta a golyó«, majd az eltagadott

1. Ld. részletesebben alább.

2. ld. MKÖM 3. köt. 301., 334., 335., 338. l.

sebesülésről ír részleteket.³ E mozzanat Thaly Kálmán művében megtalálható, ő Bottyán Jánossal kapcsolatban írja le a combsérülést, amelyet Bottyán eltagadott, és egy a combjának pattant forgácsnak tulajdonította sántítását.⁴ A következő Thalytól merített motívum a visszafelé is olvasható köriratú amulett,⁵ amelynek szövege a következő: »Sator Arepo tenet Opera Rotas«. Thaly Kálmán Bezerédy Imre sebezhetetlenségéről szólva megemlíti, hogy a feljegyzések szerint talizmánt hordott, amely négy mezőre volt osztva »e négy mezőn J.N.R.J. (Jesus Nasareus Rex Judeorum) betűk. A tágabb külső körön pedig a három örzőangyal nevei voltak olvashatók, így: Ax. S. Gabriel., S. Mihael, S. Raphael. Végre e körön kívül is kabalisztikus szavak: Sator Arepo tenet. Opera Rotas, melynek két elseje a két utolsónak fordított olvasása.«⁶

A leglényegesebb egyezés a Mikszáth által Imrének nevezett testvérnek 1708. december 18-án való kivégzése, és a kivégzést követő néphit, amelyről Mikszáth a következőket írta: »Noha látta a nép a hősnek fejétől elválasztott testét, alig néhány hét múlva azon hír kezdett izgatott lázongást keltve szárnyalni, hogy a nagy bajnokot élve temették a földbe, mert tetemei fölött megmozgott a föld. A hír egész a fejedelem füléig elhatott, s hogy megnyugtassa a zsidongókat, kiásatta Imre holttestét, mely közszemlére lett kitéve. A nép tödült az egyszerű kápolnába...«⁷

Thaly Kálmán Bezerédy Imre kivégzéséről a következőket írta: »Így történt, hogy midőn 1708. december 18-án a híres vitéz Bezerédy Sárospatakon az országgyűlés alatt lefejeztetett — alighogy eltemették a vártemplomban: a nagy sokaság között, mely pedig a hősnek vérbe kevert fejét a hóhérpallos alatt lehullni színről-színre látta, azon csodálatos hír szálla szájáról-szájra, hogy a halhatatlan bajnok élve záratott sírjába, mert tetemei felett a föld megmozdult... A képtelen hír egészen a fejedelem füléig elhatott, ki is, hogy a zsidongó népet megnyugtassa: húsz hajdút küldetett a templomba, akik Bezerédy holttestét kiásván, az közszemlére kiterítettet. Csak így győződék meg aztán a valóról, s hallgatott el a babonás köznép...«⁸

3. MKÖM 36. köt. 60 : 1 – 11.

4. I. m. 96 – 97. l.

5. MKÖM 36. köt 60 : 19

6. I. h. 100. l.

7. MKÖM 36. köt. 61 : 28 – 35.

8. I. m. 101. l.

Ez az utoljára említett szövegpárhuzam nemcsak azt bizonyítja, hogy Mikszáth alaposan ismerte Thaly Kálmán munkáját, hanem azt is egyértelműen megerősíti, hogy a jelen elbeszélés megírásakor Mikszáthot Bezerédy Imre dicsőségének és bukásának tragikus története foglalkoztatta. Ennek a tudatos írói elképzelésnek látszólag ellene mond Mikszáth egyik mondata. Az elbeszélés elején a lábán megsebesült hőséről megjegyzi: »Hanem sántán is éppen olyan vitéz volt, s diadalról diadalra szállt híres hóka paripáján, melyet az irigy Bezerédy „Pemeté”-nek keresztelt el.«⁹ Ezzel tagadhatatlanul azt a látszatot kelti, mintha hőse egy olyan személy lenne, akit Bezerédy a lóva miatt megirigyelt. Tehát ez a személy semmiképp sem lehet Bezerédy... De emlékeztetni kívánunk arra, hogy a lábseb eltagadásának történetét Mikszáth nem Bezerédyről olvasta Thaly Kálmánál, hanem Bottyán Jánossal kapcsolatban, de ezt a mozzanatot is hősére jellemzőként említi meg.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a *Ne nyitogassuk a történelmet* című elbeszélésében Mikszáth nem Bezerédy Imre történetét akarta megírni, hanem életének fordulatait plántálta át egy magateremtette figurába. Hasonló módon használja fel ezeket a történelmi motívumokat néhány hónap múlva *A két koldusdiákban* is.¹⁰ A történelmi témákkal kapcsolatban már korábban jeleztük, hogy Mikszáth alkotói periódusának e szakaszában nagy szabadsággal alakította-formálta a történelmi tényeket és eseményeket.

Még megemlíthjük, hogy Koncz Mártonnak a jelen elbeszélésben felvillanó alakja is Thaly olvasmányélményt tükröz.¹¹ Koncz Márton romantikusan mesészerű alakjáról Thaly Kálmán írt részletezően idézett művében.¹² Majd két évtized múlva maga Mikszáth vall a Thaly Kálmántól felidézett figura nagy hatásáról: »S pihenne csendesen [ti. Koncz Márton], hamva se volna már, híre se volna már, ha ezelőtt vagy húsz évvel, 1885-ben Thaly Kálmán a Rákóczi-korból vett érdekes és becses műveltségtörténeti tanulmányokban föl nem eleveníti, s ki nem domborítja az ő alakját. Egy félig-meddig kész regényt nyújt a szegény tallósi molnár története. Pompás falat a témát kereső íróknak, mely messzire láthatón lóg a horogra akasztva, mint egy kövér kukacstest; nosza a kis halak egész erővel vetik rá magukat...«¹³

9. MKÖM 36. köt 60 : 7–9.

10. Ld. Ezekről Király István jegyzeteit MKÖM 3. köt. 300–303. l.

11. MKÖM 36. köt. 60 : 31–32.

12. I. m. 66–83. l.

13. Hátrahagyott Íratok I. köt. *A saját ábrázatokról*. 299. l.

A történet célzatosságát a befejező sor jelzi: »azok [ti. az áruló ivadéka] ülnék ma a főrendiházban, és hivatkoznak a történelemre«. Az elbeszélés megjelenésének napján fejeződött be ugyanis a márc. 10-től márc. 25-ig zajló főrendiházi vita, amelyet a képviselőházi tárgyalás után a főrendiház elé terjesztett Tisza Kálmán. A reformjavaslat eredeti célja egy korlátozott demokratikusabb jellegű változtatás a főrendiház személyi összetételének további alakulásában. De már a nyilvános vita előtt kitűnt, hogy a reform csak alapvető kompromisszummal záródhat. A Pesti Hírlap »A kompromisszum« c. belpolitikai glosszája még a vita előtt a következőket fejtegette: »Látnivaló tehát, hogy a nagy alkotmányreform szertelenül összezsugorodik, s hogy az új felsőházak eminens, arisztokratikus jellege hosszú időre biztosítva van. A főispánok tömeges kimaradásával szemben a csekély számú új elemek kárpótlást nem fognak adni. Következőleg a valóban liberális törvények előtt az ajtó egyelőre be van csapva.«¹⁴ — A főrendiházban folyó vitához kapcsolódik Mikszáthnak több írása is, így *A levetkőző leány*,¹⁵ *Andrássy Gyula és az adomája*,¹⁶ *Ahol az ember a bárónál végződik*.¹⁷ Ezek a Mikszáth-írások a MKÖM »Cikkek és karcolatok« ciklusában kapnak majd helyet. — A vita lezáródása után Pulszky Ferenc »A reformált főrendiház« c. cikkében a következőket írta: »... Eszerint a főrendiház ezentúl csakugyan tekintélyesebb lehetne, mint eddig volt, ámbár csaknem kizárólag a nagy földbirtokot fogja képviselni, mellesleg kisebb birtokot, a protestáns egyházak érdekeit, sőt elvétele még szaktudományt és adminisztratív tapasztalatot is.«¹⁸

II. A *kurucok „látója”*

A két koldusdiák c. ifjúsági regényét Mikszáth 1885 január elején kezdte megjelentetni a Magyar Ifjúság hasábjain. Amikor a közlésben is, meg a megírásban is a regény feléhez jutott, látott napvilágot Thaly Kálmán »Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból« c. tanulmánykötete. A Fővárosi Lapok Thaly munkájáról már febr. közepén hírt adott, alig egy hónap

14. Pesti Hírlap, 1885. márc. 12. 70. sz. 2. l.

15. MKÖM 70. köt. 178–181. — Pesti Hírlap, 1885. márc. 12. 70. sz.

16. MKÖM 70. köt. 186–187. — Pesti Hírlap, 1885. márc. 20. 78. sz.

17. MKÖM 70. köt. 187–190. — Pesti Hírlap, 1885. márc. 24. 82. sz.

18. Pesti Hírlap, 1885. márc. 26. 84. sz. 1. l.

múlva a PH márc. 26-i számában jelent meg Mikszáth *Ne nyitogassuk a történelmet* c. rajza, amely már arról tesz tanúbizonyságot, hogy nemcsak elolvasta, hanem fantáziáját meg is ragadta a kor és emberei, a Thaly munkájából megismert helyzeteket átemelte karcolatába.¹⁹

De a Thaly olvasmányélmény a készülő ifjúsági regénybe, *A két koldusdiák*ba is beszüremlett, mint Király István jegyzeteiben kimutatta: »A regények folytatásokban való írása közben a kuruc harcokra terelődött a figyelme. Fantáziáját megkapta ez a kor . . . ihletője áttetszően Thaly könyve és Jókai regénye volt. A két koldusdiák második részének több motívuma felbukkant már« Thaly művében, ezekre Király a Tártyi magyarázatok között utalt.²⁰

A kurucok „látója” c. elbeszélés főhőse, Koncz Márton személye jelentős helyet foglal el Thaly művében. Így érthető, hogy az 1885-ös *Ne nyitogassuk a történelmet* c. rajzban is egy mondat erejéig felbukkan Koncz alakja, aki mint »hőbortos jó« »izgatott« Bezerédy Imre ellen.²¹

Az ottani mellékfigura, itt főhőssé lép elő, és vele együtt története Thaly munkájának lapjairól Mikszáth elbeszélésébe ágyazódik. A cselekménysor és motívumok átvételét az alábbi összeállítás érzékelteti.

A kurucok „látója” c.

elbeszélés lap és sor száma	Thaly művének lapszáma
MKÖM 38. köt 130 : 1–2	66. l.
MKÖM 38. köt 130 : 2–4	
MKÖM 38. köt 130 : 2–130 : 20	
MKÖM 38. köt 131 : 21–131 : 32	66–67. l.
MKÖM 38. köt 131 : 28–131 : 34	63–64., 69., 77. l.
MKÖM 38. köt 132 : 3–132 : 7	76. l.
MKÖM 38. köt 132 : 6–132 : 13	67. l.
MKÖM 38. köt 132 : 14–132 : 21	79. l.
MKÖM 38. köt 132 : 22–132 : 25	77. l.
MKÖM 38. köt 132 : 32–133 : 7	82–83. l.

A fenti összevetésből a következők állapíthatók meg: Mikszáth fantáziáját megragadta Thaly Kálmán »Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok a

19. Ld. MKÖM 36. köt. 59–62. l. és jegyzeteinket, forrásfeltáró összevetéseinket a 270–273. lapon.

20. MKÖM 3. köt. 301. l.

21. MKÖM 36. köt. 60. l.

Rákóczi-korból» című, korábban megjelent munkája. Nagy élvezettel, igazi beleéléssel olvasta Koncz Márton történetét. Messzemenően felhasználta Thaly adatgazdag fejezetét, de két helyen a rajz kompozíciója érdekében saját írói fantáziájával is kikerekítette az olvasottakat. Ez a két hely a MKÖM 38. köt. 130 : 2–4 sorban leírt »családtörténet«, a szülőkről ugyanis Thaly nem tesz említést a másik a MKÖM 38. köt. 130 : 5–131 : 17 sor között lévő leírás, amelyben megrajzolja Koncz Marci vézna figuráját, a jósasszonyok véleményével vetíti előre fényes, de veszélyes pályafutását, továbbá pár nélkül maradásának történetével is előkészíti kalandos életútjára való alkalmatosságát.

Megjegyezzük még, hogy valószínűleg a gyors olvasás következménye, hogy a rajz 132 : 30 sorában forrásától eltérően *1702-re* tette Koncz Márton fogságba esésének és kivégzésének időpontját, míg Thaly művében egy *1706. márc. 24-én* írott levelet említ, amelyben utoljára esik szó Koncz Mártonról.²² Ugyancsak apró eltérés, hogy míg Mikszáth Domaházy Gábor nevét említi a Koncz érdekében az osztrák seregeknél interveniáló küldött neveként, addig Thaly b. Szirmay István békebiztosról szól. Az osztrák tábornok memorandumáról szól Mikszáth 133 : 35 – 134 : 6 sorban, de erről Thaly nem ír, csupán a kivégzés tényét okolja meg.²³ Ez utóbbi mozzanatok az írói képzelőerő születtei, ezek teszik Mikszáth írását valóban rajzzá, emelik ki a karcolatok sorából.

Érdemes megemlíteni, hogy tizenhét év múlva a *Szerencsétlen téma* c. karcolatában újból felbukkan Koncz Márton. Felelevenítve történetét, megjegyezte Mikszáth Koncz Márton »pihenne csöndesen, hamva se volna már, híre se volna már, ha ezelőtt vagy húsz évvel 1885-ben Thaly Kálmán a Rákóczi-korból vett érdekes és becses műveltségtörténeti tanulmányokban föl nem eleveníti s ki nem domborítja az ő alakját. Egy félig-meddig kész regényt nyújt a szegény tallósi molnár története. Pompás falat a témát kereső íróknak, mely messzire láthatón lóg a horogra akasztva, mint egy kövér kukacstest; nosza a kis halak egész erővel vetik rá magukat . . . Száz meg száz toll írja évről-évre a históriáját, száz meg száz boglyas írói fejben rotyog folytonosan a Thaly tollából kifröcscent, színgazdag anyag . . ., de csodálatos módon nem bír megszületni róla egyetlenegy épkezláb beszélyke sem . . .«²⁴ Úgy tűnik, e tizenhét év alatt vagy

22. I. m. 82. l.

23. I. m. 83. l.

24. Hátrahagyott Iratok I. *A saját ábrázatomról* 299. l.

elfelejtkezett saját elbeszéléséről, vagy erről is olyan negatív véleménye volt, mint a kortárs írók különböző műfajban tett kísérleteiről. Valószínűleg az utóbbi a helytálló feltételezés, mert kötetkiadásban ez a rajz most jelenik meg először . . .

HATVANI ISTVÁN CSODÁS TÖRTÉNETEI

Mikszáth Kálmán *A magyar ördög* c. elbeszélése a Hatvani István debreceni professzor személyéhez fűződő mondakört dolgozza fel. Ez a mondakör a XIX. század derekán lépett túl keletkezési helye, Debrecen határain. A szépirodalom és a ponyva révén országosan elterjedt. A mondakör forrása Kazinczy Sámuel hajdúkerületi főorvosnak (1802 – 1855) tulajdonított »Debreceni Professor Hatvani István életéből töredékek« c. kéziratos munkája.

Az újabb kutatások, Lósy-Schmidt Ede »Hatvani István élete és művei« c. munkája (Debrecen 1931.) elsősorban az előkerült 34 lap terjedelmű Hatvani-önéletrajz alapján a tényeknek megfelelő megvilágításba helyezte Hatvani István személyét, tudói és oktatói tevékenységét. Ezek szerint Hatvani 1749-ben lett a debreceni kollégium filozófiai és matematikai tanszékének professzora. Hosszú, harminchét éves tanári tevékenysége során a két szorosabban vett szaktárgyán kívül fizikát és kísérleti fizikát, kémiát, kozmológiát és teológia naturalist adott elő.¹ Hatvani tudománytörténeti szerepének és jelentőségének feldolgozása még megoldásra vár, az első lépést Horváth Róbert: »Hatvani István professzor (1718 – 1786) és a magyar statisztikai tudomány kezdetei« c. munkája (Bp. 1963.) tette meg.

A Hatvani-mondakör a debreceni kollégiumban őrzött kéziratos példányokból került nyilvánosságra. Szilágyi István a Vasárnapi Újság 1872. évfolyamában Szikszai Lajos tanuló 1828-ban készült másolata nyomán közzétette a Kazinczy Sámuelnek tulajdonított munkát (Vasárnapi Újság, 1872. 16. sz.). E szöveget újból megjelentette Tóth Béla »Magyar ritkaságok« c. kötetében.² Legújabbán Bán Imre – Julow Viktor gondozásában kiadott gyűjteményben látott napvilágot a Hatvani-monda szövege *Hatvani életéből fennmaradt töredékek* címmel.³ A sajtó alá rendezők szövegüket a debreceni Déri Múzeum Néprajzi Adattára 342. gyűjteményében őrzött kéziratból vették, ezt kiegészítették a Tiszántúli Református Egyházkerület Debreceni Nagykönyvtára (korábban a debreceni Ref. Kollégium Anyakönyvtára) 607b jelzetű gyűjteményének kéziratos szövegével. Ez a filológiai igénnyel gondozott szöveg lényegében a korábbi ránk maradt

1. Ld. Lósy-Schmidt: I. m. 86 – 89. l.

2. Bp. 1899. 37 – 55. l.

3. Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában. Bp. 1964. 28 – 47. l.

szövegkiadásokkal megegyezik, az eltérések csupán a másolások során támadt stiláris javításokra utalnak. Annak ellenére, hogy ez a legfrissebb kiadás a leghitelesebb, az alábbi összevetések során nem ezt, hanem az 1872-ben megjelentett szöveget, ill. annak Tóth Béla által újra közrebocsátott szövegét vesszük alapul, mivel Mikszáth számára ez a kiadás volt hozzáférhető.

Lósy-Schmidt említett művében beszámol arról, hogy beható kutatások után a debreceni Déri-múzeumban talált egy 1836-ban készült másolatot, amelyet az »aláírás szerint B. F. I., a keresztény kálvinista diákok egyike írt vagy másolt le 1796-ban Debrecenben«. ⁴ E szöveget összevetve a Kazinczy Sámuel-félelvel, arra a megállapításra jut, hogy »Kazinczy is erről az 1796. évi példányról készíthette újabb másolatát, amelynek utóbb szerzőségét is neki tulajdonították«. ⁵ Az 1796-os »ősforrás«-ról Lósy-Schmidt nem tudott érdemlegesen megállapítani, feltételezései azonban megközelíthetik a lehetséges igazságot: a szerzők »valószínűleg ismeretlenek voltak akkor is, amikor e mondák először kerültek forgalomba, talán még abban az időben, amidőn a debreceni egyházban a hatalomért való versengés a papi párt és a világiak között 1780 körül megindult, s amely — mint tudjuk — Hatvanit annyira elkeserítette, hogy utóbb állásáról is lemondott. Nem tartom kizártnak, hogy a mondák keletkezésének időpontja ebbe a korszakba esik, s hogy a világi párt talán ily módon akarta Hatvani nagy tekintélyét és befolyását csorbítani, bár ez ma már határozottsággal meg nem állapítható...«. ⁶

Révész Imre egyháztörténeti kutatásai során a Hatvani-legenda keletkezésével kapcsolatban szintén erre az eredményre jut: »Valószínű, hogy először nem is diákok, hanem Domokos Lajos és társai indították el a csufolódást Hatvani ellen, mint akinek 'hierarcha tógája' alól kilátszik a 'lóláb' még akkor is, midőn fizikai mutatványaival 'szédíti' a diákokat.« ⁷ Legújabban Bán Imre érinti a legenda kialakulásának kérdését, megítélése szerint a Hatvani-monda »a debreceni kollégium felvilágosodott légkörében termett még Csokonai idejében... s nem egyéb, mint az ugrató tréfára mindig kész diáksereg anekdotázása, a babonás hiedelmek kifigurázása«. Bán Imre Lósy-Schmidt és Révész Imre keletkezésértelmezésével kapcsolatban megjegyzi, hogy e feltevésnek »az látszik ellentmondani, hogy... Hatvani professzort jóindulatú, nyájas, segíteni mindig kész embernek jellemzik, személyével szemben semmi ellenérzést nem táplálnak«. ⁸

4. Lósy-Schmidt: I. m. 157. l.

5. Lósy-Schmidt: I. m. 158. l.

6. Lósy-Schmidt: I. m. 161. l.

7. Sinai Miklós és kora. Bp., 1959. 55. l.

8. Bevezetés a »Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában« c. kötethez. Bp. 1954. 13. l.

Lósy-Schmidt a Hatvani-mondakör keletkezésével kapcsolatos vizsgálatain kívül nyomon kíséri a ponyvára került monda további sorsát is. Debrecenben 1885-ben megjelent egy 32 lapos kis füzet. A fedőlapja a következő: »Adomák Hatvani István életéből. Nép számára összeállította Erdélyi István. Kiadja Kutasi Imre nyomdaja.« Belső címlapja viszont: »A híres Hatvani István debreceni professzor tudákos cselekedetei. (Második kiadás) Debrecen. Nyomtatott Kutasi Imre könyvnyomdájában. 1885.« A ponyvakiadvány első kiadását a fővárosi nagy könyvtárak nem őrizték meg. Ezt az első kiadást Lósy-Schmidt sem találta meg, az általa használt 1885-ös példánynak a borítólapja elveszhetett, mert a címléírásban »névtelenül« megjelentnek tünteti fel.⁹ Ez a ponyvapéldány lényegében a Kazinczy Sámuelnek tulajdonított szöveget közvetíti kisebb bővítésekkel.

A Hatvani-mondakör a debreceni kollégiumból kiágazó szálain kívül az irodalom vérkeringésén is eljutott a szélesebb nyilvánosság elé. Elsőnek Arany János írt egy hosszabb költeményt *Hatvani* címmel 1855 áprilisában. A vers az év őszén a Protestáns Képes Naptár 1856-os kötetében, majd a Kisebb költemények 1856-os kiadásában látott napvilágot. Arany a Hatvani-mondakör egyik mozzanatát, az éjszaka tartott leckeórákat állította költeménye középpontjába, de egy-két más motívumot is beleszólt a versbe.¹⁰

A következő, 1856-os évben Jókai Mór *A magyar nép adomái* c. gyűjteményében négy anekdotát mond el Hatvani életéből: I. Az ördög és a diák, II. Az éjféli lecke és lúdláb, III. A szolgáló szellemek, IV. A szultáni ebéd. Az első történet nem szerepel a kollégiumi hagyományok között, a következő három azoknak feldolgozása. Ez a szöveg az adomagyűjtemény további kiadásaiban változtatás nélkül szerepel. Tizenöt év múlva, 1871-ben Jókai a Kisfaludy-Társaság XXI. közgyűlésén »A magyar Faust. Népmonda Hatvani István debreceni professzorról« címmel elbeszélést olvasott fel.¹¹ Jókai ebbe az újabb írásába beleolvasztja *A magyar nép adomái* c. gyűjteményében előadott négy Hatvani-anekdotát, és ezekhez hozzáfűzött a Kazinczy Sámuelről közvetített történetekből is néhányat. Jókai nem követi a debreceni hagyomány szerinti csoportosítást, hanem a témát szuverén módon, szabadon dolgozza fel.

Mikszáth éppen úgy, mint író elődei, maga is a közvetlen forráshoz, a debreceni hagyományhoz nyúlt. Hogy a szóbeli hagyományon kívül a Kazinczy

9. I. m. 166. l.

10. A szöveget ld. Arany János *Összes Művei*. I. köt. 232–234. l. [Bp. 1951. Akadémiai Kiadó], a hozzáfűzött magyarázatokat uo. 484–485. l.

11. Ld. A Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Új folyam VI. köt. 1870–71. 140–163. l.

Sámuelnek tulajdonított szöveget vagy az Erdélyi István ponyva-feldolgozását használta-e, azt ma már nehéz eldönteni. Éppen ezért az alábbi forrás-összevetésben alapként a mai olvasó számára legkönnyebben hozzáférhető textust, a Tóth Béla által újra kiadott Kazinczy Sámuel-féle szöveget említjük meg első helyen. Ha Mikszáth olyan motívumot használt fel, amelyet csak az Erdélyi-féle szöveg őrzött meg, akkor arra hivatkozunk. (Itt újól megemlíti, hogy könyvtáraink nem őrizték meg az Erdélyi István szövegének első kiadását – azt sem tudjuk, hogy az mikor jelent meg –, csak a második, 1885-ös kiadás áll rendelkezésünkre.)

MK elbeszélésének szövege a MKÖM 35. köt.

A Kazinczy Sámuel-féle szöveg Tóth Béla kiadásában, ill. az Erdélyi István ponyva-feldolgozása

190 : 1–191 :16 MK bevezetője (az itt érintett kérdésekről ld. alább).

— —

191 : 17–193 :20 Hatvani az ablak előtt beszélgető hollótól és seregélytől hallott a Mágyikáról, tőlük tudja meg megszerzésének módját, majd a két madár által előadott feltételeket teljesítve, a Mágyika birtokába jut.

E motívumok az általunk ismert változatokban nem szerepelnek.

193 : 21–38 A Mágyika végleges birtokbavételekor olyan feladatok elé állítja a szellemeket, amelyeket azok nem tudnak teljesíteni.

II. történet. A három feladat, amelyet Hatvani a szellemek elé tűz, meggyezik az általa előadottal.¹²

193 : 39–194 : 11 MK összekötő szövege.

— —

194 : 12–30 A kollégium igazgatója homlokára növesztett ökörszarv.

VI. történet. A vörös barát homlokára varázsolja Hatvani a szavakat.¹³

194 : 31–195 : 7 A famulus megréfálása.

Nem szerepel az általunk ismert változatokban.

12. Tóth: I. h. 40. l.

13. Tóth: I. h. 43–44. l.

195 : 8–39 A debreceni piacon vásárolt három tojásból körmöci aranyat hullajtott ki Hatvani.

196 : 1–197 : 19 Az éjszaka kísértő családtag holttestéből kiűzött ördög.

197 : 20–30 Áthidaló történet

197 : 31–202 : 17 a) a csodálatos ebéd, a falak mentén nőtt gyümölcsfák;

b) a bor-fakasztás;

c) az árvíz a teremben

d) a vendégek szánkáztatása.

202 : 20–203 : 22 A hozzá nem értő famulus a Mágyika segítségével szét akarta zúztatni Hatvani lakását, de őt magát tépték szét az ördögök.

203 : 23– végéig Hatvani halála, a fekete holló és a fehér galamb párviadala.

E motívumot csak az Erdélyi-féle ponyvafeldolgozásból ismerjük, az ottani 15. történetként, de nem tojásból, hanem kajsi barackból varázsolja Hatvani a körmöci aranyakat.

VII. történet. Az ördög itt nem kutya, hanem veres vad-disznó alakjában jelentkezik.¹⁴

A mikszáthi előadás rendjében a következő történetek összevonása:

a) III. történet.¹⁵

b) csak az Erdélyi István-féle feldolgozásból ismert. Ott a 10. történet.

c) IX. történet. A könnyen véleményt alkotó asszonyok megleckéztetésére Hatvani árvizet fakaszt a szobában.¹⁶

d) Csak az Erdélyi István – féle feldolgozásban a 10. történet befejezése.

XI. történet. Füzesi története. Mikszáth elhagyta a feltámasztást és az azt követő bonyodalmakat.¹⁷

XIII. történet. Azonos motívumok.¹⁸

14. Tóth: I. h. 44–47. l.

15. Tóth: I. h. 40–42. l.

16. Tóth: I. h. 48–49. l.

17. Tóth: I. h. 50–53. l.

18. Tóth: I. h. 54. l.

A fenti szövegvizsgálatból kitűnik, hogy Mikszáth is író-elődeihez hasonlóan teremtő-fantáziájával színezte a Hatvani-mondakör motívumait. Két ponton jelentősen változtat a hagyományon: a Mágvika birtokbavételének történeténél,¹⁹ az itt végrehajtott változtatás színesebbé, elevenebbé tette a történetet, míg a csodálatos ebédről szóló részben²⁰ Mikszáth azonkívül, hogy a debreceni mondakör motívumát összevonta, egy kis szerelmi idillt is beleszótt: Hatvani szerelmét a főbíró Fruzinka leánya iránt. E szerelem készíti Hatvanit a leírt csodálatos körülmények elővarázsolására. A Fruzinka-motívum átszővi a hozzá nem értő tanítvány rombolását is, Mikszáthnál Butykai szerelemfáltésból kívánja a professzor lakásának szétzúzását, amelynek nemcsak maga, hanem az odavarázsolts Fruzinka is áldozata lesz. E motívummal készíti elő Mikszáth Hatvani búskomorságát és halálát.

Tehát az eddig elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy Arany János »Hatvani« c. költeménye, Jókai Mór »A magyar Faust« c. elbeszélésén kívül Mikszáth *A magyar ördög* c. elbeszélése a korban elevenen élő Hatvani-monda önálló, művészi feldolgozása. — Itt említjük meg, hogy Bán Imre és Julow Viktor gondozásában megjelent »Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában« c. gyűjteményes kiadvány a Hatvani Töredékek szövegéhez fűzött jegyzetanyagban számba veszi az irodalmi feldolgozásokat. Arany János és Jókai két feldolgozása mellett – a szöveg ismeretlensége miatt – nem tesz említést Mikszáth *A magyar ördög* c. elbeszéléséről. Viszont a későbbi időkből megemlíti Torkos László: Hatvani. Humoros éposz 12 énekben c. művét (Bp. 1901.) és Szombati Szabó István: Professzor Hatvani István c. elbeszélőkölteményét (a szerzőnek »Halál parkja« c. kötetében, Bp. 1915.). E két mű szorosabban kapcsolódik a monda frásos formában megmaradt fordulataihoz, míg Makai Emil: Tudós professzor Hatvani c. műve (Bp. 1900.) alig van kapcsolatban a Hatvani-monda motívumaival.²¹

Még csupán az a kérdés vár feleletre: miként ítélte meg maga Mikszáth a Hatvani István professzor személyéhez fűződő mondakört. Írói képzeletét megragadták a csodálatos történetek, de mint a bevezető sorokban olvashatjuk, maga is érezte a dilemmát: »Igazi ördög volt-e Hatvani, vagy hogy csak nagyon tudományos ember? Ezen nem bírtak sehogy eligazodni a mai debreceni civisek apái és

19. MKÖM 35. köt. 191: 17–193: 20

20. MKÖM 35. köt. 197: 31–202: 17

21. Ld. Bán I. – Julow V.: I. m. 232. l.

nagyapái.« Egy évvel később, a Pesti Hírlap 1885. június 23-i számában Mikszáth *A magyar Faust* címmel karcolatot írt Hatvani Istvánról abból az alkalomból, hogy kezébe került Naszályi Jánosnak, a kollégiumi tanártársnak 1786-ban, Hatvani temetésekor elmondott verses halotti beszéde. Mikszáth ebben az írásában ezt a vereszetet mutatja be, amely egyúttal megnyugtató választ is adott neki a fent idézett kérdéseire. A szöveget interpretálva e problémáról a következőket írta: »Hatvani boszorkánymesterségéről semmi említés sincs e helyen, még célzás sem, amiből nyilván látszik, hogy a híres Hatvani-mondakör csak későbbi időkben keletkezett...« Majd berekesztve a halotti búcsúszólatából kihámozható életrajzi mozzanatok, Mikszáth a következőket írta: »... Íme, ez a Hatvani István uram élete, úgy ahogy volt! Ezt nem igen ismeri a publikum. De ismeri azt – amelyik nem úgy volt. Ismeri a csodálatos, ördögös regéket, ismeri a stírok felbontóját, a szellemek és kísértetek parancsolóját, az ördögnek cimboráját, és a híres „Mágyika” birtokosát, aki akkor csinált árvizet, amikor neki tetszett, megcsapolta az asztallábat, s abból tokaji bor csurgott a kannákba, megszáncsáztatta a vendégeit, s reggel mindenkinek meg volt kopva hátul a ruhája, amin a hóba csúszott. Az igazi ember az istennek élt. A költött ember az ördögnek. Az ördög embere – túlélte az istenét...«

Mikszáth későbbi írásaiban meg-megemlíti a Hatvani-mondakör egy-egy epizódját, így a *Szent Péter esernyőjében*²² a *Különös házasság*²³ és *A Noszty fiú esete Tóth Marival* c. regényben is.²⁴

22. MKÖM 7. köt. 165. l.

23. MKÖM 14. köt. 102. l.

24. MKÖM 21. köt. 73. l.

HATVANI ISTVÁN A BÚCSÚZTATÓ ÉNEK TÜKRÉBEN

Kilenc hónappal korábban, 1884 szeptemberében Mikszáth *A magyar ördög* címen elbeszélést írt Hatvani István legendás alakjáról. »Igazi ördög volt-e Hatvani — teszi fel a bevezetésben a kérdést — vagy hogy csak nagyon tudományos ember? Ezen nem bírtak sehogy eligazodni a mai debreceni cívisok apái és nagyapái.«¹ Az elbeszélésből idézett kérdésfeltevésre Mikszáth számára a választ Naszályi János búcsúztatója adta meg, amelyet mint írta: »Lapunk egy barátja kezemhez juttatta...«² Naszályi János »Szomorú halotti beszéde« ma közgyűjteményeinkben lappang. Szerzőjéről Szinnyei a következőket írta:

»Naszályi (Szász János, ev. ref. lelkész, született 1760-ban Adorjánházán (Veszprém m.); a közeli király-szabadjai algimnáziumban, majd Kecskeméten és Debrecenben tanult, hol 1778. ápr. 30-án lépett a felső osztályba; 1788. március 15-től szept. 16-ig főiskolai senior volt; theológiát is ott végezte; azután az utrechti egyetemre ment; itt avattatott lelkésszé. Hazajövén 1791-ben antalfai, 1795-ben tótvázsonyi pap lett, 1807-ben Palotára (Veszprém m.) vitték lelkésznek, hol 1823-ban meghalt. Superintendencialis és traktualis assessor volt. — Költeményt írt 1791. jan. 25. a Napraforgó virág c. munka szerzőjéhez Veszprémbe; egyházi beszédei jelentek meg a Prédikátori Tárház I–IV. kötetében (Vác, 1805.) — Munkái: 1. *Amerika* vagy az új világ feltalálásának históriája, Robertsonból és Kampéból az oskolás gyermekek számára kérdések- és feleletekbe foglalva. Pest, 1817. — 2. *Keresztényi szeretet* és értelembeli egység avagy azoknak az augustai és helvetziai vallástételt követő két felekezetű evangélikus keresztyéneknek lehető egyesüléseket tárgyazó értekezések. Veszprém, 1818. — Kéziratban: Agenda hoc est Sancti Ritus 1784. 8rét 177 lap (a debreceni ev. ref. főiskola könyvtárában); Wehrenfelsnek értekezései a Gelei-Katona-féle canonok.«³

Figyelemre méltó, hogy 1903-ban Szinnyei már nem tett említést a Hatvani István felett mondott »Szomorú halotti beszédről«, amelyet bibliográfiája Hatvani Istvánról is számot adó IV. kötetében (megjelent 1896.), még az irodalomban Áillesz Béla cikke nyomán nyilvántartott (507. hasáb). Feltételezhető, hogy

1. MKÖM 35. köt. 191. l. — Az elbeszélés a jelzett kötet 190–204. lapján, a hozzá fűzött jegyzeteink a 340–346. lapon.

2. MKÖM 70. köt. 76 : 1

3. Magyar írók IX. köt. Bp. 1903. 822–823. hasáb.

Szinnyei bibliográfiája készítése során nem vette vagy vehette kézbe Naszályi munkáját.

Mint jeleztük, Naszályi János búcsúztatója közönyvtárainkban lappang, szövegét nem ismerjük. Mikszáth »Hosszú versezet«-nek nevezi, »több mint négyszáz sor«-ról szól.⁴ Ebből a verssormennyiségből Mikszáth 15 sort szó szerint idéz, a többit prózájába ötvözve adja át az olvasónak. Eredeti versből tehát *alig öt százalékot közöl*.

Naszályi lappangó művéről azonban a XIX. századból még egy másik írás is tudósít. Tizenhárom évvel Mikszáth jelen írása előtt Miliesz Béla »Hatvani István emlékjegyzeteiből« c. kétrészes közleményében⁵ már hírt adott. Ebben a közleményben Miliesz Béla 48 sort idézett Naszályi munkájából, tehát Mikszáth által jelzett terjedelemnek *több mint tíz százalékát*. Ez a 48 sor két összefüggő részlet: az első negyvenkét sorból áll, a második hat sorból.

A két írás gondos összevetése arra mutat, hogy Miliesz is, Mikszáth is Naszályi János búcsúztatója teljes szövegének birtokában írta meg közleményét. Két dolgot azonban meg kell jegyezni: a Mikszáth által közölt 9 összefüggő sor a Miliesz Béla-féle közlemény negyvenkét soros idézetében a harmincegyedikről a harminctödik, majd a harminchetediktől a negyvenegyedik sorig terjedő részben található. A másik, amit érdemes megjegyezni, az az, hogy míg Mikszáth csak részben közli a búcsúztató címét, addig Miliesz Béla teljes címléírást hagyott ránk.

Az eddigieket összegezve: Naszályi János lappangó Hatvani búcsúztatójából Miliesz Béla és Mikszáth írásaiból 54 sort ismerünk, körülbelül az egész mű tizenöt százalékát.

A tudománytörténetileg nagybecsű »halotti beszédről« a könyv alakban megjelent Hatvani szakirodalom csak Miliesz Béla közleményéből tud. Lósy-Schmidt Ede »Hatvani István élete és művei 1718–1786« (Debrecen, 1931.) című monográfiája 141. lapján Milieszre hivatkozva közli a Naszályi-féle búcsúztató címét, pontosabban a mű címdalát, míg Horváth Róbert »Hatvani István professzor (1718–1786) és a magyar statisztikai tudomány kezdetei« (Bp., 1963.) c. munkájában a 78. lapon Lósy-Schmidtre hagyatkozva említi meg Naszályi verses búcsúztatóját.

Úgy tűnik tehát, hogy a XX. századi kutatás már nem tudott hozzáférni Naszályi János »Szomorú halotti beszéd«-éhez, bár Lósy-Schmidt debreceni kutató lévén, mindent elkövetett a mű felderítésére. Az 1930-as évek kutatásának eredménytelenségét támasztja alá Csúry Istvánnak a Kossuth Lajos Tudomány-

4. MKÖM 70. köt. 76 : 11

5. Vasárnapi Újság, 1872. május 12. 19. sz. 233–234. l., május 19. 20. sz. 246–247. l.

egyetem igazgatójának e kiadás sajtó alá rendezőihez intézett levele is 1973.- októberéből. Levélbeli megkeresésünkre a következőt válaszolta: »... utána néztünk Naszályi halotti beszédének, de eredmény nélkül. Az sem a Református Kollégium Könyvtárának állományában, sem a mienkben nincs meg, beleértve a Miliesz Béla-féle hagyatékot.«

A fentiek alapján úgy véljük, hogy a további kutatást segíthetjük, ha itt újra lenyomatjuk Miliesz Béla közleményének a Naszályi-műre vonatkozó részét.

»... Hatvanira vonatkozó családi irataim közt — írta Miliesz Béla — nevezetes még a felette tartott gyászbeszéd, mely már magában véve is elég adatot szolgáltat a nevezetes férfiú magán- és nyilvános életéhez. A csinos alexandrinus versekben frott búcsúztatónak teljes címe ez:

Szomoru halotti beszéd
amely ama boldog emlékü, sokféle tudományokkal és virtusokkal tündöklő Férfiunak,
Tiszteletes, Tudós, Tekintetes, Nemes, Nemzetes és Vitézlő Hatvani István uramnak,
debreceni Reformatusok Collegiumának
XXXVII. évek alatt a szélesen kiterjedett
Philosophiának minden részében ritka tudományú és fáradhatatlan Professorának Tekintetes nemes Bihar vármegye egyik hites Assessorának halhatatlan emlékezetére iratott,
— a mely évben

E hiv s vitéz szolgát az Ur mint várába
Bevivé a dicső lelkek országába
Ao 1786. Sz. András havának 16-ik napján
Naszályi János ugyanazon Collegiumban tanuló Poetáknak Publicus Praeceptoruk által.
Pallida mors aequo pulsat pede
Pauperum tabernas
Regumque Turres. Horac.

Szónok szomorú alkalmi bevezetés után előadja Hatvani származását, iskolai pályafutását s a már kitűnő, a külföld által is elismert tudóssá lett férfiúról így szólt:

— — ily magos szárnyakon repülő hírére
Felébred Debrecen s hívó levelére

- Ötet méltóztatja s terhes kormányára
Oskolánknak kérvén igazgatására.
- [5] Mely terhet könnyebben hogy vállára végyen,
Onnét [ti. Helvetiából] Belgiumba még tanulni mégyen.
Hol az oskolánknak Leyda szemefénye
Lészen elméjének vezérő törvénye.
Kevés idő alatt ott a doctorságot
- [10] Nagyra vivén, benne nyert laurus ágot
Mussenbrock s Bernoulli addig vezérlették,
Hogy nagy *fizikussá s földmérővé* tették.
Ama híres *Gronon* Leydában laktában
Méltóztatott őtet baráti sorában.
- [15] Ily sok tisztességgel s tudománnyal tele
Negyvenkilencben lett idejövetele,
Mikor kormányára aztán felültették
A collegiumnak s professorrá tették.
Maga iránt itten mihelyt beköszöntött
- [20] Tanítványaiba szeretetet öntött.
Hogy folyt az ifjakra a tudomány ere
E kutfőből és volt mely hasznos sikere,
Harminchét esztendő tegyen bizonyágot,
Sok száz tanítványa szóljon igazságot.
- [25] Kiket hűségesen addig legeltetett,
Sokaknak fejekre koszorút tétetett. —
Volt ő e világnak egy bölcs tanítványa,
Mint ezt megmutatta ritka tudománya,
Mert még köztünk tarta élete folyása,
- [30] Sokakra közülünk volt bőv áradása.
Volt a Physikában *Kepler, Leibnitz, Newton*,
Kikkel az egeken járt csaknem egy uton.
Sőt e naptól számos planéta világot
Kölcsönzött, a melylyel feljebb-feljebb hágott.
- [35] Széles Európa csudálta munkáját,
Szedte is sok izben dicséret pálmáját.
Orvosi kezéről sok beteg szólhatna
S gyógyulása felől tudományt adhatna.
Sólhatna sok szegény, nemes, gróf és báró,

A VÁRTÖRTÉNETEK FORRÁSVIDÉKE

A Révai Testvérek kiadásában 1890-ben *Magyarország lovagvárai regékben* címmel Mikszáth 34 vár történetét jelentette meg. A regényes történetek írói gyakorlatának megfelelően nem közvetlenül a kötetben való megjelenésük előtt, hanem majd egy félévtizedes ifjúsági írói tevékenység gyümölcseként keletkeztek.

A sorozat első darabja a Magyar Ifjúság 1884. márc. 2-i számában látott először napvilágot. E helyütt csak azokat a vonatkozásokat említjük meg, amelyek az írónk által írt vártörténetekkel vannak szorosabb kapcsolatban. A kéthetenként megjelenő folyóiratot Kürthy Emil szerkesztette, főmunkatársakul Győry Vilmost és Mikszáth Kálmánt nyerte meg. A folyóirat a »serdültebb ifjúsághoz« kívánt szólni, első száma 1884. jan. 1-én jelent meg. Az első füzet borítólapján – e füzet egyben mutatványszám is volt – a szerkesztő körvonalazta célkitűzéseit. Többek között jelezte, hogy a Magyar Ifjúság hasábjain a szépirodalmi alkotásokon kívül történelmi vázlatok is találhatók lesznek, amelyek »kegyeletet ébresztenek szívedben hazánk múltja iránt; bemutatja az ország legszebb vidékeit és fővárosunk legérdekesebb pontjait, hogy megszerezsd e szép hazát...« E szerkesztői program eredményeként jelent meg az első évfolyam 24 számában öt vártörténet. Már a gondosan szerkesztett első számban is találhattak a fiatal olvasók egy írást »Magyarország várai I. Vöröskő vára« címmel. Szerzője az ifjúsági irodalomban sem ismeretlen Törs Kálmán volt. A szövegbe illesztett rézkarc már az első átlapozáskor felkelthette a számot kézbe vevő figyelmét. A majdnem négy lap terjedelmű leírás bemutatja a vár történetét, ismerteti az egymást váltogató tulajdonosokat, és néhány sorral jellemzi történeti szerepüket. Végezetül részletesen leírja a vár felépítését, beosztását és felsorolja művészettörténeti sajátosságait. Mindennek ellenére Törs Kálmán vártörténete nem tekinthető az ifjúság figyelmét lekötő ismeretterjesztő olvasmánynak. Felépítésében körültekintő adat-felso-rakoztatásában sokkal közelebb áll a felnőtt olvasóközönséghez szóló népszerű összefoglalásokhoz, mint a korabeli ifjúsági irodalomban többé-kevésbé kialakult ismeretterjesztő leírásokhoz. És ez elsősorban nem Törs Kálmán egyéniségére, hanem a kialakult hagyományok megkötöttségére jellemző.

A reformkor eszméinek szélesebb körű kibontakozásával egyidőben az írók és a korabeli ismeretterjesztő-tudományos írók körében egyre inkább középpontba került a hazai tájak, a történelmi múlt emlékeit őrző épületek számbavétele,

hangulatos bemutatása. Útleírások, úti beszámolók szerves részévé váltak a nevezetesebb épületeket felidéző, történelmi szerepüket méltató visszapillantások. Mint ahogy az irodalom is a múlt példáinak felsorakoztatásával készítette elő a kibontakozás lehetőségeit, úgy a múlt tárgyi emlékeinek bemutatása is elsősorban a nemzeti szellem, a nemzeti öntudat ébresztésének eszközévé vált. Ezt a folyamatot a szabadságharc előtti időkből a cikkek, kiadványok gazdag sora jelzi.

A vesztett forradalmat követő néhány éves kényszerű hallgatás után talán legelőször ez a műfaj szólalt meg a legkevésbé burkoltan. A tájakat és az azokhoz fűződő történelmi hagyományokat bemutató egyes cikkeket önálló kiadványok követték. E sorozat első hírnöke Fényes Elek vállalkozása, az 1851-ben megjelent négykötetes »Magyarország geographiai szótára« című mű volt, amely lexikonszerűen vette számba az ország helységeit és ezek során a történelmi múltat őrző középkori és újabbkori várakat, kastélyokat. E jellegénél fogva is szerényebb méretű kiadványt újabbak követték, így e műfajban már 1848 előtt sikereket elérő Vahot Imre Kubinyi Ferencsel közösen megindította 1853-ban »Magyarország és Erdély képekben« c. négy kötetet megérő kiadványsorozatot, amelyben a kor írói és ismertebb tudományos-népszerűsítő szerzői mutaták be a hazai föld egy-egy jellegzetes vidékét szép kivitelű illusztrációk, helyel-közzel még színes műmellékletek kíséretében. E kezdeményezés több követőre talált, és emellett a képes, ill. családi folyóiratok, de a napilapok is hasonló jellegű közleményt jelentettek meg. Elsősorban az 1856-ban meginduló Vasárnapi Újság, majd később a Fővárosi Lapok és a Magyarország és a Nagy Világ közölt rendszeresen várleírásokat.

Törs Kálmán fentebb említett kísérlete e hagyományokat próbálta az új ifjúsági folyóirat hasábjaira átplántálni. De a továbbiakban nem ő írta a »Magyarország várai« főcímmel jelzett közleményeket, hanem Mikszáth Kálmán. Első vártörténete a Csábrág történetét eleveníti meg. Kezdetben Mikszáth regéiben is elég sok helyet foglalnak el a történelmi tények és adatok. De ifjúsági írói tehetsége és múltja már ekkor átsegíti a száraz, kevésbé olvasmányos, a figyelmet nehezen lekötő enumerációkon egy-egy hangulatos helyzetképet felvillantó vagy a kor atmoszféráját érzékeltető utalással. A későbbiek folyamán egyre inkább előtérbe kerülnek a történelmi anekdoták, olyannyira, hogy egyik-másik vártörténet csak alkalmat szolgáltat számára, hogy egy-egy izes történelmi helyzetet bemutathasson.

Mikszáth első vártörténetét évről évre újabbak követték, mígnem egy kötet-revaló gyűlt össze belőlük. Mikszáth nem tervszerűen írta a regéket. Nem tájegységek szerint vette sorra a várakat, hanem rendszertelenül, ahogy éppen kedve kerekedett, vagy ahogy egy-egy forrás a keze ügyébe akadt. Kötetbe való megjelentetésekor sem alkalmazott semmiféle rendező elvet, legfeljebb a kompozíció, a

hangvétel változatossága befolyásolhatta a sorrend kialakításában. Az 1890-ben megjelent »Magyarország lovagvárai regékben« c. kötet a következő 35 regét tartalmazta (a felsorolásnál feltüntetjük a lapszámot, és jelezzük ha illusztráció kíséri a történetet):

Csábrág vára	1 – 5	illusztrációval
Kóhalom	6 – 10	illusztrációval
Csicsóvár	11 – 15	
Selmec vára	16 – 21	két illusztrációval
Világos	22 – 26	illusztrációval
Zboró	27 – 32	illusztrációval
Likava vára	33 – 36	illusztrációval
Krasznahorka	37 – 40	
Galambóc	41 – 43	
Ajnácskő	44 – 47	illusztrációval
A keresdi vár	48 – 50	
»Castrum Léta«	51 – 53	
Kékkő vára	54 – 59	két illusztrációval
Somlyó vára	60 – 66	
Árva	67 – 69	illusztrációval
Szádvár	70 – 76	két illusztrációval
Székelykő	77 – 80	illusztrációval
Csejte vár és asszonya	81 – 85	illusztrációval
Kosztolán	86 – 91	illusztrációval
Veneturné vára	92 – 97	illusztrációval
Mesés várak	98 – 103	
A markomannok vára	104 – 107	
Kapivár	108 – 114	illusztrációval
Érsekújvár	115 – 117	
Sárospatak	118 – 120	
A szegedi vár	121 – 126	
Királyok vára	127 – 131	
A várak királya	132 – 135	
A Csák fészke	136 – 140	
Beczó vagy Bolondóc	141 – 145	
Csókakő	146 – 151	
Fogaras	152 – 158	
Drégely	159 – 166	

Gúnyvár

167 – 169

Sóvár

170 – 175

Mikszáthnak az ifjúság számára írt vártörténetei – mint az eddigi fejtegetésekből is kitűnt – egy nagyobb múltra visszatekintő műfaj családjának fiatalabb hajtásai. A ciklus gondolatának elindítója feltehetően a Magyar Ifjúság már idézett szerkesztői programja lehetett. Az is elképzelhető, hogy e célkitűzés már Mikszáth ötleteként kerülhetett a beköszöntő szövegébe, de valószínűbb, hogy e pont megfogalmazásakor a szerkesztő még nem gondolt írónkra. Ez utóbbi feltevést valószínűsíti az a tény, hogy a programot körvonalázó első számban azonnal közlik is az első darabot, Vöröskő várának történetét, Törs Kálmán írását. Csak később, az első kísérlet eredményének mérlegelése után kerülhetett sor Mikszáth felkérésére. Az ő ifjúsági írói tehetsége és történeteinek írói-didaktikai és ismeretterjesztői arányai a továbbiakban már eldöntötték a szerző-választás kérdését.

Az eddigi Mikszáth-irodalom legfeljebb csak utalásokban szólt a vártörténetekről. És így természetszerűleg fel sem merült keletkezésük indítékainak, ill. a Mikszáth által felhasznált források kérdése. Az előbbi problémára bevezető fejtegetéseinkben megpróbáltunk feleletet keresni, az utóbbira adandó válaszunk pedig az ott említettekkel van összefüggésben.

Eddigi vizsgálódásaink ugyanis arra az eredményre vezettek, hogy a reformkori kezdeményezések után az 1850-es évek derekától a honismertető kiadványok és hetilapjaink rendszeresen foglalkoztak a múlt jellegzetes megőrzőivel: a várak és várromok történetével. A Mikszáthtól származó várregék szövegét összevetve a különböző kiadványokban, így elsősorban a Nagy Miklós szerkesztésében megjelent »Magyarország képekben. Honismertető Albuma« (Pest, 1870.) két kötetében körzoadott várleírásokkal, továbbá a Fővárosi Lapok, a Vasárnapi Újság és egyéb hetilapokban megjelent leírásokkal, kitűnt, hogy írónk szinte kivétel nélkül olyan vártörténeteket elevenített meg, amelyekkel korábban már foglalkoztak ismeretterjesztő szerzők.

A mikszáthi regék és a bizonyítható források egymás mellé helyezett szövege arra figyelmeztet, hogy írónk nem önálló szépírói igényekkel közelítette meg témáját, hanem az a cél vezette, hogy irodalmi formába öltöztesse az ismeretterjesztő tényeket. A kiválasztott forrás anyagát alapul véve szuverénül válogatta meg az abból felhasználandó mozzanatokat. Az írói módszer bemutatására dőlt szedés-sel jelezve közöljük azokat a részeket, amelyeknek megállapításait, helyenként megfogalmazását Mikszáth adaptálta. Az esetek többségében azonban csak arra

szorítkozunk, hogy kimutassuk a felhasznált forrást és megalapozzuk megállapításainkat.

A források körvonalazott igénybevétele a várregékhez kapcsolódó jegyzeteknek a szokásostól eltérő szerkesztését is megkívánja. Ti. az írók által forrásként felhasznált cikkek írói az ismeretterjesztés különböző szintjén álltak. Sorukban tudós történészekről a színes tollú publicistáig különböző ismeretanyaggal rendelkező szerzőket találhatunk. Ennek megfelelően az általuk előadott tények és adatok történelmi forrásértéke is igen különböző. Ez a vegyesség még akkor is fennállna, ha a szerzők mindegyike történész lett volna, hiszen a XIX. század derekán keletkezett írásokról van szó, amikor a források feltárásában és kritikájában maga a történelemtudomány is csak a kezdetek kezdetén állt. E sajátosságokat és Mikszáth forráskezelését figyelembe véve, a MKÖM célját és igényeit szem előtt tartva, a várregék jegyzeteiben nem tarthatjuk feladatunknak a történelemtudomány újabb eredményeinek tükrében a Mikszáth várregéiben, ill. az általa forrásként használt leírásokban található adatok történelmi hitelének ellenőrzését vagy kiegészítését. Hiszen ebben az esetben az írói igény és a sajtó alá rendezői szempont nagyon eltávolodna egymástól, az esetleges eredmények pedig csupán a történelemtudomány történetének megírandó fejezetéhez nyújtanának adalékokat.

A forrásokra vonatkozóan még egy önként felmerülő kérdéssel kívánunk foglalkozni. Vajon mivel magyarázható, hogy az 1880-as években keletkezett mikszáthi várregék forrásait a korábbi három évtized folyóirat-anyagában találtuk meg? Mi irányíthatta Mikszáth figyelmét ezekre a közleményekre? E kérdésekre a rendszeres bibliográfiai tevékenység hazai megalapítójának, id. Szinnyei Józsefnek munkássága adja meg a választ. Szinnyei József több évtizedes bibliográfusi anyaggyűjtésének eredményéről elsőnek az 1885-ben befejezett »Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumá«-nak három kötete adott hírt. E repertórium történelemtudományi anyagrésze tartalmazza a várakról szóló ismeretterjesztő cikkek adatait. Feltételezhető, hogy Mikszáth maga forgatta Szinnyei József jelzett munkáját. Hiszen már kezdő író korától ismerte tevékenységét,¹ saját könyvtárában is megtalálható Szinnyei két kisebb munkája.² Ismerve id. Szinnyei József jó kapcsolatát az újságírókkal és szerkesztőkkel, az is elképzelhető,

1. Ld. 1875 – ben Szinnyeihez írott levelét, MKÖM 24. köt. 68a lev. 147. l.

2. Ld. Mércsiné Juhász Margit: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 59. l. MTA Könyvtárának kiadványai 31. sz.

hogy közvetve vagy közvetlenül maga bocsátotta Mikszáth rendelkezésére a szükséges folyóirat példányokat.³

*

A *Csábrág vára* történetének megírásakor Mikszáth forrása Thaly Kálmánnak a Magyarország és a Nagy Világ c. folyóirat 1867. évfolyamában megjelent »Csábrág vára« c. két folytatásban közölt értekezése lehetett.⁴ Mikszáth regéjében felsorolt történelmi tények és adatok megegyeznek Thaly Kálmán sokkal részletesebb előadásával. Kétségtelenné teszi a forrás felhasználását a MKÖM 35. köt. 33 : 7–8 sorában található Tinódi Lantos Sebestyéntől származó kétsoros versidézet, amely Tinóditól vett más szövegrészekkel együtt Thaly jelzett cikkében megtalálható. Továbbá szövegszerűen megegyezik a két szöveg ott is, ahol Bercsényi Miklós felirat »kiigazítását« adják elő MKÖM 35. köt. 34 : 9–15. Ezek alapján tehát megállapítható, hogy a *Csábrág vára* megírásakor Mikszáth forrásként Thaly Kálmán 1867-ben megjelent közleményét vette igénybe.

Az erdélyi vártörténet forrásai (*Somlyó vára*)

A Vasárnapi Újság 1886. dec. 12-i 50. számában látott napvilágot P. Szathmáry Károly »A Báthoryak bölcsője« c. írása a 803. és 806. lapon két rajzos illusztrációval. Mikszáth a várrege megírásakor ezt a cikket használta fel, mellőzve a vár részletesebb leírását és több történelmi mozzanatot. Míg viszont a várhoz fűződő két regényes történelmi fordulat megragadta a figyelmét, és azt kiszínezve, a helyzetet párbeszédekkel elevenné téve önálló rajzbetétekké alakította. Az alábbiakban P. Szathmáry Károly közleményének azokat a részeit idézzük, amelyet Mikszáth beillesztett regéjébe, az egyező részeket kurzív szedéssel jelöljük:

»Szilágyssomlyó, e regényes és vonzó vidékű kis város volt az a bölcső, mely a Báthory-család fejedelmi ágát rengette.

3. Ld. Szinnyi újságírókkal való kapcsolatára az MTA Könyvtára kéziratárában levő sokezernyi darabból álló Szinnyi-levelezésen kívül M. Kondor Viktória: Idősb Szinnyi József hagyatéka az Akadémia Könyvtára kéziratárában. Magyar Tudomány, 1964. 12. sz. 782–793. l.

4. I. h. 1867. jan. 20. 3. sz. 25–28. l.; jan. 27. 4. sz. 37–38., 40. l.

A gyönyörű Magura hegység hármass bérce alatt, mely annyira hasonlít országunk címerének hármass halmához, feküdt hajdan a hatalmas úri lak és erőd, a szilágyosmlyói vár és kastély és ott porladoznak romjai a mai napig...»

»E nevezetes család... két ágra: a történetileg nevezetesebb somlyóira és eccsedire szakadván, egyházi és világi téren érsekeket, püspököket, vajdákat, nádorokat és fejedelmeket ad hazánkknak s ezek közül Istvánban a most ünnepelt nagy jelességű királyt a lengyeleknek.

Szilágyosmlyó, melyet a család egyik tagja, László, Pókay (de Póka) Anna után házasság után szerez... [a cikk továbbiakban leírja a fellegvár, középvár és az alsó vagy valódi várra tagolt erődítményrendszert.]

... *A szilágyosmlyói vár nagyjából történeti eseményeket nem igen ért meg; mert inkább biztos fészek volt az, mint megrohanásoknak ki nem tett s a hadak útjába nem eső hely, melyet a nagyváradi, székegyházi, hadadi, eccsed, erdődi és szatmári várak valóságos védőgyűrűvel vettek körül és ezért ostromáról nem is igen beszél a krónika.*

A török hatalom fénykorában egy ízben megközelítette egy török csapat, de ezt a várnak Somogyi nevű parancsnoka a Magura völgyeiben többszörösen visszhangzó dobszóval elriasztotta [ezt a történetet színezte ki Mikszáth a MKÖM 38. köt. 143 : 15 – 39 sorban]; kevésbé szerencsés volt 1661-ben, midőn II. Rákóczy György gyalui csatájához felvonuló Szejdi Amhát pasa az egész várost föllegette, de úgy lát-szik, hogy a vár megostromlására időt vesztegetni nem akart.

I. Apaffy Mihály idejében már inkább hadi raktárul szolgált és nagy mértékben hanyatlásnak indult; e korszakból bírjuk az egész vár leltárát, melyet Thaly Kálmán közölt a „Századok”-ban. Ugyane korszakból jegyzi fel a krónika, hogy a török néhány főúr kivégzését követelvén: ezek helyett a kiküldött csausz előtt Apaffy Mihály fejedelem néhány cifrán felöltöztetett halálra ítélt rabot végeztetett ki, kiket azután a Báthory-templom mellé temettek el. [E mozzanatot Mikszáth a rege 145 : 9 – 148 : 9 sorig terjedő részben írói fantáziájával kiszínezve részletesen felelevenítette.]

... Sokkal fontosabb szerepet játszott a somlyói vár a Báthoryak családi életében, kik közül István, lengyel király és testvérei itt születtek és a somlyói ág utolsó gazdag örökösnőjét, Báthory Zsófiát is itt kérték ki II. Rákóczy György erdélyi fejedelem számára...

... A Báthoryak emez őstanyája körül bizonyos regevilág köde is borong. *A Magura hegységgel szemben fekvő Pupos hegy oldalában mutogatja a hagyomány azt a kis barlangot, melyben az a sárkánykígyó lakott, melyet a Báthoryak őse pusztított el, s melyet máig „Sárkánylyuknak” nevez a nép. E hagyomány sárkánykígyója, vagyis inkább ichthiosaurusza képezi keretét a Báthoryak címerének, mely szintén három*

sárkányfögből áll. E címer van befalazva a vár főépületének kapuja fölött is. A Magura egyik kies völgyében van egy gyülevész mocsár tavacska a „Pokoltó”, melynek a néphit szerint feneke nincs és egyenes összeköttetésben áll a völgyfskon levő terjedelmesebb újlaki tóval, s vizét a nép fürdőnek használja . . .»

P. Szathmáry Károly közleménye és Mikszáth vártörténete között az összefüggést a fenti szöveg dőlt szedéssel való kiemelése meggyőzően bizonyítja, a két kerek történeté formált adoma pedig jelzi azt a módszert is, amellyel Mikszáth az ifjúságnak szóló írását megkísérelte olvasmányossá és élményszerűvé tenni.

A felvidéki vártörténet forrása (*Krasznahorka*)

Mikszáth forrása a Nagy Miklós szerkesztette »Magyarország képekben« c. honismertető album II. kötetében található, név aláírás nélkül közölt »Gömör megyei képek« című értekezés IX. fejezete, a »Krasznahorka« című cikk-rész lehetett. Az alábbiakban közöljük a leírás szövegét és kurzív szedéssel jelöljük azt a szöveget, amelyet Mikszáth átemelt a maga írásába.

»Krasznahorka Gömör megyében, közel Rozsnyóhoz, kies völgy közepette magánosan felnyúló, mészkősziklás hegyen épült vár. Neve tót származású, s előbb csak a regényes hegynek vala tulajdona; az azon épített vár, az elnevezésnél későbbi levén, nevét is hihetőleg attól kölcsönözte.

A vár keletkezéséről bizonyos adataink nincsenek. Timon történetíró e vár eredetét is, az e környéken létezett hét vár alapítójának, Bubek Mátyásnak tulajdonítja. *A nép pedig Krasznahorka keletkezését ilyképpen regéli: Krasznahorkától egy órányi távolságú Somhegyen midőn a régi időben egy juhász nyáját legelteté, egy egérhyukat felhányva, nagy rakás aranyat talált. Egy nagy sajtgomolyát készített, s a talált kincsnek egy részét abba rejtván, az e tájra vadászni jött királynak, IV. Bélának azt ajándokul nyújtá, ki is a juhász kérésére megengedte, hogy megszorodott juhai számára, ott, hol neki tetszik, hét juhakolt építhessen — a hét juhakol helyett csakhamar hét vár emelkedett s nem messze levő hegyen, ú. m. Krasznahorka, Torna, Szádvár, Csetnek, Pelsőc, Berzété és Solyomkő, s ezen juhász vala ősapjuk a hatalmas Bebek-, másképpen Bubekeknek. — Az első várat a véletlen szerencse emlékére a Somhegyen akará építtetni, de hasztalan volt igyekezete, mert ami nappal fölépült, azt éjjel valami láthatatlan kezek, a regényes dombra, Krasznahorkára tették át. — Ezzel végződik a rege.*

Krasznahorkát három századon át a Bubek, vagy későbbi elnevezés szerint a Bebek-család bírván, ezen nagy időköz alatt sok mindenféle események színhelye

vala. A csehek által elfoglaltatott s húsz évi birtoklás után, 1461-ben jött vissza az akkori birtokos, Bebek István kezére.

A Ferdinánd és Zápolya közötti koronaharc idejében Krasznahorka Bebek Ferenc birtokában vala.

Bebeket I. Ferdinándtól elpártolásaért az 1556-iki országgyűlés számadásra hívta fel, ki azonban ott meg nem jelenvén, őt, mint országháborútót száműzésre ítélte, mely ítélet végrehajtására Pukhaim és Detrik vezérek lettek kiküldve négyezer gyalog, hatszáz nehéz lovas, ugyanannyi könnyű lovas, nem csekély ágyuk és más hadi eszközökkel. Ezek útjukba ejtve, előbb Tarkó, Újvár és Nagyida várait vették be s azután mentek Krasznahorka ellen, hol Bebek Ferenc háromezer emberével várt rájuk a csata elfogadására. Kisasszony előtti vasárnap 1556-ban a várbeliek kitörték az ostromlókra, a német lovasság vitézül viselte magát s többször visszaverte a megtámadást, mindazonáltal a gyalogság által nem kellőleg segítve, megveszté a csatát, s futásnak eredtek. Bebek kevés szünet után úzóbe vette őket s Rozsnyóig keményen ágyúztatta. A futamlók a bekövetkezett éjt Rozsnyón töltötték s másnap, hogy könnyebben futhassanak, ágyúikat s egyéb hadi készleteiket egy völgyben hagyták — Lőcse felé vett útjukban, mikre nyolc nap múlva akadtak a Bebek szolgálatában levő törökök s azokat Krasznahorkára szállították.

Nemsokára ezután elhagyta Bebek Ferenc Krasznahorkát s Izabellához húzódott Erdélybe; itt azonban a neki ígért főméltóság helyett erőszakos halálát lelte. Fiának, Györgynek, kiengesztelését a királlyal, valamint az ifjú Zápolyának Maximilián elleni serkentgetéseit különféle esetek kísérték, s ezutóbbinak következménye lőn, miszerint Svendi Lázár a Bebek-féle birtokokat elfoglalván, Krasznahorka is a koronához csatoltatott. Ez időben Szádvárát Bebek György neje Patócsy Zsófia védelmezte, s azt addig oltalmazta, míg a falak rakásra nem dűledeztek. Kevéssel ez után elhalt György Erdélyben, három leányt hagyván maga után, s vele eltűn a Bebek nevezet.

Az 1575-ik évben Krasznahorkán már Andrássy Pétert, mint várkapitányt találjuk, ki is azon időben Erdélynek leggazdagabb nagya, a vesztes Békésy Gáspár pártján Báthory István ellen harcolván, s mint olyan az utóbbtól száműzve birtokaitól is megfosztatott. A vitézségéről ismeretes Andrássy Péter ekkor Magyarországra jöván, Rudolf király által az érdeklött várkapitánysággal bízott meg, míg 1585-ben Krasznahorka az ahhoz tartozó jövedelmekkel neki oly feltételek mellett adott át, hogy mihelyt 150 jobbágyot magában foglaló jószág máshol kimutatattik, akkor Krasznahorka ahelyett tőle vissza fog vétetni. — Ily cím alatt bírta Andrássy Péter és fia Mátyás (I-ső) Krasznahorka várát sok év lefolyása alatt, míglen 1642-ben unokájának, (II-ik) Mátyásnak, a királyi adomány mellett biztosítottatott. Csak

futólag valának ijesztgetői e várnak és környékének a Bocskay, Bethlen és Rákóczi mozgalmai.

Midőn Thököly 1678-ban Krasznahorka előtt termett, a vár ura, báró Andrássy Miklós, noha közeli sógorságban volt Thökölyvel, nem vett részt az ő terveiben, s ellenállt minden csábítgatás- és fenyegetéseinek. Végre, midőn Thököly semmi sikerét e részbeni igyekezetének nem látná, heves fenyegető levelet írt a vár urának, hogy „pontban minden emberével álljon az ő részére, mert ha nem, minden birtokát elpusztítandja”. Hatezer arannyal váltá ki magát a gyöngébb s mindennek dacára Krasznahorka mégis a Thököly hadaitól vala megszállva, melyet midőn Andrássy György, atyja halála után egész kétségbeesésig védelmezett volna, ő maga is végre a Thököly hadaihoz átmenni kényszerült.

Schulz tábornok, ki a felsőmagyarországi királyi népeket vezérlette, miután Eperjest 1685-ben elfoglalta, a Thököly által megszállott várak alá nyomult s azokat ostrommal elfoglalta, Krasznahorka alá is megérkezett. A tábornok itt nem számított ellenállásra talált s több hasztalanul megkísérelt ostrom után hadaival a várat körülvette, mely állapot majd egy évig tartott. Értésére esvén azonban a vár urának, hogy Thököly a töröktől elfogatott s Petneházy a király részére hajlott, Schulz pedig a király nevében amnesztiát hirdet: Krasznahorkának hős védője is alávetette magát oly feltételek alatt, hahogy minden emberének, ki vele az ostromot kitartotta bizonyos hópénz fizettetik, s neki szabad legyen katonai rangjával s fegyvereivel kiköltözködni anélkül, hogy birtokának legkisebb kárát látná.

Valamint a többi körülfekvő várak, úgy Krasznahorka is, a legutolsó Rákóczi mozgalomban ennek embereitől vala megszállva.

Nem hangzottak ez időtől az ágyúk Krasznahorka falairól.

Krasznahorka 1817. évben villámgyújtás következtében egészen elhamvasztott, mégis gondosan befedetvén, villámhárítókkal ellátatott, s máig is lakható állapotban van tartva és sok régi arcképet, fegyvereket és hadi öltönyöket őriz régiségtárában. *A várfokon több ágyú közt egy ígyen szól az olvasóhoz: „Franciscus Bebek de Pelsevic me fieri jussit 1547.”*

A vártemplomban szintén nevezetes régiség látható: egy vasráccsal kerített üveggoporsó, melyben a múlt században elhalt Serédi Zsófia, Andrássy István neje nyugszik fekete halottas ruhájában. Múmiaként ki van száradva, de tetemein a bőr alakzatát teljesen megtartotta.

Krasznahorka jelenleg gr. Andrássy György tulajdona.«

Eddig a felhasznált forrás. A két szöveget összevetve érzékletesen bontakozik ki az író munkamódszere: a forrást gondosan követte, néhol szószerinti átvétellel, de két helyen kissé kibővítette a mondanivalót. A várak keletkezéséről szóló

legendának vagy egy másik változatát ismerhette, vagy a forrásban lévő még egy kicsit kiszínezte azzal, hogy a jó módú juhász nemcsak aranyat talált, hanem egy hatalmas gyémántot is. A másik »kiegészítés« Serédi Zsófia múmiájának leírása. (MKÖM 38. köt. 166 : 11 – 15) Itt két irányban módosított: egyrészt mellőzte a gyermekképzeletet zavaró mumifikálódott holttest leírását, másrészt balladaszerű hangulatot kölcsönzött az el nem porladt testet bemutató soroknak.

Az egész vártörténetet illetően megállapítható, hogy egyszerűsített a történelmi leírásokon – ott is, ahol lehetett, de néhol ott is, ahol célszerű lett volna megtartani – mellőzte a részleteket és az évszámokat.

AZ ÉLETRAJZI REGÉNY KELETKEZÉSE (JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA)

A *Jókai Mór élete és kora* keletkezésének és kialakulásának körülményeiről több forrás tudósít. Munka közben több ízben nyilatkozott az író, munkája körülményeiről részletesen beszámol élettársa, a mű kialakulásának lépcsőfokozatairól az író kiadója, Révai Mór János közöl érdekes adalékokat. A különböző források nagyjában-egészében összhangban vannak egymással, de néhány ponton eltérően tudósítanak a mű kialakulásának egyes mozzanatairól.

Az életrajz-regény megírása gondolatának kialakulását a visszaemlékezések egybehangzóan Jókai halála utáni napokra helyezik. Mikszáth Kálmánné a Vasárnapi Újság Jókai-nekrológja keletkezésének szuggesztív felelevenítése után a következőket írja: »Nagy Miklós a délelőtti folyamán többször eljött, de be nem engedtem őt a dolgozószobába, nehogy az uram háborgatva legyen. Mikor éppen befejezte, jött Révai Mór látogatóba. Kálmán a cikket felolvasta Révainak és panaszkodott, hogy milyen nehezen ment az írás eleinte, de most már annyira belejött, hogy sajnálja, hogy vége van, köteteket szeretne Jókairól írni. Ekkor Révai szeme felcsillant, és azt mondta, hogy írja meg neki Jókai életét. Így még Jókai el sem volt temetve, már befejezett dolog lett, hogy Kálmán megírja Jókai életrajzát.«¹ Révai Mór bár kissé bőbeszédűen, de hasonlóan nyilatkozott visszaemlékezésében: »Jókai Mór elszólitotta a halál és azok között az intézkedések között, amelyekkel társaságunk Jókai Mór iránti kegyeletének kifejezést akart adni, a legelső az volt, hogy gondoskodjunk hozzá méltó életrajzának megírásáról. Tudtuk, hogy ezzel igen nehéz feledatot veszünk magunkra, hiszen egész irodalmunkban az életrajz volt az a műfaj, amelyet legkevésbé kultiváltak íróink. Jóformán egyetlen irodalmi életrajzunk volt: Gyulai Pálnak Vörösmarty-életrajza. Nem volt akkoriban Deáknak, Kossuthnak, Széchenyinek, Petőfinek méltó életrajza. Éreztük annak a nehézségét, hogy egy körünkől alig távozott nagy ember életrajza azon frissiben megírássék, de nem akartuk, hogy Jókai is imént megnevezett nagyjaink sorsára jusson, akikről még ma sem szól hozzájuk méltó életrajzi munka.

Mikor a Jókai-életrajz tervét koncipiáltam, Mikszáth Kálmánra gondoltam elsősorban. Amióta Macaulay-val, Carlyle-lal megismerkedett, mindig arról ábrándozott, hogy ilyen biográfiai munkát szeretne írni, mert hiszi, hogy az neki

1. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései 1922. kiad. 199.; 1957. kiad. 268.

sikerülne. Sokat beszéltünk róla, hogy Deák Ferencről írná meg ezt a munkát. Görgey is szóba került, de mind egyformán nehéz volt, mert hiányzott a hozzá való anyag és évekig tartó forrástanulmányokra Mikszáth nem szentelhetette idejét. Ez természetének sem felelt meg, de anyagilag is rendkívül káros lett volna rá nézve.

Jókai most elhalálozván, őbenne is az az eszme kelt életre, hogy voltaképp Jókai volna az, akiről ő azt a régen áhított mestermunkáját megírhatná. Mint író mindenestre közelebb is esik hozzá, mint Deák Ferenc vagy Görgey Artúr. Sokat érintkezett vele, ismerni véli, gyermekkorra óta rajongó tisztelettel viseltetik iránta, a legnagyobbak közé sorolja, mind oly körülmény, amely őt jóformán a Jókai-élet-rajz megírására predesztinálja.

Hiszen már foglalkozott is evvel a dologgal sok évvel ezelőtt, amikor Jókai életét versekben írta meg a „Jó könyvek” című népies vállalatba. Ez a verses élet-rajz tanúságot tesz amellett minő rajongással írta ő Jókairól. Később is minden alkalmat megragadott, hogy Jókai iránti szeretetének és tiszteletének kifejezést adjon, valahányszor alkalom kínálkozott rá, mindig írt róla, beszélt róla és ünnepelte őt. Én emlékeztem rá, minő extázisban volt akkor, amikor a verses füzetét írta meg Jókairól és annak folytatásait nap-nap mellett elhozta és felolvasta nekem. Én bíz-
tam benne, hogy a Jókairól szóló életrajzot ő Jókaihoz és magához méltóan meg fogja írni.«²

A legautentikusabb bizonyítékot maga az író nyújtja: egy hónappal a nagy író halála után a következő levelet intézte Jókai második feleségéhez, Nagy Bellához:

»Méltóságos asszonyom! Ószinte szívből köszönöm kegyességét, hogy mesteremnek és barátomnak arcképét elküldeni kegyes volt. A legközelebbi napokat távol töltöttem a fővárostól s azért a becses ajándék csak most jutott kezembe s órákig tartott mély megihatottságban.

Huszonötéves zavartalan jóviszony és szeretet fűzött hozzá. Ez az ő halálával se szűnhetett meg. Sőt még ezután szándékozom némi erőfeszítést tenni, hogy dicsőségének nagyságához némi téglákkal tehetségem szerint én is hozzájáruljak.

Fogadja Méltóságod mély gyászában mély tiszteletemet és igaz részvéte-
met.
Budapest, jún. 5. 1904.

alázatos szolgálja:
Mikszáth Kálmán«

2. Révai Mór János: Írók, könyvek, kiadók. II. köt. Bp. 1920. 204 – 205.

A szerény »sőt még ezután szándékozom némi erőfeszítést tenni hogy dícsőségének nagyságához némi téglákkal tehetségem szerint én is hozzájáruljak« az első megfogalmazása a művészi szándék érlelődésének.

A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint Mikszáth az 1904-es évet az anyaggyűjtésre, Jókai életével való beható megismerkedésre, az író kortársainak, barátainak vallatására fordította. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezésében a következőket írja erről a periódusról:

»Amint hazajöttünk, nyomban készült Komáromba. László fiam beszélte, aki elkísérte, apját sohasem látta ilyen agilisnak, mint ott. Már a kora délelőtt folyamán elmentek a Szombati utcába a Jókai szülőházát megnézni, ebéd után is rögtön odamentek, Isten és csak talán ő tudta, a szürke tömör falak mögött micsoda színes képek tárultak lelki szemei elé.

Innen elment a Vármegyeház utcába, ahol Jókai gyermekkorát élte. A kapunál áhítattal megállt, és végignézett az utcán, mintha maga előtt látná Móricot, a szelíd kis fiúcskát, amint félénken tekinget az alig egy-kétszáz lépésnyire fekvő iskolaépület felé, majd vissza a kapu felé, ahol imádott Eszter nővére őrködött, hogy szerencsésen bejusson az iskolaépületbe... Majd bemegy az uram a ház belsejébe, sorra járja a szobákat, mintha keresné annak a temérdek hősnek, hősnőnek alakjait, melyek Jókai fantáziáját benépesítették...

Kimegy az udvarra, megcsörren a kavics lábai alatt. — Jaj Istenem! Nem-e ezek a kavicsok, melyeket a kis Móric a ház építésekor kis szoknyácskájában összehordott? A kertbe lépve halkan, meghatva figyeli az öreg fákat, melyeknek lombjai, levelei Jókainak ifjúkorában suttoztak, és melyeknek árnyékában csendes holdvilágos estéken Petőfivel szötte aranyálmait. Hej, ha ezek a fák most szólhatnának! Ha ezek ezt elmondani tudnák! Avagy valaki azt megértené... A fiatal nemzedék alig emlékezik a nagyszanyra, Pulay Máriára... Pedig órála szeretett volna sokat tudni, sokat hallani! Még a föld porában is lábai nyomát keresi...»³ Révai is megemlíti a komáromi utazást, az anyaggyűjtés fáradságos munkáját. »Mikszáth Kálmán két télen át dolgozott ezen a munkán — írja — . Mindkét télen át jóformán naponként dél felé bejött hozzánk és átadott valami komissziót. A levelezést ugyanis nem ő maga végezte, mert ez is nagyon akadályozta volna munkájában. A mi irodánk végezte helyette ezt a munkát, az fordult levélben mindazokhoz, akiktől valamely felvilágosítás kellett volna; sokszor igen jelentéktelen apró dolgokról, sokszor igen fontos dologról kellett tudakozódni.«⁴ Az említett széleskörű levelezés legnagyobb része sajnos elveszett, vagy legalábbis

3. Mikszáth Kálmánné: I. m. 1922. kiad. 199; 1957. kiad. 268 – 269.

4. Révai: I. m. 207.

jelenleg ismeretlen helyen lappang. Az adatgyűjtéssel kapcsolatos levelezés egyik darabja mégis fennmaradt: Mikszáthnak Takács Sándor történészhez intézett levele, amelyet a Révai Testvérek levélpapírján írt a neves tudóshoz:

»Főtisztelendő Atyám Uram!

Jókai életrajzát írván, Beöthy Zsolt barátom felbátorítása folytán igen nagyon kérem, kegyeskedjék az őseire vonatkozó adatokat velem (Reviczky-tér 1.) közölni, vagy a forrást megemlíteni, ahol azokat megtalálom.

Alkalmatlankodásomért bocsánatot kérve, s alázatos kérésemet megújítva maradtam

Budapest, nov. 6. 1904.

alázatos szolgálja
Mikszáth Kálmán«

Az anyaggyűjtés időszakában, 1904. november 20-án Az Újság hasábjain nyilatkozott Mikszáth először a készülő életrajzról. Írása műhelyvallomás, az anyaggal, a feladattal birkózó író töprengéseinek megnyilvánulása:

»Jókai élet- és jellemrajzát írván, midőn ez úton is kérem a közönséget, hogy ha valaki érdekes adatot tud róla, közölje velem (Reviczky-tér 1.), annak fejében és is közlöm a közönséggel azt az érdekes tapasztalatomat, hogy mikor én erre a terjedelmes munkára vállalkoztam, azt hittem, hogy már majdnem mindent tudok Jókairól, de most az összegyűlt adatok mellett ülve, tisztán látom, hogy majdnem semmit sem tudok róla.

Az adatok, ezek az átkozott adatok! Megeszik egymást, mint a halak. Eleinte például úgy tudtam a dolgot, hogy Jókai apjának nem maradt arcképe, később aztán láttam egy könyvben, a Szabó Lászlóban egy arcképet, szabályos törökös arcú férfit Kossuth-szakállal, aláírva „Ásvai Jókai József, Jókai Mór atyja”. Megörültem neki, mint aki kincset talál, mintha a tulajdon édesapámra bukkantam volna rá. Éspedig milyen robusztus, egészséges, holott gyengének, vérköpősnek hittem. Csak a Kossuth-szakáll nem ment a fejembe. Egy Kossuth-szakáll – Kossuth előttről! Lefírtam az arckép után munkám első fejezetébe lavateri raffinement-nal arckifejezését, tekintetének szelid sugárzását, restauráltam termetét, testtartását és mikor már ez mind be volt szöve a kellő helyre, akkor egyszerre kezembe akadt egy régi Vasárnapi Újság, amiben rám mosolyog a leírt ismerős arc, csakhogy az van alája írva: „Jókai Károly, Jókai Mór testvérbátyja.”

Még ennél is jobban megbosszantott egy tekintélyes berlini folyóiratnak a maradandóságra leginkább számítható esszéje, mely úgy írja le az öregurat, mint aki nem igen volt megférő frótársaival és örökös harcban, viszályban állt Gyulaival és a többi közt énvelem.

Hogy énvelem? Hazugság. Hiszen olyan volt, mint a bárány. Aztán velem ne fért volna össze, aki úgy tiszteltem őt, mint egy patriárkát szokás? És ő is kedvelt. Hiszen a jubileuma alkalmával ő maga kívánta, hogy az ünnepi felolvasást én írjam róla. A klubban gibice voltam neki, aki szerencsét hozott. A házánál partner voltam, egy balek negyedik Tisza Kálmán és Nedeczky István mellett. Ennyi kötelék csatolt hozzá – s mégis, hogy háborúban lettünk volna egymással? Hát megbolondult az a német esszéíró...⁵ Mikszáth cikke további részében felidézi Jókaival folytatott polémiaját.⁶

Mikszáth a mű első kötetének megírásához 1904 legvégén kezdhett. A munkát az 1905-ös év első felében elkészítette. A kéziratot nyomdába adta, kiszedette és több levonatot készíttetett belőle. A levonatok céljáról ő maga több ízben nyilatkozott (l. alább), de arról csak bizonytalan adataink vannak, hogy hány példányban készült és kik kaptak belőle. Mikszáth legelső, a próbapéldányok sorsával foglalkozó nyilatkozatában azt írja, hogy »lehúztam vagy tizennégy példányban«.⁷ Itt név szerint megemlíti Gyulai Pált, Beöthy Zsoltot, Szinnyei Józsefet és a komáromi Tuba Jánost és hozzáteszi, hogy küldött példányokat a »Jókai családtagoknak« és »három kiváló politikusnak«. A mű megjelenésekor az Epilog egyik lapalji jegyzetében⁸ a már említetteken kívül névszerint megemlíti még Nagy Miklóst és Hegedüs Sándort. Tehát Mikszáth nyilatkozataiból hat személy nevét megismertük, tudunk még »három kiváló politikusról«, azaz összesen kilenc személyről és a Jókai-család meg nem határozott számú tagjairól. Révai visszaemlékezésében az alábbiakat írja:

»Hozzá is járult mindenki; igen értékes helyreigazításokat és új adatokat közöltek ezen az úton Feszty Árpád, Peti Mária, Hegedüs Sándor és neje Jókai Jolán, Ihász Lajos, Jókai rokonai. Azután a komáromi Tuba János, a Jókai-bibliográfus Szinnyei József, a Jókai-életrajzíró Szabó László, továbbá Keszler József,

5. Kötetben: Hátrahagyott Íratok 1. köt. 224–225.

6. *Künnötések, Felelet Jókai Mórnak*. Pesti Hírlap, 1896. jún. 18., jún. 20.; Hátrahagyott Íratok 1. köt. 208–214.

7. A »*Működés könyv*«, Vasárnapi Újság, 1906. 1. sz. jan. 7.

8. MKÖM 19. köt. 187.

Alexander Bernát, Nagy Miklós, Voinovich Géza, Rubinyi Mózes. Végül a legértékesebb javításokat eszközölte Beöthy Zsolt és – Gyulai Pál. Különösen kedvesek voltak ez utóbbinak megjegyzései. Egy helyütt egy Jókai-regényről szólva azt jegyzi meg Mikszáth: „Bizony nehéz jó regényt írni” « Erre odajegyezte Gyulai Pál a margóra: „Még nehezebb jó életrajzot írni.” Ebben kritikai évdés, incselkedés volt és talán dicséret is.⁹ Révai név szerint tizennégy személyt sorol fel, de ezek között nem szerepel sem a Mikszáth által említett »három kiváló politikus«, sem Bródy Sándor, sem Enyedi Lukácsné, akik mint az alább bemutatandó levelek mutatják, szintén kaptak próbapéldányt. Ha egészen pontos számot nem is tudunk megállapítani, bizonyos, hogy nem tizennégy, hanem legalább húsz, de lehet, hogy huszonöt példány is készült a próbapéldányból.

Az elkészült próbapéldányokat 1905 nyarán, ill. kora őszén küldhette szét az érdekelteknek, mert Enyedi Lukácsnéhoz írott 1905 novemberi levelében említi, hogy »a könyv különben még nem definitív, most a szélrózsa minden irányából visszaérkezett példányokból írom meg a végleges szöveget«. A beérkezett próbapéldányok feldolgozásának időpontját már pontosan tudjuk: 1905 utolsó hetében végezte el ezt a munkát. Az átdolgozás gondjairól tanúskodik Enyedi Lukácsnéhoz 1905. december 30-án írt közvetlen hangú »kesergése« is:

»Tisztelt Méltóságos Asszony!

Megörültem kedves levelének. Sajnálom, hogy már olvasta a „Vén gazember”-t, de nem tudok már annyira udvarias lenni, hogy rögtön leülve egy másikat írjak a számára. Mert a vén diófa kedvetlenül s ritkán hozza már a maga gyümölcsseit.

Köszönöm a Jókai első kötetében írt jegyzeteit. Több hasznukat vettem, mint a tudósokénak. Míg az övéiknek makacsul ellenszegültem, ahol lehetett, a Magáénak vakon engedelmeskedtem. Olyan vakon, ahogy egy író csak a Muzsájának engedelmeskedik.

Új adatok kerülvén napfényre, egy álló hétig dolgoztam éjjel-nappal míg végre nyélbe ütöttem az első kötetet, mely nem is hasonlított már ahhoz, amelyet átnézni szíves volt.

Kedden csakugyan készültem, de ezen a héten náthám volt, fejfájással – otthon maradtam, nem mertem mozdulni, vártam az influenzát. De biz az nem jött, bár ő meg nekem volt bejelentve.

Sajnálom az „új ételt” és el nem bírom gondolni, mi lehetett. Magam is belátom, hogy ez nem maradhat annyiba. Egy ilyen titokkal nem szeretek az új esztendőbe belemenni, de már kénytelen vagyok.

9. Révai: I. m. 211.

Ám az első négy nap valamelyikét okvetlenül felhasználom, hogy élőszóval megbeszélhessük mi történjék. Lukácsot is már régen láttam.

Addig is kívánok Mindkettőjüknek tiszta szívemből sok kedves és derült napot az új évben, melyekből nekem is adhassanak feledhetetlen órákat, ha nem is kölcsön, de ajándékba.

Kezeit csókolva maradtam tisztelettel

Budapest, dec. 30. 1905.

hű szolgája
Mikszáth Kálmán«

Hasonló hangulatot áraszt, bár természetesen már nem a magánlevél közvetlenségével szól az írónak a Vasárnapi Újság 1906. január 7. 1. számában megjelent, *A „tökéletes könyv”* című cikke is.¹⁰

»Hogy miért nem írok e héten a „Vasárnapi Újság”-nak?

Mily kérdés ez töletek? Hiszen inkább azt kellene indokolnom, ha írnék, hogy miért írok, mint hogy miért nem írok.

Hanem ennek is okát tudom adni. Az ok abban van, hogy én most, amint már tudjátok, a Jókai életrajzán dolgozom. Együtt élek az öreggel, együtt mendegélek vele a bölcsőtől a koporsójáig, Pápáról Kecskemétre, innen Komáromba, vele élem a forradalmat, a Bach-szisztemát, vele obstruálok a balközépről a didbáb mamelukok ellen. Azaz, hogy ez még a múlt héten volt, — azóta már a 80-as években vagyunk és éppen mostadtuk el a Stáció utcai házunkat 38 ezer forintért a fővárosnak, hát most van pénzünk. De nem ez az oka, hogy nem írok.

Az oka az, hogy az első kötetet már megírtam, a nyomdában kiszedték s én a szedésből kefével lehúztam vagy tizennégy példányt, szétküldvén azokat nagy tudományú celebritásoknak: Gyulai Pálnak, Beöthy Zsoltnak, Szinnyi Józsefnek és három kiváló politikusnak, továbbá a Jókai családtagoknak és a Jókaiék életviszonyait ismerő barátaimnak, azzal a kéréssel, hogy elolvassán, bíráló észrevételeiket a margón szíveskedjenek megtenni, hibás adataimat kijavítani vagy újakkal helyesbíteni. Így véltem legjobban boldogulni, belefogván laikus létemre oly természetű munkába, mely inkább egy történetírónak felelne meg.

A kötetek most a tél elején kezdtek viasszaszállingózni. Olyan érdeklődéssel vártam őket, mint Noé a szétküldött galambjait.

10. Kötetben: MK Emlékezések, tanulmányok. MKmR — Fr. 20. köt. 183 — 188.

Legelőbb jött vissza a Tuba Jánosé Komáromból, egy szép levéllel a kiadóhoz, hogy soha még efféle munkát olyan gyönyörrel nem olvasott; de néhány tévedés van, azokat följegyezte a margóra. Örültem ennek a dicséretnek.

Azután a Hegedüs Sándorné példánya jött vissza. A kegyelmes asszony fülekkel is behajtogatta azokat a lapokat, ahol hiba van. Gyulai Pál nem írt levelet, hanem jegyzeteket tett a kifogásolt helyeknél. Eleve kivettem annyit, hogy Jókait mint embert gyengébbnek festettem őszierinte, mint aminő volt, ellenben mint írókat nagyobbak, ahogy érdemelte. Különben út-vág a hangyalábszerű apró betűivel jobbra-balra és ahol azt írom, hogy hibátlan asszony, hibátlan regény nincs, odakanyarítja a lap szélére: „Hibátlan életrajz sincs”. Hát ilyen ő. De legyen is még ilyen vagy húsz esztendeig!

Szinnyei József maga hozta el a könyvet, gratulált, dicsérte, mondván: hogy egy pár lényegtelen hibaigazítást javasol benne.

– Hanem a Jókai kritikusaiknak nagyon nekimentél –, szólt szemrehányóan.

– No mert igazam van. A nagy írókat ismertetni kell, hogy mi van bennük, de ütni őket és tanácsokat adni nekik, hogy mint kellene írni, abszurdum.

– Hiszen van benne valami.

– Marey írt egy könyvet – mondtam –, melyben azt akarja bizonyítani, hogy a lovak nem tudnak helyesen járni. Székely Bertalan egy időben annyira belemélyedt ebbe a nevetséges munkába, hogy tűzzel-vassal ostromozta a lovak ügyetlenségét s szabályos hullámvonalakban rajzolgatta, hogyan kellene lépniük helyesebben. A jámbor Marey valószínűleg meghalt, de a paripák azóta is úgy járnak, ahogy a természet nekik tudni adta.

Jöttek a többi könyvek is. Egyik a rokonok közül arra kért, hogy hallgassam el a Jókai gyengéit, mert minek azokat a világ elé kitárni.

– Ah, Istenem – sóhajtottam fel –, lehetetlen. Hiszen az akkor nem az ő életrajza lenne.

– Az mindegy.

A politikusok közül egy volt miniszter így szólt:

– Gyönyörű helyek vannak a könyvedben, de te meztelenül rajzolod a dolgokat.

– Hát nem írtam igazat?

– Hiszen éppen ez az, amit nem szabad. Különösen a mai viszonyok közt. Egyéb iránt megtalálod a széljegyzetekben szerény észrevételeimet.

Egy másik államférfi, kit mint XV. Lajos testvérét Artois grófot a komornyikjai, egy fanadrágba tesznek be napról-napra a politikai tanácsadói, persze hogy aztán a nadrág gyűretlen rajta, ám de mozdulatai nem plasztikusak, szintén visszahozta a könyvet azzal, hogy igen pompás részletek vannak benne, de mit ér – mert „nem elég száraz”. (Hja, én csak ilyen nedveset tudok írni.)

A harmadik politikus ellenben így szólt:

– Mesés helyek vannak a könyvben, különösen a politikai részekben, de engemet kihagytál. Ha bele szúrod még azokat, amiket megjegyeztem s kihagyod a kihagyandókat, akkor nagy dolgot írtál, fiú!

Az utolsók között érkezett meg a Jókai Róza Fesztyné levele, melyben azt írja többi közt: „Ezt tartom a maga legtökéletesebb munkájának.”

Képzeltetni, hogy bíztam (pedig már anélkül is sok szép kilóra vittem fel), boldogan rakosgattam a beérkezett példányokat egymás tetejébe, beléjük se tekintve egyelőre, mert az ünnepekre való gyönyörűségnek hagytam meg a margók adatainak beillesztését a szövegbe. Addig is úgy állt ott az asztalon a nagy rakás könyv, mint egy diadaloszlop, mely az én dicsőségemet hirdeti. Kevély hangnyomattal mutogattam barátaimnak, vendégeimnek:

– No végre megírtam a legtökéletesebb könyvemet!

Dicsekedtem vele fűnek-fának, hogy még Beöthy Zsolt is megdícsérte, s még az éjféli misére is elmentem hálát adni a Gondviselésnek, hogy egy ilyen derekas munkát engedett végeznem az ex-lexben.

Az első ünnepen pedig hozzáfogtam a végleges szöveg megcsinálásához nagy kedvteléssel. Mert hát nehézségek közt ír az ember, de mulatozva javít. Ez már csak olyan, mintha az embernek egy szép leánya van és azt öltözteti szép ruhába, a nyilvánosság elé, egy ráncot itt igazít meg; egy máslit oda tesz, a hajfonatot lejjebb ereszti . . . amoda egy gombostű kell. A rizsporos pamacs kéznél van. A nyakra talán más násfát kapcsol, az ingvállba más színű szalagot húz.

Szóval ez már gyönyörűség, nem munka.

Im hát előveszek egy tiszta példányt s belerakom mohón a Beöthy Zsolt adatait, akinek az esze egész bibliotéka, amit ő mond, az mind alapos: törölök, másltok, pótolok, hozzáfrok, aztán más példányt veszek elő, egész nap dolgozom, kihuzgálok egész lapokat. Ez se jó, az se jó. A kínos verejték veri ki a homlokomat. Fáj, mikor egy-egy kedves gondolatomat ki kell a szemétre löknöm, mert az új adat, ami tudomásomra jutott, tarthatatlanná teszi az összes következtetéseimet. Mint mikor a vakolat hull, egyik téglá mozdul

utána szakad az amelyikhez ragasztva volt. Ó Istenem, Istenem, hát mi lesz ennek a vége?

Hát azt lett a vége, tisztelt barátim (nem akarlak hosszan untatni), hogy mire tegnap délután az utolsó példány adatait és helyreigazításait is mobilizáltam az egész könyvemből egyetlen sor sem maradt meg. Kővé dermedve lapoztam végig.

– Ime hát ez volna az én legtökéletesebb könyvem!

Egyik azt kifogásolta, másik amazt. Én szót fogadtam s itt van ni, nem maradt belőle semmi. Vagy hogy talán azért a legtökéletesebb, – mert nem egzisztál. De hol vannak azok a gyönyörű helyek, amelyekről szóltatok, amelyeket elismertetek ti is, kegyetlen kritikusok? Ugyan hát hol vannak?

... Itt állok tehát tisztelt barátim a romokon. A margókról fölszippanzott jegyzetek fülembe döngnek, mint egy méhraj, melyet föl kell szedni, s egyetlen köpübe rakni. Éjjel-nappal ezt csinálom és nem kezdek e percben másba, mert ha e méhek szétröpülnek a fejemből, soha semmi földi hatalom azokat össze nem fogdossa.

Hanem a jövő hétre meglesz a kézirat a „Vasárnapi Újság”-nak.«

A cikk utolsó mondatában olvasható utalás arra mutat, hogy Mikszáth a Vasárnapi Újságban óhajtotta folytatásokban közzétenni először az átdolgozott Jókai-életrajzot. Terve azonban nem vált valóra. A Vasárnapi Újság következő számaiban nem jelentek meg folytatások, de még annak sincs semmi nyoma, hogy miért modott le, ill. miért nem közölhette Mikszáth folytatásokban művét. A közlés elmaradásának okára Révai visszaemlékezésében a többszörösen visszatérő ható igével (nem *adhatott* ki, nem *jelentkezhetett*) azt érzékelteti, hogy Mikszáthnak nem volt lehetősége a folyóiratban való publikációra. »Ez volt az első munka életében – írja Révai –, amely nem jelent meg az újságban, amelyet nem adhatott ki folytatásokban, amelyért nem jelenkezhetett esténként a legfélelmetesebb kézirat-bevasaló, a szedőgyerek. Ezt a munkáját úgy kellett megírnia Mikszáthnak, hogy a kézirat majd csak akkor kerül nyomdába, mikor a mű teljesen készen lesz.«¹¹ Révai megfogalmazása egyértelműen arra mutat, hogy Mikszáth szerződése vagy esetleg szóbeli megállapodása kötelezhette arra, hogy a mű elkészülte, könyv alakban való megjelenése előtt másutt nem publikálhatja. Egy ilyen kikötés annál is inkább feltételezhető, mert Mikszáth e művéért magas hono-

11. Révai: I. m. 210.

ráriumot, 20 000 korona tiszteletdíjat kapott, ebből a pénzből építette horpácsi kúriáját.¹²

Az életrajz második kötetének próbapéldánya a jelek szerint néhány hónappal az első kötet példányainak elkészülte után került a felkért olvasók kezébe. Bródy Sándornak 1905. december 27-én keletkezett levéltöredéke tudósít arról, hogy már kapott részletet a második kötet példányából: »Köszönöm „A sárga ház lakói”-t« – írja levele zárómondatában. De ennek ellenére csak 1906 őszén kezdte el Mikszáth a visszaérkezett próbapéldányok megjegyzéseinek összevetését. Enyedi Lukácsnének 1906. szeptember 11-én írott levelében a következő sorokkal utal a próbapéldány második kötetére: »A Jókaira vonatkozó megjegyzések örömet okoztak. Nincs azokban most annyi kifogásolható, mint az első kötetnél . . .« A mű második kötetén végzett munka végső határát is körülbelül ismerjük. Erről Gyulai Pál levele tudósít: 1906. október 16-án a következőket írja Mikszáthnak:

»Tisztelt barátom!

Révai úr sürget, hogy küldjem vissza önnek a Jókai életrajza próbafüveinek második szállítmányát. Vissza is küldeném, de az Leányfalván maradt. Nincs is reá más megjegyzésem, mint az, hogy benne Jókairól mint regényíróról csak egy pár dicsőítő phrasis van, de mint regényírónak irodalmi méltatása teljesen hiányzik. Így csak nálunk szokás írni életrajzot írni. Ha a munka megjelenne, s bírálatot írok róla, ezt is meg fogom jegyezni.

Maradtam teljes tisztelettel
Gyulai Pál«¹³

A második kötet próbapéldányainak összevetésével legkésőbb 1906 október végén készült el Mikszáth. Az alábbi keltezetlen levél kíséretében küldte el kiadójának, Révai Mórnak:

12. L. Révai: I. m. 205.

13. Itt jegyezzük meg, hogy Gyulai ellenszenve Mikszáth vállalkozásával szemben már az első kötet olvasásakor is megnyilatkozott. Mikszáth *A »tökéletes könyv«* c. cikkében már utalt egyik megjegyzésére, a többi Gyulai féle széljegyzetet I. e kötet Gyulai Pál széljegyzetei a Jókai Mór élete és kora próbapéldányán c. közleményben 199–210. A levélben kilátásba helyezett kritika – ugyan nem Gyulai Pál tollából – megjelent a Budapesti Szemle 1907 márciusi, 363. számában a 453–467. lapon (szövegét I. MKÖM 19. köt. 266–278. l.)

»Kedves Mór!

Úgy vigyázz a könyvre, mint a két szemed világára: öt napig dolgoztam rajta s soha többé nem bírnám még egyszer megcsinálni. Ha lehet, küldd el mingyárt a nyomdába s rendeld el, hogy siessenek vele!

igaz tisztelőd

M. K. «

A Jókai Mór élete és kora 1907-es évjelzéssel 1906. december 10. és 15. között jelent meg a könyvpiacra, az első ismertetések már 1906. december 16-án napvilágot láttak.

A mű keletkezéstörténetéhez tartozik – bár már a megjelenés után egy hónappal jelent meg – Mikszáth nyilatkozata műve megírásának körülményeiről.

»A „Magyar Közélet” szerkesztősége arra kért, hogy a „Jókai és kora” könyvemről, annak megírásáról beszéljek valamit. Talán számított rá, hogy az ember szeret a saját gyerekeiről csacsogni; de igen nehéz, hogy ízetlenségbe ne essék.

Mindegy, megpróbálom. Megszoktam a kényelmetlen feladatokat. Vagy tíz esztendeig olyan genre-t írtam, ahol a legjobb barátaimat, legkedvesebb embereimet kellett csipkedni és gúnyolni. Ez volt a „T. Ház”-ból a Pesti Hírlapban. Utól is ért ezekért a bűnhődés, mert most meg már olyan mezőn dolgozom évek óta, ahol agyba-főbe kell dícsérni az összes vetélytársaimat, – írván a „Magyar regényírók” című sorozat elé életrajzokat az elbeszélőkről.

E kis életrajzok csábítottak arra, hogy egy hosszú életrajzot is írjak. Alkalmasint az az órák is, aki a nagy kalapácsos velencei órát csinálta, valamikor zsebórákon kezdte. Így fogtam bele „Jókai”-ba és két télen át dolgoztam rajta. (Mert én csak akkor tudok dolgozni, mikor a természet alszik, mikor a természet ébren van, akkor én szoktam álmodni és politizálni.) Bizony sziszifuszi munka volt, nekem laikusnak. Mert mikor már megírtam egy jó darabot, föl-föl bukkant valami új adat, mely összes eddigi okoskodásaimat halomra döntötte. Úgy voltam vele, mint a kaláris-fűzők, vagy új fonalat kellett húznom a kalárisokba, vagy új kalárisokat a fonálra, valahol mindig romlott. Hanem hát sok jó emberem volt, akik mindenben segítettek adattal, jó tanáccsal. Felkotorászták a levéltárakat, beküldtek leveleket, okmányokat, visszaemlékezéseket.

De még ez se lett volna elég. A barátaim segítségével nem mentem volna semmire, éreztem, hogy az ellenségeimet is be kell fogni a munkába.

Ez pedig úgy történt, hogy amelyik fejezetben vagy életrészletben hézag mutatkozott, ahol homály volt vagy valami ellentmondásszerű látszott, és ahol nem éreztem magamat biztosnak, azt leköszöltem a lapokban mutatványnak, mire megindultak a cáfolatok, helyreigazítások s mindenféle fajtajú fenekedések, melyektől a csontjaim el nem törtek, hanem ahelyett olyan világosság gyúlt a bizonytalan adatok ködébe, hogy szilárd lépésekkel haladhattam tovább. Szóval a barátaimnál csak az ellenségeim segítettek nagyobb igyekezettel.

Így írtam meg a könyvet anélkül, hogy fáradságot okozott volna, inkább élvezetet. A sajtó jól fogadta, superlata, érdemén túl (de ennek a bizonyítását ne tessék tőlem várni), és csak egy megjegyzésre szorítkozom. Egy-két ilyen „könyvmegbeszélésből” kilógott az a tűnődés: vajon életrajz-e a „Jókai és kora” vagy valami más?

És nézzük csak, mi adott okot erre a tűnődésre? Az, hogy nincs benne az a megszokott adag az író műveinek úgynevezett boncolásából, hanem csak az élete van rajzolva, szóval annyira tiszta életrajz — tűnődnek az illető recenziók írói —, hogy talán nem is életrajz, mintha azt mondanák egy tollkésre, hogy talán nem is tollkés, mert nincs benne, amit a tollkésben gyakran találnak, se dugóhúzó, se fogvájó, se kis fűrés, hanem csak tollkés.

A Jókai műveivel egyébiránt eleget foglalkoztam könyvemben, valamint kinyomtatási módszerével, igaz módszerével, de nem olyan mértékben és nem olyan sablonok szerint, mint mások, noha könnyű lett volna abból a garmadából, amit a kritikusok egy félszázadon át Jókairól írtak, kiszedni egy félkötetre valót, s a saját házi mártásomban fölszervírozni, — de én megvallom, egy percig sem szándékoztam oly életrajzot írni, mely az ős biográfiákhoz hísonlítson és századik legyen a kilencvenkilenc közt.

Mert meggyőződése, hogy az életrajz és a művek széptani méltatása lehet ugyan együtt is, de annyira különböző dolog a kettő, hogy jobb ha külön tárgyalatik. Két különböző tehetség kell hozzá. Életet lehelni a száraz életrajzi adatokba más dolog és megint más dolog felboncolni a műveket.

A művek különben megvannak és megmaradnak és akár mit mondjon is a széptani boncoló róluk, azok az olvasókra nem az ő fejtegetései szerint, hanem az ő műveltségük és ízlésük szerint fognak hatni s a következő generációk fitéle alá is tartoznak; ellenben az író egyénisége és életfolyamatja fölött végképp bezáródott az akta, s idők harasztja hullván reá, folytonosan bágyadtabb, homályosabb. Az egyszerű józan ész diktálja tehát, hogy főleg azt kell megeleveníteni, ami holt, ami nem maradt meg az íróból és ami

mindenkor szükséges lesz annak teljes megértéséhez és megítéléséhez, ami belőle megmaradt.«¹⁴

Források

Mikszáth a Jókai-életrajz készítése közben tett nyilatkozataiban többször említette forrásait, a megjelent mű szövegében és lapalji jegyzeteiben több ízben hivatkozik forrásművekre. Így megemlíti *Nagy Iván* családtörténetét,¹⁵ *Vály Ferencné Jókai Eszter* visszaemlékezéseit,¹⁶ *Jókai Mór* különböző önéletrajzi írásait,¹⁷ *Szinnyei József* önéletrajzi feljegyzéseit,¹⁸ *Orlay Petrics Soma* visszaemlékezéseit,¹⁹ *Kapossy Lucián* cikkét az Irodalomtörténeti Közlemények 1894-es évfolyamából,²⁰ *Ferenczi Zoltán* Petőfi életrajzát,²¹ *Kőrösy László* Jókairól szóló füzetét,²² *Szuper Károly* színész-naplóját,²³ *Vály Mari* visszaemlékezéseit,²⁴ *Török Zsigmond* munkáját,²⁵ *Petőfi* leveleit,²⁶ *Egressy Gábor* visszaemlékezéseit,²⁷ *Degré Lajos* emlékiratait,²⁸ *Vadnay Károly* cikkét,²⁹ *Erdélyi János* levelét,³⁰ *Demjánovich Emil* föl

14. Magyar Közélet, 1907. 3. sz. január 13. 13–15. – A Mikszáth által név nélkül említett kritikák – Ch[olnoky] V[iktor], A Hét, 1906. 50. sz. dec. 16.; Kálnoki Izidor, Az Újság, 1906. 349. sz. dec. 20.; Londesz Elek, Pesti Napló, 1906. 350. sz. dec. 21.; Kosztolányi Dezső, Budapesti Napló, 1907. 12. sz. jan. 9. – A MKÖM 19. kötetében találhatók.

15. KRK 18. köt. 8.

16. 18. köt. 18.

17. 18. köt. 23., 25., 26., 35., 57., 60., 61., 120., 122., 179., 196.; 19. köt. 69. stb.

18. 18. köt. 31., 43.

19. 18. köt. 50.

20. 18. köt. 53.

21. 18. köt. 53.

22. 18. köt. 58.

23. 18. köt. 63.

24. 18. köt. 72., 74., 94., 136., 203.

25. 18. köt. 78.

26. 18. köt. 93., 140.

27. 18. köt. 121.

28. 18. köt. 126.

29. 18. köt. 176.

30. 18. köt. 181.

jegyzését,³¹ Feszty Árpádné visszaemlékezéseit,³² Bródy Sándor írását³³ stb.

A nyomtatásban megjelent írásokon kívül beszélgetések, családi visszaemlékezések alapján is sok értesülést szerzett. Mikszáth Kálmánné erről így ír:

»Ezután már folyton az életrajzról gondolkozott. A nyarat szokás szerint Rohicsón töltöttük, itt is Kálmán az ösmerősökkel csak Jókairól szeretett beszélni. Sétálni nem szeretett, bármennyire zaklatták emiatt az orvosok, e tekintetben nem fogadott szót. Keszler Józsefet már csak nagyon szerette, de akárhogy csalogatta, más években nem bírta rávenni, hogy vele sétálni menjen. Most azonban legnagyobb csodálkozásomra, képes volt Keszlerrel fölmenni a legmagasabb hegyi utakra, mert itt Jókairól háborítatlanul beszélgethettek.

Alig várta már, hogy ír hasson. Augusztus közepén már haza készülődtünk, éppen becsomagoltam, mikor az igazgatóság helyiségében azt hallottuk, hogy Beöthy Zsolt idejön a családjával Riminiből. Az uram végtelenül megörült, rögtön ki kellett pakolnom. Vártuk Beöthyt.

Kellemes egy pár napja volt ez Kálmánnak. Nemcsak hogy Beöthyvel lehetett, de Jókairól és Komáromról hallhatott egyet-mást. Beöthy szívesen beszélt szülőföldjéről...

Így aztán elsősorban az uram Hegedüs Sándorné Jókay Jolánhoz fordult kérésével. Ő pedig szóval és írásban is készségesen tett eleget kérésének, vagyis adott hiteles adatokat Jókai életéből. Peti Józsefné, Vály Ferencné Jókay Eszternek leánya az egész naplóját elküldte. Az uram igen nagy örömmel vette, de csak keveset használhatott fel belőle; azt mondta, hogy „túlságos nagy szeretettel van megírva”.

Feszty Árpádné Jókai Róza is eljött, többször hozott igen érdekes adatokat az életrajzhoz, egyszer elhozta a leánykáját is, a kis Masát, bemutatni. A kiállítási évben a Svábhegyen látta az uram utoljára, még akkor Jókai kis hercegnője volt, bálványozott kedvence, játszótársa a pápinak... Hej, de azóta sok minden megváltozott.

Szinnyei József, Jókai kortársa és földije szintén hozott sok érdekes adatot.

Nagy Miklós még Meránba is elutazott, hogy Jókai gyámleánya, L... Ottilia betegsége és halála után kutasson.

31. 19. köt. 8.

32. 19. köt. 26., 133., 149., 163.

33. 19. köt. 139., 165.

A többi még hiányzó adatok is szépen összekerültek. Révai Mór, a kiadó, amit csak lehetett, összekerestetett.³⁴

Az anyaggyűjtés aprólékos munkájáról Révai Mór is megemlékezik. Az általa megemléstett »forrás«-kutatások az adat-ellenőrzés, az apró tények összegyűjtésére nyújtanak néhány példát. »A szent Benedek-rend házfőnökségét kellett például megkeresni aziránt – írja Révai –, hogy Jókai kitől, mikor és mily összegért szerezte meg a balatonfüredi villát és mikor kinek és mily okokból adott túl rajta. Hiszen ezeket az adatokat a telekkönyvből is meg lehetett volna tudni, azonban mégis a rendhez fordultunk, mert hisz voltaképpen nem tisztán a számbeli adatokra van az életrajzírónak szüksége, hanem inkább oly körülményekre, amelyek világot vetnek Jókai Mórnak Balatonfüreden töltött napjaira, amelyek a villavétellel és eladással kétségtelenül összefüggnék.

A Jókai-életrajz egyebek közt magába foglalta Budavár bevételének körülményeit is. Ebben azután oly dolgok fordultak elő, amelyek aggályosak voltak. Meg kellett végre hitelesen állapítani, igaz-e, hogy Windischgraetz halomra lövette a pesti házakat és igaz-e, hogy Görgey lövette a királyi várakat, vagy ha nem lövette, felgyúlt-e és szenvedett-e sérüléseket? Erre a kérdésre Görgey Artúr maga adhatott leghitelesebb felvilágosítást. Levéllel őt terhelni nem lehetett, személyesen kellett tőle kérni a választ, amelyet készséggel meg is adott, és amely egyik részében teljesen ellenkezett az addig terjesztett híradásokkal.

Mikszáth természetesen nem közölte Görgey válaszát a két kérdésre, mert hiszen őt csak az eredmény érdekelte. Helyénvalónak találom, minthogy ezek a válaszok felette érdekesek, itt közölni az akkor feljegyzett szövegben. Arra a kérdésre, hogy igaz-e, hogy Windischgraetz halomra lövette a pesti házakat, Görgey a következőket jelentette ki:

Windischgraetz Budavár ostroma idején nem volt a várban, hanem már ki volt úzve az országból. A vár parancsnoka Hentzi volt, kinek vagy 4000 ember állt rendelkezésére. Mielőtt az ostromot megkezdhettem volna – úgymond Görgey –, felhívást intéztem Hentzihez, hogy adja meg magát, amely esetben szabad elvonulást biztosítok neki és seregének. Ha nem adja meg magát és a harcot kívánja, akkor is tisztességes kapitulációt biztosítok neki, ha Pestet nem löveti és a Lánchídat nem bántja.

Hentzi azonban Jellasich részéről biztosítást kapván arról, hogy idejekorán felmentő csapatok fognak rendelkezésére állani, azt határozta, hogy a várat fel nem adja, kéméletet nem gyakorol, hanem minden lövést, amely a várra történik, húszszorososan viszonzoz éspedig Pestre és a Lánchídra.

34. Mikszáth Kálmánné: I. m. 1922. kiad. 199 – 200., 1957. kiad. 268., 269.34.

Én ennek folytán megüzentem Hentzinek, hogy amennyiben azt a fenyegetést, hogy Pestet halomra löveti és a Lánchídat felrobbantja, beváltja, kard élére hányom őt és embereit. Ki is adtam a parancsot, hogy foglyot ejteni nem szabad, hanem kard élére kell hányni mindenkit.

Pest házai tényleg halomra lövtek, de nem Windischgraetz, hanem Hentzi által. Mindez okmányszerűleg megvan »Mein Leben und Wirken in Ungarn« című művemben, melynek a tiszta igazságon alapuló adatait senkisésem cáfolta meg.

Ellenben a másik kérdésre, hogy igaz-e, hogy Görgey Artúr lövette a királyi várlakot, ezt válaszolta:

Az, hogy én a várlakot lövtem volna, legenda, mely Kossuthnéthől ered, aki abban a hitben volt, hogy én a várlakot azért lövtem, hogy ő bele ne költözhessek.

Az tény, hogy a királyi várlak kigyulladt. Kigyulladt pedig kartács-lövéstől, amely véletlenül érte a várat. Arra, hogy a várat fel kell gyújtani, én parancsot nem adtam. A Gellérthegyen [a] volt csillagvizsgáló mellett volt felállítva egy ágyúüteg. Ennek az ágyúütegnek lövésétől gyulladt ki a várlak, aminthogy kigyulladtak egyéb házak is. Ez elkerülhető nem volt, de – mint említettem – arra, hogy a várlakot fel kell gyújtani, parancsot nem adtam.

Ami összeköttetés csak volt, mind felhasználtuk az adatok érdekében. Egy napon azzal állít be Mikszáth, hogy sehogysem tudja megállapítani Laborfalvy Róza születési évét. Nincs ennél könnyebb, mondom én, kiküldök valakit a kerepesi temetőbe, megnézzük a sírkövén. De hát a sírkövén nem volt kiírva a születési éve, akkor azután Lévy Józsefhez fordultunk Miskolcra azzal a kéréssel, hogy a miskolci anyakönyvben puhatoltassa ki Jókainé születési évét.³⁵

Itt említenék meg, hogy a Révai Mór által említett »adat-ellenőrzésnek« nyomai a mű végleges formába öntésén meglátszanak. A Görgeytől kapott felvilágosítást az átdolgozáskor felhasználta. A próbapéldányban – a MKÖM 18. köt. 167 : 29–32 sor helyén – a következő szöveg volt: »*Görgey halomra lövette a királyi rezidenciát, nehogy Kossuth beleköltözhessek*«. A végleges forma kialakításakor Mikszáth a Révai Mór idézte Görgey-féle szóbeli közlést figyelembe véve módosított a szövegen. Ugyancsak megtaláljuk a Laborfalvi Róza születési dátuma körül Révai által jelzett pontos tudósítás nyomait is. A próbapéldány írásakor Mikszáth úgy tudta, hogy a művész 1812-ben született (a pontos napot nem ismerte), és eszerint harminchat éves volt, amikor Jókai Mór feleségül vette. Ez olvasható a próbapéldányban – a MKÖM lap, és sorszámai alapul véve – a 18. köt. 132 : 31 és 133 : 11, továbbá a 144 : 3 és 4 sorban, a 144 : 24 sorban pedig

35. Révai: I. m. 207–210. l.

azt írja: »született 1812-ben.« A végleges átdolgozáskor Mikszáth a téves adatokat kijavította.

Arra a tényre, hogy a Jókai-ismerőkkel folytatott levelezése milyen adatok birtokába juttatta, a széleskörű levelezés egyik fennmaradt darabja tájékoztat. A második kötet próbapéldányával kapcsolatban Enyedi Lukácsnéhoz 1906. szeptember 11-én írt, már említett levelében olvashatjuk a következőket: »A Jókaira vonatkozó megjegyzések örömet okoztak. Nincs azokban most annyi kifogásolható, mint az első kötetnél, ahol hasznosak voltak, de ezekben is van egy-két értékes hely, mint pl. ahol a Jókai mindenki iránt bizalmas tegezéséről fűz megjegyzéseket. Ez olyan okos, mintha nem is asszony magyarázná, de egy nyugodt bölcs. Ezek bár idegen tollak (a méltóságos asszonyéi) beveszem e kötetbe...« A változtatás mértékéről sajnos pontos képet nem tudunk nyújtani, mert a második kötet próbapéldányai az idők folyamán elkallódtak, de az tény, hogy a MKÖM 19. köt. 135 : 26 – 136 : 33 soráig terjedő részben Mikszáth részletes elmefuttatást írt a Jókai kedvelte tegezésről.

A plágium-vád

A Jókai-életrajz megjelenését követő első három hónapban a napilapok és az irodalmi folyóiratok kritikusai elismeréssel írtak Mikszáth új művéről. A szakfolyóiratok közül elsőnek a *Budapesti Szemle* 1907. márciusi számában részletes és hosszú bírálatot közölt a könyvről. A kritika irányát Gyulai Pál idézett levele már körvonalazta: irodalomtörténeti és esztétikai szempontból marasztalta el Mikszáthot, a Jókai-életmű értékelésében következetlenséget látott, a kor bemutatását felületesnek tartotta (a kritika szövegét l. MKÖM 19. köt. *Irodalom* fejezetében). Két hónappal a Budapesti Szemle kritikája után egy másik szakfolyóiratban, az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* jelent meg ismertetés Mikszáth könyvéről, Kiss Imre aláírással a folyóirat 1907. májusi, 5. füzetében, az 507–513. lapon. A cikk szövegét az alábbiakban közöljük. A bírálatban feltüntetett lapszámok az 1907-es kiadásra vonatkoznak, mi szögletes zárójelben közöljük a MKÖM megfelelő lapszámait.

»Nem minden meglepetés és kételkedés nélkül vettük kezünkbe e művet. Először azért, mert még nagyon korainak tartottuk az időt arra, hogy Jókairól életrajzot lehessen írni anélkül, hogy az elfogultság nagyító üvegén keresztül torzallakká válják, másodsor pedig azért, mert éppen Mikszáth tollából ered Jókai tanítványától, s az ő irányának mintegy folytatójától, kinek regényei is – elbeszélései kevésbé – körülbelül a mester fogatkozásait mutatják, csakhogy

hatványozott mértékben, s Jókai fényes írói kiválóságai nélkül. De hát a hálás utód lelkesedhetik nagynevű elődjéért, s leróhatja iránta való kegyeletét. Hiszen fiatalabb korában Mikszáth már írt Jókairól. Ha nem is kapunk tudományos becsű életrajzot, megelégedhetünk amolyan regényes korrajzfélével is, amilyen pl. a Mereskovszkij Leonardo da Vinci, mely anélkül, hogy pontos és megbízható adatokon épülne föl, mégis gyönyörűen megrajzolja hősének alakját, s oly művészettel illeszti bele kora hangulatába, hogy elolvasása nemcsak élvezettel, de haszonnal is jár, mert lelkünket fogékonnyá teszi hőse jellemének megértésére.

Mikszáth könyve, a huszonhét fejezet poétikus, fantasztikus címe is ilyen élvezetes olvasmányt ígér. Az Epilogban meg egyenesen kimondja Mikszáth, hogy nem volt célja szénát-szalmát összehordani, „s e gezemicét kinevezve életrajznak, elérje azt, hogy az olvasó mindent megkapjon és megtudjon, ami Jókaival történt, amit mondott és csinált, csak éppen őt magát, az egyéniséget ne kapja meg”. Ő a színtiszta igazságot kereste, „nem a fotografusféle rideg, hanem a művész igazságát”, s a sokféle Jókai közül, akiket ő s mások ismernek, lepingálta azt, amely mindegyikhez hasonlított s egyik se egészen, az igazi, hamisítatlan Jókait, amint műveiben és élete folyamában megnyilatkozik.

Az igazság evvel szemben az, hogy Jókairól se megbízható életrajzot, se jellemrajzot nem kapunk, de még csak regényes korfestést sem a koráról. Mikszáth homlokegyenest az ellenkezőjét nyújtja annak, amit ígér. Az egyéniséget akarja kidomborítani, s belefojtja a részletek rajzába. De micsoda részleteket rajzol! Nem ám az életfolyamat többé-kevésbé fontos mozzanatait kutatja ki pedáns pontossággal, hanem jelentéktelen semmiségek, s a nyilvánosság elé éppen nem való magánügyek, lagzik, házi szokások, perpatvarok stb., azok a motívumai, melyekből olyan írónak, mint Jókai, az életnyilvánulásait megmagyarázni s ebből az egyéniséget kifejtetni akarja. Az egész munka a lényegtelen epizódok kiszínezésének s éppen a fontos események, lényeges dolgok elnagyolt, fölületes leírásának oly zagyva tömkelege, telve ellentmondásokkal, üres, semmitmondó frázisokkal, hogy sokszor bizony Mikszáth jóhiszeműségében és tárgya komolyságában is kételkedünk. Mintha egyebet se akart volna, csak mendemondák, pletykák, szóbeszéd után Jókai gyöngéit, élete pikantériáit összekeresni, s ezeket még jobban kiszínezve, a mi szenzációra éhes közönségünknek frivol olvasmánnyal szolgálni.

Szálnalmas erőlködés hatását teszi ránk a könyv, melynek írója lelkesedni akar hőséért s tárgyáért, de nem tud, ellenben szellemeskedő, hatásvadászó hajlama minduntalan elragadja, s ahol alkalmas talajra bukkan, vígan s vakmerően szökdelteti nyugtalan pegazusát. Jókainak se emberi, se írói jellemét ebből az életrajzból nem értjük meg, sőt még csak fogalmat sem nyerünk róla. Ami gyöngesség,

fogyatkozás, hiba, sőt silányság egy emberben lehetséges, az Jókaiiban szerint mind megvan. Akaratnélküli, férfiatlan, gyöngé báb, gyámoltalan, könnyelmű, hiú, az ünnepeltetést s kegyeket hajhászó, ingatag, hálátlan, makacs és gyáva szájhős: ez a Mikszáth Jókaija; majd egy csomó szuperlatívusszal látja el: és egy csapásra hatalmas karakter, lángész, a legkiválóbb szellemek s legjobb, legnagyobb emberek egyike, akik valaha éltek! Gyöngé ember, rossz politikus, rossz gazda és rossz író, ki jellemezni nem tud, az embert csak a könyvből ismeri, természetes cselekvést alakjaiba önteni nem képes, aki noteszekből, feljegyzésekből, a lapok „Különfélék és vegyesek” rovataiból böngészi össze regényei anyagát, s furcsaságokkal aggatja tele hőseit, mégis a „legmegvesztegetőbb író” az egész világirodalomban, s a mi elbeszélő irodalmunk kimagasló óriása. Mikszáth Jókaija valóságos operett-hős: üres, tartalmatlan, de cifrán fel van öltöztetve.

A szerző magas talapzatra helyezi hősét, s nem veszi észre, hogy karikatúrát állított oda. Avval védi eljárását, hogy Jókait a maga valójában, erényeivel, hibáival együtt akarta élénk állítani, s egy Jókai szerint megbírja az igazat, mert ha nem, akkor nem biográfia, hanem özönvíz kell az embereknek. Így persze egyszerűen el lehet intézni a dolgot, de Mikszáth elfelejti, hogy ő éppen az igazságtalanság javára billenti a mérleget, amikor a gyöngeségek s hibák mellett adatokkal bizonyít, a kiválóságokat pedig megokolatlanul veti oda. Így nem növeli, hanem csak megtépázza Jókai nimbuszát. Olyan nagyszabású és jelentékeny hatású frónál egyébként, mint Jókai, nem az egyéni élet a fődolog, hanem az a hely, melyet kora irodalmában elfoglal, és külső életfolyásának egyes momentumai, emberi tulajdonságai csak annyiban bírnak fontossággal, amennyiben művei keletkezésére befolyanak, s azok megértésére szükségesek.

A Budapesti Szemle áprilisi füzetében figyelemre méltó névtelen kritika jelent meg erről az életrajzról. Utaljuk a szíves olvasót erre a cikkre, nemcsak azért, mert Mikszáth könyvéről helyes véleményt ad, hanem mivel magát Jókait is kellő világlátásba helyezi, s röviden, néhány lapon sokkal jobb képét adja írói egyéniségének, mint Mikszáth egész két vaskos kötete, mely minden rendszer nélkül, kronológikus sorrendben, regényszerű kiszínezéssel, apróra elmondja Jókai életét, a fősúlyt nem írói tevékenységére, műveire helyezve, hanem intim családi ügyeire.

Mikszáth bizonyára nem volt tisztában saját feladatával, mikor e munka megírására vállalkozott, mert különben ilyen vaktában, ennyi könnyelműséggel bele nem fogott volna. Sem kellő készültséggel nem bírt, sem adatokat nem gyűjtött, sőt még csak annak szükségét sem érezte, hogy legalább azt a kort megismerje, melyet jellemeznie kell; s így természetesen anyagának helyes arányaival sem törődhetett. Ki fogjuk mutatni, hogy tulajdonképpen hogyan készült ez a két

kötet. De az a mód, ahogyan ő a tudás hiányát ötletességével palástolni igyekszik, tanulságos, s mindenekelőtt rá nézve jellemző. A Budapesti Szemle cikkírója egész irodalmunk kicsinylésének s kifigurázásának nevezi Mikszáth azon eljárását, amellyel 1–2 lapon Jókai kortársairól, s általában fróinkról, a legnagyobbakról is megemlékezik. Mi nem fogjuk föl olyan tragikusan a dolgot, mivelhogy egyáltalában nem árt vele senkinek, ha azt mondja, hogy Jósika „magyartalan”, Eötvös „szentimentális és nemzetközi”, Kemény Zsigmond meg olyan az „elbeszélő válfajban, mintha az elefánt menüettet táncolna” (!). A többiek, a kisebbek, már csak arról nevezeteseek, hogy maguk foltozták ruhájukat, nem vacsoráltak, mert nem tellett rá, hogy emez elegáns volt s szép mint egy Adonisz, amaz csúf, mint egy faun stb. . . . Íme annak a kornak a képe, a negyvenes évek irodalmának állapota, melyben Jókainak „briliáns tulajdonaival” mégis oly nehezen sikerült föltűnnie. Az ilyen léha és üres rajz éppen ezen idő hangulatáról, erről a nagyjelentőségű, átalakító hatású irodalmi forradalmunkról, csak azt bizonyítja, hogy a szerzőnek nemcsak hogy nincs fogalma arról a korról, melyről ír, de fogékonysága sincs annak megértésére.

Irodalomtörténeti ismereteinek megítélésére csak egyetlen jellemző példát említnék. Azt írja egy helyen, hogy Vörösmarty, Petőfi, Jókai stb. a „Csigában” szoktak összegyülekezni: „Ha a fiatalok egyedül maradtak, akkor megelevenült a Csigá, zúgott a nagy disputáktól, bohém tréfáktól. Ilyenkor talált egyetlen egyszer betévedni a zárkózott kedélyű, mélabús Berzsenyi Dániel, hogy egy estét írók között töltsön, de elborzadva a tapasztaltaktól utazott el másnap Niklára, hogy soha többé meg ne kívánja az írói társaságot”. Tudvalevő, hogy Berzsenyi 1813-ban járt úgy Pesten, hogy itt nem jól érezvén magát másnap búcsúvétel nélkül elutazott, utoljára pedig 1832-ben jött fel az Akadémia nagygyűlésére, akkor Fáy András háza volt az írók s politikusok gyűlőhelye — és 1836-ban már halott volt! Nyilvánvaló, hogy Mikszáth e munkája érdekében semmiféle tanulmányt nem tett. A Jókai-irodalmat nem ismeri, s a különféle kritikai vélemények figyelembe vételét sem tartotta szükségesnek; Gyulai, Péterfy Jenő, Névy, Beöthy dolgozatait meg sem említi. Magának Jókainak műveiről is alig szól, és fejlődését, írói tulajdonságait sem méltatja. Ami kevés esztétikai fejtegetés benne foglaltatik, az idegen átvétel, dacára az Epilog azon kevély kijelentésének, hogy „a dolgok és az egyéniség megítélésére nézve csökönyös maradtam a saját fölfogásom mellett”.

Mikszáthot mindez valójában nem is érdekelte. Tudományos vagy magasabb művészi célok nem vezették, s adatok után sem nagyon törte magát. Azt mondja ugyan, hogy az adatok hitelességére nézve mindent elkövetett, a kefelenyomatokat megmutatta Gyulainak, Beöthynek, elküldte Komáromba öreg embereknek, és Szinnyeitől, Nagy Miklóstól, Hegedüs Sándortól is nyert becses közléseket — ez

mind meglehet, de a forrásokra való hivatkozás mégis szemfényvesztés, mert műve, mind a két kötet, egyetlen forrás alapján készült, amelyet Mikszáth sehol meg nem említ, s ez Szabó László: „Jókai élete és művei”c. könyve, mely még a Jókai halála évében, 1904-ben jelent meg. Elég ügyesen megírt munka, mely nem tudományos célból készült, hanem a közönség számára, az elhunyt kedves író szellemének mintegy kiengesztelésül s elégtételül azért a sok méltatlan meghurcolásért, mely életét még közvetlenül a halála előtt is annyira megkeserítette.

Mikszáth nem tett egyebet, mint ezt a könyvet egyszerűen kibővítette két kötetre. De nem úgy, hogy új anyaggal gazdagította volna, hanem úgy, hogy újból megírta ugyanazt, kiszínezve s tarkítva regénymódra, háromszor akkora terjedelemben. Az első laptól az utolsóig nyomon követi mintáját, s a beosztáson nem változtat, se kritikát vele szemben nem gyakorol. Átveszi összes adatait s a kész ítéleteket is. Amit a magából hozzász, az mindössze egészen jelentéktelen dolgokra (pl. Jókai atyjának Komárom városhoz való viszonyára) vonatkozó néhány levéltári adat, kétes értékű adomák, a rokonok feljegyzéséből vett, vagy magának Mikszáthnak személyes érintkezéseiből és tapasztalataiból merített oly alárendelt és tizedrangú semmiségek, hogy számba sem vehetők. Ezenkívül mindent onnan vesz át és semmi olyan a könyvében nincs, ami Szabónál meg nem volna. Sőt ellenkezőleg, Szabó részletesen beszámol Jókai műveiről, írói fejlődéséről, jelentőségéről; ismerteti a róla való főbb véleményeket, s igyekszik kidomborítani egyéniségét, jellemét, közli műveinek időrendbeli bibliográfiáját, amit Mikszáth mind elhagyott, illetőleg olyanoknak az elmondásával pótol, amik szerinte bizonyára jobban vezetnek hőse lelkéhez, belső egyéniségének megértéséhez, mint a művei. Hogy pl. mit ettek a keresztlőjén, micsoda társasjátékokat talált ki, miként szokott tanulni, hogyan küzdött folytonos pénzzavarral, hányszor mosattak a házánál, és micsoda rabláncon tartotta szegényt otthon az ő háromfejű „Cerberusa”, Laborfalvi Róza.

A Budapesti Szemle cikkírója említi, hogy Mikszáth könyvében csak két helyen méltatja Jókai írói működését, s ebben a fejezetben: „Hogyan fakad a rügy, a bimbó és a rózsa”, a dolgozás-módját tárgyalja. Nos, hát ezt is Szabótól veszi át, s csak azt, amit itt talált, vázolja Mikszáth olyan „belletristára valló szabadsággal és önkénnyel”. Innen veszi az összes idézeteket, úgy, ahogy itt vannak, s csak azokat, amelyek itt megvannak. Sőt alig változtatott átvételeket közöl, a forrás megnevezése és idézése nélkül, mint a sajátját. Íme néhány példa:

A „tízek” erre az udvarias kérdésre április 8-ikán szintén udvariasan válaszoltak; válaszuk, melyet az Irodalmi Ór április 12-ikén közölt így szólt: stb. (88.)

Bort nem ivott se Petőfi, se Jókai. Este rendesen otthon szoktak lenni, együtt teáztak és beszélgettek, s vagy a saját műveiket olvasták föl egymásnak, vagy a francia költőkből olvastak. (94.)

Petőfi közreműködése az Életképeknél csak annyiból állott, hogy verseket írt a lapba, s ezért havi száz forint fizetést kapott. A szerkesztés minden gondja és munkája Jókaié maradt továbbra is. (105.)

Pünkösöd hétfőjén este az olasz katonák fölláztak a Károly-kaszárnyában. Nagy mozgalom volt az utcákon s Jókai hazasietett a nemzetőri kardjáért. Petőfi, aki már lefeküdt, kikiáltott neki, hogy mi történt? Petőfiné kisietett a konyhába s kérve-kérte Jókait, hogy férjét ne vigye magával. Jókai teljesítette a kérést: magával vitte a ház egyetlen kapukulcsát s kívülről bezárta maga után az ajtót. Petőfi tehát, aki még az ablakból is kiabált a távozó Jókai után, nem mehetett ki a házból. Ezen másnap

A „tízek” erre az udvarias kérdésre április 8-ikán szintén udvariasan válaszoltak: válaszuk, melyet az „Irodalmi Ór” április 12-én közölt, így szólt: stb. (I. 151. [MKÖM 18. köt. 103.])

Bort nem ivott se Petőfi, se Jókai még akkor, ezen kívül utóbbi nem is pipázott. Este rendesen otthon szoktak lenni; együtt teáztak és beszélgettek, vagy felolvasták egymásnak, amit napközben írtak. (I. 161. [MKÖM 18. köt. 109.])

Petőfi közreműködése csak abból állott, hogy verseket írt az Életképekbe s ezért 100 forint havi fizetést kapott. Egyéb szerkesztési gond maradt a Jókai vállán. (I. 193. [MKÖM 18. köt. 130.])

Az olasz katonák pünkösöd hétfőjén este felláztak a Károly-kaszárnyában. Nagy mozgalom volt az utcákon. Jókai hazajött a nemzetőri kardjáért. Petőfi, aki már ágyban feküdt, kikiáltott neki, kérdezte, mi történt. Petőfiné azonban kisietett a konyhába s kérte Jókait, hogy a férjét ne vigye magával, mire Jókai szó nélkül távozott s magával vitte a ház egyetlen kulcsát, kívülről zárva be a kapuajtót. Petőfi sejtett valamit, még az ablakból is kiáltozott utána, de Jókai úgy tett, mintha nem hallaná.

reggel összevesztek s Jókai elköltözött Petőfiéktől a Hatvani utcába, abba a házba, ahol Laborfalvi Róza lakott. (108.)

A radikális „Március 15-ike” hevesen megtámadta Jókait s szerkesztője, Pálffy Albert, azonnal visszakérte tőle a Pesten kölcsön adott száz forintot. (130.)

Madarász azzal védekezett, hogy pártjával elfogadtatott egy törvényjavaslatot, amely szerint halállal büntetendő mindenki, akire gyanú van, hogy az ellenséggel cimborál. A törvényjavaslatnak az volt a nyilvánvaló célja, hogy Jókait eltegyék láb alól. (132.)

”Dívatba hozta az elbeszélés könyved folyamatosságát, szemben azzal ahol szónokias, hol nehézkes értekező modorral, mely régebbi regényirodalmunkat jellemezte.” (Gyulai) (213.)

Egy hónapig fel volt kavarva az egész kerület békecségre; a népgyűlések egymást érték s a jelöltek és kortesek éjjel-nappal agítottak. (177.)

Másnap a kis tréfát, mely különben lovagi szolgálat is volt „Juliskának”, oly mértéken felüli ingerültséggel tette szóvá, hogy Jókai sértődve rögtön áthurcolkodott onnan a Hatvani utcának abba a házába, ahol Laborfalvi Róza lakott. (I. 195. [MKÖM 18. köt. 131.])

Pálffy Albert radikális lapja, „Március tizenötödike”, hevesen megtámadta Jókait és a szerkesztő gyerekes módon rögtön visszakövetelte a kölcsön adott száz forintját. (I. 234. [MKÖM 18. köt. 155.])

Madarász László, mint a megsebzett vad, rohamra készült; egy törvényjavaslatot fogadtatott el lázas gyorsasággal a pártjával, mely szerint halállal büntetendő mindenki, akire gyanú van, hogy az ellenséggel cimborál. E guilottine-fzű javaslatnak az volt nyilvánvaló célja elsősorban, hogy Jókait eltegye láb alól. (I. 244. [MKÖM 18. köt. 161.])

Dívatba hozta az elbeszélés könyved folyamatosságát... s ez az elbeszélési bravúr teljesen elsöpörte az eddigi értekező, nehézkes vagy szónokias előadási modort. (II. 77. [MKÖM 19. köt. 54.])

Egy hónapig fel volt kavarva az egész főváros. Népgyűlések, menetek, vonulások, verekedések egymást érték. (II. 110. [MKÖM 19. köt. 76.])

A választás napján este tíz órakor Jókainak 28 szavazattöbbsége volt. — Az utolsó Jókai-párti szavazókat a kortesek vállukon vitték végig a Király utcán, a Lövölde nagytermében levő választási helyiségbe. (177–178.)

1872-ben politikai körutat tett az országban s az agitációs út diadalúttá fejlődött. A vasúti állomásokon mindenütt ezrekre menő sokaság fogadta s ahová Jókai elment, ott megvetette lábát az ellenzék. „Különös bájt kölcsönzött az ünneplésnek, — írja erről a körútról egy régi publicista, — hogy a városok előkelő hölgyei vezették a küldöttségeket... stb. Soha még embert így nem ünnepeltek Magyarországon...” (264.)

A választás első napján este 10 órakor Jókainak 28 szavazattöbbsége volt. — Az utolsó szavazókat már vállukon vitték végig a Király utcán a lövöldébe, a tömegek orkánszerű éljenzése mellett. (II. 111–112. [MKÖM 19. köt. 76–77.])

1872-ben a Lónyay-kormány ellen indított nagy agitáló körúton is mindenütt rajongó lelkesedéssel fogadták. A vasúti indóházaknál ezrekre menő közönség várta. „Soha még így embert nem ünnepeltek, — írja erről a körútról egy régi publicista, valószínűleg nem minden túlzás nélkül; — a városok hölgyei vezették a küldöttségeket...” stb. (II. 114. [MKÖM 19. köt. 78.])

Ilyen apparátussal készült Mikszáth könyve. Szomorú dolog, mikor egyik legjobb nevű írónkra rá kell sütni a plágiumot.

Egyébként Mikszáthnak — s most természetesen csak a mai Mikszáthról beszélünk, nem a régiről, a sok jóízű, kedves történet páratlan elbeszélőjéről — csak a híre nagy és felfűjt. Magasztalják a stílusát és a nyelvét, pedig újabb regényeiben és novelláiban sem eredetiség, sem zamat nincsen: a stílusa affektált, keresett, a nyelve triviális. Novelláihoz, vidéki történeteinek köznapiságához talán illik ez az elbeszélői mód, az ételekből vett hasonlatok („Jókai tárgyaival az ínycsiklandozó francia főzés- és tálalás-művészet embere...”!), elferdített s ízetlen idegenszók: flanc, stikli, írólegények herbergje, facér újságírók, stb. meg az ilyen kifejezések: „herélni, amputálni a regényét”, „a halhatatlanság kapujánál virágzó ócskaruhaüzletek vannak” — de komoly munkában helye nem lehet. Germanizmusokban is bővelkedik: „a tanügyi rovat össze csinálója”, „messze kisebb író”, „mi a legújabb Jókairól?”, „felülni neki”, stb. Általában oly gondatlan, pongyola a nyelve, felületes és következtelen a helyesírása, hogy könyvének érdeméül még azt sem tudhatjuk be, hogy jól van megírva. Értéke nulla. És ezért a munkáért Mikszáth a kiadótól, úgy mondják, 20 ezer korona honoráriumot kapott!«

A durva hangú, irigykedő cikk alatt olvasható Kiss Imre aláírás álnév: *Miklós Ferenc* középiskolai tanár használta – ma már nem tudni mi okból – ezt a nevet.³⁵ Miklós 1869-ben született, középiskolai tanulmányai után 1890-ben az Államvasutak szolgálatába lépett és ott tevékenykedett 1897-ig. Akkor beiratkozott a pesti egyetem bölcsészkarára és 1901-ben tanári oklevelet kapott. Doktori disszertációjának címe: *A drámai hármasegység*. 1902-ben tagja lett a Budapesti Philológiai Társaságnak, és ugyanabban az évben két ismertetést írt a társaság folyóiratába, Az Egyetemes Philologiai Közönybe (*Antológia a XIX. sz. francia lírából* c. műről és Gellért Jenő *Vörösmarty Mihály élete és költészete* c. könyvéről) 1904-ben egy német nyelvű művet ismertetett, majd 1905-ben egy saját névvel jelzett ismertetőn kívül Vadnay Károly *Irodalmi emlékek* c. könyvéről írt Kiss Imre néven egy semmitmondó ismertetést. Az 1906-os évfolyamban, ugyancsak Kiss Imre álnéven Pápay József *Osztják népköltési gyűjteményéről* írt a tartalom szolid bemutatására szorítkozó ismertetőt. Ilyen előzmények után jelent meg 1907-ben a rosszindulatú, Mikszáthot támadó írása.

A plágium-vád néhány következtetésre készítet. A cikk szövege is utal a Budapesti Szemlében megjelent írásra, megfogalmazásával mintegy folytatásának, kiegészítésének tünteti fel »szenzációs« megállapításait. Tehát ez arra mutat, hogy a korabeli szakkörök bizonyos csoportjának véleményét fejezte ki mindkét cikk, azaz az álneves cikkek vagdalkozó hangjának az adta meg a lehetőséget, hogy maguk mögött éreztek egy bizonyos kört vagy személyeket.

A plágium-vád során megvédett Szabó László, szegedi származású fiatal újságíró. Újságírói pályájának állomásai: Szegedi Híradó, Budapesti Hírlap, Pesti Napló (1898–1901), majd újból a Budapesti Hírlap. Ügyestollú, fürgé újságíró lehetett, aki minden előképzettség nélkül írt filozófiai és pszichológia problémákról (*Kalandozások a filozófia országába*. 1894; *Az ismeretlen és a lelki problémák*. 1900), ugyancsak minden szakképzettség nélkül állította össze a *Jókai élete és művei* című kiadványát. Célját és igényét előszavában a következőkben foglalta össze: »E könyvnek nem célja, hogy történeti kritikával frott életrajza legyen Jókainak... Föl fog tűnni az olvasónak, hogy maga a szerző aránylag keveset beszél, s említett forrásaival szemben kevés kritikát gyakorol. Mindkét dolognak egyszerű a magyarázata. Szerencse a magyar irodalomra nézve, hogy Jókairól úgy ő maga, valamint több rokona, barátja és ismerőse tömérdek följegyzést hagyott hátra az utókornak. E rengeteg anyagot még senki sem hordta össze, s az anyag nem is férne el egy pár kötetbe. Az értékes följegyzésekből azonban azokat, melyek Jókai való egyéniségének föltüntetéséhez szükségesek, kénytelen volt a szerző fölhasználni, s fölhasználta azokat eredeti formájukban, a közvetlenség kedvéért,

35. L. Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon. Bp. 1956. 254.

hogy annál üdőbb legyen az a kép, amelyet Jókairól e könyv rajzol, Jókai önéletrajzi adataival szemben pedig a különben igen könnyű kritika hiányát megmagyarázza az, hogy ma, amikor az egész magyar nemzet szeretete Jókai iránt még nagyon élénk, Jókai önéletrajzait ízről-ízre szedni és a kutatónak mikroszkópjával vizsgálni, nagyon kegyetlen dolog volna.³⁶

Szabó László könyve 1904 októberében jelent meg. A kritika mint haszonnal forgatható anyag-gyűjteményt fogadta. A Budapesti Hírlap – tehát a könyv megjelenését biztosító vállalat, és amelynek szerkesztőségéhez ebben az időben Szabó László is tartozott – a következőket írja szemléljében: »Nem kritikai életrajz ez, hanem ismertető. Elbeszélése Jókai élete eseményeinek és ismertetése mindannak a körülménynek, mely életéhez fonódik.« Az ismertető végső megállapítása: »A könyv segédforrása mindenkinek, aki Jókairól bármit írni akar...«³⁷ Szabó könyvéről az Egyetemes Philologiai Közlöny is közölt 1905-ben ismertetést. Erre a beszámolóra Kiss Imre is utal, de csak az elismerő szavakat idézi fel, pedig két évvel korábban Császár Ernő megállapította, hogy »a szerző forrásai Jókai rendkívül nagyszámú önéletrajzi adata s a kortársak följegyzései. Becseseknek látszanak ezek az adatok, de kérdés, igazán azok-e...«³⁸ Tehát a cél – vonja le végkövetkeztetését Császár –, melyet a szerző művével el akart érni, már a priori elérhetetlen volt... Ismételjük, a munkát mint történeti művet alapjában elhibázottnak tartjuk, de örömmel kell azt is jelentenünk, hogy mint irodalmi mű derék munka...«³⁹

E tényekhez még annyit kell hozzáfűznünk, hogy Szabó László könyve összeállításakor nagy »eredménnyel« használta fel a tíz évvel korábban, az 1894-es Jókai-jubileumkor Kőrösi László szerkesztésében megjelent Jókairól szóló *Korrajzok* című könyvecskét, annak bizonyos részleteit – minden külön forrás-megjelölés nélkül beleillesztette a saját könyvébe, más helyütt pedig a Nemzeti Kiadás 100. kötetében Szinnyi József által összeállított kronológiát »ötvözte« művébe. E tények világosan meghatározzák Szabó László könyvének eredetiségét és forrásértékét.

Az Egyetemes Philologiai Közlönyt ezek a tények nem érdekelték, célját Mikszáth megrágalmazását minden eszközt igénybevéve el akarta érni, és ez ideig-óráig sikerült is.

36. Szabó L.: I. m. 5–6.

37. Budapesti Hírlap, 1904. 293. sz. okt. 23.

38. Egy Phil.K. 1905. 715.

39. Uo. 717.

Az Egyetemes Philológiai Közlöny támadására először a *Fogaras és Vidéke* figyelt fel és a lap hasábjain hely adott Kiss Imre vádaskodásának. A Fogaras és Vidéke Mikszáth képviselői kerületének székhelyén, Fogarason megjelenő hetilap volt, amely 1903-ban Mikszáth vezércikkével indult meg. A képviselő és kerülete között 1906-ig harmonikus volt a viszony. A következő időszakban kapcsolatuk megromlott, Mikszáth keveset törődött kerülete apró-cseprő bajaival, vagy legalábbis kevesebbet, mint amennyit választói megkívtak tőle.⁴⁰ 1907-ben még tovább romlott a helyzet: Fogaras új főispánt kapott. A korábbi főispán Bauszern Guidó, Mikszáthnak jóbarátja volt. Az új főispán, a 27 éves Széll József (Széll Kálmán miniszterelnök unokaöccse) »az erős kéz politikáját« akarta képviselni – és Mikszáth helyett tulajdon apját, Széll Ignác földművelődésügyi államtitkárt akarta megválasztatni. A helyi lap is szerkesztőt cserélt: Halmy Gyula gimnáziumi tanár, Mikszáth nagy tisztelője távozott, s Bodnár József megyei levéltárnok az új szerkesztő mindenben Széll József kedvében járt. A képviselő és a kerülete között megromlott kapcsolat eredménye volt tehát az, hogy a Fogaras és Vidéke 1907. június 16-i, 24. számában *Szenzációs leleplezés* címmel az alábbi cikkecskét tette közzé:

»Mi fogarasiak eddig Mikszáthot mint képviselőt nem becsültük sokra, úgy-hogy egy fabatkát sem adtunk volna érette mint emberért, hanem mint író előtt levettük a kalapot. S íme előbb a „Budapesti Szemlében”, most pedig az „Egyetemes Philológiai Közlöny” XXXI. évfolyam, V. füzet, 1907. május havi számában, – a tanárvilág egyik legkiválóbb szakfolyóiratában – Kiss Imre az 507. oldalon a sárga földig lehúzza Mikszáth Kálmán „Jókai Mór élete és kora I-II.” kötetes munkáját, sőt szóról szóra kimutatja könyve sok helyéről, hogy az *plágium!!* Szabó László: „Jókai élete és művei” című munkájából. S mély tudással megírt cikkét Kiss Imre azzal végzi: „Szomorú dolog, mikor egyik legjobb nevű írónkra rá kell sütni a *plágiumot!* . . . Általában oly gondatlan, pongyola a Mikszáth nyelve, felületes és következtelen a helyesírása, hogy könyvének érdeméül még azt sem tudhatjuk be, hogy jól van megírva. Értéke: nulla. És ezért a munkáért Mikszáth a kiadótól úgy mondják 20 ezer korona honoráriumot kapott.” Valószínűleg ezzel a munkájával akart főrendiházi tag lenni, de nem sikerült.

Nem *mi* téptük le homlokodról,

Magad téped le a babért! . . .

Reméljük, hogy ezek után csak Mikszáth rehabilitálni fogja magát, vagy ezt is agyonhallgatja, mint sok mást?!«

40. L. részletesebben: Bisztray Gyula: Mikszáth és a kerülete. Tükör, 1939. május. – Kötetben: B. Gy.: Író és nemzet. Bp. 1943. Révai kiad. 302–322.

A hetilap nem elégedett meg e rosszindulatú gúnyolódással, hanem két hét múlva megjelentetett újabb cikkével igyekezett a figyelem előterébe állítani Mikszáth személyét:

»Mikszáth Kálmán „Jókai” című munkájában azt írja egy helyen, hogy *Vörösmarty, Petőfi, Jókai* stb. a „Csigában” szoktak összegyülekezni: „Ha a fiatalok egyedül maradtak, akkor megelevenült a Csigá, zúgott a nagy disputáktól, bohém tréfáktól. Ilyenkor talált egyetlen egyszer betévedni a zárkózott kedélyű, mélabús *Berzsenyi* Dániel, hogy egy estét írók között töltsön, de elborzadva a tapasztaltaktól utazott el Niklára, hogy soha többé meg ne kívánja az írói társaságot!”

Tudvalevő, hogy Berzsenyi 1776-ban született és 1813-ban járt úgy Pesten, hogy itt nem jól érezvén magát, másnap búcsúvétel, hirtelen elutazott. 1813-ban pedig Vörösmarty – 1800-ban született – csak 13 éves volt. Petőfi és Jókai még akkor nem is éltek, mert Petőfi 1823-ban, Jókai pedig 1825-ben született. Berzsenyi Dániel utoljára 1832-ben ment fel az Akadémia nagygyűlésére, akkor Petőfi 9, Jókai pedig 7 éves volt. S így bizonyára még nem igen jártak a „Csigába!” 1836-ban pedig *Berzsenyi már meghalt*.

Így tehát Berzsenyi nem ismerhette a 13 éves Petőfit s a 11 éves Jókait, mint kis iskolás nebulókat!⁴¹

Az Egyetemes Philologiai Közlöny májusban megjelent támadására *A Nap* című esti lap 1907. július 10. 163. számában, a 7. lapon megjelent *Mikszáth levele* című közleménye hívta fel a figyelmet és váltotta ki a sajtó heves reagálását. A cikk a következő szavakkal vezeti be Mikszáth frását: »Mikszáth Kálmán, az illusztris író ellen feltűnő támadást közölt az Egyetemes Filologiai Közlöny egyik utóbbi száma. Kiss Imre bíráló cikket írt Mikszáthnak Jókai élete és művei [sic] című hatalmas új munkájáról s a kritikában plágiummal vádolja meg az író. Azt állítja, hogy Mikszáth egyes sorokat, sőt egész részleteket minden változtatás nélkül vett át egy Jókairól szóló, korábban mejelent könyvből. A kritika aztán hevesen kikel az ellen is, hogy Mikszáth ezért a munkáért húszezer korona honoráriumot kapott. A vádaskodás és a támadás dolgában most Mikszáth Kálmán levelet írt A Nap-nak, amely így hangzik: . . .« Mikszáth levelének szövegéhez az újság még a következő záró sorokat fűzi: »Örömmel adjuk át a nyilvánosságnak a nagy író érdekes levelét. És lehetetlennek tartjuk, hogy bárki is hitelt adjon a rosszindulatú aknamunkának, amelyek Mikszáth Kálmánnak dícséretekre nem szoruló írói egyéniségét akarják megközellíteni.«

41. Fogaras és Vidéke, 1907. június 30. 26. sz. *Mikszáth tévedése*.

A Napban közölt Mikszáth-nyilatkozatnak sajátos – és hitelesen ma már nehezen rekonstruálható – története van. 1913-ban *Hajdu Miklós*, A Nap volt szerkesztője a *Magyar Figyelő* május 13-i, 10. számában (272–277.) *Mikszáth egy plágium-vádról* címen az alábbi bevezető sorokkal egy Mikszáth-levelet tett közzé: »... Hat esztendeje annak hogy megjelent Mikszáth Kálmánnak a Jókai Mór élete és kora című munkája. A tárgyilagos kritika megállapította, hogy a Jókai-monográfia hibái és fogyatkozásai mellett is nagyszerű írói monumentuma a mesemondás magyar fejedelmének. Nem pusztá esztétikai méltatás, de a regényíró életregénye is. Tehát adatgyűjtemény is. Az adatokat, a történeteket pedig valahonnét csak venni kell: tiszta sor. Van, aki mégis másképp gondolkodik. Alig jelent meg a Mikszáth Kálmán Jókai-könyve, jön hozzám, A Nap szerkesztőségébe egy okulárés, szigorú ember és nem kisebb szenzációval vezeti be a vizitjét, mint ezzel:

– Mikszáth Kálmánt akarom leleplezni. Mikszáth plagizált! Amit mondok, azt bizonyítom és vállalom érte a sajtójogi felelősséget.

Hát ez súlyos kijelentés. És a vádló (persze megnevezte, igazolta magát) menten elő is szedte a bizonyítékokat, – ő legalább bizonyítékoknak nevezte a Jókai-könyv megkékcseruzázott részeit, meg más források többé-kevésbé hasonló tartalmú Jókai-adatait. Mindezek tetejébe pedig elővette a vádiratot, egy ugyancsak kemény cikket, amely arról szólt bizony, hogy Mikszáth plagizált. (Valóban szegyenlem, hogy a nagy humorista megréfélt és lefőzött riporter leleményben. A levele csak úgy odavetve fedi fel, hogy hiszen a leleplezés mögött fogarasi helyi politika motoszkál. A cikk az ellenfél kortesének a portájáról került ki: legalább is a kéziratpapír arra vall. Ez a Mikszáth Kálmán saját Conan Doyle-i megállapítása.) A leleplezés közlését – bocsássa meg a cikkíró – nem ígértem meg. Ellenben följajánlottam a vádlott meghallgatását.

Nyáridő volt. Ilyenkor Mikszáth évek óta Rohitschban issza a Styriát. No meg pipázik a kurdirekció legszebb tölgye alatt. (Most már emléktábla hirdeti itt a magyar író karinthisi vizitjeit.) Elküldtem – a leleplező cikk írójának tudtával, de nevének elhallgatásával – a plágiumról szóló vádiratot Rohitschba. És pár nap múlva nevezetes választ hozott a posta. Kimerítő, nagy levélben válaszolt Mikszáth.

A levél utóirata, amint látni méltóztatik, tetszésemre bízta, hogy nyilvánosságra hozzam-e a választ, vagy sem. Úgy találtam helyesnek akkor, hogy a levelet nem publikálom. Mivelhogy Mikszáth nemcsak író volt, de politikus is. Még hozzá akkor egy megbukott politikai párt katonája. Félreérthették és félremagyarázhatták volna hát a dolgot, az egész ügyet így ad acta tettem.

Most azonban mulasztás volna, ha ezt a sajátos érdekességű, sok tekintetben egészen különös Mikszáth-levelet le nem közölném. Kétségtávol olyan részlet ez is.

amely figyelmet érdemel, amikor írói arculatát akarjuk a maga teljességében rekonstruálni.»

Ha összevetjük a Hajdu Miklóstól közölt levelet A Nap hasábjain az 1907. július 10-i számban megjelent Mikszáth levél szövegével, kitűnik, hogy a két Mikszáth-levél szövege azonos, pontosabban a Hajdu Miklós közölte hosszabb, teljesebb; az azonos szövegtestben azonban bizonyos javítások találhatók A Napban közölt részletben. A Nap-beli javítások többsége az újságírói munka felületességéből származik, egy javítása azonban arról árulkodik, hogy tudatos változtatás eredménye. Ez a mondat a Hajdu-féle, autentikusabb közlésben a következőképp hangzik: »Ha az *a névtelen író*, aki engem támad, irigylit tőlem a húszezer forintos honoráriumokat . . .« A dőlt betűvel szedett rész A Nap hasábjain »ez az író« szövegre módosult. Ezt a változtatást döntő bizonyítéknak tekinthetjük. Mert Hajdu Miklós abban tévedett, hogy a tőle közölt levél kiadatlan, mert mint tudjuk, megjelent A Nap hasábjain. Az azonban bizonyosnak tekinthető, hogy a Hajdu-féle kommentárnak a levél keletkezésével kapcsolatban előadott története valóban megtörtént, vagyis a Kiss Imre-féle, az Egyetemes Philologiai Közlönyben megjelent cikktől függetlenül, vagy annak hatására *más is* (hogy ki és milyen formában, ezt egyelőre adatok hiányában nem tudjuk megfejtetni) *megtámadta Mikszáthot*. Ezt a támadó cikket küldte el Hajdu a nyaraló írónak és erre válaszolt Mikszáth – mint az alább bemutatott levél keltezéséből kitűnik – 1907. július 3-án. Ha számításba is vesszük, hogy Mikszáth »rossz« levélíró hírében állt, ebben az esetben ezt a körülményt számításon kívül kell hagynunk, hiszen az író a legközvetlenebbül érintő kérdésről tudósította Hajdu. Tehát a levelet a támadó cikkel együtt legkorábban 1907. június utolsó tíz napjában kaphatta kézhez Mikszáth akkor, amikor az Egyetemes Philologiai Közlöny májusi száma már rég megjelent. Mikszáth július 4-én kelt levelét A Nap szerkesztősége július 7-én vagy 8-án megkaphatta, és bár a lap szerkesztősége Mikszáth kesernyés hangú megjegyzésének hatására lemondhatott arról, hogy a levél megírását kiváltó támadást Mikszáth soraival egyidőben leközzölje, azt az alkalmat mégis megragadta a szenzációra vadászó lap, hogy a levélnek az utóiratban meghatározott részét mint a Kiss Imre-féle támadásra adott választ közzé tegye. Ezt a feltételezést alátámasztja a már előljáróban jelzett önkényes szövegmódosításon kívül az is, hogy Mikszáth levele sehol sem nevezi meg, név nélkül említi támadóját.

Mikszáth levelét Hajdu Miklós szövege nyomán tesszük közzé, a következő nyomdatechnikai eszközökkel: antikva, tehát álló betűvel közöljük a levélnek azt a részét, amely 1907-ben megjelent A Nap hasábjain, kurzív, azaz *dőlt* betűvel közöljük azokat a részteket, amelyek kimaradtak az újság közléséből, ill. amelyeket az újság téves olvasat vagy szándékos javítás miatt megváltoztatott. Az

utóbbi esetekben ékzárójel <> közé illesztjük azokat a szavakat, amelyeket az újság a megváltoztatottak helyébe illesztett. A levél szövege tehát a következő:

»Rohits, július 4., 1907.

Igen tisztelt kollegám!

Mindenekelőtt köszönöm szíves előzékenységét, mellyel nekem a támadó cikket beküldötte, hogy arra feleljek. De én nem kívánok arra felelni. Hiszen oly brutális az és annyira embervadászat, – hogy azt nem lehet párbajjá avatni, ahol vélemény vélemény ellen menne.

Inkább az ön lekötelező levele iránti udvariasságból írom e sorokat, mintsem cáfolatul. Szíveskedjék elolvasni Jókairól írt könyvem s ha ön és Braun Sándor t. kollegám azt gondolja, hogy engem harmincöt éves küzdelmes írói pálya után, amellyel nem is dicstelenül kifelé is szolgálom a magyar kultúrát, névtelenül akárki joggal nevezhet „irodalmi zsebmetszőnek”, tessék közzétenni a névtelen cikket, mely mint a levélpapír háta tanúsítja, fogarasi volt ellenfelemnek valamely kortesétől, tehát politikai gyűlöletből sarjadjik. Nekem nincs módom annak megjelenését meggátolni és nem is kérem, hiszen azt is ki lehet nyomtatni valakinek, ha tetszik, hogy embert öltem.

*

Hogy Jókairól írt könyvem jó-e vagy rossz, annak a megítélése nem rám tartozik. A sajtó jónak találta. De ha rossz is, hát iszen rossz könyvet is szabad írni. Ez a jog vele születik az emberrel. Hogy mennyi honoráriumot kaptam érte egy *magán* <magyar> kiadótul, ez, azt hiszem, nem tartozik senkire. Annyira talán mégsem állhat az ember a nyilvánosság ellenőrzése alatt, hogy azért is megtámadhassák, ha a búzáját drágábban adja el, vagy nagyobb napszámot kap a munkaadójától. Ha az a *névtelen író* <ez az író>, aki engem támad, irigyli tőlem a húszezer forintos honoráriumokat, melyekkel szerinte a könyveimet fizetik, mért nem plagizál ő is, mint ahogy én plagizálok harmincöt esztendő óta *mikor az olyan jó jövedelem*.

A plágium vádjához jutva, *ebben* <abban> csakugyan van valami. A Jókai életrajzához tényleg sok *más-más* <más> írónak munkáját használtam fel, részint olyanokét, akiket felsoroltam, részint olyanokét, akiket fel se soroltam.

Az életrajz nem lévén költött mű, azt nem lehet pusztán invencióból, fantáziából írni. A biográfiát úgy írják, hogy minden adatot, minden könyvet felhasznál az író, másképp nem is lehet. Hiszen biográfiát olyan régi

alakokról is írnak, akiknek az éleadatairól az életrajzíró *egy szóval* sem tud többet, mint amennyit már megírva talált.

Természetes tehát, hogy én is felhasználtam minden lehető könyvet, nyomtatványt, kéziratot Jókai megírásához. S ezek közt a Szabó László könyvét is.

Szabót én személyesen nem ismerem, de ha jól tudom, ő volt megbízva a Révai kiadó cég által, hogy számomra közkönyvtárakból minden lehető adatot összeszedjen és leírjon. E jegyzeteket, melyeknek sok hasznát vettem, tényleg megkaptam a kiadótól, valamint a Szabó könyvét is, mely mint egy csomó más ilyen alkalmi könyv, a Jókai temetésekor készült s azokat a közleményeket tartalmazza, melyek a ravatalozás és temetés ideje alatt a napi sajtóban, részint mint életrajzi adatok, részint mint régi kritikák, adomák, apróságok, visszaemlékezések megjelentek, ezeknek hirtelen való összeolldozása a Szabó könyve, s tartalma jó részben áll olyan dolgokból, melyeket különböző időkben, különböző lapokban (*többi közt a Braun Sándor kollegám hajdani lapjában, a Budapesti Naplóban*) én írtam Jókairól.

Mint valamennyi ez alkalommal *napi* megvétellel kiadott könyvet, úgy a Szabó könyvét is tényleg használtam az életrajz megírásánál, hol mintegy együtt találtam a temetéskor szinte soha véget nem érő tömérdek *lapközleményt*. Biztosan akadnak tehát adatok, melyeket onnan vettem, de amit idézni fölöslegesnek *kellene tartanom* <tartottam>. Hogy mit kell idézni, mit nem, azt magam ítélem meg. Hogy Jókai 1825-ben született, azt például a Pallas lexiconból vettem, de azért mégsem idézem a Pallas lexicon, mert Jókai akkor is 1825-ben született volna, ha *azt* <ezt> a Pallas lexicon meg nem írja.

Lehetnek tehát egész sorok és kikezdések, melyekben ugyanazonos a szöveg az én könyvemben és *másokéban szórul-szóra s így Szabóéban is*, de csak ott, ahol valamely referádeszerű fordul elő, de nem ott, ahol jellemzés, vélemény vagy megítélés. Mert hogy Jókai a *Stáció utca* <Sturm utca> annyi és ennyi számú házban lakott, melynek ennyi és annyi ablaka volt, ez bizonyosan az én könyvemben is úgy áll, mint a Szabóéban. Annyi „eredetiség” csakugyan nincs már bennem, hogy egy új házba lakosítsam ki hősömet.

Mondjuk pl., ha a Szabó könyvében úgy van leírva a terézvárosi követválasztás az egykori hírlapok referációjából, hogy: „dél felé ingadozott a Jókai többsége, de *akkor Tenczer Pál egyszerre megérkezett száz lelkesült választóval*” <ekkor megérkezett Tenczer Pál száz lelkesült választóval>, mondom, ahol *netalán* ilyesmi van bent, az bizonyosan ugyane szavakkal van az én könyvemben is, mert föl kellett tennem, hogy ezt egy „szemtanú” írta, s

ezt módosítani vagy ebbe „egyéni ízt” keverni csak a történelmi hűség rovására esnék.

Hogy a Szabó László munkáját s még egyéb munkákat, melyeket az életrajz megírásnál használtam, sem említtem meg azon sok között, melyeket megemlítettem, annak oka abban van, mert ezekből semmi olyat nem vettem át, amít jelentékenynek tartanék. Hiszen amít a Szabó munkájából használtam, az nem az övé, az az egykorú vagy az akkori lapok referádéja. Szabó munkája nem is készült olyan igényűnek, hogy idéztessék, hiszen akkor sok helyült magamat kellett volna forrásul megneveznem.

Egyébiránt, noha soha sem voltam pöffeszkedő, mégsem képzelem, hogy akadna irodalommal <irodalmunkkal> foglalkozó okos ember Magyarországon, aki engem olyan tehetségtelen embernek tartson, hogy kezdő írók összehányt dolgaiból plagizálok s még arra se vagyok képes, hogy más szavakkal adjam elő, amit elhódítottam nagy gondolataikból.

De nem is erről van itt szó, ahogy én nézem. A nagy járványról van itt szó. Hogy miután már apródonként agyonütögettük a politikusainkat, hát üssük agyon az írókat is. Minek nekünk. Ne legyenek azok se. Hát én már nem vagyok.

Mikszáth Kálmán.

E leveletem csak magánlevélnek tessék tekinteni, melyet udvariasságból írtam, hogy a szerkesztőséget, mely szívélyes volt hozzám a cikk elküldésével, ne hagyjam válasz nélkül. Oly durva dologra én nem felelhetek. Felelni csak akkor felelhetnék, ha tisztességesebb hangon volna írva. Ha jelen felvilágosításom dacára is kiadnák, s ha megfésülve, tisztességesebb hangon jelenne meg, abban az esetben, de csakis abban lehet kiadni leveletem feleletül a harmadik kikezdéstől kezdve.

Szívélyes üdvözzellettel maradtam viszontlátásig híve

Mikszáth Kálmán«

Mint már említettük Mikszáthnak A Nap 1907. július 10-i számában megjelent nyilatkozata ráirányította a figyelmet Kiss Imre támadó cikkére. Már a következő nap, július 10-én (itt említjük meg, hogy A Nap esti lap lévén, előre datálta számait, tehát a július 10-i dátumot a fejlécen hordozó szám július 9-én került ki az utcára) a *Szegedi Napló* július 10-i, 162. számában, a 6. lapon *Mikszáth válasza egy plágiumvádra* címmel szószerint közli A Nap bevezető kommentárját és idézi a Mikszáth levelének utolsó két bekezdését.

Ugyancsak július 10-én jelent meg az *Alkotmány* ismertetése Mikszáth Jókai-életrajzáról, amelyben már reflexiókat fűztek az író leveléhez. Ezért ezt az írást itt közöljük. A cikk szerzője: gd [*Friedreich István*].

»Ez év első felében jelent meg a Révai testvérek kiadásában Mikszáth Kálmánnak Jókai Mórról írt 2 kötetes munkája. Tipikus Mikszáth-munka ez a két kötet. Kedves, szellemes, telve van a magyar közélet pompás leírásával, anekdotákkal, jellemző csattanós mondásokkal. Ha nem Jókainak nevezné műve hősét, vagy ha nem lépne elénk a komoly történetíró szerepében, hanem csak amolyan Mikszáthtól már megszokott félig igaz, félig költött korképet, karcolatsorozatot akarna adni, akkor e munka egyike lenne az ő legmulatságosabb könyveinek. Akkor nem keresnők benne Jókainak, az írónak s a nagy események részesének hű képét, hanem megelégednénk, ha szabad e szólással élnünk, a hálóköntösben, – pongyolában mutatkozó férfiúról lekapott intimus pillanatfölvételekkel. Akkor nem olyan képet várnánk, mely a nemzet tudatában immár fogalomná vált írói képét s a nemzeti életben jó és rossz irányban egyaránt nyomot hagyó közszereplését ábrázolja, hanem hálásak lennénk azokért a kortárs által ellesett apró érdekességekért és furcsaságokért is, amelyeknek színes előadásában Kecskeméthy Aurél óta egyik írónk sem vetekedhetik Mikszáthtal.

Mikszáth azonban e művével többre és másra vállalkozott, mint ami az ő nagy tehetségétől telik. A könnyed humor nagymestere komoly tudományos munkát akart írni; az az író, aki egy jó ötlet kedvéért kész meghamisítani emberek, események és korok képét, felcsapott történetírónak. Vállalkozása természetesen nem sikerülhetett. A magyar nemzet legtermékenyebb regényírójáról szóló munkában nincs huszonöt sor, amelyik annak valamelyik regényét taglalná. A magyar nábob, Kárpáthy Zoltán, A kőszívű ember fiai, Sárga rózsák stb. méltatásának, sőt sok esetben még megemlékezésének helyét is olyanféle pletykák ismétlése foglalja el, hogy Laborfalvi Rózsának minő barátnéi voltak, vagy hogy mennyi volt a Jókaiék mosóné-kontója. Az irodalomtörténet Jókaiját Mikszáth nem látta meg, előtte csak az élet apró-cseprő bajaival harcoló Jókai állott. Nem Jókai-életrajz tehát e kötet, hanem csak Jókai megírandó életrajzánál felhasználható apró vonások gyűjteménye.

Mikszáth munkájának e nagy fogyatkozásait a sajtó kritikusai természetesen nem vették észre. A sajtó kritikusai parancsszóra írnak a kiadók kívánsága szerint: lehetetlenség tehát még elképzelni is, hogy az oly pompásan igazgatott Révai-cég nagy befektetéssel készült kiadványáról kellemetlenkedő hangok hallatszanak. A szigorú kritika megakadályozná a kolportörök sikeres munkáját, pedig a Mikszáth Jókai-életrajzának is nem az a fő célja, hogy Jókainak jó életrajza, hanem, hogy a Révaiaknak egy újabb jó üzlete legyen.

Így aztán, bár minden irodalomtörténethez csak kissé konyftó művelt embernek tisztában kellett lenni a Jókai-életrajz értékével, eddig csak két olyan kritika jelent meg, amely megközelítette az igazságot. Egyiket a Budapesti Szemle, a másikat az Egyetemes Filológiai Közlöny közölte. A Budapesti Szemlének nevét elhallgató kritikusa igen kemény igazságok odamondásával körülbelül olyan végeredményre jutott, mint mi a fentebbi sorokban, a Filológiai Közlöny bírálója pedig még tovább ment s különböző fogatkozásokon kívül még a plagizálás vádjával is illette Mikszáthot. Egymás mellé nyomta Mikszáth könyvének s Szabó László rögtön Jókai halála után megjelent munkájának egyes passzusait, s a hasonlóság csakugyan kétségbeejtő volt.

Mikszáth ma válaszolt az Egyetemes Filológiai Közlöny vádjaira. Védekezése arra szorítkozik, hogy az adatok — ha igazak — mindenütt egyformák, de nem a védekezés legjellemzőbb e cikkben, hanem az a vallomás, hogy miként készült munkája. Elmondja, hogy a Révai-testvérek megbízásából Szabó László gyűjtötte össze számára a munkájához szükséges adatokat, s így ő tulajdonképpen csak megzenésítette, kellemesen elcsevegte a Szabótól összehordott adatokat. Mikszáth úgy ahogy kivédi a plágium vádját, a felületes s neki nem való, nem is lelki szükségéből, hanem nyilván csak a busás honoráriumért végzett munka vádját azonban nemcsak megerősíti, sőt tulajdonképpen ő maga emeli.

Téved azonban, nagyon téved, amikor azt hiszi, hogy a nagy írók agyonütésének vágya vezette kritikussait. Kritikusai, s a Jókai-életrajz minden elfogulatlan olvasója azt gondolhatta: halálos vétek, hogy Mikszáth nem neki való terekre téved; bűn az irodalom, bűn a közönség, bűn önmaga ellen, hogy azon műfajoktól, melyekben ő fölülmúlhatatlan, üzleti parancsszónak engedve, olyanokhoz fordul, melyeknek műveléséhez sem ideje, sem lelkiismeretessége, sem rutinja nincsen. Vagy nem bolond dolog az, mikor egy hangszer utolérhetetlen virtuóza, mindenáron olyan muzsikával próbálkozik, amelyen még skálázni sem tud?»

A következő cikkek Mikszáth levele nyomán foglalkoznak az Egyetemes Philológiai Közlöny támadásával és védelmükbe veszik a megtámadott író. E cikkeket — minden külön kommentár nélkül — az alábbiakban közöljük megjelenésük sorrendjében.

A Szeged és Vidéke 1907. július 11. számában *Politika az irodalomban* címmel (*Plágiumvád Mikszáth ellen*) alcímmel az alábbi glosszát közölte:

»A legnagyobb élő magyar írók egyike, a szegedi irodalom egykori büszkesége Mikszáth Kálmán ellen otromba támadást intézett az Egyetemes Filológiai Közlöny című folyóiratban valami Kiss Imre nevű ember. A cikkíró nyíltan azzal a váddal illeti a világhírű író, hogy a Jókairól írott művének az egyes

részleteit plagizálta. A megtámadott író kiadott nyilatkozatában ugyan kellő értékére szállítja le az ellene fölhozott vádakát, mindenesetre érdekes jelensége azonban a magyar közéletnek az a tervszerű hajsza, amelyet a politikai térről most már irodalmi térre is átvísznek, nem röstellve a magyar irodalom egyik büszkeségét csak azért sárba rántani, mert nem vallja az egyedül üdvöztető koalíciós elveket!

Az Egyetemes Filológiai Közlöny cikkírója heves támadást intéz Mikszáth Kálmán ellen, kijelentve róla, hogy a Jókairól szóló művébe régebben megjelent könyvekből egész részleteket vett át. A „leleplező” cikk főképpen Szabó László, a szegedi származású jeles hírlapíró könyvét említi, mint olyant, amelyből Mikszáth az elhunyt költőfejedelem emlékét megőrző gyönyörű munkájában egész részleteket szó szerint közöl.

Mikszáth erre a nevetséges plágiumvádra a nyilvánosság előtt felel. Természetes, hogy Jókai életét forrásművek nélkül nem írhatta meg. Lexikon-adatokat használt föl és Szabó Lászlónak Jókairól írt könyvét, amely régi kritikákat, adomákat, visszaemlékezéseket tartalmaz. Csakhogy ezeket is jórészen maga Mikszáth írta. A finom szatírával és előkelő hangon írt nyilatkozat tréfásan mondja, hogy egyéni ízt talán mégsem keverhet életrajzi adatokba, vagy egyszerű referádákba.

Mikszáth Kálmánnak sükségtelen volt védekeznie olyan otromba gyanusítások ellen, amilyenekkel a széles körökben ismeretlen Filológiai Közlöny kedveskedett. De ha az volt a célja Kiss Imre úrnak, hogy a kiváló íróat megszólaltassa, csak köszönettel vagyunk érette. Mert Mikszáthot még ebben a nyilatkozatában sem hagyta el az ő pompás humora és elevenbe vágó elméssége.«

A Szegedi Napló 1907. július 14-i számában (8–9. l.) *Csipke* [Móra Ferenc] *Értéke: nulla* című cikkében a következőket írta:

»Ezt a kis Kiss Imre mondta a Mikszáth könyvéről, a Jókai életéről, ezelőtt harmadfél hónappal. „Rá kell sütni a plágium vádját”. „Bővelkedik germanizmusban”. „Pongyola a nyelve, fölületes és következetlen a helyesírása”. „*Értéke: nulla*”.

Azon frissiben megütődtem egy kicsit a dolgon, hanem most már örvendek neki, hogy Kiss Imre imígyen kívágta a rezet s alkalmat adott némely tanulságok megszerzésére.

Először, nagyon jellemző a mi irodalmi viszonyainkra, hogy ez a bélyegsütögetési kísérlet május legelején látott napvilágot – s tudomást nem vettünk róla, csak július közepén. Erre ugyan azt lehet mondani – mondták is –, hogy ki a mándruc olvassa Magyarországon az Egyetemes Filológiai Közlönyt?

Hát én azt nem tudom, annyit azonban tudok, hogy a májusi száma mikor megjelent a Közlönynek, igen megdicsérték a lapok bő és eleven tartalmáért.

Magam is valami ilyes híradás nyomán siettem föl vágni a Közlönyt s megkeresni benne a jeles kis bírálatot, amit hogy egyik újságnál se olvastak el a rovatvezető urak, arra már akkor is föl mertem volna tenni a fél fejemet.

A másik az, hogy a Mikszáth könyvéről, mikor megjelent, majdnem három napig beszéltek az újságok. (Bizonyára olyanok is írtak róla ismertetést, akik legalább az egyik kötetét elolvasták.) Most, hogy szóba került a plágium-vád, beszélnek róla egy álló hét óta.

Én bizony nem hordok hegyre követ, folyóba vizet, hanem egy momentumot mégis ki kell emelnem a heccből. Az is fölkerült a tere-ferében, hogy politikai bosszú vezette Mikszáth támadóit. Bolond beszéd ez, – engedelmet kérek. Ugyan kinek jutna eszébe Mikszáthban a politikus? Még akkor hamarabb keresnénk Nagy György képviselő úrban az író-t . . .

Más volt az, ami a Kiss Imrékben felkeltette a vérszomjas tigrist. „Ezért a munkáért Mikszáth a kiadótól 20 ezer korona honoráriumot kapott! „ – jajdul föl a kis úr a cikke végén. (Övé a fölkiáltójel is.) Ez az, amit szó nélkül nem lehet megállni egy tudósnak, ha még olyan kicsi is.

Mit, egy skriblifex, aki még az akadémiai helyesfrással sincs egészen tisztában, (mintha az Akadémia tisztában volna!) el mer fogadni egyetlen munkáért akkora summát, amekkorát ezer filológiai közlőnybeli cikkért sem adnak? Mit, hát az is munka, amit egy szép író végez? Hát egyáltalán tudja azt egy belletrista, mi az a szellemi munka? Odaül az íróasztalhoz, megissza a feketéjét, rágyújt, maga elé tesz egy nyaláb kutyanyelvet s mire a szivar tövig égett, akkorra keresett húsz forintot, ötven forintot, száz forintot, aszerint, hogy kinek milyen bolond a kiadója. Hát nem fölháborító az, hogy valaki pénzért hazudik s abból él, ami bolondságokat csak úgy kitalál?

Ó, micsoda más egy kis magyar tudósnak a munkája, aki, ne mondjunk sokat, programértekezést akar írni! Bejár tíz könyvtárat, keresztülolvas negyven könyvet, elkoptat három ollót, elfogyaszt négy üveg gummiarabikumot s félesztendei fáradtságáért kap nyolc forint 14 krajcárt (deciméterenként 50 krajcárjával). Hát igazság ez? S még akkor mindig ki van téve annak a balesetnek, hogy saját szaklapja, az Egyetemes Filológiai Közlöny, ráderíti a plágiumot. Mert jó lélekkel mondhatom, hogy ennek a lapnak minden számában legalább négy tudós mutatja ki egymásról a plágiumot.

Most már egymás közt kell folytatni a mulatságot, mert a magyar szépírók közt számot se tesz már, akire rá nem sütötték a lopást. Az ifjú professzor-nemzedék néhány talentumos tagja életfeladatának választotta hitelesen kimutatni, hogy legnagyobb költőink mit, hogyan loptak össze. Működésük pompás sikerrel járt: Zrínyi Miklós a Zrínyiászt valami Karnarutics nevű horváth

poétától lopta. Bizonyosság: hogy Szulejman Zrínyinél is, meg a horvátnál is fekete lovon nyargalászott Szigetvár alatt. Csokonait akasztani kellene azért a sok tolvajlásért, amit elkövetett az olasz, az angol, a francia, a német poétáktól. Dugonics András tipikus irodalmi lóköltő volt, de a legtöbb virtussal mégis az öreg Arany János úzte ezt a mesterséget. Az *Ágnes asszonyt* Chamissóból puskázta, valamint a *Méh románcát* is. A *Jóka ördögét* perzsából lopta, a *Fülemilét* újjörögből orozta. Van ugyan még ezeken kívül is egy-két munkája, ami az eredetiség látszatával kérkedik – de tessék csak türelemmel lenni, majd sor kerül azokra is . . .

Így folyik az erkölcsi képtördelés a tudomány örve alatt. Arra van gondja a miniszteri tantervnek, hogy Cicerónak csak olyan beszédeit olvassák az iskolákban, amelyek az öreget nem kompromittálják az ideálokért rajongó ifjúság szemében – hanem arra nincs gondja senkinek, hogy a magyar Parnasszus legnagyobbjairól hogy szaggatják le mohó kézzel a borostyánt a „tudósok”.

Meg vagyok róla győződve, hogy nem rossz szándékkal teszik ezt. Legfeljebb annak akarják bizonyosságát adni, hogy ők nagyon sokat olvasnak. Hiszen maguk hangoztatják váltig, hogy ez a „kölcsonhatás” nem devalválja a mi poétáink értékét. Azonban a tömeg nem így gondolkodik, mert egyáltalán sehogyse gondolkodik, hanem balul magyarázza a jó szándékot, s nem tud mit gondolni a magyar poétákról, ha még Arany János is plagizált!

A Kiss Imréknek ez az a munkálkodása, amelyre igazán ráillik a Kiss Imre szava, hogy: *értéke: nulla*. A tudós urak, keresve az eredetét annak a muzsikának, mely bűbájos dallamokkal telezengte az országot s örökre visszhangozni fog a magyar szívekben, – elpusztítják és darabokra törik a hegedűt.«

A *Magyar Közélet* 1907. július 14-i (29. sz.) számában a 28. lapon *Mikszáth Kálmán vádja* címmel az alábbi glosszát közölte:

»Mivel nálunk az irodalmi újdonságok még akkor se ismeretesek, ha azokat maga Mikszáth írja, hát ott kell kezdeni a dolgot, hogy vagy félévvel ezelőtt egy zöld fedelű, két kötetes munka hagyta el a sajtót. A címe: „Jókai élete és kora”. Írta Mikszáth Kálmán. A napilapok kritikusan nagy elismeréssel fogadták a munkát, minthogy a címhez tartották magukat és Jókai életét és korát meg is találták benne, a nagy író előadásának minden ragyogásával. Az öreg Budapesti Szemle azonban alaposan nekiment, mert hát ő már nem tartotta magát a címhez, hanem azt szerette volna, ha Mikszáth Jókait esztétikailag tárgyalja. A Filológiai Közlöny nevű folyóirat még tovább ment; ő azonfelül, hogy elhibázottnak mondogatta Mikszáth művét, még a plágium vádját is rásütötte, azon a címen, hogy Szabó Lászlónak Jókai című munkájából egész sorok találhatók a két kötetes Mikszáth írta életrajzban. Mikszáth megfelelt a vádra alaposan. Ilyenformán kár is lett volna

ezen, teljesen a nagy író javára befejezett ügyet itt fölmelegíteni; de Mikszáth védekező cikke révén olyasfélét emleget, hogy az ellene irányított támadásban annak a legújabb magyar nyavalyának megnyilvánulását látja, amely, miután agyonütötte politikusainkat, most az írók ellen fordul. Bátran fordulhat, nem árt az íróknak, főleg ha Mikszáthot próbálja kikezdeni . . .»

A Kor 1907. augusztus 1-én megjelent 15. számában, az 544 lapon (e.) szignóval jelzett *Gyanusítás* című glosszáját közölte:

»Mikszáth Kálmánt egy Kiss Imre nevezetű úr meggyanúsította az Egyetemes Filológiai Közlönyben, hogy plagizált. Nem novellát, nem regényt, hanem életrajzot: a Jókai Mór életrajzát.

Kiss Imre úrnak nem tetszett, hogy Mikszáth Kálmán életrajzot írt. Hiszen ez már a kritikusok dolga, meg az irodalomtörténetíróké, — mit kontárkodik ebbe egy jöttment belletrista? Kiss Imre úr tehát kapta magát és szörnyű nagyképűséggel kisütötte a plágium vádját, végig házalt egy pár szerkesztőséget és végre — ugyan, ki csodálkozik ezen — talált is lapot, amelyik közreadta a bírálatot.

És Kiss Imre úr meg lehetett elégedve: egypár napig minden lap a felfedezés verőfényében fürdette a nevét. Eszünkbe jut a vörösbegy meséje, mely a sas tollai közé bújt, hogy így a magasba jusson. Csakhogy a mese végét itt módosítani kell. A vörösbegy, hogy a magasba jutott, szemtelenül csipkedni kezdte a sas szárnyait, mindaddig, míg a csőrére nem koppintott a madarak királya.

Örömmel láttuk, hogy itt az orronkoppintást nem az öreg sas egyedül, de az egész magyar sajtó egyetértőleg végezte. Kiss Imre úron kérlelhetetlenül végigvágta a méltatlankodás tüzes ostorával s egy perc alatt semmivé zúzták kiállhatatlan vörösbegy egyéniségét.

Ezzel aztán rendben is lenne a dolog. Csakhogy a kritika az Egyetemes Filológiai Közlönyben jelent meg, tehát még a lapról is kell beszelnünk. Ez a folyóirat állítólag tudományos lap, hol döntő súlyú kritikáknak kellene megjelenni. Alapvető értekezéseknek, irodalmi kutatások eredményeinek közzététele lenne a célja, nem pedig az, hogy Paprika Jancsi-színházat játsszék X és Y a kritikai rovatban.

Hova forduljunk igazságos és főképp objektív ítéletekért, ha nem a tudományos alapokon gyökerező újságokhoz?

Jelentéktelen Kiss Imréknek nem szabad visszaélni az írótooll szabadságával a tekintély rovására. Mert végre is a kritika csak az igazság jegyében tiszteltreméltó, egyébként bármilyen komoly és jóhírű lap hasábjain lásson is napvilágot: éretlen és nevetséges.

És még egyet. Kiss Imre úr azt is szemére lobbantja Mikszáthnak, hogy nagy honoráriumot kapott. Engedelmet kérek, ez teljesen magánügy, az író és a kiadó

dolga; az ő megállapodásuk. Szóvá tenni ízléstelenség, méltatlankodni fölötte — irigység.«

Mikszáth forrásai

Az Egyetemes Filológiai Közlöny plágium-vádját követő sajtóvisszhang a megfelelő helyre állította a vádaskodás értékét. Mikszáth válaszából joggal érezhetjük az író megbántottságát. Ha művét alaposan szemügyre vesszük, kitűnik, hogy milyen sok gonddal és szeretettel kutatta fel az elhunyt nagy kortárs életének nyomait, milyen izgalommal és figyelemmel kereste életútjának változásaiban azokat a mozzanatoakat, amelyek fényt vetnek a művész egyéniségének és művészetének sajátosságaira.

E fejezetben előjáróban már felsorakoztattuk azokat a forrásokat ill. forrásértékű közléseket, amelyekre Mikszáth műve szövegében vagy lapalji jegyzeteiben hivatkozott. E forrásokat az Egyetemes Filológiai Közlönyben közzétett támadó cikk szerzője lekicsinylő kézmozdulattal félrelökte. E források a pozitivista irodalomtörténetírás szempontjából hasznavehetetleneknek minősültek. A pozitivista irodalomtörténetírás anyag és tény »tisztelete« ezekre az adatokra már nem terjedt ki. De Mikszáth nem a pozitivista irodalomtörténész szemszögéből vette igénybe ezeket az adatokat, hanem a valóságot, a realitást, az igazságot kereső író szenvedélyével nyúlt forrásaihoz. Válogatott közöttük, szembesítette őket egymással. A MKÖM eddigi kötetei már több ízben rámutattak az író elbeszéléseinek, regényeinek forrásaira és e forrás-párhuzamok bemutatása igen eredményesnek bizonyult Mikszáth alkotó művészetének kibontakozásának vizsgálata szempontjából. Ezek az összevetések a Jókai-életrajz esetében még fokozottabb mértékben nyújtanak érdekes tanulságokat.

Az alábbiakban bemutatjuk azokat a forrásokat, amelyeket Mikszáth műve megírásakor felhasznált. Az a célunk, hogy feltárjuk alkotóművészetének sajátosságait. Éppen ezért megkíséreltük összeállítani azoknak a részleteknek is a forráshelyeit, amelyeket Mikszáth nem tüntetett fel sem idézőjellel, sem lapalji megjegyzéssel. Ez az összeállítás természetesen nem léphet fel a teljesség igényével, hiszen a rekonstrukció eszközeivel nem tudtuk teljesen nyomon követni az írói műhelymunka titkait.

E forrás felsorolásból tudatosan kirekesztettük Szabó László összeállítását. Szabó alkalmi könyve — mint erre már rámutattunk *A plágium-vád* című fejezetünkben — elsősorban azt tűzte maga elé, hogy összeállítsa Jókai Mór életének főbb eseményeit, elsősorban az író önéletrajzi írásai, másodsorban a visszaemlékezések, kortársi vallomások alapján. Tehát nem tett egyebet, mint felhívta

olvasói figyelmét az eredeti forrásokra. Mikszáthnak is csak abban nyújtott segítséget, hogy felhívta figyelmét a különböző cikkekre és dokumentumokra. Csak közvetítő volt.

A források bemutatásánál két típust különböztethetünk meg.

Az egyik csak közli az író által felhasznált mű pontos adatait (cím, megjelenés, lapszám). Ezt a forrás-típust akkor alkalmaztuk, amikor Mikszáth szó szerint idézett forrásából, ill. forrását csak tájékozódás, adatkiegészítés miatt vette igénybe.

A források másik, az írói munka szempontjából értékesebb csoportjához azok a részletek tartoznak, amelyeket Mikszáth pontosan követett. Az átvett szövegen stílári átalakításokat hajtott végre, illetőleg a felhasznált mű szemléletének a sajátjától eltérő részleteit átformálta ill. elhagyta.

Elöljáróban felsoroljuk a leggyakrabban visszatérő forrásokat:

1. *Jókai önéletrajzi írásai.* Jókai önéletrajz-jellegű írásait elsősorban az ötvenéves írói jubileuma alkalmával megjelent Nemzeti Kiadás köteteiből merítettük (rövidítése: *NemzetiK*), de Mikszáth műve megírásakor felhasználta az 1901-ben – a *NemzetiK* befejezése után – megjelent *Az én életem regénye* című önéletrajzi írásokat tartalmazó kötetet is (*Az én életem regénye.* Bp. 1901. Révai kiad. 196.), továbbá a Jókai Mór halála után Beöthy Zsolt gondozásában napvilágot látott *Jókai Mór önmagáról* (Bp. 1904. Franklin 384. l.) című kötetet (rövidítése: *Jókai önmagáról*).

2. Vály Ferencné [Jókay Eszter]: *Az a ház Komáromban, amelyben az én Móric öcsém született* című cikke. *Hazánk* s a *Nagyvilág*, 1865. 22. sz. máj. 28. – 26. sz. jún. 26. (rövidítése: *Vály Ferencné*).

3. Peti Józsefné Vály Mari: *Emlékeim Jókai Mórról.* Vály Mari kéziratos visszaemlékezéseit még Jókai Mór életében kezdte írni, 1904-ben az 1889-es év eseményeinek megörökítésénél tartott, amikor Jókai meghalt. Csak 1909-ben folytatta munkáját.⁴² Vály Mari feljegyzéseit Mikszáth rendelkezésére bocsátotta. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései nyomán (»Peti Józsefné, Vály Ferencné Jókay Eszternek leánya az egész naplóját elküldte. Az uram igen nagy örömmel vette, de csak keveset használhatott fel belőle; azt mondta, hogy „túlságosan nagy szeretettel van megírva”) irodalomtörténetírásunkban elterjedt az a vélemény, hogy Mikszáth csak keveset merített Vály Mari visszaemlékezéseiből. Ezzel szemben – mint majd az alábbi szövegösszevetésből kitűnik – sokat és haszonnal forgatta a kéziratot. A szövegösszevetésnél idézzük a Mikszáth Kálmántól felhasznált eredeti kéziratot (Jókai Mór ifjú koráról, első házasságáról...

42. L. Csapodiné Gárdonyi Klára, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1956. 381.

feljegyzett emlékek. OSZK Kézirattár. Quart. Hung. 2077.) (Rövidítése: *Kézir.*), és mellé iktattuk a könnyebb használhatóság végett a Lukácsy Sándor által egy másolati példány alapján kiadott szöveget: *Váli Mari: Emlékeim Jókai Mórról* c. kiadványának lapszámait. Bp. 1955. Szépirodalmi Könyvk. 460. l. Magyar Századok sorozat (rövidítése: MagySzáz.)

4. Feszty Árpádné: *A Jókai-ház* című cikke. *Jövendő*, 1904. 38. sz. szept. 18. — 42. sz. okt. 16.

*

A MKÖM 18. kötetében e forrásfelsorolás után a 246–281 lapokon 161 olyan részletet soroltunk fel a mű első kötetéből, amelynek szövegét Mikszáth a fentiekben csoportosított helyekből merítette több-kevesebb módosítással. E részeket iránt érdeklődőknek a MKÖM jelzett kötetének említett helyét ajánljuk szíves figyelmébe.

**GYULAI PÁL SZÉLJEGYZETEI A
JÓKAI MÓR ÉLETE ÉS KORA
PRÓBAPÉLDÁNYÁN**

Az előző tanulmányban már szóltunk a próbapéldányok sorsáról, megemlítettük, hogy a mű mindkét kötetéből Mikszáth Gyulai Pálnak is küldött egy-egy példányt. Az első kötet Mikszáth hagyatékából ránk maradt és így egyrészt számbavehetjük azokat a változtatásokat, amelyeket Mikszáth a mű végleges formába öntésekor végzett, másrészt e kötet megőrizte számunkra azokat a lapszéli megjegyzéseket, amelyeket Gyulai Pál a könyv egy-egy megállapításához fűzött. A Gyulai Pál-féle széljegyzetéről először maga Mikszáth nyilatkozott a már idézett A »tökéletes könyv« című cikkében¹ a következőket írva: »Gyulai Pál nem írt levelet, hanem jegyzeteket tett a kifogásolt helyeknél. Eleve kivettem annyit, hogy Jókait mint embert gyengébben festettem őszерintе, mint aminő volt, ellenben mint íróт nagyobbнаk, ahogy érdemelte. Különben üt-vág a hangyalábszerű apró betűivel jobbra-balra és ahol azt írom, hogy hibátlan asszony, hibátlan regény nincs, odakanyarítja a lap szélére: „Hibátlan életrajz sincs.” Hát ilyen ő. De legyen is még ilyen vagy húsz esztendeig!«

A széljegyzetеkről említést tesz és többet be is mutat Rubinyi Mózes: *Jókai és Mikszáth* című cikkében². Rubinyi itt megállapítja, hogy Mikszáth »olyan szeretettel, olyan buzgalommal dolgozott rajta [ti. az életrajzon], amilyet csak mély vonzalom tarthat fenn. Az egész közönségtől kért adatokat s művét kefevonatban Beöthy Zsolttal, Gyulai Pállal, id. Szinnyei Józseffel s másokkal nézette át, kiknek megköszönte műve végén fáradozásukat, de sajnálatos, hogy műve kárára nem minden megjegyzésüket vette figyelembe . . .«³

Legújabban Méreiné Juhász Margit teszi közzé Gyulai összes megjegyzését »Gyulai Pál széljegyzetei Mikszáth: Jókai Mór élete és kora c. művének korrektúra-példányán« az Irodalomtörténeti Közlemények 1960. 3. számában. 369–375.

Mielőtt bemutatnánk Gyulai széljegyzeteit, az alábbi nyomdatechnikai megjegyzéseket tesszük közlésünkkel kapcsolatban. A MKÖM lapszám és sorszám megjelölésével közöljük azt a szövegtestet, amelyre Gyulai megjegyzése

1. L. e kötet 166. lapján.

2. Budapesti Szemle, 1916. 165. köt. 429–432.

3. I. h. 429–430.

vonatkozik. A jelen kiadás lapszámai mellett zárójelben közöljük a próbapéldány lapszámát. A kifogásolt mikszáthi szövegben *dőlt*, kurzív betűkkel jelezzük azokat a szavakat, amelyeket Gyulai aláhúzott. Gyulai megjegyzésének szövegét pedig félkövér betűtípussal. Végezetül feltüntetjük, hogy Mikszáth változtatott-e a végleges szöveg megfogalmazásában vagy sem.

Gyulai széljegyzetei a következők:

Lap Sor

- 63 : 5 (88) A zsidó fiúval kapcsolatban írja Mikszáth: »A drámát *egy nemzeti színházi pályázatra* írta versekben.« Gyulai: **akadémiai pályázat régebb, mikor se Teleki se Karácsonyi pályázat nem volt, mert az akadémia a maga pénzéből tűzött ki drámai jutalmat.** — Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- ” 18–20 (89) Mikszáth gúnyosan megjegyzi: »A legjobb költőknél előfordulnak a bombasztok, fölöslegek, érthetlenségek, naivitások; Garay azt írja: Magyar hölgynek születni nagy és szép gondolat.« Gyulai széljegyzete az idézett verssor mellett: **ez igaz.** — Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- ” 21–24 (89) »sőt magán a nagy Vörösmarty Mihályon is megesik, hogy a rím kedvéért toldja-foldja a versét s olyan férceket hagy bent, amilyeneket nem kellene, például a „Fóti dal”-ban: Fölfelé megy borban a gyöngy; jól teszi. Tőle senki e jogát el nem veszi.« Gyulai: **ez nem toldás, hanem egy jó kedvű ivó szeszszene.** — Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- 67 : 23–25 (95) Prp: »A kecskeméti leányoknak szemet szúrt a csinos jogász, de őt, mint *Toldy Miklóst*, női szem még eddig meg nem perzselte.« Gyulai: **Miért Toldy Miklós? Toldy szerette az asszonyokat, eggyel pórul is járt a monda szerint** — Mikszáth a kifogásolt nevet a végleges megfogalmazásból kihagyta.
- 74 : 16 (105) Prp: »titkon ő is osztá, de minthogy« Gyulai az »osztá« szó »á« betűjét korrektúra jellel áthúzta és a lap szélére írta: **[oszt]ozott bennök** — Mikszáth a javítást a végleges szövegben végrehajtotta.
- 78 : 8 (110) Prp: »Petőfi azontúl is mindig »Marci«-nak hította Jókait.« Gyulai: **Mások is így hívták** — Mikszáth a sort a végleges megfogalmazásban a következőképp javította: »Marci volt a Jókai becéző neve«.

Lap Sor

- 79 : 10–11 (112) »Pákh Albert, egy lutheránus pap fia, maga foltozta a ruháit« Gyulai: **nem igaz** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- 79 : 14–15 (112) Prp: »Vachotnak volt olykor-olykor jövedelme, de az mind bement vagy a torkán« Gyulai a »volt« szó után korrektúra jelet tett és a lap szélére a következőket írta: **jövedelme és tőkéje is.** – Mikszáth a sort a végleges megfogalmazásban a következőképp javította: »Vahotnak volt olykor-olykor jövedelme sőt tőkéje is, de az mind bement vagy a torkán«
- " 16–17 (112) »A dadogó Sükeinek nem volt se pénze, se tehetsége« Gyulai: **Sükei 1849-be jött Pestre.** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- " 22–25 (113) »A javíthatatlan gonosz csont Lauka Guszti, kiben nem volt tehetség, csak vidámság, egész nap az Újvilág utcai Arany Sas körül koválygott, mint a pók, hogy az érkező dzsentriben legyet fogjon; Frankenburg volt talán a bohémok közt a legpolgárabb, aki szerette a lelkiismeretes, rendszeres munkát, de lapjaival nem volt szerencséje és íróinak nem bírt honoráriumot fizetni.« Gyulai: **nem voltak ezek ily éhenkórászok.** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- " 36–37 (113) Prp: »Hozzájuk tartozott Sárossy Gyula, aki egy elaborátumon törte a fejét, hogyan kellene meggazdagodni, olyan módon, hogy az ember két-két pengőt kérne minden jól öltözött ismerőstől kölcsön, akit soha senki se követelne vissza.« Gyulai: **Ezt Vas Gereben javasolta később.** – Mikszáth ezt a mondatot a végleges megfogalmazásból kihagyta.
- 80 : 11 (114) »Még talán Dabas is inkább.« Gyulai: **miféle beszéd! Dabas akkor sem volt semmi, mint most** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- " : 14–15 (114) [Pestnek] »Arisztokráciája nincs, a legnagyobb úr a Pest megyei viceispán« Gyulai: **hát Károlyi, Batthyány hol laktak, ha ne[m] itt.** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban nem változtatott.
- " 32–33 (115) Prp: »A Pesti Hírlap, a Világ« Gyulai a két folyóiratcím közé korrektúra jelet iktatott és a lap szélére írta: **Athenaeum** –

Lap Sor

- Mikszáth a végleges megfogalmazásba beillesztette a folyóirat címet.
- 83 : 14–17 (119) »Ez idő tájt kezdte használni ugyanis a „Mór” keresztnévet, ami Tóth Lőrinc műve, ki először címezte hozzá írt levélkéjét „Jókai Mór úrnak”; eleinte bosszankodott érte s visszacímmezte a levélborítékon: „Tóth Lőr úrnak» Gyulai: **Ez nem igaz, Szentkirályi Mór és Tóth Lőrinc között történt.** – Mikszáth a végleges szövegben nem változtatott.
- 83 : 26–27 (119) Prp: »ellenállhatatlanul vonzattott az irodalom *által*, mint ahogy« Gyulai: **miféle magyarság?** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban a következő javítást hajtotta végre: »ellenállhatatlanul vonzódott az irodalomhoz. Vitte egy láthatatlan erő, mint ahogy«
- ” 35–37 (120) Prp: »Csakhogy az akkori legjobb írónak se volt annyi jövedelme, mint egy kancellistának.« Gyulai: **Nem igaz. Nagy Ignácnak elég szép jövedelme volt.** – Mikszáth a végleges megfogalmazásban a következő javítást hajtotta végre: »Csakhogy az egy Nagy Ignácot kivéve, az akkori legjobb írónak se volt annyi jövedelme, mint egy kancellistának.«
- ” 39–84 : 1 (120) »A jelesebb könyvek egy kötetét 160-180 frt-tal fizették a kiadók.« Gyulai: **Eötvöst és Keményt elég jól fizették.** – Mikszáth a végleges szövegben nem változtatott.
- 84 : 1–2 (120) »A napilapok munkatársai 30–40 frt havi fizetést kaptak.« Gyulai: **De az több volt, mint most 100 forint** – Mikszáth a végleges szövegben nem változtatott.
- 87 : 10–14 (123) Prp: »Kemény Zsigmondtól még csak néhány novella jelent meg Kolozsvárott, mély, tömör, de nehézkes. Az elbeszélő válfaj nem is neki való, mintha az elefánt menüettet táncolna.« Gyulai: **Keménytől nem jelent meg novella csak regénymutatványok az Athenaeumban.** – Jó volna, ha Mikszáth tudna úgy írni mint Kemény a sikerültebb részekben. – Mikszáth a végleges szövegben a következő javítást végezte: »Kemény Zsigmondtól még csak néhány regény-mutatvány jelent meg, az Athenaeumban és a kolozsvári lapokban, mély, tömör, de nehézkes . . .«
- ” 19–21 (123) »Pákh Albertnek van humora és szarkazmusa, de az fanyar, mint a vadalma, nem a magyar szájjáéhez mért.« Gyulai: **Nem igaz.** – Mikszáth a végleges szövegben nem változtatott.

Lap Sor

- " 35–38 (124) »Kemény Zsigmond elbeszélései egy nagy komprehenzív elmének gondolatvilágát tárják elé, de ezek bármekkora nagy kaliberű emberek a maguk nemében valójában egyik sem mesélő talentum.« Gyulai: **Hogy leszólná Mikszáth Balzacot, ki hasonlít Keményhez.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 88 : 6–11 (124) »Csakis ily recept birtokában írhatott naponként egy nyomtatott ívet e derék Jósika Miklós, kinek mégis több híve volt az olvasók közt, mint a többinek összesen, mert tisztelet az analízisnek, a bölcselkedésnek, az irányeszmének, de a meséléshez mégis a mese a legszükségesebb.« Gyulai: **meséje Jósikának van annyi, mint Mikszáthnak. Egyéb a baja.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 89 : 3–4 (126) »Legalább sehol se említik a kritikusi irányának csodálatos természetességét.« Gyulai: **Ezt bizony észrevették.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- " 9–13 (126) »Hol szerezte ez a fiatalember ezt a nagy titkot, mikor még csak hosszú évtizedek múlva jelenik meg a földi lámpák elé Dosztojevszkij és Maupassant, akiknek az emberei úgy fognak beszélni és cselekedni, ahogy az emberek tényleg beszélnek és cselekszenek?« Gyulai: **Hát Dickens és sok más?** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 90 : 19–27 (128) »Képzeltetni Petrichevich Horváth Lázár duzzogását, aki egy külön finomabb nyelvet szeretett volna a magas arisztokrácia számára, báró Jósika Miklós gúnyos mosolyát, aki eddig szuverén „hevélyel” gyártotta a magyar szavakat, amennyi és amely fogalmakra csak kellett, otthon a kényelmes pamlagon ülve, míg ezek talán az istállóba is bemennek, hogy a béresektől megkérdezzenek egy-egy kiteremtettézt szót vagy kifejezést.« Gyulai: **Jókai is csinált egy pár tollszót, például dalidó.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 99 : 11–16 (141) »Még élt az a Festetich gróf, ki a fősvény Ferenc császárt látván vendégül, a két gyertyánál, amellyel magas vendégét hálószobájába kísérté, harminc darab ezrest elégetett abban a naív hitben, hogy az a császár zsebébe megy — mint aki ennyivel több bankót nyomhat magának.« Gyulai: **nem igaz, csak akarta**

Lap Sor

- elégetni, de Ferenc császár azt mondotta, tegye a kandalló párkányára, majd elégeti ő. Deák így beszélte. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 100 : 24–25 (143) Prp: »Neki minden előadás remek volt és minden színész egy-egy Tóth József vagy Lendvay.« Gyulai »Tóth József« nevét ceruzával bekarikázta és megjegyezte: **Tóth József akkor nem volt pesti színész. Jobb lesz helyébe Fáncsit vagy Egressyt tenni.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor Tóth József neve helyébe Fáncsy nevét illesztette.
- ” 38–101 : 2 (144) »A lapnál nem alkalmazott írók sorából csak Nagy Ignácnak ment jól a dolga és Kuthy Lajosnak, kik hosszú regényeket írtak s azokat füzetekben adták ki előre jelentkező előfizetőiknek.« Gyulai: **Kuthy csak egy ilyen regényt írt.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 101 : 2–5 (144) »E regények sok pénzt hoztak, Nagy Ignácnak vagyona volt, Kuthy pedig nagyúrias fényben élt s pezsgős vacsorákat adott a bohémeknek pompával berendezett lakásán.« Gyulai: **Kuthy nem az irodalomból uraskodott. Batthyá[ny]nak volt titkára s a gyáralapító társaságnál hivatala volt.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 112 : 30–32 (162) Prp: »A pontozatok, melyeket Jókai öntött át népszerűbb alakba, gyorsan szivárogtak ki a lakosság közé.« Gyulai: **Ugy tudom, hogy Irinyi írta a tizenkét pontot.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen javította a szövegét: »A pontozatok, melyeket Jókai az Irinyi szövegezéséből öntött át népszerűbb alakba, gyorsan szivárogtak ki a lakosság közé.«
- 131 : 19–20 (192) Prp: »ahol Laborfalvi Róza lakott s ahol ma a Nemzeti Kaszinó van.« Gyulai: **Ez a ház a Casino mellett van. Ma Pfeiferé s alatta boltja van. Én itt látogattam meg Jókait, 1848-ban.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen változtatott szövegén: »ahol Laborfalvi Róza lakott a Nemzeti Kaszinó térszomszédságában.«
- 145 : 24–25 (215) Prp: »A Petőfivel való meg hasonlítás mintegy kizárta az írói kompániákból.« Gyulai: **nem zárta ki.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen változtatott szövegén: »A Petőfivel való meg hasonlítás elvette kedvét az írói kompániáktól.«

Lap Sor

- 147: 21–26, 148: 1–4 (218) »Még a nagy történetírók is beleesnek ily hibákba, ha sok szépirodalmi elementum van bennök, így például Macaulay a Warren Hastings esszében. Fáj neki, hogy a hálátlan Anglia igazságtalanul ítélte el a nagy államférfit, s midőn valahol a parlament naplóiban kutatva egy jelentéktelen adatot talál, hogy Warren Hastings valamely aprócseprő ügyben elaggott korában mint tanút sorompói elé idézi az alsóház s egy „Éljenzés” szócskát lát zárjelben a szöveg közé besúruva, megkapja ezt a kis zárjeles szót, kidomborítja fantáziájával a jelenetet . . .« Gyulai: **Macaulayt kár ide hozni. Az nem a phantasia játéka volt nála. M. nem csak egy szócskából indult ki, voltak neki más adatai is. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.**
- 149: 5 (200) a »kevésbé« szót Mikszáth a próbapéldányban egy »b« -vel hagyta, Gyulai a »b« betűt korrektúra jellel áthúzta és a lap szélén kijavította »bb«-re.
- " 31 (221) Prp: »előadásokat be kell« Gyulai a »be« szócskát korrektúra jellel áthúzta és a lap szélén »meg« szócskára javította. — Mikszáth a javítást a végleges megfogalmazáskor elfogadta és végrehajtotta.
- 154: 3–4 (229) Prp: »Nyáry Pál egyike az elmúlt század legjobb koponyáinak, szinte egyenértékű Deák Ferencével.« Gyulai: **a fene, egy nap nem is lehet emlegetni a kettőt. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a »szinte egyenértékű Deák Ferencével« mondattagot kihagyta.**
- " 17–18 (229) Prp: »Jókait nem lehet se dícsérni, se gáncsolni a cikkeiért, nem voltak meggyőződésesei.« Gyulai: a »voltak« szó után korrektúra jelet tett és a lap szélére az erős szót írta. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor elfogadta Gyulai módosítását.
- " 30–36 (230) Prp: »Ezek a nézetek arra a kis csoportra vallanak, mely Nyáry Pál körül gyűlt. Ide tartozott Csányi, Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan, Patay József, Kovács Lajos, Klauzál, szóval a mérsékeltek, az „okos emberek”, akiket még tavaly Sükeyvel lehurrogattak, hogy „nem kellenek ilyenkor”.« Gyulai: **Nyári mérsékelt volt Kossuth ellenében, de körülte nem képződött párt. Kovács Lajos, Kazinczy Gábor körül képződött az úgynevezett békepárt: Kemény Zs. is ide tartozott. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen módosította szövegét:**

Lap Sor

- »Ezek a nézetek arra a kis csoportra vallanak, melyet közönségesen „Kazinczy-körnek” neveztek. Ide tartozott Csányi, Nyáry, Kazinczy Gábor, Szemere Bertalan, Patay József, Kovács Lajos, Klauzál, b. Kemény Zsigmond, szóval a mérsékeltek, az „okos emberek”, akiket még tavaly Sükeyvel lehurrogattak, hogy „nem kellenek ilyenkor”. A cikkeket legnagyobb részt Kovács Lajos és Kazinczy Gábor írták.« — Itt jegyezzük meg, hogy Mikszáth ezt az utolsó mondatot Gyulai egyik későbbi széljegyzete — l. 163 : 8–9 — alapján illesztette szövegébe.
- 162 : 1–2 (242) Prp: »A Nyáry-kör . . .« Gyulai: Az **nem volt Nyári-kör.** — Mikszáth a végleges megfogalmazásban »Kazinczy-kör«-re javította a kifogásolt szöveget.
- 163 : 8–9 (244) Prp: »A Nyáry-kör föllélegzett e diadalon és most már erőre kapva nem engedte a Madarász-ügyet elaludni.« Gyulai: **Kovács Lajos és Kazinczy Gábor adták az adatokat és részben írták is az Esti Lapok cikkeit, Nyári pansioba tétette magát.** — Mikszáth Gyulai széljegyzetét korábbi kiegészítésnél felhasználta — l. 154 : 35–36 — és a »Nyáry-kör« szavakat itt is kijavította a végleges megfogalmazáskor »Kazinczy-kör«-re.
- 164 : 20–21 (246) »Magának Jókainak és a *Nyáry-körnek* azonban nem használt . . .« Gyulai a Prp-on az aláhúzáson kívül a lap szélén keresztel is megjelölte a kifogásolt szót. — Mikszáth a végleges szöveg kialakításakor nem vette észre Gyulai figyelmeztető jelét és nem javította a szöveget.
- 165 : 15–16 (247) »Jókai mindössze huszonnégy éves volt, nagy gyerek, nagy poéta . . .« Gyulai a »nagy gyerek« szavakat bekarikázta és a lap szélén deleátur)-jellel jelezte felesleges voltát. — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 166 : 1–2 (248) »Kívüle [ti. Vahot Imrén kívül] más író nem igen volt a fővárosban.« Gyulai: Itt volt **Garay, Erdélyi és Nagy Ignác.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- ” pt (249) »Ezzel szemben vannak állítások, hogy Petőfi e napon nem volt és nem lehetett Pesten.« Gyulai az »állítások« szót bekarikázta és a lapszélre írta: **Nem állítások, hanem adatok.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.

Lap Sor

- 188 : 37–39 (284) Prp: »1851-ben az akadémiai igazgatótanács levelezőtagnak ajánlja – a katonai főparancsnokságnak. Hja, más rend volt! Nem a pajtáskodás dominált, se a kálvinistaság a tekintetes Akadémiában, hanem a csákó. Az igazgatótanács ajánlatára a katonai főparancsnokság nevezte ki az illető tudóst. (Egyébiránt tudós maradt, az azért, ha tudós volt.) A katonai parancsnokság nem adott erre a bolondságra, nem is kérdezősködött Jókai felől beavatott körökben, ahol megmondták volna hogy rossz firma, proskribált egyén, egyszerűen kinevezte levelező tagnak és mint-hogy ez a reform csak nagyon rövid ideig tartott, Jókai volt az egyetlen kinevezett tagja az Akadémiának.« Gyulai: **Volt a fenét! 1859-ben választottuk meg, s Albrecht kir. főherceg erősítette meg mint másokét.** – Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen módosította a kifogásolt részletet: »1851-ben levelező tagjának választja; amit akkor tudomásulvétel okáért a főparancsnoksághoz is föl kellett terjeszteni.«
- 191 : 1 (287) Prp: »megállapítható a szívélyes viszony« Gyulai a »szívélyes« szót korrektúra jellel »szives«-re javította. – Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a kifejezést a következőképpen módosította: »megállapítható a benső, meleg viszony.«
- 192 : 9–11 (289) »ha valóban úgy írná le aminő, Zola vagy Gogol tollával, közel sem érne el oly nagy hatást.« Gyulai: **Zrínyi jól tudta leírni. Zola és Gogol nem tudták volna úgy leírni.** – Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 193 : 1–4 (290) Prp: »Pákh Albert haza se jött még egy ideig, Jókai szerkesztette nevében a lapot s adta meg azt a fiziognómiáját, melyet máig megtartott.« Gyulai: **Nem igaz, Pákh itt volt, hanem elment, 1855-ben Grafenbergbe s ezalatt szerkesztette Jókai.** – Mikszáth a végleges megfogalmazáskor a következőképpen módosította a kifogásolt részletet: »Pákh Albert egy idő múlva ismét Graefenbergbe lévén kénytelen elmenni, azalatt Jókai szerkesztette a lapot, növelve a lap tekintélyét és az előfizetők számát.«
- 196 : 22-25 (296) »Alapját egy való történet képezi, mely néhány évtizeddel előbb általános beszéd tárgya volt az országban. Kékkő vár urának, báró Balassának a története van feldolgozva, természetesen

Lap Sor

- sok költői szabadsággal.« Gyulai: **Nem igaz, részben inkább egy gróf Venkheim esetéből vette a tárgyát.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 197 : 14 – 15 (297) »De végre is hibátlan ló, hibátlan asszony és hibátlan regény nincs.« Gyulai: **De még hibátlan életrajzíró sincs.**
- 198 : 14 – 17 (299) »Tömör és mesteri jellemzése ez a Jókai művészetének, érdemes volna az iskolai olvasókönyvekben tanítani, mint mintát, de hogyan jut ezekből arra a következtetésre Gyulai Pál, hogy Jókai nem elsőrangú regényíró?« Gyulai: **Úgy, hogy a regényíró első feladata az emberi szívet rajzolni s ehhez Jókai nem igen értett.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor nem változtatott szövegén.
- 199 : 2 (300) Prp: »Még a legvonzóbb talentum a komáromi Beöthy László volt, friss hang, friss humor, de még kiforratlanul. Must, melyből jó bor lehet.« Gyulai: **Volt a fenébe.** — Mikszáth a végleges megfogalmazáskor ezt a kifogásolt mondatot kihagyta.

Gyulai Pál a próbapéldány lap szélére tett elhalványult, ceruzával írott bejegyzéseivel 53 alkalommal tett kisebb-nagyobb megjegyzést Mikszáth szövegére. E megjegyzések hatására 24 esetben a végleges szöveg kialakításakor változtatott Mikszáth a szövegén, 29 esetben nem vette figyelembe a bejegyzéseket. Gyulai széljegyzetei – mint láttuk – több irányúak: egy részük Jókaiával kapcsolatos állásfoglalásának határozott, változatlan és egyértelmű megismétlése, más részük a XIX. század magyar irodalmának alkotóiról vallott szintén kifejezesebb nézeteinek megismétlése, e csoporthoz tartozik még a világirodalom nagy alkotóival kapcsolatos nézeteinek hangoztatása is. Végül a harmadik csoportot azok a csípős gúnyos széljegyzetei alkotják, amelyek Mikszáth személyével és írói módszerével kapcsolatosak. Ez utóbbi megjegyzéseivel kapcsolatban megemlítenénk, hogy a kritikus és az író között kialakult viszony gyökerei korábbi évtizedekre nyúlnak vissza. Mikszáth fiatal, kezdő író korában több alkalommal glosszáiban gúnyos hangon csipdeste a Gyulai Pál személyében megnyilvánuló konzervatív akadémizmust⁴. Gyulai 1892-ben a Budapesti Szemlében éleshangú kritikát írt Mikszáth *Galamb a kalitkában* című nagyobb elbeszéléséről és az író egész addig terjedő munkásságáról.⁵ Mikszáth 1893-ban – mintegy viszonzásként a csípős

4. L. pl. *Apróságok*, Budapesti Napilap, 1877. júl. 1.; *Apróságok*, Budapesti Napilap, 1877. aug. 24.; *Kossuth, Petőfi és ...* Budapesti Napilap, 1877. okt. 9.

5. MKÖM 4. köt. 194 – 195.

bírálatért – a Pesti Hírlapban *Mikor a hóhért akasztják* címmel írt gúnyos hangú ismertetést Gyulai Pál költeményeinek harmadik bővített kiadásáról.⁶

A próbapéldány egyéb változatai

Gyulai Pál kézírását megőrző próbapéldányból több egyéb változtatást is megállapíthatunk. Szembetűnő nagyobb változtatást hat helyen hajtott végre Mikszáth: a végleges szöveg megírásánál a MKÖM 18. köt. 84 : 30–86 : 9 és a 200 : 7–201 : 23 terjedő részt az átdolgozás során írta meg; a 135 : 11–137 : 5 és 138 : 14–27 terjedő részt az átdolgozás alkalmával átformálta illetőleg megrövidítette, végül a próbapéldány szövegéből két helyütt nagyobb részt kihagyott és annak helyére a végleges szövegbe néhány sort illesztett. Így a MKÖM 18. köt. 118 : 22–27 és a 204 : 11–15 terjedő sorok helyén a próbapéldányban hosszabb fejtegetések olvashatók.

A végleges szöveg kialakításakor végzett változtatások elenyésző része stíláris megfontolásokból jöhetett létre, nagyobb részüket a próbapéldány olvasóinak tanácsára hajthatta végre Mikszáth. Hogy e változtatásokat személy szerint kinek javaslatára hajtotta végre, azt jelenleg pontosan már nem tudjuk megállapítani. Az előző tanulmányban Révai Mór visszaemlékezései alapján már utaltunk arra, hogy Görgey Artúrtól szerzett értesülések alapján változtatta meg, ill. átfogalmazta a MKÖM 18. köt. 167 : 29–32 sorokat és Lévy József segítségével állapította meg Laborfalvi Róza pontos születési évét, hónapját és napját. E felvilágosítás alapján javított a 132 : 31, 133 : 11, 144 : 3, 144 : 4 és a 144 : 24 sorokban. A többi változtatással kapcsolatban csak feltevésekre szorítkozhatunk. A Jókay-családtól kapott újabb felvilágosítások ill. kiegészítések eredményeként keletkezhetnek az alábbi változtatások: Jókay József inszurgensi tevékenységének jellemzése MKÖM 18. köt. (11 : 5–9), Jókai gyermekkori verseivel kapcsolatos megjegyzése (28 : 6–11), Jókay József halála körülményeinek leírása (34 : 13–18), a fiatal Jókai és Vály Ferenc viszonyának jellemzése (38 : 1–2), (38 : 28–30), (39 : 5–7), a szülői ház belső életének bemutatása (72 : 5–9), Jókai édesanyját ért baleset körülményeinek leírása (92 : 19), (92 : 28–29), A Jókay-család közbelépése a Laborfalvi Rózával kötendő házasság megakadályozására (135 : 11–137 : 5, 138 : 14–27), Jókay Károly 1848-as pesti látogatásának lefolyásáról való tudósítása (145 : 31–33), Jókai 1849 őszén édesanyjának írt levelének kommentálása (177 : 21–25), Jókai Mór 1850-es évek elején folytatott

6. MKÖM 82. köt. 37–43. – I. e kötet „*A kritikus kritikája*” c. tanulmányát a 347–351 lapon.

életmódjának bemutatása (200 : 7–201 : 23) és végül Jókai édesanyja svábhegyi látogatásának bemutatása (204 : 11–15). A többi tartalmi jellegű módosítással kapcsolatban – így a MKÖM 18. köt. 39 : 11–12, 42 : 24–32, 83 : 22–24, 84 : 28, 86 : 9–11, 99 : 27–28, 129 : 14–16 – még ennyit sem tudunk feltételezni. A javítások jellegét tekintve ezek irodalmi, irodalomtörténeti vonatkozásúak, így lehet, hogy id. Szinnyei József vagy Beöthy Zsolt hívja fel rájuk Mikszáth figyelmét.

EGY MIKSZÁTH-REGÉNY GENEZISE

(*A Noszty fiú esete Tóth Marival*)

Mikszáth Kálmán dzsentrí-ábrázolásának csúcsát az 1906–1907-ben megalkotott *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényével éri el. A regény megdöbbentő hatásáról a korabeli konzervatív kritika hirtelen haragú elszólása tanúskodik a legjobban: „[a regényben] . . . a dzsentrík, a megye urai, romlottak, léhák, lelkiismeretlenek és főként és elsősorban frivolak és érzékiek – írja az Élet hasábjain Andor József. – Nemcsak magánéletük ilyen, hanem a hivatalos is. Szédületes erkölcsi piszok az, amiben a társaság gázol.” Megállapítását már nem is támasztja alá az érvek súlyával, hanem az inszinuálás mérgezett fegyverével lő a regényre: „E könyv ami nyeresége irodalmunknak, olyan kárára lehet nemzetünknek. S nem tudom a mi különleges szomorú viszonyaink közt melyik hatása maradandóbb és súlyosabb.”¹ A dzsentrí álláspontot tükröző kritikával szemben a magyar polgári átalakulás szempontjából vizsgálja a művet Alexander Bernát. Megállapításai kimondatlanul az Élet kritikusának kategorikus kijelentéseivel felelnek: „Noszty Ferinek el kell tűnnie életünkéből, illetőleg kivétellé kell válnia, a periférián kell tengődnie, nem előtérben állnia . . . Ez a könyv nagyszerű regény és bátor tett. Olvassátok és gyönyörködjetez benne és esetleg megtörténik, hogy közben az előítéletek lehámlanak a lelkekről vagy legalább meglazulnak. Hiszen vagyunk már egnéhányan, kik az új Magyarországot érzik lelkükben, látják a jövőben, sőt találkoznak vele az utcán, faluhelyen, gyárakban, dolgozószobákban. Hogy a művész ezekhez pártolt nyugodt férfias energiával, azért köszönetet mondunk az embernek . . .”²

A korabeli kritikák, ellentmondó, szinte egymással szóharcot vívó megjegyzései arra figyelmeztetnek, hogy Mikszáth e művében olyan kérdések művészi ábrázolását tűzte maga elé, amelyek még mindig elevenen hatottak és kritikusai képtelenek voltak kivonni magukat a regény felidézte érzelmi hatások alól. A legújabb kutatások már rámutattak, hogy az 1890-es évektől Mikszáth téma-választását egyre fokozódó mértékben befolyásolták a társadalmi és politikai

1. Élet, 1909. 2. sz. jan. 17. 104. l.

2. Alfa Alexander Bernát: Mikszáth új regénye. Budapesti Hírlap, 1909. jan. 30. 25. sz.

élet középpontjába kerülő ellentmondó, megoldásra váró kérdések.³ Ilyen kérdésekből születő alkotások sorába tartozik a Noszty regény is. A regény és a közvetlen társadalmi élet kapcsolatára már Schöpflin Aladár is felfigyelt. Ő azonban az élmények forrását az 1890-es évek parlamenti vitáira vezeti vissza, amikor a szabadelvű párti kormány napirendre tűzte a közigazgatás államosítását, ezt azonban az ellenzék obstrukcióval megghiúsította.⁴ Király István a regény társadalmi bírálatát kiváltó élményeket közelebbi forrásokban találja meg: az 1904–1907-es politikai harcokban, a koalíciós pártok által kiváltott politikai és társadalmi válságtünetekben.⁵

I.

Mikszáth Kálmán 1905 szilveszterén az *Az Újság* szokásos évvégi körkérdésére, hogy „Mit vár az új esztendő?” a következő lakonikus választ adja: „A jövő évre azt szeretném, ha kiket oly régen keresünk, végre már megtalálnók az ázsiai magyarokat. Mert az itthon valók már elvesztették egymást.”⁶ Az ebben az időszakban készülő Jókai életrajz írása közben saját korához fordulva fájdalmasan panaszolja: „A szabadságharc előtti két évtizedben támadtak az óriások, de miért fogytak el és hova lettek azok az anyák, akik szülték őket? . . . A dimenziókban oly nagy az esés, hogy úgy tűnik fel, mintha egy generáció, amely az esésre előkészítsen, kimaradt volna . . .”⁷ Mikszáth Kálmánt kezdetben aggasztotta a kormányzás válsága. Bár a századfordulón írt regényeiben és elbeszéléseiben egyre határozottabban ad hangot annak a meggyőződésének, hogy az ország egyik vezető társadalmi rétege, a dzsentri, túlélte magát, a társadalmi ellentmondások felfedése nem járt együtt a belőlük fakadó politikai ellentmondások felismerésével. Még a század első éveiben is ott kísértett politikai gondolkozásában, a szabadelvű pártba vetett illúzió.

A szabadelvű párt 1904 végén, Tisza István parlamenti bukása, majd az 1905 tavaszán tartott választások eredményeként elvesztette addigi hatalmát. A parlamenti többség a korábbi ellenzéki pártok, a Kossuth Ferenc vezette függetlenségi

3. Beszterce ostroma. Mikszáth Kálmán *Összes Művei* (továbbiakban: MKÖM) 6. k. 199–204.: Két választás Magyarországon. MKÖM 9. k. 187–191, 210–212.: A demokraták, Uj Zrinyiász. MKÖM 10. k. 242–255, 275–288.

4. Schöpflin Aladár: Mikszáth Kálmán Bp. [1941]. 101.

5. Király István: Mikszáth Kálmán. Bp. 1952. 179.

6. *Az Újság*, 1905. december 31. 362. sz. 5. l.

7. Jókai Mór élete és kora. MKÖM 19. k. 39.

párt, Andrássy Gyulának, a szabadelvű pártból kivonult disszidens csoportja, a katolikus néppárt és a Bánffy Dezső-féle új párt kezébe került. Ezek a pártok koalíciót alakítottak a bukott szabadelvű párttal szemben, de mivel a katonai kérdésekben hangoztatott jelszavaik miatt a koalíció vezérei nem tudtak megegyezni a királlyal, az elhúzódtat tárgyalások után az uralkodó báró Fejérváry Gézával az élén egy úgynevezett pártoktól, független kormányt nevezett ki, amelyet az ellenzék sajtójában „darabont kormány”-nak nevezett. A kormányzásból kirekesztett koalíciós pártok a vármegyékre támaszkodva megindították harcukat a hatalom kézbe kaparintásáért. A vármegyei ellenállással megkezdődött az uralkodó osztályok közötti harc, ahogy Ady Endre nevezte, az „úri földrengés”.

A dualizmus 1904–1907-es akut válsága, a vármegyei ellenállás a maga drasztikus és erőszakos eszközeivel, a nemzeti érdeket a saját maga szűk osztályérdekeinek alárendelő politikájával jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy eloszoljanak Mikszáth Kálmán politikai illúziói, bár teljes mértékben nem foszlottak szét. Mégis segítette az írókat abban, hogy művészileg következetesen ábrázolja a dszentri vezető szerepének politikai időszerűtlenségét, s ezzel még jobban hitet tegyen a megérett gondolat mellett: a dszentri társadalmilag túlhaladottá vált.

Ennek a politikai folyamatnak művészi kibontakozását a regény megírását megelőző, illetőleg azzal egyidőben megfogalmazott publicisztikai írásaiban érhetjük tetten. A koalíció jelszavai, a katonai ügyek szétválasztása, a magyar vezényleti nyelv bevezetése órára is hatással voltak. A lovas-szobrok hiányáról elmélkedve, fájdalmas gúnnyal említi meg, hogy „nagy néma kiáltások ezek a gyalog szobrok is a főváros utcáin, melyek minduntalan figyelmeztetnek, hogy csak fróink, politikusaink, szónokaink vannak, *de katonáink a császáréi*”.⁸ Tisza István miniszteri székből való távozásakor írott sorai pedig világosan jelzik azokat az illúziókat, amelyek még mindig éltek benne: „...ferde látásnak esik most áldozatul Tisza István, kit úgy vélnek látni koalíciós pápaszemmel a magyarok, mint kinek a gyökerei Bécsbe nyúlnak és az ágai túlnőnek az alkotmány kerítésén. Holott vele e pillanatban a legalkotmányosabb és legmagyarabb miniszterelnök vonul el a történelem árkádjai alatt, vesztett csata után fényes pajzzsal.”⁹ A parlament 1906. február 19-i feloszlata is mélyen megrendítette, úgy vélte, az ellenállást szító parlament feloszlata az alkotmányosság elvesztését is jelentheti:

8. Andrássy szobra. Emlékezések és tanulmányok. Mikszáth Kálmán Művei. Révai–Franklin kiad. (továbbiakban: MKmR – Fr) 20. k. 115.

9. A vakmerő geszti fiatalember és a másik. Karcolatok. Jubileumi kiadás (továbbiakban: Jk). Hátrahagyott Iratok (továbbiakban: Hi) 17. k. 15.

„Nemzet még így szabadságát sohasem veszítette el, hogy alkotmányos háztartását, fölszerelését apránként maga dobálja ki a szemétre.”¹⁰

A megrendülés, a bizonytalanra válás mellett éppen ezek a politikai taktikázások szóltatták meg benne a kétkedés, a lassú felismerés hangjait is. A koalíciós pártokról egy helyütt csípősen megjegyzi „végtelenül szeretik egymást, de nem boldogok”.¹¹ Egy más alkalommal a Jókai-féle Üstökös című élcslap egyik agyafúrta szókimondó figurájának, Tallérossy Zebulonnak alakját és beszédmodorát magára öltve ír a koalíció magatartásáról: „a koalíció is... teszi magát, mintha minden jól menne, pedig hamm, bent van már félig a macska [ti. az abszolutizmus] szájában – velünk együtt...” Ugyanitt a „megyei ellenállás”-ban résztvevő ill. a darabont kormány utasításait követő dzsentri magatartását a következő szavakkal jellemzi: „... A hazaszeretetre, az anyai emlére hivatkozik mind a kettő. De ilyen kétféle tej hogy jöhetett ki belőle? ... Bírod-e kitalálni ebből a sok hazugságból, hogy kire haragudjál, mikor mindenki hazafiúi szeretetből öli [a] hazát?” Véggkövetkeztetésből a nemzet-féltés hangja csendül ki, szorongva gondol arra, hogy a nagy ellenállásdi az ország erejét őrli fel: „Utcuncque, hozzád fordulok tekintedezs ország, hogy a hazugságok megölnek, rád ülnek, mint a penész és rozsdá... Semmise úgy van, ahogy látszik. Az se nem igaz, hogy abszolutizmus van, az se nem igaz, hogy abszolutizmus nem van. Az se nem igaz, hogy nyugodtak vagyunk, az se nem igaz, hogy nem vagyunk nyugodtak...”¹² És alig egy hónap múlva újból visszatér e gondolathoz, de szavai mögött már ott rejtőzik az a felismerés, hogy az egész lázongás csak a felszín, a vezetők torzsalkodása, a nemzet életébe, a nép sorsába alig hoz vajmi változást: „Most már nincs parlamentünk – írja – , nincs elnökünk, és mégse hangzik az országon végig jajszó, az igaz, magyar vezényszó se hangzik, de a nemzet vezérei megvannak és gondunkat viselik, gondoskodnak új vágyakról, új ingerekről és új játékokról az összetört dolgok helyett.”¹³

Mikszáth Kálmán a megyei dzsentriről és velük együtt a vármegyék ellenállásáról kialakult képét a maguk teljes és mély összefüggésében – éppen úgy mint az egyházpolitikai harcok után a *Különös házasság* különös történetének felelevenítésével – nem a publicisztika eszközeivel fejti ki, hanem művészi alkotásban, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényében ábrázolja. A két mű keletkezését nemcsak a téma hosszas érlelése teszi hasonlóná, hanem a téma ki-

10. A t. Házból. MKmR – Fr. 20. k. 220.

11. A folyosó. MKmR – Fr. 20. k. 220.

12. A hazugságok országa. MKmR – Fr. 20. k. 234., 239.

13. Az elnöki hatalom. Az Újság, 1906. ápr. 3.

jegecesedésének körülménye is. A *Különös házasság* alapötletét, az egyház hajthatatlan magatartását a rossz és szerencsétlen házasságok felbontása, ill. felbomlása esetében, feltehetően az 1890-es évek elején zajló egyházpolitikai harcok idején hallhatta Bernáth Dezsőtől.¹⁴ Az ötlet köré csoportosuló cselekményszálakat és jellemeket a parlamentben zajló viták, a sajtó hasábjain folyó pro és kontra vélemények alakíthatták ki benne. Tehát a tapasztalatok színezik-bonyolítják a hallott történetet, és amennyire az gazdagodott árnyalataiban, annyira, olyan mértékben mélyült társadalombíráló ereje.

II.

Mikszáth 1906 októberében a Vasárnapi Ujság hasábjain kezdi meg a csőd szélén álló dzsentrí „hozomány-hajszáját” középpontba állító új művének, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényének folytatásos közlését. Az új mű első folytatásainak közrebocsátásakor még csak az alapötlet élhetett az íróban. Erre több jel mutat. Az első két közleményként megjelent „Mire jó a lécs a rókának?” című első fejezetet a kötetben való megjelentetésekor az író elhagyja. A kihagyás indokolt, hiszen mire regényét befejezi, a mű cselekményének szálai egészen másként fonódnak: A Noszty-családnak a Tóth Mari hozományáért folytatott hajszája a megyei életben belül zajlott le, mint a család „magán” törekvése kezdődött, amelynek eléréseért igénybe vették az egész vármegyei apparátust. Az elhagyott „Mire jó a lécs a rókának” fejezet – amennyire a viszonylag rövid rész alapján ítélni lehet – a közéleti tevékenységekből kiindulva bontotta volna ki a regény cselekményét. Ezt feltételezik a következők: a nyári politikai uborkaszazonban kipattannak a Bontó megyei Gyík folyócska szabályozásával kapcsolatos visszaélések. A kormány a sajtón keresztül megteszi az ellenlépéseket, de eredményt nem ér el. Az őszi parlamenti ülészek idejéig már botránnyá dagad az eset, az a hír járja, hogy interpelláció lesz belőle. A miniszterelnök a klubban magához kéri a megye egyik képviselőjét, Noszty Pált és kikéri véleményét az ügyvel kapcsolatban. Noszty e beszélgetés során három anekdota elmondásával arra akarja rábírni a miniszterelnököt, hogy váltassa le a vármegye főispánját. A miniszterelnök kitér az azonnali válasz elől, sietős dolgára hivatkozva elbocsátja Nosztyt. A miniszterelnök Noszty célratörő anekdotázásából azonban megérti az összefüggéseket. Hisz már a beszélgetés előtt értesült arról, hogy a Gyík szabályozása körüli botrány szálai Noszty kezébe futnak össze, ő irányítja az eseményeket. Négy napi gondolkodás után levonja a következtetést: közli

14. L. Pusztai Gyula kéziratban levő tanulmányát.

Noszttyval, hogy leváltja a főispánt és kéri, tegyen személyi javaslatot. Báró Kopereczkyt, a vejét ajánlja. A miniszterelnök a javaslatot elfogadja. Ezzel végződik a regény első fejezete.

A kihagyott fejezet tehát Nosztty hatalmát félelmetesnek mutatja be, akkora ereje van, hogy büntetlenül kelthet országos viharra duzzadó botrányt és mindezt csak azért, hogy vejét beültethesse a megürült főispáni székbe. A tárgyalt részletben számos olyan apróbb megjegyzés, közbevetés is olvasható, amelyek még az író friss politikai benyomásaira utalnak. Erőtéljes sorokkal jellemzi a miniszterelnök sajtóirodájának tevékenységét: „A sajtóiroda kiadja a jelszót s a saját külön sárkányok rárohannak az emberevő sárkányokra. Tagadnak, cáfolnak, ferdítenek, mosakosznak, vagdalkoznak, ami tüzet azok szítottak, ezek eloltják, vagy új tüzeket gyújtanak egyebütt hogy arra tereljék a figyelmet.” Ennek a sajtóirodának a tevékenysége nagyon emlékeztet arra a tevékenységre, amelyet a darabont kormány sajtófőnöke, Vészi József folytatott. A Bontó megyei főispán által küldött távirat is aktuális eseményekről, népi zendülésről szól: „A nép Kostón, Vártányban, Gyimókán, Arcson kaszát, vasvillát fogott és a dolgozó munkásokat szétkergette, a mérnököket halállal fenyegetvén, kik azonban idejekorán elmenekültek, az ideiglenes épületeket, barakkokat, kotrógépeket özszerombolták . . .”

Ilyen és ehhez hasonló részletek vizsgálata arra a feltevésre ösztönöz, hogy a regény indulásakor az író előtt más kompozíciós elképzelés lebeghetett. Ez a fejezet egy erőteljes, a friss élményeket és tapasztalatokat közvetlenül visszaadó szatírikus regény felé mutat. Hogy a végkifejlés milyen lett volna, nem tudjuk. Lehet, hogy csattanósabb, az *Új Zrínyiász* eszközeivel dolgozó alkotás lett volna belőle.

A „Mire jó a léc a rókának” kihagyott fejezeten kívül a Vasárnapi Ujság-beli változatnak még két – a kötetkiadásból kihagyott – részlete árulkodik egyrészt a még latensen jelenlevő szatírikus tendenciáról, másrészt a politikai töprengéseinek *közvetlen* beszüremléséről. A regény hetedik fejezetében¹⁵ Kopereczky Bontóvárra való utazását leírva részletes képet fest a síkföldről a hegyvidék felé kanyargó vasútvonal mellett elterülő tájról. A tájfestést megelőzve, hirtelen feltör az íróból az indulat a középnemesség két-három évtizeddel korábbi „maradandó” közgazdasági tevékenységével szemben: gúnyos szavakkal idézi fel az uradalomtól uradalomig kanyargó vasútvonal építésének okait: „Bontóvár voltaképpen nincs messze a térképen Budapesttől, akinek sürgős dolga van, kocsin könnyen elérheti. Aki ráér, az mehet vasúton is, a vasúti menetrend tanulsága szerint állítólag mégis csak odaér egyszer. Hogy ez így van, annak egyszerű oka, hogy a vasút építésekor az

15. A MKÖM 21. k. 108. lapján a 8 – 10 sorban levő mondat helyett.

egyenes vonalon Budapesttól Bontóvárig nem igen lakhattak befolyásos emberek, még pedig a régi magyar vasutak a kastélyokat keresték és meg is találták.”

Tépelődő gondolatai nyomán – az első változatban – egy hosszabb fejtegetést illesztett a regény tizenhatodik fejezete elé. Gondolatsora a falusi dñnomdánomok jellemzéséből indul ki; gúnyos hangon ír a vidéki urak asztalára kerülő primőr ételekről. „Az úr azért úr – írja csípősen –, hogy türelmetlen legyen és jól essék neki oligarchiá módra előre kicsikarni egyet-mást a természettől, amit az csak később adna meg neki...” De amint ez a későbbiekből kitűnik, a bevezető képsor csak előkészítője a kitérő igazi mondanivalójának, a középnemesi vezetés csődje miatt érzett, a szélső ellentétekig eljutó elkeseredése kiobbantásának. E gondolatsorát – bár kissé hosszadalmas, a teljes összefüggés bemutatása kedvéért – egészében idézzük: „De az mindegy – azért ők mégis így csinálják és így fogják csinálni ezentúl is, nem csak azokban a dolgokban, amelyeket ők esznek meg, mint még éretleneket, hanem azokban a fontosabbakban is, amelyek őket eszik meg, mint még éretleneket. Ime, maga az ország is – az urak játéka lévén – majd mindig idő előtt kóstol bele a korszellem csemegéibe. Fölszabadítják a földet, behozzák a parlamentarizmust, mielőtt az állam kiépült volna, a zsidó emancipációt, mielőtt a nép megokosodott volna, megnyitják a kereskedelmi élet új zsilipjeit, elfogadván azt összes modern követelményeivel s mindezekkel azt mondanák kúriáiknak, kastélyaiknak: »Menjetek, keressetek magatoknak más gazdát!« Ami újat, meglepőt látnak más nemzetek asztalán, mohón nyúlnak utána, hogy a magukéra rakják, mert úgy illik a lovagok utódaihoz, összehordanak prücsköt-bogarat, nem mérlegelve, érett-e a dolog vagy érettek-e ők hozzá; így lesz aztán, hogy az utolsó század eszmei forradalmainak nagy eredményeit, melyektől más népek erőt és üdülést merítettek, ideplántálva idő előtt, többé-kevésbé csak elgyengülést és csömört okoznak. Antheus bizonyára erőt nyert a földtől a maga idején, de ha csecsemő korában paskolják vala a földhöz, meglehet, agyrázkódást szenvedett volna. Ám a magyarok saját példájukon sem tanulnak, ha úri renden valók; behoznak azok ezentúl is mindent, csak primőr legyen, behozzák ezek még a saját koporsójukat, az általános titkos választási rendet is, hogy aztán megrészedve a saját nagylelkűségüktől, beledőljenek és meghaljanak...” A szélsőségekben csapongó gondolatsor sok igaztalan megállapítást tartalmaz, csattogó ostorának hegye hol a népet éri, hol a dzsentrí hátán csattan. Hiszen közismert tény, hogy Mikszáth élete végéig az 1848-as forradalom legnagyobb és legmaradandóbb vívmányának a jobbágyfelszabadítást tartotta, amelyet még a szabadságharc bukása után sem lehetett „visszacsinálni”, az is tény, hogy híve volt a vallási emancipációnak, a tisztaeszlári pörről küldött tudósításai beszéltek a legékebben arról, hogy nagyon jól tudta és több ízben ki is fejtette, hogy nem a „nép”

„megokosodásának” hiánya teremtette meg Tiszaeszlár pogrom-hangulatát, hanem a Verhovay-féle dzsentrik mögé felzárkózó antiszemita középnyemes urak, akik a vérvád meséjével akarták visszafordítani a történelem óramutatóját. A mikszáthi okfejtés végső célja a politikai taktikából jelszóvá iktatott általános választójog bevezetése elleni tiltakozás. A mű szövegébe hirtelen belevágó politikai eszmefuttatás a Vasárnapi Ujság 1907. augusztus 4-én megjelent folytatás-részletébe csöppent bele, de előzményei még a megyei ellenállás felszámolásáért taktikázó darabont-kormány tevékenységének idejére nyúlnak vissza. Kristóffy, a Fejérváry kabinet belügyminisztere 1905 júliusában, hogy a koalíció látszólagos nemzeti jelszavairól elterelje a figyelmet, felhasználva a munkásmozgalom évtizedes követelésére vonatkozó jelszavát, királyi jóváhagyással az általános választójog bevezetése mellett szállt síkra. A Kristóffy-féle tervezet kettős célját – a vármegyei dzsentri ellenállásának megtörését és a forrongó munkásosztály követeléseinek elhárítását – mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az általa meghirdetett „általános választójog” bevezetése azt jelentette volna, hogy míg korábban az ország lakosságának 6,29 százaléka, addig a tervezet szerint 15,74 százalékra „nőtt” volna a választók száma. Az általános választójog gondolatának felvetése részben elérte célját: ideig-óráig megzavarta a koalícióba tömörült „lázadozó” ellenzéki pártokat, és bizonyos mértékig elősegítette az uralkodó osztályok közötti megegyezést. A választójogi reform bevezetéséről a megegyezés után az uralkodó osztályok „megfeledeztek”, csak a munkásosztály és a radikális polgári csoportok követelésére vették újból elő, de ekkor már Andrássy Gyula bábáskodott körülötte és az általa elkészített tervezet mindennek nevezhető, csak „általános választójog”-nak nem.

Mikszáth idézett keserű megnyilatkozása az általános választójogról, bár kissé kétértelmű fogalmazásban, a meggondolatlanul mindenfelé kapkodó úri politika ellen irányul. Ekkor még csak a vármegyei ellenállókkal szemben való taktikázást lát e manőverben, egy év múlva már felismeri ennek a politikai cselképességnek többélű voltát. Marczali Henrik történelmi munkájának „olvasása közben” a történelmi tények különböző szemszögből való interpretálására példaként egy száz év múlva alkotó historikus háromféle nézőpontjából a választójogi reformok értékelésének különböző módozatait mutatja be. Az első változat szerint Ferenc József a „bölcös és demokratikus érzésű király” önként belátja, hogy a szélesebb néprétegeket is be kell vonni a hatalomba, tehát életre hívta a reformot. A második változat szerint: „1905-ben és a következő évben olyan hatalmas ellenállást fejtettek ki a magyar főurak és a megyékben uralkodó nemesség az akkori politikai rendszer ellen és a közös hadsereg némi magyarosítása mellett, hogy a király nem látván többé támaszeit a nemesi osztályokban, hatalmuk ledöntését vette tervbe . . .

az általános választás behozatalával az eddigi úgyszólván osztályparlament kapuit megnyitotta a mob előtt...” A harmadik változatban az érem másik oldalára világít rá: „1905-ben... gondolta ki Kristóffy nevű belügyminiszter azt a modus vivendit, hogy a fenyegető utca helyett egy barátságos utcát állítson s kezdte meg az alkudozásait a jól szervezett munkásság vezéreivel, ez alkudozásból pattant ki elsőbbsen s kelt lassan-lassan életre az általános titkos választási reform, egyelőre csak azért, hogy a munkásság kivonulásával a miniszterek kocsiaablakai be ne töressenek.”¹⁶ E három nézőpontot Mikszáth nem mint ellentétes, egymást kizáró lehetőséget mutatja be, hanem mindegyik után, szinte refrénszerűen megjegyzi: „ennek a történetírónak igaza lesz”. Ezzel a visszatérő megállapítással jelzi, az általános választójog előtérbe kerülése nem a történeti szükségletek felismeréséből fakadt, hanem a politika „boszorkánykonyhájának” egy több irányba ható „főzete” csupán.

Mikszáthnak az általános választójoggal kapcsolatos 1908-as fejtegetései is, bár árnyaltabbak, mint a regény szövegéből kihagyott tépelődései, mégis olyan összefüggésekre utalnak, amelyek nemcsak politikai koncepciójának végső korlátait jelzik, hanem művészi erejét is bizonyos határok közé zárják. Az általános választójog bevezetését az 1904 – 1907-es belpolitikai válság során a darabont kormány bár kalandor módon, a pillanatnyi politikai taktikázás céljából vetette fel, mégis egy viszonylagos előrelépés volt az ország politikai életének demokratikusabb formákra való helyezésében. Mikszáth az általános választójognak ezt a vonását – ugyan a tervezet végeredményében csak elméleti jelentőségre tett szert, a gyakorlatban még a Kristóffy-féle javaslatot is túl „radikálisnak” találták az ország akkori urai – még később, az 1908-as cikkének írásakor sem ismerte fel. Ez a tény arra mutat, hogy Mikszáth számára a jövő kibontakozásának útjai elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt teljesen bizonytalannak tűntek. És ebben a körülményben lelhetjük magyarázatát annak, hogy miért változtatta meg a Noszty regény művészi koncepcióját, miért lett a közéleti satírának induló regényből a dzsentrit a magánéletén keresztül bíráló alkotás. A satíra elengedhetetlen feltétele, hogy az író a pellengérre állított politikai jelenséget fejlettebb nézőpontból szemlélje a kibontakozás szemszögéből mondjon bírálatot. Mikszáth nem látta meg a jövő lehetőségeit, csak a jelen dzsentri vezetésének teljes tagadásáig jutott el. Ez a szemlélet – mint maga is érezte – nem volt elegendő egy nagyhatású satíra kibontakoztatásához.

16. Olvasás közben. MKmR – Fr 20. k. 287 – 288.

III.

A Noszty-regény alkotását megelőző éveknek Mikszáthot foglalkoztató társadalmi-politikai problémáknak vázolása, az íróban dúló érzelmek felvillantása és a regény első megfogalmazása már sejteti, hogy a mű friss impressziók és gondolatok hatása alatt keletkezett. Bár Mikszáth a regény szövegében közvetlen vagy közvetett módon több ízben utal arra, hogy a cselekmény az 1880-as években játszódik,¹⁷ a műben ábrázolt erőszakos, minden eszközt igénybe vevő „hozomány-hajsza” későbbi időkre utal. A legújabb kutatások már rámutattak,¹⁸ hogy Mikszáth a dzsentrí parazitizmusának e maró ábrázolásához az alapötletet, egy a XX. század első évében lezajlott, nagy feltűnést keltett botrányból merítette.

1901 júliusában egy hétköznapi napnak induló leányszöktetésről adnak hírt a vidéki és fővárosi lapok: ifj. kamjonkai Szemző Gyula, húszéves bácskai dzsentrí fiú többszöri visszautasítás után megszöktette Ungár Lajos ómoravicaí gazdag földbirtokos leányát. Az egyszerű napi hírt a gyorsan kibontakozó fejlemények rövid idő alatt a sajtó „bácskai szenzáció”-jává emelik. Az esetet az tette szenzációvá, hogy Ungár Lajos kinyomoztatta a szökevények bécsi tartózkodási helyét és leányát hazahozatta. A két család között, az elszegényedett, csak családi kapcsolatai révén befolyásos dzsentrí család és a dúsgazdag, milliomos bácskai zsidó földbirtokos között megindultak a tárgyalások, hogy a kompromittált leány becsületét, kompromittálójával kötött házasságával úgy ahogy helyreállítsák. E tárgyalások eredményeképpen az öreg Ungár beleegyezett a házasságba. A kitűzött napon a dzsentrí család megjelent az ómoravicaí nábob házában, ahol csak az apa fogadta a násznépet és közölte, hogy a házasságból nem lesz semmi, leánya feleségével együtt külföldre utazott.¹⁹ A közel egy hónapig az érdeklődés előterében álló esetre Mikszáth Kálmán felfigyelt. Érdeklődését annál is inkább felkelthette a hoppon maradt dzsentrí fiú története, mivel korábbi regényei és hosszabb elbeszéléseiben többször visszatért a pénz után futó dzsentrí felsüléséhez.²⁰ Kamjonkai Szemző Gyula „szenzációs” leányszöktetése mint az élősdívé váló dzsentrí jellegzetes története maradt emlékezetében. És mint ahogy az egyházpolitikai harcok elcsendesedése után megírta Buttler gróf különös házasságának történetét, úgy a

17. L. MKÖM 20. k. 314. lapján található részletes fejtegetéseket.

18. Király István: I. m. 178.

19. A „bácskai szenzáció” fordulatainak részletes bemutatását I. MKÖM 20. k. 262–266.

20. L. pl. Két választás Magyarországon, Kozsibrowszky üzletet köt.

„megyei ellenállás” önkényeskedéseinek megszűnte után, lehet hogy közben is, felmerülhetett emlékezetében a megyei hatalmát a maga céljaira felhasználó bácskai dzsentri története.

A *Noszty fiú esete Tóth Marival* Noszty családjának furfangos leány-hajsza természetesen nem azonos a bácskai kamjonkai Szemző-család történetével. Mikszáth a megtörtént esetből csak az alapötletet meríti: a polgár pénzéből magát regenerálni akaró dzsentri minden eszközt igénybevevő hajszáját és törekvésének a polgári öntudat büszkeségén való zátonyra futását. A Noszty-család szerteágazó cselvetéseinek bemutatását, a hajsza méreteinek megnövekedését az írónak a megyei ellenállásból merített keserű tapasztalatai váltják ki. Ezek a mozzanatok már nem azzal a *közvetlen* módszerrel kerülnek a regény menetébe, mint az előljáróban bemutatott, az írói műhelymunka árulkodó jeleiként idézett közbevetések, hanem *közvetett* módon, a cselekmény-bonyolítás részleteként, a művészi ábrázolás szerves és tervszerű mozzanataként.

Az 1905–1906-os „megyei ellenállás” keltette ellenérzéseit Kopereczky közéleti tevékenységének ábrázolásában szóltatja meg. Két esemény köré: Kopereczky főispáni kinevezése és beiktatása, valamint Noszty Feri szolgabíróvá választása köré csoportosulnak azok a mozzanatok, amelyek a közvetlen közéleti élményekre utalnak.

A regény végleges formájában – eltérően az előljáróban bemutatott elhagyott első fejezet koncepciójától – a Gyík-szabályozása körül támadt botrány már elsodorta Bontó megye főispánját és a miniszterelnök Noszty Pál javaslatára, bár a megyében levő kormánypártiaknak már megvolt a maguk jelöltje, Kopereczkyt nevezi ki főispánnak. A vármegye nemessége felszisszent: „az urak, akik a kormánnyal éreztek, azért bosszankodtak, mert nem közülük nevezték ki az új főispánt”, az ellenzéknek „azért nem kellett Kopereczky, mert a kormány küldte, mert a mameluk Nosztynak a veje...”²¹ Az ellentétes „táborba” tartozó nemesseket és urakat egységes tömörülésbe „gyűjtötte” a Kopereczky-ellenes hangulat, „ellenálló-bizottság”-okat szerveztek. Ez a lázas tevékenység nagyon emlékeztet a „vármegyei ellenállás” idején életre keltett megyei „ellenállási bizottság”-ok botrányt keltő tevékenységére. A regényben – az 1905–1906-os vármegyei mozgólódásokhoz hasonlóan – ezek a bizottságok különböző albizottságokat alakítanak. Kopereczky beiktatásának megakadályozására létrehoznak „tüntető-bizottság”-ot, „romboló-bizottság”-ot, „macskazene-bizottság”-ot, „hírszolgálati-bizottságot”, „záptojásgyűjtő-bizottság”-ot, sőt, hogy még több legyen a szerep, „szerepkiosztó-bizottság”-ot is. E bizottságosdi célja az, hogy felfokozott tevé-

21. MKÖM 20. 113.

kenységükkel megghiúsítsák illetőleg botrányba fullasszák Kopereczky beiktatására egybehívott közgyűlést. Tüntetést, csúzlilövöldözést szerveznek, megfélemlítéssel, rábeszéléssel visszalépésre kényszerítik a Noszty-klikk által felkért szónokokat. Az utolsó percben felkért Poltáry alispánnak éjjel beveretik lakása ablakait stb. Kopereczky a bukással felérő megcsúfolás elől úgy menekül meg, hogy az egyik Bontóvárt megelőző megállóhelyen kiszáll a vonatból és ismerőseivel beszélgetést színlelve hagyja, hogy elmenjen a szerelvény. A család klikk pedig rangrejtve csempészi be a megyeszékhelyre. A másnapi beiktatáson, a közgyűlési teremben szitkok, gúnykiáltások fogadják. Az ellenszenvet csak a közismert „kétszer elmondott beszéd” robbanó hatása oldja fel.

Az 1905 – 1906-os vármegyei ellenállás napjaiban a sajtó hírt adott a darabont kormány által kinevezett főispánok beiktatása alkalmával megrendezett, súlyosabbnál-súlyosabb összeütközésekről. A záptojással, kövel, sárral való meghajgálás már mindennapos volt. A Komárom megyébe kinevezett Kubinyi Gézát síppal, tülökkel, akasztott bábuval fogadták, a Hajdu megyébe érkező Kovács Gusztávot pedig véresre verték a vasúti állomáson, majd egy halottas kocsira dobva szállították a megyeházára. Ezek az esetek országos visszhangot keltettek.²² De a regénybeli főispán-fogadtatás körülményeihez hasonló – kevésbé kirívó – eseteket is találhatunk. Abaúj-Tolna vármegyében az „alkotmányvédő bizottság” a kinevezett főispánnal, Pongrácz Ferencsel együttműködő Schmidt Dezső szolgabíró határozatilag kiközösítette, majd a felbőszített tömegnek kiszolgáltatta.²³ A regénybeli Poltáryval kapcsolatos eljárás hasonló a Schmidttel szemben alkalmazott „megtorlással”. Kopereczkynek Bontóvárra való becsempészéséhez a Hont vármegyei „ellenállók” erőszakossága szállította az „ötletet”; Szabó Mihály a kormány által kivezett főispán hívei tanácsára nem utazott egészen Selmechányáig, hanem Garamréven kiszállt a vonatból és a hátralévő utat csak másnap tette meg kocsin, így játszotta ki a selmechányai vasútállomáson ellene felheccelt tömeget.²⁴

A regény másik, a megyei közélet fórumán zajló jelene, Noszty Feri szolgabíróvá választásának körülményei újból a közvetlen politikai élmény reveláló hatását mutatják. A közgyűlésnek két napirendi pontja van: a nemzetiségi érdekeket sértő iskolareform bevezetése és az új szolgabíró megválasztása. Az első napirend a nemzetiségi képviselők heves ellenállásába ütközik, mert a tárgyalt iskolareform jogait akarja csorbítani. Mikszáth a regénynek ezt a részletét 1907 júliusa végén írja, alig néhány hónappal korábban a parlament Apponyi Albert

22. L. részletesebben MKÖM 20. k. 268 – 272.

23. Horváth József: Az 1905/5 évi vármegyei ellenállás története. Bp. 1907. 81.

24. Horváth József: I. m. 214.

javaslatára – több korábbi eredménytelen kísérlet után – újból napirendre tűzi a népiskolai törvényt. A parlamentnek ez a lépése szerves része a nemzetiségek ellen irányuló erőszakos eszközöknek. A koalíciós kormányzat az uralkodó osztály megrendült hatalmának erősítésére sorra indítja meg a pereket a különböző nemzetiségi politikusok ellen, ha parlamenti képviselőről van szó, mentelmi jogát azonnali hatállyal felfüggesztik. Az erőszakos politikával fegyveres közbeavatkozásokra is alkalmat kerítenek (l. az 1907-es csernovai zendülést). Az 1907 tavaszán vitára tűzött népiskolai törvénynek fő célja az, hogy a nem magyar nyelvű elemi iskolákba bevezessék a magyar nyelv tanítását, azzal a céllal, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek a negyedik osztályig annyira elsajátítsa a magyar nyelvet, hogy gondolatait élőszóban és írásban „érthetően ki tudja fejezni”. Mikszáth Kálmán a nemzetiségekkel szemben alkalmazott erőszakosságokra érzékenyen reagál, hiszen 1906-ig nemzetiségi megyének, Fogarasnak volt a képviselője. Mint képviselő, programja legsarkalatosabb tételének a nemzetiségekkel való békét hirdette és nem csak hirdette, hanem ennek érdekében tevékenykedett is. Megyéjének induló lapjában írt beköszöntő vezércikkében a lap feladatának tartotta, hogy „ne nyúljon hozzá a békéhez zavaró tollal, ébresztgesse a társadalmat és ügyeljen a közélet tisztaságára, de sohase a személyeket nézze, hanem a dolgokat . . .”²⁵ 1905 után az egyesült ellenzék, a kisebbségbe jutott szabadelvű párt e szándékokkal el-lentétbe került. Csalódásának és aggodalmának ad hangot Mikszáth, amikor regénye színhelyét Bontó vármegyébe, egy olyan képzeletbeli megyébe helyezi, ahol háromféle nemzetiség él: szlovákok, románok és németek. Magyarország területén soha olyan vármegye nem létezett, ahol a három említett nemzetiség számottevő lélekszámban élt volna együtt. E nagyfokú tömörítésre Mikszáth Kálmánnak a regényben pellengérré állított nemzetiség ellenes tevékenység miatt van szüksége. A regényben azonban nemcsak a nemzetiségi mozgalmaktól aggódó kormány erőszakos „preventív” intézkedéseit gúnyolja, hanem – mint láttuk – a cselekmény szerves részévé ötvözi a korábbi hónapokban a parlament által tárgyalt népiskolai törvényt is.

IV.

Az *Új Zrínyi*ásban Mikszáth a politikai szatíra eszközeivel az 1890-es évek válságtüneteit állította előtérbe, *A Noszty fiú esete Tóth Marival* című regénye azonban már nem a tünetek tükre, hanem az elmélyült válság művészi ábrázolása. A megrendítő élmények hatására ragad tollat és nagy művészi fegyelemre van

25. Fogaras jelene és jövője. Fogaras és Vidéke, 1903. febr. 22.

szüksége, hogy úrrá tudjon lenni előtölülő érzelmein. A közvetlen élmények művészi megformálása újabb formát követel az ábrázoló eszközökben. Mint a regény kiadáshoz fűzött Utóhang-ban Mikszáth kifejti, művészi feladatát abban látja, hogy csupán a „történet bizonyító magvát” mondja el és a cselekményben résztvevő fő- és mellékalakokat felvonultassa „anélkül, hogy kénytelen volna életfolyamatukból többet nyújtani, mint amennyit az esemény megértése kíván...”²⁶ Ez a módszer a jellemfestés olyan koncentrátságát kívánja meg, amely képes a cselekmény bonyolódásának tartama alatt a jellem teljes összetettségét bemutatni. De nemcsak az alakok ábrázolásában kell ehhez a tömörítő eljárásához folyamodnia, hanem a cselekmény egy-egy döntő fordulata is úgy kell bemutatnia, hogy a meglevenített helyzet magába foglalja azt az előzményt is, amely az ábrázolt fordulathoz vezetett. Mikszáth Kálmán ennek a bonyolult művészi feladatnak megoldására újból – de a korábbi alkalmazási módtól eltérően – az anekdotához fordul.

Az anekdotának Mikszáth életművében betöltött szerepéről az elmúlt idők folyamán ellentétes vélemények alakultak ki. A konzervatív irodalomtörténetírás jóízű anekdotázásban látta az író legnagyobb erejét és nagyobb lélegzetű műveit éppen az anekdotán való túllépés szándéka miatt bírálta. Az új írónemzedék – mint ahogy azt Móricz Zsigmond megfogalmazta – szinte anekdotikus tehetségét tartotta a „legsajátosabbnak”: „Mikszáth a magyar dzsentri diskuráló tehetségét virágoztatta ki irodalmilag.”²⁷ De ugyanakkor az új generáció számára művészi hagyatékának éppen ezt a vonását tartja időszerűtlennek. A Mikszáth-örökség kritikus átvételének igényét fejezik ki gondosan megfogalmazott mondatai: „Tanultunk tőled és okultunk példádon. Követni fogunk és eltérünk tőled. Emlékezünk rád és lerázzuk a hatásodat. És talán rombolunk, de csak hogy építhessünk...”²⁸ A konzervatív álláspont szemléletével szállt szembe felszabadulásunk után irodalomtörténetírásunk. Az egyoldalú véleményt a XX. század irodalmának oldaláról megközelítve azzal a szintén egyszerűsítő megfontolással óhajtotta ellensúlyozni, hogy Mikszáth művészete csúcseit az anekdotizmus leküzdése révén érte el. Ennek az álláspontnak gyengesége abban nyilvánul meg, hogy csupán az anekdota műfajából indult ki és nem vizsgálta meg azokat a témabeli tendenciákat, amelyeket ez a műfaj kifejezhet. Király István más oldalról, egységében ragadja meg az előzőleg egyoldalúan feltett kérdést. Monográfiájában

26. MKÖM 21. k. 232.

27. Mikszáth Kálmán. Nyugat, 1910. – Ujraaközlve: M. Zs.: Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1952. 112.

28. I. h. 115.

részletesen foglalkozik a mikszáthi anekdotával, figyelmeztet arra, hogy „Mikszáth nem anekdotái *ellenére* lett nagy író és realista író, hanem sokban az *ő révükön*.” De az anekdota Mikszáth műveiben odavetettséggel, túlzott részletességgel viszsztatartotta Mikszáth realizmusának teljes kibontakozását.²⁹

Mikszáth maga is érzi az anekdota kétarcúságát. Grünwald Béla előadása nyomán írja meg *A kedélyes delikvenssek* című elbeszélését. Megjelenése után Grünwald nyílt levélben tiltakozik az ellen, hogy történetét, amelyet ő kacagva mesélt el, az író úgy állítja be, mintha szomorúan adta volna elő és ezzel azt a látszatot kelti, mintha „a kis víg történet a vármegye ellen van irányítva”. Mikszáth válaszában határozott szavakkal jellemzi az anekdota beállítással, interpretálásával érvényre juttatható szemléletet. Grünwald Béla azt kívánja – írja –, hogy „ösmerjem el, hogy ő nevetett a garázda pandurokon, mint ahogy nevetett volna például valamelyikajtékpipás régi viceispán, aki most Tisza háta mögött könyököl. Neki mindenáron mosoly kell az ajkaira. Hja, csak hogy ez nem megy! Vagy tessék szeretetteljesen mosolyogni a vármegye gyarlóságain és akkor mellette szavazni, vagy tessék a centralizáció mellett beszélni és akkor mélyen elszomorodni a gyarlóságokon.”³⁰ Mikszáth az anekdotában rejlő kétirányúságot a Noszty-regény írása közben többször felhasználta.

Irodalomtörténetírásunk már korábban felfigyelt arra, hogy utolsó műveiben Mikszáth vissza-visszatér korábbi anekdotáihoz. E megállapításokkal csak a motívum azonosságokra hívták fel a figyelmet, azt azonban nem vizsgálták meg, hogy az újra felelevenített anekdoták új szövegkörnyezetükben milyen funkciót töltenek be. A *Noszty fiú* esetében a visszatérő anekdoták vizsgálata érdekes tanulságok levonására adnak alkalmat. A regényben számos olyan anekdotát találhatunk, amely a korábbi megjelenési helyén a vármegyei közigazgatás gyarlóságait „szeretetteljes” mosolygással bírálta, a regényben való újabb felmerülések pedig Mikszáth a megyei nemesség erőteljes leleplezésére használja fel. Így például:

A regény tizenhatodik fejezetében az iskolaügyi reform ellen felszólaló nemzetiségi bizottsági tagokat két ízben csellel hallgattatják el: a szlovák Padák Sámuelnek jeget csusztatnak a nyakába, a szász Wolf Rudolfot pedig az evangélikus püspöknek a városba való érkezését hírüladó hamis távirattal csalják ki az ülésteremből. Mikszáth e két jelenet részletes ábrázolásával érezhette azt a kíméletlen harcot, amelyet a magyar kormánypárti és ellenzéki bizottsági tagok

29. Király István I. m. 84., 89.

30. Nyílt levél Mikszáth Kálmánhoz. A saját ábrázatomról. Hátrahagyott Iratok. 1. k. 77–78.

folytattak a nemzetiségek érdekeit képviselők ellen. A két csel motívumát Mikszáth már korábban megírta parlamenti karcolataiban. Itt még maga is mosolygott a sikerült cselen.³¹ Az említett két visszatérő motívumhoz hasonló funkcióváltozás történt ugyanebben a fejezetben a nemzetiségi ellenvéleményeket semmibevevő Kopereczky „trükk”-jének bemutatásakor. A nemzetiségi bizottsági tagok beszédeinek elhangzása után a főispán bejelenti, mivel a javaslatot betérjesztő bizottsági tag indítványa ellen, „semmiféle érvet vagy kifogást” nem hallott, a határozatot egyhangúlag elfogadottnak tekinti. A kijátszott nemzetiségi bizottsági tagoknak felháborodott tiltakozására, hogy egész idő alatt semmi egyebet nem tettek, mint anyanyelvükön támadták a javaslatot, Kopereczky sajnálkozást tettetve közli, hogy milyen kár, hogy nem érti nyelvüket. A szlovák Padák gúnyosan felhorkant és szemébe vágta a főispánnak, hogy hiszen előző nap szlovákul tárgyaltak egymással. Kopereczky egy meglepő fordulattal vágta ki magát: elismerte, hogy mint „magán ember” tud szlovákul és szeret is szlovákul beszélni, de amikor magára veszi főispáni bársony mentéjét, akkor „a földtekéből csak egy kis darabnyit lát, a magyar hazát és minden nyelvet elfelejt, csak egyet tud, a magyar nyelvet”. Ezzel a tromffal végetvetett a vitának és a magyar bizottsági tagok tomboló üdvözléssel fogadták nacionalista érvelését. Kopereczky cselvetésének eddig bemutatott részét Mikszáth anekdotikus formában már egy korábbi karcolatában, a *Két titkos ügynökben*³² is megírta. Itt Mikszáth két történetet mutat be. Mindketőnek hőse a magyarországi szászellenes mozgolódások felől tájékozódni szándékozó németországi kiküldött. Az első történetében névcseré folytán egy magyar úr „kezébe” kerül, aki csupa magyarbarát szászhoz küldi. A németet ezek már-már meggyőzik arról, hogy nincsen szász kérdés, amikor véletlenül egy megyei közgyűlésre keveredik, ahol éppen egy szászellenes indítványt tárgyalnak. Az itt szereplő főispán a már leírt anekdotikus módon játssza ki a szászok ellenállását. Az anekdotikus fordulat leírása után Mikszáth ezzel a történettel szembe állít egy másikat. Itt is egy német küldött járja a szászok lakta vidéket, de őt szász szempontból tájékoztatták. Már véglegesen kialakult a véleménye, amikor Brassóba utaztában összeismerkedik egy „nyájasképű szeretetreméltó öregúrral”, aki két gyermekével szintén Brassóba utazik, hogy a nebulókat ott „német szóra” adja. Nagy a küldött megrökönyödése, amikor megtudja, hogy a kedves úri ember nem más mint a „szászfaló” alispán. Megdöbbenésében előkeresi a már megírt jelentését és darabokra tépi.

31. A büfé. A t. Ház. Hátrahagyott Iratok. 16. k. 68–69.

32. *Két titkos ügynök*. Az én kortársaim. I. Jk. 20. k. 232–240.

Ha a regény felidézett anekdotikus helyzetének *szövegszerű* megfogalmazását összevetjük a *Két titkos ügynök* hasonló helyzetet jellemző anekdotikus fordulatával, teljes joggal megállapíthatjuk, hogy Mikszáth a *Noszty fiú eseté*-ben szinte szó szerint átvette egy már korábban megírt anekdotáját. Ha azonban a két azonos anekdota *szövegösszefüggését és szövegkörnyezetét* is megvizsgáljuk, kitűnik, hogy az író a *Két titkos ügynök*-ben részben az anekdotával, még inkább azonban a második történettel azt a látszatot óhajtja kelteni, hogy a nemzetiségek túlzott érzékenyséjük révén érzik feszültnek a helyzetet. A regényben pedig a szövegösszefüggés épp az ellenkező véleményt szuggerálja: a vármegye magyar urai mindent elkövetnek, hogy elnémítsák az ellenzék tiltakozását. De a regény kompozíciójában ennek az anekdotának még további funkciói is vannak: előkészítője és eszköze a Noszty Feri erőszakos szolgabíróvá választásának. Kopereczky kihasználva azt a tényt, hogy a vármegye magyar urai, ellenzékiek és kormánypártiak egyaránt lelkesedéssel ünneplik a nemzetiségek kijátszását, a következő napirendi pontnál, a szolgabíró választásnál figyelmen kívül hagyva az ellenjelöltet éltető véleményét, bejelenti, úgy veszi észre, hogy a többség Noszty Ferencet óhajtja, ennek alapján kijelenti, hogy „Noszty Ferenc választatott meg”. A bizottsági tagok tiltakozása hiábavaló: ha erőszakosságnak bélyegzik Kopereczky eljárását a szolgabíró választás alkalmával, akkor ítéletet mondanak a nemzetiségekkel szemben alkalmazott önkényeskedés felett is. Így nincs mit tenniök, bele kell nyugodniok Noszty megválasztásába. A sarokba szorított uraknak az ellenzék vezére találó képpel magyarázza meg a helyzetet: „Ha megettük a fácányt, aki nagyon fizes pecsenye volt, most már bizony nyeljük le a békát is, aki nagyon keserű falat.”

Az új összefüggésekbe illesztett anekdotikus elemekkel Mikszáth nemcsak regénye kompozícióját, a cselekmény kibontakozását segíti elő, hanem felhasználja hősei jellemrajzának kialakításában is. Ezt a folyamatot elsősorban Kopereczky alakjának megformálásában követhetjük nyomon. Hőse jellemének, gondolkodásának alapvető elemeit, sajátos „természet-filozófiáját”, bárgyúságát, amely azonban számító ravaszsággal párosul, különböző anekdotikus elemekkel színezi. A birtokában levő, hozzáférhetetlen erdőből fát ajánl fel a tűzkárosult falusi templomok részére. Ezzel kettős célt ér el: az újságok köszönettel nyugtázzák adományát, de a fa is megmarad, mert a hozzáférhetetlen erdőből képtelenség fát kitermelni. Ezt a motívumot már a *Kozsibrovsky üzletet köt* című elbeszélésében³³ is felhasználta, de ott az erdő értéktelenségének jellemzésére, itt pedig hőse ravaszságának jellemzésére. Hasonló célzatú a megyei lap szerkesztőjének, Klementynek nyújtott furcsa támogatása is. A fukar mecénáskodás anekdotikus for-

33. MKÖM 17. k. 148–149.

dulatait Baldácsi Antal jellemzésére írta le Mikszáth másfél évvel a regény írása előtt.³⁴ Szinte szó szerint átvette Kopereczky jellemzésére, de ezt a fordulatot tovább fejlesztve az alig burkolt lapátmogatás alkalmát felhasználja arra, hogy tovább fejlessze a regény cselekményét és előkészítse Noszty Feri szolgabíróvá választását.

Az anekdotikus elemnek tehát jelentős szerepe van a cselekmény bonyolításában és a jellemábrázolás elmélyítésében. De ezeket az elemeket az író alárendeli realista célkitűzéseinek. Nem az anekdota viszi őt cselekménye bonyolításában, hanem ő használja fel az anekdotát a jellemzés eszközeként. Ha az anekdota ennek a célnak nem felel meg, vagy esetleg mellékvágányra terelné a végkifejlés felé haladó cselekményt, akkor inkább lemond az alkalmazásáról. Az írói műhelymunkában erre is találhatunk példát. Az első változatban Malinka, a főispáni titkár élettörténetét egy csattanós anekdota-történettel jellemzi: hőünket itt Malinka Samunak hívják, fiatalkorában seminarista volt, akit egy csínyje miatt csaptak ki a szemináriumból.³⁵ A kötetbe való átdolgozáskor Malinka Sámuel az „exklerikus” Malinka Kornél volt katonatisztté, Noszty Feri volt katonatársává, Noszty Vilma egyik ifjúkori udvarlójává alakult át. Mikszáth az anekdotikus ötletéről nyilvánvalóan azért mondott le, hogy Noszty Feri felelőtlen jellemét, cinizmusra hajló szellemét már idejekorán bemutathassa. Mert felelőtlenségére vall az a körülmény, hogy azért ajánlotta Kopereczkynek Malinkát titkárukl, hogy a volt udvarlót társadalmilag elfogadható körülmények között juttathassa Vilma közelébe. Mikszáth így is kommentálja ezt a fordulatot: „Noszty fűtyürészve távozott, gondolván magában: ezeket én most összehoztam, amiből szép kis vígjáték lesz Krapeccen. Sokkal frivolabb volt, mintsem arra is gondolt volna, hogy éppúgy lehet szomorújáték is.”³⁶

V.

A Noszty fű esete Tóth Marival Mikszáth realizmusának újabb magasabb szintű állomása. A mű eszmei célja és művészi kompozíciója újabb művészi eszközök kibontakoztatását teszik számára lehetővé. Mikszáth maga is érzi, hogy e regényével új utakra lép. Érzi, hogy művének új tartalma új formát kíván. Ez az új forma a realizmus újabb térhódítását jelentette. Már az 1880-as évek végétől ál-

34. Az utolsó mecénás. Karcolatok. Hi. 17. k. 77 – 79.

35. A kihagyott szövegrész I. MKÖM 20. k. 294 – 295.

36. MKÖM 20. k. 56.

landóan foglalkoztatja a romantika és a realizmus viszonya. Írói öntudata a realizmus felé vonzza, érzelmei, irodalmi példaképei pedig a romantikához. Ezzel a belső vívódással magyarázhatjuk a realizmus és a romantika viszonyával kapcsolatos fejtegetéseinek bizonytalan tétova meghatározásait. Művészi gyakorlata azonban túllépett érzelmei ingadozásán, az *Új Zrínyiász*, a *Különös házasság* előre vitte a realizmus útján. A *Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényéhez írt Utóhangja ennek az újabb lépésnek a művészt izgató kérdéseit bogozgatja. Itt nem az irodalomelmélet elvontabb fogalmai: a realizmus és a romantika viszonya foglalkoztatja, hanem ezeknek az elméleti kérdéseknek a gyakorlati megvalósítása. Az írói ábrázolás és a valóság megragadásának bonyolult nehéz problémái. Felfigyel arra az ellentmondásra, hogy az irodalom a hétköznapi életből meríti tárgyait, de a művészi megformálásban még mindig sok a konvencionális szerkesztési forma. A kompozícióban sok a mesterkéeltség: „a cselekmény szimmetrikus fölépítésében, az összefutó szálak elrendezésében a csináltság erősen érzik.” A tartalmat kifejező formát a hírlapírói riport módszereiben sejti megtalálni. A korabeli kritika szinte egyöntetűen ebbe a rossz analógiába kötött bele. Nem az analógiaként megemléített riport fogalma a lényeges, hanem a művészi kompozíció új lehetőségének keresésére. Annak a művészi megoldásnak az elfogadása, hogy az írónak legyen joga úgy befejezni a művét, hogy hőseinek további sorsáról ne kelljen számot adnia. Hogy legyen joga úgy befejezni a regényt, amint ő tette.

Mikszáth művészetében e gondolatsornak elsősorban nem az elméleti jelentősége nagy, hanem a gyakorlati. Az elvi megfogalmazás csak nyomon követett egy már kialakult magasabbfokú művészi megoldást: az író szakítását a végső feloldást jelentő happy end-del. A *Különös házasságban* a mű komor cselekményét némileg enyhíti a mű sokat sejtető befejezése: a hosszú évekig egymástól elszakított szerelmesek furfangos csellel való összekerülése. A *Noszty fiú esete Tóth Marival* című regényében még ezt a látszólagos kibékítő befejezést is elveti, Noszty Feri minden praktikája zátonyra fut Tóth Mihály polgári önérzetén. És ez a mű logikájából és a megrajzolt polgári hős jelleméből következetesen folyó megoldás nagyobb megrökönyödést váltott ki a dzsentriből, mint az egész műből áradó bírálathoz. A dzsentri gőg ezt a megaláztatást már nem tudta elviselni és ezért az író életében rágalmazta, támadta, majd halála után a Harsányi Zsolt-os színpadi „átdolgozással” meghamisította az író koncepcióját.

POLITIKA – KÖZÉLET – ÚJSÁGÍRÁS

MIKSZÁTH KÁLMÁN GONDOLATVILÁGA A PARLAMENTI KARCOLATOKBAN

Az utóbbi évtizedben már irodalomtörténeti közhellyé vált, hogy Mikszáth Kálmán *A t. Házból* című karcolatainak legvonzóbb újdonsága az volt, hogy mert és tudott szakítani a korábbi évtizedek publicisztikai gyakorlatával: nem beszámolót, nem recenziót, de nem is glosszát írt a képviselőházi ülésekről, hanem kézen fogta, szinte „belopta” a parlamentbe olvasóit, s a mindennapi élet közelébe hozta a politikai szemlélet fellegeibe emelt testületet. Mikszáth művészetének sajátossága abból fakadt, hogy a kapott feladathoz, ahhoz hogy napról napra karcolatot írjon a *Pesti Hírlap* hasábjain, hozzáadta saját egyéniségét. Nemcsak eleven alakokká varázsolta a képviselőket, nemcsak élettel töltötte meg az ülésterem padsorait, a folyosót, a büfét, a külön tárgyalótermek titokzatos világát és a karzatot, hanem a maga gondolatvilágán szűrte meg az eseményeket.

A Mikszáth-szakirodalom eddig csak megközelítő képet tudott alkotni. *A t. Házból* című karcolatok jellegéről és arányáról. Az író életében csupán egy kötet látott napvilágot: a Légrády Testvérek gondozásában megjelentetett Mikszáth Kálmán *Országgyűlési Karcolatai* (Bp. 1892. 365 l.). Ez a kötet az író válogatása alapján a maga kilencven darabjával ízelítőt nyújtott az 1883 és 1891 között közreadott parlamenti karcolatokból. Az 1910-es évfordulóra kibocsátott Jubileumi Kiadás köteteibe nem kerültek be a parlamenti karcolatok. A Rubinyi Mózes gondozta folytatásba, a *Hátrahagyott Íratokba* pedig az 1892-ben kiadott kötetnél kevesebb és főként későbbi periódusból származó parlamenti karcolatok kaptak ugyancsak ízelítőként teret.

A kutatás számára azonban csak töredékek voltak. A részletek bár érzékeltették az egész jellegét, mégsem adtak, de nem is adhattak képet magáról a folyamatról. A Mikszáth Kálmán Összes Művei a teljes életművet hivatottak bemutatni, és e munkálatok során kezdett kibontakozni a parlamenti karcolatok lényege és mennyiségi aránya is. Az eddig közrebocsátott publicisztikai kötetek közül az általam sajtó alá rendezett három kötet tartalmazott először *A t. Házból* címet viselő karcolatot. Az anyag beható vizsgálatakor kitűnt, hogy Mikszáth napról napra nyomon követte a parlament üléseit, és szinte kivétel nélkül (az egész periódusban mindössze hat vagy hét alkalomtól eltekintve) minden ülésről megírta a maga rövidebb-hosszabb beszámolóját. Az ülések témája vegyes volt, tárgyaltak jelentéktelen kérdéseket, vitatkoztak interpellációkra adott válaszok fölött, elfogadtak

pótadót kivető törvényjavaslatot, de az 1883-as évben igen jelentős törvényjavaslatok is napirendre kerültek. Az év tavaszán tárgyalták meg a még Eötvös József által kezdeményezett középiskolai törvényjavaslatot, és az év végén vitatták meg az ugyancsak másfél évtizede húzódó polgári házasságról szóló törvénytervezetet. Mind a két téma több hétig állta a támadások tüzét, a középiskolai törvényjavaslatot a főrendiház elfogadta, a polgári házasságról szólót két alkalommal is visszautasította, és csak egy évtized múlva, Tisza Kálmán bukása után, a Wekerle-kormány idején fogadták el, 1894-ben.

A kritikai kiadás említett három darabja, a 65., 66. és a 67. kötet az 1882. december eleje és 1883. december vége között eltelt tizenhárom hónap parlamenti karcolatát és egyéb publicisztikai írását tartalmazza.¹ Ez a mennyiség a parlament két őszi és egy tavaszi ülésszakának anyagát öleli fel. E három szakaszból Mikszáth összesen százharminckét karcolatot írt. Tehát a tizenhárom hónap terméséből összegyűjtött parlamenti írások száma több mint másfélszerese annak, amit 1892-ben maga Mikszáth Kálmán tett közzé a Légrády Testvéreknél megjelentetett Országgyűlési Karcolatai című kötetében. Ez nem csupán mennyiségi arányokra vet fényt, hanem ami ennél sokkal fontosabb, módot ad arra is, hogy bepillantassunk a parlamenti karcolatok szerzőjének műhelytitkaiba is.

A t. Házból című karcolatokat egybegyűjtve mi magunk is – mint Mikszáth egykorú újságolvasói – napról napra nyomon követhetjük a parlamenti élet csendes hétköznapijait, időnként kedélyeket és hangulatokat egyaránt felkorbácsoló vitáinak hol a felszínen kavargó, hol pedig valódi viharokat kiváltó összecsapásainak a szatíra torzító lencséje segítségével bemutatott világát. Mikszáth ironikus szelleme irányítja figyelmünket a fontosabb mozzanatokra, a jelentéktelen események mögött meghúzódó mélyebb összefüggésekre, a magát hangosan fontosnak feltüntető események jelentéktelenségére, a mellékesen elhangzott félmondatok jelentős hatására. *A t. Házból* című karcolatok nem csak az események ironikusan kritikus tolmácsolói voltak, hanem a képviselőket is megfosztották vélt méltóságuktól. Mikszáth finom észrevételeivel érzékelhetővé tette a képviselői habitus mögött meghúzódó szellem igazi értékét, a képviselői padból elhangzó nézetek és állásfoglalások erkölcsi erejét. Mikszáth nem illúziórombolásra készült, nem az volt a célja, hogy feltétel nélkül a gúny torzító eszközével csökkentse a tekintélyeket. Az érvet, a szellem igazi fényét még a saját nézeteivel szöges elentétben állókban is tisztelettel elismerte, és e véleményének karcolataiban egyértelműen hangot is adott.

1. A tanulmányban a Mikszáth Kálmán Összes Művei köteteit MKÖM rövidítéssel jelzem, ezután feltüntetem a kötet, ill lapszámot.

I.

A parlamenti karcolatokból bontakozik ki legteljesebben Mikszáth közéleti, társadalmi és politikai gondolatvilága. A parlamenti élet eseményeivel való szüntelen és folytonos foglalkozás arra készíti, hogy elmélyüljön a közélet jelenségeibe, a felszín mögött keresse-kutassa a láthatatlan vagy a háttérben meghúzódó, mozgó erők. Én, aki végigolvastam a gyorsírással jegyzőkönyv alapján kiadott Képviselőházi Napló kötetét (és rövid regesztrákat készítettem a kritikai kiadás számára) fel tudom mérni azt a viszonyt, amely az író és parlament között kialakult. Azonnal feltűnik, hogy Mikszáth nem beszámoltó írt, de ez nem is volt feladata, hiszen az ő karcolata után a *Pesti Hírlap*ban kivonatoltan ismertették a napi parlamenti vitát. Felmérhető az is, hogy mi kötötte le a figyelmét, mit tartott fontosnak vagy lényegtelennek, mi volt az, amihez nem értett, s milyen témákba fáradt bele. Ami foglalkoztatta, az benne van a karcolatokban, de fel kell hívni a figyelmet arra, hogy nem érdekelt a költségvetési vita, a különféle adóemelések és a képviselőházhoz benyújtott kérvények, kivéve amikor abból politikai botrány kerekedett. Teljesen érthető, hogy a nagyobb, elhúzódó viták közvetítésébe belefáradt. Ilyen volt például a középiskolai reform vitája, mert a végén úgyszólván vallásháborúvá fajult a protestánsok és katolikusok között. Vagy a keresztényszidó vegyesházasságról szóló törvényjavaslat, mert alaki kérdéseken vitáztak.

Mikszáth szatírákat írt, de erkölcsi felelősséggel nyilatkozott a dolgokról: „nem tudjuk — írta egy helyütt —, meddig írhatjuk még e rovat fölé, hogy a »Tisztelt Házból!«”. Mert ha így megy, mint ahogy ma ment, megérhetjük még azt az időt, hogy a csapláros azzal utasítja rendre az ivóban duhajkodó legényt: »Csihajte! Azt hiszed, a képviselőházban vagy?»² A képviselőház eseményeit figyelve kínzó tapasztalatok szűrődtek le benne. „Itt kell elmondanom — szakítja meg a képviselői szónoklatok jellemzését —, hogy a mi parlamentünkben annyi komolyság sincs, mint a körmöm feketéje. Az »anekdoták parlamentje« ez. Egy beszéd, amelyben adomák nincsenek, olyannak tűnik fel, mint a sötét kenyér... A legtöbb beszéd az adomák kedvéért készül, s mondatik el. Általában el lehet mondani, hogy *Magyarországot adomákkal kormányozzák.*”³ A végtelenbe nyúló viták, az érvek helyett gondolatszegény szólamok képpé formálódnak egyik karcolatában: „Hatalmas füstmacskák gomolyognak. S ebben a nagy füstben érnek meg azok a nagy eszmék, amik *ismét füstté lesznek.* Az örök füst itten a szignum!”⁴

2. MKÖM 65. köt. 18.

3. MKÖM 65. köt. 97–98.

4. MKÖM 67. köt. 153.

Nem a szkepticizmus, sem a végleges kiábrándultság, hanem a kor politikai atmoszférájában születik Mikszáthnak az a gondolata, amelyet az utca népének reményével szembe helyez: „Az utca politikus fantasztáinak még van hatalmas országgyűlésük. Ők még bíznak abban, hogy hátha a következő pillanatban valami rendkívüli történik: hátha kiáll Tisza Kálmán a fórumra és azt mondja: »Eddig és ne tovább. Eddig a gazdagok uralkodtak, most már uralkodjanak a szegények!« Hát ugyan miért is ne mondhatná azt Tisza Kálmán, ha egyszer megharagszik? . . . Az ő képzelődésük gazdag szálakat ereget az új, érdekesebb magyar történelemhez.”⁵

Az a szemléletmód, amellyel a társadalom alapkérdéseit figyeli, határozza meg a vezető pártokkal kapcsolatos álláspontját is. Nem tagadja, hogy kora politikai sivárságával szemben a reformkorban és a liberalizmus kezdeti korszakában látja azt az erőt, amely felelősséggel volt képes foglalkozni a társadalom problémáival. Mély hit és nem könnyed élcelődés hozza tollára az egyik karcolatának kezdő mondatát: „A Ház baj nélkül eljutott 48-ig (ne ijedj meg jámbor olvasó) csak §§-okban.”⁶ Nem tagadja, hogy a baloldalhoz tartozónak érzi magát. A név szerinti szavazásról írva megjegyzi: „Kezdek pedig a mi oldalunkról, a szélsőről”.⁷ Mégis tisztázni kell az úgynevezett baloldalhoz (Függetlenségi Párt) és a kormánypárthoz (Szabadelvű Párt) való viszonyát.

A Függetlenségi Párt egyes képviselőinek személyét tiszteli, szellemi képességét becsüli, leginkább Herman Ottóban, Hoitsy Pálban látja meg az elvi alapon messzibb tekintő politikust, de magát a pártot erőtlennek tartja, amely csupán opozícióra képes, és nem tud konstruktív politikát folytatni. Egyik alkalommal a törvényhozás rendszeréről elmélkedve a harmadszori felolvasás feleslegességét boncolgatja. Ennek kapcsán ír az ellenzék, a Függetlenségi Párt magatartásáról: „Még csak akkor lehetne érteni a dolgot, ha a mi ellenzékünk valami titkos, alattomos carbonari kompánia volna, amely elbúvik, hogy ne is sejtsek itt-létét, lesbe áll, aztán a harmadszori felolvasásnál hirtelen előrohan, s az erre el nem készült többséget leszavazza, kisebbségben hagyja, a kormányt megbuktatja és fölfordítja a világot. De így, mikor olyan nyílt és őszinte, hogy huszonnégy órával elébb mindig maga dobolja és trombitálja ki kormánybuktató terveit a hírlapjaiban.”⁸ Máskor a kormánypárt ellenében az ellenzék kierőszakolja egy törvényjavaslat napirendre tűzését. Míg Mikszáth kezdetben egyetért a Szabadelvű Párt

5. MKÖM 67. köt. 177–178.

6. MKÖM 66. köt. 68.

7. MKÖM 65. köt. 67.

8. MKÖM 65. köt. 50.

cselszövését leleplező függetlenségekkel, addig az általános tárgyalások során az elhangzott ellenzéki felszólalások rádöbbenik a Függetlenségi Párt oppozíciós politikájának csődjére: „mert nem helyeselhető az ellenzéktől sem – írja rezignáltan –, hogy csupa ellentmondási viszketegből, csupa »játékosdi«-ból egy olyan javaslatot portál, mely ellen egész hévvel és keserűséggel intézné támadásait, ha igazán akarná a kormány. S ami rossz és kárhozatos, bizonyára az marad akkor is, ha a kormánypárt nem támogatja...”⁹ „Szegény ellenzék biz ez a mienk! – sóhajt fel Mikszáth egy hosszabb formális parlamenti szöcsata után. – S ha soká így megy, Tisza Kálmán abba a helyzetbe jut, amibe a kedive volt egykor, midőn parlamenti reformokat léptetett életbe... A mi Tiszánk is ott áll már körülbelül, hogy maholnap a mamelukok közül nevez ki magának ellenzéket... Hiszen a Ház nem is lehet másforma, mint az ország, mert ennek az arcát kell, hogy mutassa.”¹⁰

A Szabadelvű Pártot Mikszáth a mamelukokon és a klubban kifőzött taktikán keresztül méri. Iróniájának kimeríthetetlen forrása a mamelukok Tisza Kálmánt követő szervilizmusa. Ha Tisza figyelmetlenségéből rosszul szavaz, a mamelukok nem a feltett kérdés szerint voksolnak, hanem Tisza tévedését követve tömegükkel leszavazzák a kormány javaslatát, e hibájukat is Tiszának kell korrigálni.¹¹ Ha Tisza Bécsben van, a kormány és a mamelumok tehetetlenül sodród-
nak az ellenzékiek támadásának örvényeiben.¹² A mamelukok öröme kevés. Tisza egy alkalommal az alattomosan támadókat „vakondoknak” nevezi. „A »vakondok« szó felette megtetszett a mamelukoknak – jegyzi meg Mikszáth ironikus mosollyal –, s édes zibongást éreztek tagjaikban, hogy íme van már nálunk is rosszab válfaj a Házban. Lélekemelő volt azt elgondolni, hogy még a mameluk is lenézhet valakit, akit úgy hínak, hogy vakondok”.¹³ A Szabadelvű Párti klub belső világát Mikszáth egy készülő adóemelési törvényjavaslat klubbeli elő- és utóéletének történetével jellemzi. A napilapok arról cikkeztek, hogy a szabadelvű klubban kik, milyen megfontolásból nyilatkoztak az adóemelés ellen. Mikszáth az újsághírek nyomán képzeletében felidézi „a leghűbb mamelukok, az úgynevezett petrifikáltak” kártyaasztal melletti lázongását. A kártyaműszavak és a politikai frázisok keveredése a stílus hatásos építőeleme.

9. MKÖM 65. köt. 184.

10. MKÖM 66. köt. 59.

11. MKÖM 65. köt. 124 – 127.

12. MKÖM 65. köt. 166 – 168.

13. MKÖM 65. köt. 13.

„– Lehetetlen! Nem bírja már meg a nép! – mondja X. úr. – Még tíz forint rebesszer!

– Feljajdul az alattunk lévő föld! – sopánkodik B. úr, és megadja a tíz forint rebesszert.

– Inkább kivágom a nyelvemet, mintsem megszavazzam! – dörmögi Z. úr.

– Hívok öt forintot blind.

– Szerencsétlen idea a kormánytól! Ki adja meg a blindet?

– Én! Én!

– Igazán szeretném tudni, ki szavazza ezt meg Szapárynak?

– Senki. Senki.”

A mikszáthi csattanó azonban nem marad el: a kormány kabinetkérdést csinált a javaslatból és Scarron úr a következő képet vetíti olvasói elé: „Ha az ember *elevenlő* üvegen néz be abba az úgynevezett klubbeli opposícióba, mely forr, miként a láva, csapong, mint a tenger hullámai, tüzet és tajtékot hány, mint a Vezúv, és mely egyszerre lecsendül azon kijelentésre, ha a kormány kimondja a varázsigt, hogy: »Ez kabinetkérdés«. Ez a varázsige megállítja a legböszűltebb bikát is, a vipera sziszegő nyelvét megdermeszti, a sárkánynak a körmeit lemetéli . . . mégiscsak furcsa kis ige, mihelyt elénekli a Kormány: Ez most kabinetkérdés, tralla, S az ellenzék nincs, csak vala . . .”¹⁴

A Szabadelvű Pártról alkotott Mikszáth-kép nem lenne teljes és Mikszáth ez időbeli politikai arculata is hiányos lenne, ha nem érzékeltetném Tisza Kálmánról kialakított véleményét. Az irodalomtörténeti közvélemény hajlamos arra, hogy statikusan vagy későbbi állapotból visszakövetkeztetve alakítsa Mikszáthnak Tiszához fűződő kapcsolatát. Mikszáth a szegedi korszakban egyértelműen szemben állt Tiszával. Most azonban már nem Csanády Sándor parlamenti stílusában (mint ahogy írónk jellemezte Csanády felszólalását: „éles szóbicsakot döfködött Tisza úr sárga-fekete keblének átkos mélyébe”¹⁵) ítélte meg Tisza személyét és tevékenységét. Karcolataiban sűrűn feltűnik a miniszterelnök alakja, aki erőteljesen szervezi és irányítja a kormánypártot. Valóban: ahogy arról az egykorú „Képviselőházi Napló” kötetei is tanúskodnak, minden lényeges kérdésben magához tudta ragadni a kezdeményezést. És ez volt az a mozzanat, amely Mikszáth szimpátiáját felébresztette: hiszen más pártok vagy akár a kormánypárt többi vezetőjében nem látott annyi erőt és koncepciót, mint Tisza Kálmánban. A mindig érvelni tudás, a politika porondján való szüntelen szereplés, dinamika elismerést ébresztett. Nem lett Tisza Kálmán híve, de az állandó és minden kérdés tár-

14. MKÖM 67. köt. 207 – 208.

15. MKÖM 67. köt. 172.

gyalásakor felszínre törő kisszerűség ellenében benne látta meg a politikai gondolkodás folyamatát. Ezeknek az ellentétes érzéseknek is hangot adott Mikszáth: „S valóban az embernek – ha ellenzéki – fájdalommal kell beismerni, hogy ez a mi Tisza Kálmánunk még mindig halad, s mindenik beszédje új meg új.”¹⁶ Más helyütt kitűnő képpel érzékelteti Tisza érvelési módját: „megfogta a kérdést, mint egy darab tésztát, s míg gyúrta, azon gondolkozott, hogy mit lehetne ebből csinálni.”¹⁷ Az érvelés és politikai gondolat elevenségét ismerte el Mikszáth s nem a politikai koncepciót. Gúnyos megjegyzések, irónikus felhangok sokasága bizonyítja ezt, de csak azokat említettem meg, amelyeket a megformálás szellemessége is kísért, mert ezzel egyidejűleg a mikszáthi stílus jellegzetességét is érzékeltetni tudom: „... a magyar szolgabíró (mert jobban illik Tisza Kálmán szolgabírónak az ország fölött, mint miniszterelnöknek) ...”¹⁸ „Tisza Kálmán milyen ügyesen sodor magának cigarettliket – írja más alkalommal. – Ez az egyetlen úri vonás benne. De csak a sodrás, mert a gyufát már ezután a cipője talpán gyújtja meg.”¹⁹ Tisza Kálmán körmondatos, bürokratikus körülményes beszédmodora többször céltáblája az író szatírájának: „A »hogy«-ok és »miszerint«-ek nagymesterét legjobban az bosszantotta, mikor határozati javaslatának a szerkezetét támadta meg Szilágyi, gúnyosan emlegetve a grammatikáját. A miniszterelnök is arra a leghiúbb, amiben a leggyöngébb.”²⁰ Minden fejtegetésnél érdekesebb idézni Tisza Kálmán egyik mondatát, amelyet az európai politikai helyzetről mondott: „Én, mint meggyőződésemet merem határozottan nyilvánítani, hogy mindazon hírek, melyek hírlapilag közöltettek, részint teljesen alaptalanok, részint nagyon túlzottak, elanyyira, hogy az európai békét ma veszélyeztettnek tekinteni nem lehet.”²¹ E mondat megragadta Mikszáth figyelmét is és az aznapi *A t. Házból* c. karcolatában az eredeti elemek megtartásával ragyogó stílusparódiává gyúrta: „Tisza tiltakozó arcot vágott, s azt mondta, hogy részint alaptalanok, részint pedig túlzottak a háborús hírek, mégpedig amennyiben alaposak, annyiban túlzottak, és amennyiben alaptalanok, annyiban nem túlzottak. Summa summárum pedig ma még csak azt árulhatja el, hogy lesz, ami lesz, és ami lesz, azt majd kitudódik később. Többet ma még nem mondhat.”²²

16. MKÖM 66. köt. 17.

17. MKÖM 65. köt. 73.

18. MKÖM 65. köt. 131.

19. MKÖM 65. köt. 151.

20. MKÖM 67. köt. 161.

21. Képviselőházi Napló, 1881 – 1884. VIII. köt. 346.

22. MKÖM 65. köt. 48.

II.

A vezető politikai pártok megítélése meghatározza azt a nézőpontot, amelyet Mikszáth karcolatai írásakor kialakított. Nem pártszempontok vezérlik az ülésteremben elhangzottak visszaadásakor, hanem az érvek és az eszmék vonzzák. Vannak olyan írásai, amelyek szinte egy röpke mondattal adnak számot a napi ülésről, magát a karcolatot pedig a folyosó adomáival, a büfé tréfáival vagy egy-egy képviselőről szóló történettel töltik ki. De közvetlenül az ilyen jellegű írások mellett olyan karcolatokat is találhatunk, amelyek nyomon követik az ülés fontosabb mozzanatait. A gyors általánosítás könnyen arra a feltételezésre csábíthatna, hogy voltak olyan napok, amikor Mikszáthnak nem volt „kedve” részletesen beszámolni, viszont voltak olyan alkalmak, amikor „jókedvében” bő lére eresztette referádáját. A behatóbb vizsgálat azonban kizárja ezt a feltételezést. A tények meggyőznek arról, hogy nem elsősorban a kedélyállapot határozta meg a beszámoló megírásának módját, hanem a képviselőházi ülés témája és elsősorban a felszólalók személye, valamint állásfoglalása. Arról a sajátos megközelítési módról, amellyel Mikszáth témáját megragadta, írásainak egész sora vall. Sokkal tudatosabb író volt annál, mintsem szellemes stílusfordulatokkal és csattanókkal beérte volna. A nézőpontról többször ír. „E karcolatokat – jegyzi meg egyik alkalommal –, melyek a Pesti Hírlapban jelennek meg, rendszerint hárman írjuk. Egy mameluk képviselő (de ez csak akkor van ott, ha beparancsolják), némelykor egy függetlenségi képviselő (de ez meg csak akkor van ott, ha valami botrány van készülóban) s végül én magam, akinek mindig csak azt lehet megírni, amit meghagynak, s az semmit sem ér.”²³ Ez a megfogalmazás összhangban van azokkal az írói kiszólásokkal, amelyeket korábban a kormánypárt, illetve a Függetlenségi Párt tevékenységének megítéléséről már idéztünk. De mint satíra-író, Mikszáth alkalmazta a különböző nézőpontból fakadó ábrázolás lehetőségét. Az egyik eseménytelen ülést egy mameluk képviselő szemszögéből és gondolkozásmódja szerint írja le: ezzel teremti mozgalmasságot a napi ülésről szóló referádájába. Az ülésteremben és a folyosókon történeteket egybekomponálja a parlamentbe ritkán bejáró mamelukok alakjának bizonytalankodásával.²⁴ Más alkalommal karcolatát egy ellenzéki képviselő mezében írja meg. A történeteket egyoldalúan vetíti olvasói elé: csak a Függetlenségi párti képviselők véleményéről tájékoztat, s zárójelben gúnyval jelzi az ellenzékiesség kritériumát: „mert szélsőbaloldalinak választatván meg, csizmában

23. MKÖM 65. köt. 62.

24. MKÖM 65. köt. 31 – 35.

járók és nem cipőben.”²⁵ Csodálatos, vallja meg Mikszáth, hogy a környezete észjárása, szelleme mennyire hat az emberre, mennyire másként lát és ítél, ha a baloldali folyosón van, mintha a jobboldalra téved. A nézőpont relativitását érzékelteti egy másik karcolatában, amelyben szinte figyelmen kívül hagyja az ülésteremben elhangzottakat, könnyed hangon idézi fel a Szabadelvű párti és az ellenzéki képviselőknek az ellenkező oldalon levőkről kialakított szemléletét. Ez a beleélés a szatíra forrása és ez teszi vibrálóvá az egész frást. A mameluk oldalról nézve „Verhovay feje valóságos Robespierre-fej. Ugron Gábor, amint lélegzetet vesz, s orrcimpái meg-megmozdulnak, úgy veszi ki magát, mintha vért szagolna. Az öreg Madarász szemében valami rettenetes félelemgerjesztő van, a Nagy Ferenc megnyúlt homlokú feje úgy néz ki, mint egy porcelán váza, . . . Széll Gyurka olyan, mint egy hiéna . . . Hát még Thaly? A nagy buzogányú kuruc épp most beszél. Brr! Már hasonlatait is az akasztásból veszi! Akasztanak . . . itt örökösen akasztanak.” Folytatva a sétát frónk visszatér a baloldali folyosóra. Hirtelen minden megváltozik: „Hát amint odaérek a tájékomra, egyszerre megcsap az otthoni levegő, hal-lom Komjáthy jóízű adomáit, hogy szedte rá a fináncot, látom Wodianer Bélát gőgösen sétálni köztünk, s tarka nadrágján olvasom a kockákat, egy-kettő, három, négy, öt, hat, hét millió . . . Csanády bácsi magyarázza, hogy a pénzünket társzekéren hordja Bécsbe Szapáry Gyula . . . Ilyen óriási különbség az – vonja le Mikszáth a következtetést –, nyájas olvasó, hogy honnan nézi az ember a vidéket.”²⁶

Igen sokszor közvetlen formában is megfogalmazta sajátos szemléletmódját, „én csak azért vagyok itt – írja egy helyütt –, hogy a mulatságos dolgokat keressem.”²⁷ „Nem jól áll nekünk filozofálni . . . Hiszen mi csak a napokat jegyezzük, nem az időket, s azokban is csak azt, ami tréfás dolog.”²⁸ „Oly mulatságos volt ez a mai ülés – veti közbe másutt –, hogy nekem, aki mindig a mulatságos oldalait kerestem az üléseknek, meg kell hátrálnom, kiszorítottak a komoly oldalaihoz. Megbuktam.”²⁹ Más alkalommal, amikor egy speciális helyzet úgy hozza, az előbbi szemléletet negatív módon fogalmazza meg Mikszáth, úgy tüntetve fel a helyzetet, hogy az önmaga által megteremtett speciális láttatási módszer rákényszeríti a könnyed csevegésre: „majdnem sajnáljuk – jegyzi meg álkomorán –, hogy e rovat

25. MKÖM 65. köt. 168.

26. MKÖM 65. köt. 145–146.

27. MKÖM 66. köt. 56.

28. MKÖM 66. köt. 38.

29. MKÖM 65. köt. 183.

nem tárgyalja az országgyűlési viták menetét úgy, mint komolyabb recenzió, hanem csak mint könnyed, mulattató olvasmány...³⁰ A hangnem, a tónus sajátosságáról vallanak a karcolatok szövegébe szőtt írói „kiszólások” is: „nem hoztam hát el semmi tárgyat ehhez a karcolathoz (az lehetetlen is lenne!), de minthogy egy hasábot mindennap nekem kell teleírnom a mellékleten a Házból, kénytelen vagyok a semmit nyújtogatni egy hasábnnyira.”³¹ Más helyen a folyosói pipafüstbe burkolódzó képviselőknek a jövő esélyeit latolgató beszélgetését kommentálva, saját karcolataira utal: „nékem az az ötletem támad s aligha csálnak kombinációim, hogy a kormány meg akarja buktatni az én karcolataimat. Mert ez már a harmadik olyan ülés, amelyiknél az alvás is több megírni való mozzanatot nyújt.”³²

Mindez tehát a módszer egyik jegyét, a megközelítés útját érzékelteti. A módszer másik ismertetőjegye az események megítélésének jellege. Erről is sok alkalommal vallott Mikszáth. Egyik karcolatában – minden valószínűség szerint a karcolat csattanója kedvéért – arról számol be, hogy a vadászat megnehezítése érdekében minden Farkas – azaz minden Farkas nevű képviselő – az adó felemelése mellett voksolt. Az ártatlan tréfa helyesbítő nyilatkozatot szült: az ellenzéki Farkasok tiltakoztak az ellen, hogy valóban megszavazták volna a kormány adóemelését. Mikszáth a kényszerű helyreigazítás alkalmával újabb oldalát világítja meg szemléletének: ha jól is hallotta az eseményeket – írja védekezésében – „a fejében – mert valami olyan gépezetnek kell benne lenni – visszájára fordult meg a dolog.”³³ És ha ehhez hozzáfűzzük, hogy ugyanez alkalommal még azt is leszögezte, hogy olyan informátort nem tud és nem akar használni „aki *egészen tudja*, mit beszélnek a Házban, hanem csak úgy félig tudja, s a *másik felét* maga képzeleli hozzá... az az igazán becses anyag, kivált az a része, amit ő gondol ki.”³⁴ E mozzanatot: a jelenségek visszájára fordítása, illetve a kialakult szituációba való beleélés és annak öntörvényű továbbfejlesztése a satíra egyik legsajátosabb módszerének tudatos vallása és vállalása.

30. MKÖM 67. köt. 191.

31. MKÖM 65. köt. 65.

32. MKÖM 67. köt. 205.

33. MKÖM 65. köt. 172.

34. Uo. 171–172.

III.

Mikszáth ismerte kora társadalmi közhangulatát, és ezért nagyon jól tudta, hogy amíg a humor és az anekdota mosolyt fakaszt, addig a gúny, az ironia és különösképp a szatíra hevesebb érzelmi reakciókat vált ki, és korántsem számíthat olvasói osztatlan elismerésére, illetőleg egyetértésre. Számított a támadásokra és vállalta azokat. Egyik karcolatában felidézi a mindig humorizáló függetlenségi párti Németh Albert egyik keserű kifakadását: „... míg én ebben a Monarchiában vagyok s míg ezeket a fizionómiákat látom, addig mindig a keserűség bolondozik belőlem.” Mikszáth a mindig Németh Bercinek titulált Német Albert kesernyés szavaihoz kapcsolja a maga vallomását (de az is elképzelhető, hogy csak maga mentségeként adja alakja szájába e szavakat, hogy hozzáfűzhesse a maga álláspontját!): „Amit Németh Berci mondott, azt ő magamagáért mondotta, de a karcolatok írójának is jó mentségét képezi ez, ha netán szemére vetnék, hogy miért nem fordít nagyobb gondot a Ház komolyabb eseményeire. Komolyabb események! Én istenem, de szörnyen naivok önök, képzeletbeli gáncsolóim!”³⁵ Bár képzeletbeli gáncsolókról ír Mikszáth, voltak valódi támadói is. Bizonyíthatóan a Szabadelvű párti Dobránszky Péter nyilatkozatban tiltakozott Mikszáth bírálata ellen. Írónk ugyanis lakonikusan a következőket írta: „... megpihent a Ház a folyosókon mert Dobránszky Péter beszélt másfél óráig. S hogy unalmas ne legyen, közbe németül is olvasott fel, hanem azért mégis unalmas volt.”³⁶ A sértődött képviselő tiltakozó nyilatkozatot küldött a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének. Kenedi Géza szerkesztő a tiltakozást átadta Mikszáthnak. Az író annak szövegét azonnal beleillesztette a következő napi karcolatába. A csipkelődő kommentár élesebb volt, mint a nyilatkozatot kiváltó megjegyzés, sőt a hozzáfűzött anekdota még a kommentár szövegénél is kegyetlenebb volt.³⁷

De sok kritikát kaphatott szóban is, hiszen az itt következő karcolat alapérzelme csak konkrét eseményekre épülhet. Alig néhány hónap múlva Mikszáth egyik parlamenti referációjában újból visszatér *A t. Házból* című karcolatok fogadtatására és értelmezésére. Nem tételes nyilatkozatot ír, hanem vérbeli író módjára sajátos formába önti a fülébe jutott negatív megnyilatkozásokat. Ezt a karcolatát is úgy kezdi, mint a többiekét: az általános helyzetképet vázolja fel, azon elmélkedik, hogy egyre inkább csökken a képviselők aktivitása, egyre kevesebben

35. MKÖM 65. köt. 150.

36. MKÖM 65. köt. 203.

37. MKÖM 65. köt. 206 – 208.

jelennek meg a parlament ülésein. E gondolatsor félbeszakítva – mintha valóban akkor jutott volna kezéhez – jelzi olvasóinak, hogy egy „gyöngéd női kézből” egy karcolatot kapott, amely figyelemreméltó címet viselt: „A t. Ház hölgykarzatáról.” A maga fejtegetéseit amolyan tettettett kényelemszeretetből megszakítja („minek koptassam én a saját eszemet”), és átadja a helyet a „sokkal kellemesebb csevegőnek”. A gyöngéd ujjacskák „karcolása”-nak szerzője egy-két eladó leányos családanya, akit nemcsak kíváncsisága vezetett a képviselőház hölgykarzatára, hanem terepismeretre is szert kívánt tenni, így akart megfelelő férjet kiszemelni leányai számára. A hitelrontás vádjával illette *A t. Házból* című karcolatok szerzőjét.

Az első, amit felvet, az a nézőpont kérdése: honnan és hogyan láttatja Mikszáth a Házat. A feltett kérdésre adott válasz magába foglalja a szatíráfrónkat ért vádak leggyakrabban hangoztatott tételét: nem az ülésteremben történtek foglalkoztatják, hanem a kulissza mögött zajló események. „Vagy úgy – karcolja a »gyöngéd ujjacská« –, odakünn őgyelgünk ugye a folyosókon? Vagy a büfében szürcsöljük be a humort? Az országos gondok és ügyek azon az üvegen át nézve válnak oly tréfásakká, melyet nem az orrukon viselnek önök, hanem melyet a szájukhoz emelnek.” Tehát a mikszáthi karcolatokra érzékenyen felszisszenő közönség a szatíra eszközeit és módszereit félretolva a léhaság és felszínesség bizonyítékát látja csupán az ironikus szemléletet kifejező hangnemben.

Ebből a megítélésből következett a második vád: a mikszáthi tárgyalási mód megfosztotta a parlamentet attól a nimbuszától, amellyel korábban a közhangulat övezte: amióta *A t. Házból* című karcolatok megjelennek, „... azóta lett előttem a ház nem »tisztelt«, de még csak nem is Ház, hanem egy nagy bazár, hol mindenki a szellemi portékáját árulja.” Az apokrif támadásban Mikszáth kimondja az írásait ért legerőteljesebb vádat: „Ön [ti.Scarron] tönkre tette az illúzióimat. Meg vagyok zavarodva. Vagy ön fog fel mindent ferdén, vagy én.”

A harmadik vád már csak következmény: a karcolatok önkényesen emelnek ki képviselőket és hallgatnak el fontos személyiségnek vélt honatyákat. Horváth Gyula, Komjáthy Béla, Hoitsy Pál és Prónay Gábor túlzott szerepeltetését említi meg, és szemére veti, hogy képviselő unokaöccséről soha nem írt, „pedig ott ül a jobboldalon és három tantárgyból volt eminens harmad éve”, de nemcsak őt melőzi, hanem konokul hallgat a kerületüket képviselő „szegény Csejthey”-ről is.

Eddig „A t. Ház hölgykarzatá”-nak a véleménye. Azt talán szükségtelen megemlíteni, hogy a három vádpont *A t. Házból* című karcolatok legfontosabb sajátosságait vette célba: azt a módszert, amellyel Mikszáth kiküszöbölte a hosszadalmas referádát, helyette a hangulatot és légkört teremtette meg, és ezen keresztül érzékeltette mindazt, ami a parlamentben zajlott. Az apokrif levél sza-

tirikus hatását még azzal is erősíti az író, hogy a „gyöngéd női kéz” karcolta egyes megállapításokhoz zárójelben amolyan szerkesztői megjegyzésfélét is fűz. Ezzel szellemesen fokozza a támadó levél tárgyalási hangnemét, frónikusan kiélezi a korlátozott szemléletre utaló megfogalmazásokat. Az így, önmagában is hatásos szatíra csattanója azonban betetőzi a kitűnő „ön-támadást”. Mikszáth visszaöltve magára az igazi scarroni mezt, egy P. Szathmáry Károlytól hallott anekdotával zárja a karcolatot. Egyik felvidéki faluba – így szólt a történet – nyalka honvéd huszárokat szállásoltak be. Egy tehetséges festőművész is volt köztük. A piktor szentképeket festett a helyi templomba, mert a falunak igen csúnya népe volt, s az öregek ezt annak tulajdonították, hogy az asszonyok az addigi rút képeket csodálták meg a templomban. Az új képek gyönyörűek lettek, angyali arcok, madonna fejcskék, a női és férfi szépség mintaképei néztek le az oltárokról. No, ezeket már bátran nézhetik az asszonyok – vélekedtek a vének. És az eredmény valóban csodálatos lett: a következő évben csupa kedvesarcú gyermek született. – Megszépült a falunk! Íme, mit érnek a jó képek! – modogatták az emberek. De olyan is volt, aki arra gondolt: – Megszépült a falunk. Íme, mit érnek a szép huszárok! Eddig az anekdota, és ehhez fűzi Mikszáth a maga lakonikus végkövetkeztetését: „... Morál ebből, mélyen tisztelt gáncsolóim, hogyha egyre csúnyul a falú, talán azt sem a mi rútítói karcképeink okozzák, hanem ők, maguk a huszárok! ...”³⁸

IV.

A parlamenti élet, az ott szerzett megfigyelések, tapasztalatok formálják Mikszáth Kálmán tudatát. Ennek az átalakulásnak nemcsak a parlamenti karcolatokban lehetünk tanúi, hanem ami még ennél is fontosabb: az abban az időben született művészi alkotásaiban is. Az írói szemlélet formáló kohója volt tehát a parlamenti élet, és egyben az írói témák kimeríthetetlen tárháza is. Az ülésteremben elhangzó felszólalások, füstben gomolygó folyosón csattanó történetek, a képviselők és a választók által az ország minden területéről egybehordott históriák gazdag téma- és jellemvilággal ajándékozták meg az írókat. Ezeknek egy része azon melegiben a parlamenti karcolat szerves tartozéka lett, más része újból felbukkant valamelyik rajzában vagy elbeszélésében. Sőt műfaji metamorfózisra is találhatunk példát: három, eredetileg *A t. Házból* rovatban közölt írását az 1883-as karácsonyi könyvpiacon megjelentetett *Az apró gentry és a nép* című kötetébe rajzzá átformálva illesztette bele. A legismertebb közülük *A pénzügyminiszter reggelije* című, amelyet az 1883. április 28-i parlamenti karcolatából alakított át. Úgy érezte, hogy a

38. MKÖM 66. köt. máj. 11.

büfében reggeliző Szapáry Gyula és a környezetében forgolódo képviselők megelevenítése eléggé általános ahhoz, hogy konkrét helyzetképet adjon az országgyűlés hangulatáról, szelleméről és a képviselők magatartásáról.³⁹ *A Régi urak, régi cselédek, régi rablók* szintén szerves része volt az 1883. április 7-i képviselőházi írásának. Ott sajátos helyet foglalt el: a középiskolai törvényjavaslaton vitatkozó képviselőház bemutatása közé illesztette Mikszáth a folyosón adomázó Eötvös Károlytól hallott történetet. A Hunkár Antaltól és Sobri Jósikától szóló história valóban Eötvös Károly sajátos témája volt, helyet is kapott később Eötvös Összeíjtott Munkáinak VI. *Emlékezések* című kötetében *A híres Bakony és a híres Sobri Jósika* címmel. A kötet jelzése szerint a történet 1885-ben látott először napvilágot, tehát két évvel Mikszáth rajzának megjelenése után. A két felfogás, a két látási mód összevetése érdekes tanulságokra adhatna alkalmat, de mindenek felett Mikszáth ragyogó stílusparódiát is komponált, jellegzetes fordulataival sikerült megelevenítenie Eötvös Károly egyéni ízű anekdotázó stílusát.⁴⁰ A harmadik „átminősített” karcolat a *Gróf Apponyi Albert és a bárányok* már nem maradt fenn az írói kritika rostáján, *Az apró gentry és a nép* későbbi kiadásaiból kihagyta, helyébe más rajzot illesztett. Az Apponyi Alberttől szóló történet is stílusparódia: itt az egyik kedvelt képviselő, Prileszky Tádé csipkelődő előadásmódját érzékeltette olvasóival.

Az írói életmű és a publicisztikai tevékenység más jellegű egységére utalnak a képviselőházi karcolatokba beleszótt olyan anekdoták, olyan fordulatok, amelyek egy bizonyos idő után felbukkannak Mikszáth művészi alkotásaiban. Korábban a regények és elbeszélések kritikai kiadásának sajtó alá rendezésekor feltűnően sok „vándor-motívumra” bukkantunk: sajátos helyzetekbe bonyolódó hősök, hóbortos alakok, érdekes képek és hasonlatok abban a mértékben, ahogy haladtunk az életmű magaslatai felé, egyre gyakrabban köszöntek vissza korábbi helyzetekből, felfrissülten támadtak fel a fiatalabbkori írások sokszor csak jelzésszerű világából. Az esetek többségében új helyükön, az új művészi koncepcióban, mélyebb, messzehatóbb értelmet nyertek. A „belső” írói világban bolyongó anekdotikus motívumok forrásvidékét az eddigi szakirodalom is a képviselőházban vélte megtalálni, de *A t. Házból* c. karcolatban betöltött helyük és a későbbi szépirodalmi alkotásban való újabb felbukkanásuk a művészi érlelés számtalan változatát érzékelteti. Néhány példa: az 1882. december 17-i parlamenti karcolatában Mikszáth jelzi, hogy Mocsáry Lajos felszólalásában a jezsuiták tevékenységét bírálta. E megjegyzéséhez hozzáfűzött egy Komjáthy Béla által előadott anekdotát a

39. MKÖM 34. köt. 94 – 95.

40. MKÖM 34. köt. 91 – 93.

szécsényi barátokról,⁴¹ ez a történet szélesebb atmoszférateremtő erővel átkerült a három hónap múlva megjelent *História egy házasságról* c. elbeszélésbe.⁴² Az 1883. február 18-i parlamenti karcolatban Mikszáth Szontagh Pált meséltette, aki előadta, hogy ő tarokkozás közben partnerei vitáiból ismerte meg a házszabályokat: „úgy lassankint összefogdostam fejembe a paragrafusokat – mondotta. – Most úgy állnak ott sorban, mint a cövek.”⁴³ A jogszabályok elsajátításának leírt módja megegyezik Mikszáth *Az első principálisom* c. elbeszélésében Nicsy Istvánnak a perrendtartás megtanulásáról vallott módszerével.⁴⁴ Egyik parlamenti karcolatában Mikszáth előadott egy anekdotát a csizmába rejtett és így ronggyá táncolt ezresekről,⁴⁵ e motívum visszatért az 1893-ban megjelent *Az eladó birtokok* c. kisregényében is, ahol Körmöczy bácsit éri hasonló „baleset”.⁴⁶ Kemény István báróról és a stiglicekről szóló képviselőházi történet, amely az 1882. február 10-i karcolatában csak egy futó utalásként merült fel⁴⁷ később *A képviselőház madara* címmel önálló rajzzá kerekítette.⁴⁸ A hasonló jelegű példák tovább szaporíthatók, de úgy vélem, érzékeltetik a művészi transzfúzió irányát.

Összefoglalva tehát: *A t. Házból* című karcolatok Mikszáth írói pályájának emeltyűi. Mindaz, ami a parlamenti életben összesűrűsödött: a haza sorsa, a felelőtlenség, a politikai és emberi erények, hibák, bűnök, valamint az író számára naponta kényszerű szelektálás és a téma humoros előadási módja visszahatott Mikszáth művészetére, segített mélyebbre látni, esztétikai értelemben közelebb kerülni a lényeghez.

41. MKÖM 65. köt. 37.

42. MKÖM 34. köt. 55.

43. MKÖM 65. köt. 157.

44. MKÖM 34. köt. 176.

45. MKÖM 65. köt. 77–78.

46. MKÖM 5. köt. 89.

47. MKÖM 65. köt. 137–138.

48. MKÖM 34. köt. 196–199.

MIKSZÁTH KÍSÉRLETEI A PARLAMENTI KARCOLATOK TOVÁBBFEJLESZTÉSÉRE

A Magyar Salon 1884. októberi számának 111. lapján »Az első füzet tartalma« cím alatt Mikszáth írásáról a következők olvashatók: »Mikszáth Kálmán a mi képviselőházunkról ír pompás karcolatot. Ezt a karcolatgenre-t ő honosította meg a „Pesti Hírlap”-ban, hol azok közkedveltségűekké váltak. Egy-egy odavetett vonással élethűen eltalálja embereit, s ő ugyanazt a szerepet végzi az irodalomban, mint Jankó a humorisztikus lapokban. E rovatot – most, hogy a képviselőház összeül – meg fogjuk honosítani a „M. Salon”-ban és minden füzetünk érdekes illusztrált karcolatokat fog közölni a parlamentről.«

A szerkesztőség szövege két szempontból figyelemre méltó: mindenekelőtt egyértelmű tanúbizonysága annak, hogy a Mikszáth által kialakított parlamenti karcolat műfaja és formája, amellyel 1881 őszétől – az akkori választásokat követően – nyomon kísérte a képviselőház tevékenységét, az eltelt három év folyamán osztatlan sikereket aratott, az olvasóközönség szívesen látta írónk tolmácsolásában a parlament mindennapi tevékenységét. A másik körülmény, a nagy siker arra készítette a szerkesztőségeket, hogy hasonló csemegével szolgáljanak olvasóiknak. A Magyar Salon szerkesztőségének fent idézett közleménye e szándék megvalósításának tanúbizonysága. Írónk *A mi képviselőházunk* c. cikkével igyekezett eleget tenni e felkérésnek. Az említett közlemény szövegéből ugyan nem tűnik ki egyértelműen, hogy mindig írónkkal kívánták-e az »érdekes illusztrált karcolatokat« elkészíttetni, de a kommentár hangvétele, Mikszáth személyét és szemléletét elismerő fordulata kétséggkívül azt a szándékot jelezte, hogy az ő írásaival akarták olvasóikat hónapról hónapra tájékoztatni, és egyben szórakoztatni. De ezt jelzi a karcolat szövege is: Mikszáth mintegy bevezetőt kívánt adni a továbbiakhoz, ezért mutatja be olyan intenzíven a helyszínt, a parlament épületét, a tanácskozótermet, a folyosót, a büfét és a képviselői tevékenység egyéb szerves tartozékait.

A szerkesztőségnek és írónknak ez a szándéka azonban nem valósult meg: a Magyar Salon októberi számában közzétett *A mi képviselőházunk* c. írást nem követte több Mikszáth karcolat a folyóirat hasábjain. A szerkesztőségi ígéret azonban úgy-ahogy megvalósult: a következő számokban más szerzők tollából közöltek beszámolókat a parlament életéről. Ezek a következők: 1884. novemberi számban »Egy elveszett levél« címmel szignó nélküli cikk jelent meg az új parlament

pártjairól¹, ez az írás bizonyosan nem Mikszáthtól származott; 1884. decemberi füzetben ifj. Ábrányi Kornél »A méltóságos főrendek« c. karcolatát közölte². Az 1885. januári füzetben látott napvilágot Fenyvessy Ferenc »Az etikett a politikai világban« című eszmefuttatása³, de ez inkább tanulmány, mintsem karcolat. A folyóirat februári füzeté Hentaller Lajos »Az alsóház« c. írását közölte⁴, míg a márciusi számban Sturm Albert »Egy képviselőházi ülés« c. karcolata jelent meg⁵. Megállapítható, hogy az utóbbi két írásmű közül a leginkább azt a szándékot, amelyet a Magyar Salon szerkesztősége az 1884. októberi számában jelzett, de az is szembeötlő, hogy a szemlélet frissességét és szellemességét tekintve messze elmaradtak Mikszáth karcolataitól. Mikszáth és a Magyar Salon szerkesztőségének kapcsolatához tartozik azonban az is, hogy az elkövetkező két évben is találhatunk próbálkozást annak érdekében, hogy a mikszáthi parlamenti karcolatok hangulatát átplántálják a folyóirat hasábjaira.⁶ De ezek csak újra meg újra megtett kísérletek, a sorozatos közlésig nem tudtak eljutni.

Egyéb dokumentumok híján csak feltételezésekre hagyatkozhatunk abban a kérdésben, hogy miért nem folytatta Mikszáth a Magyar Salon októberi számában megkezdett cikksorozatát. A jelek arra mutatnak — és ezt megerősítik a Pesti Hírlapban közzétett karcolatok elemzése is —, hogy *A t. Házból* c. írások éltető eleme volt az azonnali reagálás, a helyzetek és jelenségek értelmezése vagy értékelése. Erre a havonta megjelenő folyóirat kevésbé volt alkalmas. A parlamenti események és a cikk megjelenése között eltelt idő túl hosszú volt ahhoz, hogy írónk a maga addig kialakított módján kísérje figyelemmel az üléseket, hiszen az újabb tárgyalási napok újabb eseményei elfeledtették a korábbi furcsa, ironikus interpretálásra alkalmas helyzeteket.

E feltételezésünket alátámasztja az a tény is, hogy írónk 1884 október végétől november végéig öt alkalommal az Ország-Világ hasábjain jelentkezett *A hét története* c. karcolatával, amelyben az elmúlt egy hét társadalmi, kulturális eseményeinek szellemes felidézésén kívül összefoglaló képet próbál rajzolni a parlamenti ülések fontosabb mozzanatairól is. A beszámolóknak ezt a szövegét szem-

1. 215 – 217. l.

2. 242 – 246. l.

3. 393 – 399. l.

4. 498 – 502. l.

5. 607 – 612. l.

6. Ld. Magyar Salon 3. köt. 1885. ápr. 1. 6 – 9. l. Mikszáth: *A generális*; Magyar Salon 4. köt. 1885. dec. 1. 228 – 231. Mikszáth: *Az országházból*; Magyar Salon 4. köt. 1886. febr. 1. 484 – 488. Mikszáth: *A t. Ház*.

ügyre véve érezhető, hogy Mikszáthnak még az öt vagy hat ülésről készített referátumban is erősen szelektálnia kellett, ki kellett emelnie a legjellemzőbb mozzanatok, hogy érzékeltetni tudja a parlamenti élet atmoszféráját.⁷ Az Ország-Világban közzétett sorozat is november végével megszakadt. Ennek okát sem ismerjük.

Mikszáthnak a műfaj továbbfejlesztésére tett kísérleteit a Gondúzó c. hetilapban 1885. szeptember 20-tól november 29-ig megjelentetett tizenegy közleményből álló *A képviselőház karzatáról* c. sorozatának megjelentetésével siker koronázta. Itt találta meg írónk azt a formát, amellyel – a több mint négy év tapasztalatát hasznosítva – oly módon tudta bemutatni a parlament világát, hogy sikerült megőriznie a Pesti Hírlap-beli *A t. Házból* c. karcolatok szellemét és látásmódját, mégis el tudott szakadni az egyes ülések napi aktualitásától. A sikert mi sem bizonyítja jobban, hogy a Gondúzóban közzétett sorozat 1886-os megjelenési dátummal *A tisztelt Ház* címmel a Singer és Wolfner kiadónál napvilágot látott. E kiadást még két utánnyomás követte . . .⁸

*

Az eddigi fejtegetésekből kitűnt, hogy Mikszáth *A mi képviselőházunk* című írásában kísérletet tett arra, hogy elszakadva a képviselőházi ülésterem mindennapos tárgyalásaitól, a parlamenti élet hangulatát, mozgásának jellemző irányait mutassa be olvasóinak. Ezt úgy próbálta elérni, hogy korábban szerzett tapasztalatait és ismereteit összegezte. Így a karcolat szövegében több olyan fordulat és mozzanat is található, amely a korábbi évek *A t. Házból* karcolataiban mint napi aktualitás vagy mint a helyzet jellemzésére alkalmas történet, ill. fordulat már felmerült.

7. Ezek a karcolatok a MKÖM 69. kötetében látnak napvilágot, így a szövegeket és a hozzájuk fűzött jegyzeteket az olvasó könnyen áttekintheti.

8. A tisztelt Házból c. sorozat szövegét a KrK 71. kötetében megjelent Rubinyi Mózes a Hátrahagyott Iratok 16. kötetében a 3–87. lapon tette közzé.

A TISZTELT HÁZ MINT ÖNÁLLÓ KÖTET

A kritikai kiadás köteteinek sajtó alá rendezése során nemcsak a mikszáthi életmű időrendbeli kibontakozását követheti figyelemmel az olvasó, hanem a MKÖM *Cikkek és karcolatok* c. ciklusának egyes kötetei egyenként negyven-ötven, az eddig napvilágot látott MKÖM 51–71. kötetei pedig több mint ezer olyan bizonyítottan írónk tollából származó tárcát és karcolatot tartalmaznak, amelyről sem a szélesebb közvéleménynek, de még szaktudományunknak sem voltak megközelítően pontos ismeretei.

A maga gazdagságában kibontakozó újságírói pálya sok társadalmi, politikai és kulturális kérdésről közvetíti Mikszáth nézetét, álláspontjának, véleményének formálódását, alakulását. Önmagukban is sok, eddig ismeretlen tényre a kibontakozó tehetség egyre jellegzetesebb és markánsabb vonásaira hívják fel a kutatás figyelmét.

A textológiai munka legnagyobb nyeresége a tudomány által eddig még csak töredékében ismert parlamenti beszámolók, a később *A t. Házból* címen sajátosan mikszáthi műfajként számontartott karcolatok kialakulásának feltárása. A Mikszáth-tanulmányok korábban csak megközelítő képet tudtak erről alkotni. *A t. Házból* c. karcolatok jellegéről és arányairól pedig téves adatok is találhatók a gyér szakirodalomban. E karcolatokból az író életében csupán egy kötet látott napvilágot: a Légrády Testvérek gondozásában megjelentetett *Mikszáth Kálmán Országgyűlési Karcolatai*.¹ Ez a kötet az író válogatása alapján, kilencven darabjával csupán ízelítőt nyújtott az 1883 és 1891 között közreadott parlamenti írásaiából. Az 1910-es évfordulóra kibocsátott Jubileumi Kiadás köteteibe pedig nem kerültek be ezek a karcolatok. A Rubinyi Mózes gondozta folytatásban, a *Hátrahagyott Íratok*-ban viszont ízelítőként az 1892-ben kiadott kötetben megjelenteknél kevesebb és főként a későbbi periódusból származó parlamenti karcolat kapott helyet.

Az első nagy meglepetést a Bisztray Gyula gondozta MKÖM 62. kötete szerezte, amely – bár Függelékben, de bizonyítottan – 1881. szept. 27-től az év végéig 18 olyan, Mikszáth tollából származó parlamenti karcolatot tett közzé, amelynek létéről a szakirodalom egyáltalán nem tudott.² Az 1882-es év 67 parla-

1. Bp. 1892. 365. l.

2. Ld. Bisztray Gyula fejtegetéseit az említett kötet 289–293. lapjain.

menti karcolatot hozott,³ 1883-ban már 127 alkalommal jelentek meg a megkedvelt *A t. Házból* c. karcolatok,⁴ az 1884-es év 67 parlamenti karcolat megírására adott lehetőséget,⁵ míg 1885-ben 63 alkalommal számolt be Mikszáth a parlament üléseiről.⁶ Tehát négy és fél év alatt 312 parlamenti karcolatot írt Mikszáth, több mint tízszeresét annak, amennyit az említett 1892-ben megjelentetett kötetben ebből a periódusból közzétett. E válogatásban ugyanis 28 írását helyezte el az 1883–1885 közötti évekből.

A háromszáztizenkét parlamenti karcolat a többiek között a jellegzetes cím kialakulását is nyomon követhetővé teszi. 1881: *Apróságok az ország házából*, *Apróságok a Házból*, *Az országházból*; 1882: *Apróságok A Házból*, *Az országházból*, *A Házból*, *A tisztelt Házból*, *A »t. Házból«*, *A t. Házból*. Az 1883-as év tizenharmadik parlamenti karcolatától már a végleges *A t. Házból* cím jelzi írásait. A gazdag termés a végleges címadásnál is jobban érzékelteti a parlamenti karcolatok szemléleti és stílári eszközárának fokozatos gazdagodását.⁷

A t. Házból c. karcolatok gyors közönségsikerét bizonyítják azok a növekvő számú mentegetődzések, amelyekkel Mikszáth megokolta, hogy miért nem számolt be egy-egy ülésről.⁸

A parlamenti élet eleven, kissé csipkelődő stílusban való bemutatása sokkal jobban vonzotta az olvasókat, mint a korábbi, a többi napilapnál még változatlanul fenntartott szürke krónikás hang, illetőleg a vezércikkszerű kommentár tónusa. Mikszáthot a Pesti Hírlaphoz fűződő kapcsolata és kötelezettsége megakadályozta abban, hogy rendszeresen írjon *A t. Házból* címmel hasonló jellegű cikkeket más, konkurrens lapokba. De a kötöttségen kívül önmaga erejének szétforgácsolását is előidézhetette volna egy ilyen vállalkozás. A folyóiratok és hetilapok felkéréseinek azonban már könnyebben eleget tehetett.

Az első ilyen megbízatást az alig egy évvel korábban megindult Magyar Salon szerkesztői, Fekete József és Hevesi József adták íróknak.⁹ A Magyar Salon 1884. októberi számának 69–81. lapján meg is jelent *A mi képviselőházunk* c.¹⁰

3. MKÖM 63., 64. és részben 65. köt.

4. MKÖM 65., 66., 67. köt.

5. MKÖM 68., 69. köt.

6. MKÖM 70. és 71. köt.

7. Ennek első összegezését ld. Rejtő István: Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban. ItK 1970. 603–612. I. és e kötet 231–245. l.

8. Ld. például a MKÖM 70. köt. 310–312. lapján frottakat.

9. L. e. kötet előző tanulmányainál a 246–247 lapon.

10. MKÖM 69. köt. 85–99. l.

karcolat bevezetőjében Mikszáth a nyári választások lefolyásáról, az antiszemita párt térnyeréséről, az új képviselőház társadalmi összetételéről és a mandátumhoz nem jutott jelentősebb politikusokról szól.¹¹ Majd betessékeli az olvasókat a parlament épületébe. Előbb a folyosó jellegzetességeit ecseteli.¹² Ezután mutatja be a tanácsterem kialakítását, a képviselők elhelyezkedését és egy-egy mondattal jellemzi néhány honatya jellegzetes magatartását.¹³ Ezt követően a Ház négy helyiségébe invitálja az olvasót. Röviden szól a képviselőktől mellőzött könyvtárról,¹⁴ a honatyák kedvenc tartózkodási helyéről, a büféről.¹⁵ Hosszabban elidőzik a gyorsírói irodában, ahol az elhangzott beszédek készíttik elő nyomtatásra. De itt sem a gyorsírók munkájáról szól, hanem arról, hogy a képviselők miként foglalkoznak elhangzott beszédek formába öntésével.¹⁶ Külön kategóriaként említi meg a »majdnem szónokok«-at, megvilágítva e képviselői fogás okát.¹⁷ Negyedik helyként a karzatot idézi olvasói elé, az ott helyet foglaló közönséget és annak magatartási formáit jellemezve.¹⁸ A karcolat befejezésében az egyes politikai pártokhoz tartozó képviselők jellemző vonásait villantja fel,¹⁹ és röviden jelzi az ülés napirendjére kerülő fontosabb törvényjavaslatokat, a főrendiház tervezett reformját és az országgyűlési ciklus öt évre való felemelésének képviselőházi esélyeit.²⁰

Részletesen követtük nyomon a cikk szerkezetét és főbb mondanivalóját. Ezt két körülmény indokolja. Az egyik az, hogy a lendületes kezdet után Mikszáth nem folytatta parlamenti üléséről szóló beszámolóit a Magyar Salon hasábjain.²¹ A másik pedig az, hogy az 1884. októberében megjelent *A mi képviselőházunk* c. írás az 1885 őszén a Gondúzóben közzétett tizenegy tagból álló sorozat vázlatának tekinthető. A *II. A színhely* c. fejezet alapanyagát az 1884-es karcolat 90 : 14 – 92 : 15, ill. 92 : 20 – 28 soraiban találhatjuk meg. A *III. A folyosó* gondolati

11. MKÖM 69. köt. 85. : 1 – 88 : 26.

12. Uo. 89 : 17 – 35.

13. Uo. 90 : 14 – 92 : 15.

14. Uo. 92 : 20 – 28.

15. Uo. 92 : 29 – 93 : 3.

16. Uo. 93 : 4 – 95 : 2.

17. Uo. 95 : 8 – 18.

18. Uo. 95 : 19 – 96 : 23.

19. Uo. 96 : 32 – 98 : 14.

20. Uo. 98 : 15 – 99 : 10.

21. Ennek okairól részletesen szoltunk a MKÖM 69. kötetének 251 – 253. lapján.

magya a 89:17–35 sorokban már fellelhető. Az *V. Ahol a szellemi toalettet csinálják* c. fejezet több ötlete, sőt megfogalmazása is az előző évi karcolat 93:4–95:2 soraiban olvasható. A *VI. A karzat* c. fejezet több mozzanata is megvan a korábbi írás 95:19–96:23 soráig terjedő részben. Csak az 1886-ban megjelent kötetben olvasható A »majdnem szónokok« és *A büfé* c. fejezet. Mindkettő témája már az 1884-es cikkben felmerült, a 95:8–18, illetve a 92:29–93:3 sorokban.

Az 1884-es év második felének publicisztikai termését tartalmazó MKÖM 69. kötet az Ország-Világ c. hetilapban október 25 és november 29 között közölt öt *A hét története* c. karcolatot tartalmaz. Az öt írás közül négyben a társadalmi és kulturális kérdéseken kívül a parlamentben azon a héten történt fontosabb vagy jellegzetesebb eseményekről is szól Mikszáth. A heti összefoglalókban a parlamenti életről szóló részek a legkevésbé lendületesek. Észlelhető: Mikszáth az elmúlt hétre visszatekinve *A t. Házból* című Pesti Hírlap-beli karcolatainak legfontosabb elemétől, az azonnali reagálás és reflektálás lehetőségétől érezte magát megfosztva. Ez a tény magyarázza, hogy 1884 decemberében már nem jelent meg Mikszáth tollából az Ország-Világ hasábjain heti összefoglaló, de megvilágítja azt is, hogy még a Magyar Salonban sem folyatta a szerkesztőség által jelzett sorozatát.

A formával és tartalommal való vívódás utolsó mozzanataként még meg kell említenünk a MKÖM 71. kötetben megjelent *Az országházból* c. szintén a Magyar Salon hasábjain 1885. december 1-én közzétett karcolatot. A folyóirat szerkesztősége ez alkalommal is Mikszáth-sorozatot ígért az olvasóknak. De az első cikket több nem követte. Ennek okáról a karcolatnak a kötet 310–311. lapján olvasható jegyzetében szoltunk.

*

Az 1884-es *A mi képviselőházunk* szövegét vizsgálva kimutattuk, hogy nemcsak gondolatilag, hanem szövegszerűen is számtalan mozzanat átkerült az 1886-ban megjelent *A tisztelt Ház* végleges szövegébe. De ezen kívül – a mű jellegéből folyóan – még számtalan olyan helyzet, fordulat, anekdota is megtalálható a kötetben, amely az előző évek Pesti Hírlap-beli *A t. Házból* c. karcolataiban egyszer vagy többször már felbukkant. E motívumokra a *Tárgyi magyarázatokban* minden egyes esetben utaltunk.²²

22. L. MKÖM 71. köt. 343–353.

A kötet kompozíciójának vizsgálatához az is hozzátartozik, hogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy Mikszáth a kötet négy fejezetét korábbi írásainak szövegéből alakította ki.

A generális c. fejezetet a Magyar Salonban 1885. április 1-én hasonló címmel megjelent írásból vette.²³

A képviselőház madara c. fejezet először 1883-ban jelent meg a »Talpra Magyar« c. folyóiratban, majd néhány nap múlva a Pesti Hírlapban, 1885-ben a Gondúzóbeli *A képviselőház Karzatáról* c. ciklusban, *A tisztelt Ház* három kötetkiadásában és végül az 1890-ben megjelentetett *Pipacsok a búzában* c. kötetben. A textológia elveinek megfelelően a rajzot közzétettük a MKÖM 34. kötetében a 196–199., jegyzeteit a 344–346. lapokon.

A »*Haluska Jánosok*« c. fejezet ötlete egy 1885. szeptemberében keletkezett azonos című rajzában fogalmazódott meg. Ennek a Pesti Hírlapban közzétett rajznak témája az Országos Kiállításra Budapestre érkezett vidéki választókat kötelezően elszállásoló és kísérő képviselő kálváriája. A szépirodalmi elemekkel megírt történetet külön megjelentettük az Elbeszélések c. ciklusban, a MKÖM 36. kötetében. A rajz kisebbik részét kitevő, leíró, nem novellisztikus elemeit viszont Mikszáth átemelte ebbe a karcolatsorozatába.²⁴ Ez a csekély azonosság tette indokolttá, hogy a rajzot önállóan közöljük. A fejezettel kapcsolatban megemlíjtük még, hogy a jegyzetben levő Pulszky Ferencről származó történet még a Gondúzóbeli sorozat közlése előtt, 1885. aug. 3-án megjelent a Pesti Hírlapban *Az elvándorolt megye* címmel. A MKÖM »Cikkek, tárcák« részében önálló írásként is közöljük a 22–24. lapokon.

Végül az *Epilóg* a MKÖM *Ha az a »ha« nem volna* c. karcolat szövegét fejlesztí tovább. Az alapötlet azonos, de a színezés, a kifejtés itt erőteljesebb és markánsabb. Mikszáth alkotóelemként használta fel a korábbi *Ha az a »ha« nem volna* című karcolatát, ez tette indokolttá annak önálló közlését. Erről szoltunk a MKÖM kötet 303. lapján.

Megemlíjtük még, hogy *A macska* c. fejezet ötlete az 1884-ben közzétett *Macska a t. Házban* c. karcolatban lelhető fel.²⁵

23. Ld. a karcolatot közlő MKÖM 70. köt. 35–40. lapját és hozzáfűzött jegyzeteinket a 244–247. lapokon.

24. Az azonosságok a következők: MKÖM 71. köt. 202 : 20–23 = 36. köt. 173 : 15–21; 202 : 35–203 : 5 = 36. köt. 174 : 12–20 203 : 6–14 = 36. köt. 174 : 27–34; 203 : 15–30 = 36. köt. 174 : 35–175 : 15.

25. MKÖM 68. köt. 159–160. l.

EGY ÁLTALÁNOSÍTÓ TÁMADÁS KIVÉDÉSE

Schvarcz Gyula, az Akadémia rendes tagja 1888. dec. 3-án a II. osztály felolvasó ülésén »Adalék a magyar állampolgári társadalom egységes természetének elméletéhez« címen felolvasást tartott, amelyben az államélet és a társadalom kölcsönös kapcsolatát boncolgatta. Fejtegetése végén a képviselőház és a közvélemény kérdésével foglalkozott, sajnálkozott afelett, hogy komolyabb tanulmány nem tűzte ki vizsgálat tárgyául ezt a kérdést, meghagyta teljes egészében a publicisztikának. Ezen belül csupán a Kecskeméthy Aurél-féle Kákay Aranyos szignóval jelzett »fény- és árnyképek« és a Mikszáth-féle parlamenti karcolatok sajátos torzító szemléletéről szólt.

Az értekezésnek erre a részére felfigyelt a sajtó is. A Pesti Hírlap beszámolója röviden ismertette az előadást, e szakaszáról a riport hangnemébe csapott át. Érdemes idézni ebből az egykorú tudósításból — mert mint majd az alábbiakból kitűnik —, ez tükrözte az eredeti szöveg hangsúlyait.

»... Persze, volt az ő szelídségében egy kis malícia is — jegyezte meg a Pesti Hírlap tudósítása. — Főképpen akkor, amikor a *sajtóról* beszélt, ami (különös tekintettel a riporterekre és reklámra) mindig fölötte háládatlan vállalkozás, különösen egy akadémikusra nézve.

De Schvarcz Gyula szelíd volt és jóakarátú abban is. Elmondta nagy jó tapintattal, hogy a sajtó a politikai és társadalmi irodalomban egyaránt ferdít, sőt torzít. Az újabb irányt Kákay Aranyos és Mikszáth Kálmán humoros és satírikus közleményei jelzik őszere. Ők az egész politikai életet, de különösen az embereket élcelve, összevissza forgatva, humorizálva és torzított alakban találják a publikum elé. A publikum móhón falja ezeket a közleményeket, s ebből ítéli meg azután az egész közéletet. Ertelmez velük, s nem érdeklődik más iránt (egy hang: Mi az a más?) csak a hírlapok s ezekben is csak az eleven humoros közlemények iránt.

Az akadémikusok erősen mozgottak az ülőhelyeiken (ami már rég nem történt velük), s úgy látszik, megértették Schvarcz Gyula ravaszkodását...¹

Két nap múlva a Pesti Hírlapnak erre a tudósítására »Az Akadémiából, Egy kis helyreigazítás« címmel Schvarcz Gyula reagálása jelent meg a Pesti Hírlap szerkesztőségének következő bevezető soraival:

1. »A m. t. Akadémiából«. Pesti Hírlap, 1888. dec. 3. 4. l.

»Schvarcz Gyula országgyűlési képviselő és akadémiai r. tag úrtól, a második osztály előtt tegnap tartott értekezésre vonatkozólag egy kis levelet vettünk. Szívesen adunk neki helyt.

Nekünk mindig is örömünkre szolgálna, ha az akadémiai ülési fölött módunkban volna ily pro és kontra beszélgetésnek helyet nyitni. Az akadémia azonban, fájdalom, nemigen szokott rászolgálni az ekkora érdeklődésre.

A levél pedig itt következik . . .«

Schvarcz Gyula a továbbiakban közzétett soraiban a tudósítás egy pontját helyesbíti, amelyben a referáló félreértette a virilisták listájával kapcsolatos megjegyzését. A levélben semmi utalás sincs sem a jelzett cikknek a Mikszáthról írott mondataira, sem Mikszáthnak a tárcarovatban közölt írására.²

Ezt a kis kitérőt azért tartottuk szükségesnek, mert úgy tűnik, hogy az 1888. dec. 3-án elhangzott előadást követően, egy félév múlva a »Magyar Tudományos Akadémia Értekezések a társadalomtudományok köréből« c. sorozata X. kötete 2. füzeteként közzétett »hivatalos« szövegében Schvarcz Gyula *átfogalmazta előadásának Mikszáth Kálmánra vonatkozó részét*. A Pesti Hírlap fentiekben idézett szövege még egyértelműen arra mutat, hogy Schvarcz nem tett semmiféle különbséget Kecskeméthy Aurél és Mikszáth Kálmán karcolatainak szemlélete és hangvétele között. Az előadásnak 1889-ben megjelent alábbi szövege viszont sokkal differenciáltabb elemzésről tanúskodik:

»A magyar országgyűlés képviselőházáról egyáltalán csakis a journalistika és pártpublicistika beszélt eddig bőségesen; a komolyabb tanulmányt igénylő irodalomban vajmi ritkán szoktak róla tüzetesebben megemlékezni. Mindössze is egy rövidre szabott „Országgyűlési Almanach” [Lábjegyzet: Új Országgyűlési Almanach. Sturm Albert, Budapest 1888. Az előző évben Dr. Halász Sándor tett már e téren hasonvállalattal kísérletet. A Sturm „Almanach”-ja szabatosabb, teljesebb, mint a Dr. Halászé volt; ámde a Sturm „Almanach”-jában is oly töredékszerűleg csekély az, ami az egyes főrendiházi tagokról és képviselőkről elmondatik, hogy az ugyan a komolyabb tanulmányozónak, sőt még a valóban tudvágyó politikai olvasónak sem szolgálhat komolyabb mértékben tájékoztatóul. Talán e derék publicista kezdeményezése ösztönszerűleg fog hatni komolyabb irányban is.] az, amelyet, mint némileg közhasznú terméket, fölmutatni képesek vagyunk: mert még tágabb körű művelt közönség számára dolgozó ún. szalonirodalom is csak a humor meg az élcélődés szempontjából tartotta érdemesnek 1861 óta hozzászólni a magyar parlament szereplő alakjaihoz és azok

2. Pesti Hírlap, 1888. dec. 5. 5–6. l.

viselt dolgaihoz. Azt mondják, a közönséget egészen kifárasztják úgyis a hírlapok és a pártpolitikai röpiratok; annyit olvas ezekben a parlamentről, hogy egészen kimerül, érdeket csakis az irodalmi caviar és mixed-pickles ébreszthet immár azon alakok iránt, akikről 20-25 év óta mindennap olvas, és mindennap lát; természetes tehát, hogy nem vágyakozik ma már a Szalay László, báró Kemény Zsigmond és Csengery Antal államférfiakat és szónokokat tanulmányyszerűleg ismertető esszéinek folytatása után, hanem ha már nem akar tovább ásítozni, csakis a Kákay Aranyosék „Fény- és árnyképei”-hez hasonlók, meg Mikszáth Kálmán karcolatai után nyúl, mert ezek legalább mulattatják.

Hát megvan e genre-nak is a maga jogosultsága tagadhatatlanul, és a Mikszáth parlamenti karcolataiban van nemcsak irodalmi érték, de enyelgő köntösbe öltöztetett, éles megfigyelésen alapuló egy-egy darabka politikai korrajz is, amit a Kecskeméthy Aurél kétrendbeli, álnevű vállalatáról ugyan nem mondhatni, mert ha úgy tehetségre és készségre, mint írói rutinra a jelesebb publicisták közé tartozott is Kecskeméthy Aurél: az ő „Fény-és árnyképei” határozottan az álcázott iránypamflet alantas színvonalára tartoznak, tekintve nem a kompozíció és a nyelv humortelt szépségeit, de tekintve a jóhiszemű munkára vállalkozó politikai szalonirodalom föladatát. Alig van kiválóbb államférfia, politikusa, szónoka a manap idősebb nemzedéknek, akit ezen „Árnyképek” szerzője kisebb-nagyobb mértékben a nevetségesség színében feltüntetni vagy éppen torzalakká törpíteni ne igyekezett volna: ilyesmi azonban egészséges irodalmi viszonyok közt csak még sem képezheti parlamentális országban az egyesegyedül kapós terméket, sőt egyáltalán napvilágra jutó termékét a politikai szalonirodalomnak!«³

Az újságban ránk maradt tudósítás szövege és az előadás nyomtatásban megjelent textusa között tehát szembeszökő az eltérés. Még ha számításba vesszük is, hogy a Pesti Hírlap anonim riportere csupán hallgatója volt az előadásnak, annyira nem »érthette félre«, hogy amit Schvarcz Gyula Kecskeméthy Aurélról mondott, azt Mikszáth Kálmánra is érthette volna!

De ennél fontosabb érv a kétféle szöveg mellett Mikszáth jelen karcolata, amelyet a többször említett Pesti Hírlap-beli beszámolóval egyazon számban jelentetett meg. Ez az érzékeny, visszautasító tónus egyértelműen azt bizonyítja, hogy Schvarcz Gyula minden differenciálás nélkül ítélte el a Kákay Aranyos és a Mikszáth ábrázolta parlamenti képet, és követelte a képviselőház »becsületének« helyreállítását. Közvetett módon ezt bizonyítja a korábban idézett, Schvarcz Gyulától származó helyreigazítás is, amelyben — mint már említettük — egy szó sem esett a Pesti Hírlap ugyanazon számának tárcarovatában lévő Mikszáth-

3. I. h. 65 – 67. l.

cikkről. Pedig biztos, hogy ezt is elolvasta Schvarcz Gyula, és ha Mikszáth bármiben is félremagyarázta volna előadását, akkor azt sem hagyta volna megjegyzés nélkül. (E filológiai kérdést az dönthetné el végérvényesen, ha reánk maradt volna a nyomtatott szövegen kívül az 1888. dec. 3-án elhangzott Schvarcz-előadás teljes és hiteles szövege is!)

Mikszáth válaszának szövegéről itt még csupán annyit szeretnénk megemlíteni, hogy ez az írás annyiban színezi a korábbi, a parlamenti karcolatok védelmében írott reflexiónak érvelését, hogy az Akadémián elhangzott támadásról lévén szó, ellenérveiben a tudománytörténethez szóló argumentumokat is felsorakoztat akkor, amikor megjegyzi, hogyha saját írásaihoz hasonló XVII. vagy XVIII. századi kortársi beszámoló fennmaradt volna az akkori dieták légköréről, akkor Marczali Henrik vagy Thaly Kálmán becses forrásként hivatkoznának ezekre. De ezt a gondolatot is a satíráíróhoz méltó formában illeszti érvei közé Mikszáth, amikor saját parlamenti beszámolóí stílusában idézi fel a múlt két történeti eseményét . . .

A TISZAESZLÁRI PER ÉS HELYSZÍNI TUDÓSÍTÓJA

I. Solymosi Eszter eltűnésétől a nyíregyházi tárgyalásig

1882. április elsején a Szabolcs megyei Tiszaeszlár faluban nyomtalanul eltűnt Solymosi Eszter tizennégy éves parasztleányka. Eszter egy szegény, háromgyermekes özvegyasszony legkisebb gyermeke volt, alig lett tizenkét éves, amikor a család nehéz anyagi helyzete miatt cselédnek kellett állnia. Először Papp Albertnél, majd Olajos Bálintnél, végül Huri Andrásnál szolgált.

Eltűnése napján Huri Andrásné a közelgő húsvét miatt a ház meszeléséhez és festéséhez fogott. Ebből Eszternek is ki kellett vennie részét. A délelőtti folyamán gazdaasszonya elküldte festékért a község Ófalunak nevezett részébe, Kohlmayer József szatócshoz, mert – szombat lévén – a közelebb levő zsidó tulajdonban levő boltok zárva voltak. Oda és vissza Eszternek mintegy öt kilométert kellett megtennie. A boltba menet két szomszédasszony, Láncziné és Csordásné kisebb vásárlásokat bízott Solymosi Eszterre. A leány feladatának teljesítése után hazafelé igyekezett, de gazdaasszonyához, Huri Andrásnéhoz nem érkezett meg.

Huriné hiába várta Esztert. Miután a várakozásba türelmét vesztette, délután átment özvegy Solymosi Jánosnéhoz, hogy megtudja: nem ment-e haza édes- anyjához Eszter. A leány azonban nem járt otthon. Solymosiné Huri Andrásnétól szerzett tudomást gyermeke eltűnéséről. Nyomban keresésére indult. De a nap végén sem került elő Eszter.

Solymosi Eszter eltűnésének napján a tisztaeszlári zsidóság nagyban készülődött a közeledő zsidó húsvét megünneplésére. A délelőtti folyamán hosszan imádkoztak a zsinagógában, majd próbaéneklés következett, mert erre a napra hirdettek pályázatot a megüresedett metszői (sakter), illetve kántor állásra. E tisztségre hárman pályáztak, Schwarz Salamon, Buxbaum Ábrahám és Braun Lipót. A próbaéneklés során Schwarz kapta meg a szavazatok többségét. A versengés miatt tíz óra helyett tizenegykor ért véget az istentisztelet. A zsidók csoportosan indultak haza, hogy elfogyasszák ebédjüket. A versengő saktereket a módosabb családok látták vendégül, a győztes Schwarzot Taub Emánuel hívta magához, így az ő házához a helybeliek közül többen is elmentek. A meghívottak között volt Rosenberg Herman is, aki az Ófaluban lakó Taubékhoz menve elkísértette magát cselédjével, Solymosi Zsófival, aki a palack bort vitte, mert szombaton vallási előírások értelmében a zsidóknak tilos volt bármi súlyt is vinniök. Solymosi Zsófi,

az eltűnt Eszter nővére, a későbbiek során elmondotta, hogy a Taubékhoz menet és onnan hazatérőben is találkozott hűgával, első esetben Eszter Kohlmayer boltshoz tartott, másodszer hazatérőben volt Hurinéhoz. Az utóbbi találkozás alkalmával néhány szót váltottak egymással. Ez volt a két testvér utolsó találkozása.

Solymosi Eszter tehát 1882. április 1-én délelőtt tizenegy óra körül tűnt el. Mint már jeleztük, amikor délután anyja értesült eltűnéséről, azonnal keresésére indult, de nem találta. Másnap, április 2-án Solymosi Jánosné tovább folytatta gyermekének keresését. Bejárta a falut, mindenkit megszólított, mindenkitől érdeklődött, de senki sem akadt, aki megnyugtató felvilágosítással szolgálhatott volna. A keresés közben találkozot Scharf Józseffel, a zsidó templomszolgálával. Szóba elegyedtek egymással, a templomszolga vigasztalta az elkeseredett asszonyt. Megnyugtatóként naiv tudálékossággal olyasvalamit mondott, hogy megkerül majd a leány, valahová elkóboroghatott; történt már ilyen eset Hajdúnánáson is, ott is elveszett egy gyerek, már a zsidókat kezdték gyanúsítani, hogy ők emésztették el, de azután csak előkerült, valahol a zsombékban aludt hosszú ideig.

E beszélgetés után Solymosiné tovább folytatta a keresést, minden eredmény nélkül. Másnap április 3-án felkereste Farkas Gábor községi bírót, és bejelentette, hogy leánya eltűnt, kérte, hogy adjon ki körözést Eszter személyére. E bejelentés és körözési kérés után néhány órával újból felkereste Farkas Gábort, és azt követelte, hogy kutassa át a bíró a helybéli zsinagógát, mert véleménye szerint a zsidók templomukban ölték meg Esztert.

Az eddig összegzett tényekből az alábbi körülmények figyelemre méltóak: Solymosiné április 2-án délután találkozott a helybéli zsinagóga templomszolgájával, aki megnyugtatóként megemlítette neki a korábbi hajdúnánási esetet. Solymosiné meghallgatta a vigasztalást, tudomásul vette a példaként említett esetet is, de ebből nem vont le semmi következtetést, hanem tovább kereste gyermekét. Április 3-án Farkas Gábornál tett első látogatása alkalmával bejelentette Eszter eltűnését és kérte köröztetését. Még az aznap, tehát április 3-án Farkas Gábornál tett második megjelenése alkalmával már a zsinagóga átkutatását kívánta, azt hangoztatván, hogy ott emésztették el a helybéli zsidók leányát. A vérvád bírósági tárgyaláskor és azt követően is az a vélemény alakult ki, hogy Scharf József nyugtatásul elmondott hajdúnánási története adta meg az első indítást a helybéli zsidók gyanúsítására. Ez ma már eldönthetetlen kérdés, de annyi bizonyos, hogy Solymosiné Farkas Gábor tisztaeszlári bírónál tett első látogatása alkalmával nem említette ezt a föltevését, csak az aznap történt második megjelenése alkalmával. Feltehető, hogy e két látogatás között eltelt időben irányították Solymosiné figyelmét a zsidókra. Hogy kivel beszélte meg az ügyet ekkor Solymosiné, az ma már nem állapítható meg.

Visszatérve Solymosi Jánosné Farkas Gábornál tett második látogatása alkalmával a zsinagóga átkutatására vonatkozó kívánságára, a tiszaezlári bíró nem érezte magát feljogosítottnak a kutatási parancs kiadására, és az elkeseredett anyát Jármly Jenő járási szolgabíróhoz küldte Vencsellőre. Solymosiné április 4-én beszélt Jármlyval, előadta panaszát, s ekkor már határozottan a zsidókat gyanúsította. Kérte a körözést és Farkas felhatalmazását a templom átkutatására. Jármly szolgabíró az anya gyanúját nem találta hihetőnek, ezért igyekezett az asszonyt feltevésének alaptalanságáról meggyőzni. Megígérte, hogy az elvesztett leányt kerestetni fogja, illetve a körözést elrendeli. A hivatalos körözést ki is bocsátották, és majdnem ezzel egyidőben a helyi lapok is hírt adtak Solymosi Eszter eltűnéséről. A körözésnek és az újsághírnek semmi foganatja nem lett.

A hivatalos közegekben tehát az első időszakban fel sem merült az a gondolat, hogy egy középkori előítélet alapján bárkit is gyanúsítsanak, és bárki ellen eljárást indítsanak. A környék antiszemita urai azonban mindent elkövettek, hogy ez a veszélyes tévhit egy pillanatra se kerüljön le a napirendről, ezért új taktikát választottak: tanút kell produkálni, akinek vallomása alapján megindulhat a szélesebb körű nyomozás és vizsgálat. A »vérbűn« kiagyalói Scharf József templomszolga Samu nevű négyéves fiát akarták tanuként felhasználni. Az a képtelen hír terjedt el a faluban, hogy a Samu gyerek kijelentette: »Behívta atyus a magyar lányt a templomba és elvágta a nyakát«. Solymosiné e hírrel ismét felkereste Jármly Jenő szolgabírót, és előadta a négyéves gyermeknek tulajdonított megjegyzést. Jármly, a felkavart kedélyek megnyugtatója céljából, levelet írt Farkasnak, megbízta, hogy az elterjedt híresztelések ügyében tartson vizsgálatot, és ennek eredményéről nyújtson be jelentést. Farkas Gábor a felhatalmazás alapján május 5-én kihallgatta Sós Andrásnét, akinek állítólag Samu elbeszélte a gyilkosság részleteit. Másnap, május 6-án Jármly személyesen is kiszállt Tiszaeszlárra, és pótkihallgatáson kifaggatta a tanúkat. A szolgabíró az elkészített jegyzőkönyvet még aznap eljuttatta a nyíregyházi királyi törvényszékhez. Így a rejtélyes eset kiderítése az ügyészség kezébe került. Május 16-án vizsgálatot rendeltek el gyermekrablás, illetve gyermekgyilkosság gyanúja miatt.

A vizsgálóbírói feladatkör ellátásával Bary Józsefet bízták meg, aki május 19-én Egressy Nagy László királyi ügyész és Péczely Kálmán törvényszéki írnok kíséretében megjelent Tiszaeszláron. A vizsgálóbíró a községházára vitette a Scharf családot és több helybéli zsidót, majd megkezdte kihallgatásukat. Scharf Józsefet, valamint az újonnan választott saktert, Schwarz Salamont, elkülönítették, és a községház fogdájába zárták. Kihallgatták a négyéves Scharf Samut. A négyéves gyerek vallomása hamar meggyőzhette Baryt arról, hogy korára való tekintettel az általa elmondottak nem biztosíthatják egy nagyszabású per megindításának

alapját. Ezért figyelmét az idősebb fivérre, Móricra fordította. Scharf Móríc ekkor tizennégy éves volt, tehát tanúnak megfelelőnek ígérkezett.

A fiút gondos pandúr-őrizettel Farkas Gábor bíróhoz szállították, ahol szüleitől és testvérétől elkülönítve késő éjszakáig faggatták. A fiú ez alkalommal, majd az ezt követő kihallgatásokon azt állította, hogy nem tud semmit, és Esztert sem ismeri. 1882. május 21-én zárt ajtók mögött tárgyaltak a megyei urak, majd hamarosan bekapcsolódott a kihallgatásba Recský András, a hatalmas és hírhedt csendbiztos is. De az ő vallatásakor sem mondott többet Scharf Móríc mint a korábbiakban. A faggatás estig tartott, akkor Scharf Mórícot Recský András csendbiztos, Péczely Kálmán írnok és Bakó Ignác pandúr kíséretében kocsira ültették azzal, hogy Nyíregyházára indulnak. De nem Nyíregyházára mentek, hanem a Tiszaeszlártól öt kilométernyire fekvő Nagyaluba, Recský csendbiztos lakhelyére. Itt a csendbiztos nagyalui házába Recský és Péczely újra vallatóra fogta Mórícot, és mint Péczelynek a Tiszaeszláron időző Bary Józsefhez írott levele az időpontot megőrizte: »1882. május 21-én estéli tizenegy órára« megszületett Scharf Móríc »beismerő vallomása«. Ez a Péczely Kálmán által írott és Scharf Móríc aláírásával ellátott jegyzőkönyv lett a további eljárás alapja. A hírhedtté vált dokumentumot az alábbiakban teljes egészében közöljük:

»Solymosi Eszter szombat délben tizenkét óra körül édesapám hívására, midőn az Ófaluból jött haza, bejött házunkba. Apám azzal hívta be, hogy a gyertyatartót vegye le az asztalról. Solymosi Eszternek, midőn apámmal a házunkba bejött, kopottas, fehérés kendő volt a fején, vöröses kendő a nyakán, fehérés forma vizitke és valami – ha jól emlékszem – kékes szoknya volt rajta. Hogy a leányt Solymosi Eszternek hívták, onnan tudom, mert apám Eszternek szólította. A leánynak gazdaasszonya Huri Andrásné volt, mert mama megkérdezte, hogy kinél lakik. Megnevezte, hogy Huri Andrásnénál lakik. Solymosi Eszter azonban majd úgy nézett ki, mint testvére, Solymosi Zsófia. Solymosi Eszter a gyertyatartókat amint levette asztalunkról, föltette atyusom meghagyására a sifonra. Midőn a lány a székről leszállott, akkorra a templomból a koldus zsidót beküldtek a leányért, a koldus zsidó megfogta a leánynak a kezét, és kicsalta magával a templomba. Ott a templom pitvarában a magas, barna koldus zsidó a leányt megragadta és a földre terfítette. Ekkor kezdett a leány jajgatni és ordítani, de ekkor hirtelen a már ott volt téglási és tarcali metszők a leányt a földön megnyomták, és a Tiszaelőről jött, jelenlegi tiszaeszlári metsző, Schwarz Salamon megmetszette a leány nyakát, és veres cseréptányérba eresztették a vérét, s midőn a tányér tele folyt vérrel, a vért a fazékba öntötte. E jelenetnél nem voltam bent a templomban, hanem kívülről, a templom ajtaja kulcslyukán néztem. Apám ott nem volt, hanem bent volt házunkban. Midőn a leányt bevitték a templomba, a templomajtót belülről riglivel

bezárták. A templomban a fentebb említetteken kívül jelen voltak: Lusztig Sámuel, Braun Ábris, Weiszstein Lázár és Junger Ábrahám. A lányt előbb egy ingre vetkőztették, s úgy metszette meg a metsző, a lány meztláb volt. Midőn a lány már nem mozdult, a nyakát ronggyal bekötötték, úgy ismét felöltöztették. A lányt a metszők fogták, a koldus zsidó levetkőztette; midőn meghalt, ugyancsak a koldus zsidó felöltöztette. Az eset után bementem apámhoz és anyámhoz a szobánkba, és elbeszéltem nekik, hogy a leányt megölték, akkor mámi megtiltotta, hogy senkinek ne beszéljek erről.«

A jegyzőkönyv aláírása után Recsky behívatta négy cselédét, a gyereket elővezették, és a tanúk jelenlétében felolvasták az előbb elkészített vallomást, majd Recsky megkérdezte Scharf Mórictól, hogy úgy volt-e. »Így volt« felelte a fiú. Ezután Bakó Ignác pandúr a készenálló kocsival Tiszaeszlárra hajtatott, magával vitte Péczely írásos üzenetét. A Tiszaeszláron virrasztó Bary József és Egressy Nagy László azonnal útnak indult, s éjfél tájt megérkezett Nagyfaluba. Bary vizsgálóbíró azonnal kihallgatta Scharf Mórictól, és az újonnan készített jegyzőkönyv tanúsága szerint a fiú Recsky jelenlétében megerősítette, sőt kiegészítette vallomását.

Másnap, május 22-én Scharf Mórictól visszavitték Tiszaeszlárra, ismét kihallgatták, majd beszállították Nyíregyházára a törvényszékre. A következő nap, május 23-án a gyereket Korniss Ferenc törvényszéki elnök elé vezették, hogy Nagyfaluban tett vallomását hitelesítsék. Felolvasták aláírt vallomását, majd Korniss kérdésére, hogy igaz-e, ami a jegyzőkönyvben áll, Scharf Móric azt felelte: igaz. Ez a válasz »tárgyi alapot« bízott az egész országot elárasztó antiszemita hecc-kampánynak.

Erre az okozati összefüggésre mutatnak az alábbi tények is. Május 19-én szállt ki Tiszaeszlárra Bary József vizsgálóbíró. Egy nappal később, május 20-án a »Magyar Állam« című klerikális lap Adamovics József tiszaeszlári római katolikus plébános tollából cikket közölt »Egy leány eltűnésének titokzatos esete« címmel. A cikkecske hemzsegett a tendenciózus célzásoktól: »Egy tizennégy éves lány, aki bevásárlást tett a faluban, a zsidó templom környékén eltűnt. Ez a tény. Ki a bűnös? Sok embert ölt már meg a folyó, divatos ma az öngyilkosság. De ilyen fiatalon, fényes nappal, távol a Tiszától, közel a zsinagógához? Csak nem gondoltok valami fanatikus zsidómerényletre? Arról a zsidók nem tehetnek, ha ez a homályba burkolt esemény egybe esik az ő húsvéti ünnepükkel, amikor véletlenül több zsidó metsző jelent meg Tiszaeszláron s időzött egész éjjel a zsinagógában... Derék honfiak, kik az emancipációért való hálából áldozatot véltek bemutatni Jehovának a keresztényvérrel...«

A plébános cikke akkor jelent meg, amikor éppen megkezdődött a nyomozás, viszont alig telt el harminchat óra Scharf Mórictól Nagyfaluban 1882.

május 21-ről 22-re virradó éjszakán kieszközölt vallomás jegyzőkönyvbevétele után, amikor 1882. május 23-án Ónody Géza tisztaeszlári földbirtokos függetlenségi párti képviselő, szót kért a parlamentben. Felszólalásának első részében a pogromok elől Oroszországból Magyarországra bevándorló zsidók letelepedésének megakadályozását követelte, majd érvelését a következőkkel folytatta: »Ismételelem t. Ház, hogy állítólag az izraeliták vallási szabályait tartalmazó Talmud szerint az engesztelődési ünnepekre ártatlan keresztény leánynak vérért kell venni. (Nagy zaj jobb felől.) T. Ház, az eset annyira komoly, hogy megérdemli a közfigyelmet. (Halljuk a szélsőbalról, Nagy zaj jobbfelől), F. évi április 1-én történt azon községben, amelyben én lakom, T.-Eszláron, hogy déli 12 órakor egy 14 éves leánygyermek ment Tiszaeszlárról ezen községhez tartozó úgynevezett Újfaluba egy boltba, néhány fillérért bevásárlást tenni; midőn visszatért onnan, szemtanúk, élő emberek bizonyítják, hogy látták a leányt az izraelita zsinagóga előtt elhaladni, ott eltűnt, nyoma veszett. (Nyugtalanlás a szélső baloldalon. Nagy zaj a jobboldalon.) A nép lázongani kezdett, követelték az izraelitáktól a leányt, azonban ők nem válaszoltak, hanem mindenféle kibúvó ajtót kerestek. Véletlenül kezd a borzasztó való felderülni. Ma az eset a nyíregyházi fenyítő törvényszék előtt van. Nevezetesen a leányt a [tiszta]eszlári metsző becsalta a templomba, kezeit hátra kötötte, száját betömte. És tovább mi történt? Állítólag megölték, hogy vérért vegyék, s vérért az engesztelő áldozathoz szükséges pászkasütéshez az orthodox hívek között a szélrózsza minden irányában kiosszák. (Általános zaj.) Ezen tényt azon metszőnek saját gyereke beszélte el. (Közbeszólás a szélsőbalról: Schachter!) Tehát schachter, ha jobban tetszik. Vannak rá tanúk, kik a zsinagógából azon időpontban segélykiállításokat hallottak, és ma ezen tanúk egybehangzó vallomása és a schachter gyermekének vallomása alapján foglalkozik a nyíregyházi bűnfenyítő törvényszék ez ügygel. (Egy hang: Mi történt a leánnyal?) Ki fogja deríteni a büntető törvényszék . . .«¹

A képviselőház következő napi ülésén Istóczy Győző, volt szabadelvű párti képviselő, az antiszemita frakció egyik vezetője és szervezője, interpellációt jelentett be. Felszólalása elején Ónody Géza előző napi felszólalásához kapcsolódva egy levélből idézett (szerzőjének nevét nem tárta fel), amely további megjegyzéseket fűzött Adamovics József tisztaeszlári plébánosnak a »Magyar Állam«-ban május 20-án megjelent cikkéhez, majd befejezve a vádak halmozó levélszöveg felolvasását, a következőket mondotta: »... T. Ház! Lehet, hogy itt csak egyszerű gyilkosság esete forog fenn, ember által emberen elkövetve. De nincs kizárva az a lehetőség sem, hogy itt kereszténynek mint kereszténynek zsidó mint zsidó által vallási célból

1. Képviselőházi Napló (továbbiakban: KNapló), 1881 – 1884. 6. köt. 11. l.

való meggyilkoltatása forog szóban. (*Ellentmondás balfelől.*) E gyanút fokozza az a körülmény, hogy a gyilkosság a zsinagógában, közvetlenül a zsidó húsvéti ünnepek előtt, egy, a rituális ölésre hivatott hitközségi sakter által lett végrehajtva. (*Derültség.*) Mióta a kereszténység fönnáll, a keresztény népek öntudatából soha sem tűnt el végképp a zsidók irányában az a gyanú, hogy a zsidóknak – itt persze az orthodox értendők – húsvéti szertartásaikhoz keresztény vérre van szükségük. Fennáll pedig e népgyanú, dacára annak, hogy a zsidók égre-földre esküdöznek, hogy ez alaptalan rágalom...» Fenti »állításainak« dokumentálására Istóczy a továbbiakban egy Rohling nevű prágai teológiai professzor »Der Thalmudjude« című antiszemita hecc-munkájából olvasott fel részleteket, amely különböző, Európában elkövetett rémtörténeteket sorakoztatott fel. Az elnöklő Péchy Tamás többször figyelmeztette. Előbb »a kedélyek felingerlésére vezető ilyen idézetek«-től óvta, majd amikor a figyelmeztetés ellenére tovább folytatta az idézetek felolvasását, arra figyelmeztette Istóczyt, hogy »az ilyen vád rettenetes következményeket vonhat maga után egyes helyeken«. Az elnöknek végül sikerült az interpelláció szövegére szorítania Istóczyt. Ebben a tiszaezlári ügyvel kapcsolatban a belügyminiszterhez, illetőleg az igazságügyminiszterhez intézett kérdést a további szándékaikkal kapcsolatban.²

Tisza Kálmán belügyminiszterként azonnal válaszolt Istóczy interpellációjára. Elítélte Istóczy felszólalását, mert oly kérdésben nyilatkozott, amelyről ellenőrizhetetlen hírei vannak csupán: »a képviselő úr maga is bevallja – mondotta Tisza –, hogy aziránt nincs tudomása, amit ő az idézetei által, mint lehető állított oda, sőt midőn maga is azt mondja, hogy az ügy még törvényszéki tárgyalás előtt van, akkor oly módon nyilatkozni, hogy a kedélyekben bizonyos rejtélyes, szerinte hitfelekezeti elvből eredő bűn iránti hit terjesztése útján oly izgalom álljon elő, melynek kimenetele azután a képviselő úr kezébe nincsen: ez ismét helytelen, és ez ellen tiltakozni legalább a magam részéről kötelességemnek tartom (*Heyleslés*)...«³ Tisza Kálmán a felszólalás további részében bejelentette, hogy a maga részéről megvizsgáltatja az ügyet. Pauler Tivadar igazságügyminiszter csupán azt jelentette be, hogy »eddigél én erről az esetről tudomással nem bírtam«, majd közölte, hogy tájékozódni fog.⁴

Istóczy interpellációjára adott miniszteri válaszok után Irányi Dániel függetlenségi párti képviselő szólalt fel. Ő is interpellált, az antiszemita hecc-kampány miatt érzett aggodalmát fejtette ki. Kijelentette, hogy »mi lesz az eredménye

2. KNapló, 1881 – 1884. 6. köt. 61 – 64. l.

3. KNapló uo. 64. l.

4. KNapló, uo. 64. l.

a vizsgálatnak és a bíróság eljárásának, e percben még nem lehet tudni, egyet azonban, úgy hiszem, ma is lehet kimondani, és ez az, hogy az nem fog kiderülni, miszerint a zsidók, hogy bizonyos vallási szertartást megtarthassanak, keresztény vérre szorulnak. Az nézetem szerint mese, melyet a középkorban költöttek azok, akik a zsidóknak ellenségei voltak . . . Az tehát lehet, hogy ez esetben is bűn forog fenn, és e bűnt nem lehet, hogy bárki is palástolni akarja; de ismétlem: azt nem hiszem, hogy az derüljön ki, hogy Mózes vallása valamely szertartásához keresztényvért követel. Ha ma költöztek volna be a zsidók ez országba, akkor talán lehetne ily babonát, ily balvéleményt elhinni; de hisz századok és századok óta laknak közöttünk, és mondja meg akárki, hogy annyi sok bűn közt, amely zsidóra és nem zsidóra kisült, volna-e egyetlen egy az előadottakhoz hasonló eset, amely törvényszerűleg bebizonyított volna? . . .» Irányi felszólalása végén az interpelláció szövegében felkérte Tisza Kálmán belügyminisztert, hogy a kialakult rendkívüli helyzetben tegyen meg minden szükséges intézkedést a közhangulat által veszélyeztetett zsidó állampolgárok védelme érdekében.⁵ Tisza Kálmán Irányi felszólalására is azonnal válaszolt, megjegyezte, hogy a maga részéről minden intézkedést megtesz a biztonság fenntartása érdekében, és «óhajtandó, hogy az izgalom maga gátoltassék meg, de a képviselő úrra [Irányira] mint igazságos emberre hivatkozhatom, hogy ez nagyon nehézé van téve, midőn az izgatás a képviselőházból veszi kiindulását. *(Úgy van! jobbfelől.)* . . .»⁶

Ónody Géza és Istóczy Győző felszólalással kerekített interpellációi érzékeltetik, hogy szervezett akció keretében került a parlament elé a tiszaeszlári parasztleány eltűnésének ügye. A parlament szószékének nyilvánosságát és tekintélyét kívánták felhasználni az antiszemita körök a széles körű agitáció kibontakoztatására. Ennek érzékeltetésére idéztünk hosszabban a parlament 1882. május 23-i és 24-i ülésén elhangzottak ismertetésénél.

Visszatérve a kibontakozó antiszemita hecc-kampány színhelyére, Both Menyhért, a közvádoló királyi ügyész azt a büntetőjogban teljesen szokatlan indítványt tette, hogy a fiút helyezték továbbra is felügyelet alá, hogy a hatóságok védelme alatt »biztonságban legyen«. Felügyeletről beszéltek, de gyakorlatilag fogságról volt szó, hiszen szabad mozgásában akadályozták, ellenőrizték, sőt irányították, hogy kivel érintkezzen, kikkel álljon szóba. A törvényszék elnöke, ezt a felemás törvényellenes állapotot meg akarta szüntetni, nem szankcionálta a felügyelettel kapcsolatos javaslatot, Scharf Móricot visszaadta Bary József vizsgálóbíró intézkedési hatáskörébe. Bary 1882. június 21-iki keltezéssel végzést

5. KNapló, uo. 65 – 66. l.

6. KNapló, uo. 66. l.

hozott, melynek értelmében az előzetes letartóztatást megszüntette, de úgy intézkedett, hogy a gyereket továbbra is Nyíregyházán, a fogházörök hivatalos helyiségében helyezték el, továbbá akadályozzák meg a szülőkkel, rokonokkal és a hitsorsosokkal való minden találkozását. Ezt az eljárást »Közigazgatási felügyelet a tanú épségének érdekében« névvel illették. A hazai joggyakorlatban szokatlan helyzetnek Kozma Sándor főügyész 1882 augusztus végén véget akart vetni: utasította a nyíregyházi törvényszéket, hogy Scharf Móricnak el kell hagynia a fogházat. A megyei urak eleget tettek a főügyész utasításának: a börtönörök szobájából Henter Antal, a vármegye várnagya felügyelete alá helyezték. Mindez Zoltán alispán tudtával és beleegyezésével történt. Formailag most már nem a vármegye gondoskodott Scharf Móric ellátásának költségeiről, hanem az egyik megyei úr, gróf Pálffy János, havi nyolcvan koronát folyósított Móric eltartási költségeire. A vármegyei »felügyelet« több mint tizenegy hónapig tartott, tehát az 1883. augusztus 4-én hozott felmentő ítéletig gondosan őrizték a vármegye urai a koronatanúnak szánt fiút . . .

A fenti körülmények biztosíthatták, hogy Scharf Móric többszörösen megismételt »beismerésre« támaszkodva az eljáró hatóságok jogcímet találhassanak a zsidók elleni hajsza megindítására. Scharf Móric értékes koronatanúvá lépett elő, akire különösen ügyelni kellett. A különböző formában biztosított hermetikus elszigetelése arra is alkalmat nyújthatott, hogy megfelelő idő és kellő lélektani eszköz álljon rendelkezésre a hamis tanúvallomás okozta esetleges lelkiismeretfurdalás elhallgattatására is.

A Scharf Mórictól Nagyfaluban szerzett vallomás már többé-kevésbé körvonalazta személy szerint is, hogy a vád megalkotói kinek, milyen szerepet szántak a rituális emberölés történetében. A nyíregyházi fogda lassan megtelt a letartóztatott gyanúsítottal: ott volt Scharf József, Schwarz Salamon (a vád szerint ő metszette el Eszter nyakát), Buxbaum Ábrahám és Braun Lipót (az 1882. április 1-i kántorpróba két vesztese), börtönbe került a vallomásban szereplő négy tiszteszlári illetőségű zsidó is, Lusztig Sámuel, Braun Ábrahám, Weiszstein Lázár és Junger Adolf is. Hosszú ideig eredménytelenül keresték a vallomásban név nélkül említett »koldus zsidót«. Országos körözést adtak ki ellene. Nyíregyházán fogták el, ahol akkor éppen napszámosként dolgozott.

A »vétekese« és »cinkosok« tehát börtönbe kerültek, a beismerő vallomások kicsikarása és a hulla felderítése azonban még hiányzott a várvád képének teljességéhez s a per anyagának összeállításához. Az elfogottak azonban váltig tagadták az emberölésben való részességüket, a vizsgálóbíró keresztkérdéseinek pergőtüzében is fenntartották az eredetileg is alibivel bizonyított ártatlanságukat. Mint a tárgyalás jegyzőkönyvéből kitűnik, makacsul állták a kínzást és vallatást. A

kihallgatással egyidőben nagy erővel keresték Solymosi Eszter holttestét, a bejelentések tucatjáról derült ki, hogy hamis hírnek bizonyult.

Az eredménytelennek tűnő vizsgálatot az antiszemita hullám vezérférfiai újabb parlamenti intervencióval próbálták a holtpontról kimozdítani, illetőleg a parlament nyilvánosságát óhajtották az antiszemita agitációjuk és hangulatkeltésük színhelyévé tenni. Ehhez az akcióhoz tartozott az a lépésük, hogy a Szatmár megyei törvényhatóság buzdításukra kérvénnyel fordult az országgyűléshez annak érdekében, hogy a kormány hozzon intézkedést a pogromok elől menekülő oroszországi zsidók Magyarországra való bejutásának megtiltására. A szatmári kérvényt az országgyűlés kérvényi bizottsága 1882. június 7-i ülésén terjesztette elő. A bizottság előadója, Berzeviczy Albert javasolta a kérvény elutasítását, mivel az csak tovább fokozza az országon belüli nem kívánatos állapotokat: »Azt hiszem – szögezte le a maga álláspontját – hogy minél inkább komplikáltatik ezen tisztán államrendészeti és közgazdasági szempontból megoldandó kérdés ide nem tartozó, ezzel össze nem függő valamely hazai felekezet vagy faj ellen irányzott megtámadásokkal és gyanúsításokkal, annál inkább háramlik a magyar parlamentre – mely az ily kérdésekben mindig annyira elfogulatlan és szabadelvű magatartást tanúsított –, azon kötelesség, hogy annak látszatát is távol tartsa magától, mintha bármi tekintetben szolidaritásban állna azzal az áramlattal, mely azon sajnálatos vallási és fajgyűlölködést, melynek kifolyását ezen kivándorlásban is szemléljük, ide hazánkba átültetni akarja (*Élénk helyeslés jobbfelől*) . . .«⁷ A vitában felszólalt Herman Ottó, aki aggályait fejezte ki az esetleg nagyarányú bevándorlással szemben.⁸ Tisza Kálmán visszautasította Herman érvelését és elenjavaslatát.⁹ Dobránszky Péter az emberség és a humanizmus nevében támogatta a bizottságnak a kérvénnyel kapcsolatos negatív álláspontját.¹⁰ A vitában Ónody Géza is szót kért. Felszólalásában tényként tüntette fel az Európában és Magyarországon számontartott vérvád-történeteket. Az elnöklő Péchy Tamás többször rendreutasította, felszólalását tiltakozó közbekiáltások szakították meg.¹¹ Somssich Pál élesen elítélte Ónody módszerét, és a középkori hiedelmekre való hivatkozását a XIX. században élő emberhez méltatlannak tartotta. Saját hitére hivatkozva jegyezte meg: »kijelentem a t. képviselő urnak, hogy izgató beszédétől

7. KNapló, 1881 – 84. 6. köt. 243. l.

8. Uo. 243 – 246. l.

9. Uo. 246 – 248. l.

10. Uo. 248 – 250. l.

11. Uo. 250 – 254. l.

borzalommal vonulok vissza»¹² Tisza Kálmán határozottan elítélte Ónody felszólalását: »az a szellem, melyet idéz — mondotta felszólalásában —, az a rossz szellem a középkori vad, műveletlen, durva korszak szelleme (*Élénk helyeslés*), és e szellemet, azt hiszem, sem e házban, sem e hazában meghonosítani nem fogják (*Élénk helyeslés*) . . .«¹³ Tisza visszautasítása nemcsak elvi síkon mozgott, hanem állást foglalt az Ónody által nem említett tiszzaeszlári ügyben is, és ennek megemlítésével utasította el a célzatosságot, a hangulatkeltést. »A papír nagyon türelmes — mondotta —, hogy azért mert valaki egy levélben megírt valamit, az még éppoly kevésbé bebizonyított tény és igaz, mint amily kevésbé van bebizonyítva az, hogy Tiszaeszláron a húsvéti ünnepek miatt történt gyilkosság, ha mindjárt a képviselő úr százszor fogja is állítani. (*Egy hang a szélsőbalról: A bíróság majd kideríti!*) Kideríteni a tényállást, igaz, a bíróság dolga, de azt mondani, úgy odaállítani azt már ma, ami vizsgálat alatt áll, mint bebizonyított, megtörtént dolgot s azután logikai kapcsolatba hozni ezen esetet a középkori századokból felhozott eseményekkel azért, hogy hitfelekezeti elvekben gyökerező voltát bizonyítsa be egy bünténynek, ez, t. Ház, nemcsak helytelen, de az izgatásnak legmegbélyegzendőbb neme (*Élénk helyeslés*) . . .«¹⁴ A június 7-én megkezdődött vita a következő napon, június 9-én tovább haladt. Az első szónok Istóczy Győző volt. Tovább folytatta az Ónody által megütött hangnemet. Wahrmann Mór felszólalásában visszautasította a tendenciózus állításokat, és több idézettel bebizonyította, hogy az Istóczyék által állandó forrásként idézett Rohling a legútszélibb módon izgatott a protestáns felekezetek ellen is.¹⁵ Hentaller Lajos pártolta Herman Ottó előző nap beterjesztett javaslatát, Országh Sándor viszont a kérvényi bizottság előterjesztését fogadta el. Szalay Imre Herman javaslatához csatlakozott. Busbach Péter felszólalásában elítélte az antiszemita agitációt, tényeket sorakoztatott fel a hamis általánosítások érzékeltetésére. Irányi Dániel elhatárolta magát Herman Ottó anti-humanista javaslatától, és részletesen foglalkozott az antiszemita agitáció demagóg érveivel. Megjegyezte, hogy »eddig beértük azzal, hogy Istóczy t. képviselőtársunk kifakadásaira a miniszterelnök felelt. Ma tekintve a kedélyek izgatottságát, ezt többé elégnék nem tartom, és különösen kíváncsnak tekintem, hogy oly ember, aki nem tartozik a gyanúsított, az üldözött zsidó felekezethez, emelje fel szavát, és igyekezzék megcáfolni a vádakát, melyeket a zsidók ellen hangoztatnak.«¹⁶

12. Uo. 255. l.

13. Uo. 255. l.

14. Uo. 255. l.

15. Uo. 263–267. l.

16. Uo. 276. l.

Felszólalásában részletesen taglalta a zsidók magatartását, majd vallásuk törvényeiről szólt: »A zsidó vallásnak, uraim, alapja ugyanazon ótestámentum, mely a keresztény vallásnak is egyrészt alapja, másrészt történeti kútforrása; s a tízparancsolat, mely a zsidóknak is törvénye, a keresztényeknek is törvénye. *(Helyeslés a jobboldalon)* S ezen tízparancsolat nemcsak az ölést, gyilkosságot, hanem a lopást, csalást, más emberek vagyonának megkínvánását is tiltja tekintet nélkül a származásra, tekintet nélkül a vallásfelekezetre.«¹⁷ Röviden kifejtette véleményét a tiszaezslári vérváddal kapcsolatban, majd nyomatékkal hangsúlyozta: feltételezve, hogy még bíróság esetleg be is bizonyítja, hogy meggyilkolták »ama szerencsétlen gyermeket, még akkor is nem az fog abból következni, hogy a zsidó vallás parancsai szerint cselekedtek, hanem csupán az, hogy ördögi fanatizmusoknak ejtettek egy szerencsétlent áldozatul, amint egyébiránt ily eset a keresztények közt is fordult elő.«¹⁸ Reagálva az Istóczy Győző által történelmi »tényekként« előadott vérvádtörténetekre, figyelmeztette: »ha egészen igazságos akart volna lenni a t. képviselő úr, hozzátette volna, hogy azon időben kínvallatás divatozott, mert hiszen az csak a múlt század végén töröltetett el az 1790. törvény által; és ha megfontolta volna azt, hogy azon vallomásokat alighanem kínvallatások csikarták ki ama szerencsétlenekből. De ha a történet könyvét a régebbi időkben forgatná a t. képviselő úr, akkor megtalálhatná, hogy nemcsak a zsidókat, hanem a keresztényeket is — az első századokban — vádolták azzal, hogy szertartásaikhoz vért használnak *(Igaz!)*, vádolták azzal, hogy titkos összejöveteleiket egyéb bűnös és illetlen cselekedetekre is használják *(Úgy van! jobbfelől)*; és amint azok a vádak alaptalanok és ocsmányoknak bizonyulnak, éppoly alaptalanok, ocsmányok azok, melyeket e részben mai nap a zsidóságra rákenni akarnak *(Igaz! jobbfelől)* ...«¹⁹ Orbán Balázs pártkérdésként fogta fel a szatmári javaslatot: elítélte Istóczy és Ónody felszólalását, de a maga részéről Herman Ottó álláspontját támogatta. Mocsáry Lajos elítélte az antiszemita felszólalását, viszont ő is támogatta Herman Ottó javaslatát. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy a függetlenségi párt ebben az időben két nagy frakcióra szakadt. A nagyobb csoport Mocsáry Lajost tekintette vezérének, a kisebb pedig Irányi Dánielt. Irányiék csoportjában nem volt antiszemita, Mocsáryéknál azonban nagyobb zavart okozott, hogy a volt szabadelvű párti Istóczy híveinek nagy része az ő csoportjukból került ki, így pl. Ónody Géza, Békássy Gyula, Szalay Imre, Széll György. Ezek a képviselők, bár antiszemita nézeteket vallottak, továbbra is a függetlenségi párt tagjai maradtak.) A szatmári

17. Uo. 276. l.

18. Uo. 277. l.

19. Uo. 277. l.

kérvény feletti szavazás alkalmával a többség elvetette Herman Ottó ellenindítványát, és a kérvényi bizottság előterjesztését fogadta el.²⁰

Az 1882. június 7-én és 9-én lezajlott parlamenti vitán összezapott nézetek is érzékeltették, hogy a vád kolportálói mindent megtettek annak érdekében, hogy érzelmi és hangulati elemekkel tovább fokozzák a feszültséget. Az ellenzék és kormányzó párt pedig latbavetette minden erejét, hogy a parlament tekintélyét és ezen keresztül az ország presztízsét mentse a nemzetközi közvélemény előtt.

Solymosi Eszter holttestének felkutatása tovább folyt, az álhírek és férevezető nyomok után 1882. június 19-én értesítést kapott Bary József vizsgálóbíró, hogy a Tiszaeszlártól kb. 30 kilométer távolságban levő Tiszadada határában levő Csonkafűzes nevű partrészleten egy fiatal, női hullát fogtak ki a rutén tutajosok. Maga az esemény 18-án következett be, a Hersko Dávid kárpátaljai, szeklencei lakos vezette három tutajból álló szállítmány egyik tutajosa, név szerint Csepkanics György vette észre, hogy a sebes víz nagy gyorsasággal hajt valamit tutajja felé. Amikor közelébe ért, felismerte: egy holttest volt. Az ár a parthoz kikötött tutajhoz csapta, ekkor újból alámerült, és végül egy vízbe nyúló faágban fennakadt. Társai segítségével kiemelte a vízből a holttestet. Egy dadai legény, aki a parton tartózkodott, vállalta, hogy értesíti a hatóságot. A rutének folytatták parti tevékenységüket, de amikor estélig nem érkezett senki a községből, és a vízi halott körül irtózatossá vált, úgy határoztak, hogy eltemetik. Este tíz óra körül érkeztek meg a dadai illetékesek a kíváncsiak sokaságával együtt. A segédszolgabíró számonkérte a tutajosoktól a holttest elföldelését, és azonnal elrendelte a kihantolását. Sötétben gyertya lángjánál emelték ki a földet. Amikor a hullához értek, úgy döntöttek, hogy a gödörben hagyják a holttestet, a jelenvolt Kiss Jenő tisztiorvos így ejtette meg az első vizsgálatot. Megállapította, hogy egy fiatal leány a halott, testhossza 140 cm. körüli, haja hiányzott, fogai épek. E szemle után a sírgödört újból betemették, majd az éjszaka idejére öröket állítottak. A dadai illetékesek nagyszámú érdeklődővel együtt abban a meggyőződésben voltak, hogy a Tisza által kivetett hullában megkerült Solymosi Eszter. Ez magyarázza azt, hogy azonnal kihantoltatták a sírt, és amikor a szemle befejeződött, gondoskodtak arról, hogy a sír egy pillanatra se maradjon őrizetlenül: egy pandúr, két keresztény és két zsidó virrasztott az elásott holttest felett! Ez bizonyítja legjobban, hogy nem tartották közömbös dolognak, hogy a Tisza egy fiatal teremtetést vetett a partra.

Bary József vizsgálóbíró június 19-én délután négy óra körül érkezett meg teljes apparátussal. Kíséretében volt Miklós László, Szabolcs megye első aljegyzője, Dobos Imre szolgabíró, Székely Ferenc helyettes főügyész, Kiss Jenő tiszalóki, Trajtler Soma nyíregyházi és Horváth László járási orvosok mint bírói

20. KNapló, I. h. 286 – 293. l.

szakértők. Megjelent a helyszínen Egressi Nagy László királyi alügyész, továbbá Vay György tiszalöki csendbiztos pandúrjaival. Ott voltak Eszter rokonai, ismerősei és sok-sok kíváncsi. A jegyzőkönyv szerint Vay György csendbiztos rendet teremtett embereivel; a sírtól messze eltávolították az oda gyűlt kíváncsiakat.

Az ideiglenes sírt újból megnyitatták és Baryék a holttestet úgy tették közszemlére, ahogy még senki sem látta: meztelenre vetkőztetve. Ruháját elrejtették, nehogy az ismerős ruhadarabok által bárki is »befolyásolva legyen«. A ruhátlanul szemlére tett hulla deformálódott, arányait elvesztette, felpuffadt, haja, körme, felhámja megsemmisült, az arc ismert vonásai eltorzultak. Nyolc családtagot, illetve közeli ismerőst bocsátottak a hullaszemlére. Az anya nem ismerte fel gyermekét, de a rokonok között és Eszter volt pajtásai közül többen bizonyos vonásokból, illetőleg jelekből Esztert vélték felismerni. Bary a halottszemléről vezetett jegyzőkönyvet senkivel sem íratta alá, tehát feltételezhető, hogy csak azt jegyezte fel a vallomásokból, ami az ő elgondolásainak a legjobban megfelelt.

Már az első vizsgálat arra mutatott, hogy a keresett hulla felbukkanása megzavarta a várvadat kovácsolók tervét, hiszen a hullán nem volt semmi olyan sebnék a nyoma, amiből vádat bizonyítani lehetett volna. A holttest ruhátlan állapotban való szemlére tételekor már megszületett az áthidaló elmélet: a hulla nem Eszteré, a zsidók miután vérét véve megölték, tetemét gondosan elrejtették, szereztek egy hozzá hasonló alakú nő hulláját, ezt felöltöztették Eszter ruháiba s belevetették a folyóba, remélve, hogy majd valahol felbukkan.

A további eljárást Bary e célnak rendelte alá. A Csonkafüzesben talált hullát a helyszíni vizsgálódás után kocsira tette, majd rendelkezett, hogy vigyék be Tiszaeszlárra, és ott újból tegyék közszemlére. A holttest június 20-án érkezett Tiszaeszlárra, a közszemle helyéül célzatosan az özvegy Bátorinénak a zsinagóga tőszomszédságában levő kertjét jelölték ki. Az illetékesek megvitatták, hogy kik tekinthetik meg másodfokon a holttestet. A megállapodás értelmében csak azokat engedték a hullához, akik életében ismerték Esztert, sőt egységes volt a vélemény, hogy zsidók semmiképpen sem vehetnek részt a szemlén. Ezekután a községi előljáráóság és Solymosi Jánosné dolga volt megjelölni azokat, akik feltehetően közelebről ismerték a gyermeket. A listára került tanúkat halottszemle céljából megidéztek Bátoriné kertjébe. E gondos előkészítés után a kiszemelt tizenhárom tanú többsége azon a véleményen volt, hogy a szemlére bocsátott hulla egy idegen nő. Többen arra hivatkoztak, hogy az eltűnt kisebb volt, mások azt hangoztatták, hogy Eszter szeme barna volt, ennek kék, megint mások a fogak különbözőségét, az arc formáját, a homlok alakját is másnak vélték. A szemle után a Tisza partján Trajtler Soma, Kiss Jenő, Horváth László és Kéri Horváth Géza felboncolták a holttestet. A nyíregyházi szakértőt, aki megfelelő tapasztalatokkal rendelkezett

volna, a vizsgálatból kirekesztették, mivel zsidó lévén az illetékesek megbízhatatlannak találták.

A nem törvényszéki szakértőkből összeállított boncolók a jelenségek és tapasztalatok megfogalmazása során több esetben nem fogalmaztak egyértelműen, így jegyzőkönyvük több ízben félreértést okozott, amit a várvád értelmi szerzői a maguk számára igyekeztek kihasználni. A tetem korára, testi fejlettségére vonatkozó megállapításaik bizonytalanok voltak, a szörzet hiányának észlelését feltűntették, de okát nem vizsgálták, nem vették figyelembe, hogy a hulla felhámja – a vízben való huzamosabb tartózkodás következtében – lemállott, nem vették észre, hogy a köröm levált, s csak a körömágy maradt meg, és a körömről tett megjegyzéseik tulajdonképpen a körömágyra vonatkoztak. A felszínes vizsgálat eredményeként azt a véleményüket fejezték ki, hogy a tetem már a vízbe kerülésekor élettelen volt, halálának közvetlen oka tüdővész és májzsugorodás által okozott általános vérszegénység volt. Az elkészült jegyzőkönyv kategorikus volt, nem latolgatták a lehetőségeket, nem állítottak fel alternatívákat. Az alapos szakértelem hiánya, valamint a felületes vizsgálat szülte a hírhedtté vált jegyzőkönyv.

A boncoló orvos által feldarabolt hullát nem koporsóba, hanem egy keserűvízládába gyömöszölték, és a falu katolikus temetőjében földelték el. A szélsőséges reakció már ekkor tisztában volt azzal, hogy a holttest alapos és beható kórbonctani vizsgálata döntő hatással lehet – és mint a továbbiak folyamán kitűnik: lett is – a vád kimenetelére. Ezért iparodtak minél hamarabb pontot tenni a csonkafüzesi hulla ügyére és mielőbb átadni az enyészetnek, hogy ez a nagyjelentőségű bizonyíték – megsemmisülése következtében – ne lehessen argumentum a rágalomban kételkedők, a várváddal tárgyi dokumentumok alapján szembeszegülők kezében.

A csonkafüzesi hulla ügyében folytatott vizsgálat gyors lezárása, az »ismeretlen« holttest hipotézisének boncolási jegyzőkönyvvel való legalizálása a Bary által vezetett vizsgálatnak új területekre, új gyanúsítottakra való kiterjesztését vonta maga után. Baryék úgy okoskodtak, hogy miután a hullát a rutének fogták ki a folyóból, nekik is szerepük lehetett az egész »bűnügyben«, valószínűleg megvesztegették őket.

Ennek megfelelően Bary nyomban kiadta a parancsot: el kell fogni a rutén tutajosokat. Június 23-án Kőtelek közelében a pandúrok elfogták a három tutaj egész személyzetét, előbb Szolnokra, majd onnan Nyíregyházára szállították őket. Június 28-tól július 1-ig valamennyit kihallgatták. A tutajosok vallomásai között Bary semmiféle ellentmondást nem tapasztalhatott, pedig azonnal elkülönítették

őket egymástól. Különben sem tudták volna egyeztetni mondanivalójukat, hiszen akkor még fogalmuk sem volt, hogy miért is tartoztatták le őket.

Bary nem nyugodott bele az eredménytelenségbe. A kihallgatások után kiszállt Tiszadadára és mintegy húsz embert hallgatott ki a csonkafüzesi tetem felbukkanásának körülményeiről. A vallomásokban mindent úgy mondtak el, ahogyan történt. Ez a tutajosok vallomását erősített és igazolta. Bary – néhány vízügyi szakember véleményére támaszkodva – kétségbe vonta, hogy a víz sodra a csonkafüzesi oldalra sodorhatta a holttestet. Az általa felkapott vélemény szerint a Tisza úgynevezett sebes árja éppen a folyó túlsó oldalán jelentkezik, a hullát tehát, amennyiben valóban a folyó hozta magával, a túlsó partra vetette volna. Bary próbát is tett: egy fenyőfadeszkát a Csonkafüzesről északra vízre bocsátatott és figyelte merre sodródik. A deszka a túlsó oldalon ért partot. E kísérletnél azonban a vizsgálóbíró figyelmen kívül hagyott olyan alapvető tényezőket, mint a két test közötti súlykülönbség, a vízállás eltérése és a szél járása közötti különbségek. De az tagadhatatlan, a kísérlet látványos volt.

A Nyíregyházán vizsgálati fogságban tartott rutének változatlanul kitartottak eredeti vallomásuk mellett. Így Bary arra az elhatározásra jutott, hogy a rutének közül néhányat ideiglenesen szabadlábra helyeztet, de a fő gyanúsítottakat: Herskot, Matejt és Csepkanicsot, továbbá még néhány rutént változatlanul vizsgálati fogságban tart. Azzal az indokkal, hogy a nyíregyházi börtönben már nincs hely, július 4-én a visszatartott rutének Tiszalökre, a szolgabíróság épületébe kerültek. Jogilag ez a lépés szabálytalan volt, hiszen a szolgabíró csak közigazgatási közeg volt. Bary azonban jó okkal szállította őket Tiszalökre: itt lakott ugyanis Vay György, a hírhedt csendbiztos.

A tiszalöki első kihallgatás után Csepkanics György és Matej Ignác kivételével a többi rutén gyanúsítottat visszaszállították Nyíregyházára. Július 5-én – mint a tárgyalási jegyzőkönyvből kitűnik – este Csepkanics Györgyöt különböző kínzásnak vetették alá, megvesszőzték, végül a tiltott – de a csendbiztosok által ekkor még használatos – hüvelykszorítót is igénybe vették, Csepkanics azonban nem mondta el a megkövetelt vallomást. Az elgyötört, de meg nem tört Csepkanics után Matej Ignácot vették elő. Ő már a vallatás előkészítésétől is megrettent és kihallgatóknak arra a kijelentésére, hogy Csepkanics már mindent bevallott, remegve kérdezte, hogy mit vallott társa. A kihallgatók közölték vele a közben gondosan kidolgozott hullacsempészési történetet. Matej, hogy [a] reá váró kínzásokat elkerülje, vállalta a történetet. 1882. július 5-ről 6-ra virradó éjszaka megszületett Bary kezeírásával a hullaúsztatás részletes leírását tartalmazó első jegyzőkönyv. Ennek az írásműnek az volt a lényege, hogy tutajukkal a Tiszán leereszkedve egyik pihenő helyen Hersko Dávidnak, a tutajosok sáfárának egy is-

meretlen zsidó átadott egy ruhátlan női holttestet. Azt Hersko az utolsó, a Csepkanics György által kormányzott tutajhoz kötötte. Matej szándéka ellenére szemtanúja lett a tevékenységnek. Így őt Hersko megvesztegette, hallgatása fejében 56 forintot adott át neki. De amikor megérkeztek Tokajba, azt tanácsolta, hogy a pénzt ne tartsa magánál, hanem helyezze letétbe egy zsidó boltosnál. Hazafelé menve majd magához veszi a pénzt. Így tett. Tovább tutajoztak. A Tiszaeszlárral szemközt levő parton kikötöttek. Itt Hersko valakitől ruhákat kapott, ebbe ketten felöltöztették az addig ruha nélkül úsztatott holttestet. A felöltöztetés után a tetemet lazán kötözték a tutajhoz, hogy mihamarabb elszabaduljon.

Az 1882. július 6-ra virradóra megszületett jegyzőkönyvvel a hullaúsztatás tanúját, illetőleg bűnrészesét már megteremtették, a »bűnöst« kellett megpuhítani. Érdemes megemlíteni, hogy a kínzásnak alávetett és meg nem tört Csepkanicsot a továbbiakban már ki sem hallgatták: a megkomponált jegyzőkönyvben pedig a szerzett tapasztalatok miatt, semmi lényeges szerepet nem szántak neki. A következő lépés Hersko Dávid megszólaltatása volt. A vizsgálóbíró azonnal viszszarendelte Tiszaökre Hersko sáfárt. Július 6-án délben kezdődött meg újabb kihallgatása. A fennmaradt jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy Hersko nem egyhamar adhatta be derekát: első vallomásaiban még semmit sem volt hajlandó vállalni a reá szabott szerepből. Késő éjszakára azonban megszületett beismerő vallomása, amely megegyezett Matejével. Ezt az egyezést Baryék nem különösen eredeti módszerrel érték el: elővezetették Matejt, akinek elő kellett adnia a hullaúsztatás — általunk már ismert — történetét. Így értesült Hersko mindarról, amit »elkövetett«.

A két »beismerő vallomás« birtokában Bary vizsgálóbíró nagy erővel »göngyölytette fel« az ügyet. Elfogták Smilovics Jankelt, akit azzal vádoltak, hogy ő adta át a hullát Herskonak, rajta kívül még más közreműködéssel gyanúsított személyeket is letartóztattak. Az így összeszedett gyanúsítottak a fizikai kínzások meg a lelki gyötrelmek hatása alatt vallottak, és hosszabb-rövidebb idő után vádlottakká vagy legalábbis bűnrészesekké váltak.

A rutén tutajosok Korniss törvényszéki elnök előtt is fenntartották a kicsikart vallomást, így ezután augusztus elején Bary elrendelte szabadlábra helyezésüket, és visszatérhettek szülőfalujukba, Szeklencébe. Hazatértük után a három rutén tutajos a szeklencei előjáróságon feljelentette Bary vizsgálóbírót és társait. Az itt készült jegyzőkönyv szerint az első, tehát a nyíregyházi vallomásuk felelt meg a valóságnak — ebben semmit sem ismertek el a vádakból —, míg a későbbi »beismerések« csak az embertelen kegyetlenségek, megfélemlítések hatása alatt születtek. Hersko Dávid a máramarosszigeti királyi törvényszék vizsgálóbírója előtt is megerősítette ezt a leleplezést. De — és ez jellemző volt az országban

akkor kialakult helyzetre — e panaszok és vizsgálatok semmiféle befolyással sem voltak Baryék további működésére.

*

Az eddigiekben megkíséreltük röviden összefoglalni a tiszAESzlári ügy nyomozati részét. Ezzel összefüggőnek tekintettük azt a két parlamenti vitát, amelyet — mint arra rámutattunk — időzítetttségük folytán a közvélemény hangulati ráhatásával a koholt vádak voltak hivatva tovább terjesztetni, és az ügyet a végkifejlet felé vezetni.

Az antiszemita pogromlovagok azonban nemcsak a parlament nyilvánosságát használták fel, hanem lapjaikban a legféktelenebb felekezettelenni izgatásba kezdtek, továbbá arra törekedtek, hogy »népi« mozgalmakkal támasszák alá a zsidókérdés »megoldására« irányuló reakciós izgatásaikat. A közvélemény formálásában a szélsőséges újságoknak csaknem szabad terük volt, hiszen a kormány tevékenységüket alig korlátozta. Tiszáék figyelme főleg arra terjedt ki, hogy a nyílt provokációknak és esetleges rombolásoknak elejét vegyék. Tisza Kálmán belügyminiszteri tisztében már az 1882. június 28-i minisztertanácsi ülésen felhatalmazást kért a veszedelmesen terjedő antiszemita nyomtatványok elkobzására.

A helyzet az országban egyre romlott, az izgatottság nőttön nőtt, a helyi atrocitások úgy elszaporodtak, hogy több vidékre — a rend fenntartása érdekében — katonaságot kellett kivezényelni. Pozsony megyében pedig még statárium kihirdetésére is sor került. Olyan atmoszféra alakult ki, hogy a közvélemény jelentős része törvényen kívül helyezte mindazokat, akik kételkedni mertek a tiszAESzlári zsidók bűnösségében. A történettudomány további kutatásaitól várható, hogy gondosan feldolgozza és a tudomány eszközeivel megvizsgálja azokat a politikai, gazdasági és társadalmi okokat, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy robbanásszerűen teret kapjon az addig elszigetelt és megmosolygott antiszemita frakció. A jelen tájékoztató összefoglalónak nem feladata e jelenségek tudományos elemzése, a tények felidézésénél az a cél vezérelte, hogy megvilágítsa azokat az eszközöket, amelyek igénybevételeivel a vádhatóság a maga koncepcióját kialakította.

Az országos indulatokat felkorbácsoló híradások atmoszférájában került sor a védelem megszervezésére. A vádlottak először Heumann Ignácot, a jeles nyíregyházi ügyvédet bízták meg érdekeik képviselésével. Az antiszemita sajtó és közvélemény azonnal akcióba lépett Heumann ellen. Olyan híreket terjesztettek, hogy azért vállalta a védelem szerepét, mert maga is érdekelt az ügy eltussolásában, olyan hírek is napvilágot láttak, hogy Heumann is tagja a »maffiának«. A nyíregy-

házi hatóságok a védőt illető legelemibb jogoktól is elütötték, nem tekinthetett be az ügyiratokba, nem érintkezhetett azokkal, akiknek védelmét vállalta.

A dolgok ilyenén elfajulása késztette a budapesti zsidó Központi Iroda egyik vezetőjét, dr. Simon Józsefet arra, hogy 1882. június 16-án felkeresse Eötvös Károlyt, a közismert író és országos hírvédelem. Felkérte, utazzon le Nyíregyházára, vizsgálja meg: Scharf Móric, az úgynevezett koronatanú milyen körülmények között tette hírhedt vallomását. Eötvös Károly a megbízatást vállalta, de előzetesen felkereste Kozma Sándor királyi főügyészt, és tőle kért támogatást a Móriccsal folytatandó beszélgetés biztosítására.

A nyíregyházi látogatás és Scharf Móriccal közömbös témáról folytatott rövidke beszélgetés azonnal meggyőzte Eötvös Károlyt arról, hogy egy agyonsanyargatott, megfélemlített gyermekkel áll szemben, aki nem mer saját eszével gondolkodni. Olyan magatehetetlen figurává vált, aki gondolkodás nélkül hajítja végre fogvatartói megbízatásait és utasításait.

Eötvös Károly június derekán tett látogatása után bukkant fel a Tiszából a csonkafüzesi holttest, és rövid néhány nap alatt az addig is felfokozott közvéleményt tovább izzította a Bary vizsgálóbíró által kolportált »hullaúsztatási« koholmány. Ilyen körülmények között hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Heumann Ignác egymaga képtelen lesz eredményesen ellátni a védelem tisztét. 1882. június végén Simon József a zsidó Központi Iroda nevében újból felkereste Eötvös Károlyt és felkérte, hogy vállalja el egy ügyvédi kollégium megszervezését, valamint vezetését, amely országosan ismert jogászokat tömörítene a frontális védelem biztosítására. Eötvös — aki közismerten a Függetlenségi Párt egyik oszlopos tagja volt — vállalta a felkérést. A védelem hatékonyságának növelése érdekében ügyvédtársak után nézett. Partnereit úgy kívánta megválasztani, hogy azok személyükben és pártállásfoglalásukban az ország valamennyi parlamenti irányzatát képviseljék. Az Apponyi Albert-féle »habarékpárt«-ból Horánszky Nándort választotta ki, a másik társ a kormányzó Szabadelvű Párthoz közelálló Funták Sándor lett, aki ugyancsak neves ügyvéd volt, és egyideig az ügyvédi kamara elnökének tisztét is viselte. Horánszky a per megkezdése előtt visszalépett (a védői tevékenység ugyanis a képviselői mandátumát veszélyeztette.) Helyébe Eötvös a fiatal, de igen tehetséges Friedmann Bernát budapesti ügyvédet választotta. Végül a védői kollégiumot Székely Miksával egészítette ki.

A védőügyvédek munkáját a vizsgálóbíró minden rendelkezésére álló eszközökkel akadályozta. Mint a tárgyalás alkalmával többször is kitűnt, az ügy némely részletét gondosan titkolta, s csak azokat a mozzanatokat szellőztette, amelyek — a pillanatnyi helyzet szerint — a vádat látszottak igazolni.

Hozzákezdve a védelem feladatainak ellátásához, Eötvös Károly számára két tényező vált furcsává: az egyik Móric törvénytelen őrizetben tartása, a másik: a szeklencei tutajosoktól fizikai erőszakkal kisajtolt vallomás. Arra a meggyőződésre jutott, hogy Bary vizsgálóbíró mindent Móricra épített, ha ő visszalép, összeomlik a vád. A világtól való elzárás a biztosíték arra, hogy módszeres megdolgozással koronatanúként szerepeljen. Eötvös megtette a szükséges lépést annak érdekében, hogy Scharf Mórictól kiszabadítsa a vármegye kezéből, de az igazságügyminiszterhez írott beadványa teljesen eredménytelen volt. Pauler közismerten antiszemita érzelmű volt, és ő maga is kívánta a gyanúsított zsidók példás megbüntetését. A bírói függetlenség tiszteletben tartása ürügyével szabad kezet adott a nyíregyházi törvényszéknek.

A tutajosoktól kicsikart vallomás a hullaúsztatásról szintén felkeltette Eötvös figyelmét. Szilárdan meg volt győződve, hogy a vádlottak nem követték el a nekik tulajdonított rituális gyilkosságot, ennek következtében semmi alapja sem lehet a körülményesen kigondolt hullaúsztatásnak. Eötvösben kezdettől fogva az a meggyőződés munkált, hogy a Csonkafüzesben partra vetődött hulla Solymosi Eszter teteme lehet. Célul tűzte ki, hogy elemző kritika tárgyává tegye a négy orvosszakértő álláspontját.

A védelem tevékenységének kibontakozása az antiszemita erőket újabb dühödt támadásra készítette. A képviselőház 1882. október 11-i ülésén Ónody Géza interpellációt intézett az igazságügyminiszterhez, amelyben szóvá tette, hogy az ügyészi teendőkkal megbízott és Nyíregyházára küldött Havas Imre hamis tanúzásra akarta rávenni az egyik fogházort, Ónody itt nem állt meg, hanem nyíltan megtámadta Kozma Sándor királyi főügyészt is. A következőket mondotta: »... az állami főügyész úr Nyíregyházán négy napig történt időzése után, midőn Tiszaeszláron megjelent s ott a vizsgálóbíróval első ízben találkozott, mindjárt ezen első találkozása alkalmával kijelentette a vizsgálóbírónak, hogy a jövőben semminemű elfogatásokhoz hozzá nem járul... Kozma Sándor főügyész úr, Farkas Gábor eszlári bíró előtt azon nézetének adott kifejezést, hogy ő nem hiszi, mintha ama pórleányt, Solymosi Esztert, a zsidók ölték volna meg, és ugyanakkor azt állította, hogy ő tudja, hogy az egész 5-6 úr csinálta. Szórol szóra idéztem a főügyész úr szavait. Ha tehát a főügyész úr már akkor tudta, hogy Solymosi Eszter meggyilkolásában 5-6 úr a bűnös, ellenben a sakterek és a bűnrészességgel vádolt szövetségeseik ártatlanok: csodálatos, hogy az állami főügyész úr, ahelyett, hogy a bűnösöket megnevezte volna, hallgatásával magamagát is a bűnrészesség gyanúja alá veti (*Élénk derűtség és helyeslés a szélsőbaloldalon*) ...»²¹

21. KNapló, 1881 – 1884. 7. köt. 28. l.

(Megszakítva a parlamenti felszólalás idézését, érdemes felhívni a figyelmet Ónody Géza érvelési módszerére. Elvbaráti köre által kialakított vérvád érdekében a parlament nyilvánossága előtt jogtalan beavatkozással vádolta meg a korabeli jogviszonyok legmagasabb méltóságát betöltő Kozma Sándor főügyészt, majd *szó szerinti idézi* — ezt maga is egyértelműen állította: »Szórul szóra idéztem a főügyész úr szavait« — azt a megnyilatkozását, amelyet Farkas Gábor eszlári bíró előtt tett. Az nyilvánvaló, hogy Farkas Gábor maga számolt be Ónodynak Kozma Sándor kijelentéséről, az a Farkas Gábor, aki — mint az eddigiekből is kitűnt — tevékeny szerepet töltött be Bary mellett a vérvád történetének kikerekítésében . . . Ha nem egy egész országot izgalomban tartó ügyről lenne szó, akkor Ónody eljárására a legtalálhatóbb kifejezés a vaudville-be illő magatartás lenne, ahogyan Kozma Farkasnak tett kijelentését kommentálta. Az Ónodytól idézett szövegből kitűnt, hogy Kozma Sándor annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Solymosi Esztert nem a zsidók ölték meg, hanem »az egészet 5-6 úr csinálta«. A következő mondatában Ónody már azt állította, hogy Solymosi Esztert — Kozma szerint — *5-6 úr ölte meg* (»Solymosi Eszter meggyilkolásában 5-6 úr a bűnös«) és Kozma, bár tudja kik ezek, nem árulja el, tehát maga a főügyész »hallgatásával magamagát is a bűnrészesség gyanúja alá veti«. Az akkori viszonyokra jellemző, hogy senki sem utasította vissza Kozma meggyanúsítását . . .)

Ónody az interpellációja végén feltette a kérdést Pauler Tivadar igazságügyminiszternek, hogy »tett-e intézkedést arra nézve, hogy a közvádlói tisztelettel ily módon visszaélő ügyész, Havas Imre addig is, míg az igazságszolgáltatás rendes folyamán felelősségre vonatnék, ezen bűnper ügyészi teendőinek vezetésétől felmentessék?«²²

Közvetlenül Ónody Géza után Csernátorny Lajos mondotta el a belügyminiszter Tisza Kálmánhoz intézett interpellációját. Azt a kérdést tette fel, hogy megfelelő helynek tartja-e Nyíregyházát arra, hogy ott a vádlottak védelmének teljes szabadsága és az igazságszolgáltatás részrehajlatlan méltósága biztosítva legyen. Interpellációjának indokolásában Csernátorny Lajos aggályainak adott kifejezést: »Bárki jött legyen vissza ama vidékről — mondotta —, és általában Szabolcs megyében minden elfogulatlan, józan, lelkiismeretes ember azt állította, hogy ott terrorizmusnak egy bizonyos nemét alkalmazták mindenki ellen, aki nem veszi bebizonyított ténynek azt, hogy ott rituális gyilkosság történt volna. Ez tény. És bárkit küldjenek ki oda, küldjön ki oda a Ház bárminő elfogulatlan embert, sem egyik, sem másik irányhoz nem tartozót: azt fogja találni, hogy ott még mindig terrorizálni igyekeznek mindenkit, aki azon bizonyos áramlat dictatumát nem

22. Uo. 30.l.

akarja elfogadni. Ennek tulajdonítható, hogy a kir. ügyésznek már harmadik embere van ott, és a vádaskodást úgy űzik és úgy állítják itt a Házban is, mint bebizonyított tény. Úgy adta elő Ónody képviselő úr is a mai beszédében a vádat, mint amely felett nem lehet kétség, hogy ti. igaz, hogy ott hamis tanút akarnak keresni. Ahol ily érzelmek mérvadók és ily borzasztó eset, mint bebizonyított kétségtelen tény van odaállítva a nép elé, mely azt látja, hogy eltűnt onnan egy leány és nem tudja, hogy mi történt vele, és neki azt mondják, hogy nincs kétség abban, hogy a zsidók ölték meg, és nem azért, mert gonosztevők, mert gyilkosok, hanem, mert ez a vallásuk szertartása. Ez oly borzasztó dolog, hogy fel kell háborodnia a jó emberek lelkiismeretének (*Mozgás a szélsőbaloldalon*), és az ember valóban kételkedni kezd afelett, hogy vajon átmentünk-e a francia forradalom korán és mindazon vívmányokon, melyek a civilizáció fogalmával összefüggnek.²³

Az interpellációkra először Tisza Kálmán válaszolt. Az antiszemita megmozdulások miatt Pozsony megyében elrendelt statáriummal kapcsolatban megjegyezte: »... azt mondtam és azt mondom, hogy én amíg itt leszek, épp oly szigorral és úgy fogok eljárni e kérdésben, mint most (*Élénk helyeslés a jobboldalon*). Mondtam azt is, hogyha a Ház ellenem döntene, természetesen másnak fogok helyet adni; de azt, hogy más másképp fog eljárni, nem mondtam és nem is tehetem fel. Mert nem hiszek Magyarországon oly kormányt, mely meg bírná engedni, hogy egyesek által félrevezetett tömegek, az ország akármely részének lakói vagyon- és személybiztonságát veszélyeztessék, és az országnak magának évtizedek hosszú során és nehéz időkben megtartott jó hírnevét megbélyegezzék (*Élénk helyeslés*) ... Uraim! Egy lélegzet alatt szabadelvűnek, szabadságszeretőnek lenni és ugyanazon egy lélegzet alatt egy, az országban levő fajt vagy felekezetet vogelfrei-nak deklarálni, ez együtt meg nem fér (*Helyeslés jobbfelől. Nagy mozgás és zaj a szélsőbaloldalon*) ...²⁴ Tisza Csernátorny Lajos interpellációjára rátérve megjegyezte, hogy a szabolcsi nép hangulatát nem lehet összekeverni az izgatók által szuggerált jelenségekkel. Ezért a tárgyalást Nyíregyházán fogják megtartani, s »ha sikerülne is a nép hangulatát olyanná tenni, mely az eljárás szabadságát veszélyeztethetné: lesz gondom rá, hogy ez ne sikerüljön, mert van még hatalom, mely minden ilyen törekvést meggátolhat. (*Élénk helyeslés jobbfelől*) ...²⁵

Ónody interpellációjára Pauler Tivadar válaszolt. Rövid nyilatkozatában csak Havas Imre ügyész személyére vonatkozó észrevételre tért ki, semmiféle megjegyzést nem tett Ónodynak Kozma Sándor főügyészre vonatkozó gyanúsít-

23. KNapló, I. h. 30–31. l.

24. KNapló, I. h. 32. l.

25. KNapló, I. h. 33–34. l.

gatására. Havas ügyéssel kapcsolatban a következőket mondta: »Van arról tudásom, hogy ezen ügy annak rendje szerint a kir. főügyésznek a szükséges további intézkedések végett kiadatott. Éppen ezen törvényes intézkedések ki-folyásától függ minden, ami aztán még teendő, és amit és [sic!] szükségesnek és cél-szerűnek fogok aztán tartani, amennyiben az hatáskörömhöz tartozik, azt tenni el nem mulasztandom...«²⁶

Ónody Gézának a parlament nyilvánossága előtt elhangzott, legfelső jogi fórumokat elfogultsággal vádoló interpellációja és Pauler Tivadarnak lakonikus válasza érzékelteti, hogy az antiszemita körök mindent megtettek annak érdekében, hogy tovább szítsák a közvélemény indulatait, majd újabb és újabb szenzációsnak tűnő fogással nehezítsék vagy diszkreditálják az igazságszolgáltatás munkáját.

A közélet legmagasabb fórumán folyó harcok idején Eötvös Károly tovább folytatta a védelem szervezését, és elemző kritika tárgyává tette a csonkafüzesi hulláról kialakult orvosszakértői véleményt. Maga Eötvös beható orvosi és anatómiai ismereteket gyűjtött, kiváló szakértőkkel tanácskozott. Majd ezután nekilátott egy jogi és orvostudományi tanulmány megírásához, amelyben kimutatta az első boncolási jegyzőkönyv hiányosságait, illetőleg ellentmondásait. Ugyanakkor kifejezte az a meggyőződését, hogy elkerülhetetlen a holttest ismételt meg-vizsgálása, 1882. nov. 11-én a nyíregyházi törvényszékhez fordult, és kérte a hulla exhumálását. Részletes tanulmányát az előterjesztést követő napon »A tiszadadaai hulla« címmel a Pesti Hírlap 1882. nov. 12-i számában meg is jelentette.

Ez volt az első alkalom, amikor a tiszaszlári ügyben a védelem erőteljes argumentációval kívánta a közvélemény figyelmét felhívni az ellentábor érzelmekre ható tevékenységére. Valószínűleg ezzel a fellépéssel függött össze a zsidó vallású függetlenségi párti Mezei Ernőnek a képviselőház nov. 15-i ülésén Pauler Tivadarhoz intézett interpellációja a tiszaszlári ügygel kapcsolatban. Mezei öt pontban foglalta össze kérdését, azokat a mozzanatokat érintve, amelyek jogilag az egész addigi eljárásban a legkirívóbbak voltak. Az alábbi kérdéseket tette fel a miniszternek: »1. Mivel indokolja azt, hogy elnézte a nyíregyházi királyi törvényszéknek világos törvénysértését, mely szerint a tiszaszlári fontos bűnügyben vizsgáló bírónak törvényszéki bírót, de törvényszéki aljegyzőt küldött ki? 2. Mivel indokolja elnézését a nyíregyházi kir. törvényszéknek ama másik törvénysértése irányában, hogy Scharf Móric 13 éves tanú, ki bűnrészességgel gyanúsítva nem volt, hónapokig fogva tartatott? 3. Mivel indokolja elnézését a nyíregyházi törvényszék által kiküldött vizsgáló bírónak példátlan eljárása

26. KNapló, I. h. 35. l.

irányában, hogy a vizsgálati iratokat és a vizsgálati titkokat egy, az antiszemita agitációnak szolgáló hírlapban közzétette, és így az igazságszolgáltatás menetét nemcsak egy társadalmi agitációnak behatása alól meg nem óvta, de éppen a felzaklatott szenvedélyeknek és a tömegek vak ösztöneinek szolgálatába adta? 4. Utasította-e az állami főügyészséget, hogy a Bary József vizsgáló bíró működéséről közzétett, a legnagyobb mértékben kompromittáló, a hivatalos becsületet mélyen érintő adatok miatt az »Egyenlőség« című hetilap ellen a sajtópert megindítsa? 5. Nem tartja-e szükségesnek, hogy mint ilyen a társadalom és állam legfőbb jogi érdekeit károsító, az igazságszolgáltatás hitelét veszélyeztető sérelemnek és mulasztásoknak jövő meggátlására a tisztaeszlári bűnügy oly törvényszék kezeibe tétessék le, mely az eddigi eljárás felelőssége által nem érintve és menten a helyi szenvedélyeknek befolyásától, az elfogulatlan igazságszolgáltatást biztosíthatja?«²⁷

Pauler Tivadar a hozzá intézett interpellációra csak jó két hét múlva válaszolt. Közben zajlott le a parlamentben november 25-én és 26-án a Heves vármegye által benyújtott kérelem feletti vita, amelyben a megye antiszemita röpiratok elkobzása ellen tiltakozott. E két napig tartó vitában összecsaptak az ellentétes erők, az antiszemita képviselők sorra egymás után szót kértek, a függetlenségi pártiak pedig oppozíciós szempontból fogták fel a belügyminiszteri rendelkezést.²⁸

Ilyen előzmények után hangzott el nov. 27-én Pauler Tivadar válasza Mezei Ernő interpellációjára. Az öt kérdésre külön-külön válaszolt az igazságügyminiszter. Bary vizsgálóbírói megbízását azzal indokolta Pauler, hogy a nyíregyházi törvényszék elnöke annyira »hitetlennek« találta az ügyet, hogy elegendőnek tartotta az aljegyző kiküldését. »Később az ügyek fordulatával, a közérdeklődés felkeltével, többé, úgy mondja [a nyíregyházi törvényszék elnöke], nem ruházhatta át másra, nemcsak hogy a vizsgálatnak számai, melyek az illetőnek a kezében voltak, az átruházás által meg ne szakadjanak, össze ne bonyolítottassanak, hanem azért is, mert ő a legnagyobb gyanúsításoknak tette volna ki magát, hogyha a vizsgálatot később másra bízta.«²⁹ Scharf Móric helyzetét is jogilag megmagyarázta: előzetes letartóztatása csak néhány napig tartott, utána [a] nyíregyházi törvényszék megkereste »Szabolcs vármegye alispánját, hogy ezen fiúnak elhelyezésről gondoskodjék. Addig pedig, míg az alispán nem intézkedett, a királyi ügyésznek hozzájárulásával nem ugyan fogva, nem is a fogházi szabályok alkalmazása mellett, de ott a fogház udvarán azon helyiségben, hol a fogházőrök vannak elhelyezve, tartatott. Az alispán hellyel nem rendelkezvén, megkereste az ügyészséget, hogy a fiú ott

27. KNapló, I. h. 91. l.

28. KNapló, I. h. 248 – 278. l.

29. KNapló, I. h. 294. l.

maradhasson, ott tartózkodhassék — amint magát kifejezte —, személybiztonsága szempontjából is. Ott maradt addig, míg a kir. főügyész kezdeményezése folytán átvette az alispán, kinek már most felügyelete alatt még jelenleg is a vármegye házában élmeztetik és tartatik.«³⁰ A vizsgálati tényeknek a sajtóban való közlésével kapcsolatban Pauler kijelentette, hogy nem a vizsgálóbíró indiszkrécioja folytán kerültek nyilvánosságra a mozzanatok, hanem az állandóan a helyszínen levő újságírók tevékenysége miatt. A meglevő gyakorlatra hivatkozva változatlanul egyedüli célszerű megoldásnak a nyíregyházi törvényszék illetékességét tartotta. Válaszát Mezei Ernő nem tartotta kielégítőnek, és felsorakoztatta azokat a pontokat, amelyeket a miniszteri válasz elhanyagolt.³¹

Mezei Ernő interpellációjával negyedik alkalommal került a képviselőház nyilvánossága elé a tiszaezlári ügy. Pauler Tivadar érvei érzékeltették: ahhoz, hogy a védelem szét tudja oszlatni az ügyet ellepő ködöt és homályt, még nagyon sok erőfeszítést kell tennie.

Eötvös Károlynak a nyíregyházi törvényszékhez benyújtott exhumálási előterjesztését a törvényszék elnöke elfogadta. 1882. nov. 23-án elrendelték a tetem kihantolását. A boncolásra három neves orvosszakértő egyetemi tanárt kértek fel: Scheuthauer Gusztávot, a Rókus Kórház volt boncnokát, aki már több mint nyolc éve a budapesti egyetem kórbonctani tanszékének nyilvános rendes tanára, Mihalkovics Gézát, az Akadémia levelező tagját, a budapesti orvosi egyetem fejlődéstani tanszékének nyilvános rendes tanárát és Belky Jánost, a budapesti egyetem törvényszéki orvostani tanszékének egyetemi magántanárát.

A hulla megvizsgálására 1882. dec. 7-én került sor. A boncoláson részt vettek a védők, a közigazgatás közegei és az első szemle orvosszakértői is. Baryék a budapesti egyetemi tanárok számára a boncolás elvégzésére a leghetlenebb külső körülményeket nyújtották: egy faluvégi vertfalú, szalmafedelű, földpadozatú, kis ablaknyílású kamrát jelölték ki számukra.

Az orvosprofesszorok vizsgálatának eredménye több lényeges ponton eltért a Trajtlerék által végzett első boncolás eredményétől. A leglényegesebb eltérés a holttest életkorára vonatkozott: »Mind a fogak állapota, mint a csontok fejlettsége arra mutat — állapították meg jegyzőkönyvükben —, hogy a vizsgált hulla az úgynevezett ivarérlelődési időszakban volt, mely a 14-ik életévtől egészen a 16-ik, legfeljebb a 17-ik évig terjed, s némely egyéneknél egy vagy két évvel korábban, másoknál később szokott bekövetkezni. Bizonyosnak látszik, hogy 14 alul és 17 éven felül a hulla nem volt, de hogy ezen évek közül melyik illik pontosan a hul-

30. KNapló, I. h. 294. l.

31. KNapló, I. h. 296 — 299. l.

lára: ez esetben határozottan ki nem mondható.« A jegyzőkönyvben részletesen rámutattak több olyan fontos jelenségre, ami a hullának a vízbefulás által okozott halálát bizonyította. A második boncolás jegyzőkönyve nem tartotta meggyőzőnek Trajtlerék azon véleményét sem, mely szerint a tetem rendszeres szexuális életet folytatott volna.

A nyíregyházi törvényszék 1883. január 10-én kapta meg a három orvosprofesszor szakértői véleményét. A szélsőséges hecc-lapok azonnal támadásba lendültek: megvesztegetéssel, zsidóbérencséggel vádolták az egyetemi tanárokat. Korniss törvényszéki elnök elrendelte: a két vélemény közötti ellentét feloldása érdekében forduljanak egy tárgyilagos harmadik intézményhez, Pauler Tivadar igazságügyminiszter úgy döntött, hogy a törvényszék erre kérje fel az Országos Egészségügyi Tanácsot. A Tanács szakvéleménye került a határozott állásfoglalást: egyik fél álláspontja sem erősített meg, de ugyanakkor egyik állásfoglalást sem cáfolták meg. Az Országos Egészségügyi Tanács szakvéleménye tehát nem vonta kétségbe az egyetemi tanárok szakvéleményét, ezzel Baryék nem jutottak egy olyan dokumentum birtokába, amely az ő koncepciójukat bizonyította volna. Közben Korniss törvényszéki elnök megbízásából vegyi elemzésnek vetették alá Solymosi Eszter ruháit. A vizsgálat kimutatta, hogy semmiféle vérnyom nem található egyik ruhadarabon sem, ugyanakkor Eszter ruháin felhám-darabkákat és a hullaszap-panosodásnak nyomait találták, ami egyértelműen arra mutatott, hogy a ruha kezdettől fogva egy több hétig vízben ázó hulláé volt.

A vérvád tarthatatlanságára vonatkozó bizonyítékok lassan összegyűltek, és ezzel szinte egyenes arányban az antiszemita sajtó egyre elkeseredettebben szította a gyűlöletet. Tevékenységi körüket újból kiterjesztették a parlamentre. 1883. január végén sor került a »tapolcai kérvény« tárgyalására, ennek benyújtói arra hívták fel a parlamentet, hogy törölje el az izraeliták egyenjogusítását kimondó 1867: XVII törvénycikket. A több napon át tartó heves vitában szinte össze-sűrűsödtek mindazok az érvek, amelyek korábban már külön is elhangzottak.

1883 tavaszára nyilvánvaló lett, hogy az állandóan növekvő feszültségnek és a felekezeti gyűlölködésnek véget kell vetni, s a vádlottak bűnösségét vagy ártatlanságát napfényre kell hozni. Ennek érdekében a védelem a nyilvános tárgyalás kitűzését tartotta szükségesnek. Maga Eötvös két ízben fordult Pauler Tivadarhoz, és kérte a tárgyalás elrendelését. Pauler ez alkalommal is a bíróság függetlenségére hivatkozva, elutasította még a tárgyalás kitűzésének siettetését is. Ebben a magatartásban valószínűleg szerepet játszott az a körülmény is, hogy azok az antiszemita urak, akik kiagyalták a »vérbűnt«, s összetákolták a »bizonyítékokat«, akik előkészítették a tanúk »mindent elsöprő« vallomásait, maguk sem voltak tökéletesen meggyőződve ügyük sikeréről.

E végtelen időhúzás láttán a királyi főügyész, Kozma Sándor, bár meg volt arról győződve, hogy a tiszaezlári ügyben voltaképpen a vádemelésnek nem volna helye — mivel a vádnak nem volt semmi tárgyi alapja, s a vádlottakat valósággal semmilyen büntetést nem terheli, csupán a kicsikart vallomások szólnak ellenük —, mégis elhatározta, hogy vádat emeltet. A vád kidolgozására és annak a tárgyaláson való képviselésére Szeffert Edét, az akkori királyi főügyész helyettesét bízták meg. A vádindítvány 1883. április 16-ára készült el, a végtárgyalást az időpontok többszöri módosítása után 1883. június 19-ére tűzték ki.

A nyíregyházi tárgyalás 1883. június 19-től 1883. július 31-ig tartott. E negyvenhárom nap alatt kitűnt, hogy Scharf Móric vallomásában — amely a vád egyetlen alapja volt — több ellentmondó elem található. A törvényszék elnöke így megesketését nem engedélyezte. Tehát az a vallomás, amelyre a vizsgálóbíró a vádemelést alapozta, megdőlt. Az 1883. augusztus 3-án hozott bírósági ítélet az összes vádlottat felmentette. A felmentő ítéletet a budapesti királyi ítélőtábla mint másodbíróság 1883. december 22-én megerősítette, ezt a döntést a Kúria mint legfőbb bíróság 1884. április 4-i határozatával helybenhagyta.

Itt jegyezzük meg, hogy a nyíregyházi per előzményeinek összefoglalásakor haszonnal forgattuk Eötvös Károly »A nagy per« c. munkáját (Bp. 1904. I–III. köt.), Kubinszky Judit »Az antiszemita párt megalakulása és részvétele az 1884-es választásokon« c. tanulmányát³² és Hegedüs Sándor »A tiszaezlári vérvád« c. könyvecskéjét.³³

II. Mikszáth Kálmán mint a nyíregyházi per tudósítója

Az antiszemita agitáció kibontakozása

Ahhoz, hogy megértsük Mikszáth Kálmán álláspontját a tiszaezlári ügyben, néhány vonással fel kell vázolnunk írónk viszonyát a zsidósághoz és a kibontakozó antiszemitizmushoz.

A magyar törvényhozás az 1848/49-es törekvések után a kiegyezés évében alkotta meg az 1867. XVII. törvénycikket, az úgynevezett emancipációs törvényt, amellyel biztosította, hogy az ország zsidó lakossága minden polgári és politikai jog gyakorlásában egyenlő jogokat élvezzen a többi állampolgárral. A törvénycikk

32. Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyvei V – VI. köt. 1966. 106 – 160. l.

33. Bp. 1966. Kossuth K.

biztosította számukra, hogy bekapcsolódhassanak az ország gazdasági és szellemi életébe, részt vehessenek az állami élet minden fórumán.

Alig nyolc évvel az emancipációs törvény megalkotása után 1875 áprilisában elhangzott a parlamentben Istóczy Győző interpellációja, amelyben három kérdésre kért választ: hajlandó-e a kormány olyan kiegészítést csatolni a honossági törvényhez, mely megállítaná a galíciai zsidók bevándorlását és letelepedését. Egy, a nem zsidók által indított »önvédelmi mozgalom«, mely a zsidóság ellen irányulna, milyen fogadtatásra számíthat a kormány részéről. Az emancipáció óta szerzett tapasztalatok hatására hajlandó-e a kormány felhagyni a teljes semlegesség és közömbösség politikájával. Istóczy e megnyilvánulásával zászlót bontott a magyar politikai antiszemitizmus.³⁴

Istóczy a parlament fórumán kívül más lehetőséget is megragadott nézeteinek propagálására. Kezdetben német röpirat-fordításokkal próbálkozott, majd »Jövők« címmel néhány hónapig éldegélő hetilapot indított 1878-ban. Ennek balsikere után 1880 októberében megindítja a »12 Röpirat« c. havi folyóiratot. Ez az orgánum sem közölt túl sok eredeti anyagot, többségében a hasonló német sajtótermékekből és nyilatkozatokból volt kiollózva. Egy hónappal Istóczy »12 Röpirat«-nak megjelenése után Nagyváradon Laszky Ármin szerkesztésében napvilágot látott az ellenlap, a »12 Ellenröpirat«.³⁵ Az ellenfolyóirat 1880 novemberére és 1881 októberére között tizenkét számban jelent meg. Kifejezett célja az volt, hogy cáfolja Istóczy állításait, valamint leleplezze a gátlástalan zsidó-gyűlölet forrásait és módszereit. A kiadványban több laikus hozzászólás is megjelent. A munkatársi gárda nagyrésze nagyváradi újságírókból alakult ki, de két számban napvilágot látott Mikszáth egy-egy írása is. Az első a *Szűnyogból elefánt* című Legifjabb Kákay Aranyos szignóval a »12 Ellenröpirat« II. számában 1880. dec. 1-én a 27–30. lapokon, a második *Egy keresztény ember észrevételei a magyar zsidókról* címmel teljes névaláírással a »12 Ellenröpirat« III. számában³⁶ jelent meg. E két írással kapcsolatban Zsoldos megjegyezte, hogy »Mikszáth szinte együltében írja meg mindkét karcolatát. Az első jelzett dátum: 1880. nov. 24. A második kéziratát egy-két nap múlva továbbítja Nagyváradra, mert még az első karcolatot tartalmazó számban a következő szerkesztői üzenetet olvashatjuk:

34. A mozgalom kibontakozásáról ld. részletesebben Kubinszky Judit »Az antiszemita párt megalakulása ... « Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyvei V–VI. köt. 1966. 110–115. l.

35. Ld. erről részletesebben Zsoldos Jenő »Két elfelejtett Mikszáth-karcolat« c. cikkét. Évkönyv. Kiadja a Magyar Izraeliták Országos képviselete. Bp. 1970. 173–174. l.

36. 1881. jan. 1. 5–17. l.

„M – th K – n úrnak Budapest. Becses küldeménye II. füzet szedésének befejezése után érkezvén: csak a III-ik füzetben fog felhasználtatni.” (1880. dec. 1. 64. l.)³⁷

A *Szűnyogból elefánt* c. írás jellegzetes mikszáthi árnykép: apró mozaikokból állítja össze Istóczy arcélét és röpiratának főbb vonásait. »Mikor először híre járt – írja –, hogy az antiszemitikus folyóirat megjelenik, megvalljuk, bizonyos kíváncsi érdekeltséggel tekinthettünk eléje. Mert mint minden osztályt, mint minden szektát, úgy a zsidókat is bizony lehet ostorozni. Hittük, hogy itt olyan művel lesz dolgunk, mely a zsidók hibáit, kinövéseit fogja élesen megtámadni. S mit tapasztaltunk a „12 Röpirat”-ban? Azt, hogy egy dühtől űzött vadállat gyanánt szarvaival nekimegy a vaskapunak, aminek természetes következménye az, hogy nem a kapu horpad be, hanem a vadállat feje. Annyi bambaságot, annyi ügyefogyottságot bizony nem vártunk. Polémiajában nincsen él, érvelésében nincsen alap, támadásában nincs erő, irányában nincs szellem, okoskodásában nincs józanság, s abban, amit ír, nem eszme, nem meggyőződés, hanem tehetetlen düh, fanatikus, vad gyűlölet.»³⁸ Mikszáth névvel jelzett írása, az *Egy keresztény ember észrevételei a magyar zsidókról* nagyobb lélegzetű cikk, polemikus éle mellett anekdotikus történetekkel, helyzet és jellemfestő eszközökkel szól olvasóihoz. A polemikus él érzékeltetésére az alábbiakat idézzük: »Istóczy úr röpirataiban, amint az tudvalevő dolog, a zsidókkal küzd és a szintaxissal meg a grammatikával. Ő nem akar sem többet, sem kevesebbet, mint a zsidókat a föld színéről elpusztítani. A szikra, mely lelkében e szent tüzet felgyújtotta, nem valami prométheuszi eredetű, hanem szalonnapirotáskor pattant el a nyárs végéről, s esze taplóját lobogásba hozta. És Istóczy tetszik önmagának ebben a szerepben. Azt hiszi, hogy ő nagy ember, mert emlegetik, azt hiszi, vezére egy nagy horderejű mozgalomnak, mert szidják. Pedig amikor emlegetik és szidják, mindig mosolyognak is hozzá. S ez a mosoly vagy gúnymosoly, vagy szánó mosoly. Mint mondjunk hát ennek a szegény nevetséges embernek a hóbortjairól? Polemizáljunk ellenük? Nem! Mire vinne ez? Akit Istóczy irkafirkái meggyőznek, az nem lehet az argumentumok embere, akit pedig hidegen hagynak, annak ízetlen dolog lenne, rájuk reflektálva, még egyszer feltálatni azokat. A „vanitatum vanitas” kosara az, amibe ő belehajigálja eszme-hulladékait. Azok között kotorászni legalábbis kellemetlen. Ha kénytelenek is leszünk a „12 Röpirat” egy-két állítását „Ellenröpirataink”-ban szellőztetni, az csak azért történik, hogy az antiszemita mozgalom indokolatlansága Magyarországon minél eklatánsabban bebizonyuljon.»³⁹

37. Zsoldos: I. h. 185. l.

38. Uo. 180–187. l.

39. Uo. 191. l.

Mindössze tizenöt hónap telt el, hogy Mikszáth a fenti sorokat papírra vetette, a képviselőház ülésén elhangzott Ónody Géza felszólalása. Parlamenti beszámolójában Mikszáth erről a következőket írta: »... A pikáns részletet Ónody Géza függetlenségi párti képviselő szolgáltatta, aki egy esetet mondott el, mely szerint választókerületében egy 14 éves keresztény leánynak állítólag az ortodox zsinagógában nyoma veszett...«⁴⁰ A napilap ugyanazon számában egy külön cikkekcske foglalkozott az esettel. E névjelzés nélküli írásnak minden valószínűség szerint Mikszáth volt a szerzője, *A tiszzaeszlári kisleány* címmel, *Izgalmas történet a Házban* alcímmel látott napvilágot. »Igazán rejtélyes dolog – e jellegzetes intonációval kezdi írását –, s nagy tőke Istóczynek. Ónody képviselő mai története úgy hangzik, mintha száz évvel ezelőtt hallanók. A dajkák bohókás meséi ténnyé válva. Hát mégis megisszák a zsidók húsvétkor a keresztény gyermekek véré? A tiszzaeszlári kisleány története ma közbeszéd tárgya volt a folyosókon, holnap beszélni fognak róla a lapok, hogy azután az öregasszonyok szájában legyen holtuk napjáig. A kis leányka mártírrá lett, s ártatlan vére rózsákat hajt a keresztények fáján. Elkezdődik a zsidóhecc...«⁴¹

A tiszzaeszlári ügynek további parlamenti fordulatairól is számot ad Mikszáth. A jún. 8-i *Apróságok a Házból* c. karcolatában beszámolt Ónody felszólalásáról, röviden érzékelteti főbb kitételeit, majd a Ház hangulatát örökíti meg: »Zúgóldónak persze miatta. Az elnök minduntalan megőrizte a magyar parlament jó hírért, de Ónody csak folytatta, elmondva, hogy mi az a Kagal, meg hogy mit kellene tenni a muszka zsidókkal. Engedni átvonulni, s kitelepíteni Palesztínába... Nehéz volna azonban megítélni, hogy az egész tárgyalás alatt a Ház hangulata derült volt-e inkább vagy bosszús. A tárgyalásnak, fájdalom, vége még nincs. Holnap dübörög elő Istóczy az öreg pattantyúkkal.«⁴² A következő napról szóló parlamenti beszámolóját pedig így kezdi: »Kínos ülése volt a Háznak. Jó hazafi nem kívánhat többet ilyet...« A továbbiakban részletesen leírja az ülést, majd jelzi azokat az eseményeket, amelyek után Istóczy tettelegesen bántalmazta Wahrmannt. Az ügy a két képviselő között párbajhoz vezetett.⁴³

Az őszi ülésszak elején Ónody interpellált a parlamentben, s ekkor megtámadta Havasi ügyészt. Mikszáth ironikusan közvetíti Ónody szavait: »Nyugodtan beszél, de rosszul. Igazi rituális gyilkosságot követ el a grammatikán és a jogi terminus technikusokon. Ami különben, úgy látszik, nem az ő hibája, mert írásból

40. *Országgyűlés*, Pesti Hírlap, 1882. máj. 23. 142. sz. 9. l.

41. Pesti Hírlap, 1882. máj. 23. 142. sz. 3. l.

42. Pesti Hírlap, 1882. jún. 8. 156. 9. l.

43. *Apróságok a Házból*, Pesti Hírlap, 1882. jún. 10. 158. sz. 9. l.

olvassa a beszédet, s ha ott jó volna, ő is jól mondaná... Egyébiránt okosan van kigondolva a dolog. Kiviláglik belőle, hogy a zsidók be akarják záratni Baryt, a vizsgálóbíró, a keresztények pedig be akarják záratni Havast, az ügyészt. Tiszta dolog ez nagyon. (Hanem ki bíraskodnék akkor a vádlottak fölött?) Vádolja bűnrészességgel Kozmát, ki lent jártában kíváncsi volt arra, hogy miért nem ütötték agyon az eszláriak az ottani zsidókat, s ki átnézi, hogy hamis tanúzások kieszközlésére történnek kísérletek. Interpellálja Paulert, mit szándékozik tenni. Hiszen ha ő azt tudná... « A továbbiakban beszámol Csernátony felszólalásáról, elismeréssel szól róla, mert szembe mert szállni az antiszemita hangulatkeltéssel: »Nagy elszántsággal dobja magát oda a népszerűtlenség karjaiba, s egy-két éles kardcsapást mérve ellenfelein – leül... « A karcolat végén röviden érinti Tisza Kálmán felszólalását. Mikszáth véleménye szerint Tisza az egész antiszemita agitációt a függetlenségi párt nyakába varrta.⁴⁴ Részletesen beszámol Mezei Ernő egy hónappal később tartott interpellációjáról is: »Nem nagy ember – írja Mezeiről –, hanem ennél a kérdésnél a legérdekesebb szónok. Hiszen már mindenki beszélt. Amit Tisza el akart mondani, elmondta, amit pedig nem akart elmondani, elmondatta Csernátonyival. Istóczy régen kiadta a mérgét. Wahrmann is eldeklinálta, amit tudott. Ónody pedig azt is elmondta, amit nem tudott. A legfanatikusabb antiszemiták mind beszéltek... « Majd Mezei előadásmódjáról ír: »nagy hévvel beszélt, úgy szólva lázzal. Átérezte, amit mondott. Mi magyarok csak nagy nemzeti kérdésekről szólva, nagy pillanatokban tudunk ily nemes tűzbe jönni. S tudja isten, mégse lett vele komikus. Egyetlen egy közbeszólás sem zavarta meg a kis emberkét, ki egy fejfel látszott magasabbnak... «⁴⁵

Mezei interpellációja után hét hónappal került sor a nyíregyházi tárgyalásra. Többet a parlamentben Tiszaeszlárról közvetlenül nem esett szó. Közvetve azonban igen: az 1883. január végén tárgyalt »tapolcai kérvény« az emancipációt kimondó 1867. XVII. törvénycikk eltörlését kérte. Ezekről az ülésekről a MKÖM 65. kötetében a 83–115. lapokon található karcolatokból ismerheti meg az olvasó Mikszáth véleményét.

Mikszáth véleménye a perről

A nyíregyházi tárgyalás megkezdésekor a Fővárosi Lapokban a személyi hírek rovatban az alábbi közlemény jelent meg: »Mikszáth Kálmán elutazott Nyí-

44. *A tisztelt Házból*, Pesti Hírlap, 1882. okt. 12. 281. sz. 9. l.

45. *A Házból*, Pesti Hírlap, 1882. nov. 16. 316. 9. l.

regyházára, hol a nagy per tárgyalása rajzíróknak is bő anyagot nyújthat...⁴⁶ Természetesen a Pesti Hírlap sokkal részletesebben tájékoztatta olvasóit a perről nyújtandó információk jellegéről: június 19-én a napi hírek élén a következőket közölték: »A tiszaeszlári bűnügyben a végtárgyalás holnap, f. hó 19-én veszi kezdetét, s ezzel a közfigyelem országszerte e rejtélyes ügy felé fordul. Nemcsak hazánkban, de messze Magyarország határain túl is a legfeszültebb érdeklődéssel tekint a közvélemény e szenzációs pör lebonyolódása elé. A sajtóra e napokban nagy föladat vár, hogy a legrészletesebb tudósítást közölhesse a végtárgyalásról. A *Pesti Hírlap* a leghívebb tudósítást óhajtván nyújtani, a tárgyalás egész menetét *gyorsírói följegyzések után* fogja közölni. A külön e célra alakult gyorsíródnak *Antalik Károly*, lapunk belmunkatársa és országgyűlési gyorsíró egyik tagja. A Pesti Hírlap szerkesztősége részéről továbbá *Mikszáth Kálmán* is Nyíregyházára utazott, hogy kitűnő tollával „A t. Házból” című karcolatokhoz hasonló rajzokat írjon a tárgyalásokról, jellemezve a nagy pör szereplőit. Kiküldött rajzolónk végre képből fogja elénk állítani a tárgyalás színhelyét s a főbb szerepvivőket. T. olvasóink ekképp azon helyzetben lesznek, hogy a nevezetes pör minden fázisáról, nemkülönben a tárgyalás külsőségeiről is a legkimerítőbben s a legjobban lesznek értesülve.«⁴⁷

Mikszáth a jelek szerint jún. 16-án vagy 17-én érkezhettek meg Nyíregyházára, ezt tanúsítja az a tény, hogy 18-i dátummal *A tárgyalások előtt* című cikke látott napvilágot. Valószínűleg ezt az írását még postán küldhette, mert csak három nap múlva, jún. 21-én jelent meg a Pesti Hírlapban. Ebben a jó riporter szemével tájékozódott a hangulatról. Azonnal észrevette, hogy Nyíregyházán »minden embernek meggyőződése van. Az egyiknek az a meggyőződése, hogy Scharfék teljesen ártatlanok, a másiknak az, hogy bűnösök. A kétely ki van zárva ott is, itt is. Itt mindenki bizonyosan tudja, amit tud.«⁴⁸ Cikkében képet fest a tárgyalásra való felkészülés külső jeleiről, néhány szóval jellemzi a tárgyalást vezető Korniss Ferenc törvényszéki elnök egyéniségét, konzervatív lelkületét, és mintegy a per folyamán tanúsítandó magatartására vonatkozóan jelzi a maga észrevételeit: »Igazi antik alak, még Gyürky előtti világból. Az meglehet, hogy az igazságot fel nem ismeri, hogy a szemét nem bírja jól kinyitni, az is meglehet, de nem lehet, hogy szándékosan *behunyja*, ha fölismerte.«⁴⁹ A kiszivárgott hírekből azt is megtudta Mikszáth, hogy Korniss elnök határozott szándéka úgy tárgyalni az

46. 1883. jún. 20. 142. sz.

47. 168. sz. 5. l.

48. A MKÖM 66. kötete 126 : 6 – 9. — A továbbiakban csak a lapszámot közöljük.

49. 127 : 9 – 12.

ügyet, ahogy kronológikusan a vizsgálat során ez események kibontakoztak. Mikszáth megjegyzi, hogy az a metódus a törvényszék elnökének abból a meggyőződéséből fakadt, hogy »minden embernek azt a benyomást kell merítenie az ügyből, amit ő«. ⁵⁰ Írónk a maga részéről egyetért ezzel a szemléltető módszerrel, mert ahogyan írja: »ebben az egy esetben, midőn a kérdésnek nemcsak igazságügyi, de társadalmi érdeke is van, s az is épp oly fontos, amit mi *hallani* fogunk, vagy talán még bizonyos tekintetben fontosabb is, mint amit ők ítélni fognak, nem lehet közönyös, hogy miképp történjék a tárgyalás. „A feltálatástól sok függ!” Ezt tartják most Nyíregyházán.« ⁵¹

A következő nap megkezdődött a per. 1883. június 19-étől negyvenhárom napon át tartott, a július 31-i ülés után vonult vissza ítélet hirdetésre a bíróság. Mikszáth végighallgatta az összes tárgyalást, az ülésteremben elhangzottakról, a szerzett tapasztalatokról, hírekről és hírkombinációkról rövid táviratokban, cikkekben és tárcákban számolt be a Pesti Hírlap olvasóinak. Benyomásait azonmód frissen vetette papírra, és vagy expressz postával, vagy távirati úton továbbította Budapestre. Riporter módszeréről a peres eljárás végétével maga számol be olvasóinak: »minden nap leírtam hűségesen benyomásaimat, úgy, amint éreztem, amint én gondoltam. Igaz volt-e vagy nem igaz, mit tudom én? Kikérdeztem antiszemitát, filozemitát, dzsentrit, polgárt, parasztot, el nem zártam magam semmi benyomás elől. Hiszen önök vehették észre a »P. Hírlap«-ban, hogy így volt. Megdöbbenve tapasztaltam azonban, hogy ebben az ügyben senki sem tárgyilagos. Tehát én sem lehetek az. Vettem is észre magamon olyan féle szimptomákat, hogy némelykor Zoltán Jánost néztem Deák Ferencnek, máskor Eötvös Károlyt tartottam Trajtlernek. De – megvallom – voltak olyan pillanataim is, amikor azt hittem, hogy Eötvös sem tud semmit, Zoltán se, hanem én magam értek legjobban a doktorsághoz. (Ez is az epidémiához tartozik.)« ⁵² A módszerről szóló vallomása után számol be Mikszáth írásainak visszhangjáról. Keresztény ismerősei azzal köszöntötték: »Te is átcaptál a zsidókhoz?«, zsidó ismerősei – akiktől e megjegyzés után elismerést várt – azzal fogadták, hogy »Oh, milyen cikkek! Nincs azokban semmi, csak a nagy antiszemizmus«. Mikszáth az ellentétes vélemények írói érzékeltetése után a következő konklúziót vonta le: »Nagy siker! *Senki sincs velem megelegedve...* Most már biztos vagyok benne, *hogy mindig az igazat írtam*«. ⁵³

50. 127: 13–14.

51. 127: 20–24.

52. 293: 20–35.

53. 294: 12–13.

A tiszaezlári perről napról napra közzétett híreket és beszámolókat végigolvasva a mai olvasóban is felmerülhet a kérdés: mindig az igazat írta-e Mikszáth? A kérdést azonban így nem lehet feltenni. Mint ahogy nem létezik tértől és időtől elvonatkoztatott abszolút helyzet, úgy ilyen esetekben sincs és nem is lehet abszolút igazság. A tiszaezlári ügy kirobbanásának és kiterjedésének vázlatos bemutatásakor érzékelhette az olvasó, hogy az ország közvéleményét felfokozott állapotba hozta a rituális gyilkossággal, a vérváddal illetett tiszaezlári zsidók sorsa. A korábban látenszen meglevő, nagyobb társadalmi visszhangot nem keltő antiszemitizmus hirtelen fellángolt. Az előzőekből kitűnt, hogy a sajtó hasábjain kívül az idea megszállottai a parlamenti szószéket is arra igyekeztek felhasználni, hogy fellobbantsák az antiszemitizmus tüzét, és amikor ez sikerült, mindent elkövettek annak érdekében, hogy további gyúanyaggal táplálják ezt a középkor máglyafényeit idéző lángot . . .

Mikszáthnak a korabeli kezdődő antiszemita agitációval kapcsolatos álláspontjának érzékeltetéséből kitűnt, hogy egész habitusa, egyéniségének alapvonása a faji elkülönítés elleni tiltakozásra készítette. Elutasította az általánosítást és az abból levont következtetéseket, mint kora liberális embere az asszimiláció mellett tört lándzsát. Az 1882 májusa után írott parlamenti karcolataiban is méltatlannak tartotta az ott hangoztatott durva antiszemita támadásokat, az ironia és a gúny vagy a szóra sem érdemesítés álláspontjára helyezkedett. A tiszaezlári perről közzétett írásait is ez a szemlélet hatotta át.

Nem tartozott azok közé, akik a vád megerősítését várták a pertől. Hitt abban, hogy a nyíregyházi tárgyalás fényt fog deríteni mindarra a sok homályra, ami az eltelt év alatt felhalmozódott. Ezt a meggyőződést nem is rejtette véka alá. Scharf Móríc kihallgatásáról szólva írta le a következőket: »A vérvádban Móríc vallomása az egyedüli támpont. A fiú viseletétől nemcsak sok függött, de majdnem minden attól függött.«⁵⁴ Mikszáth – mint ahogy a legköznapiabb publicisztikai esetben sem tudta félretenni írói látásmódját és csak hírlapíróként megírni témáját – a Nyíregyházáról küldött beszámolóiban is az emberi tevékenység belső rugóit kereste. A legnagyobb rejtély számára a tizennégy éves Scharf Móríc volt. Figyelte minden mozdulatát. Megörököltette belépését: »Majdnem futva jött, sehova se nézett a világért, szemeit merőn a földre szegze.«⁵⁵ Fürkész szemmel kísért a tanúk korlátjánál tanúsított magatartását: „A fiú pedig csak mindig jobban-jobban odalapul azokhoz a korlátokhoz, mintha szeretné átfúrni magát, hogy egy sorompó

54. 139 : 35 – 140 : 1.

55. 141 : 11 – 12.

válassza el legalább *ezekről* ... akiket gyűlöl, akiktől el van szakadva örökre». ⁵⁶ A bíróság tárgyalásról küldött beszámoló nem alkalmas terep a pszichológiai észrevételek tárgyalására. Mégis amikor Scharf Móric a kérdések pergőtüzében állt, Mikszáth megdöbbenően medítál a lélek ismeretlen bugyrai felett: »Mert átkozott az ő élete örökre. Átkozott, ha nem beszél igazat, és átkozott, ha igazat beszél. Az ő szerepe a legszomorúbb. Hol veszi hozzá vajon az erőt vagy a gyengeséget? Hol van ezeknek a csodálatos forrása? Jó volna tudni, hogy be lehetne hányatni örökre, soha senki se meríthessen ebből a forrásból ilyen erőt vagy ilyen gyengeséget. Nagy bűnök mindig voltak, amelyek megdöbbenették az érzékeny lelkeket. Ember megölt embert gyakorta. De hogy a természet megöli önmagát valakiben, annak most itt az élő példája.« ⁵⁷ »A kis szörnyeteg! – fűzi tovább elmélkedését Mikszáth. – Mert szörnyeteg a kis Móric, akárhogy vesszük is a dolgot. Egy anya ült mellettünk, az így szólt Ónody Gézához: – Hallom, amit beszél, és látom őt, de mégsem hiszem, hogy az igaz, amit hallok és látok. Ezzel ki van mondván Móric felett az ítélet. Aláírja minden ember. Borzasztó volna a fenevadnál is az idegenkedés, az a vérfagyasztó érzéketlenség, mellyel szülője irányában viseltetik ...« ⁵⁸ Scharf Móric magatartásának és vallomásának lélektani boncolása vezette Mikszáthot már két héttel a tárgyalás megkezdése után arra a következtetésre, hogy »a bűnügy első részének „omlatag alapja” a Móric vallomása, ebben a vallomásban okos ember nem hisz, lehetetlen hinnie, de két dolog bizonyos, s ez az, hogy Eszter nincs meg, s hogy Esztert a zsinagóga tájékán látta halandó emberi szem utoljára. Az egész első részből nem maradt fel egyéb figyelemzavaró tény. De ez a kettő legalábbis figyelemreméltó.« ⁵⁹ Más helyütt úgy nyilatkozik Mikszáth, hogy a pör első részét Atlaszként Scharf Móric tartotta vállán, a második részét a tutajos Matej. »Ezen a két kacsalábon forgott a vár, ahogy a mesékben szokás mondani. Az pedig itt igen helyes hasonlat, mert ez a pör is nemsokára mese lesz, mióta a vár, kártyavárrá olvadt.« ⁶⁰ Scharf Móric személye, eltorzult egyénisége a per egész ideje alatt foglalkoztatta Mikszáthot. A tárgyalás vége felé, amikor a bíróságnak arról kellett döntenie, hogy vajon megesketti-e Móricot vallomására, két hasábnyi meditációval kezdi tárcáját írónk. Csak a végkonklúzióját idézzük: »... És még többször gondolkodom azon, amint ott láttam megriadt tekintettel a bírói sorompókhoz tapadva ugyan van-e őneki is

56. 144 : 8 – 15.

57. 144 : 22 – 31.

58. 145 : 4 – 12.

59. 186 : 27 – 33.

60. 197 : 20 – 23.

valami öröme úgy, mint a többi gyerekeknek? S ha van, micsoda öröm lehet az? Rejtély-e hát valóban, akit rejtélynek a természet alkotott? Vagy csak a megyei gyöngéd kezelés tette őt ilyen csodává? Oh, megye, nagy vagy, mégiscsak nagy vagy!«⁶¹ Mikszáthot nem a bíróság megesketéssel kapcsolatos állásfoglalása vezette annak a feltételezésnek a megpendítésére, hogy megyei kéz is szerepet játszhatott Scharf Móríc vallomástételében, már a per elején a fiút hallgatva felötlött benne ez a gondolat: »Móríc mindig ki tudott bújni, s olyan elegáns megyei stílusban, hogy vicispán lehetne vele valamelyik kisebb vármegyében.«⁶²

A perről közzétett írásokból kitűnik, hogy Mikszáth a vérvád alapkövét, Scharf Móríc vallomását természetellenesnek, lélektanilag motiválhatatlannak tekintette, úgy érezte, hogy a fiú magatartásában rejlik az egész per nyitja. Érdekes felhívni erre a figyelmet, mert a korabeli közvélemény, amelyet erősen hatása alá vont az antiszemita hecc-kampány, 1882. május végétől szüntelenül azt hallhatta – annyszor, hogy végül el is hitte –, hogy Scharf Móríc kiszabadulva a szülői felügyelet alól, önként és szabad akaratából tette meg terhelő vallomását. Ezt a közhangulatot Mikszáth a Pesti Hírlap szerkesztőségében, a parlament falai között kiválóan érzékelhette. A nyíregyházi tárgyalás végén – a korábbi írásaiban többszörösen visszatérő megállapítását – így summázta: »... megeshetik, hogy a közvélemény is lecsillapszik. Mert ez a legmakacsabb. Ez vitte ezt a pört, ez ül rajta az aktákon, s ez még ráülhet az ítéletre is. Persze a közvéleménynek semmi köze ehhez, senki sem bírta rá, hogy az orrát beleüsse az igazságszolgáltatásba, de ha neki tetszett, hogy ő magára szignáltatta ezt az ügyet, ki tehet arról.«⁶³ Ezt a véleményét Mikszáth – mint jeleztem – már az első, a per megkezdése előtt írt karcolatában több formában is kifejezésre juttatta. Akkor, amikor arról szólt, hogy a városban a per vádlottaival kapcsolatban csak két ellentétes álláspont tapasztalható,⁶⁴ ugyanez a szemlélet hatja át a sajtó szerepéről vallottakat is.⁶⁵ Az első tapasztalatait a tárgyaláson észlelte fokozottan megerősítették. A közönség hangulatából ítélve megjegyezte: »egy bizonyos, hogy az „intelligencia” meg van győződve a sakterek bűnösségéről.«⁶⁶ E megállapításhoz hozzáfűzte azt, hogy az utcán megkérdezett egy »jó kinézésű parasztot«, hogy mi a véleménye az ügyről. A megszólított parasztembernek nem volt észrevétele, de Mikszáth faggatására

61. 253 : 22–28.

62. 146 : 20–23.

63. 292 : 11–17.

64. 126 : 6–9.

65. 128 : 25–33.

66. 132 : 33–34.

kimondta amit gondolt: »Nincs az nekünk kiszólitva, teens uram. Az urak majd csak megigazítják a maguk eszivel.«⁶⁷

A közvélemény alakulását a per egész folyamán figyelemmel kísérte Mikszáth, és szondázó észrevételeiről írásában beszámolt. A kedélyek hullámlása ok és okozati összefüggésben állott a tárgyalás különböző fordulataival. A tárgyalás első hete után megszólított antiszemita érzelmű dzsentri véleményét befolyásolták a teremben elhangozottak,⁶⁸ míg *A legnagyobb antiszemita* c. karcolatában a dzsentri öregurat semmiféle tény meg nem rendítette a zsidók bűnösségéről hangoztatott véleményében.⁶⁹ Mikszáth beszámolóiban állandóan jelezte, hogy a tárgyalás közönsége ellenérzésének, sőt felháborodásának adott hangot akkor, amikor a védők keresztkérdésekkel próbálták a valóságot kideríteni.⁷⁰ Jogász létére Mikszáth ismerte a keresztkérdések jogi szerepét, egyik helyen részletesen le is írta a keresztkérdések feltevésének művészetét,⁷² mégis őreá is hatott a terem hangulata és egyet nem értését is jelzi e metódussal kapcsolatban.⁷¹

A nyíregyházi pör második hete után Mikszáth *A helyzet képe* című írásában megkísérelte összefoglalni az addigi tapasztalatokat. Egy írói képpel találóan érzékelteti a helyzetet: »A sakter-pör hasonlít a felhőkhöz vagy a ködhez, amelyből kiki olyan képet lát, aminek az ő fantáziája bír kiszínezni magának.«⁷³ Latolgatja a kibontakozás lehetőségeit, a csonkafüzesi hullával kapcsolatos ellentétes orvosi véleményeket, a hullaúsztatási történet pedig szerint »elolvad a törvényszék előtt.«⁷⁴ Ennek ellenére úgy látja, hogy azok miatt a társadalmi okok miatt, amelyek miatt a per ilyen mértékűvé duzzadt, »az ügy lemegy a napirendről, de az antiszemitizmus marad. És ez elég szomorú dolog.«⁷⁵ Ezt a gondolatot a cikk végén részletesebben fejtegeti: »az antiszemitaságot teljesen gyógyítani nem lehet. Olyan az, mint a titkos betegség, mikor már elmúlt is egy helyen, nyomban kiüt más helyen. Ez különben csak annyira tartozik a bűnügyre (mely magában véve is elég lenne szövevényeinél és tárgyánál fogva, hogy fölizgassa nagy körben az

67. 133 : 2 – 3.

68. *A hangulat* c. rész 157 : 29 – 158 : 16.

69. 170 : 13 – 171 : 32.

70. 182 : 4 – 7, 202 : 14 – 20, 205 : 14 – 24, 216 : 12 – 13, 228 : 7 – 10, 231 : 5 – 18 stb.

71. 147 : 31 – 148 : 1.

72. 142 : 17 – 23, 174 : 20 – 39.

73. 185 : 12 – 14.

74. 187 : 36.

75. 188 : 6 – 7.

embereket), amennyiben az antiszemitaság az a ráma, amelybe a bűnügy bele van helyezve. S talán ez a ráma is olyan ráma, amely miatt nem lehet jól kivenni a képet». ⁷⁶

Mikszáth a per folyamán többször hangot adott annak a meggyőződésnek, hogy az ügy az antiszemitizmus nagy erőpróbája. A közönség magatartásából, a bemutatott, leírt alakok vélekedéséből plasztikusan bontakozik ki ez a véleménye. *Az eszlári eset két szemüvegen át* című tárcájában a vasúti kupéba összekerült zsidó X úr és antiszemita Y úr előadásában felsorakoztatja mindkét fél véleményét. Az Y úr gondolatmenete teljes egészében tükrözi a Nyíregyházán és az ország más részein kialakult antiszemita argumentációt. ⁷⁷ *Az antiszemitizmus* c. karcolatában négy helyzetet mutat be, amelyek különböző formákban tükrözik a zsidóellenes hajsza hangulati és közérzeti hatását. Ennek az írásnak bevezető soraiban találó plaszticitással határozta meg az antiszemitizmus jellemző vonásait: »Nem oda néz, ahova vág. Az antiszemitizmus, ez a kancsal mészáros. Nem olyan fiatal ez a mi mészárosunk, amilyenek látszik. Megvan ő már régen: csakhogy azelőtt nem volt kancsal: hát nem villogott oly rémletesen a taglója». ⁷⁸ Az említett négy eset sum-mázásakor is hasonló a véleménye. ⁷⁹

Az eddigi fejtegetésekkel érzékeltetni kívántuk, hogy Mikszáth ki tudta vonni magát az alól a szellemi terror alól, amellyel a vérvád hírdetők övezték mindazokat, akik hangot adtak fenntartásaiknak, vagy ami még több, a koncepciójukkal ellentétes nézeteket vallottak. Hogy a hatástól függetleníteni tudta magát Mikszáth, arról egyértelműen tanúskodnak a perről frott beszámolói.

Összegezve: frónk teljes egyértelműséggel elutasította az antiszemita hecc-kampányt, többször és visszatérően utalt arra, hogy ez az atmoszféra tette lehetővé a pert, bizonyos fordulatoknál felhívta a figyelmet arra, hogy még a tárgyalás során is történtek olyan lépések, amelyek azt célozták, hogy a vizsgálat teremtette kód szét ne oszoljon, sőt még tovább csökkentették a tisztánlátás lehetőségét.

E visszatérően hangoztatott meggyőződése ellenére sem tudta Mikszáth Kálmán maradéktalanul kivonni magát a nyíregyházi tárgyalás atmoszférája alól. E hatás három területen nyilvánult meg: 1. A vád alá helyezett zsidók megjelenésének és magatartásának bemutatásakor; 2. a védelem tevékenységének interpretálásakor; 3. A vármegye és közegei nyomozati és tárgyalás folyamán tanúsított tevékenységének megítélésekor.

76. 189: 27–36.

77. 258–267.

78. 207: 1–5.

79. 210: 19–22.

A per vádlottjai igen egyszerű és szegény emberek voltak. Amikor 1883 júniusának végén megjelentek a bíróság előtt, legtöbbjük mögött már több mint egy éves vizsgálati fogság volt. A szigorú őrizet és anyagi helyzetük nem tette lehetővé, hogy megfelelő öltözetben, gondozott külsővel jelenjenek meg a bíróság előtt. A kihallgatás tortúrái és a börtönben töltött hónapok még érdekesebbé tették őket. Mikszáth amikor karcolataiban megeleveníti őket, közvetlen benyomásait veti papírra, azokat az érzéseket tolmácsolja, amelyeket megjelenésük belőle közvetlenül kiváltott. Palléroztatlan magatartásuk miatt tekinti őket »kemény, szemtelen fickók«-nak,⁸⁰ és ugyane karcolatában részletesebb portrét fest Schwarcz Salamonról és Buxbaum Hermanról.⁸¹ A koldus Wollner és Braun Lipót is hasonló megítélés alá esik.⁸² A külsőségekből ítél Mikszáth akkor is, amikor Lusztig Sámuel visszataszító megjelenéséről⁸³ ad számot olvasóinak. Igen érdekes, hogy a hullaúsztatás koronatanúja, Matej Ignác jól öltözött figurája feltűnt Mikszáthnak, és egy zárójelbe tett közbevetéssel finoman hangot adott annak, a megérzésének, hogy a ruházat hozzátartozott a tárgyalás külső hatáskeltéséhez.⁸⁴ A vádlottak közül Mikszáth rokonszenvét Scharf József, Móric apja nyerte el. Ebben valószínűleg szerepet játszhatott az a lélektani körülmény is, hogy megdöbbentette az a nem mindennapi jogi helyzet, amelybe fia vallomása révén került. »Móric a vérpadra vinné apját a vádpadról«,⁸⁵ fogalmazza meg egyhelyütt Mikszáth véleményét, máshol arról ír, hogy Scharf Józsefben, ha a fiát látja, hol a vádlott, hol az apa kerekedik felül.⁸⁶

A nyíregyházi perben a védőkre várt a legnehezebb és társadalmilag a leghálátlanabb szerep. A per előzményeiből kitűnt, hogy a vizsgálóbíró az egész eljárást Scharf Móric vallomására alapította, a vádlottakat e vallomás alapján tartóztatta le, indította meg ellenük az eljárást. Mindezekben a jogi lépésekben igen sok szubjektív mozzanat volt, és minthogy a nyomozati eljárás befejezéséig a védőknek nem volt teljes áttekintésük az ügy dokumentumairól, a bírósági tárgyalás nyilvánosságán voltak kénytelenek a védelem szempontjából az egész eljárást vizsgálat tárgyává tenni. A védelemnek ez a magatartása – mint arra már

80. 134 : 12.

81. 135 : 1 – 136 : 6.

82. 137 : – 138 : 31.

83. 153 : 1 – 154 : 35.

84. 281 : 4 – 6.

85. 214 : 7.

86. 143 : 26 – 144 : 7.

korábban utaltunk – a per hallgatóságát és azokat a köröket, amelyek vakon bíztak a nyomozati eljárásban, igen kellemetlenül érte, és ezért indulataikkal a védők ellen fordultak. Arra is felhívtuk már a figyelmet, hogy Mikszáth jelezte karcolataiban a közönség negatív reagálását, és nemcsak jelezte, hanem minősítette is ezeket. Két ízben is bemutatta és jellemezte a védőket.⁸⁷ Ezekben a írásaiban Mikszáth a tőle megszokott erővel eleveníti meg a védők egyéniségét és a perben elfoglalt helyüket. Ugyanakkor azt is megemlíti, hogy a per népszerűtlenségét vállalják, és Eötvösről külön megjegyzi: »A borsot és paprikát ő kezdte a kellőnél nagyobb mértékben vegyíteni. De a közönség, bár szeret ellene panaszkodni, ha hallatszanak is szemrehányó hangok, hogy jobb lett volna bele nem ártania magát ebbe az ügybe, használná erejét inkább a parlamentben, mégis őt hallgatja legfigyelmesebben.«⁸⁸ A mikszáthi tudósítások és beszámolók szövegét végigolvasva mégis úgy tűnik, hogy a védelem tevékenységének megítélésében Mikszáth nem tudta magát teljesen függetleníteni a tárgyalóteremben uralkodó hangulattól. Érzékenyen reagál a védőügyvédek keresztkérdéseire: amikor Eötvös feltárja Péczely Kálmán börtönviselt múltját, Mikszáthban felülkerekedik a szájalom, és rezignáltan szól Eötvös felfogásáról: »Eötvös egy nagy kombinált húzást tett megint: elütött egy bástyát e rettenetes sakkjátékban. Csakhogy szabad-e eleven, érző emberekkel sakkozni?«⁸⁹ Ironikusan kommentálja, hogy Eötvösnek nem sikerült rábizonyítania Farkas Gábor eszlári bírora a tanúk befolyásolását.⁹⁰ Ehhez hasonló felhangok másutt is érezhetők.

A harmadik terület, ahol Mikszáth nem tudott teljesen úrrá lenni saját érzésein, a vármegye szerepének megítélése. Annak megvizsgálása, hogy a vád kialakításában milyen speciális szerepe volt a megyei autonómiára támaszkodó vizsgálatnak, olyan jogtudományi kérdés és feladat, amelynek megoldására nem vállakozhatunk. De e speciális vizsgálatoktól függetlenül számos olyan mozzanata volt az eljárásnak, amely egyértelműen arra mutatott, hogy a helyi hatalom a tanúkihallgatások stb. során számos olyan közigazgatási előíráson túltette magát, amelyet a központi hatalom már akkor visszaélésnek minősített. De a fennálló viszonyok között a királyi ügyészségnek, de még a miniszternek sem volt joga a helyi törvényhozás tevékenységét felülbírálni. Úgy tűnik, hogy a tiszaezlári per volt a megyei autonómia utolsó fegyverténye . . .

87. *A védők* 161 – 163., 164 – 167.; *A nyírfegyházi tárgyalásról* 242 – 249.

88. 243 : 36 – 244 : 2.

89. 174 : 20 – 21.

90. 241 : 19 – 27.

Mikszáthban ebben az időben még élnek a vármegye iránt érzett szimpátiák, de ugyanakkor érzi és tudja, hogy a vármegyében dolgozó erők sokkal maradibbak, mint a központi hatalom képviselői, hiszen szegedi tartózkodása alatt és később parlamenti tudósításaiban maga is személyesen láthatta és tapasztalhatta ezeket a jelenségeket. A perről küldött tudósításaiban az érzelmekben és megítélésekben ez a kettősség érvényesült. Zoltán alispánt, aki a tárgyalás minden ülésén megjelent, rokonszenves, szimpatikus embernek mutatja be,⁹¹ sőt egyik cikkében külön részt szentel egyéniségének, megvédi egyes lapok beállításától, amely szerint »saktervért reggelizik tejföllel, s egész prelekciókat tart a tanúknak. Soha ennél nagyobb csalódás.«⁹² Mikszáth benne látja azt az erőt, amely még életet tudna lehelni a vármegyei szervezetbe, ha minden alispán olyan lenne, mint Zoltán János, »az emberek nem mosolyognának gúnyosan a „tekintetes vármegye” szónál.«⁹³ Határozottsága frónk rokonszenvét vívja ki. A tárgyalás folyamán Eötvös az alispánnak egy akkor foganatosított intézkedését kifogásolta, és megjegyezte, olyat tenni még a királynak sem szabad. E megjegyzéshez Mikszáth a következőket fűzi: »Zoltán alispán jelen van, éppen mellettem ül; kedves és köztisztelőben álló fiatalember; hangjában, modorában a régi oligarha alispánok ereje, hatalma lüktet, s amint dacosan megrázza arisztokratikus fejét, mintegy mondani látszik: „Hja, a királynak sok nem szabad”.«⁹⁴ A nagyhatalmú alispánok iránt érzett szimpátia hatja át ezt a megállapítást. Hasonlóan rokonszenvesnek mutatja be a hírhedt csendbiztost, Vay Györgyöt. A bíróság előtti megjelenését előkészíti, feljegyzi foghegyről adott válaszát, és amikor a védőkkel szemben alkalmazott megjegyzéséért Korniss elnök figyelmeztette, Mikszáth bosszús megjegyzést tesz az elnökre is.⁹⁵ Egy másik helyen némi nosztalgiával szól a csendbiztosi intézményről: »A nemes vármegyére olyan nagyon rákönyökölt az idő, úgy fojtogatta, ölte, hogy a csendbiztosi intézményből is kiszorította a lélegzetet. Ezek már a legutolsó példányok. De nem ám olyan rossz emberek, amilyeneknek a német újságok befestik. Volt ám azokban szív is sokszor a kegyetlen taktika mellett. Maga Vay Gyurka se rossz ember. Kék szeméből ki-kinéz lopva a szelídség és a kedély.«⁹⁶

91. 132: 5–7.

92. 217: 27–29.

93. 219: –8.

94. 159: 26–30.

95. 228: 32.

96. 250: 22–29.

A cikkek egyikében, másikában előbukkan a megye szelíd, szomorkás bírálata is. Így a hamis passzussal kereskedő lócsiszár története után felmerült Mikszáthban a kérdés: mit szól a nyílt üzérkedéshez a vármegye, majd az anekdotázó szabolcsi öregúr válaszával fejezi be a történetet: »Semmit [se szól], öcsém, az maga is hamis lovon nyargal az örvény felé«. ⁹⁷ Hasonló rezignációval rekeszti be Scharf Móric esküre bocsátása felett döntő tárgyalásról szóló beszámolóját is: Scharf Móriccal együtt »elmehezt már maga a vármegye is«. ⁹⁸

A vármegyével kapcsolatos érzelmek visszatérnek *A tekintetes vármegye* című írásában, amely a felmentő ítélet után, augusztus 5-én látott napvilágot. Ebben rövid portrét rajzol Gräffl főispánról, korábbi írásai mozaikjaiból összeállított arcképet közöl Zoltán Jánosról, sőt az arckép-csarnokból Henter Antal, a nemzeti várnagy úr sem marad ki (a róla írt egy hasábján szintén korábban közölt történetet elevenít fel írónk, de egyben makulátlan becsületéért is síkra száll), végül a vármegyei hierarchiának megfelelően, a megyei huszár, a »hallja kend« Samu is helyet kap. A karcolat bevezetője azonban új elemeket is tartalmaz. Érzékelteti Mikszáth gyors reagálását a megyeellenes vélemények elterjedésére: »A tekintetes vármegye! Szegény, elsoványított óriás! Azt a gyanút kenik rá, hogy már olyan gyöngé, ő, ki viharokkal dacolt, ki kormányokat tört össze egykor, hogy most elaggva már ablakverésben virtuskodik, mint a vásott gyerkőc, és azt kenik rá, mintha mégis oly erős volna, hogy fel akarja fordítani a világot, és századokkal is visszalöki, ha neki úgy tetszik.« ⁹⁹ Az első mozzanat a Nyíregyházán bevett ablakokra vonatkozik, a második Eötvös nagy védőbeszédének koncepciójára. De ez utóbbit néhány sorral alább Mikszáth meg is fogalmazza: »Derék vén tintatartó, melyből annyszor kelt ki fényesen az igazság, jog, szabadelvűség. Ezek laktak benne örökösen, s harcolni jöttek, hogyha kellett. Most Eötvös azt mondja, hogy a középkor fúriái másztak elő onnan. Repedj meg, öreg kalamáris, szegényletedben! Nem, azt már nem érdemelte meg a vármegye... Fiú ebben a pörben megtagadta szülőjét. Minek kellett azt kétszer megcsinálni? ...« ¹⁰⁰ Ez utóbbi mondattal Mikszáth egyértelműen Eötvös Károly korábbi vármegyei pályafutására utal, hiszen mindenki által ismert tény volt, hogy Eötvös 1867-től 1871-ig Veszprém megye tisztí ügyésze volt, majd egy ideig a veszprémi királyi törvényszék mellett a közvádoló királyi ügyész feladatkörét töltötte be.

97. 223 : 14 – 15.

98. 255 : 20.

99. 297 : 1 – 7.

100. 297 : 15 – 298 : 4.

A korábbiakban több ízben utaltunk arra, hogy a tiszzaeszlári vád milyen magas hullámokat vetett, és a közvélemény széles köreiből befészkelte magát az a hit, hogy a vádlottakat nem ok nélkül helyezték vizsgálati fogságba. Az eddigi fejtegetések során megkíséreltük felvázolni Mikszáth álláspontját a nyíregyházi tárgyalással kapcsolatban. Utaltunk azokra a mozzanatokra, amelyek egyértelműen arról tanúskodnak, hogy Mikszáth nem hitt a vérvádban, hogy az egész ügy mögött az antiszemita kampány céltudatos törekvését látta. Ezt a véleményét nem módosították, hanem csupán árnyalják azok az észrevételek, amelyeket az előbbieken Mikszáth fenntartásainak érzékeltetésére felsoroltunk.

Ezeket az észrevételeket nem kívánjuk csökkenteni, de a tények valódi megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy a tárgyalás folyamán Mikszáth lapjában, a Pesti Hírlapban megjelent vezércikkek a tárgyalás megítélésében sokkal nagyobb fenntartással éltek, sokkal kritikusabb, és tegyük hozzá, elfogultabb álláspontra helyezkedtek, mint ahogy a helyszínen, az ellentétes vélemények és meggyőződések között tartózkodó Mikszáth. Az említett vezércikkek anonim írásként jelentek meg, különböző belső munkatársak tollából származhattak. Hogy ezek az újságírók kik voltak, azt ma már megállapítani nehéz, de az bizonyos, hogy a per hat hete alatt megjelent tizenhét vezércikk a stílusjegyek alapján nem Mikszáth tollából származott.

A Pesti Hírlap 1883. június 20-i számában napvilágot látott »A tárgyalás első napja« c. vezércikk a lap felháborodásának adott hangot Szeffert Ede vádbeszédének hangvétele és tárgyalási tónusa miatt: »Az a vádbeszéd – fejtegettek –, mellyel a főügyési helyettes ma előállani jónak látta, nem vádbeszéd. Vagy ha az: akkor a vizsgálóbíró és az eljáró bíróság ellen intézett vádbeszéd.«¹⁰¹ A per alakulása szerint ingadozott a szerkesztőség véleményének hangot adó vezércikk érvelése. Egyik cikkben elítélték a tárgyalóteremben kialakuló presszionáló hangulatot,¹⁰² a másikban annak a véleményüknek adtak hangot, hogy »eddig azonban minden úgy összerakódott, hogy csak aggodalommal nézhetünk a törvényszéki dráma kifejlődése elé. A dilemmából csak az ment meg mindenkit, csak az menti meg az ország reputációját, ha a sakterek bűnösnek bizonyulnak. A harc tehát nemcsak a sakterek élete miatt folyik. A játékban benne van most már Magyarország jóhírneve is.«¹⁰³ Amikor a nyíregyházi törvényszéken felvetették Szeffert Ede visszahívásának szükségességét, a Pesti Hírlap szerkesztősége felhívta a figyelmet, hogy elsőként adtak hangot annak a véleményüknek, hogy a főü-

101. jún. 20. 169. sz. 1. l.

102. »A tünető közönség«, Pesti Hírlap, 1883. jún. 22. 171. sz. 1. l.

103. »A dilemma«, Pesti Hírlap, 1883. jún. 23. 172. sz. 2. l.

gyéshelyettes »rossz szolgálatot tett az igazságügy s a társadalmi béke érdekeinek, midőn mindjárt a végtárgyalás megnyitása alkalmával a közvádó szerepét a védőivel cserélte föl«. ¹⁰⁴ Ezt az álláspontot fenntartva a negatív észrevételeket kiterjesztették Korniss Ferenc törvényszéki elnökre, aki tekintélyével befolyásolja a per menetét. ¹⁰⁵ A hullacsempészs tárgyalásakor a Pesti Hírlap szerkesztőségi cikke azt fejtegeti, hogy a vádlottak valószínűleg bűnösök, ¹⁰⁶ és az eljárás folyamán felmerülő erőszakos vallomásvétel lehetőségét is elutasítja: »Nem tehetünk róla, de mi nem bírunk megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy Vogel vádjai egész mértékükben igazak lehessenek. Smilovics és Hersko is állítják, hogy kínozták őket, noha mikor elmondják, hogy mikép, kiderül, hogy az nem volt kínzás.« ¹⁰⁷ A budapesti orvosprofesszorok szakértői meghallgatásakor a Pesti Hírlap vezércikkírója elítélte a közönség érzelm megnyilvánulását, de még mindig úgy látta, hogy az lenne a legmegnyugtatóbb, ha kiderülne a vádlottak bűnössége: »Az eszlári pör, fájdalom, világhírvé lett. Akármiként dül el, mireánk nem háramlik belőle se haszon, se dicsőség. Még kisebb lenne a baj, hogyha napnál világosabban kiderülne, hogy mind igaz, amit Scharf Móric, Matej Ignác vallott, s amit hinni hajlandó a nyíregyházi tárgyalások publikuma. Intenzív erővel lépne föl talán a zsidók elleni gyűlölet, de nem tartana sokáig. A bűnösök levén büntetésüket, a szenvedélyek helyet engednének lassan-lassan ismét az engesztelődés, a türelem, a béke s talán a felbaráti szeretet szelídebb szellemének . . .« ¹⁰⁸

A Pesti Hírlap vezércikkeinek hangvételében csak akkor következett be változás, amikor Ónody Géza a tárgyalás épületében megtámadta Szeffert Edét. A cikk elmarasztalta a megtámadás okát (a támadó nevét le se írták), és megnyugodtak abban, hogy ez az eset nem borította fel a per menetét. A cikkben kifejtették, hogy »a közvádnak és a védőknek tűnniük is kell, mennyit magas hivatásuk eklatáns sérelme nélkül eltűrhetnek.« ¹⁰⁹ Négy nappal később, miután a bíróság elvetette Scharf Móric megesketését, az újság vezércikke a felmentés eshetőségeit boncolta. ¹¹⁰ Amikor pedig a főügyész helyettes elejtette a vádat, akkor – először a

104. »Szeffert visszahívása«, Pesti Hírlap, 1883. jún. 26. 175. sz. 1. l.

105. »Hibák halmaza«, Pesti Hírlap, 1883. jún. 28. 1. l.

106. »A zűrzavar« Pesti Hírlap, 1883. júl. 4. 183. sz. 1. l.

107. »A kínvallatás«, Pesti Hírlap, 1883. júl. 6. 185. sz. 1. l.

108. »A szakértő«, Pesti Hírlap, 1883. júl. 13. 192. sz. 1. l.

109. »A nyíregyházi tárgyalás«, Pesti Hírlap, 1883. júl. 21. 200. sz. 1. l.

110. »Vége felé«, Pesti Hírlap, 1883. júl. 25. 204. sz. 1. l.

per folyamán — szignált, Beksics Gusztáv névaláírással jelölt vezércikk jelent meg a Pesti Hírlap hasábjain. Az egész címoldalt elfoglaló írásában Beksics Szezyffert eljárásával foglalkozott, és megállapította, hogy »az erkölcsi bátorságnak oly jelét adta, melyre ily izgatott időkben csak kevesen képesek, mert csak kevesen elég bátrak a kötelességet akkor is teljesíteni, mikor az nem tapsokat, hanem vádak és gyanúsításokat provokál.«¹¹¹ A felmentő ítélet után Törs Jenő »Roma locuta est« c. vezércikkében méltatta a bíróság döntését.¹¹²

*

Az eddigi fejtegetésből kitűnt, hogy a tiszaezslári per az egész társadalmat megbolygatta. Mikszáth magatartását nem lehet függetleníteni az országot eltöltő atmoszférától. Rámutattunk: Mikszáth Kálmán a tárgyalás folyamán már hangoztatta, hogy a vád alapja, Scharf Móric vallomása ingatag alapokon állt. Liberális világnézete szembefordította a szélsőséges uszítással, de ugyanakkor nem tudott saját szemléletének korlátain túllépni. Ennek megnyilvánulásaira előző fejtegetéseinkben már részletesen kitértünk. Hangsúlyozni kívánjuk: nem lehet megítélni Mikszáth magatartását, ha teljesen kiszakítjuk abból a társadalmi atmoszférából, amelyben élt, és amely ítéleteit, következtetéseit meghatározta.

111. »Szezyffert Ede«, Pesti Hírlap, 1883. júl. 28. 207. sz. 1. l.

112. Pesti Hírlap, 1883. aug. 4. 214. sz 1 – 2. l.

MIKSZÁTH SZÉKELYFÖLDÖN TETT ELSŐ ÚTJA

A Pesti Hírlap 1885. okt. 3-i számában (271. sz.) a napi hírek rovat élén az alábbi sorok olvashatók: »(Mikszáth a székelyek közt) Mikszáth Kálmán kitűnő munkatársunk, ki ragyogó tollával, pompás huraorával oly széles körökben ismertette és kedvelteté meg a furfangos *palócokat* és a jámbor *tót* atyafiakat, ma a Székelyföldre ment. Az ő nagy megfigyelő tehetsége mellett éppen nem fogjuk csodálni, ha legközelebb a székelyek csínjeit rajzolja le oly egyszerű, élethű vonásokkal, amilyenekkel csak ő tud festeni. — Mikszáth Beksics Gusztáv orsz. képviselővel rándult le Sepsiszentgyörgyre, hol nagy előkészületeket tesznek fogadtatá-sukra.« (5. l.)

E napihír az utazást jelenti be, de érzékelteti, hogy Mikszáth célja és — lehet, hogy — szerkesztőségi megbízása egy székelyekről írandó riport is volt. A *székelyek között* c. ciklus *Bevezetése*, október 9-én jelent meg a Pesti Hírlapban, de előtte, október 8-án a Pesti Hírlap »Saját tudósító«-jától október 5-i keltezéssel »A székelyek közt« címmel beszámolót jelentetett meg, amely hírt adott Beksics Gusztáv és Mikszáth Kálmán sepsiszentgyörgyi fogadtatásáról. A benne levő érdekes információk miatt teljes egészében közöljük a beszámolót.

»A székelyek közt
— Saját tudósítónktól —

Sepsiszentgyörgy, okt. 5.

Beksics Gusztáv Sepsiszentgyörgy város orsz[ág]gyűlési képviselője, *Mikszáth* Kálmánnal a Pesti Hírlap szellemes munkatársával lerándult egy pár napra a székelyek közé. (Ez utóbbi abból a célból, hogy megismerje etnográfiai szempontból a székelyeket.) Beksicset, Mikszáthot egyaránt ünnepelték. Volt bankett, *Beksics* tartalmas beszédet mondott, amelyben különösen a székely érdekekkel foglalkozott, s nem egy oly eszmének adott kifejezést, amelynek megvalósításától a Székelyföld jövője függ; míg Mikszáth szellemes pohárköszöntőivel keltett nagy derűtséget és lelkesedést. Külön a nők szerették volna még többször hallani a „Jó palócok” és a „Tót atyafiak” nagy íróját.

Beksics beszámolóját a város dísztermében tartotta, amely színültig megtelt a város polgáraival. A terem lobogókkal volt feldíszítve, a karzat tele volt nőkkel, Beksicset beléptekor viharos éljenzéssel fogadták, *Benedek* János pártelnök üdvözlölte és a választók nevében megkérte beszédének megtartására.

Beksics mintegy háromnegyed óráig beszélt, a választók többször zajos éljenzéssel szakították félbe, a hatás nagy és általános volt.

Beksics először is kijelenté, hogy nem beszámolót fog tartani, ezt már megtette nyílt levélben.

Politizálni ezúttal nem akarok – mondá –, hanem igenis foglalkozni fogok a székelység érdekeivel.

Erdély helyzete egyáltalában veszélyes; de legkockázatosabb a távol keleten, a magyar fajtól szinte elszakítva, a székely népé. Az a hely, melyet a székelység elfoglalt az ország határán, gondviselészerű. Tudjuk a történelemből, hogy Erdély mindig azé volt, aki mellett a székelyek nyilatkoztak. A székelyek nemcsak jó magyarok, hanem a magyar fajnak őseréjét képezik.

E ténynek azonban következményei vannak. A magyar politika a Királyhágótól keletre az, mely a székely érdekeket előmozdítja. Erdélyt nem lehet megtartani a székelyek nélkül, ez alaptétel. S ha ez alaptétel áll, úgy Erdélyt csak a Székelyföld megszilárdítása által lehet megerősíteni. Ebből pedig az következik, hogy módot kell adni arra nézve, hogy a székely nép tisztessen megélhessen, mert akkor otthon marad és a székely nép természetes propagációja még nagyobb mérveket ölt.

E nagy politikai cél elérhető, éspedig rövid idő alatt, ha a társadalom és az állam e téren kölcsönösen támogatják egymást.

Az erdélyi közművelődési egyesület előtt nagy feladat van, a magyar társadalomnak Erdélyben nagy kötelességei vannak. De nagyszabású magyar politikát Erdélyben csak akkor lehet csinálni, ha annak alapját és kiindulási pontját a székely nép képezi. Az irredentizmus, dakoromanizmus csak a székely nép kifejlését célzó politika segítségével győzhető le.

De módot kell adni a székelységnek, hogy megélhessen és ne vándoroljon ki. Akkor a székely nép természetes propagációja még nagyobb mérvet öltvén, a Székelyföld lakossága félmillióról csakhamar egy millióra lesz emelhető. És akkor egymillió székellyel, mely Háromszék megyéből Brassó megyébe kiterjeszkedve hatalmas félkörben ölelendi át Erdély keleti határait, megoldhatjuk úgy az irredenta, mint a dakoromanizmus kérdését. A székely zárvonat hermetice el fogja rekeszteni az erdélyi románságot a románaitól; számánál, értelmiségénél és vagyonánál fogva agyon fog nyomni minden nemzetiségi törekvést.

A székely a legpraktikusabb, legalkalmazkodni tudóbb ága a magyar fajnak. A székely népnek tehát leghamarább kell megérteni, hogy átalakult viszonyok közt a nevelési iránynak is át kell alakulnia, műgépészeket, erdészeket, gazdákat, üzletvezetőket stb. nevelhet fiaiból, miért nevelne akkor diplomás sze-

rencsétleneket. Oly gyárakra van szüksége a Székelyföldnek, ahol iparcikkeket s nem ahol okleveleket gyártanak.

De van az iparnak egy előfeltétele a tőkén kívül is. A tőke majd csak bejő vállalkozni a Székelyföldre, mert ez mindenüvé elmegy, ahol üzletet lehet csinálni, s ha kellő feltételek meglesznek, eljő a Székelyföldre is. A vasút az első előfeltétel. A vasút, mely nélkül a Székelyföld nem emelkedhetik föl. Szóval az, amiről annyit vitatkoztak már a székelyek.

A nagyszabású beszéd után fényes lakoma volt, amelyen mintegy 150 választó polgár vett részt. Pohárköszöntéseket mondtak Császár Bálint polgármester a királyra, Benedek János Beksicsre, Beksics a székely nép jövőjére ürité poharát, Mikszáth Sepsiszentgyörgy város polgárait éltette szellemes felköszöntőjében.

A lakoma végén nagy ovációkban részesült Mikszáth Kálmán kitűnő frónk, akinek akarva nem akarva többször fel kellett szólalnia. A politikával foglalkozók a „t. Házból” című humoros országgyűlési karcolatok íróját ünnepelték benne.

Okt. 3-án este mintegy 25–30 emberből álló társaság kedélyes vacsorára gyűlt össze a Pál István-féle vendéglőben, ahol Mikszáth Kálmánnak víg poharazás közt kötelességévé tétetett jövőben több ideig tartózkodni a Székelyföldön.

Beksics ma Mikszáthtal több városi notabilitás kíséretében meglátogatta a Mikó-kollégiumot, a polgári fiúiskolát, műlakatos műhelyt, az első székely szövőgyárt stb. Tegnap voltak hosszabb ideig a székely nemzeti múzeumban és részt vettek a református egyház templomi ünnepélyén. Vendégeink tiszteletére vasárnap este Benedek János adott estélyt, ma Császár Bálint polgármester szűkebb körű ebédet.¹

A Pesti Hírlap sepsiszentgyörgyi tudósítója Beksics és Mikszáth programját összegezte, szólt különböző látogatásaikról, gyűlésen elmondott képviselői beszédéről, bankettéről, szűkebb körű ebédéről, polgármesteri fogadásról. A képviselői program mellett hangsúlyt kapott Mikszáth meleg fogadtatása is. Az országos hírfű író és *A t. Házból* c. parlamenti karcolatok publicistáját ünnepelték. A tudósító arra is utalt, hogy a képviselői beszámolót követő banketten, a vendéglői ebédén több pohárköszöntőt mondott Mikszáth. Az utaláson kívül azonban csupán a „szellemes” jelzőt használta a tudósító.

A sepsiszentgyörgyi politikai hetilap, a Székely Nemzet azonban sokkal részletesebben szól Beksics és Mikszáth programjáról. E beszámolókból a bennünket érdeklő, Mikszáthra vonatkozó információkat emeljük ki az alábbiakban.

1. Pesti Hírlap, 1885. okt. 8. 276. sz. 10–11. l.

A képviselői beszámolót követő lakomáról a Székely Nemzet részletesen hírt adott. Mikszáthra vonatkozóan a következőket írták: »... A lakomán végig nagy ovációkban részesült Mikszáth Kálmán kitűnő tollú írónk, kinek akarva nem akarva, többször kellett szót emelni, már csak a nők kedvéért is, akik minduntalan hallani akarták „a jó palócok”, „a tót atyafiak”, a „tekintetes vármegye”, „Az apró gentry és a nép”, „A kavicsok” stb. stb. íróját. A politikával foglalkozók „Az országházból” című humoros országgyűlési tudósítások Scarronját magasztalták benne. A kedélyes lakomának csak naplementekor lett vége.«²

*

Az egykorú fővárosi és helyi sajtó fentiekben ismertetett írásaiból kitűnt, miként teltek a Beksics Gusztáv társaságában utazó Mikszáth napjai *A székehek között*. A korabeli sajtóközlemények tényei azt mutatják, hogy Mikszáth karcolat-sorozatában utazásuk minden mozzanatáról és élményéről hűen beszámolt, természetesen — az egyéniségéből következő — egy utalást sem tett íróként és publicistaként aratott sikereire. Minden bizonnyal jól esett neki, és különösen jó érzéseket kelthetett benne *A t. Házból* c. karcolatainak ilyen messzire ható ismertsége és sikere.

A karcolatban még két olyan mozzanat van, amelyről külön kell szólnunk. Az egyik a székely népnyelv sajátosságainak bemutatása a [I.] *Bevezetés* c. részben,³ a másik az *V. Itt és ott* c. fejezet kiváló szatirikus képe, amellyel a kormánypárti képviselő parlamenti érvelését szembeállítja választókerületében tanúsított magatartásával, az ott elmondott beszédei hangnemével. Ez a kitűnő satíra teljes egészében részévé vált az 1886 tavaszán megjelent kötetének.⁴

A székelyföldi nyelvezet sajátosságát Mikszáth külön figyelemmel kísérte. Nagy érdeklődéssel vette számba azokat a nyelvi sajátosságokat, amelyek eltértek a palóc nyelvjárástól és a köznyelvhez képest külön ízt jelentettek.

2. Székely Nemzet, 1885. okt. 6. 2—3. l.

3. MKÖM 71. köt. 40 : 7—26.

4. Ld. a MKÖM 71. kötet *A képviselői mesterség* c. fejezetét 198—201. lapján és a hozzáfűzött jegyzeteinket a 352. lapon.

HOGYAN LETT MIKSZÁTH ILYEFALVA KÉPVISELŐJE

Mikszáth Kálmán 1887-es képviselői fellépéséről szakirodalmunk eddig igen keveset tudott. Az erre vonatkozó közlések többségükben csak az ilyefalvi mandátum megszerzésének tényét és az író helyzetének változását jelezték. Váradi Béla szólt a megválasztásról, majd könyve egy másik helyén messzire vezető következtetésre jutott: „A képviselőség egyrészt fokozta [Mikszáth] munkakedvét azzal, hogy anyagi helyzetét javítván segítette az alkotáshoz szükséges otium megszerzésében, másrészt forrásai meggazdagodását is jelentette, megnyitván előtte a tapasztalatoknak, azt a mezejét, melyet csak messzibbről, az újságírói páholyból nézett eddig...”¹ Schöpfung Aladár Mikszáth parlamenti karcolatairól szóló elemzésbe illesztette a szabadelvű párti mandátum megszerzését. Felvillantotta a mikszáthi karcolatok sajátos hangját, és a parlamenti életről szerzett közvetlen benyomások következményét látta Mikszáthnak Tisza Kálmán személye és magatartása iránt érzett rokonszenvének kibontakozásában.² Király István is szélesebb keretekbe illesztette Mikszáth kormánypárti képviselővé választását. Az 1882-től sorozatosan megjelentetett parlamenti karcolatokat elemezve vizsgálta a kor politikai és társadalmi mozzanatait, hogy részletesen bemutassa, miként látta Mikszáth a képviselői székben az őt környező világot. A képviselőválasztás tényét csupán egy rövid mondattal az életrajzi fonalba illesztette.³

Az 1887-es ilyefalvi megválasztásról legtöbbet Mikszáth Kálmánné „Visszaemlékezései”-ben találhatunk. Dátum megjelölése nélkül leírja Mikszáth utazását a Háromszék megyei Szotyori Nagy Károlyhoz. A meghívás disznótorra szólt, de „tulajdonképpen célja a disznótornak az volt, hogy ott Kálmán megismerkedjék a főispán révén a megye hatalmasabb korifeusaival, akik őt a közeledő képviselőválasztásnál az ilyefalvi kerületben jelölni szándékoztak.” A látogatást követően Mikszáth megbetegedett: köhögni kezdett, lázas lett és „olyan makacs gégehurut fejlődött ki, hogy elvesztette a hangját”. A torokbántalom hetekre megfosztotta beszédkészségétől, még a tavaszi verőfény sem hozott számára javulást. A képviselőválasztások pedig egyre közeledtek. „Ki volt zárva – írta Mikszáthné –, hogy ily állapotban Ilyefalvára utazhasson, de miért is. Prog-

1. Váradi Béla: „Mikszáth Kálmán”. Bp. 1910. 101., 120. l.

2. Schöpfung Aladár: „Mikszáth Kálmán” Bp. [1940] 58–69. l.

3. Király István: „Mikszáth Kálmán” Bp. 1952. 94. l.

rambeszédet úgysem mondhatott volna, a községekbe való látogatás is céltalan lett volna, mert hiszen annyi hangja sem volt, hogy egy »Adjon isten«-nel valahova beköszöntsön. Megírta hát a lemondólevelét Pótsa főispánnak, azt hiszem olyaforma érzéssel, mintha halálos ítéletét írta volna. Álmait, reményeit, összes vágyait látta összeroppanva. Ekkor aztán olyan csoda történt, amilyenre még nem volt eset a magyar képviselőválasztások történetében: az illyefalvai választók jegyzőkönyvet állítottak ki, melyben Mikszáth Kálmánt látatlanban képviselővé jelölik. »Ösmerve politikai meggyőződését, sem személyes megjelenést, sem programbeszédet nem kívánnak...» Ezt követően azt is elmondta Mikszáth Kálmánné, hogy ez a lépés ne legyen feltűnő, a megye többi, fővárosban lakó, szabadelvű párti képviselőjelöltje hasonló felkérést kapott kerületétől. »Egy-két hét múlva egy szűkebb tagú küldöttség elhozta az illyefalvi mandátumot» – fejeződik be az 1887-es választásokról szóló visszaemlékezés több mint harminc év távlatából.⁴

A részletes hitvesi visszaemlékezést Mikszáth Kálmánnak az 1910-es frói jubileuma alkalmával keletkezett egyik levele is alátámasztja. A szóban és írásban érkezett köszöntések sorozatában Háromszék vármegye akkori alispánja, Király Aladár is levelet intézett hozzá. Az ekkor már beteges fró csak a számára legkedvesebb sorokra válaszolt. E kevés viszontlevél között található a Háromszék megye alispánjának frott válasza is. Az üdvözlő sorok régi emlékeket ébresztettek benne, háromszor is nekikezdett, hogy érzéseit formába öntse. A negyedik változatot küldte el Sepsiszentgyörgyre. A meleg hangú bevezető után a következőképpen elevenítette fel Mikszáth az 1887-es választást: »E választási kampány idején nagy gégebajba estem. Egy érthető hangot sem voltam képes kiejteni hónapokig, vagy talán soha, nemhogy végigjárni egy sor községet beszédekkel. Dehogyan mertem volna odaállni a választóközönség elé. Megírtam tehát háromszéki barátaimnak, hogy nem léphetnek fel. Erre aztán Illyefalván felvett jegyzőkönyv volt a felelet, melyben látatlanban kijelöl a kerület, s egyszersmind határozatilag kimondja, hogy ösmervén politikai meggyőződésemet eddigi tevékenységemből, sem személyes megjelenésemet, sem programbeszédemet nem kívánja. De nehogy ez feltűnő legyen, s találgatás útján ki ne pattanjon a köznép előtt követségrontó testi fogatkozásom, Háromszék összes, a fővárosban lakó szabadelvű jelöltjei hasonló jegyzőkönyvi kivonatot kaptak kerületeiktől. Mosolyognom kellett, látva, az illető jelöltek mily kevélyek jegyzőkönyveikre, illetve az azokban nyújtott elismerésre, s gondoltam magamban, hogy az ő babérjaik az én szegény torkomból nőttek...»⁵

4. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései. Bp. 1922. 159 – 160.

5. Mikszáth Kálmán Összes Művei (a továbbiakban MKÖM) 26. köt. 85. l. – A jegyzeteket és a levélváltozatokat ld. a 214 – 217. lapokon.

A két szöveg összecsengéséből megállapítható, hogy Mikszáth Kálmánné a visszaemlékezés megírásakor minden bizonnyal elolvasta vagy újra olvasta Mikszáth Kálmán Király Aladárnak 1910 januárjában írott levelét is.

A választás módozatáról tehát autentikus források állnak rendelkezésünkre, de arról egyik dokumentum sem szól, hogy miként jutott Mikszáth az erdélyi kerületben való fellépés gondolatához, volt-e valami előzménye az ilyefalvi jelölőgyűlés valóban ritkaság számba menő gesztusának. Ezekre a nyitott kérdésekre próbál választ adni a jelen fejtegetés. Gondolatmenetéhez és adataihoz a textológiai feltáró munka adott matériát, segített rekonstruálni a választást megelőző két év különböző mozzanatait.

I.

Mikszáth Kálmán pályája kezdetétől az 1885-ös év derekáig csak annyiban foglalkozott Erdéllyel vagy erdélyi kérdéssel, amennyiben általános témái ezt megkövetelték. *A t. Házból* c. karcolataiban el-elejtett egy-egy csípős megjegyzést az erdélyi képviselők rovására, de mindez az illető pártállásától, illetőleg a képviselt kerülettől függetlenül került a tollára. Szépirodalmi alkotásaiban, elbeszéléseiben is csak ritkán merültek fel erdélyi származású alakok, maga az erdélyi vidék pedig természetsszerűleg kiesett látóköréből.

Az erdélyi táj először a lovagvárok regéiben merült fel: 1885. február 1-én a Magyar Ifjúságban megjelentetett *Csicsóvár* c. történetben a Dés környékén levő várhoz fűződő történetet elevenítette fel, 1885. augusztus elején pedig a Brassó környékén levő *Kőhalom* várának történetéből villantott fel epizódokat.⁶ Az közsismert, hogy Mikszáth vártörténeteit különböző történelmi feldolgozások, esetenként forráskiadványok alapján írta, igen kevés azoknak a történeteinek száma, amelyen átsugárzik a személyes látogatás élménye.⁷ A Székelyföldről írt első Mikszáth cikk 1885. június 5-én jelent meg a Pesti Hírlap hasábjain, *Akik nem zúgolódnak* címmel. A sepsiszentgyörgyi reáliskola érdekében a Székely Nemzet hasábjain közzétett felhívással foglalkozott Mikszáth ebben a cikkében, meleg hangon kommentálva a kezdeményezést.⁸ A cikkből kitűnik, hogy úgy tolmácsolta

6. Ld. MKÖM 36. köt. 49–52., illetőleg 155–157. lapokon, jegyzetek a 267–268 és a 323–324. lapokon.

7. Ld. MKÖM 35. kötetben A vártörténetek keletkezéséről szóló bevezető fejtegetéseket a 277–281 lapokon, továbbá a MKÖM 40. köt. bevezető jegyzetét a lovagvárok kötet kiadásának előzményeiről a 149–155 lapokon.

8. MKÖM 70. köt. 65–68 lapok és a hozzá fűzött jegyzetek a 267–268 lapokon.

a Háromszék megye kulturális és gazdasági gondjait, hogy nem ismerte sem a területet, sem az odavalósiakat. A karcolatban méltányolta a javaslattevő Császár Bálintnak, Sepsiszentgyörgy polgármesterének körültekintését. A támogató cikket a város lapja, a Székely Nemzet meleg hangú sorokkal fogadta, és feloldva a Pesti Hírlapbeli közlés S–n szignóját, közölte, hogy „Scarron (Mikszáth Kálmán) tollából igen rokonszenves cikkben ad visszhangot Császár Bálint lapunk olvasói előtt ismeretes indítványára. A kitűnő író meleg érdeklődése a Székelyföld iránt hálára kötelezte Háromszék megye közönségét...” E bevezető sorok után újra közölték Mikszáth cikkét.⁹ Az eddigiekből is kiviláglik, hogy valaki felhívhatta Mikszáth figyelmét a Császár Bálint-féle indítványra, és ugyancsak valaki elküldhette a sepsiszentgyörgyi lapnak a pártoló hangú cikket. Az alábbiakból majd kiderül, hogy ez a valaki Beksics Gusztáv volt, a szerkesztőségi kollega, aki 1884-től Sepsiszentgyörgy szabadelvű párti országgyűlési képviselője is volt. Meg kell jegyeznünk, hogy az *Akik nem zúgolódnak* című karcolat volt az elindítója Mikszáth és a székelység kapcsolatának.

A személyes ismeretségre is hamarosan sor került: 1885. okt. 3-án Mikszáth Beksics Gusztáv társaságában Sepsiszentgyörgyre utazott, ahol néhány napot időztek. Beksics találkozott választóival, részt vett különböző programokon. Mikszáth mindenütt követte szerkesztőségi társát, sőt egyedül is kirándult a környékre. Erről az utazásról szól a hat részből álló *A székelyek között* című, a Pesti Hírlapban 1885. okt. 9. és okt. 15. között megjelent cikksorozata.¹⁰ Ez alkalommal Mikszáth személyesen megismerkedhetett Császár Bálinttal, a város polgármesterével, a szabadelvű párt helyi korifeusával. De találkozhatott Málik Józseffel, a Székely Nemzet c. lap szerkesztőjével is. Ennek bizonyossága, hogy a látogatást követően feltűnnek Mikszáth cikkei a Székely Nemzet hasábjain. Azonnal közölték, 1885. okt. 11. és okt. 17. között – a Pesti Hírlapból átvéve – *A székelyek között* c. cikksorozatot, majd 1885. november elején az *Egy kis emlékezés Aporra* című megemlékezését jelentették meg, ugyancsak átvéve a Pesti Hírlapból az anonim írást.¹¹ Az 1885. őszen kialakult személyes kapcsolat a következő évben tovább mélyült. 1886. január végén és február elején Mikszáth újból Beksics társaságában utazott Háromszék megyébe és részt vett Nagy Károly szotyori birtokosnál megtartott Károly napi lakomán. Ezen a közepesre méretezett névnapozáson a „nevezett birtokosnál – ahogy a Székely Nemzet fogalmazott – jó barátainak és tisztelői-

9. Székely Nemzet, 1885. jún. 9. 88. sz. 1., 2. l.

10. Ld. MKÖM 71. köt. 37–51 lapokon és hozzá fűzött jegyzetekben részletesen szólunk az úti programról és Mikszáth ünnepléséről is a 238–242 lapokon.

11. Ld. MKÖM 71. köt. 237–238., illetőleg 265. l.

nek nagy száma, akik Háromszék megyének előkelő férfiaiából és köztisztviselőiből ötvenen-hatvanan jelentek meg...”¹² Pontosabban szólva: a névnapon ott voltak a megye politikai közhangulatának alakítói. Mikszáth erről a második utazásról újabb cikket írt az Ország-Világ számára a *A mi külön Tündérországunk* címmel.¹³ Karcolatában részben újból összegezte az előbbi cikk lényegesebb benyomásait, de írását az ismételt élmények más színekkel is gazdagították. Valószínűleg az 1885-ös cikksorozat visszatérő elemei következtében a Pesti Hírlap nem közölte az Ország-Világban megjelent karcolatot, de nem vette át a Székely Nemzet sem. Pedig az utóbbival tovább mélyült Mikszáth kapcsolata.

A sepsiszentgyörgyi kormánylap az 1886-os év folyamán hat alkalommal közölt Mikszáth írást. Februárban két ízben jelentetett meg részleteket az akkor könyvkereskedői polcra került *A tisztelt Ház* című kötetből,¹⁴ március 26-án (négy nappal a Pesti Hírlapbeli közlés után) megjelentette az *Azok az öregek* c. rajzot, május 15-én pedig *A tyúkprókátor* címmel újra közölte az 1884 legvégén keletkezett *Leveles menyecskék* c. elbeszélést. A címváltozat és a két évvel korábban közzétett írás újra felbukkanása egyértelműen arra mutat, hogy az erdélyi lap kezdeményezésére Mikszáth küldte el az elbeszélés szövegét. 1886. júl. 1-én a Székely Nemzet átvette a Vasárnapi Újságból a *Gyermekek a mezőn* c. képmagyarázatot, a következő szöveget fűzve az íráshoz: „Mikszáth Kálmán írja Vas. Újs. vasárnapi számában ezt az üde, életteli rajzot a falusi gyermekek boldogságáról. A kedves csevegést Mannhaimer Ágost egy szép képe teszi még elevenebbé.” Végül az év októberének elején Mikszáth a Székely Nemzet számára tetemesen kibővítette az 1884 szeptemberében a Gondúzó hasábjain megjelentetett, Hatvani Istvánról szóló, *A magyar ördög* c. elbeszélését, s az átformálás során a címet is megváltoztatta *Az ördögös professzor*a.¹⁵

Visszatérve az 1886. év eleji szotyori névnapl látogatásra, érdemes felfigyelni arra, hogy ezt követően valamilyen formában kiszivároghatott Mikszáth képviselői aspirációja. *A tisztelt Ház* című kötet második kiadásáról az Ország-Világ február 20-i számában Bródy Sándor B-y S-r szignóval hosszabb írást közölt Mikszáth könyvéről a következő figyelemre méltó címmel: „Mikszáth, a politikus.” Ebben a kritikában megpróbálja Mikszáth sikerének titkát elemezni. Eközben Bródy a következő megjegyzést tette: „Azt mondják – akik értenek hozzá –, hogy a jövő

12. Székely Nemzet, 1886. febr. 2.

13. Ld. MKÖM 72. köt. 17–24 lapon és a jegyzetek a 258–260 lapokon.

14. Febr. 4. 19. sz. 3. l. és febr. 6. 20. sz. 3. l.

15. Székely Nemzet 1886. okt. 5., 7., 9., 10., 12. számaiban; az átdolgozott változatot a MKÖM előkészületben levő 38. kötetében jelentetjük meg.

országgyűlésnek egészen más képe lesz, mint a mostaninak. Nem akar az ember ijesztgetni senkit, de mégse lehet kívánni, hogy öt évre csak olyan képviselőt válasszanak a hívek, mint amilyet három éve. Tartósabb időre erősebb matéria kell. Tanult kortesek és kipróbált pártelnökök úgy vélik, hogy sok gazdag ember lesz benn a parlamentben. Az írókból persze mennél kevesebb. S ez a kis szám is – úgy sejlik – új numerusokból fog kitelni. Itt-ott arról beszélnek, hogy Mikszáth is bemenne . . . Ó, be szép lesz az az első karcolat, melyet Mikszáth mint mameluk ír meg a mamelukok Házáról! Mily érdekes lesz második elbeszélőnk, mint debatter! Milyen elhagyottak lesznek a szépirodalmi társulatok ülései, s milyen tömve a hölgykarzat a Sándor utcai házban! S mily érdekes, ha csak elképzelni is egy olyan ülést, melyben az én politikusom is részt vesz! . . .”¹⁶ Ezt követően Bródy elképzei, hogy Mikszáth a kormánypárti padokból milyen szónoklatot fog tartani a költségvetés támogatására. E soroknál Bródy valóságos stílus-paródiát komponált.¹⁷

Alig egy hónap múlva, 1886. március 26-án Mikszáthot a függetlenségi pártiak is névnapozásra hívták, Ugron Gábort ünnepelték a pesti „Vadászkürt”-ben. Mintegy negyvenen, többségükben függetlenségi párti képviselők és Ugron barátai, valamint tisztelői voltak hivatalosak. A lakomán Mikszáth is részt vett, akire Gulácsy Dezső külön felköszöntőt mondott. Itt adjuk át a szót a Pesti Hírlap egykorú szövegének: „Gulácsy Dezső Mikszáth Kálmánt köszöntötte, aki nem tartozik ugyan a párthoz elveire nézve, de akit mindig szívesen lát a párt a maga körében. Helfy nagy derűtség közt meginterpellálta Mikszáthot, hogy miért udvariatlan és hallgat, s biztosította, hogy addig fogja provokálni, míg nem beszél. Mire Mikszáth körülbelül a következőket mondta:

Az én kedves bátyám, Helfy Ignác bizonyosan azért nem hagy nekem békét, mert én hat év óta hagyom békében. Kénytelen voltam tehát felállni, de csak azért, hogy nyilatkozzam miért nem beszélek.

Az lévén a foglalkozásom, ami tisztelt barátom, Ugron Gábor ma említett papjaié, akik a bárányokat megették, de nem tehetem, hogy most magam is beálljak báránynak. (Nagy derűtség.)

Nem. Én a szüzességemet nem adom olcsón (Derűtség.)

De mégis teszek egy észrevételt.

Végighallgattam a résztint komolyan, résztint tréfásan elejtett panaszokat, hogy nincs egységes célra való törekvés, s nincs elismert vezér a pártban. Az meg

16. I. h. 129. l.

17. Az ismertetés teljes szövege helyet kapott a Krk. 71. kötetében a 359 – 362 lapokon.

lehet, hogy nincs. De van több, mert én egy egységes pártot fedeztem fel a pártban, amelynek minden tagja *egy ugyanazon célra tör*.

E párt a *kimaradottakból* áll, akik itt ülnek most köztünk (Polónyi, Hegedüs Károly, Pázmándy Dénes) s akiknek van elismert vezérük: Eötvös Károly. (Zajos derűség) . . .” A cikk még megjegyzi, hogy a derűs társaság éjfélig maradt együtt.¹⁸

A szotyori és a pesti, a kormánypárti és függetlenségi párti névnap együttesben való részvétel más-más eredetű volt: de egy bizonyos – és erre Bródy sorai szolgáltatnak bizonyítékul – 1886 elejétől Mikszáth Kálmán már azok közé tarthatott, akiket számításba vettek a következő, 1887-es képviselőválasztás jelöltjei között.

II.

Mikszáthnak a Székely Nemzetben való írói jelentkezéseiről már előbb szoltunk. A képviselőjelöltség felé a döntő lépésre 1887. február végén került sor. De ezt megelőzően fennmaradt Mikszáthnak egy Málík Józsefhez intézett levele, amelyet azzal kezdett: „Kedves barátom! Török, szakad, megyünk József napkor”, majd arra kéri a Székely Nemzet szerkesztőjét, hogy küldje számára rendszeresen a lapot. A képviselőjelöltség ügyéről viszont a következő két mondat beszél: „Bálint bátyámnak [Császár Bálintról van szó] írtam, hogy az furcsán venné ki magát (Tanárky miatt), ha mi kezdenénk itt a mozgalmat. Ott kell annak nálatok kezdődnie.” Tanárky Gedeon államtitkár az 1884-87-es ciklusban az ilyefalvi kerület megválasztott szabadelvű párti képviselője volt. A különböző megbízásos ügyekre való kiterítés után Mikszáth a levelét a következőkkel zárta: „A lapot, kérlek alázatosan, okvetlenül haza címeztesd nekem (nem a redakcióba.) Képzelheted, milyen érdekes olvasmány lesz az most nekem egy darabig. A viszontlátásig!”¹⁹

A Málík Józsefnek írt levél bizonyítja, hogy 1887 elejére már meg volt az elhatározás a jelölésre. Mint a levélből kitűnik, szervezési és technikai részleteket kellett személyesen tisztázni. A levélben ígért viszontlátás nem a szerkesztő névnapján, hanem Károly napkor következett be: újabb névnap meghívást kapott Mikszáth Szotyorba, Nagy Károlyhoz. Erről a Székely Nemzet 1887. márc. 1-i száma a következőképp számol be:

”Díszes lakoma volt szombaton este és vasárnap délben Nagy Károlynál Szotyorban, hol a háziúr névnapjára (a »szabadelvű-párti naptár« szerint) mintegy 50-

18. „Egy politikai jellegű névnap” Pesti Hírlap 1886. márc. 26. 85. sz. 2. l.

19. MKÖM 25. köt. 18 – 19. l.

en gyűltek össze a vidék legelőkelőbb férfiái közül. Az estélyen részt vett Beksics Gusztáv és Mikszáth Kálmán is, kik szombaton este érkeztek meg Brassón át, s a vasárnap esti vonattal vissza is utaztak Budapestre. Ott volt a díszes társaságban többek közt: Potsa József főispán, báró Apor Gábor alispán, báró Rauber Ottó, báró Szentkereszthy Béla, Künnle József, kir. tanácsos stb. A gazdag lakomát szellemes pohárköszöntők fűszerezték, s a házigazdán kívül szép felköszöntők mondtak Tisza Kálmán miniszterelnökért, Potsa József főispánért, Beksicsért és Mikszáthért stb.”

A Szotyorba meghívottak személye és közéleti rangja arra mutat, hogy ez alkalommal a közelgő választások is nagy szerepet játszhattak a találkozón. De a kolozsvári függetlenségi párti lap, az *Ellenzék* gyors reagálása is erre utal. „Képviselő látogatása” címmel beszámol Beksics és Mikszáth útjáról, majd megjegyzi: „... Hogy jól ettek és ittak, arról tudomásunk van, de hogy a képviselő úrnak a látogatása alkalmával a haza vagy a választók érdeke másképpen lettek szolgálva, arról hallgat a krónika. No, dehát ebéd volt és ez a lényeg.”²⁰

A Székely Nemzet azonnal replikázott. „Valami fáj az »Ellenzék«-nek. Egész bizonyossággal nem lehet tudni: de nagyon fáj neki valami... azt szeretné tudni: minő összefüggésben van Károly napja a haza érdekeivel? Végzetlenülok vagyunk, hogy a fölradott rébusz megfejtésével nem szolgálhatunk. Gyanítjuk különben, hogy az »Ellenzék« nagyobb összefüggést látna a haza érdekeivel abban a körülményben, ha csupa Miklósokat írna be a keresztelő pap a matrikulába?”²¹ — Meg kell jegyezni, az *Ellenzék* szerkesztője Bartha Miklós volt, reá utal az idézett utolsó mondat.

A Székely Nemzet és az *Ellenzék* csatározása idején, valószínűleg március elején, Mikszáth újabb levélben sürgette Málik Józsefet a lap rendszeres küldésére, és egyben egy kis híryanagot csatolt a levélhez. „Itt küldöm ezt az újdonságot, ha netalán elkerülte volna figyelmeteket, hogy közöljétek valami alakban.” A hír arról szól, hogy Mikszáth *A dzsentrí-fészek* c. elbeszélése Horn Ede fordításában megjelent a „Temps” hasábjain. A közlemény a Székely Nemzet 1887. márc. 8-i számában a napi hírek között jelent meg. Tehát ennek alapján megállapítható, hogy a levél 1887. március 4. körül keletkezhetett. Folytatva Mikszáth sorait, a közleményre vonatkozó mondat után megjegyezte: „Most már nagy fontosságú a ti lapotok rám nézve, hogy mit közöl s hogy hébe-hóba emlegetésbe hozza nevemet.” E mondat után különböző információk következnek, majd a záró bekezdés a

20. 1887. márc. 7. 53. sz. 3. l.

21. 1887. márc. 10. 2. l.

közpelmúlt személyes találkozásra utal. „A főispánt nehezen várjuk Pestre, mert most már teljesen kihevertük a szotyori mulatozást.”²²

A szotyori látogatás és a kirobbanó hírlapi polémia egyértelműen arra utal, hogy Mikszáth belekerült a korteskedés forgatagába.

Orbán Balázs az Ellenzékben cikket jelentetett meg a székelyföldi kerületekről. Ilyefalváról a következőket írta: „Az ilyefalvi kerület is azt hiszem, hogy jóllakott az importált portékákkal, s bár megkezdődött a pogányok szemleútja, azt hiszem, hogy egy jóra való székely jelölttel könnyen meg lehetne győzni a Nagy Károly-féle szotyori nagyságokat, hogy ez a nép, a hősöknek ez ivadéka, nem ő érte van teremtvé, s nem az ő peculiumát képezi, hogy már jó előre ihasson az ő bőrre . . .”²³ Orbán Balázs megpendítette a jelszót: helybeli függetlenségi jelöltet kell állítani a székely kerületekben, így Ilyefalván is. A Székely Nemzet március 17-i cikkében hosszan idézte Orbán cikkét, gúnyolta megjegyzéseit, majd a következő sorral rekesztette be a polémiaiát: „Kérjük annak okáért Orbán Balázs urat: jöjjön, paktáljon, egyezkedjék velünk. Mert félünk, erősen meg vagyunk ijedve.”

Tíz nap múlva az Ellenzék már közölte a kiszemelt helyi jelölt nevét: „Az ilyefalvi kerület ellenzéki választói gróf Bethlen Gergelyt óhajtják jelöltnek fölkérni. Nem ismerjük a gróf elhatározását, de ha vállalkozik a kerület képvisletére, gratulálhat magának a székelység, hogy buzgó és elvszilárd férfiú meggyőződésére bízhatta parlamenti képvisletét.”²⁴

A Székely Nemzet még nem nevezi néven a kormánypárti jelöltet, de gúnyos hangon utasítja vissza a sugallt ellenzéki jelölést a március 27-én megjelent válaszban:

„. . . Mi megnyugtathatjuk az Ellenzéket, hogy az ilyefalvi kerületben efféle jelölésről senki semmit sem tud. S ha a kombinációba hozott gróf, az ilyefalvi kerület eddigi ellenzéki jelöltjeinek sorsát nem ismervén, »vállakoznék« is a jelöltségre, olyan párttal és a pártnak olyan népszerű jelöltjével találná szembe magát, hogy az biztossá teszi előre is a bukását . . .”

A választási előkészületek már országsszerte javában folytak, fokozódtak az erdélyi kerületeken is. Újabb nevek, újabb kombinációk bukkantak fel. Mikszáth Kálmán neve a Székely Nemzet 1886. április 2-i számában szerepelt: közölték Beksics Gyuláné Bogdanovics Krisztinának „Az én kis világom” című Bogdanovics

22. MKÖM 25. köt. 19. l.

23. Ellenzék, 1887. márc. 12.

24. 1887. márc. 23. 1. l.

György álnévvel megjelent, kis kötete elé írt Mikszáth előszót és a kötetből „A dandy felesége” c. elbeszélést.

Mikszáth Kálmánnak mint kormánypárti képviselőjelöltnek nevét az Ellenzék írta le 1887. ápr. 20-án egy mérges hangú cikkben, melynek Mikszáthra és Ilyefalvára vonatkozó részét az alábbiakban közöljük:

„Az ilyefalvi kerületben határozott jelöltje egyik pártnak sincsen. Azonban a hír szárnyain a következő nevek kolportáltattak. A kormánypárt jelöltjeképpen: Mikszáth Kálmán. Mikszáth a fiatalabb nemzedék híre kapott frója, ki úgy látszik, Beksiccsel baráti lábon áll; B. pedig annak idejében Jókai kíséretében és mint Sepsiszentgyörgy város képviselője megösmékedvén a háromszéki dzsentrivel, Szytyorban hozza magával Káruj napjára. Ez alkalommal felköszöntötte mint képviselőjelöltet, megesküdvén arra, hogy a székelyek e derék tót embernél különb magyart nem kapnak, erősítette, hogy kormány, végrehajtó bizottság, frói kör mind mind kívánja ezt. A toast elhangzott. A szomszéd asztalnál ferblit játszott a nemes vármegye, egyik történetesen a viharos éljen percében elkiáltja magát »forpász«, a többi reá »cupász!« Mikszáth magára vette. Beteg lett. Hangja elakadt. Aludni ment.

Az ellenzék jelöltje: gr. Bethlen Gergely. Pártállása és családi összeköttetése révén legtöbb kilátása lenne . . .”

Valószínűleg az Ellenzék cikke alapján közölte a Pesti Napló 1887. ápr. 23-i számában frónk jelölésének várható tényét: „az ilyefalvi kerületben határozott jelöltje egyik pártnak sincsen. Azonban a hír szárnyán a következő nevek kolportáltak: a kormánypárt jelöltjeként Mikszáth Kálmán. Mikszáth a fiatalabb frói nemzedék jeles tagja, de hogy megválasztják-e itt, ahova Beksics hozta el őt, az bizonytalan.”

Az ellenzéki lapok híreszteléseire a Székely Nemzet végül április 28-án nyilatkozni kényszerült, felsorolta a kormánypárt Háromszék megyei tervezett jelöltjeit. Ilyefalváról a következőket írták:

”Az ilyefalvi kerület jelöltjéül Mikszáth Kálmán kitűnő írónkat fogja a szabadelvű párt fölléptetni. Mikszáth egyénisége iránt parlamenti körök pártkülönbség nélkül a legrokonszenvesebb véleménynek adtak kifejezést jelölése hírére. Nem valószínű tehát, hogy az ellenzék bármely oldalról is ellenjelölt felállításával zavarná meg azon szép összhangot, mely hazánk eme kitűnő írója jelölésében oly tiszteletreméltó egyetértéssel fog nyilatkozni.”

A sepsiszentgyörgyi szabadelvű párti lappal egy napon jelentette meg a jelöltekkel kapcsolatos álláspontját a kolozsvári Ellenzék is, Mikszáthnak változatlanul csekély esélyt jósolva:

„Így áll a dolog az illyefalvi kerületben is. Rosszul értesült lapok írhatják, hogy Mikszáth Kálmán a jelölt és hogy nagy a »lelkeseedés« —, de a tény az, hogy itt sem volt még értekezlet, itt sem történt jelölés, hanem olvastuk a legújabb 32 milliós adósságcsinálást, s abbeli aggodalmunkban, hogy a mostani és a jövő nemzedék terhére milyen könnyelműen csinálja a kormány az adósságot, bizony nem nagyon lelkesedünk.”²⁵

Május-közepén az Ellenzék újabb adatot közölt Mikszáth helyzetének bizonytalanságára: olyan hírek jártak, hogy a szabadelvű párton belül is támadhat ellenjelöltje. A cikk — amely egy helyi tudósítótól származott — a következőképpen hangzott:

„Az illyefalvi kerületben a kormánypárt vajúdik. Felülről forcirozzák Mikszáthot, míg az itteni párt helybelit óhajtana fölléptetni. Hangzik olyan óhajtás is, hogy Szentkereszthy Béla báró itt lenne renumerálható a múlt választások alkalmából elköltött nagyobb összegért. Mi fog történni? Nem tudom. Annyi tény, hogy a múlt választás alkalmával mesterkéltséggel többség bomlásnak indult.”²⁶

A Székely Nemzet a jelek szerint távol tartotta magát a további személyi kombinációk szellőztetésétől, a személyeskedés helyett sokkal többet tett Mikszáthért: a tárcarovatban, a vonal alatt, hat hasábos cikkben méltatta írói és publicisztikai pályafutását.²⁷ Az Mp. álnévvel jelölt tárcacikk — mint ahogy a szövegből kitűnik — helyi szerzőtől származott, így a szignó feloldása eddig nem járt eredménnyel. Azt is hozzá kell tennünk, hogy valamivel több mint a fele a »Frivol akta« kötet kiadásában Törs Kálmántól megjelent pályakép nagy részt szó szerint való átvétele. A cikk bevezető és befejező részét, mint a választási előkészület érdekese és teljesen elfelejtett, így ismeretlen dokumentumát, az alábbiakban megszólaltatjuk:

„Mikszáth Kálmán

Ha én itt a fekete vonal alatt politizálni szoktam volna, rám foghatnák, hogy most »alkalmi« tárcát írok abból az ötletből, hogy Mikszáth Kálmánt a Székelyföld egyik legtekintélyesebb választókerülete mandátummal szándékszik megkínálni. Pedig dehogy. Ez a rovat nem politikusoknak való. Akik ide bé szoktak nézni, azok sohasem hallották jó Péchy Tamásnak a csengettyűjét; Csanády bácsinak a kacsaringós mondásait pedig hírből sem ismerik.

25. Ellenzék, 1887. ápr. 28.

26. Pártélet c. cikkből; 1887. máj. 16. 2. l.

27. Székely Nemzet, 1887. máj. 26. 1-2. l.

Megvan nekem itt a »saját külön« olvasóközönségem; azoknak el-elbeszélgetek néha-néha, s amit itt elmondogatok, azt nem váltják be kortespénzre a választások napján.

Mikszáth néhány év alatt a közönség kedvence lett. Most már el sem igen lehetünk az ő eleven rajzai nélkül, s szinte bosszankodva tesszük le a Pesti Hírlapot, ha nincs benne »tisztelt Házból«, ha Scarron össze nem cserélgeti abban a lapban a maga fejét a Horváth Gyuláéval, s ha az újság a Mikszáth humoros apróságai nélkül talál megjelenni. »Nincs benne semmi« — mondjuk —, s kedvetlenül tesszük félre az újságot.

Pedig ír ő igen sokat a Pesti Hírlapon kívül is. Azok a jóízű rajzok, elbeszélések, nevetgető karcolatok, amik külön kötetekben láttak napvilágot, most már nemcsak a mi magántulajdonaink többé. Ismeri már azokat a fél Európa. Le vannak fordítva angolra, németre, franciára; fordítják svédek, a lengyelek is. Attól kell félnünk, hogy nemsokára úgy kell visszareklamálnunk Mikszáthot a külföldtől; elveszik egészen tőlünk.

Mikor egy-egy új kötete megjelenik, valóságos ünnepe van olyankor a könyvpiacnak. Mohón veszi és olvassa a közönség, s aztán örökös tárháza marad az a szellemes ötleteknek, mintája a magyar zamatosságnak.

Néhány nappal ezelőtt jelent meg tőle ismét egy új kötet: »A fészek regényei«. Őt elbeszélés van benne, egyik szebb a másikkal; megkapó drámai mozzanatokban, a lélektani válságos állapotok rajzolásában gazdag részletekkel. A »Tavaszi rügyek« című a Vasárnapi Újságban jelent meg szép illusztrációkkal: azt ismeri már a közönség. A »Becsületes Gyuri története« a Kisfaludy Társaság ünnepi közgyűlésén lett felolvasva. Egyik legszebb darabja a kötetnek »Egy fiúnak a fele« című. Igazi költői alkotás, zseniális ötlet, amelynek befejezése megkapóan kedves. [A következőkben röviden ismertetjük az elbeszélés tartalmát.]

Mikszáth Kálmán egyénisége, modora, szavai és tettei egészen azokból a betűkből vannak öntve, amiket rajzaiból, karcolataiból olvasunk. Társaságban zseniális ötleteit szikrázó elmeéllé, kedélyesen mondja el; nincs azokban semmi terjengősség vagy pátosz, nincs azokban hiábavaló cafrang; egyszerűen beszél, de az attikái só olyan jóízűvé teszi, hogy az ő Gömör megyei kedves dialektusával órák hosszat gyönyörűséggel hallgatná az ember.

A nagyobb tehetségekkel együtt szokott járni rendesen egy égi adomány is: a *nagy szív*. Jó lelkét, jó szívét ismeri mindenki. Mikor Háromszéket meglátogatta, velem volt künn egy kis faluban, ahol apróra nézte a székeket — *ithon* »Beh sok drága anyag van itt fölhalmozva, — mondta —, beh kár, hogy erről mi odafönn olyan keveset tudunk.« S a részvét hangja megszólalt a Pesti Hírlapban: heteken át

írta a tárcáit a székelyek földjéről, hadd ismerjék meg ezt a mi elhagyott, magára maradt népünket minél többen.

Nemrégiben »Frivol akta«, »Brezói ludak« stb. cím alatt egy kis gyémántkiadású kötet jelent meg a Révay testvérek bizományában. Ehhez a kötethez záradékképpen Törs Kálmán írt a Mikszáth életrajzhoz néhány adatot. Jellemzésül ideiktatunk azokból néhányat.” Ezt követően a cikk írója három hasábon összegzi Törs esszéjét.

„Budapest előkelő világa: — fejeződik be a tárca — arisztokraták, főpapok, országgyűlési képviselők, az írók, művészek pártkülönbség nélkül, nagy örömmel fogadták a hírt, hogy Mikszáthot az illyefalvi választókerület szándékozik beküldeni a parlamentbe. Mikor azt a jó hírt meghallották, nem volt ott párttekintet többé: mamelukok, szélsőbaloldaliak, egyesült ellenzékiek csoportosan lepték körül, s össze-vissza ölelgették:

— Valahára! — mondták. — Itt van a helyed az ország törvényhozói között.

Hogy ott lesz-e, azt én nem tudom, de nem is firtatom, lévén ez a hely a nempolitikának szánva ...”

A Székely Nemzet meleg hangú tárcájára a kolozsvári Ellenzék újabb rosszmájú megjegyzéssel reagált, és egy újabb függetlenségi párti ellenjelölt, most már íróember fellépését helyezte kilátásba. A rövid glossza, amely május 31-én jelent meg a következőképpen hangzik:

„Az ellenzék e pillanatban még jelölt nélkül áll. A kormánypárt jelöltje Mikszáth Kálmán, kit Nagy Károly erőszakol a kerületre, és aki még mindig nem tudta azt a népszerűséget megnyerni, amely még a Pótsa főispánnak központilag kiutalt 25.000 Ft mellett is szükséges, ha ott képviselő akar lenni. Az ellenzéknek mindenáron lesz jelöltje, s ha Benedek Eleket, az Erdővidékről származott kiváló íróat az ellenzék oda megnyerheti, a Mikszáth mandátuma a legnagyobb mértékben kétséssé lesz téve.”

Így zajlott az egykorú hírlapi szócsata. Ide kívánczok egy későbbi, Mikszáth megválasztását követő időből származó satirikus reflexió is. 1888 májusának végén jelent meg önállóan „Nemíró” szignóval és „A nem igen tisztelt Házból” címmel egy verses paskvillus. A művecskének álnév mögé rejtőzött szerzője a függetlenségi párti Meszlényi Lajos volt, ki — mint az alcímben jelezte — „szabadon Mikszáth Kálmán után” élesen csipkelődő hangot szólt írónk politikai karrierjéről. Allúzióként azt is megemlítette, hogy Mikszáth már korábban — feltehetően 1881-ben — szeretett volna függetlenségi párti képviselő lenni, de akkor az ellenzék korifeusai nem tartották rá igényt. Viszont 1887-ben Mikszáth Kálmán Tisza Kálmán és a pártkassza segítségével megszerezte az illyefalvi mandátumot. A pamflet a műfajhoz illően szólt a korteskedés fordulatairól, majd a mikszáthi

parlamentari karcolatok stílusában sorra bemutatta a kormánypart vezetőit és hangadó személyiségeit. Meszlényi Lajos füzetecskéje a parlamenti körökben élénk feltűnést keltett. Néhány nappal megjelenése után Mikszáth „A mai ülésről” című parlamenti beszámolójában öniróniával, külön fejezetben reagált a szenzációra: „csupa sátáni mosoly villogott felém mindenünnét — írta. — No de nem is kívánom a sajnálatot; már a Biblia mondja, aki kardot ránt, kard által leszen kimúlása. Hiszen már csakugyan nem lehetett túrni a garázdálkodásaimat.” A replika gunyoros hangnemét Mikszáth mindvégig megőrizte, az ellenzék „első komoly akciójaként” aposztrofálta Meszlényi álnéven kiadott verses pamfletjét.²⁸

III.

Míg a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzet és a kolozsvári Ellenzék között folyt a választási szócsata, addig Mikszáth a Pesti Hírlap hasábjain úgy írta parlamenti karcolatait és más tárcacikkeit, mintha még mindig annyira kívülálló és közömbös megfigyelője lenne a választási előkészületeknek, mint az előző alkalommal, 1884 tavaszán.

Alig kezdődött meg a karácsonyi szünetet követően a parlament üléseinek sorozata, már feltűntek Mikszáth karcolataiban a közelgő választások apró jelei. 1887. jan. 21-én *A t. Házból* című karcolatában egy Szontagh Pál előadta korábbi választási anekdotát szőtt, ezzel is érzékeltetve a folyosó érdeklődésének irányát.²⁹ A jan. 25-i ülésről szóló beszámolójában egy antiszemita és függetlenségi párti képviselő összetűzésének okát keresve megjegyezte: „Valóban, a torzsalkodás háta mögött kilátszik a mandátum lába. (Mert az antiszemitáknál lába van a mandátumnak, a habarékoknál gyomra.) Az antiszemiták jól tudják, hogy csak a szélsőbaltól hódíthatnak kerületeket. A függetlenségiek is érzik ezt.” Az idő múlásával a parlament munkájában, a szónokok felszólalásában Mikszáth mind inkább érzi és olvasóival érezteti is, hogy egyre többen az új választásokra gondolnak, sokasodik a képviselők „hazabeszélése”, azaz olyan témák pendítése, amelyek alkalmasak arra, hogy otthon a választók fokozottan érezzék, mennyire szívén viseli képviselőjük a sorsukat. A febr. 4-i ülésen Lukáts Gyula szalontai függetlenségi párti képviselő éles hangon szóvá tette a választási lajstromok körüli visszaéléseket. Mikszáth leírta, hogy sorra gratuláltak neki barátai: „Meg lehetsz

28. Mikszáth „A mai ülés” című karcolata 1888. jún. 9-én jelent meg, a MKÖM 76. köt. 176–179. jegyzetek 441–444. Meszlényi Lajos „A nem igen tisztelt Házból” c. paszkvillust Sz. Garai Judit a ItK 1979. 618–637. lapjain tette közzé.

29. Az alábbiakban idézett Mikszáth cikkek a MKÖM 74. köt. 64–136 lapjain jelentek meg.

elégedve a sikerrel” – mondták neki. „Nem egészen – felelte búsongó hangon –, mert csak egyszer utasított rendre az elnök. Márpedig Szalontára legalább háromszor kell.” Egy másik alkalommal, a febr. 13-i *A t. Házból* című karcolatban Lázár Ádám felszólalását Mikszáth ironikusan azzal indokolja, hogy a képviselőnek „eszébe jutott a hazai szülőföld, amelynek a következő választásra, úgy látszik, Lázár Ádám nem akar eszébe jutni”, s ezért polémiaiba bocsátkozott az előtte szóló kormánypárti honatyával. A rohamosan közeledő választások egyre inkább rányomták a bélyeget a parlamenti életre. A márc. 10-i *A t. Házból* c. karcolatának bevezetőjében Mikszáth ezt a következőképpen érzékeltette: „Az elfogyó mandátum már nem ad elég világosságot. Kevesen vannak itt, kevesen beszélnek és keveset. Csak a biztos kerületek »urai« ülik még a folyosót és a padokat, a bizonytalan kerületek »rabszolgái« már odahaza »dolgoznak« a quiquenatus mellett, amely öt esztendőre biztosítja a békét.” A márc. 20-i ülésről szóló beszámolóban már fő helyre kerülnek a választási előkészületek. Két korteskedési anekdotával is érzékeltette Mikszáth a képviselőkben kialakult belső feszültséget, és ezekhez még hozzáfűzte: „Az esze mindenkinek otthon van, csak a testével van itt.” Az április folyamán írt karcolataiban is vissza-visszatérő téma az újra-megválasztásáért aggódó képviselő. (Ld. az ápr. 2., 3., és 19-i *A t. Házból* c. karcolatok íyetén leírásait.)

A parlamenti karcolatokon kívül más tárcáinak is a közelgő választás a témája: ápr. 24-én ennek jegyében keletkezett a „*Több mint bizonyos*” című cikke. Röviden áttekintette az 1861 óta kialakult korteskedési szokásokat, jellemezte az előkészületek pillanatnyi állását, és írása végén egy képen villantotta fel a következő országgyűlés pártalakulását: „A bal oldali folyosón csupa antiszemita tanyáznak. Biz ezek megszapordtak derekasan. Hanem ahelyett a habaréki vonal centrumbéli széle teljesen eltűnt és a függetlenségi párt kockája is keskenyebb lett a terem bal oldalán. A terem egyébként gyéren van benépesedve . . . Könnyű azonban kitalálni, miért jöttek össze a mai érdekes ülésre annyi kevesen. A belvárosi templomban valami díszmise van, s a papság mind oda ment. Annyi papot küldtek fel a kerületek, hogy azoknak a hiányát nagyon is meg lehet érezni.” Két hónappal a választás előtt adott prognózis csak részben vált be: az 1884-es választásokon, a tiszaezlári per keltette hangulatot képviselői székekkel kamatoztató antiszemita frakció az 1887 júniusi választásokon nem hogy növelte volna mandátumait, hanem alaposan megfogyatkozott, a pap-képviselők száma sem gyarapodott, sőt kissé csökkent. A mérsékelt ellenzék, a habaréki párt létszámcsökkenése viszont bekövetkezett.

A választási előkészületek témája különböző műfaji megformálásban is visszatért. Mikszáth két képzeletbeli riportot is írt. Az egyik, a *Beszélgetés a*

közvéleménnyel című, általános jellegű, írói eszközökkel állítja elének az álmában nagy nehezen megtalált öregurat, a Közvéleményt, aki már nem foglalkozik semmivel, a közlegő választások ügyét is három leányára bízva, akik közül a legszebb vak volt, a középső túlcicomázottan hiú, a harmadik csúf volt és kapzsi.³⁰ Mikszáth másik képzelt riportja a máj. 13-án megjelent párbeszéd egy „angliussal” címet viseli, és a publicisztika eszközeivel ironikusan azt a kérdést poentírozta, hogy sem a kormánypárt, sem az ellenzék nem a fővárosba összpontosította erejét, hanem vidéken léptette föl vezető politikusait. A főváros tíz kerületéből nyolcban a középszer emberei vetélkednek a mandátumért, egyik-másik esetben még az „ellenjelölt” is ismeretlen kormánypárti férfiú. Mindezeket a tényeket egy képzeletbeli angol konzervatív újságíróképviselővel folytatott kigondolt beszélgetés formájában írta meg Mikszáth.

A választási előkészületek idején, május derekán nyílt meg a fővárosban, a városligeti Iparcsarnokban az „erdélyi bazár”, amelynek az volt a célja, hogy biztos piacot keressen erdélyi ipari, de különösen háziipari termésének. Mint székelyföldi kerület várományosa, Mikszáth meleg hangon írt az eseményről. Tárcája bevezetőjében jelezte a székelyeket szorongató gazdasági nehézségeket, és a háziipar produktumaiban látta a gazdasági problémák fokozatos megoldásának módját. Ennek a cikknek kézírata fennmaradt³¹ és a kézirat-variáns őriz egy olyan kfhúzott mondatot, amely megörököltette az erdélyi képviselőjelölt, Mikszáth Kálmán indulatát. A cikknek egyik mondata után, amelyben a székelység nehéz anyagi helyzetéről és gazdasági elzártságáról szólt, a következő megjegyzést tette: „Csodálatos, hogy éppen ilyen viszonyok közt kezdik hangoztatni, hogy csak »helyi embert válasszunk képviselőnek«. Rossz jelszó az éppen annál a népnél, mely mostoha viszonyai” — a gondolat itt megszakadt, az önkontroll kihúzatta az újságíró Mikszáthtal a képviselőjelölt Mikszáthot foglalkoztató gondolatot. Az utalás a kolozsvári Ellenzéknek a fentiekben idézett, helyi jelöltre vonatkozó hadakozására akart reagálni. Mikszáth jobbnak látta mellőzni még ezt a megjegyzést is, megtartani az addig megőrzött és a továbbiakban is megtartott kívülállását.

Még a májusi hónapban is ülésezett az országgyűlés. Mikszáth a tárgyalásokról — ha nem is mindegyikről, mert egyre több volt a formális ülés — beszámolt olvasóinak. A máj. 7-i *A t. Házból* c. karcolatának „A jelöltség lázáról”

30. Jubileumi kiadás 45. köt. 76–84. l. — Rubinyi a megjelenés idejét tévesen 1885. ápr. 8-ára tette, helyesen 1887. ápr. 8.; a MKÖM 38. köt. 133–139.

31. OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 2169/1 153–154 folio. A cikk különben a Pesti Hírlapban jelent meg 1887. máj. 12-én.

alcímű, bevezető részében a képviselőkön tapasztalható nyugtalanságról elmélkedett: „Kevesen érzik már a képviselői állás méltóságteljes nyugalmat, csak a jelöltség izgalmait. Nincsenek többé honatyák, csak honvőlegények. S nem szűz a mátká, akivel jegyben járnak, hanem mindenik egy-egy kacér özvegy menyecske, aki csal és csalatja magát. A szegény jelöltek valóságosan tükön ülnek: a legkényelmetlenebb érzés a világon. Akinek ellenjelöltje van, az ellenjelöltjétől fél, akinek még nincs, az attól fél, hogy lesz. Mindenki fél . . .”, és még vagy másfél hasábon ecseteli a várakozás izgalmait, a váltakozva érkező jó és rossz hírek felemelő vagy lesújtó hatását.

Május 25-én ült össze utoljára az 1884 nyarán megválasztott parlament. E tényt Mikszáth karcolata címében is kifejezte: *Az utolsó ülés*. Az ünnepélyes ülésszakzáráskor is arról számolt be olvasóinak, hogy „a képviselők még egyszer beültek a padokba, érzékenyen megbámulván a saját névjegyeiket az üldöhelyeiken, azután felnyitották fiókjait, kiszedvén azokból bajuszpedrőiket, Szitányi Bernát a cukkedlijét, György Endre fogkefáját – egyszóval, aki mit rejtegetett . . .” A záróbeszéd sorra elhangzottak, a képviselők elbúcsúztak egymástól: ” – A viszontlátásra! – hangzott fel itt is ott is, többnyire síri hangon. Még ott szibongtak kóvályogtak egy darabig a folyosón, az előcsarnokban, míg egy óra után elszállingóznak egyenkint. A kapus közömbös arccal nézte, míg az utolsó fogat elrohogott, míg az utolsó alak is kicammogott.”

A parlamenti ülésszak véget ért, megkezdődött a választási hadjárat döntő szakasza.

IV.

A hosszúra nyúlt előjelőzés ideje két héttel a választások megkezdése előtt véget ért. A szabadelvű kör 1887. jún. 7-i, illyefalvi értekezletéről Mikszáth lapja, a Pesti Hírlap a következő hírt közölte június 8-i számában, a 4. lapon. „A mai nap táviratai” rovatban:

„Sepsiszentgyörgy, jún. 7. (saját tudósítónk távirata.) Az illyefalvi választókerület szabadelvű párti választói ma délután 4 órakor, Nagy Károly pártelnök elnöklete alatt népes értekezletet tartván Illyefalva községházában, Kiss Lajos étfalvi református lelkész indítványára *Mikszáth Kálmánt* egyhangúlag nagy lelekedéssel kiáltották ki országgyűlési képviselőjelöltül.”

A Székely Nemzet 1887. jún. 9-i számában, az újság első lapján részletesen beszámolt a jelölés menetéről. Ezt a közleményt átvette a Pesti Hírlap is, és jún. 11-i számában, a 2. lapon teljes terjedelmében közölte a sepsiszentgyörgyi lap beszámolóját. Mikszáth jelölésére vonatkozó része a következő:

„...Kis Lajos étfalvi ref. lelkész állott most fel. Fennkölt szellemű, lelkes beszédet mondott, melyet a választók gyakori helyeslése és éljenzése szakított félbe. Elmondta, hogy az illyefalvi választókerület értelmiségben és hazafiságban felül nem múlható sehol sem, mert a legutóbbi két választáson is a szellem, az ész s közművelődés tényezőinek adta át a polgári érdeknek legszebb jutalmát, a képviselői mandátumot. Ezt a kerületet egy Jókai, egy Tanárky képviselte. Jókaiában a múzsa fölkent költőjén kívül a hazafit becsülte meg; a költő nagyságát együtt tisztelte meg a hazafi hervadhatatlan erényeivel. S ha az ősapák karddal és fegyverrel szereztek becsületet a székely névnek, ma az unokák, a fiaik az ész, a nemzeti közművelődés ápolásában akarnak kitűnni. A költő és hazafi szerencsésen párosul Mikszáth Kálmánban, a magyar irodalom eme fényes nagy tehetségében, kinek mély emberismerete, melegen érző lelke, magyar faji és jellemvonása úgy a sajtóban, mint a parlamentben a székely érdekek istapolására megbecsülhetetlen kincsekül mutatkoznak. Ajánlja Mikszáth Kálmánt az illyefalvi választókerület képviselőjelöltjéül.

Mikor a lelkes szónok beszédét bevégezte, riadó éljenzés tört ki, melynek csillapultával Nagy Károly sepsiszentgyörgyi ügyvéd emelt szót. Kifejtette, hogy a székely érdekek el voltak hanyagolva. Hogy országgyűlési képviselőink szavainak és működési terüknek sem erejük, sem eredményök nem volt. Mióta a sajtóban átment a székelyek érdeke, azóta van szó rólunk irányadó körökben is. A civilizált világ eme legerősebb tényezője, a sajtó, nyitva tartja a székely érdekek előtt immár minisztériumok, parlament és közvélemény előtt az őket megillető utakat. Olyan férfiúra van szükségünk – úgymond –, aki előtt nincs elzárva semmi ajtó; akinek szavát, ha kell, egy fél világrész meghallja. Örömmel fogadja Mikszáth jelölését. Ebben a jelölésben hatalmas fegyvert kap a székelyek érdeke, a világ leghatalmasabb fegyverét – a tollat.

Szűnni nem akaró éljenzés követte a lelkesült beszédet, mely után az elnök az ünnepélyes hangulatnak megfelelő meghatottsággal kijelentette, hogy az illyefalvi választókerület szabadelvű pártja országgyűlési képviselőjelöltjéül Mikszáth Kálmánt egyhangúlag kijelölte. Ismét sokszoros éljenzés dörgött át a termeken. Az értekezlet Mikszáthot a választás napjára meghívta, s a jelöléséről szóló jegyző-könyvet hiteles másolatban megküldi szeretett jelöltjének. Majd a párt végrehajtó bizottságai alakítottak meg községenként, s ezzel a szépen lefolyt értekezlet Mikszáth Kálmán zajos éljenzése között véget ért.”

Az illyefalvi jelöléssel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy az 1884-87-es ciklus szabadelvű párti képviselője, Tanárky Gedeon, csak ezen a késői alkalomkor jelentette be hivatalosan, hogy nem kívánja magát jelöltetni a következő ciklusra. Mikszáth – mint láttuk – már az 1887. febr. 14-i levelében jelezte Málík

Józsefnek hogy a helybélieknek kellene rendezniük Tanárkyval a jelöléstől való elállás dolgát. Ez a lépés több hónapon át húzódott. 1887. július elején Tanárky Gedeon megvált az államtitkári poszttól és néhány hónap múlva, 1887. november 23-án hetvenkét éves korában elhunyt.

A jelölést tanusító jegyzőkönyv kézhez vétele után, 1887. jún. 11-én Mikszáth Kálmán meleg hangú levelet intézett szotyori Nagy Károlyhoz, a szabadelvű párt elnökéhez, ebben megköszönte a belé helyezett bizalmat. A levél politikai és képviselői program is volt egyben.³²

Budapest, jún. 11.

Mélyen tisztelt Elnök úr!

Ma kaptam meg az Ilyefalván jún. 7-én tartott választói értekezlet jegyzőkönyvét, mely szerint engem méltóztattak kikiállítani a szabadelvű párt jelöltjének.

Nehezen találom meg a szavakat, hogy méltón megköszönjem, mert nagy tisztelet rám nézve a bizalom éppen az előkelő kerület részéről, melyet Jókai képviselt, akivel én csak egyben érezhetem magam hasonlóknak: hogy zászlóm ugyanaz. Csakhogy ő zászlót emelt, engem pedig legfeljebb a zászló emelhet.

Amit hát Jókai írt e diadalmas lobogóra, azt én le nem törölöm onnan, hanem csak aláírom.

Elnök úr, méltóztatik ösmerni pártállásomat, hogy a Tisza Kálmán politikájának vagyok híve: örömmel fogadom hát el a jelöltséget az őt támogató választóktól, bár nem minden aggodalom nélkül a mai világban, mikor olyan méltóság nélküli hajsza folyik a mandátumokért, mintha azok valami javadalmak volnának. Bizony pedig kötelességek azok!

A képviselőjelölt urak többnyire abban törik fejüket, hogy minél többet ígérjenek: én megvallom, a lefelé való licitálásban fogom keresni a hatását: minél kevesebbet ígérni, de azt legalább betartani.

Vajon nem lesz-e hátrányomra az is, hogy nem vagyok erdélyi, mióta némely »magvetők« kezdik csinálni Erdély és Magyarország között a vámsorompót a hazaszeretetre nézve is – hogy a magyar haza fiai, akik az egész föld kerektségén rokontalanok, még itthon is idegenekké válnak egymás között?

Hiszen felhozhatnék néhány ötletet, amikkel közelebb jöhetnék talán a székelyek szívéhez. Mondhatnám nekik: íme az én szülőmegyémben is azok a

32. Először megjelent a Székely Nemzet 1887. jún. 16-i számában és a Pesti Hírlap jún. 18-i kiadásában. A MKÖM levelezés kötetében Méreiné Juhász Margit a kronológiának megfelelően közzétette a 25. kötetben, a 21 – 22 lapon, jegyzetek a 191. lapon találhatóak.

hagyományok élnek, amik itt; Atila szétszórt népének egy része a Mátra tövéénél telepedett le, a másik része a székely bércek között. Mondhatnám nekik: »ha a ti elődeitek sokat harcoltak Magyarorszáért, a mi ősapáink véréből is sok folyt el Erdélyországért...« De ez véleményem szerint mind nem ide való dolog. Ma már nem élnek meg a nemzetek meséiből.

Nem azon kell most okoskodni, hogy mi volt ezelőtt, hanem hogy mi legyen ezután.

Újra és újra köszönöm a nagy kitüntetést, melyben az ilyefalvi kerület szabadelvű párti értekezlete részesített. Akár győzünk, akár nem győzünk (ámbar oly vezér alatt, mint mélyen tisztelt elnök úr, talán lehetetlen is nem győzni), örökké kellemes emlékem marad a jegyzőkönyv, egy melegítő, buzdító fénysugár a rögs írói pályán, melyet nem egészen dicstelenül jártam meg eddig.

Azért hivatkozom erre, mert e jegyzőkönyv visszatükrözi az értekezleti szónok ékes beszédében, hogy éppen az írói tollra fektet a párt némi súlyt.

De így is kellett annak lennie. Hiszen olyan természetes az, hogy a világ legelső fegyverforgató népe, a székely, ismerje fel leginkább, milyen nyilakkal kell mai napság verekedni.

Én a magaméival testestől, lelkestől odaállok a székely érdekek védelmére.

Méltóztassék ezt kérem addig is közölni a nemes székely választókkal, míg én előszóval tehetném, egyszersmind fogadja mélyen tisztelt elnök úr stb. Mikszáth Kálmán.”

A Pesti Hírlap közlését követően, a Székely Nemzettel egy napon — tehát jún. 16-án és két nappal a tulajdonképpeni választások előtt — a kolozsvári Ellenzék „Egy új levelező” címmel csipkelődő hangú glosszában kommentálta Mikszáth levelét. Ennek szövege azért érdekes, mert hangulatilag elő akarja készíteni a kormánypárti programmal fellépő író további értékelését.

„Mikszáth Kálmán megirigyelte a Beksics dicsőségét, ő is levelet ír a »mélyen tisztelt elnök« útján az ilyefalvi kerület választóihoz. Levelének értéke az, hogy rövidebb a Beksicsénél. Programja ez: »Tisza Kálmán politikájának vagyok híve«. Többet nem mond csak ezt: »Nem azon kell most okoskodni mi volt azelőtt, hanem hogy mi legyen ezután«. Hogy mi legyen ezután — arról tökéletesen hallgat Mikszáth úr. — Ugyanerről hallgattak Tisza Kálmán, Hegedüs Sándor, Beksics Gusztáv, Sigmond D., Zeyk Károly, Pap Szamolila és sokan mások. A jövőt előre látni nem lehet. Mikszáth sem próféta, aki jóslásokkal foglalkozzék, de azért megköszöni a választók bizalmát, el is fogadja a mandátumot, mert arról értesült, hogy a párt súlyt fektet az írói tollra, s így ő jogcímmel bír a képviselőségre. Tehát: Mikszáth úr a Tisza politika híve és írói tolla van. Punktum.”

Közvetlenül a választások előtt, még egy újabb esetleges ellenfél felléptéről tudósított a Pesti Hírlap egy helybéli tudósító révén. Ez az új fordulat a következő volt:

„Sepsiszentgyörgyi távirat jún. 17. Mikszáth Kálmán az ilyefalvi választókerületben holnap fog megválasztatni, valószínűleg ellenjelölt nélkül; ide is készült Milassin [Vilmos], de visszalépett. Mondják, hogy Lyka Döme berecki bukása után ráút az ilyefalvi kerületre, de mindez nem fogja Mikszáth teljes győzelmét kétségessé tenni.”

1887. június 18-án megkezdődött Ilyefalván is a szavazás. Mikszáth Kálmánt ellenjelölt nélkül, egyhangúlag megválasztották képviselővé az 1887-1892-es országgyűlési ciklusra. A Székely Nemzet a következő gyorshírt tette közzé 1887. jún. 19-én:

„Az ilyefalvi választókerületben Mikszáth Kálmán ma reggel egyhangúlag kikiáltatott országgyűlési képviselővé. Mikszáth nagy hatású beszédben köszönte meg választói bizalmát. Beszédét nagy éljenzéssel és lelkesedéssel fogadta az óriási közönség. Gratulálunk az ilyefalvi kerületnek.

Éljen Mikszáth Kálmán!”

Az újság következő számában részletesen beszámoltak a szavazás körülményeiről, a kerületbe érkezett Mikszáth ünnepléséről, és közölték a képviselővé választott Mikszáth Kálmánnak Ilyefalván a szavazóihoz intézett beszédét. Ennek szövege eddig kiadatlan volt³³ és mivel ez volt tulajdonképpen programbeszéde, az alábbiakban teljes egészében közöljük abban a formában, ahogy a helyi lap a beszéd szövegét egy áthidaló bekezdéssel kinyomtatta:

„»A szabadelvű párt vagy még helyesebben a Tisza Kálmán politikai irányának vagyok híve, ki már tizenegy év óta kormányozza Magyarországot. Nagy csodák nem estek azóta, de minden lehető megtörtént. A mesék országában minden nap egy esztendői számított, a valóságos országokban minden tíz esztendő csak egy napot számít. S mit lehet tenni egy nap alatt! (Igaz, úgy van!) Az életerő, a vér, melyet Tisza e tizenegy év alatt a nemzettestbe eresztett és pezsgésbe hozott, csak talán lassan és későbbben terjed szét a végtagokba, így a Székelyföldre is, de biztos, hogy előbb-utóbb érezhetővé válik.«

Miután humoros vonásokban festette, mi volt 11 évvel ezelőtt, s mi van most tizenegy év után, áttér az ellenzéki pártokra.

»Nálunk, úgymond, egyetlen pártot sem lehet gyűlölni, mert mindeniknek a haza boldogítása a végcélja, tehát mindenik párt tiszteletreméltó. (Közbeki-

33. MKÖM 74. köt. 39–42.

álltások: Úgy van! Amíg magát megbecsüli.) Ebben az országban mi magyarok, mind egy párton vagyunk.

Hanem aztán részletekbe belemenve, sok szó fér a pártokhoz. Itt van például a mérsékelt ellenzék, melynek egyedüli programja a Tisza Kálmán megbuktatása. Tegyük fel azt az esetet, mit különben a gondviselés minél későbbre tartogasson, hogy Tisza Kálmán visszavonul vagy meghal (Hosszas, zajos éljenzés), akkor aztán mit fog csinálni a mérsékelt ellenzék, betöltvén összes programját? Otthagyja talán az országgyűlést és megszűnik, nem lévén immár semmi feladata ezen az árnyékvilágon, ahol eleven korábban is árnyék volt? (Derűlség.) No, már nem tudom, mit fog tenni, de azt az egyet mégis gondolom, tekintve ezt a hosszú mandátumot és azt, hogy a haza örökéletű kell, hogy legyen, mégis valamilyen programmal indulhatna meg a mérsékelt ellenzék a második évezred felé.

Különben eddig is kevés hasznát vette ennek a pártnak az ország, s amellet, hogy néha egy-egy kirohanást tett a kormány ellen, Tisza állandóan, hogy úgy mondjam, *faiskolának* használta. (Derűlség.) Innen pótolván a hiányokat, az alkalmasabb elemeket gyakran átültette a saját pártjába.

De ha élehetetlen és amellet visszataszító a mérsékelt ellenzék programja, annál hódítóbb és rokonszenvesebb a függetlenségi párté. Mert ki ne akarná Magyarország függetlenségét. Ez a ragyogó álom ott lebeg előttünk is, hogy még egyszer nagyok, hatalmasok és függetlenek legyünk, amint egykor voltunk. Csakhogy akkor még Nagy Lajos kardja szabta Európának a mappákat és nem a Bismarck ceruzája. Mindegy, ha álom lehetett abból, ami valóság volt régente, mért ne lehetne álomból is valóság?

De hogy mikor, azt én sem tudom, sőt még Helfy Ignácék sem tudják. Azt csak az Isten tudja, aki ugyan sokat hagyott tudni a jövőre nézve a providenciális államférfiaknak, de mindent mégsem árult el nekik, valamit magának is megtartott.

Ám, ha nem tudjuk a jövőndőt, tudjuk a múltat, s látjuk mennyire óvatosaknak kell lennünk a 67-iki közjogi kapcsaink feszegetésében. A legbölcsebb politika a lassú fejlesztés. Mindennek a végét kell elgondolni és csak azután az elejét.

Hiszen eleget tanulhattunk a történelemből. Századok óta ezen a földön zajlottak a függetlenségi harcok, a Rákócziak, Bocskayak alatt, s mi lett mindíg a végük? Az, hogy még szomorúbb korszak következett utánok. Egy szakadatlan életemésztő mozgalom akadályozta a nemzetet a haladásban. Mikor békében voltunk Ausztriával, e háborút óhajtottunk vele, mikor háborúban voltunk vele, a békét óhajtottuk.

A múlt egy jól mutató tükör, s higgyék meg tisztelt választóim, simább annak a feje, aki tükörből fésülködik. (Nagy tetszés.)

A mi édes hazánk függetlensége érdekében igen sok ember *beszél* az országban és nevezi magát 48-as vagy függetlenséginek, de a függetlenség érdekében csak egy ember *dolgozik* és nevezi magát Tisza Kálmánnak.

Mert ez az ország csak akkor lehet független és önálló, mikor sokkal erősebb lesz, mikor aki benne lakik, mind magyar lesz érzésben és talán nyelvben is. Akkor lehet aztán a szélsőbal fényes álmait fontolóra venni, és ha a viszonyok kedveznek, talán meg is valósítani. Már pedig ki tett többet Tisza Kálmánnál a magyar faj és magyar állameszme erősítésére? (Szűnni nem akaró éljenek.)

Ekkoráig a háborúra volt berendezve a székely. Minden emberöltőben elviték a háborúk a fölösleges népességet, mely a kis területen meg nem élhetett volna. Fölöslegest mondtam, de lehet-e a székelyből fölösleges?

Nos, ennek a népnek a békére kell magát berendeznie, s az ipar fegyverével vívni meg az életfenntartás küzdelmeit. Az ördögös debreceni professzor kicsiny szobája egyre bővült, minél több ember gyűlt bele, mert volt egy bűvös amulettje, amivel ezt cselekedte. A székelyek kicsiny hazája is kitágul, befogadja önnön fiát és eltartja, ha azok is a bűvös amulettjeikhez nyúlnak, a gyaluhoz, a kalapácshoz és vésőhöz.«

A képviselő ezután hosszasan foglalkozik még az egyes reformkérdésekkel, érinti a helyi érdekeket és azzal végzi beszédét:

»Eddig az volt a dolgom, hogy a karzatról figyeltem a tisztelt Házat, ezentúl az lesz a dolgom, hogy a Házból fogom figyelni a karzatot — a népet, s különösen a székely népet; azoknak hangulatát, szívdobogását, hogy abból tanuljam a képviselői kötelességemet felismerni.«

V.

Amikor Mikszáth Kálmán az újdonatúj mandátummal visszatért a fővárosba, az országban még javában folyt a választási harc, hiszen a korabeli gyakorlat szerint egy álló hétig tartott a választás, kerületenként más és más napot tűztek ki a szavazás aktusára. Az ilyefalvi kerület a harmadik napon járult az urnák elé. A Pesti Hírlap redakciójában még napokon keresztül érkeztek új meg új hírek győzelemről és bukásról, meglepetést keltő sikertelenségekről. Június 27-én fejeződött be az utolsó kerületben is a szavazás, másnap, június 28-án a Pesti Hírlap tárcarovatában, *A választások után* címmel, *Nekrológ* alcímmel tárca látott napvilágot. A névjelzés nélküli cikket Mikszáth Kálmán írta, szerzőségét a jellegzetes stílusjegyeken kívül perdöntően az bizonyítja, hogy kéziratát a több mint

háromszáz cikk, karcolat és elbeszélés autográfja között a Széchényi Könyvtár kéziratára őrzi.

A választási mérleg kezdő mondata, de az egész cikk tónusa és szelleme mit sem változott: „Beállt a síri csönd. Az utolsó ponton, Marosvásárhelyen is megvívott tegnap a csata mamelukok győzedelmével. Az utolsó beszéd is elhangzott tegnap Jászberényben, az Apponyi Albert gróf szájából: ez volt az utolsó fegyvercsörrenés. Mert a fegyver akkor is csörren, ha lerakják.” Ezt követően az alcímben jelzett szándéknak megfelelően Mikszáth elparentálta a választási küzdelem neves és névtelen esettjeit, egy-egy találó mondattal jelezve az igazi vagy vélt veszteséget. Megvonja a pártok erőviszonyában bekövetkezett változás mértékét is, szól a mérsékelt ellenzék megapadásáról, a szabadelvű párt gyarapodását pedig egy jellegzetes képpel érzékelteti: „A kormánypárt nem nagyon tombol megszorodása felett, sőt bizonyos kedvetlenséggel veszi, mint az olyan ember, aki rohamosan hízni kezd, félvén a szélhűdéstől...” A pártok viszonyain kívül a különböző rétegek arányára is pillant, és mitha az ő helyzetében nem következett volna be semmi változás, veti papírra a következő gondolatot: „Az írók és újságírók közül bejutott Asbóth, Arany László, Mikszáth, Benedek Elek, Bolgár Ferenc, Illyés Bálint, László Mihály, Schwarz Gyula, ami feltűnő szaporulat, ha hozzáadjuk a többihez.” Az ironikus, csipkelődő tárgyalási módhoz illő a tárcza befejezése is:

„Egyszóval sok mindenféle változás történt a részletekben, de azért ez mind semmit sem alakít át a tisztelt Házon, mert szerencsére bejutott Tisza Kálmán is – minélfogva minden marad úgy, amint volt. Az ő kezében ócskává lesz minden új ember, s lehetetlenné minden új helyzet.

És végre is miből állott a tavalyi Ház?

Tiszából, hét miniszterből, egy elnökből, egy csengettyűből és négyszáz egy-nehány képviselőből.

Nos, ez mind megvan. Mi változott hát? A jövő parlamentben is Boer Antal lesz a legöregebb ember és Beöthy Algernon a legfiatalabb.”

1887. szeptember 22-én összeült az újonnan megválasztott parlament. A Pesti Hírlapban folytatta Mikszáth Kálmán *A t. Házból* című karcolatait. Az újságírói karzatot felcserélte a képviselői székekkel a kormánypárti tömbben. Hogy ez a helyváltztatás minő helyzetváltozást hozott, arra az elkövetkező évek textológiai munkái és kutatásai fognak majd remélhetőleg pontos választ adni.

MIKSZÁTH KÁLMÁN FOGARASI MEGVÁLASZTÁSA

1891 decemberében a képviselőházban a kormány bejelentette, hogy az 1892 tavaszán esedékes választásokat 1892. január végén fogják megtartani. A korteskedésre hagyott rövid idő hangulatáról Mikszáth parlamenti karcolatai is képet adnak. Erről szól a MKÖM 81. kötetben olvasható *Az utolsó ülés* c. karcolata, továbbá *A Ház pénztáránál* és *A »tekintetes urak« öröme* c. írása.

Saját képviselői szándékáról sem karcolataiban, sem levelezésének kiadott köteteiben nem találhatunk még utalást sem. Így e kérdésben csak a hírlapok adataira támaszkodhatunk. Arról már január 10-én híradást találhattunk, hogy az 1887-es mandátumot biztosító Ilyefalva nem Mikszáthot jelölte. Ezt az »Erdélyi Híradó« a következő lakonikus hírrel tudatta: »Az ilyefalvi kerületben, melyet eddig Mikszáth Kálmán képviselt, a kormánypárt Nagy János nyug. miniszteri tanácsost, a nemzeti párt Geréb Jánost kandidálja.«¹ Nagy Jánost a január végi választásokkor meg is választották Ilyefalva képviselőjévé.

Mikszáth Kálmán a helyi jelölések idején tehát kerület nélkül maradt. Mivel tudjuk, hogy a választásokkor Fogarason az igen idős Boér Antal képviselte körzetben jutott végül mandátumhoz, szükségesnek tartottuk megvizsgálni: miként zajlott a jelölés e fogarasi kerületben.

Az újságok jan. 7-i eseményekről hírt adva Benedek Gyula fogarasi ügyvéd jelöléséről adtak számot.² A lakonikus hírnél kissé bővebben szólt a »Székely Nemzet«: »Fogaras vármegye felső választókerületében a jövő országgyűlésre a jelöltséggel Benedek Gyula fogarasi ügyvéd kínáltatott meg, ki küldöttségileg meghívatván a jelöltséget elfogadta s programbeszédét nyomban meg is tartotta, vallván magát a kormánypárt hívének. E kerület eddigi képviselője Boér Antal agg kora miatt nem lép többé fel, s így Benedek eddig ellenjelölt nélkül áll.«³

A jan. 7-i jelölőgyűlés és a jan. 28-i szavazás között – ahol Mikszáth Kálmánt választották meg szabadelvű párti programmal – jan. 21-én hirtelen fordulat következett. Erről a legrészletesebben a »Székely Nemzet« beszámolójában olvashatunk. Ennek szövegét teljes egészében idézzük:

1. 1892. jan. 10., 7. sz. 3. l.

2. »Egyetértés« 1892. jan. 10., 2. l.

3. 1892. jan. 12., 3. l.

»A Fogaras megyei kerületből

– Új pártgyűlés –

Fogaras, jan. 22.

Fogaras vármegye felső kerületében, a folyó hó 7-én Fogarasban megtartott pártgyűlésen tudvalevőleg *Benedek Gyula* jelöltetett szabadelvű programmal jövő országgyűlésre képviselőül. Azonban ezen jelölés ellen Fogaras megye alispánja, ki a kijelölő gyűlés alkalmával betegen feküdt, tiltakozott s folyó hó 21-én du. 3 órára a „Lauritsch” szálloda nagytermében pártgyűlést hívott össze, hol ez alkalommal több mint 500 – 600 választó jelent meg a városból és vidékről.

Az értekezletet Pánczél Károly ev. ref. pap, elnök megnyitván, ismertette röviden a múlt gyűlést, úgy a mostani összejövetel célját is. Az ülés vezetésére ezúttal Rottler József választatott egyhangúlag elnökké, ki az értekezletet megnyitotta.

Ezután *Kapocsányi* alispán kért szót miután ő a múltkor kijelölt egyénben múltja és elváltozásai miatt meg nem bízik, ily kezekben a megye képviselőjét biztosítva nem látja, s kérte az akkori intéző kört és a mostani értekezletet, hogy Benedeket a jelöltségtől ejtsék el, különben a megye érdeke kívánta okból kénytelen lenne vele szemben ő lépni fel; mivel Benedek a jelöltséghez ekkor is ragaszkodott, az értekezlet nagy többsége folytán kimondatott, hogy Benedekkel szemben *Kapocsányi* Mór alispánt jelöli. Egyúttal a végrehajtóbizottság tagjai is megválasztottak.

Kapocsányi programot ezúttal nem mondott, de kijelentette előre, hogy ha Benedek a jelöltségtől visszalép, ő is kész visszalépni, s ez esetre jónak látta, hogy az országos szabadelvű párt végrehajtó bizottsága kerestetnék meg, hogy onnan egy jónevű jelölt küldessék a kerületbe. Az előbbi jelölt [*Benedek*] kijelentette, hogy ő bárkivel szemben akcióba lép. Természetes, zajos jelenetek fordultak elő, „abcúg Benedek!” „ki vele!” fütyty stb. hangzott több torokból, de annál több éljen *Kapocsányi* volt hallható.

Más napon a végrehajtó bizottság tagjai (köztük a levelező is) összehívatván Rottler urad. ménes birtokigazgató elnök által, megállapodás folytán sürgőnyileg a szabadelvű párt országos végrehajtó bizottságához intézett megkeresést, hogy egy alkalmas jelöltet ajánljon.

Folyó hó 24-én vasárnap, újabb gyűlés fog e tárgyban tartatni.«⁴

4. »Székely Nemzet« 1892. jan. 24., 12. sz. 3. 1.

A jan. 22-én Fogarason feladott távirati »megkeresésre« a szabadelvű párt országos végrehajtó bizottsága Mikszáth Kálmánt ajánlotta képviselőjelöltnek, aki január 24-én meg is érkezett Fogarasra. A jan. 24-ére összehívott ülésről a »Székely Nemzet« a következőket írta:

»A fogarasi kerületből

Folyó hó 21-én a fogarasi felső kerületet illetőleg történt határozat értelmében megkeresés folytán a szabadelvű párt országos végrehajtó bizottsága által *Mikszáth Kálmán* ajánlatott jelöltül, ki ma azaz folyó hó 24-én Fogarasba érkezik. Az eddigi jelöltek, *Benedek Gyula* fogarasi ügyvéd, úgyszintén *Kapocsányi Mór* megyei alispán a jelöltségtől visszalépnek, s így *Mikszáthot* előreláthatólag egyhangúlag fogják választani. Tudósítók.⁵

Mikszáth Kálmán fogarasi bevonulásáról a következő nap, jan. 25-én a »Nemzet« a következőket írta: »A fogarasi kerületben Mikszáth Kálmánt lelkesedéssel, egyhangúlag kijelölték. Mikszáth ma délután Sárkány határán fellobogózott kocsin és szánon kivonult küldöttség által fogadtatott, ahol dr. Kabdebó üdvözlőbeszédére Mikszáth Kálmán nagy tetszéssel felelt. Mikszáth ellenjelölt nélkül áll. A választás jan. 28-án lesz.«⁶ Hasonló – bár rövidebb – szövegű kommunikét közölt az »Arad és Vidéke«⁷ és a »Nagyvárad«.⁸

A megválasztás tényéről a »Nemzet« esti kiadása 1892. jan. 28-án a következőket írta: »Fogarasi, jan. 28. *Mikszáth Kálmán* Fogarasi vármegye felső kerületének országgyűlési képviselőjévé egyhangúlag megválasztott. Az alsó kerületben antiszemita izgatás következtében kaotikus a helyzet.«⁹ Kommentár nélkül regisztrálta a választás tényét az »Egyetértés« 1892. jan. 29-én.¹⁰

Az első nemzeti párti támadás Horváth Gyula lapjában, a »Magyar Hírlap«-ban jelent meg közvetlenül az 1892. jan. 24-i hirtelen jelölés után: »Fogarason a kormánypárt jelöltje *Benedek Gyula* – mint nekünk táviratozzák – visszalépett. Helyébe *Kapocsányi* alispánt léptették fel, de ez is lemond, mert ott ma hivatalosan

5. 1892. jan. 26., 13. sz. 3 l.

6. 1892. jan. 25., 25. sz. 3. l.

7. 1892. jan. 25., 22. sz. 2. l.

8. 1892. jan. 25., 25. sz. 2. l.

9. 1892. jan. 28., 28. sz. 2. l.

10. 29. sz. 3. l.

Mikszáth Kálmánt fogják jelölni. A kerület nagy többsége passzív románokból áll, akik – jó pénzért – azért mégis leszavaznak. Éppen magyar írónak való kerület.«¹¹

A »Magyar Hírlap« híradásának utolsó mondata már jelezte azt a tényt, hogy a politikai küzdelem eltávolította egymástól a korábbi fegyvertársakat. A parlament összeülése után írt első parlamenti karcolatában, *A kezdet kezdete* címűben Mikszáth e keserűségének adott hangot, amikor arról szólt, hogy Jókai körzetébe került, és hozzátette hogy »Mi oláhok maradjunk együtt«.¹² A személyeskedő támadásra válaszolt az ápr. 17-én megjelent *A lyukas garasok* c. karcolatában.¹³ *A két új képviselő* c. karcolatában is megemlíttette Szacsvey Sándornak Jókait és őt magát támadó felszólalását. Az ellenzék indulata tartósan bizonyult, az 1892. dec. 19-i ülésen Pázmándy Dénes hosszas felszólalása a Fogaras megyei viszonyok védelmére készítette Mikszáthot, amire Pázmándy viszontválaszában gúnyosan vetette oda, ő sem ismeri jobban az ottani helyi viszonyokat, mint a fogarasiakat képviselő Mikszáth.¹⁴

A fogarasi mandátum elnyerésének hírcserepekből összeállított mozaikja arra enged következtetni, hogy – ellentétben Bisztray Gyulának a *Két választás Magyarországon* c. regénynek *A körtvélyesi csíny* c. részéhez fűzött forráskutatásával – nem az általa idézett és dokumentált 1896-os másodszori fogarasi megválasztás körülményeiben kell keresnünk a személyes élményanyagot, hanem sokkal inkább az első, 1892-es megválasztásának fordulatai idézik eléink kedvenc figurája előző kerületéből való kikopásának és a csínnyel megszerzett új kerület megnyerésének igazi helyzetét.¹⁵

11. 1892. jan. 25., 25. sz. 4. l.

12. Ld. MKÖM 81. köt. 90. l.

13. Ld. MKÖM 81. köt. 18–21. lapján és jegyzeteinkben a 274–276. lapokon.

14. Ld. [*Képviselői felszólalás és viszontválasz*] c. parlamenti felszólalását és a hozzá fűzött jegyzeteinket a MKÖM 81. köt. 249–251., ill. 488–491. lapon.

15. Ld. Bisztray Gyula fejtegetéseit MKÖM 9. köt. 210–211. l.

KATÁNGHY MENYHÉRT – AZ ÁLNÉV ÉS A SZIMPTÓMA

A MKÖM korábbi köteteiben már több ízben szoltunk arról, hogy a szabadelvű párti mandátum az újságíró Mikszáth Kálmánt feszélyezte abban, hogy olyan kötetlen, könnyed formában szóljon a képviselőház üléstermében történekről, mint azt korábban, az 1887-es megválasztása előtt tette.¹

Az 1893 tavaszán benyújtott egyházpolitikai törvényjavaslatok alaposan megváltoztatták a képviselőház belső világát. A szabadelvű párt tagjainak egy része, kötődésből vagy elkötelezettségből, fenntartásokkal fogadta a következetes liberális célkitűzéseket követő egyházpolitikai lépéseket. Ezek a körülmények még csak fokozhatták Mikszáthban azt a szándékot, hogy megváltoztassa és megújítsa a parlamentről szóló beszámolóinak formáját. Az év május elejétől hosszantartó betegségéből felgyógyulva az őszi ülészakról írt tudósítások nagy részét már nem a korábbi parlamenti karcolatok modorában tette közzé, új formában jelentkezett: megteremtette Katánghy Menyhért vidéki mameluk képviselő alakját, és ezzel az álnévvel aláírva, levélként jelentette meg tudósításait. Az első levél 1893. szept. 26-án látott napvilágot a Pesti Hírlap hasábjain, az utolsó 1894. márc. 27-én. Az ebben a szánerben írott tudósítások száma összesen tizenkettő volt, ezekből tizenegy az 1893-as év őszi üléséről adott számot, az utolsó, a tizenkettedik több hónapos kihagyással az egyházpolitikai törvényjavaslat egyik fordulópontja előtt, néhány nappal Kossuth Lajos halála után jelent meg a Pesti Hírlap hasábjain. A bevezetőben fejtegetett gondolatok felsorakoztatták e forma buktatóit, ugyanakkor az író be is jelentette a levelek megszüntetését.

Mikszáth Kálmán az 1893-ban írott tizenegy levélben felvázolta Katánghy Menyhért képviselő úr jellemképét: törtető, léha mameluk voltát, aki nagy ciniz-mussal figyelte az országot megmozgató eseményeket. Ez utóbbi új vonás volt Mikszáth parlamenti beszámolóiban és ennek kibontakozásában minden bizonnyal a szabadelvű párton belüli erők megoszlása és polarizálódása is szerepet játszhattott. Katánghy Menyhért alakja a pártnak azokat a tagjait képviselte, akiket nem a politikai vagy társadalmi meggyőződés vezetett, hanem akik úsztak az árral és mindenképpen a felszínen akartak maradni, lehetőleg kihasználva a politikai

1. Ld. MKÖM 75. köt. 156., 249–250., MKÖM 77. köt. 195.

változások és az átalakulások előnyeit: a politikai stréberség jellegzetes figuráját formálta meg tehát Mikszáth Katánghy Menyhértben.

Nem állnak rendelkezésünkre adatok arra vonatkozóan, hogy a levelek írásának megkezdésekor mennyire alakult ki Mikszáthban alakjának »jellemrajza«. Minden valószínűség szerint a politikai helyzet alakulása változtatta-formálta Katánghy magatartásformáit. Az első, szept. 26-án megjelent levélben megteremtette Mikszáth az alapkörülményeket: a joggal féltékenykedő Katánghyné nehezen engedte el vidéki otthonából férjét, búcsúzaskor lelkére kötötte, hogy levélben számoljon be a képviselőházi ülésekről, mert »legalább addig nem kártyázol napközben, amíg írsz« – tette hozzá nyomatéku. Azt is hozzáfűzte, hogy a fővárosban »gazdálkodj, Menyus, gazdálkodj s keress minél előbb lakást, hogy én is felmehessek«. Katánghy megígérte, hogy mind a két kívánságát teljesíti. Már megérkezése után első dolga volt, hogy újságot keressen, amely kinyomtatja leveleit, mert így legalább »meggazdálkodhatja« az ötkrajcáros levélbélyeget. A Pesti Hírlap szerkesztősége »vállalta« is a levelek közlését. Ezt a tényt Mikszáth önironikus fordulattal tetézte meg: »Tudom – íratta a maga teremtette figurával –, apprehendálni fog Mikszáth képviselőtársunk, aki eddig szintén ilyesfélét írkált-firkált, de nem igen sikerült neki. Ám ezentúl én veszem a kezembe.«

Ezek a fordulatok vezették be a Katánghy-féle karcolatokat, majd következtek a képviselőházi események egy kicsit lazább, csevegőbb formában előadva, mint a korábbi évek parlamenti karcolatai. A levél végén utóírat is olvasható: három rövid tömondatban arról tudósít, hogy nem talált lakást, de a fővárosi kolera járvány miatt nem »egyezném bele, hogy most feljőjj«.

A parlamenti beszámolók új formájára a lap olvasói azonnal felfigyeltek. Kérdésekkel ostromolhatták a Pesti Hírlap szerkesztőségét, vajon ki lehet a levelek szerzője. A Szerkesztői üzenetek rovatban több ilyen érdeklődő levélre válaszoltak. Az első ilyen megnyilvánulás már két nappal az első Katánghy-levél megjelenése után napvilágot látott: 1893. szept. 28. (15. l.) »K. Heréd. Mikszáth Kálmán írta.« Ezt a közlést folyamatosan követték a többi hasonló érdeklődőknek adott válaszok; 1893. okt. 9 (7. l.) »Budapest H.J.I. Mikszáth Kálmán írja... 1893. okt. 14. (19. l.) »Paula: ... 2. Persze, hogy Mikszáth Kálmán írja.«; 1893. okt. 15. (20. l.) »A. I. Budapest. Igenis, Mikszáth Kálmán írja az országgyűlési leveleket. A másokra nézve is önnek van igaza. Murai Károly országgyűlésről nem szokott írni.«; 1893. okt. 20. (13. l.) »M. Makó. Mikszáth írja.«; 1893. okt. 25. »H. E. Nezsider ... 2. Mikszáth írta...«. Az olvasók hamar élvezettel olvashatták a leveleket, sőt másfél hónappal az első levél megjelenése után már »Társ-szerző« is jelentkezett: valaki a vidéken élő Katánghyné nevében és stílusában küldhetett be

egy levelet, amelyben Klára asszony egy barátjánéhoz »intézett«, ebben továbbítva a férjétől kapott híreket. A szerkesztőség véleménye lesújtó volt: »Egy képviselőné levele barátjánéhoz. Nagy vállalkozás és gyöngye erő. És még csak az a mentsége sincs, hogy valóban Katángthy Menyhértné önnagysága írta. A nők le nem írják ezt a szót „ünnepség” egy világért, mivel jobb ízlésükbe ütközik. Különben nem is ez a baja a levélnek, hanem az, hogy önnek fogalma sincsen az asszonyi észjárásról, s amellet oly laposan ír, mint egy kir. járásbírósa aljegyző. Az egész nem ér semmit.«² Az olvasók, úgy tűnik, másként is belekapcsolódtak a Katángthy-féle bújócskába: a Pesti Hírlap 1893. nov. 26-i számában, ugyancsak a szerkesztőségi üzenetek között a 13. lapon »Pesti Nsg« számára a következőt üzenték: »Katángthy Menyhért képviselő úr már megnézte azt az üres lakást, de a konyha nagyon sötét. Nem teheti, hogy kedves nejét ilyen infámis konyhára kárhóztassa.« Ez az üzenet is azt jelentheti, hogy volt olyan olvasó, aki üres és kiadó lakásra hívhatta fel a szerkesztőség figyelmét, de az is lehet, hogy ez a válasz szöveg Mikszáth játékoságának köszönhető: így is élővé akarta tenni maga teremtetten figuráját. A képviselőházi levelek szerzőségére vonatkozó kérdések azonban még mindig érkezhettek a szerkesztőségbe: 1893. nov. 24. (14. l.) »K. S. Kaposvár ... 2. természetesen Mikszáth Kálmán.«; 1893. dec. 20. (12. l.) »Antonia ... 2. Mikszáth Kálmán írta.«

Az egymás után napvilágot látó levelekből kirajzolódott Katángthy Menyhért jellemrajza, de személyéről az olvasók csak keveset tudhattak. Az már az első alkalommal kitűnt, hogy kormánypárti képviselő, a második levélben már arra is utalt, hogy »mint naplóbíró bizottság tagja, roppant el vagyok foglalva«³ ezt megismételte a harmadik levélben két alkalommal is,⁴ sőt az 1894. márc. 27-én közölt tizenkettedik levélben azt írta, hogy két ciklusban volt a naplóbíró bizottság tagja.⁵ Tehát az írói elképzelés szerint hőse legalább tagja a parlamentnek. De hogy az ország melyik részéből választották meg, arról egyik levélben sem szól. A tizenegyedik levél a karácsonyi ünnepekre hazaérkező Katángthy otthoni magatartásáról szól, itt szó esik a »városká«-járól, amelynek pályaudvarán várták⁶ és az otthoni ügyek során szó esett a Mameluk nevű medvéről, amelyet »maga a képviselő úr nevelt fiatal bocsból«.⁷ Ez az utóbbi feltételezi, hogy magas hegyekkel

2. 1893. okt. 28. 13. l.

3. MKÖM 82. köt. 140. l.

4. MKÖM 82. köt. 143., 145. l.

5. MKÖM 83. köt. 93. l.

6. MKÖM 82. köt. 206. l.

7. MKÖM 82. köt. 209. l.

koszorúzott vidéken lakhatott Katánghy Menyhért, mert csak ott lehetett módja a bocsot fogságba ejtenie. A hetedik levél egyik utalásából az is kitűnt, hogy valamiféle földbirtokkal is rendelkezett, mert arra hivatkozott, hogy a répcé eladásából származó összegből azért hiányzott kétszáz forint, mert ezt az összeget a szabadságharc emlékét megörökítő emlékműre adományozta.⁸ Azt még megtudjuk levelekből, hogy jó barátságban volt Beöthy Algernonnal,⁹ sőt együtt mentek vasárnap reggel a misére.¹⁰ Katánghy fiatalkoráról még a tizenkettedik levél egy utalása árulkodik: apjáról megjegyezte »két évig ült vasban azért, mert Kossuth arcképét találták nála«.¹¹ Ugyancsak az 1894-es tizenkettedik levélben olvashatunk Katánghy özvegy édesanyjáról, akivel kezdetben együtt laktak, majd Katánghyné és anyósa közötti rossz viszony miatt, a mama »elhurcolkodott a háztól a negyedik faluba«,¹² de a két asszony között a rossz viszony továbbra is megmaradt, és amikor az anyósa meghalt, a fiatal Katánghyné még a látszat miatt sem ejtette érte egy könnyet sem.¹³

Mindössze ennyi »életrajzi adatot« tudhattak meg az olvasók Katánghy Menyhértről. Feleségéről, családjáról valmivel többet. Az első levélből kitűnt – természetesen a megszólításból –, hogy Klárának hívták. De csak a tizennegyedik levélből derült ki, hogy született Bodrogszeghy Klára volt.¹⁴ Leánykorában zárdai növendékként végezte iskoláit¹⁵ és ott legfeljebb a Gvadányi-féle történelmet olvashatta.¹⁶ Korán mehetett férjhez, és a házasságából hat gyermek született. A legidősebb: Kristóf tizenkilenc-húsz éves lehetett már, sokat mulatott¹⁷ apja, képviselői helyzetét felhasználva, állást szerzett számára a minisztertől,¹⁸ amelyet csak 1894. január elején kellett elfoglalnia.¹⁹ 1894 márci-

8. MKÖM 82. köt. 171.

9. MKÖM 82. köt. 154. l.

10. MKÖM 82. köt. 171. l.

11. MKÖM 83. köt. 92. l.

12. MKÖM 83. köt. 90–91. l.

13. MKÖM 83. köt. 91. l.

14. MKÖM 82. köt. 206. l.

15. MKÖM 82. köt. 146. l.

16. MKÖM 82. köt. 164. l.

17. MKÖM 82. köt. 176. l.

18. MKÖM 82. köt. 201. l.

19. MKÖM 82. köt. 210. l.

usában már együtt mulatott apjával Pesten.²⁰ A kisebbik fiú, Menyus anyjával együtt a karácsonyra haza látogató apja elé ment, majd a hazafelé vezető úton a Julcsa nevű póni lován a hintó mellett lovagolt.²¹ A név szerint megemlíttettek sorát az eladó sorban levő Katángy Margit zárta, akinek kézcsókját küldte Fenyvessy Ferenc,²² sőt azt pletykálták róla a lakóhelyükön, hogy Fenyvessyvel már jegyben is jár.²³ Az egyik levél megjegyzése szerint tizenöt-tizenhat éves lehetett.²⁴ Hármójukon kívül még legalább két kisebb fia, Palika és Gyurika²⁵ (összekeveredésükről) és egy lánya lehetett a leírás szerint Katángy Menyhértnek. Első levelében még arra kéri feleségét, hogy nyomjon a nevében »a pulyák fejére egy-egy barackot«²⁶ egy későbbi levélben a buzgó katolikus főrangú hölgnél tett látogatásáról szólva leírta, hogy a vendéglátója a pápa által megszentelt »olvasókat« küldött a »leánykáinak«.²⁷ A karácsonyi hazatéréskor pedig a név nélkül említett »apró Katángy úrfiak pedig játéktromitákat fújva várták a „papát” a folyosón«.²⁸

Katángy Menyhértné, született Bodrogszeghy Klára családjáról olvashatunk utalást képviselő öregapjáról, azaz nagyapjáról,²⁹ igen idős Manci nénjéről, aki koránál fogva Thaly Kálmánnak lenne méltó életpárja,³⁰ a Pesten lakó Treszka nénjéről, aki hol megjelent a képviselőház karzatán,³¹ hol Menyus mulatozásairól pletykált.³² Szó esik még a levelek egyikében Klára asszony Kristóf nevű unokaöccséről, akinek állás ügyében Katángy szinte minden minisztert megkérés-
sett.³³

20. MKÖM 83. köt. 91 – 92. l.

21. MKÖM 82. köt. 210. l.

22. MKÖM 82. köt. 172. l.

23. MKÖM 82. köt. 210. l.

24. MKÖM 82. köt. 174. l.

25. MKÖM 82. köt. 163. l.

26. MKÖM 82. köt. 140. l.

27. MKÖM 82. köt. 201. l.

28. MKÖM 82. köt. 210. l.

29. MKÖM 82. köt. 188. l.

30. MKÖM 82. köt. 174. l.

31. MKÖM 82. köt. 141. l.

32. MKÖM 82. köt. 154. l.

33. MKÖM 82. köt. 150. l.

A rokonsághoz tartozott még Muki sógor, aki szintén képviselő szeretett volna lenni, és az elhalálozás következtében megüresedett egyik kerületre áhított,³⁴ híres tájékpipája megkövült szúnyogot őrzött,³⁵ másik alkalommal pedig Katángy álláspontjára volt kíváncsi az egyházpolitikai javaslatokkal kapcsolatban.³⁶

A család pesti elhelyezkedésére alkalmas lakás keresése – mint már említettük – végigvonul szinte minden levélen. Katángy először a kolerajárvány miatt nem akarta, hogy családja felköltözzön,³⁷ másodszor Bokros Elek öngyilkossága tartotta vissza a lakás keresésétől,³⁸ majd úgy vélte, hogy legjobb lenne a Légrádyék által építtetett házba lakást szerezni,³⁹ végül a hirtelen jött őszi felmelegedés miatt nem tartotta kívánatosnak a Pestre való költözést.⁴⁰ Mivel Tisza Kálmán is Nagyváradon tartotta családját, ezt tanácsolta Menyusnak is,⁴¹ végül Vally Árpád megzavarodása miatt lekéselt egy József körúti igen alkalmas lakás kibérléséről.⁴² A sok kudarc után Katángy végső »kétségbeesésében« Sváb Károly kártyapartnere lett a klubban, mert azt hallotta, hogy Sváb a tulajdonában levő házakat »partnereivel népesíti be«.⁴³ De Katángy más lehetőségeknek is utána járt: az új bihari főispán megüresedett lakására is gondolt,⁴⁴ a MÁV új vezérigazgatója azzal bízta, hogy az egyik pályaudvaron »összeállítat« számára »egy csomó szalonkupét, azokban ellakhatnak«.⁴⁵ Az egyházi agitációt folytató grófnőhöz is az hajtotta, hogy az ő révén esetleg megfelelő lakást kaphat.⁴⁶ Az utolsó, a tizenkettedik levél is azzal zárult, hogy még mindig nem talált lakást, de örül neki, mert legalább a tüntetők nem törhetik be az ablakait.⁴⁷

34. MKÖM 82. köt. 139. l.

35. MKÖM 82. köt. 173. l.

36. MKÖM 82. köt. 143. l.

37. MKÖM 82. köt. 140., 142. l.

38. MKÖM 82. köt. 147. l.

39. MKÖM 82. köt. 152., 211. l.

40. MKÖM 82. köt. 155. l.

41. MKÖM 82. köt. 156–157. l.

42. MKÖM 82. köt. 165–166. l.

43. MKÖM 82. köt. 174., 178. l.

44. MKÖM 82. köt. 189. l.

45. MKÖM 82. köt. 199. l.

46. MKÖM 82. köt. 200. l.

47. MKÖM 83. köt. 94. l.

A parlamenti levelek személyes, családi hangulatához tartozik még a politikai helyzetek érzékeltetésére alkalmazott, a szűkebb családi körből vett hasonlatok használata is. Az összeülő Ház olyan, mint Katánghyné muffja: »megint kopottabb, vedlettebb«;⁴⁸ a király is úgy fog járni, mint Katánghy a feleségével: »szóhoz sem lehet jutnia«;⁴⁹ Horváth Gyula beszéde olyan szétfolyós, mint Katánghyné omlett-tésztája;⁵⁰ az állam úgy csinál polgáraival, mint Katánghy a feleségével: ha duzzog, teppichet ígér. Akkor egy ideig megnyugszik, majd újból duzzog, akkor megkapja a teppichet;⁵¹ a pártok vitája hasonló a két kisebb fiú, Palika és Gyurika verekedéséhez.⁵² Szilágyi magatartása olyan komikus Katánghy számára, mint otthon a sültmalac szájába tett citrom látványa;⁵³ a magyar liberalizmust Muki sógor összunyoggal ékesített szipkájával állította párhuzamba;⁵⁴ a szabadelvű párt helyzetét a töltésre használt tojáshej képével érzékeltette;⁵⁵ az egyházpolitikai javaslatok várakozásteli légkörét a vacsora feltalálásának módjához hasonlította;⁵⁶ a kormány helyzete a sonkás zsemlyére, a kanapéra emlékeztette Katánghyt;⁵⁷ a politikai »lábról való levétel« és az udvarlás összehasonlítása ironikus képet hozott létre;⁵⁸ Irányi éppúgy minden évben javasolta a polgári házasság bevezetését, ahogy Katánghyné a vendéággyak vánkosait kirakta szellőztetni, hogy meg ne dohosodjanak.⁵⁹

A tizenkét Katánghy levélről szóltunk eddig, de formáját tekintve a Nyolcadik és a dec. 24-i levél nem Katánghy Menyhértől »származó« írás. A Nyolcadik levelet Katánghy helyett egy képviselőtársa »fogalmazta«, mert ő felesége látogatásának hírére rosszul lett. Ez az írói fogás különben abból a tényből fakadt, hogy az egyházpolitikai javaslat parlamenti előterjesztését Mikszáth sokkal komolyabb lépésnek tartotta, semhogy a maga teremtette léha és cinikus figurának

48. MKÖM 82. köt. 132. l.

49. MKÖM 82. köt. 140–141. l.

50. MKÖM 82. köt. 151. l.

51. MKÖM 82. köt. 153. l.

52. MKÖM 82. köt. 163. l.

53. MKÖM 82. köt. 164–165. l.

54. MKÖM 82. köt. 173. l.

55. MKÖM 82. köt. 184–188. l.

56. MKÖM 82. köt. 188. l.

57. MKÖM 82. köt. 196. l.

58. MKÖM 82. köt. 198–199. l.

59. MKÖM 82. köt. 202. l.

kezébe adhassa a történetét megörökítő tollat. A dec. 24-i, a Tizenegyedik levél – amely különben az egyházpolitikai reformok elleni klerikális agitáció vidéki módszereit volt hivatva érzékelteni – egy *r. l.* szignójú, Katánghy lakhelyéről elküldött beszámoló volt. Itt e karcolat jegyzeteiben szóltunk arról,⁶⁰ hogy a kiélesedett egyházpolitikai harcok miatt Mikszáth még csak egy alkalommal írt a képviselőház üléséről, a Tizenkettedik levelet, amelyben megfogalmazta, hogy a püspök nagybácsi fenyegetésére hivatkozva hagyta abba a beszámolók írását. Ennek örült a kormány, a naplóbíráló bizottság, az ellenzék, a fővárosi magisztrátus és nem kevésbé örültek a vidéki képviselőtársak, akiket hitvestársuk Katánghy példás férji voltáról akartak meggyőzni.⁶¹ Hasonló okokat említett meg Mikszáth 1895 végén az utólagos Katánghy-életrajz, az *Egy fejezet, mely nem tartozik a történethez* c. bevezetőben is.⁶²

A Katánghy-figura népszerűsége a parlamenti levelek megszűnte után csak fokozódott. Majd két év múlva Mikszáth megírta Katánghy Menyhért történetét első megválasztásáig a *Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr viszontagságos élete, kalandjai, szerencsétlensége és szerencséje*, Majd 1897-ben az *Egy választás Magyarországon vagy a körtvélyesi csíny* címmel, amelyben Katánghy második megválasztásáról adott számot olvasóinak.

Az első munkában megkomponálja hőse történetét. Katánghy Menyhért Sáros megyében született 1846-ban, iskoláit Kassán és Budapesten járta.⁶³ Apja Katánghy János komposzesszor,⁶⁴ Menyhértnek még két bátyja volt: Károly, a mérnök és Pali, az ügyvéd,⁶⁵ mindketten elkéstek pályaválasztásukkal, ezért akarta János úr, hogy legkisebb fia orvos legyen.⁶⁶ Ezzel a választással a család esze, János úr unokaöccse, Katánghy György kir. tanácsos is egyetértett,⁶⁷ de Menyus édesanyja, szül. Pribolszky Johanna is osztotta ezt a nézetet. Katánghy Menyhért a budapesti orvosi egyetemen végezte tanulmányait, és egyetemi hírnevét a sebészeti gyakorlaton »életre beszélt« Varga Mihállyal alapozta meg.⁶⁸ Egyetemi tanul-

60. MKÖM 82. köt. 418–419. l.

61. MKÖM 83. köt. 88–89. l.

62. MKÖM 9. köt. 7–13. l.

63. MKÖM 9. köt. 12: 10–18. l.

64. Uo. 16: 4–8. l.

65. Uo. 16: 9–10. l.

66. Uo. 16: 11–12. l.

67. Uo. 16: 20–21. l.

68. Uo. 18–21. l.

mányainak befejezése után hazament, és addig csak élte világát,⁶⁹ míg apja meg nem halt és az ősi birtokot dobra nem verték. Ekkor mindegyik fiúra jutott 3000-3000 forint.⁷⁰ Katánghy Menyhért Kassán nyitotta meg orvosi rendelőjét,⁷¹ majd egy volt évfolyamtársa tanácsára felcsapott fürdőorvosnak, s a paxdorfi fürdőn kezdte meg praxisát.⁷² E mozzanatnál Mikszáth évszámot is megjelölt: »Az 1876-iki idény nagyon eleven volt Páxdorfbán.«⁷³ Mint a fürdőhely új, tizenharmadik orvosának, nem volt pacientúrája. Abból a célból, hogy beszéltesen magáról, bérelt egy kocsit, ezzel egész nap keresztül-kasul robogott a fürdőhelyen, úgy téve, mintha mindig betegeihez rohanna.⁷⁴ Így figyelt fel rá Blandi báróné és első házasságából származó leánya, Bodrogszeghy Klára; mindketten jó partit reméltek az ifjú és jóképű orvosban. Felkeresték rendelőjében, és Klára köhögéses tüdőpanaszának gyógyítását reá bízta.⁷⁵ Katánghy lázas rohangálásában, időnként meglátogatta betegét, rövid beszélgetéseik olyan benyomást tettek rá, mintha gazdag menyasszonyt remélhetne Kláriban.⁷⁶ De érzései bizonytalanok voltak, a szezon a végéhez közeledett, pénzre volt szüksége, gyógyultnak nyilvánította tehát Klárát.⁷⁷ Az elutazás előtt átadott honorárium fejedelmi volt; száz arany.⁷⁸ Katánghy megdöbbsent a hatalmas summán, huszáros rohammal megkérte a leány kezét.⁷⁹ Három hét múlva meglelt az esküvő. A családi körben tartott szertartáson ott volt Menyus két bátyja, Klára testvérbátyja, Bodrogszeghy Kristóf és anyai nagybátyja, Király János, a híres erdélyi »gyáros«.⁸⁰ A nászéjszaka másnapján kitűnt, hogy egymás csalásainak áldozatai lettek: Katánghynak Klárán kívül négy vagy öt betege volt, Klárának viszont a száz Napóleon aranyon kívül sem vagyona, sem hozománya nem volt.⁸¹ A nagy lelepleződést Katánghy így összegezte:

69. Uo. 22–24. l.

70. Uo. 24 : 34–38. l.

71. Uo. 25 : 4–6. l.

72. Uo. 27 : 27–28. l.

73. Uo. 29 : 4. l.

74. Uo. 30–33. l.

75. Uo. 33–38. l.

76. Uo. 38–41. l.

77. Uo. 41–43. l.

78. Uo. 43 : 39. l.

79. Uo. 44–50. l.

80. Uo. 51. l.

81. Uo. 55–60. l.

»Összekerültünk, feleség. Úgy kell nekünk.«⁸² Az eltervezett Budapestre való költözésből semmi sem lett. Először Szombathelyen telepedtek le,⁸³ a nyarat újból Párisban fürdőorvoskodta, a következő telet Nagyváradon töltötték,⁸⁴ a harmadik télen jutottak fel Budapestre. Az évek alatt Katánghy praxisa fellendült.⁸⁵ A fővárosba költözés éve a Mikszáth-kronológia szerint 1879 lehetett. Király János a pesti látogatásai során »gyára« termékével, mandátummal kecsegtette meg Menyust. Ez már »a későbbi években« történt.⁸⁶ majd »egy farsang« alkalmával kijelentette, hogy megvan a kerület, Borontó, amelyik polgármestersége színhelyével, Szentandrásal egy megyében található. Király János tanácsára beiratkozott Katánghy Menyhért a szabadelvű klubba, elkérte a végrehajtó bizottságtól a borontói kerületet; a helyi főispán iskolatársa volt Kassán, annak könnyű volt a támogatását megkapni. A vármegye nábobjának névnapján a Király János fondorlatos tervére alapozott taktika szerint megszerezte a jelölést⁸⁷ és Katánghy Menyhért »három hónap múlva egyhangúlag megválasztatott Borontó országgyűlési képviselőjének«. ⁸⁸ Mindez a mikszáthi mese szerint 1884-ben történt. A dátumot a regény két összecsengő mozzanata erősíti: a bevezetőben leírja, hogy a Sturm almanachja szerint »az 1884-iki országgyűlésre a borontói kerület választotta meg«, ⁸⁹ és a nagy névnap lakomán véletlenül a körülmények összehozták Vargha Mihály feleségével, akinek elmondása szerint »az uram meghalt ezelőtt tizenkét évvel Pesten a Szt. Rókus kórházban, ketten az anyámmal fogtuk be a szemét.« ⁹⁰ A tizenkét évvel korábbi esemény tehát 1872-ben történt, Katánghy Menyhért akkor jutott orvosi tanulmányai derekára, akkor »beszélte életre« a sebészeti demonstráció halottját, jobban mondva tetszhalottját, Varga Mihályt. Az első regény záró soraiban Mikszáth arra utal, hogy a borontói mandátum birtokosát »egy vicinális vasút juttatta vagyonhoz«, így lett Katánghy »gazdaggá, nagybirtokossá«. ⁹¹

82. Uo. 61 : 39. l.

83. Uo. 62 : 13 – 16. l.

84. Uo. 63 : 1 – 4. l.

85. Uo. 63 : 18 – 20. l.

86. Uo. 63 : 32. l.

87. Uo. 64 – 90 l.

88. Uo. 91 : 1 – 2. l .

89. Uo. 12 : 16 – 17. l.

90. Uo. 83 : 3 – 5. l.

91. Uo. 91 : 16 – 21. l.

A Katánghy-levelekből kibontakozó curriculum vitae és a *Nagyságos Katánghy Menyhért képviselő úr*... c. két évvel később írt történet között az első szembeötlő különbség az, hogy míg a *Levelekben* semmi utalást sem találunk arra, hogy Katánghy Menyhért eredeti szakképzettsége orvos lett volna, addig az életrajz az orvosi pályára kerülést és a pályán tett kezdeti lépéseket taglalta a vidéki orvostól a fürdőorvosi álláson át a fővárosi praxisig. Igaz ugyan, hogy az életrajz *A góbék nábobja* c. fejezet bevezető részében a Borontó felé tartó hintóban báró Berendy Péter megyei főispán, a volt kassai iskolatárs, a hosszas út csöndjét megtörve azt kérdezte Katánghytól: »Ugyan, instállak, mi is vagy te voltaképpen, – hogy be tudjalak mutatni.« Katánghy megmodta a foglalkozását, a főispán hümmögött, majd megjegyezte: »az is egy nagy baj... Orvostól a székel nem csinál képviselőt. Kicsire nézi a doktort.« Katánghy feltalálta magát, azt javasolta, hogy mivel ifjú korában írt egy pár cikket a Felvidéki Magyar Közlönyben, írónak fogja magát mondani. »Szeretik az írót?« tette fel a kérdést. A reakció: »A báró vállat vont. – Na!« Ezzel a foglalkozás dolga a továbbiak szempontjából lezárult.⁹² Többé soha nem esett szó svihák főhőse orvos voltáról, a regény folyamán Katánghy az elszegényedett dzsentrí tipikus útját járva – ahogy erre Mikszáth a regény idézett zárószóiban is utalt – képviselőségét használta fel anyagi jólétének biztosítására.

Katánghy orvos voltáról azért is szólnunk kell, mert a Mikszáth-filológia írónk gleichenbergi kezelőorvosának, Závory Sándornak 1914-ben megjelent visszaemlékezése óta számontartotta, hogy Mikszáth tőle hallotta a száz darab Napóleon-aranytól elkápráztatott fiatal, lengyel származású fürdőorvos történetét, aki azonnal házassági ajánlatot tett a dúsgazdagnak hitt páciensének és csak az esküvő után derült ki, hogy a honoráriumként adott száz arany volt az egész vagyonuk.⁹³ Ehhez a filológiai adalékhoz járult Véber Károly tanulmányának az a közlése, hogy a Pesti Hírlap 1893. július 23-i számában »A fürdőorvos regénye« címmel megjelent egy közlemény, amely minden mozzanatában megegyezik a Mikszáth által leírt történettel.⁹⁴ A Pesti Hírlap-ban közzétett és a Mikszáth által megkomponált történet végkifejlése között van eltérés. Az újságban közölt eset azzal zárul, hogy az »orvost annyira megrendíté a csalódás, a fájdalom s az utolsó kártya kijátszása, hogy megőrült és tegnapelőtt kényszerzubbonyban szállították el

92. MKÖM 9. köt. 68 – 69. l.

93. Závory Sándor: »Emlékeim« Galánta 1914. 61 – 62. l.

94. It, 1951. 2.sz. 246. l.

a fürdőből.«⁹⁵ Mikszáthnál a kölcsönös becsapás nem vezetett ilyen komor következményhez, hanem csak előkészítés volt a képviselői karrier felé vezető úthoz.

A Závory által elmondott történet (amelynek hőse ugyancsak a tébolydában kötött ki) és a Pesti Hírlap-ban közölt história teljes összecsengése különben arra utal, hogy az újságban szellőztetett a Pesti Hírlap szerint »a magyaroktól is sűrűn látogatott külföldi fürdő« csak Gleichenberg lehetett. A Pesti Hírlapbeli közlés dátuma pedig az 1893-as év július 23. napjára esett, olyan időpontra, amikor már Mikszáth is Gleichenbergben kúrálta magát és nemcsak közvetve, Závory elbeszéléséből értesülhetett az összeomláshoz vezető történetről, hanem közvetlenül maga is tanúja lehetett a végkifejletnek, másokról is hallhatott egyet s más a csalódott csaló orvos magatartásformáiról.

Mikszáth Kálmán még a következő heteket is Gleichenbergben töltötte, csak 1893 augusztus végén tért haza, és egy hónap múlva megkezdte Katánghy Menyhért parlamenti leveleinek közlését. Mint korábban már említettük, e levelekből nem tűnik ki mameluk főhősének eredeti foglalkozása, ez csak a két évvel később megírt életrajzából bontakozott ki, itt színezi regénnyé az 1893-ban személyesen tapasztalt és a Pesti Hírlap hasábjain nyomtatásban is megörökített, a szó szoros értelmében valóban az életből merített történetet. Ezért fogalmaztunk előljáróban óvatosan arról, hogy a parlamenti levelek megkomponálása idején mennyire, milyen mélységig alakult ki Mikszáth Kálmánban alakjának »jellemrajza«. Most azonban már hozzátehetjük, hogy az írói textus vallatása megerősíti azt, hogy a mameluk képviselő Katánghy viselt dolgainak írásakor Mikszáth még nem tudta, mivé sikeredik elképzelése. Az általa teremtett figura olvasói körökben aratott népszerűsége arra készítette, hogy megkomponálja előtörténetét, és ehhez a svihákság jellegzetes szimptomájaként felmerült a gleichenbergi csalási eset és annak szenvedő hőse. Így tehette meg orvosná a később mameluk képviselőként hírhedtté vált Katánghy Menyhértet.

A Katánghy- »megoldás« később is felmerült: a következő években néha-néha még találkozunk az ő nevével és jellegzetes, szentviden és ironikus stílus-fordulatokkal megírt cikkeket, tárcákat, de alakja egy villanásnyira a nagy szatírában, *Az új Zrínyi*-szban is felbukkant.⁹⁶

95. Pesti Hírlap 1893. júl. 23. 201. sz. 7. l. – természetesen ezekről a mozzanatokról a MKÖM 9. kötetében Bisztray Gyula részletesen szól, idézte Závoryt a 188. lapon és teljes szövegében közzétette a Pesti Hírlap említett cikkét a 189. lapon. A MKÖM jelzett kötete azonban nem szól az írói élmény és a megteremtett figura közötti feltételezhető és kitapintható összefüggésekről.

96. MKÖM 10. köt. 84. l.

A KRITIKUS KRITIKÁJA

Mikszáth szokatlanul éles hangú és személyes élű Gyulai-bírálatja jellegzetes terméke annak az irodalomszemléleti különbségnek, amely őt a népnemzeti irányzattól elválasztotta. Már pályakezdésétől érezte azt a szemléleti különbséget, amely kettőjük irodalomfelfogását egymástól távol tartotta. Különösen érzékenyen érintette Mikszáthot az az érdesség, amellyel Gyulai Pál az új irodalmi jelenségeket értékelte és minősítette, továbbá bántotta és bosszantotta az a fölényes tónus, amellyel Gyulai a maga kritikáiban és a Budapesti Szemle hasábjain Jókai Mór egész irodalmi működését kezelte.

E két motívum határozta meg véleményét Gyulairól és akadémiai folyóiratáról. Ellenérzésének számtalan alkalommal már korábban is hangot adott cikkeiben, parlamenti tudósításaiban. Egyik korai parlamenti karcolatában a következőket írta: »Tisztelt honatyák, ugye önök nem ismerik Gyulai Pált? Lássák, ez a Gyulai Pál, mikor még Jókai ellenzéki volt, azt mondta róla, hogy rossz regényíró s politikusnak is csak afféle, hogy okosabban tenné, ha pártjával egyetemben Hevesbe menne dinnyét termesztetni. De mint szónokot akkor is elismerte kitűnőnek. De még ezt az érdemét se hagyta meg neki magának. Azt mondta rá: Könnyű neki, mikor a felesége tanítja rá.«¹ Egy másik parlamenti karcolatában azon medítál, mi lenne, ha az éppen folyamatban levő Jókai-regényt az író nem tudná befejezni. Megtalálja a csipős megoldást: »... akkor a megkezdett „Damokosok”-at mint töredéket Gyulai Pálnak kellene befejezni a „Nemzet”-ben. S lenne mégis legalább egyetlen egy jó magyar regény!«² Egy Scarron névjelzésű karcolatban a Budapesti Szemle szerkesztését, szerzői gárdájának kiválasztását és az új magyar irodalom jelenségeinek elutasítását, Bartók Lajos és Kiss József verskötetének lebecsülő kritikáját vetette Gyulai szemére.³ Barátaiért, az új irodalom terméseiért emelt szót, de állásfoglalásában ott érződik személyes megbántottsága is, hiszen a nép számára írt saját műveit a Budapesti Szemle kritikusai egymást követő bírálaiban ízekre szedve elmarasztalta.⁴ Egy másik alkalommal Vadnai szerkesztői módszerét vetette össze Gyulaiéval. Vadnai érdemének tartotta, hogy az irodalom minden jelenségét figyelemmel kíséri, míg »Gyulai Pál

1. MKÖM 62. köt. 155. l.

2. MKÖM 66. köt. 24. l.

3. MKÖM 67. köt. 79–81. l.

4. MKÖM 67. köt. 281. l.

az igaz, hogy harap a „Budapesti Szemlé”-ben, ha valakit észrevesz, de ő néha teszi magát, hogy a szeme be van hunyva.«⁵

A kegyetlen kritikusai hajlam és a középszerű költői tehetség nehezen összeegyeztethető voltára Mikszáth már korán felfigyelt. Egyik cikkében a következőket írta: »... az irodalomban is többnyire magukból a poétákból lesznek a kritikusok. Ilyen példány Gyulai Pál is, aki hol korbáccsal robog fel az olimpuszra, hogy lekergetse onnan az írókat és poétákat, hol pedig maga is lantot fogva a hóna alá ott énekel velök egy kórusban hajadon fővel.«⁶

De ahhoz, hogy a költő Gyulai Pálról elmondja véleményét, újabb személyes sérelem kell, hogy érje Mikszáthot: maga Gyulai Pál ragadott tollat, hogy a *Galamb a kalitkában* c. elbeszélése apropójából Mikszáth egész működése fölött bírálatot mondjon: »Úgy látszik – kezdte bírálatát Gyulai –, Mikszáthnak inkább sikerülnek a humoros életképek, könnyeden odavetett vázlatok, adomás elbeszélések, mint a bonyolultabb beszélek vagy éppen regények. Mihelyt mélyebb lélektani föladatot tűz maga elébe vagy társadalmi viszonyainkat akarja rajzolni, győzi ugyan szóval, amennyiben íveken át elméskedik, de nincs elég tájékozottsága a viszonyok fölfogásában, sem elég képzelme, hogy érdekes cselekvényt tudjon alkotni. Kedveli Mikszáth az előszóírást is, részint a maga munkáihoz, részint a másokéihoz. Itt is, ha mondanivalója egy-egy adomán vagy élcen fordul meg, elég mulattató, de ha elmélkedni vagy ítélni kezd, üres vagy félszeg.« Ez után az intonáció után Gyulai magára a műre, a *Galamb a kalitkában* c. kisregény bírálatára tért át. Kifogásolta a bevezetőnek azt a tételét, hogy a Múza »szép szobaleányát, a Fantáziát, elbocsátotta szolgálatából s ahelyett egy szurtos, mogorva mindenest tart: a Megfigyelést.«⁷ A realizmusnak az a képszerű megfogalmazása felingerelte Gyulait. A következő kioktató szöveget szegezte Mikszáthnak: »E szerint a régi költészetben a képzelem minden megfigyelés nélkül termett, az újabban pedig semmi szerepe nincs, csak a megfigyelésnek. Ez azt teszi, hogy se a régi, se az újabb időben tulajdonképp nem voltak költők, mert megfigyelés nélkül nincs költői mű s a megfigyelés még magában nem költészet. Akinek ily zavaros eszméi vannak a költészetről nem csoda, ha a maga elébe tűzött föladatot oly furcsán oldja meg.« Az esztétikai fogantatású kifogásokat követi a mese, a cselekmény ízekre szedése oly módon, hogy a történetet reprodukálja ironikus felhanggal. A tartalmi kivonaton keresztül kifejtett bírálat a teljes elutasítás mondataival zárul: »Mit tükrözhet hát vissza a két elbeszélés? – tette fel a szónoki

5. MKÖM 71. köt. 57. l.

6. MKÖM 73. köt. 104. l.

7. MKÖM 4. köt. 7 : 12–14.

kérdést Gyulai. — Azt, hogy a középkorban az emberek mind becsületesek voltak, kivált Olaszországban, az új korban pedig mind hitványak, kivált Magyarországon. De ha nem egymáshoz viszonyítva s nem a korfestés szempontjából tekintjük is e műveket, úgy is meglehetősen léha művek. Az emberek bennök jók az ostobaságig, minden emelkedés nélkül, és gonoszak a kedvtelésig, minden küzdelem nélkül, a szerző pedig nem éppen jó óráiban összeírt tíz ívet, minden komolyság nélkül.⁸

Ez a rideg elutasítás, ez a lekezelő hang mélyen sérthette Mikszáthot. Hiszen már országos hírnő volt, sikereit nemcsak itthon, hanem külföldön is méltányolták, tagja volt a két irodalmi társaságnak, sőt még az Akadémia is elismerte, és 1889-ben levelező tagjává választotta. Valószínűleg azzal is tisztában volt Mikszáth, hogy Gyulai és köre nem bocsátotta meg neki az akadémiai szemléletet bíráló korábbi Pesti Hírlap-beli cikkeket. Azt is jól tudta, hogy az I. osztályból — amelynek akkor Gyulai Pál volt az osztályelnöke — több »nem« szavazat fogadta levelező taggá való jelölését. Minden bizonnyal mindezzel tisztában volt Mikszáth, amikor a »Budapesti Szemle« 1892. szeptemberi füzetében Gyulai szarkasztikus vélekedését olvasta. Egy évet várt, míg alkalmat talált a személyeskedő támadás megtorlására: a fölényeskedő kritikus Gyulai Pált úgy kívánta megbántani, hogy legérzékenyebb pontját, költői talentumát vette bonckés alá. E szándékát már írása címében is jó előre jelezte: a legmegfelelőbb, az olvasóközönség figyelmét azonnal felkeltő címet illesztette írása fölé: *Mikor a hóhért akasztják*.

Mikszáth e szokatlan hangvételű írásában tulajdonképpen Gyulai Pál habitusát támadta, és a cikk záró bekezdésében ígérte, hogy a részletekre egy következő írásban vissza fog térni. A kritika folytatása azonban nem jelent meg. A Hátrahagyott Íratok jelzett kötetében való közléskor pedig Rubinyi Mózes ezt a záró bekezdést elhagyta.

E homályos kérdésre Kozocsa Sándor derített fényt az ItK 1937. évfolyamában megjelent »Mikszáth jegyzetei Gyulai költeményeihez« c. közleményében.⁹ Az Országos Széchényi Könyvtár állományában megtalálta Gyulai Pál kötetének azt a példányát, amelynek forgatása közben Mikszáth a kritika írására készülve marginális jegyzeteket illesztett. Itt helyet biztosítottunk Kozocsa szövegének: »Közöljük Mikszáth jegyzeteit, a költemények címét kurzív, Mikszáth szavait antikva betűvel szedetjük.

Az éjről. Petőfi.

Amott egy agg cserfa zöldül . . . Heine.

8. Budapesti Szemle 1892. 71. köt. 478–480.; kötetben »Bírálatok« Bp. 1911. 383–387. l.

9. I.h. 409–410. l.

Egy tavaszi nap. III. [Első két soránál megjelölve:] Petőfi.

A székegy fogoly. Az ízlés ellen, discretio ellen.

Pál gazda. Sületlen.

Beteg-ágyon. Petőfire emlékeztet – mint a macska a tigrisre.

Három éj. [Első strófa megjelölve:] Magyartalan bőbeszédűség.

Marihoz elutazáskor. Mari ne távozz többet! [Nyilván, hogy a költő ne írhas-
son több ilyen verset hozzá].

A táblabíró. Petőfi „magyar nemes”-ének átfordítása. Hang, forma-plágium
és mégsem ér semmit.«

A Mikszáth tulajdonában volt kötet »oldallapjára« Endrődi Sándor a következőket jegyezte fel – a szöveget Kozocsa közléséből merítettük: »A ceruzás jegyzetek Mikszáth Kálmán megjegyzései, abból az alkalomból, mikor a „Mikor a hóhért akasztják” című Gyulai-rol szóló kritikáját írta a Pesti Hírlap-ban. Ebből a kritikából csak az első rész jelent meg, a folytatását Tisza Kálmán tanácsára abba hagyta. Endrődi.«¹⁰ A közleményben Kozocsa Sándor végül megállapította: »A lap szélére írt megjegyzések jellemzőek Mikszáthra, egyben igazolják, hogy Mikszáth tárcája válasz volt Gyulaiinak *Galamb a kalitkában* c. munkájáról írt kritikájára – hogy igazságtalan volt, azt nem kell kiemelnünk.«¹¹

Endrődi minden bizonnyal a valós tényeket írta be a megjegyzetelt Gyulai-kötetbe. A támadó karcolat felépítése is arra mutat, hogy ebben az írásban Mikszáth csak »általánosságban« jellemezte Gyulai tevékenységét és ehhez az argumentumokat saját tíz évvel korábbi *A »Budapesti Szemle«* c. cikkéből merítette.¹²

A kritika közvetlen utóhangjához tartozik a Pesti Hírlap 1893. dec. 17-i számában megjelent szerkesztőségi üzenet, amelyet az újság egyik Gyulai védelmező olvasónőjéhez intéztek. Az üzenet hangja azt a feltételezést sem zárja ki, hogy Mikszáth fogalmazta meg ezeket a csattanós, ironikus sorokat. Annyi biztos, hogy ekkor még megvolt a kritika folytatásának lehetősége. Következzék a Pesti Hírlap jelzett számából, a 23. lapról a szerkesztőségi üzenet szövege:

»Hű Gyulaista leány. Nagyon szép öntől, hogy ilyen hevesen védelmére kel Gyulai Pálnak. Ezt mi a leányoktól el is várjuk. De az azután megint jól van úgy el-

10. ItK, I. h. 410. l.

11. Uo.

12. MKÖM 67. köt. 79–81. l.

rendezve a világon, hogy a leányok csak élvezik, a férfiak pedig kritizálják is a verseket.

Az idézetre pedig íme egy másik: „Ahol pedig csata vagy, Sok vér ömlik ottan nagyon.”

Megnyugtatótására megírhatjuk, hogy Gyulai azért friss, jó egészségnek örvend s nem is fog benne valami baj esni. Ha azonban majd rákerül a sor... no, azt tessék azután majd elolvasni, ha ugyan nagysád tudomással bír arról, hogy Budapesten a nyilvánosság kizárásával egy „Budapesti Szemle” című folyóirat jelenik meg, ahol minden hónapban egyszer — akasztanak.«

MIKSZÁTH A MAGYARORSZÁG ÉS A NAGYVILÁG TÁRSSZERKESZTŐJE

A Magyarország és a Nagyvilág (továbbiakban: MN) 1882. nov. 26-i számában (48. sz. 771. l.) Molnár Antal, a lap felelős szerkesztője, az alábbi közleményt jelentette meg:

»A t. közönséghez

Egyéb elfoglaltságaim nem engedek tovább vezetnem a „Magyarország és a Nagyvilág” szerkesztését. Csak mint e lapok munkatársa fogok jövőre is összeköttetésben maradni a szíves olvasókkal. Meleg köszönetet mondok megtisztelő gyámolításukért, mely a lefolyt három év alatt megkönnyíté munkám végzését, s kérem, részeltessék benne utódaimat is.

Budapest, 1882. nov. 24.«

A hetilap következő, dec. 3-i számának fejléce már új neveket közölt: Borostyáni Nándor és Mikszáth Kálmán vették át a lapot. A szám utolsó, 787. lapján *Az Olvasókhoz!* címmel meghatározták szerkesztői programjukat (szövegét l. MKÖM 67. kötet 368–369 lapján).

A korabeli lapok rövid hírben jelezték a szerkesztőcserét, az okokkal nem foglalkoztak. Áttekintve azonban a Molnár Antal szerkesztésében megjelent 1882-es évfolyam 48. számát, megtalálhatjuk a magyarázatot: a MN ellaposodott, irodalmi anyagában a középser, és annál alacsonyabb színvonal uralkodott. Ilyen körülmények között a másik két képeslappal nem igen vehette fel a versenyt, valószínűleg rohamosan csökkenhetett az előfizetők száma is. E feltevést erősíti Borostyáni Nándor és Mikszáth jövőre vonatkozó ígérete is. A korábbi színvonalcsökkenésre céloz a hetilap 1882. dec. 10-i szerkesztői üzenetének több kitétele is. De erre utal a szintén a Légrády Testvérek kiadásában megjelenő Pesti Hírlap rövid híre is, amely a szerkesztőváltás tényén kívül megjegyzi, hogy a »lap tartalmán meglátszik az új szerkesztők iparkodása! Tele van jó írók érdekes műveivel«. A tartalom ismertetése után közlik a két szerkesztő beköszöntőjét is.¹ A Fővárosi Lapok is hírt ad az új szerkesztésben megjelenő MN-ről, felsorolja a szám szerzőit és megjegyzi: »Az új szerkesztés által kiadott első szám tartalma változatos...« Az illusztrációs anyagról is szól, de kritikai észrevételt is tesz: »Képek

1. Pesti Hírlap, 1882. dec. 3., 18. l.

bőven vannak s érdekes tárgyúak, de nyomásuk igen fekete, amin a kiadó Légrády Testvérek érdekében áll segíteni...»² A Bolond Istók élclap jellegének megfelelően az alábbi fordulattal közli olvasóival a MN-nál észlelhető változást: »A Magyarország és a Nagyvilág, mint ahogy Mikszáth Kálmán szerkesztésébe ment át, jövőre „Palóccország” s a (nem „Nagy Világ”, mert Nagy Miklós a Vasárnapi Újság szerkesztője, hanem – a „Tót atyafiak”-ról) „Tótvilág” cím alatt fog megjelenni. Lesz tehát „Palóccország s a Tótvilág”»³

Az új szerkesztőknek *Az olvasókhoz!* című, már említett beköszöntője első-sorban a folyóirat szépirodalmi arculatának markánsabbá tételét tűzte ki célul, olyan lapot ígértek, amelynek három számából »meg kell látszania az egész nemzeti irodalomnak«. A tervek megvalósulásának zálogaként a korabeli magyar irodalom jeles és elismert neveit sorakoztatták fel, azoknak névsorát, akik már át is adták kéziratukat vagy akiktől ígéretet kaptak kéziratokra. A szépirodalmi igény mellett változatlanul közre kívántak adni közhasznú ismereteket közlő tárcákat is.

Az új irányítás alá került folyóirat első két-három hónapjának számait átlapozva a szerkesztőségi célkitűzés megvalósulásának tanúi lehetünk. A tizenhat-lapos hetilapban a szépirodalomnak és az irodalmi vonatkozású tárcáknak, közleményeknek jutott a legtöbb hely. Mikszáth megindította első nagy lélegzetű munkájának, a *Mácsik, a nagyerejűnek* folytatásos közlését. A regény az 1883-as karácsonyi könyvpiacon *A nemzetes uraimék* címen látott napvilágot.⁴ Sziklay János fordításában hétről hétre közölték Ohnet: Sarah grófnő című regényét. E két folytatásos regény számonként öt-hat lapnyi terjedelmet foglalt el. A regények mellett számonként két-három verset, egy-két elbeszélést, irodalmi értékű tárcát, kisebb irodalmi kritikát, színházi vonatkozású cikket és híryanagot közöltek. A lap minden számában négy teljes lapot kitöltő nagyméretű illusztrációt is megjelentettek, amelyekhez hosszabb-rövidebb magyarázó szöveget fűztek.

Az 1882 december és 1883 február vége között megjelent tizenhárom számban Mikszáth és Ohnet regényein kívül az alábbi szerzőktől jelent meg névaláírással szépirodalmi mű vagy irodalmi jellegű tárca: *Ábrányi Emil*: Templomban (vers, 53. sz.), *ifj. Ábrányi Kornél*: Mire szerkesztők leszünk (tárca, 49. sz.), *Beksis Gusztáv*: A hitves (tört. elb. 50., 51., sz.), *Berczik Károly*: Karácsonyén (vers, 52. sz.), *Borostyáni Nándor*: A hazátlan (elb. 49. sz.), *Bartók Lajos*: A Dobogókő (vers, 49. sz.) *Csiky Gergely*: Visszaemlékezések Szigligetire (8–10. sz.), *Dalmady Győző*: Amott távol a kék partok (vers, 49. sz.), Egy német felolvasásra (vers, 52. sz.), Em-

2. 1882. dec. 3. 278. sz. 1734. l.

3. 1882. dec. 3. 49. sz. 2. l.

4. MKÖM 2. köt. 85–223 és Király István jegyzetei 314–389. l.

lékversek (4. sz.), *Degré Alajos*: Visszaemlékezéseimből (7. sz.), *Endrődi Sándor*: Heine-versfordítása (5. sz.), *Frankenburg Adolf*: Visszaemlékezések (49. sz.), Mars, e néven Guirinius (szatíra, 1. sz.), *Győry Vilmos*: A rossz kutya (elb. 52. sz.), *Horovitz Lipót*: A hervadt rózsza története (elb. 1. sz.), *Horváth Gyula*: Alföldi képek (tárca, 2. sz.), *Inczédy László*: Dalok (vers, 3. sz.), Vallomás (vers, 5. sz.), *Imrei Ferenc*: A kis szórakozott (színb., 53. sz.), *Jakab Ödön*: Az adorjáni méhek (elb., 8. sz.), *Komócsy József*: Ajánlások a szerelem könyvéhez (vers. 50. sz.), *Könyves Tóth Kálmán*: A pártfegyelem áldozatai (rajz, 7. sz.), *Latkóczy Mihály*: Hópelyhek (tárca, 4. sz.), *Ötvös Adolf*: Népszerű bölcsészet (tárca, 51. sz.), *Pásztói: Szegény Maris* (vers, 1. sz.), Éjfélkor (vers, 8. sz.), *Petelei István*: Jön (elb. 49. sz.), *Prém József*: A csipkéről (tárca, 3. sz.), *Radó Antal*: Várákozás (tárca, 3. sz.), Bartók Lajos kötetének ismertetése (5. sz.), *Scossa Dezső*: A gasztronómia és irodalom (tárca, 52. sz.), *Reviczky Gyula*: Jövendő évek (vers, 53. sz.), *Szana Tamás*: Láng Lajos (tárca, 53. sz.), *Szász Károly*: Két vers (50. sz.), *P. Szathmáry Károly*: A fejedelemné tilalma (elb., 4–6. sz.), *Teleki Sándor*: Petőfi emlék (tárca, 51. sz.), *Tóth Béla*: A Maud grófné cipellője (tárca, 2. sz.), *Vajda János* Jovanovics versének műfordítása (51. sz.), *Váradi Antal*: Emléksorok (vers, 2. sz.), Majd ha fagy (rajz, 4. sz.), Ne hidd (vers, 7. sz.).

A szerkesztőség az 1883-as év második negyedévi előfizetési felhívásában a fentiekben felsorolt írók nevére hivatkozva kérte az előfizetések megújítását. De a következő hónapokban már nem tudták a korábbi számok színvonalát tartani. Még meg-megjelent néhány ismertebb és kedveltebb író verse vagy elbeszélése, de egyre inkább a harmad-negyedrangú írók műveivel töltötték meg a lapot, egyre jobban előtérbe kerültek az ún. ismeretterjesztő cikkek, az illusztrációk anyagának többségét a többi hazai képeslap, a Vasárnapi Újság, az Ország-Világ által is forrásként használt külföldi, leginkább német családi lapok képanyagából merítették. A felsorolt körülmények arra utalnak, hogy a hetilap nem rendelkezett kellő anyagi erővel. A beköszöntőben felsorakoztatott előkelő írói gárdából a többség nem vált rendszeres munkatárssá: Ábrányi Emil, ifj. Ábrányi Kornél, Csiky Gergely, Győry Vilmos, Komócsy József, Margitay Dezső, Petelei István, Teleki Sándor, Vajda János csak egy-egy alkalommal szerepelt a lapban, míg Beöthy Zsolt, Csernátony Lajos, Eötvös Károly, Gozsdu Elek, Kazár Emil, Láng Lajos, Pulszky Károly, Törs Kálmán tollából egyetlen névvel jelzett frás sem jelent meg 1883 őszéig...

A jelek arra mutatnak, hogy Mikszáth is elkedvetlenedett a szerkesztéstől. Kezdetben a *Mácsik, a nagyerejű* c. regényen kívül néhány szignós, ill. névjelzés nélkül megjelentetett írása is napvilágot látott, és mint szerkesztő kedvvel olvassatta a szerkesztői postát és közölte véleményét a *Szerkesztői üzenetek* rovatban. Az 1883-as év második felében csak egyetlen egy névvel jelzett

elbeszélése jelent meg: *A Száldobosi Papp familia*. Az 1883-as év végén közreadott előfizetési felhívásban még Borostyáni Nándorral együtt szólította fel a lap olvasóit az 1884-es évfolyamra való előfizetésre, de a MN 1884. jan. 6-i, 1. száma már csak Borostyáni Nándor felelős szerkesztő nevét tünteti fel. Mikszáth kiválásáról a hetilap semmiféle megjegyzést sem közölt, sőt ugyanennek a számnak a 16. lapján megismételve a december végi előfizetési felhívást, még Borostyáni Nándor és Mikszáth felelős szerkesztői tevékenységére utalnak. Ebben a felhívásban is jelzik, hogy a lap közeli számában közölni fogják Mikszáth *A tiszteletbeli fegyverek* című elbeszélését. Ehelyett a MN 1884. jan. 13-i 2. számában Mikszáthtól *A nagyapa* c. elbeszélés látott napvilágot...⁵

A MN még fél évig jelent meg Borostyáni Nándor szerkesztésében, az 1884. jún. 29-i számban⁶ »A Magyarország és a Nagyvilág t. olvasóihoz« című felhívásában bejelentette, hogy a hetilap megszűnik. Az okról a kiadónak, a Légrády Testvéreknek egy közleménye az alábbiakat említette meg: »A Magyarország és a Nagyvilág c. képes irodalmi hetilapot az írói és művészi jogról alkotott, s júl. 1-ével életbelépő törvény következtében húsz és félévi pályafutása után megszüntetni vagyunk kénytelenek, mert irodalmi viszonyaink között külföldi írók dolgozatai és külföldi lapok rajzainak felhasználása nélkül ily – eddigelé is tetemes áldozatokkal fenntartott – vállalatot kellő színvonalon csak oly nagymérvű költsékezéssel folytathatnánk, mely költsékezés egyáltalán nem állana arányban a hasonló hazai vállakozások színvonalával«. Közli a kiadó, hogy az előfizetők az Ország-Világot fogják a továbbiakban kézhez kapni.

A kiadó által felsorakoztatott okok is alátámasztják azt a feltételezésünket, hogy a MN nem vált annyira népszerűvé, hogy fel tudta volna venni a versenyt a többi hazai képes hetilappal, az első hónapok sikerei után színvonala csökkent, és az 1884. júl. 1-ével érvénybe lépő szerzői jogok védelméről szóló törvény kötelezettségei – amely arra készítette a szerkesztőket, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően a külföldi lapokból kiollózott szépirodalmi alkotásokért is szerzői díjat kellett fizetniök – ráfizetéssé tette volna a MN megjelenését. A Légrády Testvérek ezért döntöttek a képes hetilap megszüntetése mellett.

*

Mikszáth társszerkesztői tevékenységéről szóló fejtegetéseink bevezetésekor jeleztük, hogy a két szerkesztő, Borostyáni Nándor és Mikszáth Kálmán a képes

5. L. MKÖM 35. köt. 9 – 13. l.

6. 26. sz., 415. l.

hetilap 1882. dec. 3-i számában a 787. lapon *Az Olvasókhoz!* beköszöntőben meghatározták szerkesztői programjukat. Ennek szövegét itt közöljük:

AZ OLVASÓKHOZ!

A Magyarország és a Nagyvilág szerkesztését f. évi december hó 1-től alulírottak vesszük át dr. Molnár Antaltól, ki másnemű elfoglaltsága miatt megvált a szerkesztéstől, de tovább is munkatársa lesz lapunknak.

A Magyarország és a Nagyvilág ezentúl is az lesz, ami volt: a magyar szépirodalom orgánuma, mely azonban felöleli a közhasznú ismereteket is. Azt akarjuk, hogy aki csupán e lapot járhatja is, teljesen láthassa abból mint tükörből a magyar művelődés fejlődésének mérveit.

Ennek a tükörnek az igazat kell tehát mutatnia.

Nem szabad eléje állítani sem csupán a kezdő írókat, mint eddig, sem pedig csupán az öreg írókat, mint azok a lapok teszik, melyek vaskalapjuk alól szenvelgik a tekintélyest.

Az, ami lap, már magában föltételezi az aktualitást. Tévedés az, hogy a szépirodalmi lapnak nem kell aktuálisnak lenni. Ellenkezőleg. Ebben van a becése. De ez az aktualitás nemcsak a hírekre vonatkozik, hanem szépirodalmi közleményeire is. Három jól szerkesztett számból meg kell látszania az egész nemzeti irodalomnak, amilyen akkor. S ez a lap előnye a könyv felett.

Erre fogunk mi törekedni. Munkatársaink közül csak azokat soroljuk elő, akik már tényleg dolgot írnak vagy adtak át nekünk lapunk számára:

Ifj. Ábrányi Kornél, Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Beksics Gusztáv, Beöthy Zsolt, Csernátory Lajos, Csiky Gergely, Dalmady Győző, Eötvös Károly, Frankenburg Adolf, Győry Vilmos, Gozdsu Elek, György Aladár, Heltay Ferenc, Hoitsy Pál, Inczédy László, Kazár Emil, Komjáthy Béla, Komócsy József, Láng Lajos, Margitay Dezső, Milkó Izidor, Mudrony Soma, Petelei István, Pulszky Károly, Reviczky Gyula, Ötvös Adolf, Sturm Albert, Sonnenfeld Zsigmond, Szabados János, Szana Tamás, gr. Teleki Sándor, Törs Kálmán, Vajda János, Molnár Antal, Imrey Ferenc, Kürthy Emil stb.

Egy futó pillantás e fényes névsorra, már megmutatja, milyen lesz a lap, s milyenek a nevek, melyek még majd ezekhez fűződnek.

A mi programunk röviden: műveket közölni (nem irányítani dolgotokat), s élvezetes, maradandó értékű folyóiratot nyújtani a művelt családoknak.

Mert amint jellemzi az egyes családokat, milyen a szépirodalmi olvasmányuk, éppen úgy jellemzi az egyes országokat, milyenek szépirodalmi lapjaik.

Sehol sem állítható fel annyira ez alternatíva, mint itt: Vagy jót, vagy semmit.

Elég baj azonban, hogy a közönség pártolása nálunk nemigen teszi lehetővé a jót, mert amikor nem hajlik is a rosszhoz, a jóval szemben igen gyakran választja a semmit.

S ha mégis bizalommal intézzük hozzá ez előfizetési felhívást, tesszük ezt abban a reményben, hogy egy megújult öreg barát (éppen a jövő évben lesz lapunk húsz esztendő) kopogtat az ajtón, akit bizonyosan beeresztenek.

Budapest, 1882. november végén.

A felelős szerkesztők:

Borostyáni Nándor Mikszáth Kálmán

Itt említjük meg, hogy a képes hetilap ugyanebben a számában⁷ látott napvilágot ifj. Ábrányi Kornél »Mire szerkesztőkké leszünk« című (»Levél Mikszáth Kálmánhoz«) alcímmel jelzett tárcája. Ennek szövegét – fiktív levélformája miatt – Méreiné Juhász Margit beiktatta a MKÖM levelezés kötetébe, ezért e helyen közlésétől eltekintünk.⁸

Az 1883. év második évnegyede előtt a társszerkesztők Olvasóinkhoz címmel a hetilap 1883. március 25-i számában⁹ az alábbi névjelzés nélküli felhívást bocsátották közre:

OLVASÓINKHOZ

Lapunk jelen száma utolsó lévén a január-márciusi évnegyedben, t. olvasóinkat fölkérjük, hogy a Magyarország és a Nagyvilág-ra a lefolyt előfizetéseket megújítani szíveskedjenek. A szerkesztőség továbbra is azon lesz, hogy úgy tartalom, mint képek tekintetében magas színvonalon álló lapot nyújtson a magyar értelmiségnek. Munkatársaink fényes köre, melyben számos kiváló frónk foglal helyet lehetővé teszi, hogy elérjük e magunk elé tűzött célt. Költeményeket a lefolyt hónapokban Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Dalmady Győző, Endrődy Sándor, Inczedy László, Komócsy József, Reviczky Gyula, Szász Károly, Szabó Sándor, Pásztói, Vajda János stb. írtak lapunk számára. Prózai dolgozatokat pedig többek között Csiky Gergely, Frankenburg Adolf, Győry Vilmos, Degré Alajos, P. Szath-

7. 1882. dec. 3., 49. sz. 873. l.

8. L. MKÖM 24. köt. 218–221. l., jegyzet 314. l.

9. 12. sz. 191. l.

máry Károly, *Tóth* Béla, *gróf Teleki* Sándor, *K. Tóth* Kálmán, *Petelei* István stb. — Illusztrációink tökéletesbbitésére is egyre több gondot fordít a Légrády Testvérek műintézete. Mindezt számba véve, azt hisszük, megnyugvással szabad visszatérnünk a lefolyt évnegyedre.

*

A fentiekben utaltunk már arra, hogy Mikszáth a hetilap első hónapjaiban meglehetősen rendszerességgel foglalkozott a szerkesztői üzenetekben a beérkezett levelekkel és kéziratokkal. A lakonikus megjegyzések behatóbb stílusjegyeket nem tartalmaznak, de egyes fordulatok, különösen a visszautasítás, az írástól való eltanácsolás módjai Mikszáth iróniájára vallanak.

MIKSZÁTH ÉS AZ URAMBÁTYÁM

A Pesti Hírlap hírvonatában 1885. dec. 12-én, az 5. lapon az alábbi közlemény látott napvilágot:

»(„Urambátyám”) címe alatt Bartók Lajos és Mikszáth Kálmán új humorisztikus hetilapot fognak újévtől kezdve megindítani, mely irodalmunkban régóta érzett hiányt lesz hivatva pótolni. „Urambátyám” hasonló modorban lesz szerkesztve, mint Jókai hajdani humorisztikus lapja, a „Nagy Tükör”, vagy hogy a német irodalomból hozunk föl példát: a „Fliegende Blätter” Maguk a szerkesztők a már kibocsátott előfizetési felhívásban így mutatják be „Urambátyám”-at: „Urambátyám nem lesz rossz ember. Már az is igen szép tőle, hogy nem úz semmi politikát. Élő személyekkel nem foglalkozik. Nem ismer senkit, és semmit csak a tréfát . . . Sohasem haragít meg senkit. Jókedvű lesz mindig. Néha pajkos, de csíntalannak nem engedjük, hogy kedvét lelje benne a magyar családban nemcsak az öregúr, hanem a menyecske, a serdülő leány, sőt az otthon vakációzó kisdíák is.” — „Urambátyám” megjelenik minden héten vasárnap másfél íven, sok képpel, melyeket Jankó János és más kiváló magyar művészek fognak rajzolni. Előfizetési árak: évnegyedre (január — március) 2, félévre 4 frt, egész évre 8 frt. Az előfizetések az „Urambátyám” kiadóhivatalába: Budapest, Hatvani u. 3. sz. II. emelet, küldendők.«

A Pesti Hírlap rövid tudósítása őrizte meg számunkra Mikszáth és Bartók közös alapítású élc lapjának elkallódott előfizetési felhívását. Programjukat egy héttel később újra megfogalmazták, ennek szövegét a Vasárnapi Ujság 1885. dec. 20-i 51. számának 825. lapján találtuk meg. Itt így summázták céljaikat:

»Nem azért indítunk új lapot, hogy egy újsággal több legyen, hanem azért, hogy egy kötelességünkkel kevesebb legyen. Kötelességünk nem engedi elfolyni idegenbe a magyar humor csöppentett mézét, s nem szabad elszórni a kedély cukros morzsáit s elhamvadóra hagyni a szikrákat, melyek a mi fajunk szellemétől csattanak ki. Akárhányszor látjuk egy-egy ismerős adománkat, tréfás ötletünket idegen formában és nyelven hódítani és mulattatni. S ezt vissza nem kérhetjük többé. Mert az odavaló, ahova legelőbb telepíti le az író és piktor. Innen van aztán, hogy mi vagyunk a humorista nemzet, s mégis a németeknek van egy kolosszális gyűjteményök a humorból, akik pedig nem humorista nemzet. Nekünk magunknak nincs. (Hanem hiszen megszoktuk már, hogy aranybányáink mindig voltak, de

aranyunk sohasem volt.) Az „Urambátyám” arra a célra indul és abból az indokból kéri a magyar közönség szélesebb érdeklődését, mert a tiszta nemzeti humornak kíván gyűjteménye lenni, s ezáltal nemcsak megmenteni mindazt, ami a mienk, hanem egyszersmind új műveket alkotni a humorisztikus irodalom terén.«

A kétszeresen megfogalmazott szerkesztői elképzelés egyértelműen mutatta a szerkesztők szándékát: nem akarnak sem politikai arcélű lapot, sem olyan orgánomot, amely pikantériájával, sikamlós élceivel vagy kétértelmű rajzaival hódít magának olvasókat. A magyar humornak és anekdotának akartak fórumot biztosítani.

De mint a tények bizonyítják, nemcsak Mikszáth és Bartók jutott 1885 végén ilyen elhatározásra. Ezt a programot hirdette meg majd egy hónappal korábban a patinásan csengő Üstökös akkori szerkesztője, Szabó Endre is. A 28. évfolyamában járó élcslap 1885. nov. 28-i 48. számában a 10. lapon bejelentette ezt az elgondolását, sőt ezt a számot már úgy állította össze, hogy nevesebb íróktól kért humoros írást, többek között Mikszáth Kálmántól is, aki – valószínűleg néhány nappal vagy héttel korábban – át is engedte az Üstökösnek *A hintó* c. írását, amely Szabó Endre orgánumának első három lapján látott napvilágot.¹ A Szabó Endre-féle program több vonatkozásban megegyezik a Mikszáth–Bartók szerkesztőpáros egy hónappal később meghirdetett programjával. Sajtótörténeti kutatások nem tartoznak a jelen kritikai kiadás feladatai közé, de úgy véljük, nem járunk távol az igazságtól, hogyha már most előjáróban megállapítjuk, hogy ez a párhuzamosság nagymértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy az új élcslap alapítóinak célkitűzése nem valósult meg a várt szinten, és Mikszáth Kálmán igen hamar kilépett a vállalkozásból. De egyelőre még a tervezés fázisában találjuk az Urambátyám két szerkesztőjét. Próbáljuk tovább deríteni az események menetét.

A két társult szerkesztő közül Bartók Lajost közel húsz éves pályafutásának minden állomásán végigkísérte a kettősség: a Petőfi költészetével rokon ihletésű versek írása mellett állandóan és folyamatosan élcslapszerkesztőként is működött és szerzett népszerűséget. Bartók Lajos művészi alkatának ezt a kettősségét ragadta meg Mikszáth az 1885 márciusában írott, *A kétféle ember* c. karcolatában. Ebben az akkor megjelent »Kárpáti emlékek« c. verseskötetét ismertette meleg, baráti

1. A rajzot a MKÖM 37. kötetében közöljük a 20–23. lapon, a rajzhoz fűzött jegyzeteinkben pedig közre adtuk Szabó Endre említett új programját a 146–147. lapon.

szavakkal, ugyanakkor anekdotikus fordulatokkal, a karcolatba szőtt párbeszédekkel érzékeltette Bartók tehetségének divergáló voltát.²

Valóban, nem Mikszáth nagyította fel Bartók művészi alkatának kettősségét. Az 1851-ben született Bartók már 1868-ban, budapesti joghallgató korában felhívta magára a figyelmet: versei egyszerre jelentek meg a fővárosi napilapok hasábjain és a Jókai Mór szerkesztette Üstökösben. Az első elismerés az utóbbi orgánumban közzétett humorisztikus verseiért és vidám írásaiért érte: 1869-ben Jókai az Üstökös belső munkatársává fogadta, majd a lap önálló vezetését is rábízta. Ennek a lapnak a gondozása mellett 1874–1875-ben a Tóth Kálmán tulajdonában levő Bolond Miskát is szerkesztette. Ebben a periódusban mint politikai satíráíró a Tisza-párt érdekében működött, kíméletlenül ostromozva a Deák-pártot. Az 1875-ös fúzió után a szélsőbaloldalra ment át, és 1878 elején megalapította, s majd huszonöt évig szerkesztette a Bolond Istókot; Don Pedró néven, lapját egykori pártfelei ellen fordítva, a szabadelvű pártot támadta minden erejével.

Az Urambátyám 1886. jan. 3-án megjelent első számával Bartók Lajos nem először került tehát olyan helyzetbe, hogy egyszerre két élcslapot is szerkesztett. Mint láttuk, így irányította az Üstökös mellett 1874–75-ben a Bolond Miskát, s így próbálta egyszerre szerkeszteni az élesen politikai vonalvezetésű Bolond Istókot és a politikamentesnek ígért Urambátyámot közösen Mikszáth Kálmánnal.

Az Urambátyám 1886. jan. 3-i száma azonban nem a rutinos élcslap-szerkesztő, hanem szerkesztőtársa, Mikszáth Kálmán írásából állott. A nyolc kis formátumú lapra nyomott szám a következő frásokat tartalmazta:

Mikszáth Kálmán: *Szonthágh Pálné* (Első rész). Vastagh két illusztrációjával. 1., 2., 3. l. — A MKÖM 37. köt. 31–34. l.

Njn: »Idealizmus«. Négy soros versike, ismeretlen szerzőtől származó illusztrációval. A 3. lap jobb alsó felén.

Don Pedró: »A zongora bosszúja«. Jankó János nyolc illusztrációját Bartók nyolc kétsoros versikéje kísérte. 4. l.

Njn [Mikszáth Kálmán]: *Kölcsön a királynak*. Jankó János illusztrációjával. 5. l. — A MKÖM 37. köt. 39–40. l.

Njn [Mikszáth Kálmán]: *Az amerikai nyulak*. Jankó János két illusztrációjával. A 6., 7. lap felső harmada. — A MKÖM 37. köt. 40–42. l.

2. Ld. MKÖM 70. köt. 31–35. l. és jegyzeteinket, amelyben Mikszáth Kálmán és Bartók Lajos kapcsolatáról szoltunk a 241–244. l.

Njn [Mikszáth Kálmán]: *Mikor a Miska bácsi puskája elromlott.* Ismeretlen illusztrátor három tollrajzával. A 7. l. alsó kétharmada. – A MKÖM 37. köt. Függelékében a 125–126. l.

Két rajzos párbeszéd: »Érdekházasság?« és »A kékvérű kocsis«, továbbá Szurony szignóval »Pipa Matyi« c. versezet tölti ki az utolsó, 8. lapot.

Nem véletlen tehát, hogy két nappal az élclap első számának megjelenése után Mikszáth teljes névalíráásával *Miért rossz az Urambátyám?* címmel egy kis közleményt jelentetett meg a Pesti Hírlap hasábjain, amelyben leplezetlen öniróniával tárta fel az első szám összeállításának történetét.³

Az első sajtóvisszhangok még Mikszáth Pesti Hírlap-beli nyilatkozata előtt megjelentek. Jóindulattal és várakozással fogadták az élclapújszülöttet. De azért valami kis fenntartás megnyilvánult abban, hogy mindkét alább idézett reagálás egy cikkben szól az új lapról és a Szabó Endre által megújított Üstökösről. Az elismerés és – főként a Nemzet cikkírójánál a »tisza«, politikamentes humor jelentkezésének szólt. Úgy tűnik, a kortársak – még a kormánypárti körökben is – telítődtek a politikacentrikus, sokszor drasztikusan személyeskedő politikai humorizálástól. A Nemzet 1886. jan. 3-i számában, a 3. lapon a következő cikk látott napvilágot:

»Az „Üstökös” és az „Urambátyám”

Két humorisztikus lap mutatványszámát és előfizetési felhívását volt alkalmunk látni: az „Üstökös”-ét, mely Szabó Endre, e tehetséges költő szerkesztésében újabb átalakuláson ment át, a politikával szakított, s most mint humoros újság akarja visszanyerni régi dicsőségét és az „Urambátyám”-ét, melyet Mikszáth Kálmán és Bartók Lajos, mint új vállalatot indítanak meg, szintén azzal a programmal, hogy a politikát mellőzik. A két lap mutatványszámai (az „Üstökös”-ből már vagy négy jelent meg) jóra való igyekezetet mutatnak s az „Üstökös” illusztrációiban oly változatosság nyilvánul, minő élclapjainkban eddig szokatlan volt. Ügyesen kezdte dolgát az „Urambátyám” is, amely viszont irodalmi tartalmával, főleg Mikszáth kiapadhatatlan magyaros humorával van előnyben. Amennyiben mindkét új neveltető lap – részben legalább – azon irodalmi szférákból kerül elő, melyek élclapjaink kevésbé élvezhető részét eddig produkálták, közel feküdnék a kérdés, vajon ha ez irodalmi körök annyi humor fölött rendelkeznek, hogy megtölteni vállalkoznak most két élclapot egészen: miért titkolták el ebbeli tehetségeiket régi lapjainkban, s miért nem áldoztak ott is

3. Ld. MKÖM 72. köt. 10–11. l.

legalább koronkint tért olyasminek is, ami nem volt kizárólag ízléstelen politikai pasquill, személyeskedés vagy gorombaság. De hát e kérdés, mint minden, ami a műltra vonatkozik, egész fölösleges rekrimináció lenne, s mi nem tartozunk azok közé, kiknek ilyesmibe kedve telnék. Sőt mi szívesen ismerjük el, hogy azon író társainkban, kiktől e vállalatok prosperálása várható, valójában megvan a tehetség, hogy sikeresen kultiválják a tért, amelyen most a közönség támogatását kéri. Hogy egyszerre két ily vállalat is indul, azt mi nem tartjuk bajnak, sőt annak örvendetes jelül tekintjük, hogy az érdekelt írói körök egyszerre érezték meg a közszellem azon dégout-ját, melyet bizonyos kíméletlenségekkel szemben egyre fokozódó mértékben érez, a hogy ennél fogva keresnek nem tagadott szép tehetségeiknek más, helyesebben megválasztott terepnumot. Nem azt következtetjük mi ebből, hogy így a valódi humort élvező közönséget kellett túl megosztjuk, hanem azt, hogy az a közönség, mely a humor eddigi szurrogátumával ez élc lapok előzőiben nem érte be, elég nagy lehet arra, hogy több ily lapot is fenntartson. Egy élc lap, a „Borsszem Jankó”, bár ez sem ment attól, hogy (kivált a triviálisra való hajlandósága miatt) kifogások ne legyenek emelhetők ellene, már rég megérezte, hogy az élc lapok főelőnyét más téren kell keresni, mint eddigi versenytársai tevők s azért nagy sikert aratott alakjai nem is politikaiak többé, hanem a társadalmi ferdeségek torzképei, ami hatásuk főtitka. Kíváncsinos, hogy az új lapok is megtalálják a maguk feladatát, s akkor meg fogják találni közönségüket is.«

A Fővárosi Lapok híre rövidebb, nem bocsátkozik az élc lapok általános bírálatába, de annyiban közös a megközelítése a Nemzettel, hogy szintén együtt tárgyalja a két élc lap »profil«-törekvését. Az anonim írás az irodalmi napilap 1886. jan. 4-i számában látott napvilágot, a 28. lapon. Teljes szövege a következő:

»Élc lapjaink száma az új évben megsaporodott eggyel: Mikszáth Kálmán és Bartók Lajos „Urambátyám”-ával, melynek első száma Mikszáth Kálmán egy megkezdett rajzán kívül verseket, adomákat, tréfákat közöl tarka változatosságban, Jankó rajzaival. Amit a program ígért: jóízű humoros olvasmányt, mely bármely család asztalán helyet találhat, az előttünk fekvő szám beváltja. Az „Üstökös” is, mely 29-ik évfolyamába lép, adoma-lappá vált. Felhagyott eddigi politizáló, személyeskedő irányával, s a fiatal rajzolókat egész seregét csoportosítva maga köré, szintén a humor szolgálatába szegődött. Jó és rossz élcet, sikerült és elhibázott illusztrációt minden száma eleget tartalmaz. Vezérelvül a jó ízlést tűzte ki.«

Az Urambátyám második száma 1886. jan. 10-én jelent meg. Látszólag csökkent a Mikszáth-írások száma, több apró írás is napvilágot látott, és a két szerkesztőn kívül Pósa Lajos egy hatstrófás, illusztrációval kísért verse is megjelent.

De azért, ha alaposabban megvizsgáljuk a számot, még mindig Mikszáthé a fő tér. A lap tagolása a következő:

Mikszáth Kálmán: *Szonthágh Pálné* (Második rész). Vastagh egy illusztrációjával. 1., 2., 3. l. — A MKÖM 37. köt. 34–39. l.

Njn. [Mikszáth Kálmán]: *Megpróbálják*. Illusztrációval ellátott anekdota. A 3. lap jobb alsó részén. — A MKÖM 37. köt. 126. l.

Don Pedró: »A szabadban«. Illusztrált verseike két, anonim szerzőtől származó rajzos tréfával. 4. l.

Njn: »A csodadoktor«. Rajzzal kísért verseike. 5. l.

Aldsi: »Az agár. Diogenész«. ajzzal illusztrált adoma. 5., 6. l.

Njn: [Mikszáth Kálmán]: *Az üres hely, A „messiás”, Felsőbb rendeletré*. A 6. lap alsó felén. — A MKÖM 37. köt. 126–127. l.

Két rajzos tréfa. A 7. lap felső részén. Alatta, feltehetően Mikszáthtól, egy anekdota *Tegye be a bankba* címmel. — A MKÖM 37. köt. 127. l.

Pósa Lajos: »Csákó tehén« c. rajzzal illusztrált versikéje és mellette két tréfa zárja a számot. 8. l.

A további számok illetén számbavételétől eltekintünk, de azt feljegyezzük, hogy miként alakult az élclap szerzőgárdája.

3. sz. jan. 17.: Bartók Lajos, a többi frás anonim, köztük egy Mikszáthé.

4. sz. jan. 24.: Bessenyei Ferenc, Bartók Lajos, a többi anonim, köztük egy Mikszáth-frás.

5. sz. jan. 31.: dr. Gamma, Boer Miklós, Seneca, a többi anonim.

6. sz. febr. 7.: Bartók Lajos, Boer Miklós, Istvánffy, a többi anonim.

7. sz. febr. 14.: Aradi, dr. Reperághy Burián, a többi anonim.

8. sz. febr. 21.: Don Pedró, Rimkovács, a többi anonim.

9. sz. febr. 28.: Gajdács Pál, Renex, a többi anonim.

10. sz. márc. 7.: Gajdács Pál, Don Gunárosz, Balogh Gyula, a többi anonim.

11. sz. márc. 14.: Mikszáth Kálmán, Zuboly, Rimkovács, a többi anonim.

Az Urambátyám márc. 14-i száma Mikszáthtól *A kedélyes delikvenszek* c. frást közölte. A lap kolofonján azonban már nem található Mikszáth neve, helyette a következő olvasható: »Felelős szerkesztő: Bartók Lajos«. A korabeli sajtóban megkíséreltük kinyomozni, hogy mi lehetett a kiválás oka, vagy legalábbis mi volt

erről a korabeli sajtó véleménye. De, a gondos kutatás ellenére, sem a Pesti Hírlapban, sem a Nemzetben, sem az Egyetértésben, sem a Fővárosi Lapokban, de még a Magyar Államban sem találtunk egyetlen mondatnyi utalást sem erre vonatkozóan. Az Egyetértés 1886. márc. 14-i számában viszont elismerő sorok jelentek meg az Urambátyámban közölt *A kedélyes delikvensokról*, Jankó János illusztrációjáról, és részletet közöltek Mikszáth írásából.

Úgy véljük, hogy Mikszáth két és fél hónap után hirtelen kiválására a célkitűzések el nem érése felett érzett elkedvetlenedése adhat magyarázatot. A fenti szerzőgárda-felsorolásból kitűnik, hogy nem sikerült frói tábort szervezniök az induló élclap köré. A két szerkesztőn kívül egy számban Pósa Lajos adott írást a lapba, két alkalommal Gajdács Pál, a volt rimaszombati iskolatárs juttatott el kéziratot, az ismeretlen Bessenyei Ferencen és Balogh Gyulán kívül alkalmi álnevekkel szereplő szerzők művei, illetőleg anonim írásocskák és igen közepes illusztrációk töltötték meg az Urambátyám hasábjait. Amíg a sajtótörténet vagy más irányú kutatás újabb adalékot nem hoz a felszínre, ezt a lehetőséget kell számításba vennünk, hozzátéve, hogy a hasonló programmal átszervezett »Üstökös« egyidőben való jelentkezése is hozzájárulhatott a sikertelenséghez. Azt a feltevést számításba kívül hagyhatjuk, hogy Mikszáth kiválása Bartók Lajossal való összekülönbözésére lenne visszavezethető. Tudniillik, megválva az Urambátyám szerkesztésétől, a továbbiakban is szerzője maradt a lapnak. Az elkövetkező hónapokban a következő írásai láttak itt napvilágot:

Azok az öregek. 1886. márc. 21. Teljes névjelzéssel.

A dialektus. 1886. ápr. 4. Teljes névjelzéssel.

A francia kultúra a tótságon. 1886. ápr. 4. Névjelzés: M. K.

Magyar demokraták. 1886. ápr. 25. Teljes névjelzéssel.

A pénteki nap vagy a hűtlen asszony. 1886. máj. 2. Névjelzés: MK.

Alapos diagnosztika. 1886. máj. 2. Névjelzés nélkül.

A jelek mesterei. 1886. máj. 9. Névjelzés: M. K.

Miért hallgat a báró? 1886. jún. 27. Névjelzés: Scarron.

Milyen vallású? 1886. júl. 4. Névjelzés nélkül.

Kondorosy Gábor. 1886. aug. 1. Névjelzés nélkül.

Az Urambátyám 1886-os évfolyamának további számait egyedül Bartók Lajos szerkesztette, az 1887-es évfolyam már Bartók Lajost és Baróti Lajost jelölte felelős szerkesztőként, az 1888-as III. évfolyam szerkesztőként és laptulajdonosként Baróti Lajos nevét tüntette fel.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÉS A »MAGYAR HÍRLAP«

A Mikszáth-szakirodalom többé-kevésbé megkísérelte nyomon követni azoknak a sajtóorgánumoknak sorát, amelyek hasábjain az író pályája során szerepelt. A Mikszáth kritikai kiadás sajátos feladatának tartja e fórumok további gondos számbavételét, hogy ezzel nemcsak teljessé tegye az író megnyilatkozási helyeinek számát, hanem feltárja azokat a Mikszáth-írásokat is, amelyek az évtizedek folyamán a feledés homályába merültek. Így Bisztray Gyula az *Elbeszélések* ciklus harmadik kötetében *Az elbeszélő Mikszáth fórumai 1870–1877* címmel összegezte a pályakezdő közlési helyeit.¹ Külön szólt első tárcáit, karcolatait közlő orgánumok soráról. *A publicista Mikszáth fórumai* című összeállításában,² illetőleg első szerkesztői próbálkozásairól, a *Magyar Néplap* és a *Mulattató* irányításáról.³ E sort folytatta a *Mikszáth a Budapesti Napilapnál* c. összegzés.⁴ A szegedi évek termését összeállítva Nacsády József és Bisztray Gyula két ízben szólt Mikszáth és a *Szegedi Napló* kapcsolatáról,⁵ majd ezt követően a Budapestre való visszatérése után a *Pesti Hírlaphoz* való kerülésének körülményeit foglalja össze Bisztray Gyula,⁶ de szólt a másik fővárosi orgánumról, az *Ország-Világról* is.⁷

A jelen tanulmány szerzője *Mikszáth a Magyarország és a Nagyvilág társ-szerkesztője* címmel összegezte írónk következő lapszerkesztési kísérletét.⁸ Az 1880-as évek közepén Mikszáth Kálmán egy újabb lapalapítási kísérletet tett: Bartók Lajossal megindította az *Urambátyám* című élclapot, amelyet ugyan nagy kedvvel és lelkesedéssel bocsátott útjára, de hamarosan kedveszegetten felhagyott további szerkesztésével.⁹

1. Mikszáth Kálmán Összes Művei (továbbiakban: MKÖM) 29. köt. 229–241.

2. MKÖM 51. köt. 206–211.

3. MKÖM 59. köt. 211–217.

4. MKÖM 53. köt. 257–267.

5. MKÖM 55. köt. 171–179.; MKÖM 60. köt. 253–257.

6. MKÖM 61. köt. 137–144.

7. MKÖM 61. köt. 224–228.

8. MKÖM 67. köt. 365–369.

9. L. erről szóló összegzésünket a MKÖM 37. köt. 150–156.

A pályakezdés kísérletei és az 1880-as évek kudarcai után Mikszáth nem tett további lépéseket, hogy önálló sajtóorgánumhoz jusson. Az 1890-es évek elején, Tisza Kálmán tizenöt éves kormányzásának bukással végződő korszaka után egy évvel, 1891-ben Mikszáth egy időre elhagyta a biztos publikálási fórumot és az országos hírnevet biztosító napilapot, a Légrády Károly tulajdonában levő *Pesti Hírlapot*. A Mikszáth szakirodalom még csak futó említést sem tett e lépésről, és nem fordított nagyobb figyelmet erre a mozzanatra. Életművének első számba vevője, Rubinyi Mózes sem szól arról, hogy egy fél évig a *Magyar Hírlap* főmunkatársa volt, csupán az ott megjelent írásai egy részét sorolta be a Hátrahagyott Íratok megfelelő köteteibe. Úgy vélte: ez a félév csupán a *Pesti Hírlap* mellett újabb közlési lehetőségül szolgált az írónak. Nem szól e szerkesztőség változtatásról Várdai Béla sem az 1910-es jubileumra megjelent életrajzában.¹⁰ De Mikszáth Kálmánné sem említi e tényt Visszaemlékezéseiben, csak a *Pesti Hírlapról* és a későbbi, 1897-es *Országos Hírlap* szerkesztésének történetéről beszélt.¹¹ Schöpflin Aladár az író pályáját bemutató könyvében nem sokat foglalkozott írónk redakcióival, a *Pesti Hírlapot*, az *Országos Hírlapot* és *Az Újságot* éppen csak megemlíti.¹² Hasonlóan tett Király István is monográfiájában.¹³ A kritikai kiadásban, a *Galamb a kalitkában* c. regényhez fűzött jegyzetapparátusban Bisztray Gyula a *Magyar Hírlapról* csak az első közlési forrásnak kijáró információt közli.¹⁴

A legfrissebb textológiai kutatások arra mutatnak, hogy Mikszáth kiválása a *Pesti Hírlapból* és csatlakozása a *Magyar Hírlaphoz* nem véletlen műve volt, hanem politikai és társadalmi eredőket sejtet. Pontosabban a szálak a Tisza-rezsim bukásához vezethetők vissza.

Tisza Kálmán 1890. márc. 13-i lemondása után az eddig egységesnek tűnő szabadelvű párt csoportokra bomlott, előbb a pártvezérség és a miniszterelnöki poszt betöltésének aspirációi osztották meg a kormányzó pártot, majd a miniszterelnökké kinevezett Szapáry Gyula gróf és a szabadelvű párt csoportjai között támadtak konfliktusok. Ezek hol halványabban, hol erősebben tükröződtek Mikszáth publicisztikai íásaiban, a parlament eseményeinek kommentálásában.¹⁵ Mikszáth – mint ezekből az írásokból kitűnt – érzelmében és politikai

10. »Mikszáth Kálmán«. Bp. 1910.

11. Bp. 1922. 152–156., 179–185.

12. Bp. 1940.

13. Bp. 1952.

14. MKÖM 4. köt. 171–172.

15. L. erről a MKÖM 79. kötetének több megnyilatkozását.

felfogásában a Tisza Kálmán köré tömörült szabadelvű párti képviselők köréhez tartozott. A személyes kötődés nem szűnt meg, hanem még felerősödött az 1891-es évben, ez leginkább érződik a *Tisza-klikk, keddi vacsorák* c. karcolatában, amelyben a látszólagos szenvtelenség mögött megnyilvánul a „generális” iránti vonzalma, de ezek a motívumok színezik az *Egy újságíró, egy mészáros és egy miniszterelnök* című, a még miniszterelnök Tisza Kálmán habitusát felidéző cikkét is, továbbá Tisza Kálmánnénak a nagyváradi „Erzsébet” nőegylet vezetésével folytatott hadakozásáról számot adó cikke is.¹⁶

A szabadelvű párton belüli csoportosulásnak lehetett a következménye az is, hogy az 1891-es év első hónapjaiban a Szapáry Gyulával erdélyi politikájával szembe kerülő Horváth Gyula egy új napilap megindítására szánta magát. A politikai erők, az azokkal párosult pénzügyi megfontolások részletes feltárása még további politikatörténeti és sajtótörténeti kutatásokat kíván, és ennek elvégzése nem e tanulmány feladata. De az valószínű, hogy Horváth Gyula Szapáry-ellenes indíttatása és Mikszáth Kálmán Tisza Kálmán iránt érzett vonzalma szerepet játszhatott abban, hogy írónk csatlakozott Horváth Gyulához, akit még szegedi újságíró korából ismert, és politikai pályafutását figyelemmel kísérte, parlamenti szerepléseit *A t. Házból* c. karcolataiban rokonszenvenvel regisztrálta.¹⁷

Horváth Gyula és Mikszáth Kálmán tervezett együttműködéséről a sajtó elég korán tudomást szerzett. Az első ilyen híradás a függetlenségi mandátummal rendelkező Benedek Elek pártpolitikai színezetű kommentárjában látott napvilágot, az általa szerkesztett *Ország-Világ* hasábjain, a heti eseményeket kommentáló »A hétről« c. rovatban, a szokásos Székely Huszár névvel közölt cikkben. A vonatkozó részek a következők:

„... Mióta Tisza Kálmán megbukott, a veréb is azt csiripeli, hogy: megbukott Tisza, de él a Tisza-klikk. Jobb oldalról ezt váltig tagadják, Tiszák és Szapáryék egyaránt, hanem azért önkéntelenül újra meg újra elárulják, hogy a régi rend és régi békeségnek vége. Szapáry nem érzi magát biztonságban, s Tisza embereit vagy lenyakti, vagy szép szerével a maga pártjára csalogatja. Ma már a verebek is azt csiripelik, hogy Horváth Gyula többé nem a Tisza embere, de még Mikszáth Kálmán se, a ravasz palóc. Március idusán ez a két lófog újságot indít, kormánypártit természetesen. Van is rá pénzük, százezer forint, s abból húszszáz Szapáry jegyzett volna alá. Legyen így vagy úgy; emberemlékezet óta mindig elég volt, sőt nagyonis sok egy kormánypárti lap is, ha tehát Horváth Gyulák lapot indítanak, ez csak a felhivatalos »Nemzet« életére törhet, mely még mindig nem tudja felejtetni — Tisza generálist és kisebb-nagyobb dolgokban egyre jelét adja Tisza iránt való nagyon erős szimpátiájának, ellenben Szapáry iránt sehogy sem tud fölmelegedni. Ez az állapot szüli meg a Horváth Gyula újságját, s ezt az állapotot

16. L. ezeket az írásokat a MKÖM 80. kötetében.

17. L. a MKÖM 62. kötetétől a 79. kötetekben olvasható, Horváth Gyulával foglalkozó megjegyzéseket, elemzéseket és méltatásokat.

átkozhatja elsősorban Légrády úr, ha Mikszáthot elveszti. Mert erősebben, mint valaha tartja magát a hírlap, hogy a jó palóc nemcsak Tiszának fordít hátat, de Légrádynak is, ami különben még némi vigaszul szolgálhat a köztiszteltetben és spárgatenyésztésben megőszült főrendiházi tag-jelöltnek, ha Tiszával egyszerre fordít neki hátat az összes jó palócok legravaszabb palóca. — Csakugyan elhagyja Mikszáth a Pesti Hírlapot? — kérdém egy bennfentes úrtól. — Úgy látszik — volt a felelet. De még valószínűbb, hogy csak föllebb licitáltatja magát. Majd szállít ő mind a két újságnak puskaport, csak az a kérdés, hogy melyiknek szállítja a szárazat, s melyiknek a vizet...¹⁸

A kommentárba a személyes élen kívül egy információs tévedés is bele került: a szükséges tőke biztosításához természetesen Szapáry Gyula nem járult hozzá, ezt különben az *Ország-Világ* egyik későbbi írásában maga Benedek Elek is elismerte.¹⁹

A tervezett lapalapításról rövidebb-hosszabb hírekben a fővárosi lapok beszámoltak, a *Nemzet* lakonikusan közölte olvasóival: „Magyar Hírlap címmel március 21-től kezdve Horváth Gyula országgyűlési képviselő új napilapot indít. A lap fõmunkatársául Mikszáth Kálmán . . . van megnevezve.”²⁰

A *Pesti Hírlap* pedig hallgatásba burkolódzott. Nem írt sem a hírlapindításról, sem Mikszáth vállalt fõmunkatársi szerepéről. Minden valószínűség szerint még meg akarták várni a végső fejleményeket.

Nem így tett Benedek Elek: hetilapjában az *Ország-Világ*ban eléggé vitriolos tollal ad számot a Magyar Hírlap körüli propagandakampányról és Mikszáth személyével kapcsolatos hírekrõl. A következõket írta »A hétrõl« c. rovatban:

„az Andrássy úton, ahol . . . nini, hát mi lánggal égõ csoda az a gomolygó tömeg feje fölött? Hosszú pónákon egy kis ketrec-féle s a négy oldala csak úgy ragyog, tündöklök a belsõ fényességtõl. Egy, kettõ, három, négy — tíz pózna mozog, halad tovább, tovább ki a városerdõ felé, mind a tíz úgy ragyog veszedelmes konkurrenciát okozván a légszeszvilágításnak, melynek már úgylis annyi fõfájást okoz a vilamos világítás. Ha légszesztársulati ember volnék, egy mázsás teher esnék le a szívmemrõl, mert amint közelebb jutok a fura menethez, ökölnyi betõvel ordít rám:

MAGYAR HÍRLAP

fõszerkesztõ: Horváth Gyula

fõmunkatárs: Mikszáth Kálmán

A konkurrencia tehát nem a légszesztársulatnak szól, hanem Légrády Károlynak. Amint a lampionos menet után haladok, s nézem, nézem egyre nézem a ragyogó plakátbetõket egy pillanatra azt hiszem,

18. *Ország-Világ*, 1891. febr. 14., 7. sz. 113.

19. 1891. máj. 16., 20. sz. 318.

20. 1891. márc. 14. 72. sz. 2.

hogy környezetbe kerültem, s bár senki más nem énekel, a járókelők zsongásába önkéntelenül dudolom bele halk, méla hangon:

Aléluja! aléluja!
Főszerkesztő Horváth Gyula
Főmunkatárs Mikszáth Kálmán
Pesti Hírlaptól megvásárlván ...
Aléluja, aléluja!

... egy lóvonati kocsi állotta utamat. Szent Habakuk! Ezen is: Főszerkesztő Horváth Gyula, főmunkatárs Mikszáth Kálmán. Jött egymásután tíz húsz vonat (ilyenkor sűrűn jönnek) s mindegyiken ugyanazok a nevek ...

... Tehát a *Magyar Hírlap* megindul. Visszavonhatatlanul, kétségtelenül. S olyan hangos reklámmal, akárcsak egy amerikai újság. A közönség tényleg kezd érdeklődni az új vállalkozás iránt, habár sok a gyerekes a reklámjában. (Pl. a lampionokat is gyerekek viszik.) Egy pompás bonmot is jár szájról szájra. Azt beszélik, hogy a Magyar Hírlap rengeteg summát fizet Mikszáthnak, csak ne írjon a Pesti Hírlapba, viszont a Pesti Hírlap is, csak ne írjon a Magyar Hírlapba. Így aztán a jó palóc fejedelmi fizetést hűz s nem dolgozik sem ide, sem oda ...²¹

A lapíndítással kapcsolatban további érdekes elgondolásról számolt be *A Hét* következő nap megjelent kommunikéje: kedvezményt kap az, aki a napilapra és a hetilapra egyszerre előfizet. E híren kívül érdekes az a mód is, ahogyan Kiss József lapja a *Magyar Hírlap* célkitűzését kommentálja:

„Magyar Hírlap lesz a címe annak a nagy napilapnak, mely e hó 21-dikén indul meg a fővárosban és amely iránt az egész országban nagy az érdeklődés. A »Magyar Hírlap« szerkesztője Horváth Gyula, főmunkatársa Mikszáth lesz, segédszerkesztője pedig Fenyő Sándor. Az új lap, amelynek alaptőkéje majdnem eléri a 200,000 forintot, szabadelvű programot tűzött ki, de azért teljesen független lesz úgy a kormánytól, mint a párttól. Mutatványszámai e hó 21-én a végeig jelennek meg, s előfizetni rá áprilistól lehet, illetőleg az előfizetés ideje ettől a naptól kezdődik. Részünkről igen melegen ajánljuk a lapot ...²²

A szándékos és szándéktalan hírverés után a *Magyar Hírlap* első mutatványszáma 1891. márc. 21-én, szombaton került ki az utcára. Az első számban látott napvilágot Mikszáth Kálmán írása, tüntetőleg a *Pesti Hírlap*nál kilakoltított Scarron szignóval, *Apróságok* címmel beszámolva a közigazgatási törvényjavaslat bizottsági tárgyalásáról. Az első számban a 4. lapon hangulatos cikkben adnak hírt

21. *Ország-Világ* 1891. márc. 14. 11. sz. 178.

22. *A Hét*, 1891. márc. 15. 11. sz. 176.

az új lap műhelyéről, az Újvilág utcában kialakított szerkesztőségi szobák atmoszférájáról, több írásban szólnak a lap célkitűzéséről. Ezek közül – valószínűleg Horváth Gyula megfogalmazásában – a legmarkánsabb a szerkesztői üzenetek élén álló program-megfogalmazás. Elsőnek ezt idézzük:

„Számos levélre mely e lapok szerkesztőjéhez érkezett, itt válaszolok:

Mindenek előtt köszönöm azt a meleg érdeklődést, melyet e lap iránt tanúsítanak, igyekezni fogok azt föllállított programom beváltásával meghálálni. Ama több felől hozzám intézett kérdésre, hogy vajon lapom nem fog-e a szabadelvű párt megbontására eszközül szolgálni? Válaszom ez: *»sem én, sem lapom nem áll párt, hanem az eszmék szolgálatában«*, a pártbani inkompatibilitás esete beállhat a képviselőre, de a szerkesztőre nem, ez pedig maradok még az esetben is. Különbözik meg vagyok győződve, hogy az elvek hű szolgálata nem a pártok fölbontására, hanem annak megerősítésére vezet. A független gondolkodás, az őszinte szó kimondása, a tárgyilagos kritika a szabadelvű eszmék a demokratikus irány nem ellenkezhetik a szabadelvű párt nyílt programjával. Emberekkel jöhetnek kollízióba, de a párt ország-szerte hirdetett programjával nem; ha pedig e nem várt eset beállana, akkor az igazunk fölött ítélni fog az ország közvéleménye, én ebbe eleve megnyugszom.”

A lap elgondolásait és a munkatársi gárdája bemutatását a hagyományos előfizetési felhívás tartalmazza a lap első számának 17. lapján. Ez a következőképpen fogalmaz:

„*Előfizetési felhívás*

a

»*Magyar Hírlap*«-ra

Felelős szerkesztő: *Horváth Gyula* országgyűlési képviselő, főmunkatárs: *Mikszáth Kálmán* országgyűlési képviselő, helyettes szerkesztő: *Fenyő Sándor*.

A »*Magyar Hírlap*«-pal teljesen független, csak a közvéleményre és saját meggyőződésére támaszkodó lapot adunk a magyar olvasóközönség kezébe. Nem leszünk csatlósai sem a politikai, sem a pénzügyi világ hatalmasainak, de igaz és mindenkor szókimondó bajnokokai a *liberalizmusnak és demokráciának*. Csak a nemzet és állam érdekei fognak szemeink előtt lebegni. Ezeket fogja szolgálni lapunk minden rovata, minden sora.

A »*Magyar Hírlap*« politikai cikkeit a parlamentnek, a publicisztikának kiváló férfiai fogják írni.

A »*Magyar Hírlap*« célja, a közönséget lelkiismeretesen, tárgyilagosan tájékoztatni a nap eseményei felől. Lapunk gondot fog fordítani arra, hogy az *országgyűlés* minden mozzanatát objektív módon és behatóan ismertesse. E tekintetben *semmilyen pártakukának szolgálatában állni nem fog*. Ugyanez a szellem fog vezérelni bennünket a *főváros közügyeinek megbeszélésénél*. *Közigazgatásunkat* szellemben és érdekei érvényesítésében magyarrá tenni, lapunk egyik főfeladatát fogja képezni. Méltó pártolásra fog nálunk találni minden jogos gazdasági érdek, de a legerélyesebb visszautasításra minden elhatalmasodni akaró és jogtalan gazdasági törekvés. *Kulturális intézményeinket*, melyek a magyarságot szolgálják, kiváló figyelemmel akarjuk részesíteni. *Színházainkkal szemben* mindig tárgyilagos kritikát fogunk gyakorolni és különös gondoskodásunk tárgya lesz, hogy *regény- és tárcá*-rovataink tartalmas és szellemdús

olvasmányokat nyújtsanak, melyek éppúgy, mint a lapnak többi rovata, a komoly irodalmi igényeknek is meg fognak felelni.”

Ezután a hazai és külföldi tudósítói hálózatot emelik ki, majd felsorolják az állandó belső munkatársakat: Abonyi Árpád, Ambrus Zoltán, Báttaszéky Lajos, Füredi Mór, György Endre, Imrey Ferenc, Janovics Pál, Kürthy Emil, Kohn Dávid, Kálnoki Izidor, Szomaházy István, Szemere Attila, Szeredai-Sváb Leó, Szabó Endre, Szemere Huba, Zilahy Kiss Béla. A külső munkatársak sorában Ágai Adolf, Bródy Sándor, Csiky Gergely, Kabos Ede, Kiss József, Porzolt Kálmán, Pósa Lajos, Szana Tamás, Törs Kálmán, Vajda János neve mellett több szabadelvű párti és függetlenségi párti képviselő nevét is beillesztették a listába.

A *Magyar Hírlap* következő napi számai kibontakoztatták a szerkesztőség elképzeléseit, sőt kifejezetten ilyen céllal több írást meg is jelentettek.²³

A „Szerkesztőségi üzenetek”-ben fel-felbukkannak Mikszáthra vonatkozó megjegyzések. Így a lap 3. számában „Őszinte ember Budapesten” jelzésű levélre a következőt válaszolták:

„Őn azt írja, hogy lapunkra szükség nem volt, politika nézeteinknek hívei nincsenek, Mikszáth Kálmánt pedig elnevezi paraszt-novellistának. Őn úgy látszik konfundálja az együgyűséget az őszinteséggel, mert különben nem szerezte volna nekünk azt az örömet, hogy levelezőlapjának olvasása által hangos derűtségben tartja tíz percen keresztül szerkesztőségünk összes tagjait. Scarronunk nevetett legjobb ízűen a nyájas kritikán, mellyel ön az ő irodalmi működését méltatta.”²⁴

A lap márc. 29-i számában „P. P. P.” Budapest jeligés levélre pedig a következőt válaszolták:

„Ami pedig az országgyűlést illeti, mi is sejdítjük, hogy ez igen sokakat érdekel, s meg lehet győződve, hogy ezzel a rovattal nem fogunk röviden elbánni. Sőt kiváló súlyt helyezünk arra, hogy az országgyűlési rovatunk kitűnő legyen, úgy a kommentálás, mint az események előadása tekintetében. Scarron itt fogja folytatni országgyűlési karcolatait, s ez talán szolgálhat némi garanciául. Szíves jóakarátát szívünkben köszönjük.”²⁵

A *Magyar Hírlap* 1891. márc. 30-i számában, az első két lapon sorozatosan összegzik az egyes rovatokkal kapcsolatos elképzeléseket, szólnak a vezércikkek a tárcák, az apró cikkek szerkesztési elveiről és külön hangsúllyal, mindezeket megelőzve a következőket írták a parlamenti tudósításokról:

23. Pl. *A Magyar Hírlap és a közönség*, 1891. márc. 24., 5.

24. 1891. márc. 23. II.

25. I. h. 7.

„A t. Házból *Mikszáth* Kálmán ez országaszerte népszerű rovatot e helyen fogja folytatni, egy-egy teljes képet hozva a képviselőház érdekesebb üléseiről a humor szemüvegén át; tolla megcsipkedi a ferdeségeket, kiemeli a komikumot akár a baloldalon akár a jobboldalon, ott ahol meglátja. A karcolatok, melyek őt a ház karzatáról a ház földszintjére vitték, függetlenek lesznek minden irányban még akkor is, ha őt a földszintről ismét visszavinnék a karzatra.”

A *Magyar Hírlap* mutatóvényszámairól a többi sajtóorgánium is hírt adott. A *Fővárosi Lapok* rövid hírben számolt be az első szám megjelenéséről,²⁶ a *Vasárnapi Újság* »Új napilapok« c. hírében egyszerre adott számot a *Magyar Hírlap* és a Verhovay Gyula szerkesztette *Független Újság* megjelenéséről.²⁷ A *Hét* – a két szerkesztőség között kialakult társulásra való tekintettel – melegen ünnepelte a szerkesztőt és új lapját: Horváth Gyuláról személyes hangú portrét közölt, amelyet a következő sorokkal fejezett be: Horváth Gyulának „... emberekről vagy viszonyokról mondott ítéletei mindig találóak, néha-néha pompásak, leszámítva azt, hogy ő is mint minden szellemes ember vagy nagyító, vagy kicsinyítő üveget használ. E sorok írója nem nyúlt az üvegek egyikéhez sem, hanem objektív szemmel mérte meg Horváth Gyulát, ki most megalapítván Mikszáthtal a Magyar Hírlapot, új működési körben lép az olvasóközönség elé.”²⁸ A *Hét* következő számában br. Kemény Endre verssel köszöntötte az új napilapot.²⁹

A tárgyyszerű beszámoló sorokon, a baráti elismerés szavain kívül a bírálat a kételkedés is kicsendült a fogadtatás visszhangjából. Benedek Elek a következőket írta a lapról, szerkesztőjéről és fõmunkatársáról:

„... A Magyar Hírlapot épp olyan kaliberű újságírók írják és ollózzák össze, mint a többi. Ezek az emberek egyáltalán nem friss erők, de épp úgy el vannak csigázva, épp úgy meg vannak kopva, mint a többi kollegájuk, akikkel eddig egy irodában dolgoztak; a különbség csak az, hogy most más földel alá kerültek. Új lapot csinálnak, de nem új s még nem is pihent erővel. Mikszáth az ő karcolatját oly unottan, kedv nélkül írta meg mint aki már írt egypár száz karcolatot, amint hogy írt is, jót rosszat vegyest. Egyszerű malór, hogy éppen az új lapba írt első karcolat gyöngé...

... olykor-olykor Horváth Gyula megmondhatja az igazat fölfelé is, de szinte abszurdum, hogy pártember létére a keze meg ne legyen kötve a legtöbb esetben. A Pesti Hírlap-nak okvetlenül sokat fog ártani az új lap (a Budapesti Hírlap tisztára ellenzéki, ennek ugyan nem árthat), de kétségtelen, hogy

26. *Fővárosi Lapok*, 1891. márc. 22. 80. sz. 584.

27. *Vasárnapi Újság*, 1891. márc. 29. 13. sz. 209.

28. C. M.: »Horváth Gyula«, A *Hét*, 1891. márc. 22. 12. sz. 179–180.

29. A *Hét*, 1891. márc. 29., 13. sz. 209–210.

Horváth Gyula nem azért csapott föl szerkesztőnek, de Mikszáth nem azért hagyta ott Légrádyt, aki szegény a spárgáit most a Mikszáth után hullatott könnyeivel öntözi . . .”³⁰

A Magyar Hírlap 1891. ápr. 1-től már nem mutatványszámként jelent meg, hanem előfizethető és nem csak példányonként vásárolható napilapként. A húsvéti szünet előtt és után a Ház kisebb-nagyobb törvényjavaslatokat tárgyalta, míg a közigazgatási bizottság feszült vitát folytatott a parlamenti tárgyalásra kerülő közigazgatási törvényjavaslatról. A hónap folyamán néhány tárca, egy elbeszélés jelent meg Mikszáthtól és ápr. 19-én jelent meg az indulás óta ígért folytatásos regény, a *Galamb a kalitkában* c. első közleménye. A tizenhatodik folytatásnál, máj. 7-én a regény közlése megszakadt. Mikszáth megbetegedett.³¹

Mikszáth főmunkatársi tevékenysége a *Magyar Hírlap*nál szemmel láthatólag csekély volt. Ezt az olvasók is észrevették és leveleket intéztek a szerkesztőséghez. 1891. ápr. 17-én „Sz. M. Szentés” kérdésére a következő „határozott” választ kapta: „. . . Mikszáth Kálmán, hála istennek, olyan egészséges, mint a makk és mindennap ír cikket, tréfát, csevegést, újdonságot vagy apró hírt vagy valamennyit; saját neve, álnév alatt vagy névtelenül.”³² Ez a szerkesztőségi válasz nem felelt meg a valóságnak, mint jeleztük, Mikszáth alig szerepelt a lapban. — „L. F. Albertirsa” jelígejű levélre 1891. máj. 1-én a következő választ adták: „Mikszáth Kálmán a *T. Ház* írását akkor fogja megkezdeni, amikor a közigazgatási törvényjavaslat a Ház elé kerül.”³³ Mint fent említettük máj. 7-én a *Galamb a kalitkában* c. regény közlése megszakadt, öt nap telt el, míg a szerkesztőségi üzenetek között az „Első előfizető”-nek szóló válaszban az újság egykori olvasói értesülhettek a folytatások elmaradásának okáról: „A »Galamb a kalitkában« folytatása azért maradt ki a lapunkból, mert az elbeszélés írója, Mikszáth Kálmán főmunkatársunk — sajnos — ágyban fekvő beteg volt. Most már lábadozóban van így néhány nap kérdése csak, hogy novellájának hátralévő részét megírja . . .”³⁴

Teltek múltak a napok, a regény folytatás csak nem látott napvilágot. Május közepén viszont az a hír jelent meg az újságokban, hogy Horváth Gyula és Mikszáth Kálmán kilép a szabadelvű pártból és lemond a képviselői mandátumról. Ezt a hírt a Pesti Hírlap is közölte és Mikszáthról — kinek nevét márc. 21. óta sehol nem említette — a következőket írta: „. . . Mint halljuk, Mikszáth Kálmán orsz.

30. *Ország-Világ*, 1891. ápr. 28., 13. sz. 211.

31. A regényközlésről l. részletesebben MKÖM 4. köt. 171–172.

32. *Magyar Hírlap*, i. h. 7.

33. *Magyar Hírlap*, i. h. 14.

34. *Magyar Hírlap*, 1891. máj. 12. 13.

képviselő még a közigazgatási vita megkezdése előtt szintén le fog mondani [Horváth Gyulával együtt] képviselői állásáról.”³⁵ A Mikszáthról szállongó hírekkel kapcsolatban a *Magyar Hírlap* következő napi számában cáfolat jelent meg:

„Több lap ma azt a hírt közli, hogy *Mikszáth* Kálmán képviselő úr mandátumát letenni szándékozik. Nem tudjuk, hogy betegen fekvő munkatársunk szándékairól, minő forrásból értesülnek a lapok (talán nem egészen tiszta az a forrás), annyit azonban tudunk, hogy Mikszáth képviselő úr fölöslegesen tartja, hogy saját ügyeivel beteg állapotában foglalkozzék, annál is inkább, mert látja, hallja és tudja, hogy minden jóakarója kizárólag az ő ügyeivel babrál.”³⁶

Két nap múlva a *Magyar Hírlap* hírrovatában újabb cáfolat jelent meg:

„Mikszáth Kálmán orsz. képviselő, főmunkatársunk tudvalevőleg betegen fekszik. Ezt lapunk és Mikszáth jóakarói két hírrel hozzák kombinációba. Az egyik az: hogy Mikszáth orsz. képviselői mandátumáról lemond; a másik az: hogy a »Magyar Hírlap«-tól lép vissza. Mind a két hír egyformán hazugság.”³⁷

Újabb két nap múlva a lap arról adott hírt, hogy

„Mikszáth Kálmán orsz. képviselő, lapunk főmunkatársa, mint számos barátja és tisztelője örömeire jelenthetjük, betegségéből már annyira fölépült, hogy ma elhagyhatta ágyát. Néhány napig még kénytelen lesz a szobában maradni, de a hét végén ismét közöttünk lesz, s megkezdheti munkásságát. A nyáron Mikszáth Kálmán Karisbadba utazik, hogy egészségét teljesen helyreállítsa.”³⁸

Mikszáth betegségével és képviselői mandátumáról való lemondásával foglalkozik az *Ország-Világ*-ban Benedek Elek is. Az utóbbi kérdést ironikusan kezelte:

„... Mikszáth, a jó palóc, már nem vette a dolgot ilyen szigorúan [mint Horváth Gyula]. Ha kilép is a klubból, de mandátumát megtartja. Kár is volna eldobni azt a *drága* jószágot. Mert ha neki nem is, a kormánypárt kasszájának sok szép pénzébe kerülhetett. Hiába, az írókat szeretik olvasni ingyen, de képviselővé már őket sem választják ingyen. Minden »beszélő köntösnél« szebben beszél egy ropogós ezres. Szegény Mikszáthnak különben a mandátumnál nagyobb gondot okoz a gyomra meg a torka. A betegség kiverte kezéből a tollat, még pedig oly kegyetlenül, hogy legutolsó novelláját, mely a »Magyar Hírlap«-ban indult meg, egy kettőspontnál kellett félbeszakítania. Ő pedig (már nem emlékszem a hős

35. *Pesti Hírlap*, 1891. máj. 16. 2.

36. *Magyar Hírlap*, 1891. máj. 17. 57. sz. 3.

37. *Magyar Hírlap*, 1891. máj. 19. 58. sz. 2.

38. *Magyar Hírlap*, 1891. máj. 21. 60. sz. 3.

nevére) így szólt: »Hogy mit szólt, hogyan szólt, azt már nem lehetett megtudni a másnapi számból, képzelhető nagy bosszúságára, a publikumnak és – Légrádynak...«³⁹

Míg a *Magyar Hírlap* többszörösen cáfolta Mikszáthnak a mandátumáról való lemondását, addig Horváth Gyula lemondása tény volt és a szerkesztő a *Magyar Hírlap* hasábjait használta fel arra, hogy a balavásári szabadelvű párti választóihoz intézett *Nyílt levelét* közzétegye. E hosszú nyilatkozatban végigtekintette tizenkilenc éves politikai múltját, az 1875-től a szabadelvű párt soraiban töltött másfél évtizedet. Részletesen szólt Tisza Kálmánhoz fűződő kapcsolatáról, szólt egymás közötti vitáikról is. A szabadelvű pártból való kilépésének és mandátumától való megválásának okát abban jelölte meg, hogy nem ért egyet a közigazgatási törvényjavaslattal, mert annak „törvénné válása esetében egy bizonyos, ez pedig az, hogy Magyarországon a közigazgatási tisztviselők kinevezése öt éven át a belügyminiszter kezébe van letéve, s ezen hatalom bőven elegendő arra, hogy a törvényhozás jövő összealkotása fölött feltétlenül rendelkezék és az általa a reform többi része az ő egyedüli akaratától és elhatározásától függjön.” Álláspontja alátámasztására név és cím említése nélkül hivatkozott Mikszáthnak *A kodifikátor és a javaslat* c. cikkére. Ez az utalás a következőképpen hangzott a *Nyílt levélben*: a közigazgatási javaslattal kapcsolatos bírálatnak

„adott kifejezést a »Magyar Hírlap«, melyet szerkeszteni szerencsém van és hogy minő vélemény-szabadságot tart megengedhetőnek a szabadelvű párt vezére, Szapáry Gyula gróf, az iránt tájékoztatást nyújthat önöknek az, hogy nemcsak én, hanem a lapnak egy másik munkatársa is figyelmeztetve lettünk általa, hogy a még csak bizottságban tárgyalt javaslat bírálata inkompatibilis pártállásunkkal.⁴⁰ A pártkérdés fölvetését teljesen jogosultnak tartom amidőn egy javaslat a pártban, vagy a képviselőházban

39. Ország-Világ, 1891. máj. 23. 21. sz. 357.

40. Négy és fél hónap múlva, 1891. aug. 5-én a *Magyar Hírlap* hasábjain Horváth Gyulától egy cikk látott napvilágot »Finita la commedia« címmel. Ez az írás belevilágít abba a politikai szituációba, amelyben Mikszáth *A kodifikátor és a javaslat* c. karcolatot megírta: Horváth Gyula szabadelvű párti mandátummal helyet foglalva a Házban, opposícióba vonult a Szapáry-kormányval szemben; az ellenzék vérmes reményeivel azonosította magát és a vita előtt álló közigazgatási törvényjavaslat eredeti formában való elvetését jósolta meg és egy áthidaló, csak az általános elveket leszögező törvényjavaslat elfogadtatására látott lehetőséget. E politikai »jóslat« közlésére a legalkalmasabb egyént, Mikszáth Kálmánt használta fel. »Igaz – vallja meg későbbi cikkében Horváth Gyula –, az indoklást nem én, hanem Mikszáth írta meg és az ő ellenállhatatlan szarkazmusa, meg humora a miniszterelnöknek és javaslatának kigúnyolására fordította azt. Szenvedtük is együtt e tréfáért a szemrehányást, meg is osztottuk becsületesen – a nagyobbik részt nekem adta – a korholásokból...« Arra eddig sem közvetlen, sem közvetett adatunk sincs, hogy miként fogadta Mikszáth e politikai leleplezést. Ismerve a szabadelvű párthoz fűződő személyes és érzelmi kapcsolatait, feltételezhető, hogy kellemetlenül érinthette annak utólagos írásbeli bizonyítása, hogy egy manipuláció eszközeként felhasználták, kihasználva azt a személyes szimpátiáját, amellyel még március derekán Horváth Gyulához kötődött.

tárgyalatik, de arra még esetet alkotmányos államban nem tudok, hogy e tárgyalásokat megelőzőleg, tehát minden előzetes kritika teljes kizárásával, a pártkérdés valaha valakivel szemben fölvetett volna...”⁴¹

Horváth Gyulának mandátumáról való lemondását a képviselőház 1891. máj. 20-i ülésén tudomásul vette.⁴²

Mikszáth Kálmán szabadelvű párti mandátumáról való lemondásának híre tehát szoros összefüggésben állt a közigazgatási törvényjavaslatot benyújtó Szapáry Gyulával szemben való fenntartásokkal, amelyet a *Magyar Hírlap* és szerkesztője, Horváth Gyula a lap megindulása óta hangoztatott, és amelynek az 1891. márc. 22-én a lap hasábjain megjelentetett *A kodifikátor és a javaslat* című cikkében – ugyanakkor név nélkül közölt, de a politikai berkekben mindenkitől tudottan – Mikszáth is vallott és magáévá tett. Mikszáth lemondási vagy lemondatási híre nem bizonyult valónak, Mikszáth nem a mandátumról mondott le, hanem a betegség címén fokozatosan lazította kapcsolatát a *Magyar Hírlappal*. Az újság 1891. máj. 21-i – fentiekben idézett – hírért követően hosszú hetekig nem jelent meg írás Mikszáthtól és nem jelent meg híradás egészségi állapotáról. A lap jún. 21-i 91. számában, a 9. lapon előfizetési felhívás jelent meg a második félére. Ebben nem ígérték ugyan a scarroni parlamenti karcolatokat, de bejelentették, hogy „A Magyar Hírlap minden előfizetője – legyen az bár régi vagy olyan, aki most lép be az előfizetők sorába – ingyen és egész terjedelmében megkapja főmunkatársunk, Mikszáth Kálmán *Galamb a kalitkában* című hosszabb elbeszélését.” A *Magyar Hírlap* jún. 28-i számában a 15–16. lapon végre megjelent a félbemaradt regény befejezése és a lap ugyanabban a számában a hírrovat élén, a regény könyv alakban való szétküldésének bejelentésén kívül a következőket közölték:

„Egyben jelentjük, hogy Mikszáth Kálmán egészsége az utolsó napokban olyan öröndetes módon javult, hogy nemcsak befejezhette súlyos betegsége miatt félbeszakított elbeszélését, hanem eleget tehet olvasóink sűrűn hangoztatott óhajának: és újra kezébe veheti azt tollat, melynél kedvesebbet nem ismer manapság a magyar olvasó.”

Újabb két hét telt el és sem Mikszáthtól nem jelent meg írás, sem róla nem közöltek semmiféle hírt. A frissebb információt újból a szerkesztőségi üzenetekben lelhetjük meg: K. I.-nek Miklóstelepre a következőt üzenték:

41. *Magyar Hírlap*, 1891. máj. 16., 56. sz. 17–18.

42. *Képviselőházi Napló*, 1887–92. 23. köt. 160.

„Mikszáth Kálmánt, fájdalom, egy igen hatalmas úr gátolja meg már hónapok óta, s ennek az úrnak a neve: epekd. Kínzó zsarnok, aki sok álmatlan éjszakát hozott Scarronunknak, aggodással terhes napokat nekünk, s minden jóbarátjának. Most az üdülés útján van a karlsbadi »Schlossbrunn«-ból issza az egészséget és teljes munkaképesség biztató reményét. Addig, míg ez bekövetkezik, már csak türelmekedjünk. Megnyugtatóul írhatjuk, hogy Mikszáth Kálmán lapunk megalapítása, március 21-ike óta egy sort sem írt az ön által idézett lapba.”⁴³

Az utóbbi rejtélyes mondat jelentős filológiai problémát vet fel: melyik lehet az a lap, amely után a miklóstelepi olvasó érdeklődhetett. Minden valószínűség szerint az elhagyott redakció, a *Pesti Hírlap* szerkesztősége. Mint az előzőekben Benedek Elek csipkelődéseiből láthattuk, egy ideig azzal vádolták Mikszáthot, hogy mind a két lapnak fog írni. De a *Magyar Hírlap* megindulása után nem jelent meg nevével vagy álnevével írás a *Pesti Hírlap*ban. A parlamenti karcolatok a *Pesti Hírlap*ban 1891. márc. 21. után is megjelennek előbb „*A mai ülés*” címmel, majd ápr. 16-án „*A t. Házból*” címmel is. Valószínűleg erre a cikkekre vonatkozik az újság 1891. ápr. 23-i számában az Sch. I. Budapestre szóló üzenet: „1. Sebők Zsigmond munkatársunk írja. — Ehhez hasonló üzenetek a közigazgatási vita során szaporodnak: »Z. M. A kérdések szerint, 1. felelős szerkesztőnk írta. 2. Sebők Zsigmond. 3. Murai Károly.”⁴⁴; „H. K. Azokat a karcolatokat Sebők Zsigmond írja”⁴⁵ „M. S. Baj. Az elsőt Murai Károly, a 2-at és 3-at Sebők Zsigmond írta.”⁴⁶

Magától Mikszáthtól tudjuk a legautentikusabban, hogy 1890-ben és az 1891-es év elején a *Pesti Hírlap*ban már többször Sebők Zsigmond írta meg a parlamenti karcolatot,⁴⁷ teljesen bizonyosra vehető, hogy a laptól való eltávozása után Légrády Károly Sebőköt bízta meg a rovat további vitelével és erre vonatkoznak a fentebb idézett szerkesztőségi üzenetek.

Ebből következik, az is hogy 1891. márc. 21-től 1891. aug. 15-ig — amíg Mikszáth a *Magyar Hírlap* főmunkatársa volt — *nem jelent meg írása a Pesti Hírlapban*. (Így kétségesnek kell tartani a Bisztray Gyula gondozta MKÖM 40. kötetben található *Szomorú szép asszony* M. K. jelzéssel közölt írásának Mikszáthoz fűzhető voltát; írhatta Murai Károly is, vagy Munkácsy Kálmán is. Mindkettőjüktől ezekben a hónapokban jelentek meg névvel jelzett írások is a *Pesti Hírlap* hasábjain.)

43. *Magyar Hírlap*, 1891. júl. 12., 111. sz. 14. l.

44. *Pesti Hírlap*, 1891. jún. 21., 169. sz. 16.

45. *Pesti Hírlap*, 1891. jún. 27., 175. sz. 12.

46. *Pesti Hírlap*, 1891. jún. 28., 176. sz. 16.

47. »Mikszáth Kálmán Országgyűlési Karcolatai« Bp., 1892. *A karcolatok története* újraközölve: Mikszáth Kálmán munkái 33. köt. »A saját ábrázatomról« 162.

E kitérő után visszatérve Mikszáth és a *Magyar Hírlap* kapcsolatára, le kell szögeznünk, hogy a *Galamb a kalitkában* 1891. jún. 28-án közölt befejező közleménye után több névvel jelzett írás nem látott nyomdafestéket a lap hasábjain. Júliusban és augusztus elején Karlsbadban gyógykezelte magát.

1891. aug. 14-én a *Magyar Hírlap* fejlécéről a szerkesztő neve mellől lekerült az öt hónapig ott szereplő szöveg: „Főmunkatárs: Mikszáth Kálmán”. Ugyanabban a számban a 4. lapon a hírek élén a következő kommuniké olvasható:

„Mikszáth Kálmán úr, lapunk eddigi főmunkatársa, mint egy hozzánk intézett levelében és a »Nemzet« mai esti lapjában olvassuk, kilép szerkesztőségünk kötelékéből. Midőn ezt olvasóinkkal tudatjuk, nem mulaszthatjuk el, hogy lapunk ama t. előfizetőit, kik Mikszáth Kálmán úr közremunkálkodására való tekintettel fizettek elő lapunkra, arra figyelmeztessük, hogy kitűnő írótlársunk, a »Nemzet« esti lapja szerint a »Pesti Hírlap«-ban folytatja majd írói tevékenységét. Tisztelt laptársainkat pedig kérjük, sziveskedjenek a fentebbi sorokat reprodukálni”.

Ezt a hírt ugyancsak aug. 14-én a Fővárosi Lapok is közölte,⁴⁸ a Pesti Hírlap csak hat napnyi várakozás után, aug. 20-án tette közzé a hírt a következőképpen: „Mikszáth Kálmán úr, ki pár hónapon át a Horváth Gyula szerkesztésében megjelenő Magyar Hírlap főmunkatársa volt, e napokban megvált a nevezett laptól, mit a Magyar Hírlap következő sorokban adott tudomásul közönségének...”⁴⁹ Ezután teljes egészében közölték a Magyar Hírlap feljebb olvasható közleményét.

Az eltökélt szándék, a többszörösen beharangozott hír ellenére Mikszáth csak 1891. szept. 1-től lépett vissza a *Pesti Hírlap* kötelékébe. Az intervallumot magyarázhatja az, hogy minden valószínűség szerint meg kellett várnia, amíg a kiadótulajdonos, Légrády Károly nyaralásából visszaérkezik a fővárosba és átveszi a lap dolgait.⁵⁰ Légrády visszatéréséről a *Pesti Hírlap* 1891. aug. 28-i száma adott tudósítást,⁵¹ ezt követően az újság szept. 1-i számában, a „Napi hírek” rovat élén adták közre Mikszáth visszafogadást kérő írását, amelyet Légrády Károlyhoz intézett levél formájában fogalmazott meg.

„Kedves Barátom! Azt kívánjátok tőlem [ti. a redakció] – kezdte levelét Mikszáth –, hogy most, midőn holnaptól kezdve újra a »Pesti Hírlap« kötelékébe lépek, ezt egy episztolával tudassam a lap

48. *Fővárosi Lapok*, 1891. aug. 14., 222. sz. 1649.

49. *Pesti Hírlap*, 1891. aug. 20. 5.

50. Itt jegyezzük meg, hogy Méreiné Juhász Margit feltehetően a sajtóban megjelent közleményekre alapozva véleményét azt állította, hogy Mikszáthtól »aug. 15-én ismét megjelennek a Karcolatok a t. Házból a lap [a Pesti Hírlap] hasábjain...« MKÖM 25. köt. 203. – A tények arra mutatnak, hogy ez a megállapítás téves következtetéseken alapult.

51. *Pesti Hírlap*, 1891. aug. 28., 236. sz. 5.

olvasóival ... mi legyen a levélben? Talán eltávozásom és visszaérkezésem történetét szeretnék leírva látni? Nem érdekes az! S te különben is tudod, mi volt a távozási indok. Nem pénz (mert hiszen pénzben te nekem többet akartál adni, mint amennyiről egy magyar újságíró álmodozhat), nem is politikai differenciák, mindig helyesltem azt a szabadelvű irányt, melyben a Pesti Hírlap mozgott, s nem volt szándékom ellenséges táborba menni, hanem csak más ezredbe; nem is személyes összeférhetlenség vitt el, mert az köztünk hosszú évtized alatt nem volt egyszer sem ... visszahozott egyedül azon mérsékelt szabadelvű irány, melyet a lap vall. Kérlek is rá, hogy ezt az irányt tartsátok meg ezentúl is.”⁵²

A helyzet iróniájából vagy a nehezen megszületett bebocsátást kérő levél körültekintő megfogalmazásából fakadt, hogy a Pesti Hírlap következő napi számában⁵³ a „Szerkesztői üzenetek” élén újra foglalkoztak Mikszáth visszatérésével, pontosabban a Légrády Károlyhoz intézett levél egy „sajtóhibáját” korrigálták, azt a passzust – amelyben mi is idézünk –, melyben a *Pesti Hírlapot* jellemezve Mikszáth a következőket írta: „... visszahozott egyedül azon mérsékelt szabadelvű irány, melyet a lap vall”. A szerkesztőségi üzenet szerint a mondatban a „mérsékelt” és a „szabadelvű” szó között a kéziratban még meglevő vessző elsikkadt és ez a tény hamis képet adhat a lap irányvonaláról. Légrády tehát nehezményezhette a jelzős szerkezetet és a »mérsékelt« szó után követelt vesszővel a szót a lap általános irányvonalának jellemzésére óhajtotta alkalmazni, a megszorító jelző nélküli szabadelvűség hangoztatásával pedig a kormányzó párt és a lap közötti felhőtlen viszonyt kívánhatta érzékeltetni. A szerkesztői üzenet szövegét a textus vizsgálata szerint is minden bizonnyal Mikszáth Kálmánnak kellett megírnia.

*

A következő hetek eseményei arra mutatnak, hogy a bebocsátást kérő levél, az interpretációs félreértést tisztázandó „vessző-nyilatkozat” után Mikszáth Kálmán és Légrády Károly kapcsolata rendeződött: szept. 13-tól közölni kezdte a *Pesti Hírlap* *A Plútó* c. elbeszélését,⁵⁴ majd ezt követően – publicisztikai cikkei mellett – szept. 23-tól tíz folytatásban következett *A király reggelije* című, az 1891 decemberében a karácsonyi könyvpiacon kötetben *A kis primás* címen napvilágot látott Mikszáth kisregény.⁵⁵ És végül – ez is Mikszáth és Légrády kapcsolatának

52. *Pesti Hírlap*, 1891. szept. 1. 239. sz. 6.

53. *Pesti Hírlap*, 1891. szept. 2., 240. sz. 13.

54. MKÖM 41. köt. 7–32.

55. MKÖM 4. köt. 69–120.

elrendeződését jelentette – 1891 szeptemberében alakulhatott ki a korábbi évtized parlamenti karcolataiból válogatott *Mikszáth Kálmán Országgyűlési Karcolatai* című gyűjteményes kötet gondolata is. Ez a kötet Légrády kiadásában, a kiadó meleg hangú, az 1891 márciusa és augusztusa közötti személyes feszültségeket feleltető, 1891. okt. 31-i dátummal ellátott Előszavával és Mikszáth Kálmánnak *A karcolatok története* c. bevezetőjével a korábbi tíz év terméséből kilencven karcolatot tartalmazott. A több mint 22 fves kötet már 1891 novemberének végén a karácsonyi könyvpiac könyveivel együtt, elhagyhatta a nyomdát.

T á j é k o z t a t ó

Az alábbiakban megtalálhatja az olvasó a kötetben közzétett cikkek és tanulmányok eredeti közlési helyének bibliográfiai adatait.

Mikszáth és a rimaszombati algimnázium – E tanulmány részlet a szerzőnek „Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák” c. önállóan megjelent füzetéből. /Bp. 1959. Irodalomtörténeti Füzetek 27. sz. Akadémiai Kiadó 107 l./ Az itt közölt részlet a füzet első felét tartalmazza, a második fele Mikszáth Kálmán önképzőköri Érdemkönyvekbe bejegyzett tizenkét versét, illetőleg elbeszélését tartalmazza a hozzá fűzött megjegyzésekkel /a jelzett füzet 52–94 l./ A kötetke záró függeléke /95–105 l./ Mikszáth négy Fábry Jánoshoz intézett levele.

Mikszáth a selmechányai főgimnáziumban – MKÖM 38. köt. /1985/ 263–289 l.; Az iskolatörténeti tanulmány első változata „Mikszáth Kálmán és Selmechánya” címmel „A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve” 1982. évi kötetében a 333–354 lapokon jelent meg.

Harminc év után újból Rimaszombatban – MKÖM 83. köt. /1988/ 245–249 és 222–224 l.

Egy visszatérő szegedi emlék /*A dialektus*/ – MKÖM 38. köt. /1985/ 188–190 l.; *A dialektus* c. elbeszélés szövege uo. 79–82 l.

A kaszát vásárló paraszt – MKÖM 36. köt. /1966/ 282–286 l.; Az elbeszélés szövege uo. 70–74 l.

Történelmi anekdota /A Kemény Gábor elődje/ – MKÖM 36. köt. /1966/ 348–350 l.; Az elbeszélés szövege uo. 201–204 l.

A csodálatos parlament – MKÖM 36. köt. /1966/ 278–279 l.; Az elbeszélés szövege uo. 67–69 l.

A Petőfi keresők – MKÖM 36. köt. /1966/ 340–342 l.; Az elbeszélés szövege uo. 184–187 l.

A Kürthy né uborkái – MKÖM 35. köt. /1965/ 287–290 l.; Az elbeszélés szövege uo. 46–55 l.

Grünwald Béla anekdotája Mikszáth találásában – MKÖM 37. köt. /1980/ 176–180 l.; *A kedélyes delikvenssek* c. elbeszélés a jelzett kötet 64–66 lapján található.

Valódi és költött elemek ötvözése /*Szonthagh Pálné*/ – MKÖM 37. köt. /1980/ 157–161 l.; Az elbeszélés szövege uo. 31–39 l.

Thaly Kálmán kuruckori világa Mikszáth elbeszéléseiben – MKÖM 36. köt. /1966/ 270–272 l.; *A Ne nyitogassuk a történelmet* c. elbeszélés szövege uo. 59–62 l.; MKÖM 38. köt. /1985/ 312–314 l.; *A kurucok látója* c. elbeszélés uo. 130–133 l.

Hatvani István csodás történetei – MKÖM 35. köt. /1965/ 340–346 l.; *A magyar ördög* c. elbeszélés szövege uo. 190–204 l.

Hatvani István a búcsúztató ének tükrében – MKÖM 70. köt. /1977/ 274–277 l.; *A magyar Faust* c. karcolat uo. 76–79 l.

A vártörténetek forrásvidéke – MKÖM 35. köt. /1965/ 277–281 l.; *A Csábrág vára* c. rajz uo. 31–34 l.; MKÖM 38. köt. /1985/ 325–326 l.; *A Somlyó vára* c. rajz uo. 143–148 l.; MKÖM 38. köt. /1985/ 344–346 l.; *A Krasznahorka* c. rajz uo. 163–166 l.

Az életrajzi regény keletkezése /*Jókai Mór élete és kora*/ – MKÖM 18. köt. /1960/ 210–246 l.

Gyulai Pál széljegyzetei a *Jókai Mór élete és kora* próbapéldányán – MKÖM 18. köt. /1960/ 281–290 l.

Egy Mikszáth regény genezise /*A Noszty fiú esete Tóth Marival*/ – Irodalomtörténeti Közlemények, 1960. 3. sz. 305–318 l.

Mikszáth Kálmán gondolatvilága a parlamenti karcolatokban – Irodalomtörténeti Közlemények, 1971. 5–6. sz. 603–612 l.

Mikszáth kísérletei a parlamenti karcolatok továbbfejlesztésére – MKÖM 69. köt. /1974/ 251–253 l.

A Tisztelt Ház mint önálló kötet – MKÖM 71. köt. /1977/ 332–336 l.

Egy általánosító támadás kivédése – MKÖM 77. köt. /1983/ 276–279 l.; *A „t. Ház” az Akadémiában* c. karcolat uo. 74–76 l.

A tiszaszlári per és helyszíni tudósítója — MKÖM 66. köt. /1972/ 376—417 l. — Itt jegyzem meg, hogy kutatási eredményeimet Mikszáth Kálmán és a tiszaszlári vérvádper címmel az Irodalomtörténet 1972. 1. sz. 122—152 lapjain megjelent cikkemben összegeztem. Hegedüs Sándor az Irodalomtörténet 1973. 3. számában „Különvélemény a scarroni tudósításokról” címmel /591—612 l./ Mikszáthot is és engem is antiszemita elfogultsággal vádolt meg. E személyes indulatú támadásra kénytelen voltam „Mikszáth Kálmán védelmében” c. írásban Hegedüs vélekedését elutasítani. /Irodalomtörténet, 1973. 3 sz. 667—675 l./

Mikszáth Székelyföldön tett első útja — MKÖM 71. köt. /1977/ 239—242 l.; *A székehek között* c. útirajz uo. 37—51 l.

Hogyan lett Mikszáth Ilyefalva képviselője — Irodalomtörténeti Közlemények, 1978. 2. sz. 157—172 l.

Mikszáth Kálmán fogarasi megválasztása /1892/ — MKÖM 81. köt. /1988/ 263—266 l.

Katánghy Menyhért — az álnév és a szimptóma — MKÖM 82. köt. /1988/ 224—232 l.

A kritikus kritikája — MKÖM 82. köt. /1988/ 266—269 l.

Mikszáth a „Magyarország és a Nagyvilág” társszerkesztője — MKÖM 67. köt. /1969/ 365—370 l.

Mikszáth és az „Urambátyám” — MKÖM 37. köt. /1980/ 150—156 l.

Mikszáth Kálmán és a „Magyar Hírlap” — Magyar Könyvszemle, 198 sz. 332—343 l.

Felelős kiadó: az MTA Könyvtárának főigazgatója
Szerk.: H.Takács Marianna
Alak B/5 — **Terjedelem:** 33,6 (A/5) ív
Megjelenés: 1992 — **Példányszám:** 450
Készült az MTA Könyvtára
házi sokszorosító részlegében

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

1. *Haraszthy Gyula*: A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 p.
2. *Berlász Jenő – Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár múltja és jelene. Bp. 1956. 30 p.
3. *Csapodi Csaba*: A legrégebb magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. 1957. 13 p.
4. *Berlász Jenő*: Az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának átalakulása. Bp. 1957. 21 p.
5. *Haraszthy Gyula*: Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszzerű kérdései. Bp. 1958. 16 p.
6. *Gergely Pál*: Arany János és az Akadémia Könyvtára. Bp. 1958. 8 p.
7. *Moravek, Endre*: Die neuen ungarischen Bibliotheksnormen. Wien, 1957. 16 p.
8. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: Az Akadémiai Könyvtár, mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója. Bp. 1958. 14 p.
9. *Gergely Pál*: Az Akadémia levéltára a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kézirattárában. Bp. 1958. 11 p.
10. *Csapodi Csaba*: Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1958. 18 p.
11. *Moravek Endre*: Kiadványtípusok a katalógizálás szempontjából. Bp. 1958. 12 p.
12. *Sz[akmáryné] Németh Mária*: A központi folyóirat címjegyzék kérdései. Bp. 1959. 44 p.
13. *Csapodi, Csaba*: L'avenir des périodiques scientifiques. La Haye, 1958. [2] p.
14. *F[ülöpné] Csanak Dóra*: Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig 1826 – 1849. Bp. 1959. 29 p.
15. *Moravek, E[ndre] – [Weger] Veger, I[mre]*: Kratkij slovar' vengerszkih bibliograficseszkij terminov i szokrascsenij. Bp. 1959. 48 p.
16. *Csapodi, Csaba*: Der geographische Begriff im Katalogsystem der Bibliothek. Wien, 1959. 11 p.
17. *Csapodi Csaba*: A proveniencia elve a könyvtárban. Bp. 1959. 14 p.
18. *Rásonyi László*: Stein Aurél és hagyatéka. Bp. 1960. 40 p. 1 t.
19. *Sáfrán György*: Arany János és Rozvány Erzsébet. Bp. 1960. 178 p. 11 t.
20. *Rózsa György*: A magyar társadalomtudományok az UNESCO kiadványaiban – Les sciences sociales hongroises dans les publications de l'UNESCO. Bp. 1960. 19 p.
21. *Gergely Pál*: Pápai Páriz-album a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 9 p.
22. *Gergely Pál*: Bartók Béla ismeretlen levelei a Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1961. 15 p.

23. *Sarlóska Vince Ernő*: Bólyai János házassága a köztudatban és a dokumentumok. Bp. 1961. 14 p.
24. *Csapodi Csaba*: Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára? Bp. 1961. 25 p.
25. *Moravek, Endre – Weger, Imre*: Abbreviaturae cyrillicae. Bp. 1961. 138 p.
26. *Rásonyi László*: A magyar keletkutatás orosz kapcsolatai. Bp. 1962. 19 p.
27. *Tőkés László*: Az Akadémiai Könyvtár mikrokönyv gyűjteménye és fotolaboratóriuma. Bp. 1962. 13 p.
28. *Fráter Jánosné*: "Nemzeti részvét emelte". 100 évvel ezelőtt kezdték építeni az Akadémia palotáját. Bp. 1962. 14 p.
29. *Büky Béla*: Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában. Bp. 1962. 24 p.
30. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum, Pars 2. Instituta scientifica. Bp. 1962. VI, 278 p.
31. *Méreiné Juhász Margit*: Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban. Bp. 1963. 65 p.
32. *Rózsa, [György] George*: The documentation of science organization as an emerging new branch of scientific information. Bp. 1962. 13 p.
33. *Gergely Pál – Molnár Zoltán*: Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma. 1840–1960. Bp. 1962. VI, 377 p.
34. *Csapodi Csaba*: Mikor szűnt meg Mátyás király könyvfestő műhelye? Bp. 1963. 18 p.
35. *Tőkés László*: A mikrokártya és a kutatók. Bp. 1963. 18 p.
36. *Büky Béla – Csengeryné Nagy Zsuzsa*: Székely Bertalan illusztrációi egy tervezett Petőfi-életrajzhoz. Bp. 1963. 15 p.
37. *Gergely Pál*: Az Akadémia szerepe a Nemzeti Színház létrehozásában. Bp. 1963. 9 p.
38. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 3. Instituta paedagogica. Bp. 1963. VI, 377 p.
39. *György, [József] Josef*: Die Goethe-Sammlung Balthasar Elischers in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Bp. 1963. 29 p. 12 t.
40. *Rózsa György*: Részvételünk és lehetőségek a nemzetközi társadalomtudományi dokumentációban. Bp. 1964. 17 p.
41. *Csapodi Csaba*: Beatrix királyné könyvtára. Bp. 1964. 26 p.
42. *Rózsa György*: Hagomány és korszerűség: az Akadémiai Könyvtár távlati fejlesztéséről. Bp. 1964. 13 p.
43. *Büky Béla*: A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témamegoszlási statisztikák készítése és alkalmazása. Bp. 1964. 16 p.
44. *Csapodi, Csaba*: Conservation of the Manuscript and Old Book Collections at the Library of the Hungarian Academy of Sciences: methods and results. (1949–1964). Bp. 1965. 48 p. 16 t.
45. *Fráter Jánosné*: Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875). Bp. 1965. 59 p. 7 t.

46. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 1. Instituta rerum publicarum. Bp. 1965. 621 p.
47. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 7. Instituta communicationis. Bp. 1966. XXII, 355 p.
48. *Sáfrán, Györgyi*: Lettres de Romain Roland à Marianne Czeke dans la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Bp. 1966. 195 p. 4 t.
49. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 4. Religio. Bp. 1966. XVIII, 211 p.
50. *Rózsa [györgy] George*: Some considerations of the role of scientific libraries in the age of the scientific and technical revolution. – An essay and approach to the problem. Bp. 1970. 25 p.
51. *Simon Mária Anna*: A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti könyvtári hálózata. Bp. 1966. 52 p.
52. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése 1854–1949. Bp. 1966. 61 p. 3 t.
53. *Csapodi Csaba*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye. Bp. 1967. 34 p.
54. *H[araginé] Boros Vilma*: Száchenyi István hátrahagyott iratainak története. Bp. 1967. 57 p. 5 t.
55. *György József*: Az Akadémia Könyvtára egykori Goethe-szobája és nevesebb magyar látogatói. Bp. 1968. 25 p.
56. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikumai. Bp. 1968. 50 p.
57. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 6. Instituta oeconomica. Bp. 1969 XIX, 556 p.
58. *Szelei László*: A Magyar Tudományos Akadémia Levéltára az Akadémiai Könyvtárban. Bp. 1970. 60 p.
59. *Sz[abóné] Garai Judit–Ujhelyi Gabriella*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára orosz és szovjet cserekapcsolatainak vázlatos története. – Ocserki isztorii knigoobmena Biblioteki Vengerszkoj Akademii Nauk sz ruszszkimi szovetszkimi bibliotekami. Bp. 1970. 46 p.
60. *Molnár Imre*: Peremlyukkártyás dokumentációs rendszerek létesítése kutatóintézeti könyvtárban. Bp. 1970. 134 p.
61. *H[araginé] Boros Vilma*: Stein Aurél ifjúsága. Hirschler Ignác és Stein Ernő levelezése Stein Aurélról. 1866–1891. Bp. 1971. 148 p.
62. *Apor, [Éva] Eve*: The Persian manuscripts of the Vámbéry-bequest. Bp. 1971. 19 p. 1 t.
63. *Gergely Pál*: A Magyar Tudományos Akadémiára hagyott Vigyázó-vagyon sorsa. Bp. 1971. 97 p. 8 t.
64. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 8. Instituta sanitatis publicae. Instituta caritatis. Instituta varii generis. Bp. 1971. XXI, 559 p.
65. *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár periodikumai a tudományos kutatás szolgálatában. Bp. 1971. 232 p. 2 t.

66. *Moravek, Endre*: Index acronymorum selectorum. Pars 5. Instituta ad artes literaturamque spectantia cum siglis periodicorum additis.
67. *Vuályos László – Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1970. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. XXV, 425 p.
68. *Botka Ferenc*: Magyar szocialista irodalom oroszul 1921–1945. Bibliográfia. – Vengerszkaja szocialiszticeszkaja literatura na ruszszkom jazüke 1921–1945 gg. Bibliograficeszkij obzor. Bp. 1972. XIII, 127 p. 9 t.
69. *Szentgyörgyi Mária*: Célkitűzések és reformtörekvések a Magyar Tudományos Akadémián. 1831–1945. Bp. 1973. 170 p.
70. *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1949. Bp. 1974. 430 p.
71. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Mikoviny-térképeire. 1. köt. Bp. 1976. 360 p.
72. *Bendefy László*: Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Mikoviny-térképeire. 2. köt. [Térképek.] Bp. 1976. 24 t.
73. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. A–L. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 473 p.
74. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. M–R. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. Bp. 1975. 475–846 p.
75. Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány indexe 1840–1970. S–Z. Repertórium 1840–1970. Szerk. *Darabos Pál és Domsa Károlyné*. A repertóriumot összeáll. *Pétevári Lászlóné és Sz[abóné] Garai Judit*. Bp. 1975. 847–1242 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei
(Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae)

Új sorozat

- 1(76). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársainak szakirodalmi munkássága 1950–1975. Bibliográfia. Összeáll. *Fekete Gézáné*. Bp. 1976. 80 p.
- 2(77). Fejezetek a 150 éves Akadémiai Könyvtár történetéből. [Cikkgyűjtemény.] Bp. 1976. 62 p.
- 3(78). *Bükyné Horváth Mária*: Az Akadémiai Könyvtár kurrens külföldi periodikum állománya az 1970-es években. Bp. 1977. 78 p.
- 4(79). *Vuályos László*: Ady – Léda – Csinszka. Visszaemlékezések és levelek a költő élettrajzához. Bp. 1977. 164 p.
- 5(80). Scientia et virtus. Un commentaire anonyme de la Consolation de Boece. Introduit et publié par *Sándor Durzsa*. Bp. 1978. 87 p.
- 6(81). *Rozsonдай Marianne*: Anton Koberger működése és a Koberger-kötések. Bp. 1978. 148 p. 75 t.

- 7(82). *Körmendy Kinga*: A Knauz-hagyaték kódextörédei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa. Bp. 1979. 150 p. 17 t.
- 8(83). *Bibó István*: A rákoskeresztúri egykori Podmaniczky–Vigyázó kastély története. Bp. 1979. 84 p.
- 9(84). *Vitályos László–Orosz László*: Ady-bibliográfia 1896–1977. 2. bőv. kiad. Bp. 1980. 408 p.
- 10(85). *Rolla Margit*: A fiatal Kaffka Margit. Bp. 1980. 178 p.
- 11(86). *Szántó György Tibor*: Az akadémiai könyv és folyóiratkiadás története. Bp. 1983. 126 p.
- 12(87). *Rolla Margit*: Kaffka Margit. 2. Út a révig... Bp. 1983. 226 p.
- 13(88). *Bükyné Horváth Mária*: A periodikumok használatának átalakulása az Akadémiai Könyvtárban (1966, 1973, 1980). Bp. 1983. 244 p.
- 14(89). *Náday Károly–Sáfán Györgyi*: Történeti kutatások Kufsteinban. Czuczor Gergely rabsága. Bp. 1984. 213 p.
- 15(90). *Csapodi Csaba*: A budai királyi palotában 1686-ban talált kódexek és nyomtatott könyvek. Bp. 1984. 112 p.
- 16(91). *Rózsa György*: "Tudományok és művészségek szeretete..." írások az MTA Könyvtáráról. Bp. 1986. 168 p.
- 17(92). *Taxner-Tóth Emőd*: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből. Bp. 1987. 194 p.
- 18(93). *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai. Bp. 1987. 158 p.
- 19(94). *F. Csanak Dóra*: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből. Bp. 1987. 78 p.
- 20(95). *Fráter Jánosné*: Az MTA könyvtári bizottságának iratai 1866–1949. Bp. 1988. 148 p.
- 21(96). *Fekete Gézáné*: Az Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtételei és előzményei. Bp. 1988. 230 p.
- 22(97). *M. Kondor Viktória*: A Hornyánszky-nyomda és az Akadémia könyvkiadása. Bp. 1989. 214 p.
- 23(98). *Csapodi Csaba–Csapodiné Gárdonyi Klára*: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Fennmaradt kötetek: 1. A–J. Bp. 1988. 447 p.
- 24(99). *Telekiek alapítványa*. Az Akadémiai Könyvtár az alapítástól az önálló könyvtárépületig 1826–1988. Összeállította: Fekete Gézáné. Bp. 1989. 200 p.
- 25(100). *May István*: Die Briefe von Antal Reguly an A.A.Kunik 1845–1855. Bp. 1990. 138 p.
- 26(101). *Kabdebó Tamás*: Blackwell küldetése. Bp. 1990. 308 p.
- 27(102). *Gyárfás Ágnes*: Az első magyar bölcséleti mű és története. Bárány Péter: Jelenséges lélekmény. Bp. 1990. 375 p.

**Az MTA Könyvtárának
újabb kiadványaiból:**

May István: Die Briefe von Antal Reguly an A.A.Kunik 1845 – 1855.

Bp. 1990. MTAK. 138 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 25(100)./

Ára: 55, – Ft

Kabdebó Tamás: Blackwell küldetése.

Bp. 1990. MTAK. 308 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 26(101)./

Ára: 140, – Ft

Gyárfás Ágnes: Az első magyar bölcséleti mű és története. Bárány Péter: Jelenséges lélekmény.

Bp. 1990. MTAK. 375 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 27(102)./

Ára: 150, – Ft

Kasantatarische Volksmärchen. Auf Grund der Sammlung von Ignác Kúnos.

Hrsg. von Zsuzsa Kakuk und Imre Baski.

Bp. 1989. MTAK. 220 p.

/Keleti Tanulmányok.8./

Ára: 80, – Ft

Németh Gyula: Törökök és magyarok. I. Régi törökök.

Bp. 1990. MTAK-Kőrösi Csoma Társ. 536 p.

/Budapest Oriental Reprints. Ser.A.4./

Ára: 250, – Ft

Németh Gyula: Törökök és magyarok. II. Oszmán törökök.

Bp. 1990. MTAK-Kőrösi Csoma Társ. 312 p.

/Budapest Oriental Reprints.Ser.A.5./

Ára: 200, – Ft

Vitályos László: Ady-bybliográfia 1896 – 1987. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Kiegészítő kötet.

Bp. 1990. MTAK. 426 p.

/MTA Könyvtárának Közleményei. 28(103)./

Ára: 400, – Ft

N. Abaffy Csilla: Veres Péter kéziratos hagyatéka. Ms 547-Ms 5517.

Bp. 1991. MTAK. 469 p.

/MTA Könyvtára Kézirattárának Katalógusai.20./

Ára: 400, – Ft

A kiadványok kaphatók:

MAGISZTER AKADEMIAI KÖNYVESBOLT

Bp. V. Városház u. 1.

STUDIUM AKADEMIAI KÖNYVESBOLT

Bp. V. Váci u. 22.

350,- Ft